יענדזשעיוער

יזכור-בוך

ספר־הזכרון

ליהודי ינדזיוב

יענדזשעווער יזכור־בוך

העורך — רעדאַקטאָר
שמשון דוב ירושלמי

המוציא־לאור:
ארגון עולי ינדזיוב בישראל

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

נדפס בדפוס „אורלי" בתל־אביב
געדרוקט אין דרוקעריי „אורלי" אין תל־אביב

הדפסת הספר נסתיימה בחודש ניסן תשכ"ה (אפריל 1965)
דאָס דרוקן דעם ספר האָט זיך פאַרענדיקט אין חודש ניסן תשכ"ה (אַפּריל 1965)

הגלופות נעשו בצינקוגרפיה „אורית" בתל־אביב
די קלישעס זענען געמאַכט אין צינקאָגראַפּיע „אוריט", תל־אביב

נסדר ונדפס בדפוס „אורלי", תל־אביב
געזעצט און געדרוקט אין דרוקעריי „אורלי", תל־אביב

א

בוך

פון

לעבן

און

אומקום

אל הקורא!

א כל הפרטים (עובדות, שמות ותאריכים) שבספר זה נדפסו, אך ורק, על אחריותם של כותביהם;

ב בכדי לא לפגוע בשלימות הכתיבה ובצורתה, לא הוצאו מכמה מאמרים ורשימות, הדברים השייכים לחלק השני של הספר וניתנו בסוגריים;

ג במדור הנפטרים החשובים שבארץ ובחוץ־לארץ, ניתנו רק אותם הדברים שנתקבלו מקרוביהם, מכיריהם ומוקיריהם.

צום לעזער!

1 אַלע פרטים (פאַקטן, נעמען און דאַטעס) אין „זכור־בוך" וועלן פאַרעפענטלעכט אויסשליסלעך, אויף דער אחריות פון די שרייבער!

2 בכדי נישט צו ענדערן דאָס גאַנצקייט און פאָרם, האָבן מיר אין עטלעכע אַרטיקלען און נאַטיצן, געלאָזט אויך די פרטים, וואָס האָבן געדאַרפט קומען אין צוויי־טן טייל פון בוך און האָבן זיי געגעבן אין קלאַמערן;

3 די אַרטיקלען און נאַטיצן וועגן חשובע נפטרים אין לאַנד און אין חוץ־לארץ, זענען בלויז אַזעלכע, וועלכע מיר האָבן באַקומען פון זיערע קרובים, באַקאַנטע און פאַרערער.

ה ק ד מ ה

אנו לא הראשונים, ולצערנו הגדול, גם לא האחרונים, שחיפשו דרך איך וכיצד להנציח את זכר הקדושים הי"ד.

האסון הגדול שפגע בעם היהודי באירופה המזרחית בכלל וביהודי פולין בפרט, תפס כל פינה ופינה, שבה נמצא ישוב יהודי כל שהוא, ובכל מקום, שבו התנוססו לתפארת חיים יהודיים כשרים ומפוארים שנמחקו כולם באכזריות בלתי־אנושית מתחת שמי ד'.

בכל מקום ומקום שנמצאים בו עוד יהודים מ„שארית הפליטה" של יהדות אירופה המזרחית המושמדת, בין שהם מאלה, שהאירה להם ההצלחה, עזבו את הגולה ועברו לעולם הגדול החפשי, ובין שהם זכו לעלות ארצה בעוד מועד ולהשתתף בעבודה החלוצית הקדושה של בנין הארץ ובין שהם פליטי החרב וההשמדה, שניצולו ממחנות ההשמדה והעבדות האיומים, שהוקמו על ידי הרוצחים־ההיטלריסטיים ושקשרו את עתידם ה א י ש י — בעתידה של מדינת ישראל, כל אלה מטכסים עצות, איך להנציח את קהלותיהם המושמדות וקדושיהם היקרים — את הוריהם, אחיהם ואחיותיהם, את קרוביהם וידידיהם, שהושמדו באופן אכזרי שכזה, על ידי מלאכי־החבלה החשכים — שליחיו ומבצעי פקודותיו של האשמדאי האיום של כל הדורות — אַדולף היטלר, ימח שמו וזכרו!

ישנן דרכים שונות ל מ פ ע ל י ־ ה ה נ צ ח ה.

בונים בתי־כנסיות לתפלה ומוסדות צבוריים על שמות הקהלות שהושמדו. מקימים קופות ל„גמילת־חסדים" או מוסדות־צדקה אחרים, הנושאים את שמות הערים שנכחדו ועברו מן העולם היהודי; מקימים מצבות־זכרון על „הר־ציון" או בבתי־הקברות במקומות שונים בישראל, שעליהן חרותים שמות הקהלות ותאריכי החרבתן; עורכים, מדי שנה בשנה, אזכרות, שבהן מבכים את חורבנן — את אסוננו הגדול מנשוא ומעלים זכרונות על קהלות ישראל, על רבניהן ועסקניהן ועל מעשיהם הטובים.

אבל עלינו לשאול את עצמנו את השאלה הנוקבת את לבותינו:

האם די ומספיק בכך? האמנם הבטחנו כבר, שזכרון ערי־מולדתנו יישמר לדורי־דורות? האמנם עשינו את הכל כלפי קדושינו הי"ד? המלאנו כבר את חובתנו?

ואם נשאל את עצמנו את השאלות דלעיל — עלינו לענות בדאבון־לב ובכאב מר וחזק על השאלה המכאיבה הזאת — ל א! ל א באלף רבתי!

אל נשלה את לבנו בתקוות־שוא, אנחנו, שארית יהודי ינדז׳יוב — כמו שארית הפליטה של כל בני הקהלות היהודיות שנחרבו, אנחנו האחרונים, שבלבותיהם לא נכבתה עדיין שלהבת האהבה, הרגש ויחס־הכבוד לעיר מולדתנו — לינדז׳יוב היקרה שלנו.

אהבתנו למקור מחצבתנו זורמת בתוך דמנו ומקורה — בטעם המתוק והנעים שאנו מרגישים בקרבנו מהחלב החם, שיינקנו משדי אמותינו; מחממת אותנו עוד היד הרכה של הורינו, שליטפה אותנו בתקופות שונות בחיינו, בזמן שהעמדנו לראשונה את רגלינו על רצפת בתינו, שהיתה מכוסה בחול הצהוב, שבו פיארוה אבותינו; בזמן הליכתנו, בפעם הראשונה לחיינו, ל,,חדר״, ללמוד את הא״ב שלנו; ביום שהתחלנו בו בלימוד ה,,חומש״; ברגע שעברנו בו לשלב ,,לימוד הגמרא״, כשנכנסנו ל,,עולן של המצוות״ — כאשר נהיינו ל,,ברי־מצוה״; בחגיגות ה,,תנאים״ וה,,נשואין״ שלנו; ולבסוף — כאשר יצאנו ללחום את ,,מלחמת־קיומנו״ וליצור לנו תנאים כלכליים עצמאיים!

כאשר רבצה קללת־אלהים על יהדות פולין ובתוכה, כמובן, גם על יהודי ינדז׳יוב ונחתך גורלם להשמדה, על ידי משרתי השטן האכזרי, אָז — בימים הנוראים האלה, היינו אנחנו ורק אנחנו, שראינום בצרותיהם האיומות — בימי סבלם ועינוייהם. אנחנו היינו אלה, ששמעו את נאקותיהם שעלו השמימה ובכיותיהם של אבות ואמהות, שילדיהם נלקחו מהם ושל ילדים, שלנגד עיניהם סחפו וגירשו את הוריהם לדרך השמדתם!

היה לנו גם חלק רב ביסורי־המות ובהורדת כבוד־האדם שלנו במחנות־הכפייה ותנורי־ההשמדה ומשום כך, רק אנחנו, בטוחים ומבוטחים, שעד נשימתנו האחרונה שבחיינו לא נשכח את ינדז׳יוב שלנו וקדושיה הי״ד!

אבל, ,,דור הולך ודור בא!״ איש לא הבטיח לנו חיי־עולם ושום אדם אינו יכול להבטיח לנו, כי עם תום חיינו והעברתנו ל,,עולם־האמת״ ישמרו גם בניינו ונכדינו אחרינו, על ,,יום־הזכרון״ לקדושי ינדז׳יוב; שייערכו ,,אזכרות״ ותפלות־השכבה לזכרונם; שיעלו פעם על ,,הר ציון״ להתייחד עם האבן הדוממת, המזכירה את קהלתנו המפוארת וקדושיה. ואם בכלל, יזכר ויפקד עוד שמה של קהלת ינדז׳יוב על ידי מי שהוא!...

באנו לכן לידי הכרה מוצקת — שרק על ידי פרסום ,,ספר זכרון״, שבו יסופר מה שהיתה פעם ינדז׳יוב היהודית, איך חיו בה אחינו וכיצד נמחקה והושמדה, על ידי הרוצחים הנאציים ימח שמם, אפשר להנציח את שם קהלתנו היקרה גם לדורי־דורות!

לאשרנו, נמצאו בתוכנו מספר אנשים שאמרו: — ,,אין לך דבר העומד בפני הרצון״ ונגשו לעבודת־קודש זו.

תפקיד קשה, קשה עד מאד נטלו על עצמם האנשים האלה. לא בכל מקום, מצאו את העזרה הדרושה. הסתכלו עליהם בספיקות ולא האמינו, שדבר זה ניתן להגשמה.

הדרך לא היתה קצרה — הדבר נמשך כשבע שנים — אבל אנו יכולים עכשו, לגשת בשמחה ובשביעת רצון, לכתיבת ה,,הקדמה״ ל,,ספר־הזכרון״ המונח לפניכם!

המציאות הוכיחה כמה נכונה היא הסיסמא — „אין לך דבר העומד בפני הרצון!"

בחרנו ב„ועדת הספר", מטעם „ארגון עולי ינדז׳יוב בישראל", בהרכב דלהלן (לפי א״ב):

ישראל גורטמן (יושב־ראש), שלום גנאט (מזכיר), שאול גרינברג (גזבר), יהודה ווקסבוים (חבר הועדה), קלמן חנצ׳ינסקי (מרכז), יעקב טופיול (חבר הועדה) ו־אליעזר רובינשטיין (חבר הועדה).

הועדה התקשרה מיד עם חברינו בחוץ־לארץ, שקבלו את הידיעה בשמחה ושביעת־רצון רבה והודיעו לנו על נכונותם לסייע לנו בסיוע כספי וספרותי להצלחת הספר.

הודות לסיועם של ארגוני בני עירנו בארצות שונות, נוצר היסוד חכספי להוצאת הספר וגם להגשמת מגמתנו.

תודתנו העמוקה נתונה להם בזאת!

ברור, שחסרים ב„ספר הזכרון" עוד הרבה פרטים על ינדז׳יוב, על עסקניה הצבוריים, מפלגותיה ומוסדותיה, אבל, זאת — לא אשמתנו. לצערנו הגדול, לא כל בני ינדז׳יוב עשו למען הספר מה שיכלו ומה שחייבים היו לעשות.

תקותנו חזקה, שכל יוצאי ינדז׳יוב, ללא יוצא מן הכלל, לא יסתפקו ברכישת הספר וגם לא בקריאת החומר שפורסם בו, שרכשנוהו בעמל רב ובעקשנות שאין לתארה, מכל קצוי העולם ומכל מקום שיהודי ינדז׳יוב נמצאים בו, אלא שגם ידאגו, **שבניהם ובנותיהם**, יקראו את הספר, יתעמקו בו ויכניסוהו למוחותיהם כתרומה יקרה רבת־משמעות, לחקר מקור מחצבתם של אבותיהם ואבות־אבותיהם!

ספר זה חייב להיות ל„ספר־הזכרונות" **של כל יהודי ינדז׳יוב**, בישראל ובעולם כולו!

„ינדז׳יוב ה ג ו י י ת" לא נחרבה. על חורבותיה של ינדז׳יוב ה י ה ו ד י ת — עומדת על תלה עיר שלימה, המיושבת רק פולנים, שידיהם אינן נקיות לגמרי מדם יהודי. ה ם מלאו, ללא כל מוסר־כליות, את הכלל: „רצחת וגם ירשת"...

כל מה שהיה לנו שם, בעירנו זו, שדדו מאתנו, אבל אין בכוחם לשלול מאתנו גם את ה ז כ ר ו ן על י ק י ר י נ ו, הבלתי־נשכחים. זכרון קדוש זה, אנו מחויבים לשמור בקרבנו כל ימי חיינו וגם ל ה ש ר י ש ו בלבות בניו ובני־בנינו!

לקרוא בספר, לזכור ת מ י ד את תכנו ו ל נ ט ו ע בזכרוננו את כל התמונות וביחוד את המזעזעות ביותר, שפורסמו בספר זה — זוהי ח ו ב ת־כבוד בשביל כל יהודי ינדז׳יובי ובשביל בניו ובני־בניו!

הספר יחיה לעולמים, הוא ישאר כ מ ק ו ר ה י ח י ד י בשביל ה ה י ס־ט ו ר י ו נ י ם שיבואו. ה ם ישאבו ממנו את הפרטים על האסון הלאומי הגדול שקרה לעמנו במלחמת־העולם השניה וישמש גם כ„נר־ת מ י ד" לזכר קדושינו הי״ד, עד סוף כל הדורות!

בסוף דברינו, ברצוננו להביע את תודתנו העמוקה לעורך הספר מר ש מ ש ו ן ד ו ב י ר ו ש ל מ י, מי שהיה מנהל מחלקת התעמולה וההסברה

של הלשכה המרכזית ל„קרן־היסוד" בפולניה בורשה ומנהל „אגודת שוחרי האוניברסיטה העברית בירושלים" בתל־אביב, שבמשך תקופה קצרה, עיבד את החומר שאספנו ודאג לכך, ש„ספר־הזכרון" שלנו, יקבל את הצורה הנאה כפי שהנכם רואים זאת לפניכם!

ועדת־הספר

„ועדת־הספר" ועורכו

יושבים: קלמן חנצ'ינסקי (מרכז), ישראל גורטמן (יו"ר), העורך ש. ד. ירושלמי, יעקב טופיול (חבר הועדה) ואליעזר רובינשטיין (חבר הועדה). עומדים: ליב וקסבוים (חבר הועדה), שאול גרינברג (גזבר) ושלום גנאט (מזכיר)

ה ק ד מ ה

מיר זענען נישט די ערשטע און לייַדער אויך נישט די לעצטע, וואָס האָבן געזוכט, ווי אַזוי צו פאַראייביקן דעם זכרון פון אונדזערע קדושים.

דאָס גרויסע אומגליק, וואָס האָט געטראָפן דאָס יידישע פאָלק אין מזרח־איראָפּע בכלל און אין פוילן בפרט, האָט אַרומגענומען יעדער ווינקעלע, ווו עס האָט זיך נאָר געפונען אַ יידישער ישוב, ווו עס האָט געשטראַלט דאָס שיינע־ערלעך יידיש לעבן וועלכעס איז אַזוי אכזריותדיק אָפּגעמעקט געוואָרן פון גאָטס ערד.

אומעטום, ווו עס געפונען זיך מענטשן פון דער שארית הפּליטה, סיי די וואָס האָבן געהאַט דאָס גרויסע גליק באַצייטנס צו פאַרלאָזן דעם ביטערן גלות, אַריבער אין דער גרויסער פרייער וועלט און איבערהויפּט די, וואָס האָבן זוכה געווען קומען קיין ארץ־ישראל, אַנטייל נעמען אין דער הייליקער חלוצישער אַרבעט פון בנין הארץ, צוזאַמען מיט די געראַטעוועטע פון די פאַרניכטונגס־קאַמערן און פון די קנעכט־לאַגערן פון די היטלעריסטישע

רוצחים, וועלכע האָבן פאַרבינדן זייער פּערזענלעכן גורל מיט ישראל, אָט די אַלע טראַכטן ווי אַזוי צו פאַראייביקן די חרובע שטעט און די טייערע קדושים, די טאַטעס און מאַמעס, ברידער און שוועסטער, פרויען און קינדער, קרובים און פריינט, וועלכע זענען אַזוי בעסטיאַליש אומגעברַאכט געוואָרן דורך די פינסטערע מלאכי־חבלה — די שליחים פון גרעסטן אשמדאי פון אַלע דורות, אַדאָלף היטלער, ימח שמו וזכרו!

פאַרשידן זענען די וועגן, וואָס פירן צו דער פאַראייביקונג. עס ווערן געבויט בתי־מדרשים און געזעלשאַפטלעכע לאָקאַלן אויפן נאָמען פון די חרובע קהלות; עס ווערן געשאַפן „גמילת־חסדים"־קאַסעס, אָדער אַנדערע פילאַנטראָפישע אינסטיטוציעס, וואָס טראָגן די נעמען פון די פאַרטיליקטע שטעט; עס ווערן געשטעלט אויפן „הר־ציון" אָדער אַנדערע בתי־קברות אין ישראל אַנדענק־טאָוולען, וואָס דערמאָנען די דאָזיקע קהלות אין די דאַזטעס פון זייער אומקום; עס ווערן אויך איינגעאָרדנט יערלעכע הזכרות, ווו מען באַווייזט דאָס גרויסע אומגליק און מען דערציילט זכרונות וועגן די שטעט, זייערע רבנים און עסקנים און וועגן זייערע מעשים טובים.

מיר דאַרפן זיך אָבער שטעלן די פראַגע:

איז עס גענוג? האָבן מיר טאַקע שוין פאַרזיכערט, אַז דער זכרון פון אונדזערע געבוירן־שטעט איז פאַראייביקט לדורי־דורות? האָבן מיר שוין געטאָן אַלץ, כדי צו דערפילן דעם דאָזיקן הייליקן חוב אונדזערן לגבי אונדזערע קדושים?

וואָן מיר שטעלן זיך די דאָזיקע פראַגן מוזן מיר, ליידער, ענטפערן מיט אַ ביטערן און ווייטיקלעכן — ניין!

מיר יענדזשעווער יידן — פונקט ווי די שארית־הפליטה פון אַלע אַנדערע חרובדיקע יידישע ישובים — זענען, ליידער, די לעצטע, אין וועמען עס ברענט נאָך דאָס פייער פון ליבע, פיעטעט און רעספעקט צו אונדזער געבוירן־שטאָט — צו אונדזער טייערן יענדזשעוו.

די ליבע צו אונדזער שטאָט פליסט אין אונדזער בלוט, מיר פילן נאָך דעם זיסן טעם פון דער וואַרעמער מילך, וואָס מיר האָבן געזויגן פון דער מאַמעס ברוסט; עס וואַרעמט אונדז נאָך די צאַרטע האַנט פון אונדזערע עלטערן, וואָס האָט אונדז געגלעט אין פאַרשידענע מאָמענטן פון אונדזער לעבן; וועלן מיר האָבן געשטעלט אונדזערע ערשטע טריט אויף דער מיט זאַמד באַשיטער פאָדלאָגע; וועלן מיר זענען דאָס ערשטע מאָל געגאַנגען אין חדר אַריין; וועלן מיר האָבן אָנגעהויבן לערנען חומש; וועלן מיר זענען אַריבער אין אַ גמרא־חדר; וועלן מי האָבן אָנגעהויבן לייגן תפילין; ביי אונדזערע תנאימס און חתונות און וועלן מיר האָבן זיך געלאָזט אין שווערן וועג פון שאַפן זיך אַ אייגענע עקזיסטענץ.

און שפּעטער — וועלן עס איז אויפן פּוילישן יידנטום, דערונטער אויך אויף יענדזשעווער יידן, אויסגעגאָסן גרויסע שרעקלעכע קללה וועגן זייער אומברחמנותדיקן אונטערגאַנג, האָבן מיר, נאָר מיר, געזען זייערע

גרויסע צרות און פיין, געהערט דעם יאָמער פון די עלטערן, וואָס מ׳האָט זיי צוגענומען זייערע קינדער און דעם צער פון די קינדער, וועלכע זיי האָבן געזען ווי מ׳שלעפט און מ׳טרייבט זייערע עלטערן צום אומקום. מיר האָבן אויך מיטגעמאַכט די גרויסע יסורים און דערנידערונגען אין די קאָנצענטראַציע־לאַגערן און אין די פאַרניכטונגס־ערטער. און דעריבער זענען נאָר מיר זיכער, אַז ביז דעם לעצטן אָטעם־צוג פון אונדזער לעבן, וועלן מיר אונדזער יענדזשעוו און אונדזערע קדושים נישט פאַרגעסן!

אָבער, דור הולך ודור בא! קיינער האָט אונדז נישט צוגעזאָגט דאָס אייביקע לעבן און קיינער קאָן אונדז נישט פאַרזיכערן, אַז וועלן מיר וועלן שוין זיין אויפן עולם האמת, וועלן אויך אונדזערע קינדער און אייניקלעך אָפהיטן דעם יום הזכרון פון די יענדזשעוועד קדושים, אַז זיי וועלן אָפריכטן הזכרות נאָך זיי, אַז זיי וועלן אַ מאָל קומען אויפן הר ציון, צוגיין צום שטיבעל שטיין, וואָס דערמאָנט אונדזער קהילה אין אירע קדושים, און צי קהילת יענדזשעוו וועט אין יענע צייטן נאָך אַ מאָל דערמאָנט ווערן...

מיר זענען דעריבער געקומען צו דער פעסטער איבערצייגונג, אַז נאָר אַ יזכור־בוך, ווו עס זאָל דערציילט ווערן, וואָס דאָס יידישע יענדזשעוו איז געווען אַמאָל, ווי זי האָט געלעבט, וועלן אין וועלן אַזוי זי איז אָפּגעמעקט געוואָרן דורך די נאַצישע רוצחים, וועט פאַראייביקן אונדזער טייערע שטאָט לדורי־דורות.

צום גליק, האָבן זיך צווישן אונדז געפונען אויך עטלעכע, וואָס האָבן געזאָגט — אין לך דבר העומד בפני הרצון! און האָבן זיך גענומען צו דער אַרבעט.

אַ שווערע, זייער שווערע אויפגאַבע האָבן זיי אויף זיך גענומען. נישט אומעטום האָבן זיי געפונען די נייטיקע הילף. מען האָט אויף זיי געקוקט סקעפטיש און נישט געגלייבט, אַז די זאַך קאָן און וועט פאַרווירקלעכט ווערן.

עס האָט זייער לאַנג געדויערט — כמעט זיבן יאָר — אָבער מיט פרייד און צופרידנקייט שרייבן מיר די הקדמה צום יענדזשעוועד יזכור־בוך, וואָס ליגט איצט פאַר אייך!

דאָס באַווייזט וויפל אמת עס ליגט אין דער באַהויפטונג — אין לך דבר העומד בפני הרצון!

מיר האָבן געווויילט אַ ועדת־הספר לויטן פאָלגנדיקן צוזאַמענשטעל (לויט א״ב):

ישראל גורטמאַן — פאָרזיצער, שלום גנאַט — סעקרעטאַר, שאול גרינ־בערג — קאַסירער, לעאָן וואַקסבוים — מיטגליד פון ועדה, יעקב טאָפּיאָל — מיטגליד פון ועדה, — קלמן כענטשינסקי — מרכז און אליעזר רובינשטיין — מיטגליד פון ועדה.

די ועדה האָט זיך באַלד פאַרבינדן מיט אונדזערע חברים אין אויסלאַנד, וואָס האָבן מיט גרויס פרייד און צופרידנקייט געמאָלדן, וועגן זייער גרויסער מאַטעריעלער הילף און אויך שריפטלעכע מיטהילף צום דערפאָלג פון ספר.

אַ דאַנק דער מיטהילף פון די יענדזשעוועד לאַנדסמאַנשאַפטן אין פאַר־שידענע לענדער, איז געלייגט געוואָרן דער פונדאַמענט צום יזכור־בוך און

אויך דערפירט געווארן צו זיין דערשיינען, פאר וועלכען מיר דריקן אויס אונדזער וואַרעמסטן דאנק.

אַוודאי פעלן נאך אין אונדזער יזכור־בוך אַ סך פרטים וועגן יענדזשעוו, אירע געזעלשאַפטלעכע טוער, אירע פאַרטייען און אַנשטאַלטן, אַבער דאָס איז נישט אונדזער שולד. ליידער, האָבן נישט אַלע יענדזשעווער געטאָן פאַרן בוך אַלץ, וואָס זיי האָבן געקאָנט און געדאַרפט טאָן.

מיר ווילן האָפן, אַלע אַ ל ע יוצאי יענדזשעוו — בלי יוצא מן הכלל, — וועלן נישט נאָר קויפן דאָס בוך און נישט בלויז לייענען דעם מאַטעריאַל, וואָס מיר האָבן מיט שווערער מי און אומבאַשרייבלעכער עקשנות געזאַמלט כמעט פון אַלע עקן וועלט, ווו עס געפינט זיך נאָר אַ יענדזשעווער ייד, נאָר זיי וועלן זיך אַלע באַמיען, אַז אויך זייערע קינדער זאָלן דאָס בוך לייענען און איינקריצן אין זייערע מוחות, אַלס אַ טייערן און הייליקן ביישטייער און אַן אָנדענק וועגן שטאַם פון זייערע עלטערן און זייערע אבות־אבותיהם!

דאָס בוך דאַרף פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ פאַמיליאַרן ספר־הזכרונות פון יעדן יענדזשעווער ייד אויף דער גאַנצער וועלט!

דאָס גויישע יענדזשעוו איז נישט חרוב געווארן. אויף די חורבות פון יידישן יענדזשעוו שטייט אַ גאַנצע שטאָט, באַווויינט פון בלויז פאַליאַקן, וואָס זייערע הענט זענען באַפלעקט מיט יידיש בלוט. אָן שום געוויסנסביסן האָבן זיי מקיים געווען דעם: רצחת וגם ירשת...

אַלץ, וואָס מיר האָבן דאַרט געהאַט האָבן זיי צוגענומען, אַבער דעם זכרון וועגן אונדזערע טייערסטע מוזן מיר און וועלן מיר תמיד היטן און אויך איינווארצלען אין די הערצער פון אונדזערע קינדער און קינדס־קינדער!

לייענען דאָס יזכור־בוך, שטודירן זיין אינהאַלט און אַריינברענגען אין אַלעמענס זכרון די בילדער, וואָס זענען פאַרעפנטלעכט געווארן אין דאָזיקן בוך — איז אָן ערן־חוב פאַר יעדן יענדזשעווער ייד, פאַר זיינע קינדער און קינדס־קינדער!

דאָס בוך וועט אייביק לעבן! עס וועט זיין דער איינציקער קוואַל פון וועלכן די קומענדיקע היסטאָריקער וועלן שעפן די פרטים וועגן גרויסן אומגליק פון יידישן פאָלק אין דער צווייטער וועלט־מלחמה, און עס וועט אויך זיין דער נר־תמיד פאַר אונדזערע קדושים, עד סוף כל הדורות!

צום סוף, ווילן מיר אויסדריקן אונדזער בעסטן דאַנק דעם רעדאַקטאָר פון אונדזער בוך, מר **שמשון דוב ירושלמי**, געוו. לייטער פון פראָפאַגאַנדע־ און אויפקלערונגס־אַמט ביי דער קרן היסוד־צענטראַלע אין פוילן און געוו. מנהל פון אגודת שוחרי האוניברסיטה העברית בירושלים אין תל־אביב, וועלכער האָט אין משך פון אַ קורצער צייט באַאַרבעט דאָס מאַטעריאַל און געזאָרגט דערפאַר, אַז אונדזער יזכור־בוך זאָל באַקומען די צורה, וועלכע איר זעט פאַר זיך!

ועדת־הספר
פון יענדזשעווער „יזכור"־בוך

דבר העורך

(עם סיום עריכת „ספר־הזכרון" ליהודי ינדז׳יוב)

בעזרת השם סיימתי היום את עריכת הספר הנ״ל.

נגד עיני מאמר חז״ל „עלובה היא העיסה שנחתומה מעיד עליה״ (בראשית רבה ל״ד) והרי הייתי כאותו ה„אופה״ ששם את הקמח, מוסיף עליו את מימיו והתבלינין, לש את עיסתו ומכניסה לתנור (ובמקרה דנן — לבית הדפוס) ומעלה את „חלתו״ כשהיא אפויה כהלכה, מראה נאה ותאווה לעינים לאוכליה — יאכלוהו וישבעו ואולי גם יברכו את עושיה...

כך גם דינו של „עורך ספר״ ובפרט — בישראל!

עומד הוא מן הצד ולבו דופק: „מה יאמרו הבריות?״

הרי, כשׂ שפרצופיהם של בני אדם אינם דומים זה לזה כך גם טעמם ודעותיהם על מעשי זולתם... יהיו, אולי, ביניהם גם כאלה אשר יהללו את „העורך העלוב״ ויאמרו: הנה השכיל האיש להביא בפנינו דבר מושלם ומותקן כדבעי, אבל יבואו גם אחרים ויגידו — „מה עשה בן־אדם זה! הרי הוא „קלקל״ את כל החומר שנתתי בידיו! קיצץ בדברי ללא־רחמים, שינה לא רק את צורתם, אלא, גם את תוכנם; הרס ולא חמל ואפילו את השם, שנתתי למאמרי, לא השאיר לפליטה!...

יבואו גם „המבקרים״ הקבועים „בעלי־הטעם״ השונים וכל אחד מהם יעריך את הספר מנקודת־המבט שלו ומגישתו המפלגתית ואין לי כל ספק, שכל אחד מהם ימצא בו „פגמים״, לפי שיטתו ואולי, גם לפי מהלך־רוחו...

אמנם, גם החתום מטה, האחראי לעריכת הספר ולפרסומו, אין דעתו נוחה הימנו!

יודע אנכי כי ב„ספר־הזכרון ליהודי ינדז׳יוב״ לא נאמר הכל, מה שאפשר היה לומר על קהלה מפוארת זו, על עסקניה ועל מוסדותיה, לא נכללו בו כל אלה שהקדישו את מיטב זמנם לצרכי העיר ויהודיה, נפקדו שמותיהם של הרבה מקדושיה שהוגלו למחנות־המות או שהומתו במקום מגורם וביערות הסביבה. אבל אין זאת אשמת „ועדת־הספר״ וכמובן, גם לא אשמתי, אם לא מעטים, משרידי העיר הזאת, לא הכירו בחובתם לתרום (לא ח״ו מכספם) אלא, ממה שידוע להם על הוריהם, קרוביהם וידידיהם ועל פעולותיהם למען עיר־מולדתם ויהודיה, שהושמדו ואינם...

מעיד אני על ארגון עולי ינדז׳יוב בישראל ו„ועדת־הספר״ שעל ידו, שלא חסכו כל עמל ולא פסחו אף על אחד משרידי ינדז׳יוב בארץ ומחוצה לה, שלא תבעו ממנו את מילוי החובה האלמנטרית הזאת ולא פעם אחת, אלא תבעו וחזרו ותבעו ולא נענו...

יימצאו, בודאי, גם כאלה, שיבואו בטענה על החסרת שמות יקיריהם־קדושיהם ברשימה הארוכה של אנשי ינדז׳יוב הי״ד שעלו על המוקד כבני העם המושמד, בשנות השואה, אבל, לאלה ייאמר: באשמתכם בלבד שמות אלה לא מופיעים בספר!

כאמור לעיל — לא עלי לשפוט על הספר ועריכתו. אבל, אינני יכול, שלא לעמוד בדברי על הספר, על שלוש נקודות־אור ואור־מאיר מאד ובמיוחד, על ינדז׳יוב ויהודיה, ואלה הן:

א׳) העוז והגבורה הלאומית

קוראי הספר ימצאו, בראשיתו, את התזכיר שהוגש בשם המועצה הלאומית היהודית למחוז ינדז׳יוב לשליטה של פולין המרשל יוזף פילסודסקי ב־30 לנובמבר 1918, בשעה שהופיעו לפניו כנציגי המועצה הלאומית הנ״ל ועל ה,,שיחה״ ההיסטורית שניהלו אתו כפי שנתפרסמה ב,,נובי־דזינניק״ מיום 8 לדצמבר 1918, שהופיע אז בקראַקוב.

דומני, שזאת היא, אולי, השיחה ההיסטורית היחידה שהתנהלה פעם על ידי נציגי יהודי עיירה קטנה בפולין כינדז׳יוב עם המרשל פילסודסקי, בתוקף וגאון לאומי כזה, כפי שעשו זאת שליחיהם האמיצים של יהודי ינדז׳יוב!

ומי היו השליחים האלה?

אינג׳נר משה טננבוים הי״ד, מהנדס צעיר, בן לחובש יהודי, שבהיותו מחוסר־אמצעים, עבד ביום כספר והקדיש את לילותיו ללימודים עד שזכה בתואר מהנדס, ובחור צעיר שני ממשפחה חסידית, לבוש עוד ב,,קפוטה ארוכה״ — בשם ,,קובקה אינגבר״ (עלה אחרי כך ארצה ונהיה בין טובי תנועת הפועלים) [בסוף ימיו מנהל לשכת המס בתל־אביב, שנפטר בחדש חשון, תשט״ז]. והנה שני הבחורים האלה העיזו לענות למרשל פילסודסקי על דבריו, ,,שהיהודים מתעצבנים יותר מדי״ — ,,משום שיש להם יסוד להתעצבן. כל האוכלוסיה הנוצרית מתרגשת ומתיחסת בשנאה״. ולהצעתו — ,,השאלה היא די־מסובכת, היהודים יכולים לפתור אותה על ידי יציאתם לפלשתינה״ ענו לו: — ,,בתור צירי היהודים במחוז יהודי, אנו מעיזים לשאול: האם ראש הממשלה חושב, שרוב היהודים, הגרים כבר בפולין, למעלה מ־700 שנה צריכים עכשו לעזוב את המדינה?״

ה,,מתבודד מסוליובק״, זה שהשתלט בשנת 1926 על פולין עם ה,,פולקו־בניקים״ שלו, ושהקים בשנת 1934 את מחנה־המעצר הידוע לשמצה קארטוז־ברזה והגלה אליו את טובי עסקני פולין הדמוקרטיים והסוציאליסטיים נסוג אחורנית וענה להם: — ,,התכוונתי רק ל ח ל ק מהם. אנו נוטים חסד ליהודים. נותנים להם כל הזכויות״.

שליט פולין ,,נכנע״ לשני בחורים יהודיים מינדז׳יוב, שהיה להם האומץ לדבר עם המרשל בגאות לאומית כזו ובחורים כאלה נמצאו בינדז׳יוב! אשריך ינדז׳יוב המושמדת שכאלה היו בניך!

ב׳) המועדון הציוני

בתוקף תפקידי כמנהל מחלקת התעמולה וההסברה של הלשכה המרכזית ,,לקרן־היסוד״ בפולניה, שתחום פעולתה היתה פולין הקונגרסאית ועריי־הספר והקיפה כ־500 קהלות יהודיות גדולות וקטנות בערך, מעיד אנכי, שלא נמצאה ביניהן אף עיר אחת (בגודלה של ינדז׳יוב ומספר תושביה היהודים), שזכתה להקים לה, ,,מועדון ציוני״ מ ש ל ה וגם בשטח זה — היתה ינדז׳יוב למופת!

ג) חיבת ינדז׳יוב בין שרידיה הפזורים

זה דבר ידוע לכל, כי „ספרי הזכרון" לקהלות היהודיות, שהופיעו ושיופיעו, לא היו מתפרסמים ללא העזרה הכספית של ה„לאַנדסמאַנשאַפטים" השונים לארצותיהם.

אבל, מה שיש לציין לשבח ולמופת — הוא יחסם של בני ינדז׳יוב בכל ארצות תבל! הם לא הסתפקו בתמיכתם הכספית, (שבלעדיה לא היה הספר מופיע), אלא, סיפקו גם את זכרונותיהם על עיר מולדתם ינדז׳יוב וכאשר הנך קורא את החומר הזה, הנך ממש משתומם לראות ולהרגיש, מה רבה האהבה והנאמנות של יהודים אלה (וביניהם גם כאלה, שעזבו את העיר בימי נעוריהם לפני עשרות ואפילו, לפני למעלה מיובל שנים) ועד כמה זכורים להם, אפילו, לפרטי־פרטיהם, טיפוסים עממיים ומקרים שונים ואיך שהם הצליחו להעלותם על הכתב! וזאת היא לדעתי, נקודת־האור השלישית, שראיתי חובה לעצמי לעמוד עליה!

עלי לציין, ברגשי תודה עמוקה, את היחס הטוב וההבנה ההדדית ששררו ביני ובין חברי „ועדת הספר" (ששמותיהם פורסמו בהקדמת הועדה לספר זה) במשך כל ימי עבודתנו המשותפת.

חובה נעימה מיוחדת אני רואה לעצמי, לציין מתוך הכרת־תודה לבבית את עזרתו הטכנית של מרכז החומר, ידידי מר קלמן חנצ׳ינסקי, שהיה לי ממש ל„יד הימנית" בכל הטרדות הטכניות ולא חסך כל עמל במילוי תפקידו זה.

„יזכר גם לתודה ולברכה מר יצחק לרמן, בעל הדפוס „אורלי" בתל־אביב, שהושיט לנו את עזרתו המלאה ונסיונו המקצועי הרב בבחירת האותיות המתאימות לכל מדור ומדור ובעצתו הטובה בכל עניני ההדפסה ואיחולי הלבביים הם — שיזכה להרחיב בקרוב את גבולות מפעלו למען שיוכל ביתר־שאת לסייע ללקוחותיו בעצה ותושיה!

כן יעמדו על הברכה והתודה „יד ושם" — רשות הזכרון לשואה ולגבורה בירושלים, שסייעה לי במציאת החומר הדרוש לצרכי הספר וה„ארכיון והמוזיאון של תנועת העבודה" בתל־אביב, שבו מצאנו את החומר על תאריכי ההשמדה של קדושי מחוז ינדז׳יוב כולו, שפורסמו בסוף הספר.

*

ולבסוף יורשה נא לי, להכניס גם נימה אישית — שיש לה קשר אמיץ — להתמסרותי לעריכת „ספר־הזכרון ליהודי ינדז׳יוב".

כאשר פנתה אלי „ועדת־הספר" בהצעה לקבל על עצמי את עריכת הספר, עבר רטט על בשרי והרגשתי מעין דחף־פנימי שתבע ממני לקבל על עצמי את העבודה האחראית הזאת.

ידעתי את ינדז׳יוב ורבים מאישיה ואנשיה משכבר הימים.

היא נמצאה על אם הדרך, שבין קיעלץ, העיר, שבה בלית את ימי ילדותי ועד לשנת תרע״ד, כי כיהן בה, כרב־דמתא, אבי־מורי, הגאון רבי משה נחום ירושלימסקי ז״ל ובין מיחוב־חרשניצה — אליה התקשרתי, ביום י״ד תמוז תרע״ד, בבואי בברית הנשואין עם חברתי לחיים, טובה, בת רבי מרדכי הלוי גריצאַר ז״ל ממיחוב־חרשניצה ולא אחת ביקרתי בינדז׳יוב לרגלי עסקיו של חותני הנ״ל, שהיו לו נכסים בה (הוא היה אחד

השותפים, שהקימו את בית־החרושת לגבס „רענעסאנס״ והחזיק בו עד ראשית המלחמה העולמית הראשונה וגם בעל המגרש, שעליו הקים ר׳ חיים דוד סובול ז״ל את מחסני הנפט והאחסנה).

בין תושביה בעבר היו גם שני דודים שלי (מצד אשתי) ר׳ שמחה הלוי גריינצאַר ז״ל (מעובדי בית־החרושת „רענעסאנס״), ור׳ ישראל קאַנטאָראָוויץ ז״ל, — שניהם היו ידועים לשבח בעיר. אבל, לא בכך בלבד, נתקשרתי לעיר זו.

לדאבוני הגדול ולשברון לבי ורוחי, יש לי ולרעייתי גם תרומת־דם ונפש, בחיסולה והשמדתה של ינדז׳יוב היהודית. בין קדושיה הי״ד, נמצאים גם קרובינו היקרים, ששמותיהם מופיעים ברשימת קדושי העיר והם:

יחיאל (חילק) פרידמן ורעיתו גולדה (אוליה) לבית קנטורוביץ, משה מולשטיין, רעיתו צ׳יזיה בת ר׳ יצחק מאיר שטרן הי״ד) ובנותיהם אסתר ופעלא הי״ד. וזוהי ברית־הדמים שחייבה אותי שבעתיים, להתמסר לעבודת־קודש זו של הצבת מצבת־הזכרון לעיר היקרה לי ביותר.

דומני, שקוראי הספר, ירגישו, כי לבי וכחותי הנפשיים והפיזיים ניתנו, בכדי שהספר ישמש הד נאמן לרגשות הנעלים ביותר, שאנו חייבים לקדושינו ולזכרם הקדוש לדורי־דורות!

שמשון דוב ירושלמי

תל־אביב, זאת חנוכה, ב׳ בטבת, תשכ״ה (מקודם: ש. ד. ירושלימסקי)

7 לדצמבר 1964

מקור רשמי יחידי לתולדות העיר

איינציקער אפיציעלער מקור פאר די היסטאריע פון שטאט

ינדז׳יוב — ב„יעווריייסקאיא ענציקלאפעדיא״ של החברה להוצאת ספרי מדע יהודיים והוצאת־הספרים „ברוקהאוז־עפרון״ בפטרבורג.

מעטים מאד המקורות, שיש בהם ידיעות על ינדז׳יוב ויהודיה. אולם מצאנו כמה וכמה פרטים, על עירנו ומחוזה, שפורסמו בכרך ב׳ (עמוד 568) של ה„אנציקלופדיה היהודית״ בשפה הרוסית, שהופיעה בפטרבורג, לפני מלחמת־העולם הראשונה וזה מה שנכתב על עירנו:

אנדרעעוו (אנדרזשעיאוו, יעגדרז׳עוו) — עיירה בפלך קיעלץ, שהיתה שייכת לאותם המקומות ה„מקודשים״ ע״י הכמורה הקתולית, שלפי פריביליגיה מיוחדת, שניתנה לכהני הדת הנזכרת, היתה אסורה בהם הישיבה ליהודים, עד שנת 1862.

עד כמה שידוע לנו, לא נשתמרה ה„פריביליגיה״ האחרת, שלפיה, אפשר היה להרשות ליהודים להשתקע בינדז׳יוב, והיא היתה ריקה מיהודים.

לפי הנתונים הסטטיסטיים של „המיניסטריון לעניני פנים״ משנת 1840, (שהופיעו בפטרבורג, בשנת 1842 וגם, לפי הטבלה, שנערכה ע״י השלטונות בוורשה, באמצע שנות החמישים של המאה הי״ט), לא היה בינדז׳יוב אף יהודי אחד!

בשנת 1897 היו בינדז׳יוב 4.717 תושבים ומהם 2.050 יהודים, היתר — ברובם הגדול — קתוליים.

בכל מחוז ינדז׳יוב היו בשנת 1897 כ־79 אלף תושבים, בערך, וביניהם 8.102 יהודים. יתר התושבים היו, כמעט כולם, קתוליים.

בין ערי המחוז (שמספר תושביהם לא היה פחות מ־500) היוו היהודים את האחוז הגדול ביותר והיינו:

וואידיסלאוו — 3622 תושבים בהם 2667 יהודים; מאלאגאשץ — 1883 תושבים ומהם 465 יהודים; הכפר אָקשאַ — 512 ובהם 67 יהודים; סאבקאוו — 1117 ובזה 646 יהודים.

היהודים שבמקומות האלה עסקו, בעיקר, בתפירת בגדים ובמסחר.

המקורות, שמהם הוצאו הפרטים האלה הם: ספירת התושבים בשנת 1897; תושבים עירוניים בערי רוסיה וחומר שבכתבי־יד.

רשימה זו נכתבה בידי יוליוס הסן (געסטען), אחד ההיסטוריונים הבולטים בתולדות היהודים ברוסיה בראשית המאה העשרים, שהיה גם המזכיר הכללי של האנציקלופדיה היהודית־רוסית ועורך מדור „לתולדות היהודים ברוסיה" (נולד 8 במארס 1871 ומת ב־22 אוגוסט 1939).

יהודי ינדז׳וב פונים למרשל יוזף פילסודסקי *

התזכיר של המועצה הלאומית היהודית למחוז ינדז׳יוב **

(תרגום מפולנית) ***

תזכיר המועצה הלאומית היהודית למחוז ינדז׳יוב, שהוגש למרשל יוזף פילסודסקי ביום 30 לנובמבר 1918, ע״י נציגי המועצה ה״ה משה טננבוים ויעקב קנמון, בזמן קבלתם לראיון על מצב היהודים במחוז ינדז׳יוב.

לכבוד ראש הממשלה הפולנית

ת ז כ י ר:

מאת התושבים היהודים שבמחוז ינדז׳יוב

בענין הפרעות במחוז ינדז׳יוב

על התושבים היהודיים שבמחוז ינדז׳יוב עוברת עכשיו תקופה איומה של פרעות, ביחוד, בעקב התעמולה הפושעת והמעשים המגונים של כנופיה, שבראשה עומד אדם אחד בשם קאלינקה (הכינוי שלו — קוז׳ין).

הבאנדיטים האלה טוענים, שהם שייכים ל„מפלגה שמאלית" ושמטרת פעולותיה היא — „להעשיר את האוצר הצבאי של המדינה".

הודות לטכסיסיהם אלה שבתעמולתם, זכו לאהדה רבה מצד התושבים העירוניים והאכרים גם יחד. הם מנהלים את תעמולתם באספות, שבהן משתתפים אלפי איש והנקראות, למקומות המאוכלסים יהודים ולאחר דברי ההסתה והקריאות לרצח ולשוד מסיימים בקריאה: יחי פילסודסקי!

המיליציה המקומית אינה יודעת מה לחשוב על הפורעים האלה ואיך להתיחס אליהם ולפעולותיהם. מאד אפשרי, כי בגלל זה, במקום להגן על הנתקפים היא מסייעת בפועל לפורעים. כך קרה הדבר בוודזיסלב, הנמצאת 15 וירסטאות מינדז׳יוב. התושבים היהודים בינדז׳יוב, לאחר הפוגרום, שקרה בדז׳יאלושיץ, חרדו, שדבר

* יענדזשעווער ייִדן וועגן זיך צום מאַרשאַל יוזף פילסודסקי.
** מעמאָראַנדום פון יידישן נאַציאָנאַל־ראַט פאַר יענדזשעווער פּאָוויאַט.
*** (איבערזעצט פון פויליש).

כזה יקרה גם אצלם. ובאמת — ביום 18 לחדש זה (היה זה, בחדש נובמבר 1918) בשעה 7.30 בערב, באו לוודז׳יסלב ששה באנדיטים, שמהם רק שנים היו חמושים ברובים. אחריהם נהרו העירה בעגלות וברגל איכרים, אנשים נשים וטף מהכפרים הקרובים: פיעטקאוויץ, נאוואַרזשיץ, שציעז׳קאוויץ, קלימענציץ, שיעדליץ, מיערניק, שוויאַנטיק, או׳האן, מיערז׳שאוו ועוד. אליהם הצטרפו גם התושבים העירוניים הפולנים (מחוץ ל־10—8 איש). אותו הדבר עשתה גם המשטרה המקומית, שמסרה להם את רוביהם. קאלינקה נאם נאום קצר, שנשמע על ידי הקהל בהתלהבות רבה וגמר בקריאה „יחי פילסודסקי!" אחרי כך, התחילו להתנפל על היהודים שנמצאו ברחובות העיירה שהלכו לחפש את הוריהם הזקנים, שנעדרו מן הבית. מכל אלה לקחו את כספם, שעונים וכל אשר מצאו בכיסיהם.

אחרי כך התנפלו השודדים גם על החנויות והבתים היהודיים ודרשו מהם תשלומים לטובת „אוצר הצבא הפולני" בסכומים מ־300 ועד 25.000 זהובים.

האיכרים והתושבים המקומיים, סחבו את הסחורות מן החנויות, מלבושים ולבנים (אפילו מהכביסה), כלי בית שונים. אצל יהודי אמיד אחד, הוריקו את כל הארונות, מבלי להשאיר דבר.

כשפרצו לאותו הבית — שנשדד כבר מכל מה שהיה בו — קבוצת פורעים אחרת ולא מצאו דבר, הרגו את בנו דוד פוקסהנדלר, בן ה־21 ופצעו קשה את אשתו ובתו.

הפורעים העמיסו את רכוש היהודים על העגלות שלהם. הנשים והילדים סחבו שקים, מלאים סחורות שונות ובגדים, שהוציאו מדירותיהם של היהודים.

הפרעות והשוד נמשכו עד שעה 4.30 לפנות בוקר!

רק יומיים לאחר הפוגרום, הופיעה ה„מיליציה" מינדז׳יוב. יהודי וודז׳יסלב רצו בעזרתם, לקבל בחזרה, לכל הפחות, חלק ממה שנשדד מהם, אבל, המיליציה השתתפה, אמנם ב„חפושים", אבל ברשלנות יתירה והסתפקה, בהיכנסה לבית פולני בשאלה: „האם יש בידך רכוש יהודי?" מובן, שתמיד נתקבלה תשובה שלילית... ואם, בכל זאת, הצליחו לגלות מה — הסתפקה המיליציה בקבלת הסחורה בחזרה, מבלי לרשום אפילו פרוטוקול, או, לאסור את מי שהוא.

החיפושים האלה עוררו את כעסם של המשתתפים בהתנפלויות. הם ניצלו לכן את הלויתו של קרבן הפוגרום, דוד פוקסהנדלר, שבה השתתפו כל יהודי וודז׳יסלב, בכדי להאשים את היהודים כי באו להתנקם בנוצרים. היהודים, אשר הבינו את הכוונה, שלמענה הפיצו את השמועה, שלחו משלחת למפקד המקומי בכדי להעמידו על המצב המסוכן והנה באותו זמן, כשהמשלחת שוחחה עם המפקד, הודיעו, שהמון של אלפים מתקרב אל העיירה.

היה זה בשעה 4 אחר הצהרים והנה נשמעו קריאות: „לשחוט את כל היהודים!" היהודים שהגיעו למצב מיואש, החליטו להגן בעצמם על חייהם. להגנתם היה להם רק גרזנים, אתים ומקלות. נשק חם לא היה ברשותם והנה נשמעה שוב קריאה: „היהודים התנפלו על עמדה צבאית!" ואז התחילה המיליציה — לפי דרישת המתנפלים — לאסור יהודים. בדרך לבית־הסוהר היכו את הנאסרים, ללא רחמים במוטות־ברזל ובאלות. מספר האסורים היה 41. כולם היו מוכים ולחמשה מהם, אי־אפשר היה לעצור את הדם שנזל מפצעיהם. בהתחשב עם ההמון הסוער, החזירה המיליציה את האסורים לבתיהם אך בשתים־עשרה בלילה.

הפצועים קשה היו: מ. פרנקל, ב. ניגוס, מ. סנדרוביץ, פנחס אוז׳ירובסקי, ומ.

ליפמנוביץ. משלחת של יהודים מוודז׳יסלב, ביחד עם נציגים של המועצה הלאומית בינדז׳יוב, — התייצבה בפני שלטונות המחוז וביקשה לשחרר את יתר 36 האסירים. הבטיחו לה לשחררם מחרתים כשהחקירה תווכח, שהיהודים לא התנפלו על שום עמדה צבאית.

מחרתים הגיעה ועדת־חקירה מינדז׳יוב לוודז׳יסלב ושחררה את העצורים. אחד מחברי הועדה נאם מעל גזוזטרת הבית בפני התושבים וציין שהוכח שהיהודים חפים מפשע ושהפרעות ביהודים הורסים את יסודות המדינה הפולנית ויש להפסיקם. לפנייתו זו הושמעה הקריאה: „מות למכור ליהודים הנבזה!".

אבל, היו בוודז׳יסלב גם יחידים שהרגישו בעוול שנעשה ליהודים בפרעות ובחשדים שהטילו עליהם והם:

1. המורה העממי בפיטקוביץ. הוא התפטר ממשרתו, באמרו, שאין ברצונו ללמד בניהם של רוצחים.

2. כהן הדת הקתולי, בהסכמת ה„ביסקופ" שבקיעלץ — הכריז על אבל של 4 שבועות בכנסיה, במשך תקופת האבל לא ינגנו בעוגב והפעמונים לא יצלצלו לאות אבל.

3. השופט המקומי אשר העיז בזמן הפרעות לומר כמה דברי־אמת קיבל „אולטימטום", שעליו לעזוב את וודז׳יסלב.

סכנת הפוגרומים תלויה ועומדת גם על ערים אחרות שבמחוז. מדי יום ביומו שומעים יהודי ינדז׳יוב האשמות כבדות שונות. הצריפים ובנינים אחרים של הרכבת־הזעירה עולים באש ומאשימים את היהודים בהצתתם ואומרים „שהיהודים רוצים לשחוט את כל הנוצרים ולבטל את המיליציה העירונית" (הבנינים הנ"ל נמצאים במרחק של 3 וורסטאות מן העיר)

היהודים בקשו כמה פעמים מהשלטונות, להרכיב את המיליציה מנוצרים ויהודים ביחד, אבל, כל הבקשות לא נשאו פרי.

אנו פונים, איפוא, עכשו בבקשתנו:

1) בדבר העברת חקירה נמרצת והענשת האשמים;

2) להורות בדבר הקמת מיליציה מזוינת, שגם ליהודים תאופשר ההשתתפות בה, בשבילנו זאת היא שאלת חיים או מות, שאלה שאינה סובלת כל דיחוי.

אנו מדגישים עוד כי קריאת הממשלה לתושבים אשר תסיר עם זה גם את המסוה מההסתדרות הזאת שהיא — כביכול — שמאלית, שמטרותיה האמיתיות הן: פרעות ביהודים והוקעת הפרעות ביהודים כדבר בלתי הוגן היא מאד מאד נחוצה ועלולה להועיל.

בשם המועצה הלאומית היהודית למחוז ינדז׳יוב באי־כחיה:

אינג׳נר מ. טננבוים

ק. אינגבר

וורשה, 30 בנובמבר 1918

מימין: אינג׳ינר משה טננבוים ז״ל.
משמאל: יעקב אינגבר ז״ל.

חברי המשלחת אצל המרשל יוזף פילסודסקי.

שיחת נציגי יהודי ינדז׳יוב ומחוזה עם המרשל יוזף פילסודסקי*

פילסודסקי „מיעץ" ליהודים לעזוב את פולין ו„לצאת לפלשתינה"
תשובה חריפה של נציג המועצה הלאומית היהודית למחוז ינדז׳יוב,
האינג׳נר משה טננבוים ופילסודסקי „מתקן" את הצעתו.

ואלה פרטי הדו־שיח:

ב„נובי־דז׳יניק" מיום 8 לדצמבר 1918 פורסם דו״ח על ביקורה של נציגות המועצה הלאומית היהודית למחוז ינדז׳יוב האינג׳נר משה טננבוים ויעקב אינגבר ופרטי השיחה בשעת הראיון, שאנו מוסרים בתרגום לעברית:

„ביום 30 לנובמבר 1918 נתקבלה משלחת יהודית מינדז׳יוב ע״י הקומנדנט פילסודסקי ומסרה לו תזכיר על הפוגרומים במחוז ינדז׳יוב. (גלופה מהתזכיר במקורו ותרגומו לעברית, אנו מפרסמים ב„ספר־זכרון" זה) ואלה פרטי השיחה:

פ י ל ס ו ד ס ק י העיר למשלחת, „שהיהודים מתעצבנים יותר מדי"...

א י נ ג׳ נ ר ט נ נ ב ו י ם: „משום שיש להם יסוד להתעצבן. כל האוכלוסיה הנוצרית מתרגשת ומתיחסת בשנאה."

„בתור דוגמא תשמש העובדה: לפני שבועיים, בזמן השוק, התחילה המיליציה להציק בכל האמצעים לתושבים היהודים. כל התושבים הנוצרים מחאו כף, לפני חיסול הכיבוש האוסטרי נשמעו מכל הצדדים הקריאות: „מקודם נגרש את היהודים ואחרי כך את הכובשים".

ה ק ו מ נ ד נ ט (פילסודסקי): העובדה היא שנעשה אחרת. השאלה היא די־מסובכת. היהודים יכולים לפתור אותה על ידי יציאתם לפלשתינה.

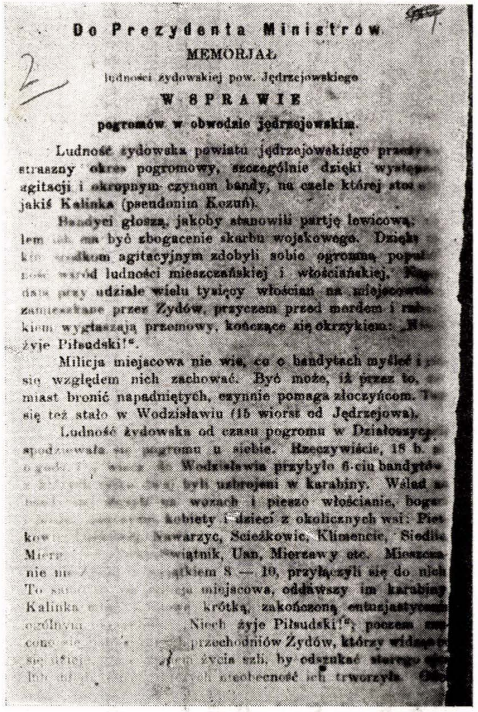
ה צ י ר (טננבוים): בתור צירי היהודים במחוז ינדז׳יוב אנו מעיזים לשאול: האם ראש הממשלה חושב, שרוב היהודים הגרים כבר בפולין למעלה מ־700 שנה צריכים עכשיו לעזוב את המדינה?

ה ק ו מ נ ד נ ט (פילסודסקי): התכוונתי רק ל ח ל ק מ ה ם. אנו נוטים חסד ליהודים, נותנים להם את כל הזכויות.

ה צ י ר (טננבוים): יש לנו זכויות אבל, רק על הנייר (הצירים מוסרים כמה עובדות, המוכיחות שלוקחים מהיהודים את זכויותיהם). אילו היו לנו זכויות בפועל וגם מבוטחות באיזו צורה שהיא, היתה פולין נוכחת איזה נתינים נאמנים הם היהודים. הנוער היהודי היה מתגייס לצבא והיהודים היו נוטלים חלק חשוב בבנין המדינה.

ה ק ו מ נ ד נ ט (פילסודסקי): זה משמח אותי מאד, אבל „קרקוב לא נבנתה בבת־אחת".

* דאס געשפּרעך פון די יידישע פאַרשטייער פון ינדזשעווער פאַוויאַט מיט מאַרשאַל פילסודסקי.

Do Prezydenta Ministrów

MEMORJAŁ

ludności żydowskiej pow. Jędrzejowskiego

W SPRAWIE

pogromów w obwodzie jędrzejowskim.

Ludność żydowska powiatu jędrzejowskiego przeży[wa] straszny okres pogromowy, szczególnie dzięki wystę[pom] agitacji i okropnym czynom bandy, na czele której sto[i] jakiś Kalinka (pseudonim Kozuń).

Bandyci głoszą, jakoby stanowili partję lewicową, [a] lem ich ma być zbogacenie skarbu wojskowego. Dzięki [tym] środkom agitacyjnym zdobyli sobie ogromną popu[lar]ność wśród ludności mieszczańskiej i włościańskiej. [Wy]padają przy udziale wielu tysięcy włościan na miejscowo[ści] zamieszkane przez Żydów, przyczem przed mordem i rab[un]kiem wygłaszają przemowy, kończące się okrzykiem: „Ni[ech] żyje Piłsudski!".

Milicja miejscowa nie wie, co o bandytach myśleć i [jak] się względem nich zachować. Być może, iż przez to, [że] miast bronić napadniętych, czynnie pomaga złoczyńcom. [Tak] się też stało w Wodzisławiu (15 wiorst od Jędrzejowa).

Ludność żydowska od czasu pogromu w Działoszyc[ach] spodziewała się pogromu u siebie. Rzeczywiście, 18 b. [m.] o godz. 7 wiecz. do Wodzisławia przybyło 6-ciu bandytów [w] [by]ły uzbrojeni w karabiny. Wkrótce [za] wozach i pieszo włościanie, bogo[wie], kobiety i dzieci z okolicznych wsi: Pies[ków], Kawarzyc, Ścieżkowic, Klimencic, Siedlis[k], Mier[zy]ą, Świątnik, Usan, Mierzawy etc. Mieszcza[nie] nie [wy]szli z [do]mów. Bandytom [z] [ko]niem S — 10, przyłączyli się do nich [wł]ościanie miejscowi, oddawszy im karabiny. [Ban]dyta Kalinka [wy]głosił krótką, zakończoną entuzjastycznie [ok]rzykiem przemowę, poczem [ca]ła banda, w przechodniów Żydów, którzy widząc [z] [da]leka, życia szli, by odszukać sterego [ko]nia, [ni]echęć ich tworzyła. [Ob]

תצלום של התזכיר שהוגש ביום 30 לנובמבר 1918 למרשל יוזף פילסודסקי על ידי נציגי המועצה הלאומית היהודית לוחות ינדז'יוב, אינג'נר משה טננבוים ויעקב (קובקה) אינגבר ז"ל.

(פאטאָ־קאָפּיע פון מעמאָראַנדום).

Materjały

W SPRAWIE ŻYDOWSKIEJ

W POLSCE

Pod redakcją I. Grünbauma.

ZESZYT PIERWSZY

WARSZAWA
—
1919.

pieniądze, zegarki i [illegible] wszy „prowi[illegible] bodźców, rzucili się do sklepo[illegible] bliższ[illegible]. Bandyci byli wspaniałomyślni[illegible] wartościowego majątkowego napadniętego, ob[illegible] na „skarb wojskowy". Włościanie i mieszczanie[illegible] wary, bieliznę czystą i brudną, naczynia etc. [illegible] dawca, człowieka bogatego, zostawiono puste szaf[illegible] Żydy zaś wtargnęli [illegible] włościanie, nic wzię[illegible] zabili syna jego, 21-letniego Dawida, ciężko [illegible] żonę i córkę. Całe szeregi fur wywoziły mienie Żydów. [illegible] biety i dzieci w płachtach i workach niosły swój łup. Trwało to do 4-ej zrana.

Nazajutrz przybyła milicja z Jędrzejowa. Żydzi chcieli przy jej pomocy odebrać choć część swego dobytku. Milicja niechętnie robiła „rewizje", raczej pytała się mieszczan, czy mają jakieś towary żydowskie. Jednak i taka rewizja dała pewne rezultaty. Nikogo z tych, którzy towary zwracali, dotychczas nie aresztowano, a nawet nie spisano protokółu.

Rewizje te wywołały gniew uczestników napadu. Skorzystali więc z pogrzebu ofiary pogromu, Dawida Fuksenbaumdlera, w którym brała udział cała ludność żydowska Wodzisławia, by oskarżyć Żydów o chęć zemsty na ludności chrześcijańskiej. Żydzi, rozumiejąc, iż takie oskarżenie rzucone było w umyślnym zamiarze, wysłali delegację do Komendanta miejscowego. Lecz w tym samym czasie, gdy delegacja rozmawiała z Komendantem, dano znać, iż kilkotysięczna gromada zbliża się do miasta. Było to o 1-ej po poł. Zaczęły się nawoływania okrzyki: „wyrznąć wszystkich Żydów". Żydzi wtedy, doprowadzeni do ostateczności, postanowili bronić się. Na obronę mieli tylko siekiery, łopaty etc. Broni palnej nikt z nich nie miał. Wtem ktoś zawołał: „Żydzi napadli na posterunek wojskowy". Wtedy milicja zaczęła, na żądanie napadających, aresztować Żydów. W drodze do więzienia aresztowanych bito nielitościwie widłami, cepami, drągami etc. Zaaresztowano 41 osób. Wszyscy byli poturbowani, 5-iu osobom trudno było zatamować krew. Przez wzgląd na rozjuszenie tłumu, milicja odstawiła ich do domów dopiero o 12-ej w nocy.

Ciężko pobici zostali: M. Frenkiel, B. Nigus, M. Sendarowicz, Piskus, Ozierewski i M. Lipmanowicz. 21 b. m. obywatele Żydzi z Wodzisławia wraz z 2-ma członkami żydowskiej reprezentacji parodowej m. Jędrzejowa przedstawili się władzy powiatowej, prosząc o wypuszczenie na wolność pozostałych 30-ciu aresztowanych. Przyrzeczono im uwolnić ich nazajutrz, o ile śledztwo wykaże, że Żydzi na posterunek nie napadli.

Nazajutrz Komisja śledcza przybyła z Jędrzejowa do Wodzisławia i aresztowanych uwolniła. Jeden z członków Komisji z balkonu wygłosił mowę do ludności chrześcijańskiej, wskazując na niewinność Żydów w tych zajściach i objaśniając, że takie ekscesy burzą podstawy Polski. Odpowiedziano mu: „Śmierć sprzedawczykowi, żydowskiemu Wojtkowi".

Były jednak i szlachetne jednostki w Wodzisławiu, które odczuły tragizm Żydów mordowanych i niesłusznie obwinionych:

1. Nauczyciel ludowy w Piotkowicach zrzekł się swej posady, nie chcąc jak mówił, uczyć dzieci rozbójników.

2. Ksiądz proboszcz miejscowy w porozumieniu z biskupem Kieleckim zaprowadził 4-tygodniową żałobę kościelną w parafji. Przez ten czas organy mają nie grać, dzwony nie bić.

3. Sędzia miejscowy podczas pogromu miał odwagę wypowiedzieć kilka słów prawdy; zato dano mu ultimatum „wyniesienia się" z Wodzisławia.

Niebezpieczeństwo pogromowe wisi i nad innemi miastami powiatu. Codziennie ludność żydowska m. Jędrzejowa z przerażeniem słyszy najniedorzeczniejsze, skierowane przeciw niej obwinienia. Baraki i inne zabudowanie kolejki kilkakrotnie w Jędrzejowie się paliły. Za każdym razem obwiniano Żydów o podpalenie, motywując, iż „Żydzi chcą wyrznąć [illegible] między milicją a miastem" (zabudowania [illegible] w odległości 2 wiorst od miasta). Obecnie [illegible] Wiedząc, czem [illegible] Żydzi kilkakrotnie prosili Zarząd [illegible] wprowadzenie milicji mieszanej lub [illegible]

Zwracamy się teraz z prośbą:

1) o przeprowadzenie śledztwa i ukaranie winnych;
2) o polecenie utworzenia milicji ochronnej, milicji, w której skład wchodziliby [illegible] i Żydzi: jest to dla nas kwestja życia i śmierci, kwestja nie cierpiąca zwłoki.

Nadmieniamy jeszcze, że odezwa Rządu do ludności, któraby zdemaskowała pseudolewicową organizację pogromową i napiętnowała wogóle wszelkie ekscesy antyżydowskie, byłaby niezmiernie pożądaną.

Za żydowską Reprezentację Narodową
Obwodu Jędrzejowskiego
Wydelegowani przez nią:
podpisy: *Inż. M. Tenenbaum.*
K. Ingber.

Warszawa, 30 listopada 1918 r.

Żydowska delegacja z Jędrzejowa u Naczelnika Państwa.

W piątek dnia 29 b. m. delegacja żydowska z Jędrzejowa została przyjęta przez komendanta Piłsudskiego i wręczyła mu memorjał o krwawych pogromach Żydów w obwodzie jędrzejowskim. Piłsudski zwrócił delegacji uwagę na to, że Żydzi zbytnio się denerwują.

Inż. Tenenbaum: Bo też mają powód do denerwowania się. Cała ludność chrześcijańska jest bardzo rozdrażnioną wogóle [illegible]. Jako przykład może posłużyć następujący fakt. Przed dwoma tygodniami, podczas targu milicja [illegible] wszelkimi sposobami prześladowała Żydów, co [illegible] z ogólnym pokłaskiem całej ludności. Przed [illegible] kupcy mistryjackiej ze wszystkich stron dały się słyszeć okrzyki: Naprzód wypędzimy Żydów a później [illegible].

Komendant: Faktem jednak jest, że stało się inaczej. Teraz sprawa żydowska jest teraz bardzo zawiła. Żydzi sami mogą ją rozwiązać, emigrując do Palestyny.

Del.: Jako delegaci Żydów jędrzejowskiego obwodu, ośmielamy się zapytać: Czy Naczelnik Państwa uważa, że większość Żydów, którzy mieszkają już w Polsce przeszło 700 lat, powinni teraz opuścić kraj?

Kom.: Mam na myśli tylko pewną część. Zresztą jesteśmy bardzo przychylnie usposobieni wobec Żydów. Dajemy im wszelkie prawa.

Del.: Mamy prawa, ale tylko na papierze. (Delegaci przytoczyli tutaj szereg faktów, ilustrujących odebranie praw Żydom). Gdyby nam dano faktyczne prawa, w jakiś sposób zagwarantowane, Polska przekonałaby się, że Żydzi są wiernymi obywatelami. Żydowska młodzież wstępowałaby do wojska i wogóle Żydzi braliby wybitny udział w budowie państwa.

Kom.: Bardzo mię cieszy, ale „nie odrazu Kraków zbudowano".

Nowy Dziennik, 8 XII 18[illegible]

כך הם חיו: (מקורות העיר)

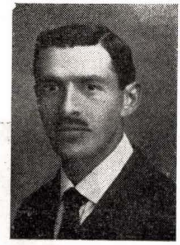
אזוי האבן זיי געלעבט: (אביסל געשיכטע)

זקני העיר מספרים:

די זקנים פון שטאט דערציילו:

זאב אברמוביץ ויצחק אברהמי
ירושלים

לתולדות הישוב היהודי בינדז׳יוב

זאב אברמוביץ *

עד כמה שידוע לכותבי הטורים האלה, אין מיסמכים היסטוריים הדנים בתולדות היהודים ובהתישבותם בעירנו ינדז׳יוב. הדברים המובאים להלן נמסרו לי בעל־פה ע״י אחי זאב, שהוא עצמו קיבלם מאחרים וגם ממה ששמור בזכרונו, כאחד מזקני העיר. ואני העליתים על הכתב.

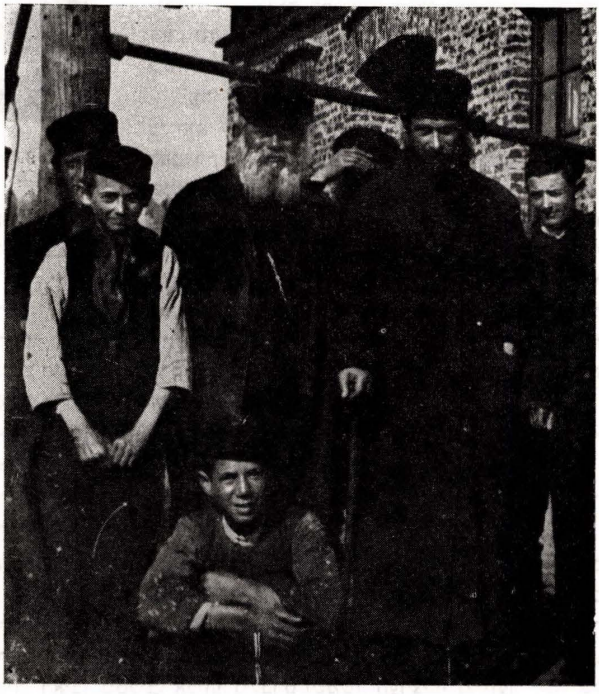
עד שנת 1863 לא הותרה בעיירתנו הישיבה ליהודים כי היא לא היתה בין אלה שזכו לישוב קבוע. זכות זו ניתנה להם רק אחרי כשלון המרד הפולני בשנת 1863. ידועים לי שמות של כמה יהודים שגרו בעיירה לפי זכויות מיוחדות עוד מלפני המרד והם: משה ויסברג ומשפחתו, שמילא תפקיד מוכסן, מרדכי עקיבא סובקובסקי — ספר וחובש. עד כמה שידוע לי לא הגיע אז מספר היהודים אפילו עד כדי „מנין״ — ולכן לא היתה נהוגה תפילה בציבור וגם לא היה קיים בית־עלמין יהודי. בית התפלה הראשון בינדז׳יוב היה באותה החצר שבה נבנה אחר כך „בית המדרש״ הגדול ו„בית המדרש״ הקטן. בית התפלה הראשון היה נקרא בשם „ויגניינסקיס שטיבעל״, בגלל שספרי התורה היו שלו ומספרם רב ולכן נהרו אליו בשמיני עצרת ושמחת תורה כל יהודי ינדז׳יוב בכדי להתכבד ב„הקפה״ ועליה לתורה.

כאמור, אחרי ההתקוממות הפולנית וכשלונה בשנת 1863, החלה הגירה יהודית לינדז׳יוב והעיר החלה להתפתח באורח מזורז. היו אלה יהודים שבאו מעיירות הסמוכות: חנצ׳ין, ווידיסלב, פינצ׳וב, חמילניק, שצקוצ׳ין, וולושצ׳ובה, סובקוב ועוד שחיפשו מקורות פרנסה וקיום ועברו לגור בינדז׳יוב.

בין המתישבים הראשונים בינדז׳יוב היו המשפחות שלהלן והואיל ואין באפשרותנו לקבוע את זמן בואן באופן כרונולוגי, ניתנת הרשימה לפי הא״ב: ליב אוקוביטה, יונה איזנברג, יצחק יעקב איזנברג, שלמה אפשטיין, משה ארנרייך, השוחט יוסף בוימרט, אהרל׳ה בירנבוים (יואב), יוסף אבא בלומנפרוכט, ליבוש ברגר, אהרן שמואל בריטבורד, דוד ברסלאור, ראובן גוטליב, אליהו גילברט (שמש), הערצקה גלייזער (זגג, שם משפחתו לא זכור), ישראל יחיאל גרשטיין, יהודה שאול ושלמה הייפלפרין, דוד הלברג, א. ל. ווינשטדט, וולף וויגניינסקי, זלמן וויגניינסקי, יחיאל דוד וויגניינסקי, קלמן וויגניינסקי, שמואל זיינבל וילצקובסקי, חיים מאיר ויסברג (המכונה ה„דודן״), שמואל והרשל ורטהייל והבן יוסלי, יואב זילברשטיין, יעקב זילברשץ (זגג), ברל זלצברג (שמש), יעקב יוסף חמילניצקי, השוחט ר׳ אלתר יחיאל יוסף חנצ׳ינסקי, יעקב בנימין טייטלבוים,

* השם ניתן משום שזאת תמונת אחד המחברים בלבד.

שמואל אלי טננבוים, הרשל טרייסטר, מוטילי יוסקוב (הנקרא „הקטן"), יעקב לדרמן, נתן ליפמנוביץ, שמואל יצחק לוי (המכונה איצק), יצחק איטשה ליברמן, השוחט אלתר עמנואל לייכטר, אברהם לעדערמאן (אברהם יעקל׳ס), משה לעדערמאן (משה יעקל׳ס), הרב רבי ירחמיאל משה מינצברג (רבה הראשון של ינדז׳יוב), ליבוש מכטינגר, מנשה מויער (נרצח ע״י המורדים בשנת 1863), נ. ז. נחמיה, אהרן סנקביץ, אפרים סנקביץ, זליג סירצרז, זלמן פיגנבוים, משה ברוך פייגנבוים, האחים מאיר ומשה פרידברג, יונה פערענס (קאטשקע), שלמה קוניצפולסקי, אורצי קצב, רבי ראובן ישעיהו מורה הוראה ראשון (שם משפחתו לא זכור), לעמל רובינשטיין, ישראל רוזנברג, עקיבא רוזנהולץ, איצי ריטרבנד, מוטיל ריכטר, יואל רייכמן, יחיאל דוד שטארק, משה שלונסקי, אליעזר שליאר (המכונה „זעלנער") אהרן שמואל שנקר וזיסמן שנקר.

בית המטבחיים היהודי בינדז׳יוב בשנת 1913.
מימין: השו״ב הראשי, ר׳ אלתר יחיאל יוסף הכהן חנצ׳ינסקי ז״ל ועד ידו — קצבים ועוזריהם.

אלה היו הראשונים שהיו חלוצי הישוב היהודי בינדז׳יוב. הם עסקו גם במסחר סיטוני וגם קמעוני ובכל מלאכה. היו ביניהם גם „כלי־קודש" שתפקידיהם צוינו ברשימה. הפרנסים הראשונים שלנו היו: יו״ר הקהלה ר׳ ישראל יחיאל גרשטין, חברי הקהלה

ר׳ נתן־זרח נחמיה ור׳ יונה איזנברג. ה„נכסים הראשונים" של הקהלה היו: בתי המדרש, הגדול והקטן שנמצאו בבנין אחד, דירות השמשים (בחצר בית־המדרש), המקוה ובית־העלמין, שהיה מחוץ לעיר.

לפי החוקים הרוסיים דאז, לא הכירו ב„קהלות יהודיות" כ„גופים חוקיים", כי אם באישים, ומשום כך היו רשומים כל נכסי הקהלה בספר האחוזה על שם סבנו ר׳ ישראל־יחיאל גרשטין ז״ל. הראשונים שנקברו בבית־העלמין היהודי בינדז׳יוב היו: חייל יהודי מרוסיה, שמת בהיותו בשרות הצבא בעיירתנו ושמו לא זכור לנו. השני שנקבר שם היה רווק, בשם בריש זילברשטין.

התפתחות העיירה התקדמה בעיקר הודות ל„יריד" השבועי שנהוג היה משנים רבות, שמשך אליו את אכרי הסביבה ויהודי העיירות הסמוכות, שהיו מופיעים בקיץ ובחורף הראשונים — עם תוצרתם החקלאית והאחרונים — עם סחורותיהם. כתוצאה מכך נהרו יהודים רבים לעיירתנו כי ראו בה תנאים טובים לפרנסתם וקיומם.

הקהלה החזיקה את מוסדותיה מהכנסות השחיטה, בית־המרחץ (שנמסר בחכירה) ומשומה ומסי־הקהלה שנקבעו ע״י פרנסי הקהלה. מתקציב זה שולמו גם משכורותיהם של הרב, מורה־ההוראה, השוחטים והשמשים.

החיים הכלכליים התפתחו וגדלו הודות ליוזמה הברוכה של בני העיר. נפתחו בתי־מלאכה, תעשיה קלה, ופותחו מסחר סיטוני וקמעוני והוקמו גם קשרים עם חוץ־לארץ. סבנו י. י. גרשטין, העסיק בבית מלאכה שלו לעיבוד חלקים ואביזרים מנחושת כציוד לבתי־חרושת לסוכר ומשרפות הי״ש — כ־25 פועלים. נוסף לכך, היו לו שני בתי־חרושת ללבנים שרופות, מחצבת־אבן, שעבדו בה בעיקר פועלים פולניים מהסביבה.

באותו זמן הקימו גם יהודים אחרים טחנות־קמח ומנסרות עץ. המנסרה הראשונה הקים סבנו, בשותפות עם חתנו ר׳ משה ברין ז״ל. טחנת קמח יהודית ראשונה הוקמה ע״י ר׳ מרדכי יוסף ורדיגר. בית־מיבשל לבירה הוקם ע״י ר׳ זליג סרצרז׳. ר׳ יואב זילברשטיין עסק במשלוח ביצים לגרמניה והיה גם סוחר סיטונאי בסוכר. באספקת נפט ומלח עסקו ר׳ יהודה שאול הלפרין, ר׳ אליש אורבך וזליג מאוער. נגרי רהיטים ראשונים היו משה ופנחס ברייטבורט. החייט הראשון היה גרשון הירש גולדשטיין. הסנדלרים הראשונים: אבא נוריך והירש־בר וולפשטאט. האופים: עקיבא ואחיו יודיל רוזנהולץ. החובשים: משפחות סובקובסקי, טייכנר וטננבוים. זגג: יעקב זילברשץ. בית־חרושת לשמן הוקם ע״י יעקב יוסף חמילניצקי. במשך הזמן פיתחו היהודים את עסקיהם והתעשרו, קנו קרקעות, בנו בתים ורבים מהם נעשו לסוכנים של בעלי האחוזות הגדולים שבסביבה וקנו מהם את התוצרת החקלאית, צמר, תבואה ועצים מיערותיהם, שהיו מוכרים לערים הגדולות שבפולין וגם לחוץ־לארץ, היה יצוא ניכר.

העיירה הלכה והתפתחה משנה לשנה. היהודים חיו את חייהם בשקט ובשלוה. עסקיהם פרחו, כל הירידים התקיימו בזמנם, גם השבועיים וגם החצי־שנתיים, שאליהם זרמו סוחרים רבים והיו מקיפים איזורים רחבים יותר.

לשם מתן מושג יותר רחב ויותר מפורט על אופיה של עיירתנו, ננסה לתאר בזה את פעולותיהם ועיסוקיהם של כמה אישים, שהשפיעו על החיים החברתיים בינדז׳יוב ושהיו מעמודי התווך של העסקנות הציבורית.

נ. ב. חנצ׳ינסקי, יהודי תלמיד־חכם, בנו של שוחט, שלמד גם בעצמו את המקצוע הזה, אלא שמעולם לא התפרנס ממנו, כי אם עסק בהוראה, כמורה לעברית והיה סופר „הצפירה" וסוכנו בסביבה. משך עשרות שנים שימש גם כסוכן לעתונות היהודית, הציונית והכללית, ה„היינט" וה„מאמענט" ועוד. פעולותיו למען ההשכלה והציונות

היו בעלות־ערך והשפעה על החיים הציוניים והציבוריים וביתו שימש בית־ועד לכל הצמאים לדבר השכלה או ציונות. זכורני, שהספר הראשון שקבלתי ממנו לקריאה היה „דניאל דירונדו" מאת ג'ורג' אליוט, בתרגומו של דוד פרישמן.

בחורף שנת 1902, ואני עודני נער בן 13, נקראתי יחד עם קבוצה נכבדה לישיבה בביתו של יהונתן הלפרין ז"ל. בין היתר היו שם צבי פרובולובסקי ז"ל (מורה), צבי נתן וילוגה ז"ל, י. שטרנשוס, נ.ב. חנצ'ינסקי ועוד. מטרת הפגישה היתה להקים בעירנו סניף של הועד האודיסאי לתמיכה בהתישבות יהודית בסוריה ובא"י. „הועד" הזה היה הארגון הציוני הראשון שהוקם ברוסיה. קבלנו חומר תעמולה מאודיסה שהוקרא באזנינו וצוינו התפקידים שעלינו למלא לטובת התנועה הציונית. משעה זו החלה בעירנו פעולה מחתרתית בבית־המדרש, שהתנהלה ע"י הצעירים בהשגחת והנהלת נ.ב. חנצ'ינסקי וי. הלפרין. חוץ מפעולה זו דאג חנצ'ינסקי לספק לנו ספרות עברית מקורית מהתקופה ההיא, כגון כתבי נחום סוקולוב, פרץ סמולנסקין, מ.ל. לילינבלום, י.ל. גורדון, מנדלי מוכר ספרים, יעקב דינהזון, א. ז. פייארברג וגם ספרות רוסית ופולנית. פעולה חשובה ומתמדת זו נמשכה כמה שנים, עד 1905.

בשנה זו, 1905, פרצה המהפכה הרוסית הראשונה ומיד החלו נושבים רוחות חדשים במדינה העצומה הזאת, והדיהם הגיעו אפילו לפינות הנידחות ביותר. התנועה, שהצטיינה בעת ההיא בתעמולתה הנרחבת היתה זו הסוציאליסטית על כל מפלגותיה והסתעפויותיה כגון ה„בונד", ה„פ.פ.ס.", ה„ס.צ." ועוד. הנוער התלהב לרעיונות הסוציאליזם ולחופש הגדול שהוכרז עליו בחדשים הראשונים של המהפכה.

בשנת 1906 כשפוזרה ה„דומה" הרוסית התאספו הצירים בויבורג שבפינלנד לכנס־מחאה נגד פיזור ה„דומה" והכריזו שהם מכירים בזכויותיהם של כל העמים ובתוכם גם של העם היהודי, להתארגן על בסיס סוציאליסטי־לאומי. באותו זמן נוסדו ה„י.ס.ד.א.פ. פועלי־ציון" („יידישע סאציאל־דעמאקראטישע ארבעטער־פארטיי פועלי־ציון"), שבראשה עמד בר בורוכוב.

אז הגיע גם לעירנו השליח הראשון של אותה המפלגה החדשה ונפגש בחשאי עם אחי זאב אברמוביץ' ומסר לו חומר הסברה. כה נוסדה גם בעירנו מפלגת „פועלי־ציון". התעמולן הזה נאסר זמן־מה לאחר־מכן בקילק. לצערי אינני זוכר את שמו, אולם בזכרוני נחרתו כושרו התעמולתי, שטף הדיבור שלו והשפעתו הרבה על הנוער. נפגשנו אחר כך באספות־הסברה במחצבת אבן בין שדות „נוברה", היינו כ־60 איש מכל שכבות העם: חובשי בית־המדרש, חייטים, קצבים, סנדלרים ועגלונים. אחי זאב הקריא לפניהם את הפרוגרמה והסביר שאין כל עתיד לנוער היהודי ברוסיה, ארץ השיעבוד והניצול ושמקורות הפרנסה שבה מצומצמים מאוד. הוא הטיף להגירה בלתי־פוסקת. בין היתר השתתפו באספה זו: מחובשי בית־המדרש, אחי זאב אברמוביץ', מיסד המפלגה, ח.י. וילוגה, ישעיהו ליפמנוביץ, אהרן מכטינגר, יחזקאל פוקסהנדלר, משה חנצ'ינסקי, זאב ברנר, וולף מקרסון, ראובן רוזנברג. בעלי־מלאכה: כורך־הספרים נטע קוכן, ישעיהו פיגנבוים (הגדול) וישעיהו פיגנבוים (הקטן) האופה, ישראל וולר, פיבל טננבוים והחיט שלמה טננבוים, יוסף שטרנזיס (בעל חנות מכולת), ברלה פיגנבוים שעבד באריזת ביצים ליצוא ועוד.

המשכנו בפעולת־ההסברה אולם הקשיים היו רבים. לא מצאנו לנו פנה שקטה וחיינו תמיד בפחד מפני המלשינים והז'נדרמים שהיו עוקבים אחרינו כל הזמן. לשם הסוואה היינו מתאספים לעריכת „שלוש סעודות" בביתו של נ.ב. חנצ'ינסקי וכמו כן בביתו של י. הלפרן. כה התנהלה הפעולה עד שנת 1909, שבה הוקמה הספריה, שסביבה

התרכז כל „הנוער הציוני" ורבים מותיקיה. איסוף הכספים נעשה בעיקר ע״י הבנות ואלה השמות ששמורים בזכרוני: רבקה פודולסקה, סטפה סולוביץ׳, שרה ריטרבנד, גולדה וינריך. הספריה הוקמה בביתו של ירחמיאל גדלביץ׳ והעבודה נעשתה על טהרת ההתנדבות. הספרניות היו, על פי רוב בנות, וועד הספריה הורכב מ־א. סולוביץ׳, מ. זילברשטין, צ. פרובולובסקי, ז. אברמוביץ׳, יחיאל הלפרין, יעקב אינגבר וי. ריזמן. החיים המפלגתיים, החברתיים והתרבותיים התרכזו סביב הספריה.

באותו זמן עזבתי את ינדז׳יוב לשנתיים ימים וכשחזרתי, בשנת 1909, נמשכה הפעולה הבלתי־לגאלית כבעבר — עד למלחמת העולם הראשונה, בשנת 1914.

חונכנו בעירנו לנכונות אישית לעזור איש לרעהו וגם למכרים ואפילו לסתם יהודים ככל האפשר במקרה אחד עזרנו לאחד מחברינו, שהוריו היו עניים מרודים, בהוצאותיו לנסיעה לאמריקה וגם הושטנו לו עזרה משפטית רבה כשנערמו קשיים בהשגת אשרת־הכניסה לארצות־הברית והוא נשאר תקוע בעיר הגמל הגרמנית המבורג. אביו ביקש מאתנו להחזירו הביתה, אולם אנחנו עשינו את הכול כדי שיוכל להחזיק מעמד עד להמשכת נסיעתו ואמנם הצלחנו והוא יצא סוף־סוף לארצות־הברית.

בימים הראשונים לפרוץ מלחמת העולם הראשונה נכבשה עיירתנו ע״י האוסטריים ומיד נאסרה כל פעולה פוליטית או תרבותית. הספריה נסגרה ועל ידי כך חוסל מרכז החיים הציוניים והתרבותיים בעירנו. אולם בשנת 1916 נשתנה המצב לטובה. קבלנו רשיון לפתוח מחדש את הספריה והושג גם רשיון להזמין להקת־תיאטרון וגם לארגן מגבית כספית למען הספריה. בשנה זו הופיעה אצלנו אסתר־רחל קמינסקי ולהקתה, יוליוס אדלר והתיאטרון שלו וכן גליקסון ולהקתו מלודז׳. ביקרו אצלו כמה מאישי הספרות ומהם זכורה לי הופעתו של המשורר ל. מלאך, שהצליח במיוחד בהרצאותיו. באותה שנה נוסד גם ועד הקהלה בינדז׳יוב לפי דרישת שלטון הכיבוש. לפי חוקת הקהלה שנקבעה על ידי הממשלה האוסטרית, חולקה האוכלוסיה לשלוש שכבות: סוחרים, בעלי מלאכה ואינטלקטואלים. משלושת הקבוצות האלה הורכבה ועדה שהתכנסה בבית־המדרש ותפקידה היה להכין את רשימת הבוחרים ולהגיע לידי הסכם בנוגע לצורת הבחירות, אישור רשימות המועמדים וכו׳. זכורני כמה שמות של בני עירנו שהשתתפו בועדה זו. מטעם ה„אגודה" וה„מזרחי": מ.י. ורדיגר, י. איצקוביץ, מ.ב. וינריך, א.י. שפילברג, ע. אינגבר, ש. דודקביץ, ח. ברסלאואר, י. גרפינקל. מטעם הציונים: ז. אברמוביץ, יעקב אינגבר, צ. פרובולובסקי, א. סולוביץ, י. שטרנזיס, מ. שלדז׳יק. מטעם בעלי המלאכה: י. פיגנבוים, י. וולר, מ. דמבובסקי ועוד. הויכוחים סביב ארגון הקהלה וההכנות לבחירות נמשכו כשנה ומחצית השנה, מבלי שהגיעו לתוצאות של ממש. בינתיים נסתיימה המלחמה ובשנת 1918 קמה מדינת פולין העצמאית.

זכורני הפילוג בין שתי הסיעות המנוגדות „על המשמר" — בהנהגתם של יצחק גרינבוים ומשה קלינבוים (סנה) מזה, ו„עת לבנות" בהנהגתם של ד״ר י. גוטליב, ול. לויטה מזה. בתום תקופת הכיבוש האוסטרי שוגרו שליחים ממקומות המרכזיים לפעול למען הסיעות הנ״ל וגם בישובים יהודים קטנים. ההסתדרות הציונית בינדז׳יוב פעלה בעיירות שבסביבתה להקמת נציגות לאומית (נציונל־ראט) בכל אתר ואתר. הפעילים בביקורים אלה מבני ינדז׳יוב היו מ. זילברשטיין, י. אינגבר וז. אברמוביץ׳.

בתקופת הכיבוש הוקמה בעירנו גם תנועת „השומר הצעיר", שבמסוה ה„צופיות" הקיפה את מיטב הנוער בעיירה, תחת הנהגתו של ד״ר יחיאל הלפרין.

מיד עם תקומתה של פולין התחילה עליה במימדים גדולים מחברי הקן המקומי, שרוקן מכוחותיו המעולים והפעילים ביותר וע״י כך הופסקה כמעט לגמרי פעילותו

ובמשך שנים אחדות חדלה התנועה להתקיים מחוסר כוח מדריך. מהעולים הראשונים של תנועה זו יש להזכיר את שמואל דודאי ואחיו הלל, א. טננבוים, מ. סולוביץ, קוכן, צבי הורוביץ ועוד.

כפי שהזכרנו שותקו החיים החברתיים והכלכליים של היהודים בתקופה הראשונה לתקומתה של פולין מסיבות שונות. השתרר אי־שקט בקרב האוכלוסיה מאחר וטרם אורגנה הממשלה המרכזית והשלטון המחוזי כמעט שלא היה קיים. קבוצות בריונים פולניים הופיעו בעיירות הקטנות המאוכלסות יהודים וערכו בהן פוגרומים ושחיטות. בסביבתנו בכפרים ובעיירות ניספו הרבה יהודים. המפלגה הסוציאליסטית הפולנית פ.פ.ס., טרם אורגנה מאחר שבימי הכיבוש האוסטרי הוכרזה כבלתי לגאלית. מאידך, פעמה הרוח הלאומית בקרב המוני העם הפולני וגם אכרים ופועלים נסחפו לזרם זה. בעירנו אמנם לא היו פוגרומים, כי הישוב היהודי ,שהיה הרוב המכריע של האוכלוסיה, היה מאורגן כראוי ברוח ההגנה העצמית והפורעים ידעו שבמקרה של התנפלות על היהודים יימצאו ביניהם בעלי זרוע יהודיים והקצבים, הסבלים ובעלי־העגלות יהיו מוכנים להגן על עצמם ולעשות נקמה בגויים אלה. הלאומנים הפולניים ניסו לכן בתקופה הראשונה לארגן תנועת חרם כלכלית נגד היהודים, אולם גם דבר זה לא עלה בידם, מפני ההרכב המיוחד של החברה הפולנית שהסתגלה לכך, שהישוב היהודי מהווה הכוח המתווך והאכרים בכללם רחשו אמון לסוחר היהודי, שאתו באו במגע־ומשא משך כמה דורות לשביעות רצונם.

בתקופת הכיבוש האוסטרי לא היתה ניכרת בחיים היהודיים בעירנו השפעתה של תנועת הפועלים היהודית, שפעלה במחתרת, ולכן התרכזו כל הכוחות החברתיים סביב התנועה הציונית הכללית. מיטב האינטליגנציה, הבעלי־בתים החשובים, בחורי בית־המדרש המתקדמים והנוער הלומד, מצאו את מקומם בתנועה הציונית. יו״ר התנועה בינדז׳יוב היה זמן מסוים יהונתן הלפרין ואחרי תקומת פולין, שמשו בתפקיד זה א. סולוביץ ואחריו א. י. טופיול. עיקר הפעולה התרכזה סביב הספריה ושם נערכו כל האספות, הרצאות, פגישות וישיבות הועד.

בתקופה זו הוקמה בעירנו ה„מוזה" — חוג לספרות ע״ש י.ל. פרץ, ע״י צעירים שהיתה להם השקפת עולם יידישיסטית. הרוח החיה בחוג זה היו: י. גורטמן, ק. חנצ׳ינסקי, ה. טרייסטר, ר. זרומב, דנציגר, זיסל שולמן, ר. נחמיה ואחותנו אסתר אברמוביץ. הם ניהלו פעולה תרבותית־חברתית מסועפת ורצינית, אירגנו אספות סופרים והרצאות משוררים יידישאיים. היו ביניהם גם מתנדבים לציונות ולבנין ארץ ישראל.

בדרך כלל היו השנים הראשונות של תקומת פולין תקופת משבר בעירנו. תנועות הנוער הציוניות שותקו, הציונים המבוגרים לא התעוררו לפעולה ארגונית ומעשית. האינטליגנציה בדרך כלל עזבה את העיירה, חלק מהנוער עלה ארצה ואחרים נסעו ללמוד באוניברסיטאות שונות. הנוער בכללו עזב את העיירה ונדד לחפש פרנסה ועבודה בערים הגדולות או מעבר לים. מצב זה נמשך עד סוף שנת 1924.

בשנת 1925 התקימה בעירנו ועידה ציונית שהכניסה רוח־חיים ועוררה מחדש את הנוער לפעולות ציוניות ולאירגון עצמי. בשנה זו הוקם „השומר הצעיר" בתנופה מחודשת וריכז סביבו את הנוער הלומד והעובד כאחד. אולם התעוררות זו לא ארכה זמן רב כי שוב פקד משבר את התנועה הציונית. לאחר עליית פילסודסקי לשלטון, שוב התרוקנה העיירה מכוחותיה הצעירים, מי שהיגר לחוץ־לארץ, או לערים הגדולות ומי שנסע ללמוד.

בתקופה זו הצטרפו רבים מן הנוער לתנועה הקומוניסטית. אמנם לתנועת החלוץ עוד היתה השפעה ניכרת, אולם, בדרך כלל נחלשה כל הפעילות הציונית. באותו זמן נוסדה בעירנו התנועה הרביזיוניסטית ותנועת בית״ר שמשכו אחריהן רבים מהנוער, שאירגונן הצבאי קסם להם. תנועת „פועלי־ציון" לא התאוששה משך כל התקופה הזאת והפעילות היחידה שהיתה לברכה נעשתה ע״י ארגון ה„מוזה". העליה לישראל נחלשה ורבים היו מרי הנפש ועל כן היו גם רבים מקרב „פועלי־ציון" שהסתפקו בזה ששיתפו פעולה עם ה„מוזה". כזה היה המצב בזמן שאחי זאב עזב את ינדז׳יוב בשנת 1936.

לפי בקשת „ועדת־הספר" הצטרפנו יחד, אחי ואנכי, לפעולה משותפת להעלאת זכרונותינו על ינדז׳יוב עירנו. אחי סיפר את זכרונותיו ואני רשמתי דבריו למען הספר. עשינו זאת כמיטב יכולתנו ואם השמטנו שמות או מוסדות, הדבר בא רק מחמת שכחה ועם הנפגעים הסליחה!

החוג הדרמטי שעל יד „המוזה" והספריה ע״ש י. ל. פרץ בינדז׳יוב בשנת 1926.
מימין לשמאל (עומדים): ה. טרייסטר, א. שנקר, ק. חנצ׳ינסקי, צבי רנקושינסקי וא. חנצ׳ינסקי.
(יושבים): ס. פוטשינסקי, ר. טננבוים, ח. טננבוים, י. גורסמן, ר. זרומב, וג. טננבוים. (כורעים):
ח. קמרט, ב. פרידמן, ז. שולמן.

מנחם מענדל האָראָוויץ
תל־אביב

זכרונות וועגן אמאליקן יענדזשעוו

דער אָנהויב

דער אָנהייב פון יידישן יענדזשעוו רעכנט זיך פון יאָר 1863. אָבער קיינד האָב איך געקענט אַדער בלויז געהערט וועגן די ערשטע יידן, וואָס האָבן זיך באָזעצט אין יענדזשעוו: מאָטל איסאַקאָוו, דער פאָטער פון שפּעטער באָקאַנטן אין אונדזער שטעטל, הענדל־מאָטלס, שמערל שענקער (באומארט), ר׳ יאָמע (בנימין גאָלדבערג), אַדער ווי מען פלעגט אים רופן „דער געלער יאָמע״ (אַ ווארקער חסיד); פון כענטשין זענען דאָן געקומען די ברידער אהרן און הערשל סאנקעוויטש, דער ערשטער האָט געעפנט אויף קלויסטער־גאַס אַ שענק(אַ קרעטשמע) און דער צווייטער אַ געוועלב אויף דער קעל־צער־גאַס. צווישן די ערשטע יידן אין יענדזשעוו איז אויך געווען יונה אייזנבערג (קאָצ׳קע), ער האָט געבויט אַ הויז אין מאַרק און דאָרט געעפנט זיין אייזן־געשעפט, דאָס שפּעטערדיקע גרויסע אייזן־געשעפט פון רחל און בנימין פערענס.

די אַלע יידן צוזאַמען, די ערשטע אין שטאָט, האָבן נישט געציילט אָפילו קיין „מנין״, וואָס איז נייטיק געווען פאַר תפילה בציבור. ס׳איז פאַרשטענדלעך, אַז זיי האָבן געמאַכט אַ פּייערלעכן קבלת פּנים דער צענטער משפּחה, וואָס איז געקומען קיין יענדזשעוו. דאָס איז געשען ערשט אין יאָר 1875. פון וואַידיסלאָוו איז אָנגעקומען דער יונגער בעל־מלאכה לעמל בלעכער (רובינשטיין), אַ זון פון דעמאָלט באַוווסטן מכניס אורח פון וואַידיסלאָוו, ר׳ יאָסל בלעכער (רובינשטיין). ער האָט אַזוי גוט געקענט זיין פאַך, אַז די רוסישע באַן־דירעקציע האָט אים איבערגעגעבן צו מאַכן אָלע אירע אַרבעטן, וואָס זענען פאַרבונדן מיט בלעכעריי ביים בויען די נייע באַן־סטאַציע אין יענדזשעוו. ער איז ביזן טיפן עלטער פאַרבליבן דער בלעכער־מייסטער פון דער באַן־דירעקציע אין דער געגנט און ער האָט אָפילו דערנאָך באַקומען אַ מאָנאָטלעכע פענסיע פון דער צאַרישער רעגירונג. ער האָט אויפגעבויט אַן אייגן הויז. געלעבט בכבודיק און געשטאַרבן בשיבה טובה אין עלטער פון 106 יאָר. זיין אייניקל, אליעזר רובינשטיין, האָט זוכה־געווען עולה צו זיין קיין ישראל, נאָך פאַרן גרויסן אומגליק, וואָס האָט געטראָפן דאָס יידישע פאָלק פון דער נאַצישער חיה און אַלע יענדזשעווער יידן, דער „שארית הפליטה״, האָבן ביי אים געפונען אַן אָפענע טיר. ער האָט זיך נוהג געווען, ווי זיין עלטער־זיידע, ר׳ יאָסל ז״ל. ר׳ אליעזר רובינשטיין איז אויך טעטיק אינעם „אירגון יוצאי ינדז׳יוב בישראל״.

ביזן יאָר 1882 איז דער צופלוס פון דער יידישער באָפעלקערונג קיין יענדזשעוו, געווען אַ באַגרענעצטער און דער ישוב איז געווען קליין און אָרעם, דער מצב האָט זיך אַבער געענדערט, מיטן מאָמענט, ווען מען האָט אויפגעבויט אַ באַן־סטאַציע אין יענדזשעוו און אַזוי אָרום איז זי פאַרבונדן געוואָרן מיט די גרויסע שטעט. דאָס איז געשען אין די יאָרן 1884—1882. פריער איז געווען שווער צו פאָרן פון יענדזשעוו אָפילו צום נאָענטסטן דאָרף אַדער שטאָט. איצט איז געוואָרן לייכט צו פאָרן קיין סאָסנאָוויץ, בעגדין, לאָדזש און וואַרשע. די ציווילע באָפעלקערונג האָט באָקומען גרויסע מעגלעכקייטן צו קומען אין קאָנטאַקט מיט סוחרים און אינדוסטריעלער און אַזוי האָט זיך אָנגעהויבן די שנעלע אָנטוויקלונג פון דער שטאָט און פון איר יידישן ישוב. פאָרן אויפבוי פון דער באַן־סטאַציע האָט מען געמוזט פאָרן פון יענדזשעוו אַזוש ביז זאָווירציע אַדער מישקאָוו, די נאָענטסטע באַן־סטאַציעס, דאָרט, ווו מען האָט דערגרייכט צו דער דעמאָלט אַזוי־גערופענער „ווינער באַן״. דאָס פאָרן איז געווען אַ גאַנצע נאָכט מיט פערד און וואָגן, דער וועג האָט אויך געפירט דורך טיפע און געדיכטע וועלדער, ווו עס זענען פאָרגעקומען איבערפאַלן אויף די רייזנדע דורך גזלנים, וואָס פלעגן דאָרט זיך אויסבאַהאַלטן. עס זענען געווען פיל קרבנות צוליב די דאָזיקע איבערפאַלן. דאָס אַלץ האָט זיך געענדיקט מיטן אויפבוי פון דער באַן־סטאַציע

אין יענדזשעוו. עס האָבן אָנגעהויבן אָנקומען קיין יענדזשעוו אַ סך יידן פון די אַרומיקע שטעטלעך און דערפער און דער יידישער ישוב איז געוואקסן זייער גיך און זיך אומאויפהערלעך פֿאַרגרעסערט.

אַנטוויקלונג

ביי דער באַן־סטאַנציע זענען אויפגעבויט געוואָרן גרויסע מאַגאַזינען צו היטן אין די לאַגערן סחורות, וואָס זענען אָנגעקומען קיין יענדזשעוו און וועלכע זענען דורך די היגע סוחרים געשיקט געוואָרן אין פאַרשידענע ערטער. אויך דאָס האָט גורם געווען צום וווקס פון יידישן האַנדל מיט דער אָרומיקער און אויך וויייטערער געגנט.

דער ערשטער עקספעדיטאָר אין יענדזשעוו איז געווען מענדל וואָרטהיים. ער איז געקומען פון שטעטל זשורעק (פּיעטריקאָווער גובערניע) און האָט מיטגעבראַכט מיט זיך אַ גרויסע משפּחה. ער האָט געקויפט עטלעכע פֿלעצער נעבן דער באַן־סטאַנציע און דאָרט אויפגעבויט הייזער פאַר זיין משפּחה און אָפּילו פאַר זיין פערסאָנאַל. ער האָט אויך אויפגעבויט ספּעציעלע מאַגאַזינען, רעזערוווּאָרן פאַר נאַפט־לאַגער. דער נאַפט איז געקומען פון וווייטן רוסלאַנד — פון באַקו, צאַריצין און סאַראַטאָוו.

י. ק. פּאָזנאַנסקי און זיין גוט „ניעזנאַנאָוויץ"

זיין ערשטע האַנדלס־פאַרבינדונג אַלס עקספּעדיטאָר, האָט מענדל וואָרטהיים באַקומען פון דעם דעמאָלטיקן גרויסן יידישן לאַנדשער מאַנופאַקטור־פאַבריקאַנט און פילאַנטראָפּ, ישראל קלמן פּאָזנאַנסקי.

י. ק. פּאָזנאַנסקי האָט געהאַט, דרייסיק קילאָמעטער פון יענדזשעוו, אַ גרויס גוט. עס זענען דאָרט געווען פיל וועלדער, ווי אויך אַ גרויסע פאַבריק פון קראָכמאַל. דאָס גוט האָט געהייסן „ניעזנאַנאָוויץ". די מערסטע פּראָדוקציע פון דעם גוט, פון די וועלדער און פון די קראָכמאַל־פאַבריק, איז געשיקט געוואָרן אין זיינע אייגענע פאַבריקן קיין לאָדזש, פון דער באַן־סטאַנציע יענדזשעוו. מענדל וואָרטהיים איז געווען דער פאָרטרעטער פון י. ק. פּאָזנאַנסקי אויף דער יענדזשעווער באַן־סטאַנציע.

דאָס האַלץ, וואָס מען האָט געשניטן פון די געדיכטע ניעזנאַנאָוויצער וועלדער, איז פאַר־קויפט געוואָרן דעם גרעסטן יידישן האַלץ־סוחר פון בעגדין, הענדל נונבערג. דער בענדינער סוחר האָט אָפּגעדינגען אין יענדזשעוו גרויסע פלעצער, אויפגעבויט דירות פאַר זיין פערסאָנאַל, וואָס ער האָט ספּעציעל אַראָפּגעבראַכט און באַזעצט אין יענדזשעוו, ווי ישראל קאַנטאָראָוויץ, גראבשטיין און נאָך אַנדערע. טאָג־טעגלעך זענען געקומען הונדערטער פורן מיט האַלץ פון די אויבנדערמאַנטע וועלדער מיט אַזוי־גערופענעם „רונדהאַלץ", פון וועלכן מען פלעגט שניידן אויף „סטעמפּל", פאַרלאַדנט אין באַן־וואַגאָנעס און אָפּגעשיקט אין די זאַגלעמביער קויל־גרובנס.

אויף נונבערגס פלעצער זענען געווען באַשעפטיקט זייער פיל אַרבעטער. באַלד האָט זיך אויפגעעפנט אין דער נאָענט אַ שפּייז־געשעפט. דאָס געשעפט האָט געעפנט שמואל וווייסבערג, מ׳האָט אים געוואָרפן שמואל סקאָוואָראָנער. אָחוץ דעם פלעגן קומען אין שטאָט פרויען מיט פאַרשידענע געבעקסן און עס פאַרקויפט די אַרבעטער און די הונדערטער בעלי־עגלות און אַזוי אַרום געהאַלפן זייערע מענער אין דער פרנסה.

בכלל האָט דאָס גוט פון י. ק. פּאָזנאַנסקי און זיין קראָכמאַל־פאַבריק אַלץ געקויפט אין יענדזשעוו און אַזוי אַרום איז געווען אַ קוואַל פון פרנסה פאַר אַ סך יידן און בעלי־מלאכות.

מאַשינאַיל, שטיינקוילן, נאַפט א. א. וו. פלעגן די אַרבעטער און באַאַמטע פון „ניעזנאַנאָוויץ" קויפן נאָר אין יענדזשעוו. ווי איך דערמאָן זיך, איז דער דירעקטאָר פון דעם גוט געווען אַ פיינער און האַרציקער מענטש און ער האָט זייער פיל געהאָלפן די יידן אין יענדזשעוו אין זייער פרנסה.

אויסער דעם, פלעגן יעדן זומער אַראָפּקומען אין גוט אַריין ר׳ ישראל קלמן פּאָזנאַנסקי מיט דער גאַנצער משפּחה. זיי פלעגן פאָרן פון זייער גוט קיין יענדזשעוו אין אַ ספּעציעלער קאַרעטע, וואָס איז געווען אינגאַנצן פאַרמאַכט און געהאַט שוויבן. די קאַרעטע איז געווען געשפּאַנט אין פיר פערד און צוויי שומרים מיט ביקסן פלעגן רייטן אויף פערד פאַר זיי, כדי זיי אָפּהיטן פון אַן איבערפאַל.

אין דער זומער־צייט איז דאָס אויך געווען אַ וויכטיקער הכנסה־קוואַל פאַרן יידישן ישוב

אין שטאָט, ווייל י. ק. פאָזנאָנסקי פלעגט אַראָפקומען נישט נאָר מיט דער גרויסער משפחה און זייערע באַדינער, נאָר אויך מיט פיל איינגעלאָדענע עסטע פון די לאָדזשער גרויסע אינ־דוסטריעלער און אָזוי איז דער פּדיון פון אָזוי פיל מענטשן געווען געווען אַ זייער אָנזעעוודיקער און געגעבן שיין פּרנסה אויפן גאַנצן יאָר.

איך ווייל דאָ אויך דערציילן וועגן דער גרויסער פּילאָנטראָפּישער טעטיקייט, וואָס עס האָט אָנטוויקלט דער גרויסער נדבן און בעל־צדקה ר׳ ישראל קלמן פאָזנאָנסקי, ספּעציעל לטובת דעם געוונט פון יידישע קינדער. ער האָט אויף זיין חשבון, אַרויסגעשיקט פון לאָדזש אויף די זומער־וואַקאַציעס אין זיין גוט ניעזנאָנאָוויעץ. איך האָב דאָס אַליין געזען און איך האָלט, אַז דאָס דאָרף דערמאָנט ווערן, כדי אונדזערע ווייטערדיקע דורות זאָלן אויך וויסן וועגן די מעשים טובים, וואָס גרויסע יידישע גבירים־נדבנים האָבן אָמאָל אויפגעטאָן פאַר אַרעמע יידישע קינדער, כדי זיי צו שאַפן אַ ביסל פּרייד און געזונט אין זומער־צייט, וועו זיי זענען געווען פּריי פון די לימודים.

באַלד וועו עס האָבן זיך אָנגעהויבן די זומער־וואַקאַציעס, איז אָנגעקומען אויף דער באַן־סטאַציע יענדזשעוו צוויי גרויסע פולמאַן־וואָגאָנען. פון די פענצטער האָבן אַרויסגעקוקט פּריי־לעכע קינדערישע, אייִדעלע פּנימלעך, קינדער פון די „יתומים־הייזער״ אין לאָדזש, ווי אויך קינדער פון אַרעמע יידישע אַרבעטער, אין עלטער פון 4 ביז 12 יאָר. די קינדער פלעגט מען אַראָפּנעמען פון די וואָגאָנען און זיי האָבן קודם־כל געגעסן פּרישטיק אויף די ספּעציעל צוגע־גרייטע טישן, וואָס דער עקספּעדיטאָר וועו־טהיים פלעגט צוגרייטן אויפן חשבון פון י. ק. פאָזנאָנסקי.

די קינדער זענען געווען באַגלייט דורך ספּעציעלע באַאַמטהאַרציקע שוועסטער. די אַרדענונג איז געווען אַ מוסטערהאַפּטע. ביים פאַרבריטן דעם פּרישטיק פלעגן אויך צוהעלפן יענדזשעוועך פּריוֹין און פּריילינס, וואָס האָבן די אַרבעט געמאַכט פּרייוויליק. אויסגעצייכנט ביים דעם האָבן זיך די משפחות: וועו־טהיים, סאָבאָל און ברעסלאוער. די אַלע האָבן געווויזן נאָענט פון דער באַן־סטאַציע. אַלע קינדער זענען געווען אין דער זעלבער קליידונג און פון איין קאָליר. נאָכן אָפּעסן זייער פּרישטיק, פלעגן זיי אַרויף אויף די ספּעציעל צוגעגרייטע פּורן, אויסגעבעטע מיט פּריישן היי און מיט אַ פּריילעך געזאַנג אָוועק אין די צוגעגרייטע ווויגונגען אין וואַלד, וווּ זיי האָבן פאַרברַאַכט צוויי חדשים.

אין יאָר 1910 איז געעפּנט געוואָרן די נייע באַן־לינע קעלק־הערבי דורך וולאָשטשאָווע, און יענדזשעוו האָט צוליב דעם פאַרלוירן אַ וויכטיקן טייל פון אירע הכנסות, ווייל די וועלדער פון פאָזנאָנסקיס גוט ניעזנאָוויעץ, האָט באַקומען אויף דער נייער לינע אַן אייִגענע באַן־סטאַציע און האָבן שוין נישט געדאַרפט אָנקומען קיין יענדזשעוו. אויסער דעם האָט פאָזנאָנסקי אין אַ קורצער צייט שפּעטער, בכלל פאַרקויפט זיין גוט און די וועלדער דעם פּוילישן גראָף גורסקי, און יידישע סוחרים האָבן בכלל שוין מער נישט געהאָט קיין צוטריט צו די אוצרות און געשעפטן פון גרויסן יידישן גוט. דאָך איז דער שאָסיי פון יענדזשעוו האָט דער באַן־סטאַציע נישט געשטאַנען שטיל. ביי אַ 15 קילאָמעטער פון יענדזשעוו האָט דער באַוווסטער כראַביע, ר׳אַדזיוויל, געהאָט צוויי גרויסע גיטער מיט אַלטע רייכע וועלדער. פיל יאָרן האָבן די האַלץ־סוחרים זיך באַמיט ביים כראַביע, ער זאָל זיי פאַרקויפן טיילן פון די וועלדער אויף אויסצוהאַקן, אָבער ער האָט עס נישט געוואָלט טון, צוליב די פאַרשידענע חיות, וואָס האָבן זיך געהאַלטן אין די געדיכטע וועלדער. ער האָט ליב געהאַט די יאָגד־פאַרטיעס, וואָס ער פלעגט דאָרט אייִנ־אַרדענען. אָבער נאָכן טויט פון אַלטן כראַביע האָט זיין זון, וועלכער האָט חתונה־געהאַט מיט אַ טאָכטער פון אַ נאָפּט־מאָגנאַט פון דראָהאָביטש, איינגעשטימט פאַרקויפן טיילן פון די וועלדער. ער האָט פאַרשטאַנען, אַז דאָס האַלץ קאָן עקספּלאָאַטירט ווערן, ברענגען רייכטום און די וועלדער קאָן מען נישט לאָזן אומבאַרירט צוליב די חיות.

דער האַליק־מסחר

דער ערשטער יידישער סוחר, וואָס האָט אָפּגעקויפט אַ טייל פון די נאָגלאָוויצער וועלדער איז געקומען פון שטעטל ראַדאָשיץ, איז געווען ר׳ וואָלף שפּירטוס מיט זיינע צוויי זין. זיי זענען געווען באַקאַנטע האַלץ־סוחרים, גרויסע פאַכלייט. זיי האָבן באַלד אויפגעשטעלט אַ גרויסן טאַרטאַק און געבראַכט אַרבעטער, זיך געזומען צו די אַלטע איבער־הונדערט יאָריקע סאָסנעס און געשניטן פאַרשידענע ברעטער, סאָרטירט און אָפּגעשיקט מיט דער באַן־סטאַציע פון יענדזשעוו אין די ווייטסטע מקומות. דאָן איז געקומען פון ראַדעם דער עקספּעדיטאָר כוואָ, וואָס האָט

געמאַכט שותפות מיט מענדל ווערטהיים צו דער עקספעדיציע פונעם האַלץ, וואָס וואָלף שפירטוס מיט זייַנע צוויי זין פלעגן שיקן צום טראַנספאָרטירן. אין צווישנצייט, האָט דער לאַנגיאָריקער מאַגאַזינער פון וועדטהיימס פירמע, משה ברעסלער, פאַרלאָזט זיין פאָסטן און געוואָרן זעלב־שטענדיק, ער האָט געקויפט אַ פאָר פלעצער אָרום דער באַן־סטאַנציע, זיך אויפגעבויט אַ הויז, ער האָט אויך געהאַנדלט מיט וואָלף שפירטוס און זייער מצליח געווען, גוט דערצויגן זייַנע זין און טעכטער, אָלע האָבן גלעלערנט אין דער שטאָטישער גימנאַזיע און דערנאָך התונה געהאַט מיט יקותיאל האָראָוויץ, לייזער וועקסלער, יעקל קאָהן, מאָשקאָוויץ און שולצער.

דער האַנדל אין יענדזשעוו, איבערהויפט אָרום דער באַן־סטאַנציע און דער האָלץ־בראַנזשע, האָט זיך כסדר אַנטוויקלט און געגעבן וואָס מער יידישע משפחות שיין פרנסה.

אויך ישראלקע ראָזענבערג, וואָס איז תחילת געווען אין יענדזשעוו אַ קליינער סוחר, האָט זייער מצליח געווען אין זיינע געשעפטן. ער האָט אָפּגעקויפט ביים כראַביע ראָדזיוויל אַ גרויסן שטח וואַלד אין נאָגלאָוויטע און ער האָט באַקומען אַ קריסטלעכן שותף פון בענדין, וואָס האָט געהאַט זייער גרויסע באַציאונגען מיט דירעקטאָרן פון פיל קוילן־גרובן אין זאָגלעמביע און דורך אים האָט ער באַקומען גרויסע באַשטעלונגען אויף סטעמפל־האָלץ פאָר די קוילן־גרובנס. ישראלקע ראָזענבערג האָט אָנגעהויבן שפּילן אַ זייער גרויסע ראָלע אָלס אַ האָלץ־סוחר נישט נאָר אין יענדזשעוו, נאָר אין גאַנצן קעלצער קאָנט. ער האָט זיך אויסגעבויט אויף דער פּינטשעווער גאַס אַ גרויס הויז און ער האָט געפירט זייער אַ שיין און רייך לעבן.

אין זיין הויז זענען געווען אַ סך דירות און פּעסל יעקל גלייזערס, ווערנדיק אַ פּרוי פון גרויסן שטאָט־גביר, האָט דאָרט זיך געזומען אַ לוקסוס־דירה. ישראלקע ראָזענבערג איז געווען בכלל אַ גרויסער נדבן און ספּעציעל פאָר אָלץ, וואָס עס האָט געהאָט אַ שייכות מיטן גערער רבין און גערער חסידים. ישראלקע ראָזענבערג איז דערנאָך אַוועק קיין לאָדזש, ווו ער איז געוואָרן אַ גרויסער פאַבריקאַנט, אָבער אויך ער איז אומגעקומען אין דער צייט פון דער צוויייטער וועלט־מלחמה, אין געטא. (זיין פּרוי פּעסל, וועלכע איז געבליבן מיט אַ קינד, זענען אויך אומגעקומען, וועז מען האָט אין דעם שרעקלעכן מיטוואָך פון ר׳ תשרי 1942 אויסגעווייזן אָלע יידן און זיי אָפּגעשיקט קיין טרעבלינקע).

טערפּענטין־אינדוסטריי

די וועלדער פון כראַביע ראָדזיוויל האָבן געגעבן יענדזשעוו נאָך אַן אינדוסטריי, און זי איז אויפגעשטעלט געוואָרן דורך משה בלומענקראַנץ. נאָכדעם, ווי עס זענען אויסגעהאַקט געוואָרן די גרויסע וועלדער אָרום סאָרנע—באַראַנאָוויטש, האָט משה בלומענקראַנץ באַקומען פון פּירשט ראָדזיוויל דאָס רעכט אויסצוגראָבן די „פּניאָקעס״ (וואָרצלען), וואָס זענען פאַרבליבן פון די אויסגעהאַקטע בוימער, ער האָט געדאַרפט זיי אויסגראָבן און פריי מאַכן דעם שטח. מען האָט, לויטן געזעץ, פאַרפלאָנצט אויפסנייי יינגע בוימעלער. משה בלומענקראַנץ האָט אויפגעבויט אַ הויז אין מיטן וואַלד און ער האָט דאָרט אויך אויפגעשטעלט אַן אויוון צו ברענען די אויס־געגראָבענע פעטע „פניאָקעס״ און אָרויסבאַקומען פון זיי טערפּענטין, „זשיוויצע״, ווי אויך האָלץ־ספּירט. די פּראָדוקציע פלעגט ער שיקן אין גרויסע פעסער צו דער באַן־סטאַציע קיין יענדזשעוו און פון דאָנען איז עס טראַנספאָרטירט געוואָרן אין אָלע גרויסע האַנדלס־צענטערן אין לאָנד. ער פלעגט אויך אויסאָרבעטן האָלץ־קוילן, וואָס ער פלעגט טראַנספאָרטירן גאַנצע וואַגאָנען, בעיקר, קיין לאָדזש און עס דאָרט פאַרקויפט ספּעציעל פאָר די שניידער, וואָס האָבן עס עפּדאָרפט פאָר זייערע פּרעס־אייזנס. די האָלץ־קוילן האָבן אויך געדיינט אויף־צו־קאָכן די סאָמאָוואָרן. די פּרנסה אין שטאָט איז געוואקסן, ווייל די מענטשן ,וואָס פלעגן ברענגען מאַטער־יאַלן אין שטאָט צו פאַרלאָדענען אויף דער באַן, האָבן דאָ אייַנגעקויפט קליידונג און אַנדערע זאַכן פאָר זייער געברויך. מיט דער צייט, האָט זיך אויך געעפנט אַ רעסטאָראַן און דערנאָך אויך אַ האָטעל דורך מרדכי מאַרדקאָוויטש. אָלע זענען געווען צופרידן פון האָטעל און רעסטאָראַן און ער האָט זיך פאַרשאַפט אַ גוטן נאָמען.

דער ערשטער טאַרטאַק

אין 1895 איז געקומען קיין יענדזשעוו דער אַנגעזעענער געראַר חסיד, ר׳ שמחה בינם וועדיגער, מיט זייַנע צוויי זין, ר׳ מרדכי יוסף און ר׳ העניך. זיי האָבן געקויפט אַ גרויסן

שטח אונטערן שטאָט, נישט ווייט פון דער באַן־סטאַנציע — הינטער דעם קלויסטער און דאָרט אויפגעבויט הילצערנע הייזער פאַר זיך און פאַר זייערע משפחות. נאָך דעם האָבן זיי אויפגעבויט שטעלט אַ טאָרטאָק, וואָס האָט זיך זייער אַנטוויקלט און געהאַט אַ סך אַרבעט. שפעטער האָבן זיי געבויט הייזער אויך פאַר זייער פערסאָנאַל, און נאָך שפעטער האָבן זיי געבויט אַ בית־כנסת („אַ שטיבל") און אַ „מקוה". אין דעם טאָרטאָק האָט מען געשניטן דאָס האָלץ, וואָס סוחרים פלעגן קויפן אין די רעגירונגס־וועלדער אויף די ספעציעלע פאַרקויפס־ליצימטאַציעס, וואָס פלעגט איינגעאָרדנט ווערן פון צייט צו צייט. די הויפּט האָלץ־סוחרים זענען געווען:

הויפּט האָלץ־סוחרים

זעליג מאהער, משה טייטלבוים, ישראלקע ראָזנבערג און יענקל ראקאָשינער, וואָס איז געווארן דער שפעטערדיקער גרויסער האָלץ־סוחר, ר׳ יעקב האָראָוויץ און זיינע זין, אהרן, יקותיאל און משפחה.

עטלעכע יאָר שפעטער האָט ר׳ שמחה בינם וועדיגער פאַרקויפט זיין טאָרטאָק און די הייזער אברהם סטאָביצקין און זיינע זין יהושע און דוד. זיי זענען געקומען קיין יענדזשעוו פון דעם קליינעם שטעטל אָמסטעוו ביי טשענסטאָכאָוו. זיי פלעגן אַליין קויפן וועלדער און שניידן אויף אייגענעם חשבון.

ווויקם פון האָלץ־אינדוסטרי

מיט דער צייט האָט דער האָלץ־האַנדל זיך אַנטוויקלט וואָס אַמאָל אַלץ מער; אַ גרויסע יידישע פירמע פון וואַרשע האָט אָפּגעקויפט דעם אַזוי־גערופענעם „מגיעכאָווער־וואַלד", דאָרט אויפּגעשטעלט אַ גרויסן טאָרטאָק און געשניטן האָלץ. אַ סך סוחרים, וואָס פלעגן שניידן זייער האָלץ אין טאָרטאָק פון סטאָביצקי, זענען איבערגעגאַנגען צום נייעם טאָרטאָק, וואָס האָט געהערט צו ר׳ חיים ענאָך, דער פאָטער פון שפּעטערדיקן באָקאַנטן יענדזשעווער תושב, ר׳ שאול ענאָך.

אין אַ צייט אַרום זענען זעליק מאהער, משה טייטלבוים אויך איבערגעגאַנגען צום נייעם טאָרטאָק און יעקב האָראָוויץ מיט זיינע זין זענען געווארן די בעלי־בתים פון אַ טאָרטאָק. זייער טאָרטאָק איז געבויט געווארן מיט די מאָדערנסטע מאַשינען, מיט אַן אייגענער עלעקטרישער סטאַנציע און אַן אייגענע באַן־ליניע צוצופירן די געלאָדענע וואַגאָנען צו דער באַן. דאָס געשעפט פון די האָראָוויצעס האָט זייער מצליח געווען און געווארקסן. זיי האָבן אָפּגעקויפט גרויסע וועלדער ביים גראָף פּאָטאָצקי פון זיינע גיטער מיטן נאָמען „כווילינאַ", אַרום 20 קילאָמעטער פון יענדזשעוו.

די שמאָלע קאָלייקע

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן די עסטרייכער אויסגעבויט אַ שמאָלע באַן־ליניע, די אַזוי־גערופענע קאָלייקע, וואָס האָט פאַרבונדן יענדזשעוו מיט אַ גאַנצע רייַ שטעטלעך, ווי פּינטשעוו, כמיעלניק, בוסק, סטאָפּניץ, סטאָשעוו און אַזוי אַרום געשאָפן אַן ענגערע פאַרבינדונג מיט דער גענגט, וואָס האָט זיך געצויגן מזרח־צו פון יענדזשעוו. דער האָלץ־האַנדל האָט אַ דאַנק דעם זיך נאָך מער און רעשיקער אַנטוויקלט. יענדזשעווער יידן האָבן אָפּגעקויפט די וועלדער פון פּוילישן מאָגנאַט, כראָביע פּאָפּיעל און דאָ איז משה האָראָוויץ, וועמען מען האָט גערופן „משה דער גרויסער", געווארן דער הויפּט־סוחר. ער אַליין, מיט זיינע אַרבעטער, פלעגן שניידן די בוימער און זיי אויפלאָדן אויף פלאַטפאָרמעס און אָפשיקן מיט דער קאָלייקע.

דער האָלץ־האַנדל האָט זיך אַנטוויקלט און עס איז כסדר געוואקסן דער מסחר און פרנסה בריוה איז געווען אין יענדזשעוו און אין די אַרומיקע שטעטלעך. צווישן די נייַע גרויסע האָלץ־סוחרים זענען געווען: ר׳ איסר זאַלצמאַן פון וואָלבראָם און שלמה ראָזען פון סקאָראָזיסק, אויך זיי האָבן געבויט אַ טאָרטאָק אין גנוינע, ביי כמעלניק, און פון דאָרט געשיקט מיט דער קאָלייקע קיין יענדזשעוו איבערצולאָדענען אויף גרויסע וואַגאָנעס און עקספּעדירן אין פאַרשידענע שטעט און שטעטלעך און אַ גרויסער טייל אויך קיין אויסלאַנד, איבערהויפּט קיין דייטשלאַנד.

אַ גרויסער טייל פונעם האָלץ, וואָס מ׳האָט געשניטן אין יעקב האָראָוויצס טאָרטאָק, איז דורך דאַנציק געשיקט געווארן קיין ענגלאַנד. די פירמע איז געווארקסן פון יאָר צו יאָר, אויך נאָך ר׳ יעקב האָראָוויצעס טויט, אין יאָר 1934.

ר׳ יעקב האַראָוויץ׳ס קינדער

(אין שייכות דערמיט דערמאָן איך וועגן טראַגישן סוף פון אַ טייל פון דער משפחה. אהרן האַראָוויץ איז אָוועק קיין רוסלאַנד ווו ער איז געשטאַרבן אין סאַמאַרקאַנד פון הונגער. זיין פרוי און טאַכטער, ווי אויך זיין ברודער, יקותיאל מיט זיין פרוי, שרהלע. זייער גאַנצע משפחה האָבן געטיילט דעם ביטערן גורל פון אַלע יענדזשעווער יידן, וועלכע מען האָט דעם 16־טן סעפטעמבער ו׳ תשרי תש״ג (1942), טראַנספאַרטירט קיין טרעבלינקע און זיי דאָרט פאַרברענט אין די גאַז־קאַמערן).

פון זייער גאַנצער גרויסער משפחה איז געבליבן נאָר דער בן־זקונים, צבי האַראָוויץ, וואָס איז אין די „פעטע יאָרן" פון זיינע עלטערן, עולה־געווען קיין ישראל אַלס חלוץ, צוזאַמען מיט זיין חברה, דבורה, און מיטגעהאָלפן ביים בוי פון אונדזער היים.

כ׳געדענק ווי זיינע עלטערן האָבן זיך פשוט געבעטן ביי אים, בשעת זייער באַזוך אין יענדזשעוו, דאָרט צו בלייבן, אָבער ער מיט זיין פרוי האָבן נישט געוואָלט דאָס „רייכע", אָבער אומזיכערע לעבן אין גלות. זיי האָבן זייער גאַנצע פרייַ צייט געווידמעט ציוניסטישע און חלוצישע אַרבעט און אויך משפּיע געווען אויף זייער ברודער, יקותיאל, ער זאָל שענקען אַ פלאַץ פאַרן ציוניסטישן „בית־עם" און געשטיצט דעם יענדזשעווער הכשרה־קיבוץ מיט אַ ברייטער האַנט.

די שארית־הפליטה פון אונדזער שטאָט זענען, קומענדיק קיין ישראל, זייער וואַרעם אויפ־גענומען געוואָרן דורך צבי און דבורה האַראָוויץ אין זייער שיין הויז אין חיפה.

תבואה־האַנדל

אויך אין תבואה־האַנדל האָבן די יידן פון דער געגנט פאַרנומען דעם אויבנאַן. די גאַנצע געגנט: יענדזשעוו, וואַידיסלאָוו, פינטשעוו, איז געווען געבענטשט מיט זייער פרוכטבאַרע פעלדער, וואָס האָבן יעדעס יאָר געגעבן גרויסע גערעטענישן, און די רייכע פריצים האָבן געזוכט פעיקע יידישע סוחרים, וועלכע זאָלן בייַ זיי אָפקויפן די תבואות. די ערשטע גרויסע תבואה־סוחרים זענען געווען ר׳ מאירל אהרנסאָן, אָדער „ר׳ מאירל וואַרשעווער", ווי מען האָט אים גערופן, מיט זיינע נאָענטע קרובים, מיין פאָטער, ר׳ משה לייב ז״ל און זיין ברודער, ענזל ז״ל פונעם קליינגעם שטעטעלע וואַידיסלאָוו, זיי האָבן זיך פאַרבונדן מיט דער גרויסער, תבואה־פירמע „קאָפּעלמאַן און זין" אין פעטערבורג, וועלכע האָבן פארמאָגט גרויסע מאַלץ־פאַבריקן אין רוסלאַנד, און געקויפט פיל גערשט אין פוילן. נאָכדעם ווי זייער דירעקטאָר ה׳ טרובאָוויטש איז געקומען קיין יענדזשעוו און אַנאַליזירט דעם גערשטן פון דאָרטיקן קאָנט, האָט ער אויפן ארט באַשלאָסן 50 וואַגאָן גערשט אָן צעצאָלט זייער גוטע פרייַז, אינערגעלאָזט האָנט־גלעט און פאַראַרדנט צו ליפערן די סחורה אין וועריטהיימס לאָגער־הייזער פון וואָנענט מען האָט דעם גערשט טראַנספאַרטירט קיין רוסלאַנד.

די פירמע „קאָפּעלמאַן" האָט אַראָפגעבראַכט קיין יענדזשעוו אירע באַאַמטע, וועלכע האָבן קאָנטראַלירט די טראַנספאַרטן. יענדזשעוו האָט אויפגעלעבט, עס האָט זיך דאָ געפּענט אַ נייער מקור פרנסה פאַר פאַרשידענע גרעסערע און קלענערע סוחרים.

יקותיאל ראָזענבערג (דער „צוקערניק") האָט געפּענט אין לייבוש אייזנבערגס הויז, אַ האָטעל פאַר די פרעמדע געסט און אויך פאַר די פריצים פון דער געגנט, וועלכע האָבן כסדר געליפערט גערשט צום טראַנספאָרט קיין רוסלאַנד און אָפט באַזוכט דאָס שטעטל. די „זיבן זאָטע יאָר" האָבן געדויערט ביזן אויסברוך פון דער רוסישער רעוואָלוציע, אין סוף 1905, וואָס האָט אויך געמאַכט אַ סוף צו דעם גרויסן עקספּארט־געשעפט פון דער פירמע „קאָפּעלמאַן און זין".

מאַלץ־פאַבריקן

דער כראַביע וויעלאָוויעסקי, וועלכער האָט געווינט אין פעטערבורג מיט זיין גאַנצער פאַמיליע, האָט באַשלאָסן אויפצובויען ביי דער באַן־סטאַנציע יענדזשעוו, אַ גרויסע מאַלץ־פאַבריק („סלאָדאָווניע"). ביים בויען די פאַבריק האָבן יענדזשעווער בעלי־מלאכות זייער גוט פאַרדינט און נאָכן פאַרענדיקן דאָס בויען פון דער „סלאָדאָווניע" איז יענדזשעוו געוואָרן אַ צוציאונגס־ארט פאַר סוחרים פון דער תבואה־בראַנזשע פון כמעט גאַנץ פוילן.

נאָכן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה איז די „מאַלץ־פאַבריק" פאַרנומען געוואָרן דורכן עסטרייכיש־אונגאַרישן מיליטער, וועלכע האָט געמאַכט גרויסע שאַדנס אין דעם בנין.

אין די מלחמה־יאָרן 1915—1918 איז די פֿאַבריק פֿאַרווואַנדלט געוואָרן אין אַ געפֿאַנגען־לאַגער פֿאַר טויזנטער רוסישע געפֿאַנגענע סאָלדאַטן.

נאָכן אויפקום פון דער פּוילישער מלוכה האָט דער כראָביע סטעפֿאַן וויעלאָוויעיסקי, זיך באַלד געוואָמען אויפֿשטעלן צוריק זיין רואינירטע מאָלץ־פֿאַבריק. אויפֿסניי האָט זיך געעפֿנט אַ מקור כּון פֿרנסה פֿאַר יידישע בעלי־מלאכות און סוחרים.

ר׳ משה וואַרגאָן, אייניגע פון די חשובֿסטע כּלל־טוער און אַן אָנגעזעענער תּבואה־סוחר, איז דורכן כראָביע באַשטימט געוואָרן אַלס הויפּט־ליפֿעראַנט פון גערשט (זיין פּאָטער ר׳ אברהמלע ז״ל האָט שוין נישט געלעבט). די מאָלץ־פֿאַבריק האָט זיך באַדייטנדיק פֿאַרגרעסערט און איר פֿראָדוקציע איז געשיקט געוואָרן קיין דייטשלאַנד און עסטרייך, ווי אויך אין פֿאַרשידענע ערטער אין פּוילן. אויך די אַרומיקע שטעט און שטעטלעך זענען אַ דאַנק דער שמאָלער באַן (קאָלייקע), וואָס איז געבויט געוואָרן אין די מלחמה־יאָרן, געהאָלפֿן געוואָרן און געוויגן זייער פֿרנסה פון דער גוט־פֿראָספּעריר־נדיקער מאָלץ־פֿאַבריק.

אָבער דער אָלטער כראָביע, סטעפֿאַן וויעלאָוויעיסקי, וועלכער איז געווען אַ גרויסער יידן־פֿרייַנד — מען קאָן זאָגן פון די חסידי אומות העולם — איז פּלוצלינג געשטאָרבן. זיין טויט האָט אַרויסגערופן אַ גרויסן טרויער צווישן דער גאַנצער באַפֿעלקערונג. טויזנטער מענטשן, סיי יידן און סיי קריסטן, האָבן זיך באָטייליקט אין דער לוויה און בעקומען קיין ליפּצע, זיין שטעטל וווין־ארט, און באַגלייט די לוויה קיין נאָוואָזיציע, ווו עס איז געווען זייער פֿאַמיליע־קבר.

ר׳ משה וואַרגאָן האָט ביים קבר מספּיד געווען דעם יידנפֿרייַנטלעכן נפטר, אין נאָמען פון דער יידישער באַפֿעלקערונג, און זייַנע רירנדיקע וועכטער האָבן געמאַכט אַ שטאַרקן רושם אויף די צאָלרייכע גלחים און דער פּוילישער שליאַכטע, וואָס זענען געקומען אים אָפּגעבן זיין לעצטן כּבוד.

זיין יורש, כראָביע זביגניעוו וויעלאָוויעיסקי, וואָס האָט געהאַט אויך אַ גרויס פֿאַרמעגן בייַ ראַדאָמסק — דאָס גוט זיטנע — איז געווען אַ מיליטער־מאַן, אַ פֿאָלקאָוויניק און פון די נאָענטסטע מקורבים פון מאַרשאַל יוזעף פּילסודסקי, האָט זיך נישט געמישט ביים פּירן די געשעפטן פון דער מאָלץ־פֿאַבריק, וואָס איז וויַיטער אָנגעפּירט געוואָרן דורכן אָלטן דירעקטאָר, יאָן גראָשינסקי, און יידן האָבן וויַיטער פון דאָרט געצויגן זייער פֿרנסה בכבוד, ביז ס׳האָבן אָנגעהויבן בלאָזן די „גייַע וויינטן״. די ווילדע אָנטיסעמיטישע אָגיטאַציע, וואָס האָט נישט אויסגעמיטן אויך אונדזער שטעטל און די באַיקאָט־העצע, האָט דערגרייכט אויך צו דער פּוילישער אַדמיניסטראַציע פון כראָביע וויעלאָוויעיסקיס „סלאָדאָוויע״...

אַ „פּוילישע״ מיל...

דער שטענדיק ליבעראַלער און יידן־פֿרייַנטלעכער דירעקטאָר גראָשינסקי, איז אויך אָנגעזאָפּט געוואָרן מיט דער גיפטיקער שנאה און אָנטעער דער השפּעה פונעם גרויסן שונא־ישׂראל, דעם קאַטוילישן קשאָנדז מארכעווסקע, וועלכער האָט אַגיטירט אַן אויפֿהער און אָנגעוויזן, אַז אין אַזאַ שטעטל ווי יענדזשעוו, געפֿינען זיך אין יידישע הענט אַזש פּיר גרויס מילן. די „זשידעס״ מאָכן דערביַי גריסע פֿאַרמעגנס, טראָנספֿארטירנדיק זייער מעל קיין אויבערשלעזיע, און די קריסטלעכע באַפֿעלקערונג, וואָס פֿאַרבריכט דאָס מעל, מאָכט זיי רייך און אַז אין דער גאַנצער געגנט איז נישטאָ קיין איינציקע פּוילישע מיל.

דער גלח האָט אויסגענוצט זיין גיפטיקע השפּעה אויף דעם דירעקטאָר גראָשינסקי, ער זאָל ווירקן אויפן כראָביע וויעלאָוויעיסקי, אַז ער זאָל בויען בייַ זיין מאָלץ־פֿאַבריק אויך אַ מיל פֿאַר די „באַוולהטע פֿאַליאָקן״... דער דירעקטאָר האָט אויסגענוצט זיין אומבאַגרענעצטע פּולמאַכט פון כראָביע, געלאָזט זיך, בסוד־סודות מיט צוויי פּוילישע כלומרשטע פֿאַכמענער, אָוועק מיט זיי אין פּויזנער קאָנט און דאָרט איינגעהאַנדלט אַ מציאה — אַ „פֿאַרטיקע מיל״, גלייך צום איבערפֿירן קיין יענדזשעוו. ער האָט באַלד געבראַכט דעם געקויפטן „אוצר״ און אויסגעבויט אַ בנין, אינסטאַלירט דאָרט די מיל־וואַלצן, אָוועק קיין גורני שלאָנסק, זיך דאָרט פֿאַרבונדן מיט פֿאַרשידענע אַרבעטער־קאָאָפּעראַטיוון און צו זיי טראָנספֿארטירט מעל פון דער איינציקער ריין־פּוילישער מיל. די יידישע מילנער אין יענדזשעוו זענען באָוואָרפן געוואָרן מיט בריוו, וואָס זייער אינהאַלט איז געווען גאַנץ בקיצור — „שיקט אונדז מער נישט אייער מעל״.

זעלבסטאַרשטענדלעך, אַז סאיז געוואָרן צווישן זיי אַ גרויסע בהלה, זייער פחד האָט לאַנג נישט געדויערט, וויַיל די קריסטלעכע בעקעריַען אין אויבערשלעזיע האָבן געמאַכט אַ „ויצעקו״,

אז דאָס „פּוילישע" מעל טויג בכלל נישט, עס איז זייער שוואָרץ און שלעכט געמאָלן... און הערט די סיבה דערפון — די געקויפטע פּוילישע „מציאה", וואָס דער דירעקטאָר האָט איינגעהאָנדלט, איז שוין געווען באָשטימט אויף „שמעלץ", דער פּוילישער „פּאָטריאָטישער" מילנער, וואָס האָט זי איינגעהאָנדלט אַלס „פּאָכמאָן", איז געווען מער מומחה אין שוסטערייַ ווי אין דער מיל־אינדוסטריי.

דערצו האָט אויך אַ פּאָכמענישע מלוכה־קאָמיסיע באָשטימט, אַז אַ „סלאָדאָווניע" מיט אַ מעל־מיל, זענען נישט קיין מחותנים און טאָרן בכלל נישט געבויט ווערן אויף איינע נעבן דער צווייטער. בקיצור, די מאָכט האָט פּאַרמאָכט ביידע אונטערנעמונגען און דעם פּריש־געבאָקענעם אָנטיסעמיט, דעם „פּאָן דירעקטאָר" האָט דער כראָביע וויעלאָוויעיסקי משלח געווען אויף פּענסיע, נישט דערלויבנדיק אים אָפּילו צו בלייבן ווויינען אין זיין אַלטער דירה ביי דער מאָלן־פּאָבריק און והעיר יענדזשעוו צהלה ושמחה!

די יידישע מיל־פּראָדוקציע איז ווידער געוואָקסן און יידישע סוחרים האָבן גלייפערט תבואה צו אָחיזו בני ישראל. שפּעטער האָט דער כראָביע וויעלאָוויעיסקי פּאַרקויפט די מאָשינען פון זיין מיל, בחצי חינם, דעם פּוילישן מילנער קוניצינסקי (פון די „פּיאָסקעס"), וועלכער האָט געפרווט זיין מזל אויפסנייַדן...

דער כראָביע האָט איינגעלאָדנט זיין פּאָטערס פּאָרטרויאונגס־מאָן, ר׳ משה וואָרגאָן, און זיך מיט אים באָראָטן וועגן דעם גורל פון דער „סלאָדאָווניע".

דורך וואָרגאָנס פּאָרמיטלונג איז די מאָלן־פּאָבריק פּאַרדונגען געוואָרן דעם לעמבערגער סינדיקאָט פון די ביר־ברויערייען אין גאַליציע אויף 20 יאָר. דער סינדיקאָט האָט געבראָכט קיין יענדזשעוו זיין פּערסאָנאַל פון לעמבערג, בלויז יידן, און באַנייט די אָרבעט פון דער מאָלן־פּאָבריק אין אַ גרויסן מאָסשטאָב. אָלץ איז געגאַנגען כשורה ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

די נאַציס האָבן באָלד איבערגענומען די פּאָבריק און באָשטימט אָלס איר דירעקטאָר דעם באָהאָלטענעם נאַצישן שפּיאָן, באָנק, וועמען זיי האָבן נאָך מיט דריי יאָר פּריער אַראָפּגעבראָכט קיין יענדזשעוו און אים אריינגעשטופט אָלס באָאַמטן אין דעם יענדזשעווער פּאָזיטאָריון „סימיק".

די יידישע מיל־ בויר־אינדוסטריי

ביזן יאָר 1909 איז יענדזשעוו באָזאָרגט געוואָרן מיט מעל דורך צוויי גרויסע מעל־סוחרים: ר׳ בעריש מייזל און ר׳ בערל ראָזענהאָלץ, וועלכע האָבן געבראָכט קאָרן־ און ווייצנמעל פון רוסלאַנד.

אַ קליינעם טייל פון יענדזשעווער מעל־געברויך האָט אויך צוגעשטעלט ר׳ מיכל מאָיערטשיק פון וואָידיסלאָוו, פון זיין וואָסער־מיל, וואָס ער האָט אָרענדירט פון אַ פּוילישן כראָביע. אויך די מיל פון ר׳ יודל קאָמינער ז״ל אין פּאָזאָמצע (דעם אָלטן געווער רבינס שוויגער), האָט צוגעשטעלט אַ געוויסן סכום מעל פּאָר פּאָרברויך פון דער יענדזשעווער באָפּעלקערונג.

די ערשטע מאָדערנע מיל אין יענדזשעוו האָט געבויט ר׳ שמחה בינעם וועריגער מיט זיין זון ר׳ מרדכי יוסף ז״ל און אַנגאָזשירט אָלס הויפּט־מילנער אַן ערשטקלאַסיקן פּאָכמאָן, אַ רוסישן ייד, ר׳ שמעון גורטמאַן ז״ל, מיט זיינע צוויי זין, יודל און ישראל (ביידע זענען ניצול געוואָרן פון די נאַצישע מערדער. יודל איז אין אַמעריקע און ישראל — אין ישראל, ווו ער איז זייער אַקטיוו אינעם „אירגון יוצאי ינדזיוב").

דאָס מעל פון וועריגערס מיל האָט באָקומען אַ גוטן נאָמען אין גאַנצן קאָנט. די מיל איז באָדייטנדיק פּאַרגרעסערט געוואָרן דורך די נייע מאָשינען און וואָלצן, וואָס זיי האָבן געבראָכט פון דייטשלאַנד און זענען אָנגעקומען קיין יענדזשעוו קורץ פּאָרן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. ר׳ מרדכי יוסף וועריגער האָט באָלד אין דער ערשטער צייט פון קריג געהאָט אַן ערשטקלאַסיקע מאָדערנע מיל, וואָס האָט אים געבראָכט גרויסע פּאָרדינסטן און אָרום איר האָבן גענעבט צענדליקער משפּחות, בפרט נעריר חסידים.

ר׳ מרדכי יוסף וועריגער האָט צוגענומען אָלס שותף ר׳ מענדל שפּילבערג פון סלאָמניק מיט זיין זון ר׳ אברהם יוסף און זיי האָבן צוזאַמען געקויפט די ברויעריי פּונעם פּאָליאַק שומאָנסקי. אָלס ברויער־מייסטער האָבן זיי אָנגאָזשירט חיים מערלשטיין, וועלכער איז אין יענער צייט געווען איינער פון די גרעסטע ספּעציאָליסטן אין דאָזיקן פּאַך. דאָס ביר פון דער יענדזשעווער ביר־ברויעריי און דאָס מעל פון דער מיל „רענאַמאַ", האָבן געשמט אין גאַנץ פּוילן. די מיל

האָט געפירט אַלס מילנער, ר׳ שמעון גורטמאַן און זיין געהילף איז געווען ישׂראלקע וואַקסבויים וועלכער האָט דערנאָך פאַרנומען זיין פלאַץ אַלס הויפּט־מילנער.

אין דער מלחמה־צייט האָט דאָס מיליטער פאַרנומען פאַר דער אַרמיי כמעט די גאַנצע פּראָדוקציע. אין דער דאָזיקער צייט האָט אויך ר׳ יוסף ראָזענהאַלץ אויפגעבויט אַ מיל אין יענדזשעוו, וואָס ער האָט שפּעטער פאַרקויפט זיין ברודער, בערל מיט זיין זון, יעקב. זיי האָבן שפּעטער צוגענומען אַלס שותף צו דער מיל יצחק פעפער און האָבן אַנגאָזשירט אַלס מילנער יודל גורט־מאַן, וועלכער האָט אַ דאַנק זיין גרויסער פאַכמענישקייט, פאַרשאַפט אַ גוטן נאָמען דער מיל „רוזש״ און עס האָט אויך זייַ נישט געפעלט קיין קונים.

נאָכן טויט פון ר׳ מאָטל האַרמאַץ, וועלכער האָט געהאָט אַ וואָסער־מיל אין יעלצא, האָט זיין אַלמנה מיט די קינדער פאַרלאָזט דאָס דאָרף און זיך באַזעצט אין יענדזשעוו. דאָ האָבן זיי אָנגעהויבן בויען אַ נייע מיל, עס האָט אָבער זיי אויסגעפעלט גלעט און זיי זענען געווען געצוווּנגען צו פאַרקויפן די בלויז מוֹיערן שמואל קאַמראַטן און זכריה בריי־טבאַרטן, וועלכע האָבן די מיל פיין אויסגעפאַרטיקט און דאָס מעל אַרויסגעשיקט אין פאַרשידענע שטעט און שטעטלעך אין פוילן.

עס זענען אין יענדזשעוו געווען נאָך צוויי מילן, וואָס האָבן נישט געמאָלן אויף אייגענעם חשבון, נאָר באַדינט די תבואה־סוחרים, ווי אַשר גערטלער, קאָפּל צאַרינסקי, אייזיק קייזער און אַנדערע. דאָס זענען געווען די מילן פון אברהם סטאָביצקי און פון דער גיפּס־פאַבריק „ענע־סאָנס״, וווּ עס האָט געאַרבעט אַלס הויפּט מילנער, ישראל גורטמאַן, ווי איך האָב שוין דערמאָנט, — איצט אין ישראל.

די גיפּס־אינדוסטריי

אַרום יענדזשעוו, אויפן וועג קיין פּינטשעוו, זענען אין יענער צייט אָנגעדעקט געווארן פעלדער אין וועמענס טיפענישן מען האָט געפונען שיכטן פון גיפּס־שטיינער. די פויערים פון יענער געגנט האָבן נישט פאַרשטאַנען אָפּצושאַצן דעם ווערט פון די דאָזיקע מינעראַלע אוצרות, וואָס זייערע פעלדער פאַרמאָגן, און האָבן זייער גערן פאַרקויפט זייערע פעלדער יידישע סוחרים, וועלכע האָבן געבראַכט פון אויבערשלעזיע און זאָגלעמביע עזעוונטע שקצים־אַרבעטער פון די קוילן־גרובנס און האָבן אויסגעגראָבן די גיפּס־שטיינער, וואָס מען האָט געמאָלן אין די גיפּס־פאַבריקן און טראַנספּאָרטירט קיין רוסלאַנד.

אייגער פון די הויפּט־אונטערנעמער פון דעם גיפּס איז געווען דער פאַרטרעטער פון דער ווּאַרשעווער גיפּס־פאַבריק „אַלבאַסטער״, ה׳ מענדל האַמער, וועלכער האָט זייַנע באַשטעלונגען דורכגעפירט ביי מיין פעטער ר׳ חיים דוד סאָבאָל ז״ל.

די ערשטע גיפּס־פאַבריק אין יענדזשעוו האָט געשטעלט ה׳ מענדל וועריטהיים בשותפות מיטן גרויסן קעלצער גביר ה׳ גאָלדהאַר. אויך ה. רושענדאָווסקי פון דזיאַלאָשיץ האָט שפּעטער אָנגע־הויבן בויען אַ גיפּס־פאַבריק, אָבער ער האָט נישט געענדיקט דעם בוי און די פאַבריק איז געקויפט און פאַרענדיקט געווארן דורך די שותפים ר׳ מרדכי גרייצאַר ז״ל פון מיעכאָוו־כאַרשניצאַ, ר׳ טוביה מערין און יוסף פרידמאַן ז״ל פון דזיאַלאָשיץ, וועלכע האָבן זי געפירט ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה אונטערן נאָמען „רענעסאַנס״.

שפּעטער איז די דאָזיקע פאַבריק אָפּגעקויפט געווארן דורך ברוך מאַנעלאַ, שלמה דודקעוויטש, משה פישל ברוינער און יחזקאל בריטשקאָווסקי פון קעלץ. די נייַע שותפים האָבן פאַרגרעסערט די פאַבריק און אויך צוגעבויט אַ מעל־מיל.

אַ ביסל שפּעטער האָט אויך אהרן האַראָוויץ אויפגעבויט אַ דריטע גיפּס־פאַבריק; דאָס איז געשאָפן געווארן אַ סינדיקאַט, וואָס האָט צעטיילט דעם פדיון און אָפּגעשטעלט די קאָנקורענץ, וואָס די פאַבריקן האָבן צווישן זיך געפירט.

אין יאָר 1922 איז קיין יענדזשעוו געקומען אַ געוויסער אינזשיניער „מאיר״ פון פראַנקרייך, געקויפט אַ גרויסן פלאַץ ביי דער באַן־סטאַציע און אויפגעבויט אַ נייַע גרויסע גיפּס־פאַבריק מיט די מאַדערנסטע מאַשינען און אַראָפּגעבראַכט אַ גרויס פערסאָנאַל און געפונט די פאַבריק, וואָס איז געווען באַשטימט צו מאָלן גיפּס אויסשליסלעך פאַר סאַניטאַרע צוועקן.

עס האָט זיך אָבער אַרויסגעוויזן, אַז די געבראַכטע מאַשינען קאָנען נישט מאָלן דעם פויליש גיפּס און די פראַנצויזישע פירמע האָט באַשלאָסן צו ליקווידירן די פאַבריק.

אַ געוויסן פאַרמיטלער, ה׳ דוטלינגער פון וואַרשע, איז געלונגען די דאָזיקע פאַבריק צו פראָקויפן דער גרויסער לעמבערגער גיפּס־פאַבריק „אַלבא״, וואָס איז געווען דאָס אייגנטום פון

סיים־דעפוטאַט ד״ר עמיל שמאַראַק, וועלכער איז אויך געווען אַ גרויסער אינדוסטריעלער (געשטאַרבן אין ישראל, אַלס מבקר פון הסוכנות היהודית לארץ־ישראל). ער האָט אַראָפגעבראַכט מיט זיך אַ ריין יידיש פערסאָנאַל און באַשטימט אַלס דירעקטאָר זיין ברודערן־זון, יוסף שמאַראַק, וועלכער האָט געפירט די גיפס־פאַבריק ביזן יאָר 1939. (וועג די נאַציס זענען אַריין קיין יענדזשעוו האָבן זיי דעם יידישן דירעקטאָר מיט די יידישע באַאַמטע משלח־געווען און באַשטימט אַלס פאַרוואַלטער דעם באַקאַנטן נאַצישן שפיאָן, באַנק, ימח שמו וזכרו)!

די מעטאַל־אינדוסטריי

יענדזשעוו האָט אויך פאַרמאַגט אַ גוט אַנטוויקלטע אייזן־ און מעטאַל־בראַנזשע, האָבנדיק אַרום זיך אַ עגגנט פון רייכע פריצים און פויערים, איז יענדזשעוו געווען אַ גרויסער אָפּזאַץ־פלאַץ פאַר פאַרשידענע אַגראַר־ און כעלד־מכשירים. דאָס האָט געווּוסט גוט אויסצונוצן דער גרויסער סוחר פון אַלט־אייזן, ר׳ דוד ריטערבאַנד, וועלכער איז געווען דער איינציקער סוחר אין דער דאָזיקער בראַנזשע. ער האָט טאַקע געמאַכט זייער גוטע געשעפטן און געווארן אַ גרויסער עושר.

אַ פאָליאַק מיטן נאָמען „קירשטיין״, האָט געעפנט אויף דער קלויסטער־גאַס אַ גיסעריי, וואָס האָט פראַדוצירט פאַר די פריצים און פויערים אַלע נייטיקע מכשירים און מאַשינען און דערמיט געבראַכט גרויסן שאַדן דעם איינציקן אייזן־סוחר אין שטאָט — דוד ריטערבאַנד.

אין יאָר 1908 האָבן זיך אין יענדזשעוו באַזעצט ר׳ יוסף דיקערמאַן מיט זיין זון שלמה און זיין איידעם, יצחק (איטשע) איצקאָוויטש. זיי האָבן אין אַנהייב געדונגען קליינע באַשיידענע דירות (אונטערן קלויסטער), דערצו געדונגען אַ צימערל אין הויז פון דעם פאָליאַק שוויטאַלסקי, דאָרט אַריינגעשטעלט אַ שטאַנץ מיט נאָך עטלעכע אַרבעטס־מכשירים און דערמיט געעפנט אַ וואַרשטאַט אויסצוארבעטן פאַדקאָוועס. זיי האָבן אַליין זייער שווער געאַרבעט און אויף אַ זייער פרימיטיוון אופן, אָבער דאָך האָבן זיי זיך צו עפעס דערשלאָגן.

מיט עטלעכע יאָר שפעטער האָבן זיי אָפּגעקויפט ביי אַ פריץ אַן אַלטן לאַקאַמאָביל, אים אַליין אויסמאָנטירט און אָנגעהויבן אַרבעטן אויף עלעקטרישער קראָפט און דערמיט געענדיקט מיט זייער האָנט־אַרבעט... זיי האָבן געפרווּוט זייער מזל און אָנגעהויבן אויסאַרבעטן אויך שיך־טשוועקעס און אָנדערע שיך־צוזאַטן. מיט דער צייט זענען זיי זייער געוואָקסן און אָנגעהויבן שיקן זייערע אויסאַרבעטונגען קיין רוסלאַנד, וואָס האָט געדאַרפט זייער פיל פראַדוקציע. זיי האָבן דאַן געקויפט אַ גרויסן פלאַץ, אויפגעבויט אַן אָנשטאַרעכנדיקע געביידע, געבראַכט מאַדערנע מאַשינען פון דייטשלאָנד און געעפנט אַ גרויסע מכאָנישע גיסעריי און פראַדוצירט שלעסער און קייטן און אויך פאַרשידענע טשוועקעס.

די מעטאַל־פאַבריק „מעטאַל־פאַל״ איז געווען בארימט אין גאַנץ פוילן און אויך ווייט איבער אירע גרענעצן. די זאַל באַשעפטיקטע אַרבעטער און באַאַמטע איז כסדר געוואָקסן. מיט דער צייט האָבן זיי אויך געקויפט עטלעכע הייזער אין וואַרשע, כדי דאָרט אינווּעסטירן זייערע גרויסע פאַרדינסטן.

דער לייטנדיקער דירעקטאָר איז געווען יעקב איצקאָוויטש (געשטאַרבן אין ישראל), הויפט־בוכהאַלטער — נחמן דיקערמאַן און פאַבריק־אַדמיניסטראַטאָר — יוסף קאַניעצפאַלסקי (אַסל ראַדאָשיצער), וועלכער האָט זוכה געווען, אַז זיין זון, מיעטעק קאַניעצפאַלסקי, איז געקומען צו אַ הויכער ראַנגע און געווארן סגן־אלוף אין צבא הגנה לישראל. (אָבער אין יאָר 1939 האָט זיך אַלץ געענדיקט, ר׳ יצחק איצקאָוויטש מיט זיין זון יעקב, זענען געלאָפן קיין רוסלאַנד, דאָרט געזיצן הונגער און קעלט, דער אַלטער ר׳ יצחק איצקאָוויטש האָט נאָך זוכה געווען צו קומען קיין ישראל און דאָ נפטר געווארן. דער זעלבער גורל האָט אויך געטראָפן זיין זון יעקב ז״ל. זיין פרוי מאַלא און זייער יינגסטע טאָכטער, פאָליע, זענען געבליבן אין יענדזשעווער געטא און געטיילט דעם ביטערן גורל און אַלע צרות פון די יענדזשעווער יידן, ביז צום ביטערן סוף אין טרעבלינקע).

אין יענדזשעוו איז געווען נאָך אַן אייזן־פאַבריק, וואָס האָט געהערט צו מענדל צוקער פון וואידיסלאָוו און זיינס אַ פעטער, וואָס האָט געהאַט אַזאַ פאַבריק אויך אין קינסק (קאָנסקע). ער האָט זי אריבערגעפירט קיין יענדזשעוו. זייער פאַבריק איז געשטאַנען אויפן פלאַץ, וואָס זיי האָבן אָפּגעקויפט ביי דער אַלמנה העלבערג, אויף דער קלויסטער־גאַס. צוקערס פעטער איז געווען אַ גרויסער פאַכמאַן און די סחורה פון „מלאט״ (אַזוי איז געווען דער נאָמען פון דער פאַבריק),

האָט געהאַט אַ סך קליענטן פֿאַר זייער פֿראָדוקציע. (אויך זייער ביטערער סוף איז געקומען דורך היטלערס באַנדעס, ימח שמם וזכרם!)

נאָך זכרונות וועגן תבואה־האַנדל

אויך דער תבואה־האַנדל, וואָס האָט זיך מיט דער צייט שטאַרק צעווואַקסן, איז אין יענדזשעוו געווען אויסשליסלעך אין יידישע הענט.

אין אַנהייב פון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט איז געקומען קיין יענדזשעוו ר׳ שלמה גאָנשאַראָווייץ פון ראָדאָמסק, זייער אַ רייכער יונג און אַ גרויסער תבואה־סוחר. ער האָט געבויט אויף דער פינטשעווער גאַס אַ גרויס הויז מיט עטלעכע מאַגאַזינען, האָט זיך פֿאַרבונדן מיט די גרעסטע גוטבאַזיצער פון דער געגנט, ווי אויך מיט אַלע יידישע דאָרפסגייער און זיי געמאַלדן, אַז ער קויפט אַלע תבואות, וואָס זיי זענען אימשטאַנד אים צו ליפערן און ער צאָלט גוטע פרייזן. ר׳ שלמה גאָנשאַראָווייץ האָט געצאָלט לויט די בערזע־פרייזן, און טאָג־טעגלעך פֿאַרלאָדנט דורכן עקספּעדיטאָר וועראַטהיים, צו עטלעכע וואָגאָנעס תבואה — קאָרן און געראַטן און עס טראָנס־פֿאַרטירט אין אַלע עקן פוילן און אויך קיין אויסלאַנד.

פֿאַר יעדן יריד־טאָג (דאָנערשטיק) האָט ער די קליינע תבואה־סוחרים געגעבן געווויסע געלט־סומעס, כדי זיי זאָלן האָבן מיט וואָס צו באַצאָלן די פויערים פֿאַר זייער תבואה, די סחורה האָט מען גלייך געפירט אין זיינע מאַגאַזינען. נאָכן אָפּרעכענען זיך האָט זיין ענערגישע פרוי העלאַ גאָנשאַראָווייץ ז״ל באַצאָלט יעדן סוחר פֿאַר דער געליפערטער תבואה.

אין יענער צייט זענען אין יענדזשעוו צוגעקומען נאָך גרויסע תבואה־סוחרים: שלמה מאיר טורנער און טוביה אָפּעלשטיין, אָבער זייערע אומזאַצן זענען געווען אַ סך קלענער ווי פון גאָנשאַראָוויצן. נישט האָבנדיק גענוג געלט צו פירן זייער האַנדל, האָבן זיי געמוזט איבערגעבן די באַל־פֿראָכטן אויף דער טראָנספּאָרטירטער סחורה אויף אינקאַסאָ אינעם באַנק־הויז פון ר׳ חיים לייב האָמבורגער ז״ל, וועלכער האָט אין זיין באַנק באַשעפטיקט אויך זיין פרוי, חיהלע; זייער זון, זלמן און זייערע צוויי טעכטער. האָמבורגער האָט זיין געשעפט און אויך זיין באַנק־הויז געפירט אין זיין פריוואַט־וווינונג, אין אבאלע קאלומבעקס הויז.

נאָך חיים לייב האָמבורגערס טויט, האָט זיין פרוי די באַנק ליקווידירט און אַריבער ווווינען צו אירס אַ טאָכטער אין לובלין. זייער בן־יחיד זלמן האָט פֿאַרלאָזט פוילן און ווויינט איצט אין לאָנדאָן.

דער תבואה־האַנדל האָט זיך ווייטער געפירט אָפּילו אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען די מאַכט האָט אַלץ רעקווירירט פֿאַרן מיליטער. ר׳ שלמה גאָנשאַראָוויץ האָט נישט געקאָנט פירן זיין תבואה־געשעפט ביי די נייַ־געשאַפענע מלחמה־באַדינגונגען. אָבער, משה געב־ראָוויטש (דער טאָקאַרוש) איז דאָן געווען דער גרויסער תבואה־סוחר און דווקא ביי די ספּעציעלע מלחמה־באַדינגונגען...

נאָכן קריג האָט גאָנשאַראָוויץ צוריק געעפנט זיינע מאַגאַזינען און ווייטער געפירט זיינע תבואה־געשעפטן אין גרויסן מאָסשטאָב. ער האָט אויך געפירט זיין פריוואַט באַנק־הויז.

קומענדיק אַ געווייסן טאָג פון געשעפט האָט שלמה גאָנשאַראָוויץ באַקומען אַ האַרץ־אַטאַק און דעם זעלבן טאָג געשטאָרבן. זיין הויז האָט געקויפט משה זשעליאָזניאַק (משה זייפנזידער), וועלכער האָט גאָנשאַראָוויצס גרויסע וווינונג פֿאַרדינגען ר׳ מרדכי יוסף וווערדיגער ז״ל. ר׳ מרדכי יוסף האָט זיין הויז געפירט אויף אַ שיינעם חסידיש־נגידישן שטייגער, תמיד געבערעגט אַהיים אַ סך אורחים און חסידים, און די חסידישע ניגונים און זייער שבת־ און יום־טוב־זמירות האָט פֿאַרהילכט די גאַנצע פינטשעווער גאַס...

אַנדערע געשעפטן

די באַן־סטאַציע יענדזשעוו איז געווען אַ צענטראַל־פונקט פאַר אַ סך שטעט און שטעטלעך אַרום איר, ווי סטאָשעוו, סטאָפּניץ, בוסק, ווייסליץ, פּינטשעוו, שצעקאָטשין, וולאָשטשאָוע און מאַלאָגאָשץ, און אַלע זייערע נייטיקע פראָדוקטן האָבן זיי נאָר דאָ געקויפט, און ווינטער־צייט אויך געלאָגערט זייערע סחורות ווען מען האָט, צוליב די שלעכטע וועגן און בלאָטעס, נישט געקאָנט פֿאַרן קיין יענדזשעוו.

דער אומזאַץ פון די גרויסע הורט־געשעפטן איז כסדר געוואַקסן. ביי דער באַן־סטאַציע זענען

געבויט געוואָרן גרויסע נאָפט־רעזערוואָרן און מאָגאָזינען. די הויפט־הורטאָווניקעס פון נאָפט און זאָלץ זענען געווען ר׳ אליהו אורבאַך, ר׳ יהודה שאול האַלפערן און מיין פעטער ר׳ חיים דור סאַבאַל ז״ל.

די ברידער פנחס און יוסף ראָוויגסקי זענען געווען שפּיליטערן, זייער געשעפט איז באַשטאַנען אין די אויפנעם־באַשטעלונגען פון די קליינע סוחרים אויף פאַרשידענע סחורות, וואָס זיי פלעגן ברענגען פון וואַרשע און פון קעלץ.

אין דער דאָזיקער צייט האָט זיך אין יענדזשעוו באַזעצט ר׳ נתן זרח נחמיה מיט זיין פרוי שיינדל און האָבן דאָ געעפנט אַ גרויס הורט־געשעפט פון שפּייז־פראָדוקטן, גאַלאַנטעריע און אויך קאָסמעטיק. זיי זענען בריידע געווען זייער ראַפּינירטע סוחרים, באַהאַנדלט ראַפינאַד זייער קונים, און די קליינע סוחרים האָבן אַנגענהויבן אָלץ צו קויפן ביי זיי און זיך שוין מער נישט געניטיקט אין דער הילף פון די שפּיליטערן, וועלכע האָבן דאָס שפּיליטער־געשעפט ליקווידירט.

נאָכן טויט פון אָלטן נחמיה ז״ל האָבן די קינדער פאַרלאָזט יענדזשעוו און דאָס געשעפט איז געבליבן ביים עלטסטן זון, יצחק, וועלכער האָט עס וויייטער געפירט ווי זיינע עלטערן.

אין גאָנץ פוילן, און פאַרשטענדלעך אויך אין יענדזשעוו, האָט זיך אָנגענהויבן דער פּינצטערער באַיקאָט, און אַ געוויסער יאָן סאָכאָקעוויטש, דער שפּעטערדיקער בירגערמייסטער פון יענדזשעוו, האָט געעפנט אַ געשעפט, וואָס האָט ביי יצחק נחמיה צוגענומען די גאַנצע פויליש קליענטעלע און ער האָט געמוזט זיין געשעפט ליקווידירן.

די פרוי חיה גאָלעמביאָווסקי (חיה יעקל גלעזערס) האָט געעפנט נאָכדעם אַ גאַלאַנטעריע־געשעפט, וואָס האָט עקזיסטירט ביזן אונטערגאַנג פון יידישן יענדזשעוו. אין יענדזשעוו זענען אויך געווען צוויי גרויסע אייזן־געשעפטן, פון ר׳ לייבוש אייזנבערג און דוד ריטערבאַנד. נאָכן לעצטנס טויט האָט דאָס געשעפט איבערגענומען זיין איידעם, דוד פרייס, אַ זון פון בוסקער באַקאַנטן אייזן־סוחר ר׳ עזר פרייס. אויך דער געשעפטס־פירער פון ר׳ לייבוש אייזנבערגס אייזן־געשעפט, ר׳ נתן מינץ ז״ל, האָט זיך געעפנט אַן אייזן־געשעפט. ער איז געווען אַ כלל־טוער, אַנגעפירט מיטן „ליגת הצדק״ אין יענדזשעוו, אַ גרויסער בעל־טובה. ער איז געשטאָרבן מיט אַ נאָרמאַלן טויט אין נעטאָ און זוכה געווען צו אַ גרויסער לוויה.

צווישן די מאַנופאַקטור־סוחרים איז כדאי צו דערמאָנען ר׳ לייבושל הייזאקס געשעפט, וואָס ער האָט אויף דער עלטער איבערגענעבן זיין איידעם, דעם פייערדיקן שאַרפן געריר חסיד, ר׳ מאיריל גראָסמאַן. ר׳ לייבושל הייזאק האָט קיין יענדזשעוו אַראָפגעבראַכט אויך זיין צווייטן איידעם, ר׳ יחזקאל האַנדעלסמאַן, אַ יונגערמאַן מיט אָלע מעלות — תורה און חכמה — און אויך פאַר אים געעפנט אַ גרויס גאַלאַנטעריע־געשעפט אין מאַרק. דאָס געשעפט האָט זייער גוט פראָספּערירט און זיך צעוואַקסן פון יאָר צו יאָר.

ר׳ יחזקאל האַנדעלסמאַן איז געווען זייער באַליבט אין שטאָט, געוואָרן בעל־יועץ ביי די אָנגעזעענסטע סוחרים, ביי פאַרשידענע האַנדלס־סיכסוכים האָט מען זיך געווענדט צו אים אָלס בורר אָדער שליש; ער האָט תמיד באַוויזן אויסצוגלייכן די סכסוכים צו דער צופרידנקייט פון ביידע צדדים.

האַנדעלסמאַן איז געווען קינדערלאָז און מיט דער הסכמה פון זיין פרומער פרוי רחלע ז״ל, האָבן זיי אַדאָפּטירט צוויי יתומות פון איר שוועסטער, זיי געלאָזט בילדן און דערנאָך התונה־געמאַכט. איין איידעם זייערע איז געווען יעקב (יעקל) עלבוים. די „איידעמס״ האָבן איבערגענומען דאָס געשעפט. ר׳ יחזקאל האַנדעלסמאַן מיט זיין פרוי זענען געשטאָרבן בשיבה טובה און זוכה געווען, אַז גאָנץ יענדזשעוו האָט זיי אָפּגעגעבן דעם לעצטן כבוד און ביי די לוויות דערציילט זייערע שבחים.

אַ צווייטע גרויסע אונטערנעמונג אין דער מאַנופאַקטור־בראַנזשע איז געווען די פיליע פון „י. ק. פּאָזנאַנסקי״ אין לאָדזש, וואָס עס האָט געפירט ר׳ יאָסעלע כעלעמער ז״ל — דער באַרימטער גערער „בעל מוסף״, נאָך פון די צייטן פון „שפת אמת״ זצ״ל.

*

אָלס איינער פון די לעצטע זקנים פון אונדזער שטאָט האָב איך מיך באַמיט אויפצופרישן אין מיין זכרון דאָס אַמאָליקע יענדזשעוו, כ׳האָב אָבער אָלץ געטון, כדי אויפצולעבן פאָרן יזכור־בוך דאָס לעבעדיקע, בליענדיקע יידישע יענדזשעוו, אָבער איך בין נישט זיכער, צי איך האָב מיין הייליקע שליחות דערפילט בשלימות.

איך גלייב, אַז אונדזערע ברידער און שוועסטער אין ישראל, ווי אויך אויף דער גרויסער וועלט, וועלן מיר מוחל זיין אויב כ׳האָב אין עמעצן פאַרגעסן.

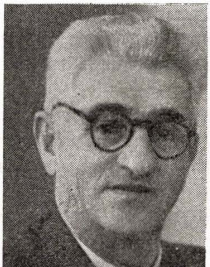
(איך בין איינער פון די לעצטע וואָס האָבן זוכה געווען צו ווינען אין אונדזער שטאָט ביי איר שענסטן אויפבלי, אָבער איך בין אויך דער, וואָס דער ביטערער גורל האָט אים געצוווּנגען גראָבן די קברים פון אונדזערע לעצטע קדושים און זיי ברענגען צו קבר ישראל אויפן געשענדעטן יענ־דזשעוועך בית־הקברות.

עס איז געווען אַ ביטערער גורל פאַר מיר, אָבער אויך אַ גרויסע זכיה!).

יתגדל ויתקדש שמיה רבא!

יעקב שרף
חיפה

מזכרונתי על עיר מולדתי

קשה מאד לזכור ועל אחת כמה וכמה להיזכר!

נולדתי, גדלתי וחונכתי בינדז׳יוב (פלך קילץ).

תמיד עומדת לנגד עיני העיירה הזאת על אנשיה. למרות חלוקי־הדעות והשקפות השונות, חיינו בה כלנו כבני משפחה גדולה אחת, מאחר ולא היו הבדלי־מעמד גדולים, בין תושבי עיירתנו.

כולם היו דרוכים, מוכנים ומזומנים לעמול קשה, בכדי למצוא את פרנסתם ולהחיות את בני משפחותיהם.

אפשר לומר — בכל אופן, כלפי רוב תושביה היהודיים — כי הם היו חיים ממש „מיום חמישי" אחד למשנהו, וכי כתשעים וחמשה אחוז מיהודי ינדז׳יוב ינקו את צרכיהם מאותו יום ה׳, שנקבע ל„יום השוק" של העיירה.

למרות מקורות־הפרנסה המצומצמים, חיו יהודי ינדז׳יוב חיי־כבוד ומעין שותפות־גורל שלטה בין אדם לחבירו ואיש לרעהו, שותפות, שהיתה מלווה יחס של כבוד־הדדי.

אם כי בין תושבי המקום לא נמצא אף אחד אשר יגלה את מצפוניו זאשר יתן להרגיש כי שורר מחסור בביתו, הבחינו מיד בדבר והמידה הנאה, שנשתבחו בה בני ישראל של „מתן־בסתר" קוימה בעירנו במאה אחוז ויהודי ינדז׳יוב היו גאים על כך, שכולם, ללא יוצא מן הכלל, שומרי־דת ופורקי עולה של תורה, ששו ושמחו לקיים את מצות „כי ימוך אחיך והחזקת בו".

עירנו שימשה מופת לערים הסמוכות בשטח זה והיללו בשערים את מעשיה אלה.

משגדל קצת הנוער היהודי בעירנו, התחיל בעצמו לחפש לו את דרכו ומטרתו בחיים.

זכורני — והדבר היה לפני חמשים שנה! — התארגן הנוער והקים בינדז׳יוב ספריה, דבר נדיר באותו זמן בסביבתנו, וזו שימשה כמקום המרכזי לפעולות הנוער, להתפתחותו השכלית ולהרחבת ידיעותיו בכל שטחי החיים והציבוריות.

הספריה היתה גם המקום המיועד לויכוחים בין הנוער הציוני ואנשי ה„בונד", שגם הם מצאו מסילות ללב הנוער שלנו.

לאחר שהנוער הציוני הצליח לקבל לידיו את הנהלת הספריה ומאחר, שהתנועה הציונית היתה אסורה בפולין גם מבחינת החוק (על הרדיפות והמכשולים מצד החסידים מוטב לעבור כיום בשתיקה...) נעשתה אז העבודה הציונית במחתרת והספריה נהפכה למקום־המסתורין לכל הפעולות הציוניות.

בהתחלה היינו קומץ־חברים קטן, אבל, לאט לאט גדל מספרנו. הנוער בינדז׳יוב הראה יותר ויותר התעניינות בעבודה הציונית והצבורית. פעולת ההסברה שלנו נשאה פרי. הרבה אנשים מצאו ענין בציונות ובקריאת ספרי השכלה להרחבת ידיעותיהם בספרות העברית והיהודית. מדי פעם בפעם סודרו „ימי פרח" שהכנסותיהם הוקדשו לקהק״ל ולפעולות תרבותיות.

גם האנשים המבוגרים ראו בעין יפה את פעולותינו אלו, כמובן, מחוץ ל„יוצאי־דופן", מחוגי הדתיים, שלא חסרו אז בשום מקום.

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה וכניסת הצבא האוסטרי לחבל־הכיבוש הלובליני (שגם ינדז׳יוב השתייכה לחבל זה) „יצאנו מן המחתרת" ופעולותינו נעשו מאז לעיני כל.

יחד עם אנשי „המזרחי" הצלחנו לקבל לידינו את הנהלת הקהלה היהודית ואנחנו ניהלנו את כל העניינים היהודיים עד לסוף המלחמה.

בשנת 1919 זכינו וחלק מחברינו הפעילים ביותר עלו ארצה, אם כי חלוצינו נתקלו בקשיים מרובים שאין לתארם. הם הלכו, בדרך לא דרך, ללא רשיונות־עליה. התגלגלו ממקום למקום, כשבידיהם תעודות מזויפות. כמעט שנה שלימה עד שהצליחו להגיע ארצה כחלוצי העליה השלישית.

חברינו אלה היו בין מניחי היסודות אשר הטו שכמם להנחת היסודות לבנין העם והמולדת.

יעקב שרף (אוקוביטה) בחברת חבריו לדעה לפני עלייתם ארצה.

אני רואה בפעולה מבורכת זו, לא רק חלקם של אלו אשר העפילו ועלו, אלא של קהלת ינדז׳יוב כולה, שבה גדלנו ומתוכה יצאנו ובסיועם המוסרי והחומרי, הגענו למטרת חיינו, לחיים חפשיים בארצנו הנגאלת והנבנית.

ואלה הם הבנים הראשונים של ינדז׳יוב שעלו כחלוצים לפני המחנה ושאינם עוד בחיים:

יעקב ברגר ז״ל — נפל בחניתה
יעקב קנמון ז״ל — נפטר בתל־אביב
שמואל דודקוביץ ז״ל — נפטר בירושלים
משה פיש ז״ל — נרצח בפולין
ליבוש שנקר ז״ל — נרצח בפולין
אביגדור בלפר ז״ל — נהרג בארץ בתאונת עבודה
יהודה ויגניינסקי ז״ל — נרצח בפולין
הלל דודקוביץ ז״ל — מת בארה״ב

ואלה שיבדלו מהם לחיים ארוכים:

יעקב שרף (אוקוביטה) בחיפה
צבי הורוביץ בחיפה
משה זמר (סולוביץ) בחיפה
חיים דוד שרף (אוקוביטה) כפר ויתקין
דוד מכטינגר תל־אביב
אלה שנקר בחוץ לארץ
זאב קשנסקי בחוץ־לארץ
זאב זפרן בארה״ב
יעקב איצה גליקסמן תל־אביב

אנשי ינדז'יוב מעלים זכרונות

יענדזשעווער דערציילן זייערע זכרונות

ישראל גורטמאַן
קרית־ביאַליסטאָק

ליידן און פריידן אין מיין לעבנס־וועג

(זכרונות פון מיין וואַנדערן)

עלטערן און שטאַם

כ׳קאָן נישט אָנהייבן מיינע זכרונות אָן הזכרת־נשמות פון מיינע גאָטזעליקע עלטערן אין מיין געבורטס־שטעטל שטעפּאַ־טשין (קעלצער וואָיעוואָדשאַפט).

מיין גאָטזעליקער פאָטער ר׳ שמעון ז״ל איז געבוירן געווארן אין בוקי (קיעווער גובערניע) און מיין גאָטזעליקע מוטער, שרה זעלדע ז״ל, אינעם שטעטל סאבאדארש, אויך קיעווער גובערניע. מיין זיידע פון פאָטערס זייט איז געווען אָן אָנגעזעענער סוחר און דער זיידע פון מיין מוטערס זייט — אָ שוחט.

מיין פאַמיליע האָט מיט יאָרן צוריק געהאַט אָ שייכות צו חיבת ציון און שיבת ציון. מיין באָבע — מיין פאָטערס מוטער זכרונה לברכה — איז אַוועק קיין ארץ־ישראל נאָך אין יאָר 1900, אין דער הייליקער שטאָט צפת. איך געדענק, אַז מיין באָבע האָט אויף יעדן ערב חנוכה אונדז צוגעשיקט אַ קריגל בוימל פון ר׳ שמעון בר יוחאיס קבר, מיין פאָטער האָט איר סטאַביל געשיקט געלט, נישט וועלנדיק זי זאָל זיין אָ „חלוקה־ייִדענע״. אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה איז די באָבע נפטר געווארן אין צפת.

מיין מוטערס אָ ברודער, ר׳ זישע דוד באָגאָמאָלני ז״ל, איז געווען איינער פון די ערשטע ציוניסטן אינעם שטעטל שטעקאָטשין, ער איז געווען אָ תנ״ך־קענער און אָ גוטער העב־ר׳איש־קענער. ער איז געווען דער פיאָנער פון ציוניסטישן געדאַנק און נאַציאָנאַלן חינוך אין אויבנדערמאָנטן שטעטל.

מיין פאָטער, ר׳ שמעון ז״ל, איז געווען אָ מיל־מאָנטער און אויבער־מילנער, זייענדיק אַן ערשטקלאַסיקער פאַכמאַן, איז ער אַראָפּגעבראַכט געווארן קיין פּוילן, פריער אין וואַרשעווער געגנט, און שפּעטער קיין שטעקאָטשין, וווּ ער האָט צוזאַמענגעשטעלט די מיל בייַ ר׳ קאָפּל קאָפּלעוויטש ז״ל, ער איז דערנאָך איבערגעגאַנגען אָרבעטן אַלס אויבער־מילנער אין די מילן פון כראַבּיע אַלפּערט, וואָס זענען געווען אַרענדירט דורך ר׳ יששכר ווארטמאנס זון און זיין איידעם, ר׳ פישל קאָן ז״ל, בייַדע פּייערדיקע געראָר חסידים.

איך בין געבוירן געווארן אין שטעקאָטשין, אָבער מיינע עלטערן האָבן זיך אַריבערגעצויגן קיין יענדזשעוו אין יאָר 1914, מיין פאָטער האָט דאָרט געאַרבעט אַלס אויבער־מילנער אין דער גרויסער מאַדערנער מיל פון ר׳ מרדכי יוסף וועדיגער ז״ל, וואָס איז שפּעטער געווען אין שותפות מיט די ברידער שפּילבערג, נאָכן טויט פון זייער פאָטער ר׳ מענדל שפּילבערג ז״ל.

אין יאָר 1926 איז מיין פאָטער אַרויס אויף פענסיע און אין זעלבן יאָר, צוזאַמען מיט מיין מוטער אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע אָ דאַנק די באַמיאונגען, וואָס ס׳האָט פאַר זיי געמאַכט מיין ברודער מאַקס און אין די פאַראייניקטע שטאַטן, אין דער שטאָט פאַסעאיק זענען זיי נפטר געווארן. כבוד זייער אַנדענק!

אין אַ פּוילישׁ שטעטל

דאָס קומען פון „אין יענע יאָרן" אַזויגערופענע „ליטוואַקעס" קיין שטעקאָטשין האָט אַרויס־געראָפן גרויס אויפמערקזאַמקייט; זייער קליידונג איז געווען אַנדערש ווי די הלבשה פון די אָרטיקע יידן און אויך זייער „אויסשפּראַך" איז געווען אַנדערש.

דאָס ערשטע מאָל אין לעבן האָבן די יידן אין שטעקאָטשין געזען אַ יידישן בוימייסטער, אַ ספּעציאָליסט אין דער מיל־בראַנזשע. אָבער אַלס פּאַכמאַן און אַ באַשיידענער שטילער אַרבעטס־מענטש, איז ער שנעל באַליבט געוואָרן ביי אַלע קרייזן פון דער יידישער באַפעלקערונג, וועלכע האָט זיך צו אים באַצויגן מיט גרויס דרך־ארץ.

כ׳וויל ווידמען אויך אַ פּאָר ווערטער מיין געבוירן־שטעטל. אַרום שטעטל האָבן זיך געצויגן לאַנגע, גדידיקטע וועלדער און דער טייך „פּיליצאַ" איז געווען די קרוין פון שטעטלשן פּייזאַזש. אין פּאָלאָק פון כראַביע אַלפּערט האָבן זיך געפונען באַרימטע קונסטווערק, דער פּאָלאָק איז געשטאַנען אין מיטן פון פּרעכטיקע גערטנער. דאָס שטעטל האָט פּאַרמאָגט אַ פּרעכטיקע שול, ווי ס׳האָבן דערציילט די זקנים פון שטעטל, איז דאָס בויען פון דער שול געווען דורך מתנות פון פּוילישע כראַביעס, וואָס האָבן מאַטעריעל געהאָלפן זי אויסבויען. די וועגט־מאָלעריי־ען אין דער שול זענען געווען ממש אַ מייסטערווערק. שטעקאָטשין איז געווען בכלל אַ חסידיש שטעטל, אָבער די הויפּט־ראָל האָבן געשפּילט די גערער חסידים. זיי פלעגן אין שבתים און ימים־טובים גיין אַנגעטאָן אין זיידענע קאָפאָטעס, אָדער סאַמעטענע שלאָפראָקן און שטריימלעך און מיט שטאָלץ געשפּאַנט איבער די גאַסן צום גערער שטיבל, אויף צעזעצענישׂ אָלע פּושעים — יידן, צי גויים.

זייער פּראָווען די יום־טובים, איבערהויפּט שבועות און שמחת־תורה, געדענק איך ביזן היינטיקן טאָג. זייענדיק נאָך גאָר יונג בין איך אַריינגעצויגן געוואָרן אינעם קרייז פון די גערער חסידים. יעדן שבת נאכמיטאָג האָט מיך „פּאַרהערט" נישט קיין אַנדערער ווי דער אַרעמדאָר פון דער מיל, דער באַווויסטער גערער חסיד ר׳ פישל קאָן בכבודו ובעצמו. כ׳האָב אַזוי אַרום מיט־געטאַנצט אין מיינע יונגע יאָרן די ימים־טובים און געלערנט פרומקייט און תורה פון גערער חסידים.

גמרא האָב איך געלערנט ביי איינעם פון די בעסטע מלמדים פון שטאָט, ר׳ ישראל איטשע ז״ל (אין די שפּעטערדיקע יאָרן האָבן איך אָפּגעדרוקט אַ נאָווועלע א. נ. „חיימל", אַזוי האָט עהייסן דעם רבינס זינגל, וואָס איז יונגערהייט געשטאָרבן).

די גמרא־ניגונים פון רבין זענען תמיד געווען זייער טרויעריקע, און פון זיין זונס פּטירה אָן, האָט זיך מער קיין שמייכל נישט באַוויזן ביים רבין ר׳ ישראל איטשע און נישט ביי דער רביצין, גנענדל ז״ל, זייער שטענדיקער טרויער האָט משפּיע געווען אויף די תלמידים.

זייער פּרנסה האָבן די יידן פון שטעטל געצויגן פון מסחר און מלאכה, הגם דאָס איז געווען אַ טיפּיש, פּרום יידיש שטעטל, פלעגט דאָך פּרייטיק פּאַרנאָכט דער שמש לויפן איבער די גאַסן און דערמאָנען מען זאָל פּאַרמאָכן די געוועלבער.

כ׳פּאָר קיין זאַוויערטשע

מיינע גאָטזאליקע עלטערן האָבן געזען מיינע פּאָרשריטן אין לערנען, האָבן זיי מיך געשיקט לערנען אין דער זאַוויערטשער ישיבה. דאָרט האָב איך געדאַרפט ווינען ביי מיין גאָטזאליקער שוועסטער נעכע ז״ל (אומגעבראַכט געוואָרן דורך די היטלער־מערדער), איר שוועד, ר׳ לעמל דאַנציקער, איז געווען אייגער פון די הויפּט שיעור־זאָגערס אין דער ישיבה און טאָקע אַ גרויסער למדן אין תלמוד און מפורשים. כ׳בין געווען געשפּאַנט צוליב דער רייזע און געווען נייגעריק צו זען ווי עס זעט אויס אַ „גרויסע שטאָט". מ׳האָט מיך אַרויפגעזעצט אויף אַ פּור, אַנגעלאָדנט מיט זעק מעל און אַ גאַנצע נאַכט האָב איך זיך געשלעפּט איבער די בלאָטיקע וועגן, דורכגעפאָרן פּול מיט פּחד, די געדיכטע „פּראדלער" וועלדער און פּאַרטאָג אַנגעקומען קיין זאַוויערטשע.

דאָס ערשטע מאָל אין מיין לעבן האָב איך דערזען עלעקטריש ליכט, אין מיטן שטאָט פלעגט דורכלויפן אַ באַן און אויך דאָס איז פּאָר מיר געווען „גאָטס וווּנדער". כ׳האָב דערפילט אַ שטאַרקן ווילן זיך צו באַקענען מיט אַלץ, וואָס איך האָב אין שטעקאָטשין נישט געזען...

די ישיבה־בחורים זענען געווען פון די אָרומיקע שטעט און שטעטלעך (בענדין סאָסנאָוויץ, דאָמבראָוע). מען האָט זיך נישט געריפן ביי די פאַמיליע־נעמען, נאָר צוגעגעבן צום ערשטן נאָמען די שטאָט, ווי למשל, „חיים בענדינער" א.א.וו. מאָנטיק און דאָנערשטיק האָבן מיר געלערנט גאַנצע נעכט און פּאַרטאָג זענען מיר געלאָפן ברענגען פּרישע בייגל און טיי.

מיינס אַ חבר, יהונתן, האָט אָנגעהויבן אויסאיבן אויף מיר אַ גרויסן איינפלוס; ער פלעגט מיך אָפט רופן אויף שפּאַציר אין די באַוווסטע זאַוויערטשער אַלייען, קוקן אויף די בילדער בײַם קינאָ „לונא". כ׳האָב אָנגעהויבן פֿאַרנאַכלעסיקן דאָס לערנען. פֿלוצלינג האָב איך באַקומען די טראַגישע ידיעה, אַז אונדזער מוזיניקל שמואליק איז געשטאָרבן. וועג איך בין אַהיימגעקומען איז געווען איך הויז אַ טיפער טרויער.

אין גרויס טרויער בין איך צוריקגעפֿאָרן קיין זאַוויערטשע אין דער ישיבה. קורץ דערנאָך האָט מען מיר צוגעזאָגט געגעבן, אַז איך וועל אַריבערפֿאָרן קיין לאָדזש צו מיין גאָטזעליקן ברידער נח. כ׳האָב אויך געהערט, אַז וועג איך וועל עלטער ווערן וועט מען מיך שיקן צו מיין ברודער מאָקס קיין אַמעריקע.

מיינע עלטערן האָבן, ווייזט אויס, זיך דערוווסט, אַז איך בין קאָליע געווארן, כ׳גיי אין געהיים אין קינאָ, שפּאַציר איבער די אַלייען און אָנגעהויבן אַרײַנקוקן אין „פֿאַרבאָטענע ביכלעך". פון זאַוויערטשע קיין לאָדזש בין איך שוין געפֿאָרן מיט דער באָן, אין לאָדזש איז מיר נישט אויסגעקומען לאָנג צו פֿאַרבלייבן, ווייל ווי באַלד איך האָב אָנגעהויבן לערנען אַ פּאָר, איז ענדע אויגוסט 1914, אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט־מלחמה. אין לאָדזש איז געווארן אַ מהומה, באַלד אין די ערשטע טעג האָט מען אָנגעהויבן פּילן אַ מאָנגל אין שפּייז־מיטלען; לאָדזש ווי אַן אינדוסטריעלער צענטער, איז געווען דער ערשטער ווירשאַפֿטלעכער קרבן פון דער מלחמה. מיין ברודער נח און מיין שוועגערין חוהלע ז״ל, האָבן באַשלאָסן ווי אַמגיכסטן מיך אָפּצושיקן צוריק אַהיים צו מיינע עלטערן.

אַלס דרייצן־יאָריק בחורל האָב איך איבערגעלעבט אַ סך עמאָציעס צוליב די געשעענישן, וואָס האָבן זיך אָפּגעשפּילט אַרום מיר; עס רעדט זיך פֿאַרן פון לאָדזש קיין ינעדזשעוו, אָבער ווי אַזוי? קיין באַן־קאָמוניקאַציע פֿאָר דער ציוויל־באַפֿעלקערונג איז שוין נישט געווען, האָט מען באַשלאָסן, אַז איך זאָל אַהיימפֿאָרן מיט „אָקס", ווי מען האָט דעמאָלט גערופן דאָס פֿאָרן מיט פערד־און־וואָגן. מ׳האָט צוזאַמענגענומען אַ גרעסערע גרופּע יידן און זיך אַרויפּגעזעצט אויף אַ פור און אָנגעהויבן פֿאָרן.

מיר זענען דורכגעפֿאָרן צענדליקער שטעט און שטעטלעך, באַזונדערס האָט זיך מיר איינגעקריצט אין זכרון דאָס לעצטע שטעטל פֿאָר קעלץ, אָפּט, (אָפּאָטווו). מיר האָבן זיך דערנענטערט צו דער פראָנט־ליניע. היינט קאָן מען זיך דאָס גאָרנישט פֿאָרשטעלן ווי אַזוי מען מאָכט עס אַ נסיעה איבערן פראָנט, אָבער אַזוי איז עס געווי געווען. נאָכן פֿאַרלאָזן דאָס שטעטל אָפּט, זענען מיר אַריין אין אַ וואַלד און עס האָבן אונדז אָפֿאַהאַלטן קאָזאַקן, זיי האָבן דורכגעקוקט אונדזערע דאָקומענטן, אַלעמען רעווידירט און אונדז דערלויבט וויטער פֿאָרן.

אויף יענער זייט האָט אונדז טאָקע באַגעגנט אַ פּאָטראָל אָבער נישט קיין עסטרייכער — נאָר פּויליש לעגיאָנערן אויף פערד. מען האָט אונדז ווידעראַמאָל רעווידירט און שוין נישט אָפּגעלאָזט, נאָר אַוועקגעפֿירט אין לעגיאָנערן־שטאָב, וואָס האָט זיך געפונען אין קעלץ. ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אַן אויספֿאָרשונג: וועמען מיר האָבן געזען אין וועג, ווו געפינען זיך די קאָזאַקן א.א.וו.

די דרייסיק קילאָמעטער פון קעלץ קיין יענדזשעוו זענען פֿאָר מיר געווען אַן אייביקייט; די שטאָט איז געווען פול מיט מיליטער, אין מאַרק האָט זיך געפונען דער שטאָב פון די לעגיאָנערן, אין די סטאָדאָלעס אין שטאָט און אונטער דער שטאָט זענען געווען איינקוואַרטירט לעגיאָנערן און עסטרייכישע קאַוואַלעריע. די אָפּיצירן, אונטעראָפּיצירן זענען איינקוואַרטירט געווארן אין די הייזער. כ׳האָב דערזען וואָס ס׳הייסט מלחמה... איך בין דערגאַנגען ביז צום מיל־הויף און אַריינגעקומען אין שטוב. די פרייד, פֿאַרשטייט זיך, איז געווען אומבאַשרייבלעך נאָר אַזאַ נסיעה.

כ׳בין אין מיין היים

ווי איך האָב שוין דערמאָנט, האָט די מיל דאָן געהערט צום באַוווסטן גערער חסיד ר׳ מרדכי יוסף וועדיגער ז״ל. עס איז געווען אַ נייע מאָדערנע מיל, מיט די נייעסטע מאָדערנסטע מיל־מאשינען און וואַלצן פון אַ באַרימטער שווייצאַריישער פירמע. אין מיל־הויף האָבן געווינט נאָר די בעאַמטע און אין שפּיץ פון זיין איז געשטאַנען דער געשעפֿטס־פירער און בוכהאַלטער ר׳ הענעך וואַקסבוים ז״ל (אומגעבראַכט געווארן מיט דער פאַמיליע דורך די היטלער־באנדעס), און דער מאַגאַזינער ר׳ אפרים קרימאַן ז״ל — ביידע זענען אויך געווען שאַרפע גערער חסידים.

מיין פאָטער איז געווען אויבער־מילנער, מיין ברודער יידל, זיין געהילף. די מיל איז געווען פֿאַרצוימט מיט אַ הויכן הילצערנעם פֿאַרקאָן, אַרום דער מיל איז געשטאַנען אַן עסטרייכישע

וואַך, די מיל איז געווען באַזעצט דורך די עסטרייכער און האָט בעיקר געאַרבעט פֿאַרן מיליטער; פֿאַר דער ציווילער באַפֿעלקערונג האָט מען ׳ צוגעטיילט אַ קליינעם סכום מעל. דער „קאָמיסאַר" איבער דער מיל איז געווען אַ ווינער דייטש, די באַציאונגען מיטן קאָמיסאַר זענען געווען גוטע. זיין לאָזונג איז געווען: „לעבן און לעבן לאָזן", און מ׳האָט אַרום די עסטרייכער אויך געמאַכט גוטע געשעפטן...

דער פּראָגט ביים טייך נידאַ

דער פּראָגט האָט זיך געשטעלט ביים טייך נידאַ. פֿלוצים האָבן די עסטרייכער זיך צוריקגעצויגן פון יענדזשעוו און עס זענען אַנגעקומען די רוסן. ס׳האָבן אויך אַנגעהויבן קומען פֿליטים פון די קרעסן און אויך פון די אַרומיקע שטעטלעך. די יענדזשעווער יידישע באַפֿעלקערונג האָט זיך וואַרעם אָפּגערופן; אַרייngעגנומען די פֿליטים אין זייערע דירות, זיי פּאַרזאָרגט מיט עסן און קליידונג. עס זענען אויפגעוועקט געוואָרן געזעלשאַפטלעכע כוחות, וואָס האָבן אַנגעהויבן אַ בריייטע הילפס־אַרבעט. מען האָט געעפנט אַ פּאָלקס־קיך פֿאַר די פֿליטים און נויטבאַדערפֿטיקע פון דער אַרטיקער באַפֿעלקערונג. די מענטשן פון מיל־הויף זענען געווען זייער טעטיק ביי דער הילפס־אַרבעט. דער מיל־הויף איז בכלל אין דער מלחמה־צייט געווען אַ פֿרנסה־קוואַל פֿאַר צענדליקער משפּחות.

כ׳לערן זיך ווייטער

אַלס געווען ישיבה־בחור האָב איך געוואָלט פּאַרזעצן מיין לערנען. מיר איז געקומען צו הילף דער זון פון ר׳ מרדכי יוסף וועריגער ז״ל, ר׳ איטשע מאיר ז״ל, וועלכער האָט אַנגעהויבן מיט מיר לערנען יעדן טאָג אַ בלאַט גמרא. אין די שפּעטערדיקע יאָרן פלעג איך זיך אָפט אַרײַנכאַפּן צו אונדזער שכן דעם תבואה־סוחר, ר׳ לייבוש רענקאשינסקי ז״ל און שבת נאָכמיטאָג לערנען אַ בלאַט גמרא מיט מפורשים, ווי אויך תנ״ך, און פון יענע צייטן איז מיר געבליבן די ליבשאַפט צו אַ דבר תורה און צו יידישע און העברעאישע ביכער.

מלחמה־איבערלעבענישן

פֿאַר מיר איז געווען אַ גרויסע איבערלעבונג צו זען ווי די שטאָט גייט איבער פון האַנט צו האַנט, ווען די הויפּט־כוחות פון די עסטרייכער האָבן עוואַקואירט די שטאָט און עס זענען פֿאַרבליבן די לעצטע פֿאַטראָלן.

נאָך אַ לאַנגער שלאַכט צווישן קראָקע און פּשעמישל קומען די עסטרייכער צוריק קיין יענדזשעוו. וועג דאָס מיליטער פלעגט בייטן די פּאָזיציעס פלעג איך זיך אַרויפּכאַפּן אויפן לעצטן שטאָק פון דער מיל, קוקן צום קעלצער שאָסיי און אַבסערווירן ווי עס מאַרשירט די פּיעכאָטע, די קאַוואַלעריע און די לייכטע און שווערע האַרמאַטן, וואָס האָבן זיך געצויגן אין זייער לאַנגע ריי־ען.

אונטער דער רוסישער הערשאַפט

דער פּראָגט איז תמיד געווען אַ ביסל אָפּגערוקט פון יענדזשעוו. אין די נעכט פלעגן מיר זיך איינהערן אין האַמעטנעם און שווערן אָפּהילף פון די האַרמאַטן־שאָסן. די רוסן האָבן אויך בייַ אונדז געוואָלט דורכפירן אַ „שנעל־מיליטער־געריכט" אונטער אַ פאַלשער באַשולדיקונג אין שפּיאָנאַזש קעגן אַ רואיקן באַלעבאַטישן ייד, דעם אייגנטימער פון אַ קליין גילזן־פאַבריקל, שטראָזבערג. אַלס רעליגיעזער ייד האָט ער אַמאָל מחדש־געווען די לבנה, ער איז גלייך אַרעסטירט געוואָרן און געוואָלט געשטעלט ווערן פֿאַר אַ מיליטעריש געריכט, וואָס האָט עגדעראָט אין מלחמה־צייט מיט טויט. ס׳איז געוואָרן אין שטאָט אַ מהומה און אַלעמען האָט אַרומגעכאַפּט אַ פּחד. נאָך אַ סך באַמיאונגען איז געלונגען צצו באַווייזן זיין אומשולד און מ׳האָט אים באַפֿרייט. אַבער אַ סך ענלעכע פֿראָצעסן זענען יאָ פֿאָרגעקומען און הונדערטער יידן זענען אומשולדיק אומגעבראַכט געוואָרן אונטער דער באַשולדיקונג פון שפּיאָנאַזש לטובת די דייטשן. בעת די רוסן זענען געווען אין יענדזשעוו האָט די יידישע באַפֿעלקערונג געלעבט אין גרויס שרעק; עס איז אָפּגשטעלט געוואָרן יעדע געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט.

ביי די עסטרייכער

גראָד פֿאַרקערט איז געווען ביי דער עסטרייכישער אָקופּאַציע; מען האָט געפירט אַ קולטור רעלע און ציוויליסטישע טעטיקייט. די ביבליאָטעק איז דאָן געווען אין הויז פון ר׳ אלטער יחיאל טאָפּיאָל ז״ל. די יוגנט האָט פיל געלייענט און פון צייט צו צייט, ווי אין מלחמה־באַדינגונגען, פלעגן אויך קומען לעקטאָרן האַלטן רעפעראַטן.

דער באַווּסטער שרייבער ל. מלאך ז״ל האָט דאָן געלייענט ביי אונדז זיינע „מלחמה־נאָוועלן״, וועגן די ליידן פון דער יידישער באַפעלקערונג אין פוילן, און זיי האָבן איבערגעלאָזט אַ טרויער אין די הערצער.

די ביבליאָטעק האָט געהערט צו דער אַלגעמיינער ציוויליסטישער אַרגאַניזאַציע, און פון דאָרטן איז צוגעגרייט געוואָרן די גרויסע פֿאַרזאַמלונג אין יאָר 1917, וואָס איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן אין די בתי־מדרשים אין שייכות מיט דער פֿראָקלאַמירונג פון דער באַלפור־דעקלאַראַציע, דעם 2טן נאָוועמבער 1917. די וויס־בלויע פענער האָט געפלאַטערט אומעטום און די שמחה איז געווען זייער גרויס.

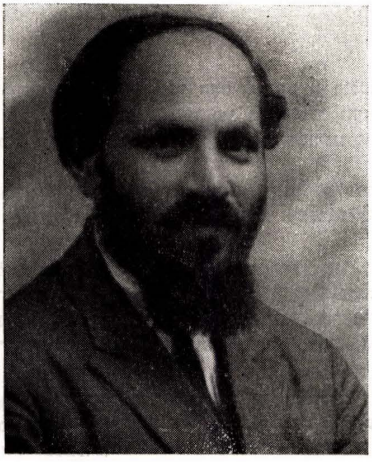
נאָך אין דער צייט פון דער עסטרייכישער אָקופּאַציע האָט זיך אָנגעהויבן די טעטיקייט פון דער „פּועלי־ציון״־פֿאַרטיי אין יענדזשעוו; ס׳האָבן אָנגעהויבן קומען שליחים פון דער יידישער סאָציאַליסטיש־ציוניסטישער פֿאַרטיי „פּועלי־ציון״ אין לעמבערג.

דער ערשטער שליח ביי אונדז איז געווען ח׳ גליקמאַן. איך האָב באַמערקט ווי מיין ברודער יידל שושקעט זיך מיט ח׳ קלמן כענטשינסקי און פֿעהערט, אַז שבת נאָכמיטאָג וועלן זיי זיך טרעפן אין דער ווילנוג פון ח׳ גיסקע אויף אַ פֿאַרזאַמלונג, האָבן איך באַשלאָסן, אַז איך מוז זיך אויך אַריינכאָפּן אויף דער פֿאַרזאַמלונג. איך האָב באַמערקט, אַז מיין ברודער יידל ברענגט אַהיים בראָשורן אין יידיש, איינע פון זיי, „די יידישע קאָלאָניזאַציע אין א״י״ פון חבר אבנר (פּסעווּדאָ־נים פון יצחק בן צבי, פֿרעזידענט פון מדינת ישראל), האָב איך דורכגעלייענט.

שבת נאָכמיטאָג האָב איך אַריינגעכאַפּט אויף דער פֿאַרזאַמלונג. דער שליח האָט גע־האַלטן אַ רעדע און פֿאַרגעלייענט אַ צירקולאַר פון צענטראַל־קאָמיטעט, נעבן רעדנער איז געשטאַנען דער איניציאַטאָר פון דער פֿאַרזאַמלונג, ח׳ יהודה דן ז״ל, אָלע האָבן אויסגעהערט דעם רעפעראַט און די צירקולאַרן מיט התלהבות, מען האָט אין דער שטיל געזונגען די „שבועה״ נאָכדעם אַראָפּגענומען די וואָך פֿאַרן הויז און דער עולם איז זיך פונאַנדערגעגאַנגען.

דער ערשטער יענדזשעווער קאָמיטעט פון דער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער אַרבעטער־פֿאַרטיי „פּועלי־ציון״, אין די יאָרן 1915—1918. אין צענטר דער ארבעטער־טויער יהודה דן.
אויפן בילד (פון רעכטס) שטייען: קלמן כענטשינסקי, הירש חייט, מענדל דאָנציגער, ישראל גורטמאַן, יעקב קאָרנפעלד, יצחק מאָרדקאָוויטש, יעקב פּרידמאַן. זיצן (פון רעכטס): פישל דאָנ־ציגער, י. וויגנאַנסקי, יהודה דן און בענדעט פינקעלשטיין

יהודה דן ז"ל
פירער פון די „פועלי ציון" אין יענדזשעוו

מענדל דאנציגער ז"ל
מיטגליד פון ערשטן „פועלי ציון" קאמיטעט
אין יענדזשעוו

אויך די חברה **לאה דן** ז"ל — די פרוי פון **יהודה דן** ז"ל, האָט געזומען זייער אן אַקטיוון אַנטייל אין פאָליטישן און געזעל־שאַפטלעכן לעבן פון אַמאַליקן יענדזשעוו, איבערהויפט אויפן געביט פון דערציאונג. אַלס באַגאַבטע פעדאַגאָגין מיט אַרגאַניזאַטאָרישע פעאיקייטן, האָט זי, נאָך אין יאָר 1916, געגרינדעט אַ יידישע פראָגימנאַזיע פאַר מיידלעך. פרוי דן האָט איינשטודירט מיט אירע שילערינס אויך העברעאישע פאָר־שטעלונגען. מיר גיבן דאָ אַ קאָפּיע פון אַ פראָגראַם פון דער פאָרשטעלונג „יהודית ושמעון" פון יענער צייט.

פרוגמנסיה עברית לנערות של לאה דון
בינדזשיוב.

1. „הללויה אל בקדשו . . . טקהלה
2. „במרתף" של מ. קונופניצקא
ח. פריין, שלדזיק, נ. קנטורוביין
3. „משה בתבה" של י. טילמן . . ר. מינץ
4. „שם שועלים יש" | מ. זילברשטין
תמונה מחיי אחינו בארץ ישראל | כורנשטיין
5. „מלחמת קובוש" נחבני

II.

6. „אל מלא רחמים" של נוטוליצקי . . ח. פריין
7. „על נהרות בבל" | תמונה מחיי אחינו
8. „ספרי לי ריבה"
9. תחקוה . . . . . טקהלה
10. „ושה בעת מלחמה"

מחצי השבעית בערב דרמה קינאית מחיי היהודים בפולין

„יהודית ושמעון"

די יידישע פראָגימנאַזיע פאַר שילערינס פון חברה לאה דן אין יענדזשעוו, אין יאָר 1916

אין צענטער: יהודה און לאה דן ז"ל, א. גאָנשעראָוויץ, פרוי פרישמאַן און פרוי זאפראן (פון דער דירעקציע און לערער פערסאָנאַל) צוזאַמען מיט די שילערינס.

איך בין געווען באַגייסטערט און אָנגעהויבן טראָכטן וואָס צו טון, אַז מען זאָל מיך אויך איינלאָדן צו די פֿאַרזאַמלונגען און ווערן אַ חבר פון דער פֿאַרטיי, כ׳בין דאָן קוים אַלט געווען 16 יאָר. עס איז מיר גראָד אָנגעקומען לייכט ; מיין ברודער יידל האָט מיך רעקאָמענדירט פֿאַר די קאָמיטעט־מיטגלידער. צו מיין גרויסער פרייד בין איך אָנגענומען געוואָרן אַלס חבר פון דער „פּועלי־ציון״־אַרגאַניזאַציע אין יענדזשעוו.

די נשמה פון דער „פּועלי־ציון״־אַרגאַניזאַציע, איר גרינדער, רעדנער, באַראַכאָוויסטיש־מאַרקסיסטישער טעאָרעטיקער, איז געווען דער ח׳ יהודה דן ז״ל (עולה געווען קיין א״י און דאָרט נפטר געוואָרן). ער איז געווען אַ זעלטענער מאָסן־רעדנער און האָט באַגייסטערט די יוגנט און די עלטערע אַרבעטער. די אַרגאַניזאַציע איז זיך צעוואַקסן פון טאָג צו טאָג און האָט אין אַ קורצער צייט געציילט עטלעכע הונדערט חברים.

ח׳ דן האָט אָנגעהויבן אויך אַרגאַניזירן די פּראָפעסיאָנעלע באַוועגונג אין שטאָט. ס׳זענען אַרגאַניזירט געוואָרן די שוסטער, שנייידער, טרעגער, בעקער־אַרבעטער, קאָמאַשנמאַכער, בכלל אַלע יידישע פּאַכן, ווייל קיין יידישע פֿאַבריק־אַרבעטער זענען כמעט נישט געווען.

ווי באַליבט דער ח׳ דן איז געווען ביי דער יוגנט און אַרבעטער אַזוי האָבן אים געהאָסט די „מיינסטע״, ווייל ער אַרגאַניזירט די געזעלן, זיך נישט לאָזן עקספלאָאַטירן, נאָר קעמפן פֿאַר אַ בעסערן לוין און קלענערע אַרבעטס־טאָג, ווי אויך פֿאַר אַ מענטשלעכע באַהאַנדלונג. ס׳זענען דורכגעפירט געוואָרן מיט דערפֿאָלג שטרייקן מיט דער הילף פון די טרעגער, וועלכע האָבן באַגליייט די דעלעגאַציעס ביים פירן אונטערהאַנדלונגען.

ביי דער אַרגאַניזאַציע איז אויך געגרינדעט געוואָרן אַ כאָר אונטער דער אָנפירונג פון דער חברטע פעסי. זי האָט אייגנשטודירט מיט אונדז רעוואָלוציאָנערע לידער „די קוזשניע״, „אַ גוטער פריינט וועט איך וועל שטאַרבן״ א. אָנד. באַזונדערס די „פּועלי־ציון״־שבועה און דעם „אינטערנאַציאָנאַל״, וואָס מ׳פלעגט זינגען ביים עפענען און שליסן פֿאַרזאַמלונגען אַדער פּייערונגען.

אויף די אָוונט־קורסן, וואָס מיר האָבן אַרגאַניזירט, איז געווען אַ גרויסע צאָל צוהערער, מיר פלעגן לערנען פֿאַרשידענע קעגנשטאַנדן, ווי פּיזיק, כעמיע און באַזונדערס מאַרקסיזם און בראָכאָוויזם. מען דאַרף מודה זיין, אַז ס׳האָט ביי אונדז געווירקט גרויס קעגנערשאַפט צו עבֿרית, נאַציאָנאַלע פאַנדן, ציוניסטישער קאָנגרעס וויי בכלל צום הערצליאַנישן ציוניזם.

אונדזער ציוניזם האָט זיך אָנגעהויבן מיט בראָכאָוון.

אין יאָר 1917, באַלד נאָך דער רוסישער רעוואָלוציע, ווען ס׳איז אין קיעוו נפטר געוואָרן דער פירער פון „פּועלי־ציון״, בער בראָכאָוון, איז ביי אונדז אייגנעראַדנט געוואָרן אַ גרויסע טרויער־פֿאַרזאַמלונג. אַ לאַנגע צייט האָבן אין די אויערן געקלינגען ה׳ דנס ווערטער : „בראָכאָוו איז געשטאָרבן, אָבער זיין גייסט לעבט צווישן אונדז״.

מיר זענען דאָן געווען אויסגעשפּראָכענע מאַרקסיסטן באַפֿאַרבט מיט אַ ביסל ציוניזם, לויט בראָכאָווס קאָנצעפּציע, וואָס איז דעפינירט געוואָרן אין זיין אַרבעט — „די קלאַסן־אינטערעסן און די נאַציאָנאַלע פראָגע״. צווישן אונדז און די בירגערלעכע ציוניסטן פון הרצלס חדר איז אין יענער צייט געווען אַ גרויסער תהום.

נאָכן באַלשעוויסטישן נצחון אין רוסלאַנד האָט זיך אָנגעהויבן אַ שטאַרקער אויפּברויז אין די אַרגאַניזאַציעס ; ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אַ שאַרפער וויכוח אַרום די פּראָגן פון „פּראָלעטאַריישער דיקטאַטור״ און „דעמאָקראַטישן סאָציאַליזם״, די לינקע אין דער פּאַרטיי האָבן אַרויסגעשיקט שליחים מיטן צווועק אַריבערצוציען אויף זייער זייט וואָס מער חברים. צו אונדז איז דעמאָלט געקומען ח׳ זילבערשטיין פון ווארשע. ס׳האָט זיך צעפלאַקערט אַן אינערלעכער קאַמף ; ער, זילבערשטיין, איז געווען אַן אָנהענגער פון פּראָלעטאַריישער דיקטאַטור און יהודה דן, מענדל דאָנציגער און איך זענען געווען אָנהענגער פון דעמאָקראַטישן וועג צום סאָציאַליזם. די לינקע זענען געווען ביי אונדז אַ מינדערהייט און זיי האָבן זיך אָנגעהויבן דערווייטערן פון דער אַרגאַניזאַציע ; יהודה דן איז אַוועק פון יענדזשעוו, דער נייער פּאַרטיי־קאָמיטעט איז באַשטאַנען פון די יונגע חברים פון דער פּאַרטיי, ווי מענדל דאָנציגער, ישראל גורטמאַן, קלמן כענטשינסקי א. א.

עס האָט זיך דערנענטערט דער סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, מיר האָבן געהאָפט, אַז מיר וועלן אַנהייבן אויפֿסניי אַ פֿאַרגרעסערטע טעטיקייט.

נאָך דער מלחמה

ווי נאָר די מלחמה האָט זיך געענדיקט אין 1918, האָבן די פֿאַליאָקן פֿאַרכאַפט די מאָכט. ווי

פון אונטער דער ערד זענען אויסגעוואַקסן קאַדרן, וועלכע האָבן באַזעצט אַלע אַדמיניסטראַטיוועּ פּאָסטנס. עס איז פּראָקלאַמירט דאָס אומאָפּהענגיקע פּוילן.

מיר זענען געווען פול מיט האָפענונגען, אַז אין נייעם אומאָפּהענגיקן פּוילן וועלן אויך מיר האָבן די מעגלעכקייט ברייט פונאַנדערצוווּיקלען אונדזער פּאָן און צוזאַמען מיט די פּוילישע סאַציאַליסטן שמידן דאָס נייע סאַציאַליסטישע פּוילן. אין דער שפּיץ פון דער ערשטער רעגירונג איז וואָס אַן אמת געשטאַנען אַ פּירער פון דער „פּוילישער סאַציאַליסטישער פּאַרטיי", מאַראַטשעווסקי, עס איז אויך אַנטשטאַנען אַ פּאָלקס־מיליץ, אַבער די „ענדעקעס" האָבן פּאַרכאַפּט די וויכטיקסטע אַמטן און שנעל אויפּגעהויבן די קעפּ; דער פּאָגראָם אין לעמבערג און שפּעטער דער פּאָגראָם אין קעלץ האָבן אונדז דערשיטערט.

אויך אין יענדזשעווּ האָט געהערשט אַ פּאָגראָם־שטימונג; נאָר אַ דאַנק דעם אַרטיקן קאַמענדאַנט, זענען מיר אָפּגעקומען מיט בלויז שרעק, אַבער רעפּרעסיעס האָבן נישט געפעלט; אונדזערס אַ פּאַרזאַמלונג איז ברוטאַל צעטריבן געוואָרן, אויך דער געשאַפּענער אַרבעטער־ראַט זוכאַמען מיט דער פּ.פּ.ס. איז גערודפט געוואָרן און אונדזערע חברים האָבן אים פּאַרלאָזט. עס זענען פּאָרגעקומען אַרעסטן פון עטלעכע חברים. כאָטש די אַרגאַניזאַציע האָט דערפון געליטן, איז די טעטיקייט ווייטער געפירט געוואָרן.

בעת די וואָלן צום ערשטן סיים האָט דער צענטראַל־קאָמיטעט אין וואַרשע געטון אַלץ, כדי צו אַנטוויקלען אַ ברייטע פּראָפּאַגאַנדע לטובת אונדזערע קאַנדידאַטן; מען האָט באַזאָרגט מיט רעדנער און אויפרופן, כ׳בין דאָן צום ערשטן מאָל אַרויסגעטרעטן מיט אַ רעדע אין בית־מדרש. דער ח׳ מענדל דאַנציגער ז״ל איז אַרומגעפאָרן איבערן ראַיאָן אין נאָמען פון דער פּאַרטיי און איז אין כמעלניק בעת אַ פּאַרזאַמלונג אַרעסטירט געוואָרן. נאָך גרויס מי איז געלונגען אים באַפרייען. אַזוי האָט אויסגעזען אין יענער צייט אונדזער „לעגאַלע" טעטיקייט.

כ׳שלאָגט יידן

שלאָגן יידן, שניידן בערד און אַרויסוואַרפן פון וואַגאָנען איז געוואָרן אונדזער טאָג־טעגלעך ברויט אינעם נייעם „פּריינ" פּוילן. דאָס סוווערענע פּוילן האָט אונדז נישט געבראַכט קיין כרייהייט פּאַר געזעלשאַפּטלעכער טעטיקייט. מיר האָבן באַשלאָסן אַנהייבן לייגן מער אַכט אויף דער קולטור־אַרבעט; מיר האָבן פיל געלייענט, געלערנט, און דאָך האָט מען אויף אונדז אַנגעהויבן קוקן ווי אויף „אַגענטן פון מאָסקווע".

די רוסיש־פּוילישע מלחמה

אין יאָר 1919 איז אויסגעבראָכן די מלחמה צווישן פּוילן און די באָלשעוויקעס. צו 18 יאָר בין איך מאָביליזירט געוואָרן אין דער פּוילישער אַרמיי, צוזאַמען מיט מיר זענען מאָבילִיזירט און אַרויסגעשיקט געוואָרן קיין פּשעמישל אין 51סטן פּולק, פּנחס טייטלבוים, לייבוש פּלעשאָווסקי, אברהם כענטשינסקי, מענדל זאָלצבערג און נאָך אַנדערע חברים.

די „האָלערטשיקעס", וועלכע זענען אין גרעסטן טייל געווען פּריוויליקע, זענען געקומען פון פּראַנקרייך. אין דער ערשטער צייט האָבן זיי זיך צו אונדז באַצויגן קאָרעקט. וועגן מ׳האָט באַזאָרגט באַזאָרגן מעל, אייער, צו די וויינאַכט־יום־טובֿים פּאָרן פולק, האָט עמעצער דערציילט דעם פולקאָוניק, אַז איך שטאַם פון יענדזשעווּ און אַז פון דאָרט וועט לייכט זיין אייַנצוקויפן די דערמאָנטע פּראָדוקטן און ער האָט מיך דעלעגירט דערצו. איך האָב זיך שטאַרק דערפּריט צוליב דער אויסזיכט צו באַזוכן מיינע עלטערן און מיינע חברים, ווי אויך אָפּגעבן אַ לעבעדיק גרוס פון די יענדזשעווער סאָלדאַטן פון אונדזער פּולק. די מלחמה איז שוין געווען אין פולן בריען און מיר האָבן געווּסט, אַז לאַנג וועט מען אונדז נישט האַלטן אין די קאַזאַרמעס. אין דער היים האָט מען מיר צוגעהאַלפן מאַכן די קניות. כ׳האָב זיך געזעגנט מיט יענדזשעווּ און געטראַכט, אַז דאָס איז אפשר שוין צום לעצטן מאָל...

וועגן מיר האָבן דערפּילט, אַז מען שיקט אונדז אין גיכן אויפן פראָנט, האָבן מיר געשריבן וועגן דעם אַהיים. הגם ס׳איז נישט לייכט געווען צו פּאָרן פון יענדזשעווּ קיין פּשעמישל, זענען אַנגעקומען זיך געזעגענען מיט אונדז מיין ברודער יידל ווי אויך דער ברודער פון אברהם כענטשינסקי ז״ל משה כענטשינסקי.

צום פּראָנט

פּלוצים האָט מען אונדז געמאָלדן, אַז מיר זאָלן זיין גרייט, דער אַרקעסטער האָט געשפּילט מיליטעריש מאַרשן און מיר האָבן מאַרשירט איבער די גאַסן פון פּשעמישל, פון די פּענצטער האָט מען אונדז באַוואָרפן מיט בלומען. מיר זענען אַרויס אויף אַן אומבאַקאַנטן וועג, מיט דער באַן זענען מיר געפֿאָרן ביז טאַרנאָפּאָל און פון דאָרט האָבן מיר געדאָרפט מאַכן דעם וויטערדיקן וועג צופוס ביזן פראָנט.

מיט שווערע רוקזעק אויף די פּלייצעס און מיט פּולער באַוואָפענונג האָבן מיר מאַרשירט עטלעכע טעג און נעכט אָפּרוענדיק זיך נאָר אין די וועלדער, מ׳האָט אונדז געהייסן מאַרשירן שטיל און האַלטן די באַגענטן אין די הענט און אַזוי האָבן מיר זיך דערנענטערט צו דער פראָנט־ליניע.

צוליב אַ טעות פון אונדזער אָפּיציר האָט מען אונדז דערפירט ביז צו דער ערשטער פראָנט־ליניע און דערצו נאָך אויף אַ בארג. פון דער רוסישער זייט האָט מען אויף אונדז באַלד געפּענט אַ פּייער און מיר, יונגע סאָלדאָטן, האָבן איבערגעלעבט זייער שווערע מינוטן, ביז ס׳איז בדרך־נס אונדז געלונגען אַרויסכאַפּן פונעם שונאס קריין־פּייער...

סוף־סוף האָט מען אונדז דערפירט צום שטאָב פון אונדזער פולק, עטלעכע קילאָמעטער פון דער פראָנט־ליניע און דאָ האָט מען אונדז צעטיילט אין פאַרשידענע פאַרמאַציעס; מיך האָט מען געשיקט אויף אַ טעלעפאָן־קורס, פּנחס טייטלבוים איז געווארן אַ שרייבער אין דער קאָנצעלאַריע פונעם פּאָלק, און אברהם כענטשינסקי איז באַשטימט געווארן אין דער סאַניטאַר־אָפּטיילונג.

כ׳האָב זיך געפילט דערשלאָגן. ביז איצט זענען מיר געווען אַלע צוזאַמען, מיר האָבן תמיד צווישן זיך דערמאָנט יענדזשעוו, געריידט וועגן חברים און איצט בין איך פאַרבליבן אַליין. הגם עס זענען געווען שוין אַוועק איבער פערציק יאָר פון יענער צייט, האָבן זיך אָבער אַלע איבער־לעבונגען איינגעקריצט אין מיין זכרון.

נאָכן פאַרענדיקן דעם קורס בין איך צוגעטיילט געווארן צו דער טעלעפאָן־צענטראַלע פונעם פולק. אַזוי לאַנג ווי אונדזער אַרמיי האָט מאַרשירט פאַרויס און אַפילו געקומען ביז די פאַרשטעט פון קיעוו, איז אַלץ געווען גוט, אָבער מיטן מאָמענט וועו מאַרשאַל בודיאָניס קאָוואַקן האָבן מיט שטורעם דורכגעריסן דעם פראָנט, איז ביי אונדז אָנגעשטאָנען אַ גרויסע בהלה; די הויפּט־קאָמאַנדע פונעם פּאָלק האָט זיך געפונען אינעם שטעטל מאַראָווע (אוקראַינע), און היות מיר האָבן פאַרלוירן דעם קאָנטאַקט מיט די באַטאַליאָנען האָבן מיר געדאָרפט מאַכן אַ פאַרזוך זיך מיט זיי פאַרבינדן אין לויף פון צוריקטריט.

איך און נאָך צוויי סאָלדאָטן האָבן געדאָרפט דורכפירן די דאָזיקע שווערע אויפגאָבע; מיר זענען אַרויס פון שטעטל צו דער פראָנט־ליניע, כדי צו טעלעפאָנירן פון וועג און אויך קאָנט־ראָלירן די טעלעפאָן־ליניע. מיר האָבן דורכגעפירט אונדזער מיסיע און זיך געקליבן צוריקגיין אין שטעטל אַריין, אָבער דאָ האָט אונדז דערוואָרט אַן איבעראַשונג. וועו מיר זענען אָנגעקומען צום פּלאָץ, ווו עס האָבן זיך געדאָרפט געפינען אונדזערע באַטאַליאָנען האָבן מיר שוין דאָרט קיינעם נישט געטראָפן. פון גאַנצן שטח האָט זיך אַרויסגעפילט עפעס אַ סודותפולע שטימונג און מיט אומרו האָבן מיר מיט לאָנגזאַמע טריט זיך געלאָזט אין דער ריכטונג פונעם שטעטל.

פּלוצים, בעת מיר זענען אַרויס פון שאָסיי, ווו פון ביידע זייטן זענען געווען געדיכטע ביימער, האָט זיך אויפגעעפנט אויף אונדז אַ שטאַרקע שיסעריי.

קריכנדיק אויף די בייכער האָבן מיר זיך דערנענטערט צום שטעטל ווו מיר האָבן גערעכנט צו טרעפן דאָרט אונדזער טעלעפאָן־סטאַציע, אַז מיר האָבן דערגרייכט דאָס שטעטל האָט מען גלייך דערפילט די ענדערונג; ס׳האָט געהערשט אַ טויטע שטילקייט, אויף דער גאַס האָט מען נישט געזען קיין לעבעדיקן נפש. פּלוצים זענען פּאַר אונדז אויסגעוואַקסן דריי קאָזאַקן, די צווייי סאָלדאָטן, וועלכע האָבן גאָרנישט געטראָגן מיט זיך זענען אַרויבערגעשפּרינגען איבער אַ זייטיקן פּאַרקאָן און אַנטלאָפן אין אַ געדיכטן גאָרטן אַריין, אָבער איך, מיטן טעלעפאָן־אָפּאַראָט און די דראָטן, האָט נישט געקאָנט אַריבערשפרינגען, בין איך געבליבן שטיין מיט אויפגעהויבענע הענט נעבן פאַרקאָן. די דריי קאָזאַקן מיט אויפגעהויבענע פיקעס איבער מיין קאָפּ האָבן מיך צוגעצווידיקט צום פאַרקאָן, באַשיטנדיק מיך מיט רוסישע קללות. דער טויט האָט געשוועבט פאַר מייַנע אויגן און אין געדאַנק האָב איך מיך געזעגנט מיט אַלע מייַנע נאָענטע און באַקאַנטע, כ׳בין געווען זיכער, אַז דאָ איז שוין מיין סוף. כ׳בין דערפאַר איבערראַשט געווארן, בעת דער עלט־

סטער האָט באַפוילן די צוויי קאָזאַקן, אַז זיי זאָלן צוריקפאָרן אין שטאָב און אַז ער אַליין וועט זיך שוין מיט מיר מטפל זיין...

ער האָט מיך רעווידירט, צוגענומען אַלצדינג, וואָס כ׳האָב ביי זיך געהאַט, דערינטער פאָטאָ־גראָפיעס, צווישן זיי אַ פאָטאָגראָפיע פון פּאַרטיי־קאָמיטעט פון „פּועלי־ציון" אין יענדזשעוו באַ־צירט אין צענטער מיטן בילד פון קאַרל מאַרקס. דער אָפיציר האָט מיך באַטראַכט מיט אַ שמייכל און מיך געהייסן זיך אַרויפזעצן אויפן כערד צוזאַמען מיט אים. ער איז מיט מיר שנעל אַוועקגעריטן אין שטעטל אַריין אין זייער שטאָב.

ער האָט מיך אַריינגעפירט צום קאָמאַנדיר, ראַפּאָרטירט וועגן מיר. וווייזט אויס, אַז ער האָט אים דערציילט, אַז איך בין אַ מאַרקסיסט און דאָס האָט געווירקט דעצידירט וועגן מיין גורל. מ׳האָט אַריינגערופן אַ פאָליאַק אָלס איבערזעצער צווישן מיר און זיי. דאָס ערשטע האָט מען געפרעגט צי איך בין נישט אַ „פּרייוויליקער". כ׳האָב זיי דערציילט, אַז איך בין מאָביליזירט געוואָרן צו צוואַנגס־דינסט אין פּוילישן מיליטער. „הייסט עס, אַז אויך אין פוילן זענען פאָראַן מאַרקסיסטן ?" האָבן זיי געפרעגט. מ׳האָט מיר געגעבן פון דער קיך גוט עסן און מיך צוגעטיילט צום „אָבאַז". זיי האָבן מיר דערקלערט, אַז איך וועלן כּאָרן מיטן אָבאַז בי׳ז וואַרשע, די באַלשע־ויקעס האָבן דאָן מאַרשירט פאָרויס און צוגעקומען בי׳ז צו דער ווייסל.

שעהען לאַנג האָב איך נישט געקאָנט קומען צו זיך פון איבערראַשונג. כ׳האָב זיך נישט געגלויבט, אַז מיר איז געשען אַזאַ נס און איך בין געבליבן לעבן. ווי איך האָב זיך שפּעטער דערוווסט איז דער אָפיציר, וועלכער האָט זיך מיט מיר באַשעפטיקט, געווען אַ ייד און געשטאַמט פון דעם זעלבן שטעטל. די פאָטאָגראָפיע פון אונדזער פּאַרטיי־קאָמיטעט האָט מיך אָפּגערעטעט וועט פון טויט !

דאָס איז אַבער געווען אַ רעטונג נאָר אויף חיי־שעה. מיט אַ פאָר טעג שפּעטער, האָט מען צום אַבאַז צוגעטיילט נאָך אַ געפאַנגענעם, אַ פאָליאַק, וועלכער האָט, ווייזט אויס, געזוכט אַ געלעגנהייט צו אַנטלויפן און ער איז טאַקע ביינאַכט אַנטלאָפן.

באַלד אין דער פרי האָט מען מיך אַרויסגערופן און געזידלט, טעהדיק, אַז אויך איך בין מן הסתם נישט בעסער, אַז אויך איך וועל אַנטלויפן, געשיט אויף מיר קלוות אָן אַ שיעור, אויסגעטאָן מיך האַלב נאַקעט, צוגענומען ביי מיר אַליין, וואָס כ׳האָב געהאַט און מיך פאַרשלאָסן אין קאָמער, כדי אָפּצושרייקן מיך מיטן עטאַפּ אין טיף רוסלאַנד.

אין אוקראַינע

מען האָט מיך צוגענומען פון פּראָנט און אַוועקגעשיקט אין שטעטל גאלטע (אוקראַינע) צוזאַמען מיט נאָך געפאַנגענע. דאָרט האָט מען אונדז פאַרשלאָסן אין אַ לייַדיק געוועלב און אין פאַרלויף פון לאַנגע וואָכן איז געווען אונדזער עסן אַ ביסל גרויפן און אַ ביסל „קיפּיאַטאָק". איך בין דאָרט קראַנק געוואָרן אויף טיפוס און מען האָט מיך איבערגעשיקט אין אַ מלוכה־שפּיטאָל. נאָכדעם ווי איך בין ביסלעכווייז געקומען צו זיך, האָב איך זיך בארעכנט, אַז אויב איך וועל צוריקגיין אין לאַגער פון די קריגס־געפאַנגענע, וועל איך פון דעם הונגער און פון די נישט־היגיענישע באַדינגונגען אויסגיין און קייניער וועט אַפילו נישט וויסן וווּ מיין געביין איז אַהינגעקומען. דער געדאַנק, אַז איך וועל מער נישט זען מיינע נאָענטסטע, האָט מיך דורכגענע־מען מיט שרעק. איך האָב באַשלאָסן זיך אַרויסראַטעווען פון דער דאָזיקער געפאַר. טראָכטנדיק, אַז אין שטעט זענען מן־הסתם פאָראַן אויך יידן האָב איך באַשלאָסן זיי אויפצוזוכן און בעטן זייער הילף, זיי זאָלן מיר ראטן וואָס איך האָב צו טון, בכדי נישט דאַרפן צוריקגיין אין געפאַנגען־לאַגער.

איך האָב אַנגעהויבן בלאָנדזשען איבער די גאַסן פון גאלטע און געזוכט שילדן מיט יידישע נעמען. פלוצים האָב איך באַמערקט אַ רוסישע שילד, „ב. גורטמאַן" — מיין פאַמיליע־נאָמען, כ׳בין גלייך אַריין אין דעם געשעפט און דאָרט געטראָפן אַ יידישע פרוי. זי האָט זיך אין אַנהייב אַ ביסל דערשראָקן, אָבער מאָמענטאַל האָט זי, מיט אַ רחמנות־געפיל אין איר שטים, מיך געפרעגט, וואָס מיר איז ? כ׳האָב איר דערציילט וועגן מיין מצב און גלייכצייטיק אויך באַמערקט, אַז אויך מיין פאַמיליע־נאָמען איז גורטמאַן. זי האָט מיך אויסגעפרעגט די נעמען פון מיינע עלטערן און נאָך דעם האָט זי מיט אַ פריילעכע שטימע אויסגעשריגן צום מאַן : „נח, קום שנעלער אַהער ! שמעונס זון, דיין קוזין, איז דא".

ס׳איז געווארן א גרויסע פרייד. דער דאזיקער נח איז טאקע געווען מיינער א קוזין, פון מיין פאטערס זייט. ווידער האט א גליקלעכער צופאל מיך געראטעוועט פון טויט! כ׳בין געבליבן א געווייסע צייט ביים קוזין אין שטעטל ביז כ׳האב געקאנט ווייטער וואנדערן.

איך האב פארלאזט דעם קוזין און אנגעהויבן אויפסניי וואנדערן איבער די אוקראיניישע דערפער, עשלאפן אין סטאדאלעס, די באציאונג פון די פויערים צו מיר איז געווען א גוטע. אבער דאס וואנדערן פון דארף צו דארף האט לאנג נישט געדויערט; די מילין האט מיך געכאפט און צוריקגעשיקט אינעם לאגער פון די קריגס־געפאנגענע. ס׳האט זיך אויפסניי אנגעהויבן פאר מיר א תקופה פון הונגער, שמוץ און שווערע ארבעט, אבער דא האט זיך ווידער ארייגעמישט א גוטער מלאך. מ׳האט אונדז אנגעהויבן איבערשיקן מיטן עטאפ אין טיף רוסלאנד, אבער איך בין ווייט נישט פארפאלן.

דאס איז געווען אין 1920, וואס איז געווען א הונגער־יאר. כל־זמן מיר זענען געווען אין אוקראינע האט מען דעם הונגער געפילט נאר אין די לאגערן, אבער עס דארף דא אונטערגעשטראכן ווערן די גוטהארציקייט פון די אוקראינער יידן. איך ווייס נישט פון וואנעט זיי האבן זיך דערוווסט, אז אין די וואגענען פון די עטאפ־טראנספארטן געפינען זיך יידישע געפאנגענע. גוטע יידישע מאמעס האבן אפגעווארט אויף די באן־סטאציעס מיט קוישן עסנווארג און וואסער און האבן עס אונדז פארטיילט. פארשטייט זיך, אז פון דעם האבן אויך גענאסן די נישט־יידישע קריגס־געפאנגענע, וועלכע זענען געווען צוזאמען מיט אונדז.

אין פאלמאוץ

כ׳בין א צווייט מאל קראנק געווארן אין וואגאן אויף טיפוס־„וואזווראטנע", א קרענק, וואס קאן זיך איברחזרן אפילו עטלעכע מאל. אויף א באן־סטאציע האט מען מיך אראפגענומען פון וואגאן און אפגעשיקט אין א שפיטאל אין פאלטאווע. אויך דאס מאל האט דער גורל דעצידירט לטובה. א דאנק דער גוטער באהאנדלונג בין איך געבליבן לעבן.

איינמאל, בעת מיין קראנקהייט האט אין א געוויסע נאכט דערגרייכט דעם קולמינאציע־פונקט, האב איך צוגעזעהן די יידישע קראנקן־שוועסטער און איר איבערגעגעבן דעם אדרעס פון מיינע עלטערן און זי געבעטן, אז אויב איך וועל שטארבן, זאל זי צוויסן געבן מיינע עלטערן, כדי זיי זאלן כאטש וויסן וווּ מיין געבליין געפינט זיך. פאלטאווע איז געווען א באוווסטע שטאט. כ׳האב אויך זי געבעטן, אז מ׳זאל מיך קובר זיין אויפן יידישן בית־עלמין.

כ׳האב זייער געפיבערט אין א זייער הויכער טעמפעראטור, צום גליק האב איך דאס איבער־געהאלטן און נאכן קריזיס אנגעהויבן קומען צו זיך. איך האב אנגעהויבן טראכטן וועגן מיין ווייטערדיקן גורל. וואס וועט זיין ווייטער?

זעענדיק די הארציקע באציאונג פון די יידן איבערן גאנצן וועג ביז פאלטאווע, האב איך באשלאסן איבערצוגעבן מיין גורל אין די הענט פון די פאלטאווער יידן, וועל איך וועל ארויס פון שפיטאל.

וועגן די פאלטאווער יידן האב איך נאך אין דער היים פיל גוטס געהערט, ספעציעל וועגן זייער ציוניסטישער און ציוניסטיש־סאציאליסטישער טעטיקייט, אז דארט איז געשטאנען דאס וויכטיקע פירער פון דער ציוניסטישער בארעגונג שטאמען פון פאלטאווע. אבער אין יענער צייט האב איך צופיל נישט געטראכט וועגן דעם. אין מיין איצטיקן מצב האב איך געהאפט, אז זיי וועלן מיך ראטעווען.

אין דרויסן איז געכאלן דער ערשטער שניי. מיט א שווער געמיט האב איך אפגענומען די עטלעכע שמאטעס, אין וועלכע מ׳האט מיך געברענגט אין שפיטאל און ארויס אפגעריסן, כמעט באריווסט. איך האב גענומען זוכן באקאנטשאפט צווישן פאלטאווער יידן. כ׳האב זיך געשלעפט איבער די גאסן, געקוקט אויף די פנימער און נישט געהאט די דרייסטקייט צוצוגיין צו א ייד אין גאס. כ׳האב ווידער אנגעהויבן לייענען די שילדן, און פלוצים האב איך באמערקט א שילד: „קלוב אויפן נאמען פון בער בראראוו". איך האב באשלאסן דארט אריינצוגיין און געהאפט אנצוטרעפן א ווארעם יידיש הארץ.

אין קלוב, וואס איז געווען באהאנגען מיט בילדער פון ציוניסטישע און סאציאליסטישע טורע, איז צו מיר צוגעקומען א יונגערמאן און געפרעגט ווער איך בין. מיין ארעמער הולך האט אויף אים געמאכט א שטארקן איינדרוק. כ׳האב אים דערציילט, אז איך בין א קריגס־

געפֿאַנגענער פון פוילן, כ׳קום פון שפּיטאָל, און אויב איך וועל דאַרפן צוריקגיין אין לאַגער דראָט מיר אַ זיכערער טויט. מאָמענטאַל איז אַרום מיר געווארן אַ גאַנצע גרופּע, וועלכע האָט אַנגענויבן אויספֿרעגן פֿאַרשידענע אייגנצלהייטן און דער עיקר וועמען איך קען פון די „פּוילי־ציון״־פּירער אין פוילן? כ׳האָב אַנגערופֿן עטלעכע און דערציילט, אַז פֿאַרן אַרייגיין אין מיליטער בין איך געווען דער פֿאַרזיצער פון דער „פּועלי־ציון״־אַרגאַניזאַציע אין מיין שטאָטל. כ׳האָב געווונען זייער מיטגעפּיל און צוטרוי. ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דאָס איז דער קלוב פון די סאָציאַליסטישע „פּועלי־ציון״ און נישט קאָמוניסטישע „פּועלי־ציון״ (אַזאַ פֿאַרטיי איז שוין דאָן געווען אויבערן שטח פון גאַנץ רוסלאַנד און אוקראַינע). די חברים, וועלכע האָבן מיט מיר געראַטעוועט זענען געווען, ווי ס׳האָט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן, די פירער פון דער „פּועלי־ציון״־פֿאַרטיי אין פֿאָלטאָווע. אין זייער שפּיץ איז געשטאַנען ה׳ ראַזענבערג, דער פֿאַרזיצער פון דער אַרגאַניזאַציע, אַ לערער, זיין נאָמען איז בײַ מיר אייגנעקריצט אויף אייביק. כ׳ווייס נישט, וואָס עס איז מיט אים געווארן, צי האָט אַר געטיילט דעם גורל פון די רוסישע ציוניסטן, אָדער ער לעבט נאָך ערגעץ. עס האָט זיך אַנגעהויבן אַ נײַ קאַפּיטל אין מיין לעבן.

גליקלעכע צופֿאַלן אין מיין לעבן אין סאָוויעט־רוסלאַנד

דאָס איז געווען אין די ערשטע יאָרן נאָך דער רעוואָלוציע אין רוסלאַנד. אומעטום האָט געהערשט אַ תוהו־ובוהו. כמעט אַלע פֿאַרטייען זענען נאָך געווען לעגאַל, אָבער די „טשעקאַ״, אונטער דזשערזשינסקיס ממשלה, האָט שוין געאַרבעט מעשים. פֿאַר דעם קלעמען חטא האָט מען פֿאַרשלעפּט מענטשן אין די טורמעס. יעדן פרימאָרגן זענען איבער די וועגט פון דער שטאָט אויסגעקלעפּט געוואָרן נײַע באַפעלן פון דער ראַטן־מאַכט און דערביי אַ רשימה פון מענטשן, וועלכע זענען איבער נאַכט דערשאָסן געוואָרן אָלס „קאָנטער״ פון דער רעוואָלוציע; צווישן די דערשאָסענע האָבן זיך געפֿונען מענטשן פון כּמעט אַלע שיכטן פון דער באַפעלקערונג: סוחרים, פאַבריקאַנטן, קליינהענדלער און געוועזענע בעלי־מלאכות.

מיט דער רוסישער דעמאָקראַטישער סאָציאַליסטישער פֿאַרטיי האָבן זיי נאָך געהאַנדלט אַ ביסל מעסיק, מען האָט זיי נאָך גלאָזט אָטעמען, אָבער אונטער די קויסן האָט מען שוין צוגעגרייט פֿראָוואָקאַטאָרישע מיטלען ווי אַזוי זי צו פֿאַרנישטן, דערמאָרדן אירע פירער און ליקווידירן די פֿאַרטיי.

ביי קאָראָלענקאָס איידעמס לוויה

אין פֿאָלטאָווע, ווו איך האָב זיך דאָן געפונען, ביי דער האָרציקער פאַמיליע ראָזנבערג, האָט געווינט דער וועלט־באַרימטער הומאָניסט און שרייבער, איינער פון די חסידי אומות העולם, וולאַדימיר קאָראָלענקאָ. עס איז דאָן געשטאָרבן קאָראָלענקאָס איידעם, אַ באַקאַנטער סאָציאַל־רעוואָלוציאָנער. די נאָך דעמאָלט לעגאַלע סאָציאַליסטישע פֿאַרטייען, האָבן געמאַכט גרויסע הכנות צו דער לוויה, צווישן זיי אויך די „פּועלי־ציון״. די דעלעגאַציעס פון די פֿאַרטייען האָבן זיך פֿאַרזאַמלט מיט זייערע רויטע פּענער אַרום דעם הויז פון דעם גרויסן שרייבער קאָראָלענקאָ, אָבער יעדער האָט אינסטינקטיוו געפּילט, אַז ביי דער לוויה וועט „עפּעס״ פֿאָרקומען; וואָס דער „עפּעס״ וועט זיין, האָט מען נישט געקאָנט וויסן, אָבער אַ ביסל שפּעטער איז עס געשען. איך האָב אויסגענוצט די געלעגנהייט צו באַזוכן די צימערן פונעם שרייבערס הויז און איך האָב באַוווּנדערט זיין גראַנדיעזע ביבליאָטעק. איך האָב געטראַכט: וואָס דענקט דער גרויסער שרייבער, וועמען ער טראַכט וואָס עס איז געווארן פון זיינע שטרעבונגען צו פרייהייט און מענטשן־ליבע אין אַנבליק פון טעראָר, וואָס בושעוועט אַצינד אין זיין פאַטערלאַנד. איך האָב לאַנג נישט געקאָנט טראַכטן, ווייל דער לוויה־צוג, באַוואַכט דורך טשעקאַ־לייט, האָט געריכט אין דער ריכטונג צום בית־עולם, במשך דעם גאַנצן וועג איז נאָך אַלץ געגאַנגען כשורה, די באַגלייטער האָבן געזונגען רעוואָלוציאָנערע לידער. צוקומענדיק צום בית־עולם, האָבן זיך די דעלעגאַציעס אויסגעשטעלט מיט זייערע פּענער אַרום דעם אָפּענעם קבר, אָבער אָפּילו די אָנווײַזונגען פונעם גרויסן שרייבער און זיין משפּחה האָבן אויך נישט געהאָלפן. ווי גאָר דער ערשטער רעדנער פון די סאָציאַל־רעוואָלוציאָנערן, וועמענס פּירער איז געווען דער פֿאַרשטאַרבענער, האָט אַנגעהויבן רעדן, האָבן די „טשעקיסטן״, ווי אויף אַ באַפֿעל, אַנגעהויבן פונאַנדערטרייבן דעם

עולם, טרעטן מיט די פיס די מענטשן־מאַסע מיט זייערע צעווילדעוועטע פערד, זיי האָבן אַלעמען צעטרייבן און די פענער צעריסן...

בייַ דעם טעראָר־מצב האָט דער פאַרשטייער פון דער „פועלי־ציון"־פאַרטיי אַנגעהויבן טראַכטן וויאַזוי מיך צו לעגאַליזירן, וויייל אויסבאַהאַלטן אַן אומלעגאַלן קריגס־געפאַנגענעם, האָט געקאָנט ברענגען פאַר אים און זיין משפחה שוועכע קאָנסעקווענצן און מיך צוריקברענגען אין געפאַנגן־לאָגער...

נאָך שווערער מי איז געלונגען פריינט ראָזנבערג מיך צו לעגאַליזירן, פאַרשרייבן מיך אין פּראָפעסיאָנעלן סאיוז, ווו איך האָב באַקומען אַרבעט און אויך עפעס געקאָנט טון פאַר אונדזער פּאַרטיי. ווי איך האָב שוין פּריער דערמאָנט, זענען די סאָציאַליסטישע פּאַרטייען נאָך געדולדעט געווארן, דאָקעגן די נישט־סאָציאַליסטישע פּאַרטייען ווי „צעירי־ציון", זענען שוין געווען אומלעגאַל.

די הזכרה פאַר יוסף טרומפּעלדאָר

אין יענער צייט איז אין פאַלטאָווע אַנגעקומען די טרויעריקע ידיעה, אַז יוסף טרומפּעלדאָר איז געפאַלן בייַם פּאַרטיידיקן תל־חי. מיר האָבן געטראַכט ווי אַזוי אייַנצוארדענען אַ טרויער־אָוונט. היות די לעגאַלע „פועלי־ציון" האָט מורא געהאַט אייַנצוארדענען אַזאַ אָוונט, האָבן מיר זיך פאַר־שטעגדיקט מיט דער אומלעגאַלער „צעירי־ציון" און אין זייערס אַ געהיימען לאָקאַל איז פאַרגע־קומען דער טרויער־אָוונט.

נאָר געצייַלטע חברים האָבן געוווסט וואָס עס דאַרף פאַרקומען. אינעם באַשטימטן אָוונט זענען מיר אָוועק צו די „צעירי־ציון". מיר זענען געגאַנגען דורך פאַרשידענע קאָרידאָרן און אַריין אין אַ צימער, וווּ די וועגט זענען געווען באַהאַנגען מיט בילדער פון די ציוניסטישע פירער און אין צענטער דאָס בילד פון יוסף טרומפּעלדאָר אייַנגעהילט אין אַ שוואַרצער באַנד. די הערצער פון אַנוועזנדיקע האָבן האַסטיק געקלאַפּט און אין צימער האָט געשוועבט דער גייסט פון געפאַלענעם העלד. שטיל, בקול דממה דקה, האָבן די רעדנער מספּיד געווען טרומפּעלדאָרן און די איבעריקע געפאַלענע העלדן, ס׳איז אויך פאַרגעלייענט געוואָרן די ספּעציעלע יזכור־אויסגאַבע, וואָס איז אַנ־געקומען פון ארץ־ישראל.

מיט יראת־הכבוד און מיט געבויגענע קעפּ, איז זיך דער גאַנצער עולם פונאַנדערגעגאַנגען מיט אַ פּעסטן באַשלוס פאַרצוזעצן די ציוניסטישע טעטיקייט ביי אַלע אומשטענדן.

די גרופּע, וועלכע האָט אויסגעהאַלטן דעם קלוב איז באַשטאַנען פון לערערס און אַנדערע פרייַע פּראָפעסיעס. היות איך האָב געראַדט אַ גוטן יידיש, האָט מען מיך באַשטימט אַלס פאַרזיצער פון דער יונגט־גרופּע, און אַלס סעקרעטאַר — וויטקין, יעקב זרובבלס ברודערן־זון. דעמאָלט האָב איך זיך באַקענט מיט זרובבלס ברודער, און וועג כ׳בין צוריקגעקומען קיין פּוילן האָב איך זרובבלען מיטגעברענגט אַ לעבעדיקן גרוס פון זיין ברודער מיט דער פאַמיליע, וואָס עס האָט אים זייער דער׳פרייט.

אָבער ביז צום אַהיימפאָרן איז נאָך געווען געוג וווייט. כ׳בין געווען יונג, פול מיט ראַמאַנטיזם, יונגטלעכן ברען און געשטרעבט צו געזעלשאַפטלעכער אַרבעט. יעדן אָוונט פלעגן מיר זיך צונויפ־קומען אין קלוב (קיין גרויסע פאַרזאַמלונגען האָבן מיר נישט אייַנגעאָרדנט), מיר האָבן נאָר אַרום־געריידט די געשעענישן פון טאָג, אויפגעכאַפּט ידיעות, וואָס זענען דערגאַנגען פון ארץ־ישראל.

אויפקלערונגס־אַרבעט צווישן דער יונגט

איך האָב אַנגעפירט מיט דער יונגט־גרופּע און צוזאַמען מיטן יונגן וויטקין האָבן מיר מאַבילי־זירט די יונגט, צווישן וועלכער מיר האָבן געפירט אַ ציוניסטישע אויפקלערונגס־אַרבעט. מיר האָבן אונדזער אַרבעט געפירט מיט אַזאַ התלהבות ווי מיר וואָלטן פאַרגעפילט, אַז מיר זענען שוין כמעט די לעצטע אין דער רוסישער שטאָט, וועלכע שמידן די קייט פון ישראלדיקן המשך. די טעטיקייט איז געפירט געוואָרן בייַ אויסערגעווייַנלעך שווערע באַדינגונגען, און די זאָרג פאַרן מאָרגן איז געוואָקסן כּון טאָג צו טאָג...

מאָסקווע איז געווען דער צענטער. פון דאָרט האָבן מיר באַקומען אינסטרוקציעס, צירקולאַרן ווי אויך פרעסע. פון מאָסקווע האָבן מיר באַקומען ידיעות וועגן גרויסן געראַנגל, וואָס גייט אַן צווישן די ציוניסטישע אַנפירער מיט די יעוסעקעס, וועלכע טוען אַלצדינג, כדי צו שטערן די טעטיקייט פון דער ציוניסטיש־סאָציאַליסטישער פאַרטיי „פועלי־ציון" און נישט דערלאָזן קיין שום עליה־טעטי־קייט, וואָס איז נאָך אַנגעגאַנגען אין אַ געוויסער פאַרם.

דער הויפּט־קאָמף האָט זיך דעמאָלט קאָנצענטרירט אַרום דעם, אַז וואָס מער יידן זאָלן קאָנען פֿאַרלאָזן רוסלאַנד. די יעוסעקישע פירער פון יענער צייט, ווי ליטוואַקעס, אסתר גילדין, האָבן געאַרבעט מעשים צו פֿאַרווערן דאָס ארויספֿאָרן און צו דערקלערן פֿאַר אומלעגאַל די איינציקע יידישע פֿאַרטיי „פּועלי־ציון", וואָס האָט געקעמפט פֿאַר עליה.

דער קאָמף איז געווען אַ שטורמישער, ער איז געפירט געווארן אין מאָסקווע דורך דער פרעסע און אויף עפֿנטלעכע מיטינגען און אפֿילו דורך משפּטים. מיט אײַן מאָל איז אַנגעקומען אַ צירקולאַר, אַז מיר זאָלן שיקן קיין מאָסקווע אַ יידיש־רעדנדיקן חבר, וועלכער זאָל אַריינטרעטן אין דער פֿאַרטיי־שול. די פֿאַלטאַווער ארגאַניזאַציע האָט מיך אויסגעקליבן צו דעם צווועק. כ׳בין אַווועק־געפֿאָרן קיין מאָסקווע לערנען אין אַ פֿאַרטיי־שול.

די לייקווידאַציע פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין רוסלאַנד

די מלחמה צווישן פוילן און סאָוויעט־רוסלאַנד איז נאָך נישט געווען פֿאַרענדיקט. די האָפענונג אַז ס׳וועט געלונגען די באָלשעוויקעס צו פֿאַרנעמען וואַרשע איז נישט מקוים געווארן. ביי דער וויסל האָבן די באָלשעוויקעס געליטן אַ גרויסע מפּלה, די אַרמייען פון דעניקין, קאָלטשאַק און אַנדערע פֿאַרטיזאַנישע גרופּן האָבן געצוווונגען די רויטע אָרמיי אָפּצוציען גרויסע טיילן פון אירע חיילות פון פוילן און זיין אריבערוואַרפן אויף אַנדערע פראָנט־אָפּשניטן. אין לאַנד האָט געהערשט הונגער און אַ שרעקלעכער טיפֿער האָט געבושעוועט. אין יענער צייט האָט מען מיך געשיקט לערנען אין דער ציוניסטיש־סאָציאַליסטישער פֿאַרטיי־שול אין מאָסקווע. אויפֿן וועג קיין מאָסקווע האָט מען פֿאַרן סאָוויעטישן געלט גאָרנישט געקאָנט קויפֿן, ס׳האָט דאָן געבליט דער אויסטויש־האַנדל פון קלייַדונג און שטוב־זאַכן אויף לעבנסמיטל. די באַן־סטאַציעס זענען געווען באַלאַגערט פון טויזנטער מענטשן און וואָכנלאַנג האָט מען נישט געקאָנט אַריינבאָקומען זיך אין אַ צוג, קינדער האָבן געבעטלט שטיקלעך ברויט ביי די פאַסאַזשירן.

מאָסקווע איז דעמאָלט געווען דער צענטער, ווו ס׳האָט זיך געפֿירט דער גרויסער קאָמף פֿאַר אָפּראָטעווען די ווערטן פון דער יידישער קולטור און די פּאָליטישע פרייהייט פֿאַר די רעשטלעך פון דער ציוניסטישער באָוועגונג, וואָס איז נאָך דאָן געווען טעטיק. ס׳איז געווען אין די צייטן פון לענין און בילדונגס־מיניסטער לונאַטשאַרסקי.

אויף דער יידישער גאַס איז עס געווען די בלי־צייט פון יידישע קאָמער־טעאַטער. דעמאָלט איז אויך אַנטשטאַנען דאָס העברעאישע טעאַטער „הבימה".

טראָץ דעם מאָסן־טעראָר, האָט מען אין די קאָנצערט־זאָלן געקאָנט הערן בעטהאָווענס נייַנטע סימפֿאָניע אין גאַנצן אומזיסט, בילעטן צו די פֿאַרשטעלונגען אין די טעאַטערן זענען פֿאַרטיילט געווארן דורך די פראָפּעסיאָנעלע פֿאַראייַנען און ארבעטער־אינסטיטוציעס. דעם גרעסטן טייל פון לוין האָט מען באַקומען אין פּראָדוקטן. אין הונדערטער טיי־האַלעס האָט מען געטיילט די באַזוכער אַ שטיקל שוואַרץ ברויט, אַ טעפּל טיי אָן עטלעכע ראָזשינקעס.

מיט דער רויטער אָרמיי האָט דאָן אָנגעפּירט לעוו טראָצקי, די סאָוויעטישע מאַכט האָט דאָן צוגעפּאַסט אין מאָסקווע דעם ערשטן צוזאַמענפאַר פון דריטן אינטערנאַציאָנאַל, כדי אָנצוהייבן פֿאַרשקלאַפן די קאָמוניסטישע פֿאַרטייען אין דער וועלט. כ׳האָב דאָן געהאַט די מעגלעכקייט צו זען, אַז טראָץ דעם הונגער אין לאַנד זענען די דעלעגאַטן געווארן באַזאָרגט מיט אַלעם בעסטן. ס׳האָט אויף מיר געמאַכט דעם פֿיינלעכן אייַנדרוק, וועו כ׳האָב צופֿעליק באַזוכט אַ רעסטאָראַן, ווו עס האָבן געגעסן די דעלעגאַטן צו דער קאָנפֿערענץ.

הונגער, טעראָר און... קונסט, דאָס איז געווען מאָסקווע פון יאָר 1921. דער „פּועלי־ציון" איז מאָסקווע איז געלונגען צו באַקומען פֿאַר דער פֿאַרטיי־שול אַ האָטעל מיט אַ ביסל בידנע פּראָדוקטן פֿאַר דער קיך (וועגן פּלייש און צוקער איז קיין רייד נישט געווען). די פירער פון דער סאָציאַליס־טיש־דעמאָקראַטישער פֿאַרטיי „פּועלי־ציון" זענען דאָן געווען: ז. אַבראַמאָוויטש, רעדאַקטאָר פון דער וואָכנצייטונג „יעוורעיסקאַיַ פּראָלעטאַרנאַיַ מיסל" (היינט, חפץ, אין ישראל), ד״ר באָרו ז׳ל, וועלכער איז שפּעטער געווען געזעראַל־סעקרעטאַר פונעם יידישן וועלט־קאָנגרעס, אָפּטיילונג אין לאָנדאָן, ק. ווין, קיפּערוואָסער. זיי האָבן נאָך אַלץ געהאָפּט, אַז טראָץ דעם שרעקלעכן טעראָר וועט די פֿאַרטיי בלייבן לעגאַל און מ׳וועט אויף ווייטער אויך דערלויבן די עליה קיין ארץ־ישראל.

צווישן די לעקטאָרן אין דער פֿאַרטיי־שול זענען דאָן געווען א. ליטוואַק און צבי צמח, דער באָרימטער גרינדער און רעזשיסער פון דער „הבימה", ווי אויך די אויבנדערמאָנטע חברים, און אויך רוסישע סאָציאַל־דעמאָקראָטן.

דעלעגאַטן פון וועלט־פֿאַרבאַנד „פּועלי־ציון" אין מאָסקווע

אין יענער צייט איז קיין מאָסקווע געקומען אַ דעלעגאַציע פון פּועלי־ציוניסטישן וועלט־פֿאַרבאַנד אין וויַן די ה״ה ניר־ראָפֿאַלקעס (הייַנט חבר הנשיאות אין כנסת) און סערפֿאָוו. זיי זענען געקומען אונטערהאַנדלען מיטן „קאָמינטערן" וועגן דעם אָנשלוס פון דער „פּועלי־ציון" אין קאָמינטערן. אָבער זיי האָבן געפֿאָדערט אויך רעכט אויף עליה. דאָס האָט מען זיי נישט נאָכגעגעבן.

ס׳איז מיר אויסגעקומען צו זען די דעמאָנסטראַציע פון ערשטן מאַי אויפן רויטן פּלאַץ אין מאָסקווע. לענין איז געקומען געאַרעמט מיט דער באַרימטער קאָמוניסטישער טוערין פון דייטשלאַנד, קלאַראַ צעטקין, און קאָמינגיעוו (וועמען מען האָט שפּעטער דערשאָסן) האָט געפֿירט דעם פֿאַרזיץ פון מיטינג, דער הויפּט־רעדנער איז געווען לעוו טראָצקי. די אַרבעטער פון די מאָסקווער פאַבריקן זענען געקומען צו דער דעמאָנסטראַציע באַוואָפנט מיט געווער; זיי האָבן געמיינט, אַז מיט באַגנעטן און ביקסן וועלן זיין ברענגען די ישועה. זינאָוויעוו (שפּעטער דערשאָסן) האָט נאָך געהערשט אין „קאָמינטערן". מיר, די יונגע פֿאַרטיי־שילער, זענען געזעסן אין דער פֿאַרטיי־שול און געלערנט. מיר האָבן געדאַרפט זיין דער אוואַנגאַרד פון דער ציוניסטישער טעטיקייט אין רוסלאַנד און אין אוקראַינע.

די פֿאַרטיי איז געשטאַנען אין אַ ביטערן געראַנגל מיט די יעווסעקעס, וועמענס טאַג־צייטונג איז געווען דער „עמעס" און וועמענס פירער זענען דאַן געווען מ. ליטוואַקאָוו (אויך אים האָט מען שפּעטער דערשאָסן), חברטע אסתר גולדין. דער קאָמף איז פֿאַרגעקומען סיי אין שריפט און סיי אין וואָרט. די „פּועלי־ציון" האָט געקעמפט מיטן זעלבן געווער. ווי ס׳האָט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן, האָט מען בלויז אויף אַ קורצער צייט דערלויבט די טעטיקייט פון „פּועלי־ציון". שפּעטער איז געשאָפן געוואָרן די קאָמוניסטישע פּ״צ, אָבער אויך זיי האָט מען דערנאָך ליקווידירט, הגם זיי האָבן קיין עליה נישט געפֿאָדערט.

נאָכן ענדיקן די פֿאַרטיי־שול, האָבן מיר געדאַרפט זיך צעפֿאַרן איבער די שטעט און שטעטלעך פון רוסלאַנד און אָנפירן מיט די ציוניסטיש־סאָציאַליסטישע פֿאַרטיי־אָפּטיילונגען. איך בין באַ־שטימט געוואָרן אַלס אינסטרקטאָר פון ניקאָלאַעווער ראַיאָן און כ׳האָב געדאַרפט דורכפֿאָרן קיעוו, באַאָרגט מיט באַשטעטיקונגען און אַ באַן־בילעט בין איך אָנגעקומען קיין קיעוו.

אין קיעוו

ווי איבעראַשט בין איך געוואָרן, וועו דער הויזוועכטער האָט מיר דערציילט, אַז ביינאַכט איז געווען אַ רעוויזיע אין פֿאַרטיי־לאָקאַל; מ׳האָט אַרעסטירט די פירער און פֿאַרשלאָסן די וווינונג. כ׳האָב אויסגענוצט דעם גליקלעכן צופֿאַל, וואָס אין דעם מאָמענט האָט זיך פֿאַרענדיקט די פּוילישע באַלשעוויסטישע מלחמה; שנעל זיך אָפּגעטראָגן פון פֿאַרטיי־לאָקאַל, צעריסן אַלע מיינע פּאַרזענלעכע דאָקומענטן, פֿאַרניכטעט די אָנגעשריבענע לעקציעס און גלייך אַוועק צו דער געמישטער קאָמיסיע און זיך רעגיסטרירט אָפּצופֿאָרן צוריק אַהיים קיין פּוילן. כ׳האָב אויסגענוצט די פּאָר טעג, וועלכע זענען מיר פֿאַרבליבן ביזן איינשטייגן אין איינעם פון די לאַסט־וואָגאָנען, וואָס פירן צוריק קיין פּוילן, און בין אַוועק אויפן קיעווער בית־עולם און לאַנג געקוקט אויף די מצבות און אויפשריפטן אויף די קברים פון בער באַראַכאָוו און פּראָפּ. מ. מאַנדלשטאַם און זיך געטראַכט, אַז זיי בלייבן דאָ פֿאַראייניגטאָמט, ווייל ס׳גייט צו ענדע דאָס הערלעכע קאָפּיטל רוסישער ציוניזם פון פּראָפּ. מאַנדל־שטאַם און די ציוניסטיש־סאָציאַליסטישע פֿאַרטיי פון בער באַראַכאָוו.

צוריק אין פּוילן

דער עשאָלאָן מיט די עטלעכע הונדערט קריגס־געפֿאַנגענע האָט זיך געשלאָסן. מ׳האָט אונדז אַרייגעזעצט אין די וואַגאָנען און מיר פֿאָרן צוריק קיין פּוילן. דעם לאָקאָמאָטיוו האָט מען באַהייצט מיט האָלץ, אויפן וועג האָבן מיר יעדעס מאָל באַדאַרפט צוגרייטן האָלץ. אַ סך מאָל זענען מיר באַשאָסן געוואָרן דורך באַנדעס, וועלכע האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין די וועלדער, ביז מיר האָבן מיט מזל דערגרייכט די סטאַציע שפּעטאָוקע האָבן מיר זיך געגנט אָנגעליטן. וואָס מער מיר האָבן זיך דערנענטערט צו דער גרענעץ אָלץ מער איז געוואָקסן די שפּאַנונג און גרעסער געוואָרן די פֿרייד. אונדזער שמחה האָט דערגרייכט דעם קולמינאַציע־פונקט, וועו מען האָט אונדז איבערגעגעבן דער פּוילישער מיליטער־מאַכט.

אין ראָונע האָבן מיר באַקומען בעסערע קליידונג און וועו מ׳האָט אונדז דערלאַנגט קאָקאָ און אַנדערע מאכלים פון וועלכע מיר האָבן אין רוסלאַנד אַפּילו נישט געקאָנט חלומען, האָבן מיר

דערפילט, אז מיר זענען באַפרייט געוואָרן פון אַ הונגער־טויט. וואָס הערט זיך אין דער היים? וואָס מאַכן מיינע ליבע און טיירע עלטערן? וואָס מאַכן מיינע ברידער און שוועסטער, מיינע חברים און פריינד? מ׳האָט אונדז אָפּגעשיקט קיין טשאַרטקאָוו אויף אַן אויספאָרשונג און איך האָב שוין געציילט די מינוטן ווען כ׳וועל זיין צוריק אין דער היים, אין ינדזשעוו.

צוריק אין ינדזשעוו

אין פאַרלויף פון די דריי יאָר געפאַנגענשאַפט האָב איך נישט געוווסט וואָס עס הערט זיך אין דער היים און ווען איך בין, נאָענט צו די ימים־נוראים, אָנגעקומען מיט דער באַן און אויסגע־שטיגן אויף דער באַן־סטאַנציע ינדזשעוו, האָב איך מיך געפילט איבערגליקלעך. איך האָב דער־קענט דעם זעלבן באַוווסטן „משה דראַזשקאַזש״, וואָס וואַרט ביים באַן־וואָקזאַל אויף פאַסאַזשירן, זיין פרייד מיט מיר איז געווען אומבאַשרייבלעך.

כ׳האָב געשטראַלט פון פרייד, און אַזוי בין איך אָנגעקומען צו אונדז אין שטוב, אָט בין איך אויפכניי אין דער וואַרעמער היים אַ צוריקגעקומענער פון ליידן און פיין. אָלע שכנים פון מיל־הויף זענען געקומען וווּנטשן מזל־טוב און אָלעמענס פרייד איז געווען אומבאַשרייבלעך!

אין דער היים האָט מען מיר דערציילט, אַז ווען ס׳האָבן אויפגעהערט אָנקומען פון מיר בריוו פון פראָנט איז קלאָר געווארן, אַז מיט מיר האָט פאַסירט אַן אומגליק. און ווען פ. ט. האָט דערציילט פאַר מענטשן, אַז אַ קאָזאַק האָט מיר אָפּגעהאַקט דעם קאָפּ, איז די ידיעה דערגאַנגען צו מיינע עלטערן. מיין גאַטזעליקע מוטער איז אָוועק צום רב פרעגן צי מען דאַרף זאָגן „קדיש״ נאָך מיר. האָט דער רב געפרעגט מיין מוטער, וואָס ס׳זאָגט איר דאָס האָרץ? זי האָט דערקלערט, אַז דאָס האָרץ זאָגט איז, אַז איך לעב... האָט דער רב געפסקנט, אַז מ׳דאַרף נישט זאָגן קיין „קדיש!...

מ׳איז צו מיר געגאַנגען ווי צו אַ רבין; יונג און אַלט, אָלע זענען געקומען זיך מיטפרייען אינעם גליק פון מיינע ליבע עלטערן און פאַמיליע. פון אונדזער פאַרצווייגטער משפּחה האָב איך אַין שטוב געטראָפן די קינדער פון מיין גאַטזעליקער שוועסטער חנהטשע ז״ל (אומגעבראַכט דורך די היטלער־מערדער) און דעם ברודער יידל. די שוועסטער כאַשע מיט אירע צוויי זין, יצחק און נח, זענען אָפּגעפאָרן צו זייער מאַן און פאָטער אברהם־הירש קאָפלאָוויטש און דער יונגערער ברודער זישע, קיין אַמעריקע. די יונגטלעכע חברים און חבֿרטעס זענען כסדר געקומען זיך מיט מיר פרייען און געוואָרט אויף דעם מאַמענט, ווען מיר וועלן ווידער אַנהייבן צוזאַמען אַ געוויסע געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט.

די פאַליציי און אירע עהיהים־אָגענטן, דערוויסנדיק זיך, אַז איך בין צוריקגעקומען האָב, ווייזט אויס, געמיינט, אַז איך בין אָנגעשטעקט מיט „זשידא־קאָמונע״ און מ׳האָט מיר אָנגעהויבן נאָכשפּיאָנירן. כ׳בין אָבער נישט נתפעל געווארן בייַ זיך אין האָרץ, האָב איך דאָך געוווסט, אַז כ׳בין זייער וווייט געווען פון מיטבערענגען מיט זיך, נאָך דעם וואָס איך האָב געזען און דורכגע־מאַכט — „קאָמוניסטישע אידעען״. צום סוף איז עס זיי נמאס געוואָרן און מ׳האָט מיר אויפגעהערט נאָכשפּיאָנירן.

כ׳האָב געשטרעבט ווידער צו ווערן טעטיק געזעלשאַפטלעך און פאַרטייאיש. כ׳האָב זיך דערוווסט, אַז די עלטערע פאַרטיי־חברים, וועלכע האָבן געהאַט יידישע פאַכן האָבן תחונה געהאַט, געווארן „מייסטערס״ און פאַרלאָזן די ארגאַניזאַציע. עטלעכע אָקטיוויסטינס פון דער פאַרטיי זענען געווארן קאָמוניסטקעס און אויסגעוואָנדערט קיין פאַריז — אייניג אָפּילו קיין מאָסקווע. דער אָקטי־ויסט קלמן כענטשינסקי, צוליב אַ בלבול, וואָס מען האָט אויף אים געמאַכט אין דער מיליטערישער דרוקערייַ, ווו ער האָט געאַרבעט, אַז ער איז פאַרדעכטיקט אין שפּיאָנאַזש, איז אַרייַנגעפאַלן אין תפיסה.

עס זענען טעטיק געווען אין ינדזשעוו דער „השומר־הצעיר״, דער „החלוץ״, די רעוויזיאָניסטן און די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע. כ׳האָב זיך אויף דערוווסט, אַז אין דער י.ס.צ.א.פ. „פּועלי־ציון״ איז פאַרגעקומען אַ שפאַלטונג צוליב די חלוקי־דעות הן לגבי דעם וועג צום סאָציאַליזם און הן וועגן ציוניסטישן אָקטיוויזם. כ׳האָב באַשלאָסן, אַז מיין וועג איז איצט דער אָקטיוויזם פאַלעסטיניזם און דאָמאָקראַטישער סאָציאַליזם. כ׳האָב אָבער באַלד באַשלאָסן אַנהייבן נאָר קולטור־אַרבעט און אויסגעפינען פריער וואָס עס טראָכטן די נעכטיקע חברים פון דער אַמאַליקער סאָציאַליסטיש־דעמאָקראַטישער פאַרטיי „פּועלי־ציון״?

אַ דאָנק די באַמיאונגען פון אַדוואָקאַט און סיים־דעפוטאַט א. הארטגלאַס ז״ל, איז מיין נאָענטער חבר קלמן כענטשינסקי באַפרייט געוואָרן און אַהיימגעקומען. צבי טרייסטער (היינט אין ישראל) האָט

צוגעזאגט ווערן אקטיוו. דאס זעלבע: ריווטשע זאראמב (הייבט אין ארגענטינע), סאנדל פאטא־שינסקי (הייבט אין ווענעזועלא), חוה טענענבוים, גוטשע טענענבוים — שפעטער די פרוי פון הירש רענקאשינסקי (הייבט אין ישראל) א. אנד.

ווידער טעטיק אין מיין פארטיי

מיר האבן געדונגען א לאקאל אין בית־מדרש־געסל (אויפן הויף, ווו ס׳האבן געווינט די קאסימס) אזו אנגעהויבן איינארדענען רעפעראטן. איך אליין האט רעפערירט, ווי אויך אייגעלאדנט פרעמדע פרעלעגענטן אוז אין האראצן זיך געטראכט צו פארוואנדלען מיט דער צייט דעם לאקאל אין א זיך־ארט פון „פועלי־ציון"—צ.ס., ווי עס האט זיך שוין געהופן אין פוילן די רעכטע „פועלי־ציון".

אויף מיינע פארלעזונגען האב איך דערציילט ווי אזוי דער טעראר בושעוועט אין ראטן־פאר־באנד, ווי אזוי די ציוניסטישע ארגאניזאציע איז פונאנדערגעלאזט געווארן אונטערן דרוק פון די יעווסעקעס, און אז אפילו די פ״צ, נישט קוקנדיק דערויף, וואס זיי זענען וואס אמאל געווארן לינקער און א טייל האט אפילו זיך אנגעהופן „יידישע קאמוניסטישע פועלי־ציון־פארטיי", ווערט אויך נישט אויסמיידן דעם גורל. איך האב דערציילט בפרטיות ווי אזוי די יעווסעקציע קעמפט קעגן יעדער טעטיקייט פון וועלכע ס׳איז ציוניסטישע גרופע. ס׳איז מיר געלונגען אויסצוקריסטאליזירן א פארטיי־גרופע פון די אויבנדערמאנטע חברים און איך האב באשלאסן זיך פארבינדן מיטן ראיאן־קאמיטעט אין קעלץ און מיטן צ.ק. אין ווארשע.

אין קעגנזאץ צו דער אמאליקער ס.ד. „פועלי־ציון", זענען מיר געווארן אקטיווע ציוניסטן. מיר האבן מיטגעארבעט און אויך געווען פארטרעטן אין די קאמיסיעס פון ק.ק.ל.־ און קרן־היסוד און אנטיילגענומען אין פארשידענע ציוניסטישע ארבעטן. מיר זענען אבער דערביי געבליבן יידישיסטן...

ליידער קאן איך זיך נישט באנוצן מיט קיין פראטאקאלן פון אמאל, איך שטיץ זיך דעריבער בלויז אויף מיין זכרון און עס איז מעגלעך, אז געוויסע דאטעס וועלן דורכגעלאזט ווערן.

אין יאר 1925 בין איך אויסגעוויילט געווארן אלס דעלעגאט צו דער פאראייניקונגס־קאנפערענץ פון „פועלי־ציון" מיט „צעירי־ציון", וואס איז פארגעקומען אין ווארשע. די קאנפערענץ האט אויך געדארפט געפינען א וועג פאר פארשטארקטער און אינטענסיווער ציוניסטישער טעטיקייט.

די פארוואלטונג פון „מוזע" אין יענדזשעוו אין יאר 1924 און פון די י. ל. פרץ ביבליאטעק.
אויפן בילד: א. פלעשווסקי, ג. לעוויט, חיים לעדערמאן, קלמן כענטשינסקי, ישראל גורטמאן, אהרן נח גרינבוים, אליהו דאנציגער, הירש רענקאשינסקי, בערל פרידמאן און יצחק ריטערבאנד.

אַלס שליח פון וועלט־פאַרבאַנד איז צו דער קאָנפערענץ געקומען דער חבר בערל לאָקער און ער איז עס געווען דער יעניקער, וועלכער האָט מיט זייַנע לאָנגיש אַרגומענטן פאַראייניקט די צוויי— צו יִיִדישע צייט — קליינע פאַרטיַיען אין איין פאַרטיי אונטערן נאָמען „יידישע סאָציאַליס־טישע אַרבעטער־פאַרטיי . פּועלי־ציון — פאַראייניקט מיט ציוניסטן־סאָציאַליסטן". ווי איך געדענק, איז עס געווען אַ שווערע קאָנפערענץ. דריי גרופּן — און נישט נאָר לויט זייער אידעישן אָפּשטאַם. ס'האָבן געקעמפט אויף דער קאָנפערענץ די „ליִנקע": לייזער לעווין (לאָדזש), כמיעלניק (בייאַליס־טאָק), ד"ר יחיאל האַלפערן (היינט אין ישראל), ד. ב. מאַלקין (היינט אין ישראל). און געוויסע חברים פון דער „צעירי־ציון", די אַזוי גערופענע „רעכטע".

בערל לאָקער האָט געטון אַלץ, כדי אָפּצושוואַכן די חלוקי־דעות און די שטרייט־פראַגן, ווי, למשל, יידיש—העברעיש, ציוניסטישער קאָנגרעס, חלוציות א.א.וו. און עס איז אים אויך געלונגען. די פאַרטיי איז געשאַפן געוואָרן און האָט אָנגעהויבן אַ באַנייטע טעטיקייט. מיר די „פּועלי־ציון"־אַרגאַניזאַציע, האָבן פּאַראַלעל מיט דער פאַרטיי־אַרבעט געפירט אויך אַ קולטורעלע טעטי־קייט. דער לאָקאַל איז אויך דאָן געווען אונטער דער „קעלצער בריק", אינעם הויז פון דער משפחה מויער, און ס'איז רייַף געוואָרן דער געדאַנק צו שאַפן בייַ דער פאַרטיי אַ קולטור־אַרגאַ־ניזאַציע.

ס'איז אַוועק די תקופה פון שטורעם און דראַנג אין יידישן לעבן אין פוילן בכלל און אין קולטור־לעבן בפרט, און אויך מיר האָבן געשטרעבט צו דערציען די יוגנט אין אונדזער גייסט; דאָס האָט געמיינט יידישע ליטעראַטור, יידישע קולטור און אויך באַקאָנענען די יוגנט מיט די גרויסע דענקער און וויכטיקסטע שרייבער פון דער וועלט־ליטעראַטור אין דער יידישער איבערזעצונג.

יידישע מוזיקאַלישע דראַמאַטישע געזעלשאַפט „מוזע"

די קולטור־טעטיקייט פון דער יידישער דראַמאַטישער מוזיקאַלישער געזעלשאַפט „מוזע" אין ינדזשעוו, פאַרנעמט אַ ספּעציעל אָרט אין דער געשיכטע פון יידישע געזעלשאַפטלעכן לעבן אין אונדזער שטאָט, איר השפּעה איז ווייט אַרויס פון די גרענעצן פון ינדזשעוו, ווייל זי האָט משפּיע געווען אויך אויף די אַרומיקע שטעטלער. דער דראַנג נאָך וויסן איז בייַ דער ינדזשעווער יוגנט געווען באַזונדערס שטאַרק און מיר האָבן געזוכט די אַרגאַניזאַציאַנעלע ראַם, כדי צו געבן אויסדרוק דער טעטיקייט.

נישט מיט איין מאָל איז די „מוזע" געוואָרן דאָס וואָס זי איז געווען שפּעטער. די גרינדונג און דער אָנהייב פון דער טעטיקייט איז געווען פאַרבונדן מיט אַ סך ראַנגלעניש און שוועריקייטן.

אַ גרופּע יוגנטלעכע האָט אָנגעהויבן אייניאַרדענען טעאַטער־פאַרשטעלונגען, די רעפּעטיציעס זענען פאַרגעקומען אין יעדזשעווער האָנטווערקער־פאַראיין, הגם די גרופּע האָט גאָרנישט געביטן מיט אויבנדערמאָנטן פאַראיין, זיי האָבן בלויז אויסגענוצט דעם לאָקאַל פאַר דער אַרבעט, ווי אויך מיטן צוזאָג צו באַקומען די לעגאַליזאַציע פון פאַראיין. בראש פון דער גרופּע זענען דאָן געשטאַ־נען: אליהו דאָנציגער (היינט אין ישראל), מ. ש. ניעדזוויעצקי (היינט אין בעלגיע), ש. ד. בעלפער און יעקב בעלפער.

די גרופּע האָט אָבער געווואָלט באַקומען אַ לעגאַליזאַציע פאַרן דראַמאַטישן קריייז און, וואָר־שיינלעך, האָבן זיי אויך געווואָלט גרינדן אַ קולטור־געזעלשאַפט, זיי האָבן געבראַכט די לעגאַליזאַציע פון דער בענדינער „מוזע" מיט אַן אויסגאַרבעטן סטאַטוט, עס לעגאַליזירט דורכן סטאַראָסטע און געטראַכט אָנצוהייבן אַ פאַרוויי־גטע קולטור־טעטיקייט. די אַלע זענען געווען פון דער יונגערער געגראַציע און האָבן נישט געהאַט קיין אָנשפּאַר אין דער יעדזשעווער יידישער געזעלשאַפט. צו זייער שבח זאָל באַטאָנט ווערן, אַז ווען זיי האָבן זיך איבערצייגט, אַז זיי קאָנען נישט אויסנוצן די לעגאַליזאַציע פאַר זיך און אַז זיי זענען נישט אימשטאַנד אָנצוהייבן אַן אייגענע פאַרוויי־גטע קולטור־טעטיקייט, האָבן זיי זיך געוועגדט צו די חברים פון די רעכטע „פּועלי־ציון" און איבערגע־געבן זייער לעגאַליזאַציע.

מיר האָבן אַרויסגעלאָזט אַן אויפרוף צו דער יידישער באַפעלקערונג און ספּעציעל צו דער יוגנט, וועגן דער נייטיקייט פון אַ יידישער קולטור־געזעלשאַפט. דער אויפרוף האָט געבעטן שטיצע אין געלט און אין ביכער.

דעם ערשטן אויפרוף האָבן אונטערגעשריבן די ח"ח ישראל גורטמאַן, קלמן כענטשינסקי און צבי טרייסטער ז"ל.

די יידישע באַפעלקערונג פון יענדזשעוו האָט זיך וואַרעם אָפּגערופן אויף אונדזער אויפרוף. אונדזערע חברים און חבֿרטעס האָבן געזאַמלט אַ געוויסע סומע געלט, ווי אויך צענדליקער יידישע און נישט־יידישע ביכער. דער באָדן איז רייף געווארן פֿאַר אַזאַ מין אינסטיטוציע, דאָס האָט אונדז צוגעגעבן מוט. מיר האָבן איבערגעשריבן דעם סטאַטוט אויף אונדזער נאָמען, געדונגען אַ גרעסערן לאָקאַל אויף דער ליסאַקאָווער גאַס, אָפּגעהאַלטן רעגולערע זיצונגען, וועריפֿירט מיטגלידער און אויף דער ערשטער פֿאַרזאַמלונג איז אויסגעווײלט געווארן אַ קאָמיטעט פון די פֿאלגנדיקע חברים: אליהו דאַנציגער, ר׳יבֿטשע זאַראָמב, אברהם כענצינסקי, יהודה טענענבוים, הירשל טרייסטער, חיים לעדערמאַן, געצל לעווים און הירשל רענקאשינסקי. אין פֿרעזידיום זענען אַריין די חברים: ישראל גורטמאַן — פֿאַרזיצער, קלמן כענטשינסקי — סעקרעטאַר, שלמה דוד בעלפֿער — קאַסירער און בערל פֿרידמאַן — ביבליאָטעקאַר.

מיר האָבן אויסגעאַרבעט אַ פּלאַן פון קולטור־טעטיקייט אויף אַ בריײטן פֿאַרנעם. די פינאַנסיעלע מיטלען האָבן מיר דערגרייכט פון מיטגלידס־אָפּצאָל, בלימל־טעג און פון די טעאַטער־פֿאַרשטעלונגען פון דעם געשאַפענעם דראַמקרייז בײַ דער „מוזע״.

דער דראַמקרייז איז געווען שטאַרק באַליבט בײַ די טעאַטער־באַזוכער. מיר האָבן אַגאַגעהויבן מיט ערנסטע פֿאַרשטעלונגען ווי די „גנבים״ פון פישל בימקאַ, דער „דאַרפס־יונג״ פון לעאָ קאַבערין, די „זיבן געהאַנגענע״ פון לעאָניד אַנדרעיעוו, די „משפחה״ פון הערש דוד נאַמבערג.

יעדע פֿאַרשטעלונג איז געווען אַ געשעעניש. ס׳האָבן געשפּילט די ח״ח אליהו דאַנציגער, ר׳יוסטשע זאַראָמב, קלמן כענטשינסקי, כאַנטשע קאַמראַט ז״ל, יהודה גורטמאַן, איטשע ריטערבאַנד, הירש וואָלף טייכנער ז״ל, דער יונגערער טייכנער ז״ל (טשאָלע), צבי טרייסטער ז״ל, פֿייגעלע וואָלפּשטאָק ז״ל, דבורה קאַסיער (היינט אין פּאַריז), אהרן נח גרינבוים ז״ל, זיסל שולמאַן־טרייסטער ז״ל, חיים לעדערמאַן. שפּעטער איז צו אונדז געקומען רעזשיסירן דער אַבסאָלוועט פון אַ דראַמאַטישער שול, ד״ר שאַפּערמאַן. ווי עס איז אויבן דערמאָנט געווארן האָבן די פֿאַרשטעלונגען אונדז תמיד געגעבן אָנהוץ דעם מאַראַלישן, אויך מאַטעריעלן דערפֿאָלג, וואָס האָט דייטלעך באַווײַזן דעם הויכן ניוואָ פון יענדזשעווער טעאַטער־עולם.

דער דראַמאַטישער קרייז האָט אויך געגעבן פֿאַרשטעלונגען אין וואַידיסלאָוו, פּינטשעוו און אַנדערע שטעטלעך.

אין וואַידיסלאָוו האָבן מיר געשפּילט דעם „דאַרפס־יונג״. די הויפּט־ראָל האָט געשפּילט אליהו דאַנציגער (אלס „יאַנקל בוילע״), אין דער ראָל פון „נאַטאַשאַ״ — פרוי האַראָוויץ־פרייס ז״ל, דעם „בעל־עגלה״ — יהודה גורטמאַן, האנציג — צבי טרייסטער ז״ל א. אַנד.

די פֿאַרטיישע אַנגעהערטקייט האָט נישט געשטערט מענטשן פון אַנדערע פֿאַרטיין אַנטיי־צונעמען אין אַ פֿאַרשטעלונג לטובת אַ חלוץ, וועלכער האָט נישט געהאַט, נאָך דער הכשרה, קיין געלט־מיטלען אָפּצופֿאָרן קיין ארץ־ישראל.

מ׳האָט אַבער געדאַרפט צונויפּפירן פֿאַרשידענע „וועלטן״. די הויפּט־שוישפּילערין „נאַטאַשאַ״, איז געווען זאָשקאַ האַראָוויץ־פרייס, אַ רעוויזיאָניסטקע. מיר האָבן זיך געטראָפֿן מיט איר פֿאַטער מענדל האַראָוויץ (היינט אין ישראל), און בײַ אים געפּועלט, אַז ער זאָל משפּיע זיין אויף זיין טאָכטער, זי זאָל שפּילן די הויפּט־ראָל. די מענער־הויפּט־ראָל „יאַנקל בוילע״ האָט געשפּילט אליהו דאַנציגער, דאָן אַ „לינקער״. כ׳האָב געווווסט די שווערקייטן, כ׳האָב געקעמפּט, צונויפּגע־פּירט אַלעמען און אויפגעפּירט דעם „דאַרפס־יונג״, נישט נאָר אין יענדזשעוו, נאָר אויך אין וואַידיסלאָוו. די געלטער פון די פֿאַרשטעלונגען האָבן דאָן געהאָלפֿן צו דער עליה פון אַ חלוץ קיין ישראל.

דער פּאָקט באַווייזט, אַז טראָץ די פֿאַרטיי־אונטערשיידן האָט בײַ אונדז געהערשט טאָלעראַנץ צווישן דער יוגנט, ווי אויך אַ שטאַרקער רצון צו העלפֿן.

דער דראַמאַטישער קרייז איז נאָר געווען אַ טייל פון דער פֿאַרצווייגטער דערציערישע און קולטורעלער טעטיקייט.

מיר האָבן בײַ דער „מוזע״ אויך געשאַפֿן אַ פֿאַלקס־אוניווערסיטעט. דער אינערלעכער סטאַטוט פון דער „מוזע״, וואָס איז באַשטעטיקט געווארן אויף דער אַלגעמיינער גרינדונגס־פֿאַרזאַמלונג, האָט אונטערגעשטראָכן דעם פראַגרעסיוון און פראָלעטאַרישן כאַראָקטער פון דער „מוזע״. אַ מיט־גליד פון דער „מוזע״ האָט געקאָנט ווערן נאָר דער, וואָס האָט אָנערקענט די יידישע שפּראַך און קולטור אַלס באַזע פֿאַר יעדער קולטור־טעטיקייט און האָט געהערט צו אַ פֿראָלעטאַרישער פֿאַרטיי, אַנהייבנדיק פון רעכטע „פּועלי־ציון״ ביז עקסטרעם לינקע. כדי אַרויסצופֿירן געוויסע מענטשן פון

טעות איז כדאי אויפצוקלערן, אַז די מערהייט פון דער פאַרוואַלטונג איז באַשטאַנען פון די חברים פון די רעכטע „פועלי־ציון" און נאָר אַ קליינע מינדערהייט פון די פּראָ־קאָמוניסטישע עלעמענטן.

מיר האָבן געוווסט, אַז ווי לאַנג מיר וועלן זיין אין דער מערהייט, וועט דער „מוזע" נישט דערלאַנגן קיין שום געפאַר מצד די מאַכט־אַרגאַנען, מיר האָבן דערי־בער אָפּגעוואָרפן אַ גאַנצע רייַ פאַרשלאָגן פון די לינקע עלעמענטן. אַ דאַנק אונדזער גרויסן איינפלוס אויף דער מיטגלידערשאַפט איז אונדז געלונגען — טראָץ די רייבונגען — אָנצוהאַלטן די גאַנצקייט און איינהייט פון דער טעטיקייט.

די הויפט־טוער פון דער „מוזע" זענען געווען פאַלקס־מענטשן און נישט געהאַט קיין ספּעציעלע בילדונג. דאָס איז געווען אַן אַרבעטנדיקע אינטעליגענץ, קעמפער פאַר דער יידישער קולטור און ליטעראַטור און איבערצייגטע יידישיסטן. דער פאַלקס־אוניווערסיטעט איז פאַקטיש געווען דער דערציאונגס־אינסטרומענט פון דער אַרבעטנדיקער יוגנט.

אין די גרעסטע זאַלן פון שטאָט האָבן מיר איינגעאָרדנט רעפעראַטן, מיר האָבן אַראָפגעבראַכט רעדנער און שרייבער, ווי: פּרץ מאַרקיש, מלך ראַוויטש און אפּרים קאַגאַנאָווסקי. זיי האָבן רעפעריט און פאַרגעלייענט פון זייערע שאַפונגען.

אונדזער בן־עיר ד״ר יחיאל האַלפערן האָט אפּט געהאַלטן פאַרלעזונגען אויף אַזעלכע טעמעס ווי, למשל, „קוואָ וואַדיס אייראָפּע (אָסוואַלד שפּענגלער),איבער וויספּיאַנסקיס „חתונה"; ד״ר יוסף קרוק איבער „דאָסטאָיעווסקי און ניטשע"; יעקב זרובבל „פון פרץ ביז לייוויק" און ד. ב. מאַלקין און נאָך פיל אַנדערע באַווסטע רעפעראַנטן.

די ביבליאָטעק ביי דער געזעלשאפט האָט אינגעקויפט די בעסטע ווערק פון דער יידישער און פון דער וועלט־ליטעראַטור און געציילט עטלעכע טויזנט ביכער. עס פלעגן פאַרקומען קעסטל־אוונטן און דיסקוסיעס. מיר האָבן אויך פאַרגעלייענט „לעבעדיקע צייטונגען" אין די פרייטיקצוזאַמכטסן. אין דער „לעבעדיקער צייטונג האָבן זיך סטאַביל באַטייליקט: ישראל גורטמאַן (רעדאַקטאָר), יחיאל כריזמאַן ז״ל, אברהם כענטשינסקי ז״ל, ק. פראוואלאווסקי (היינט אין פוילן), לעאָן וואַקסבוים (היינט אין ישראל), נייפעלד. דאָס איז געווען אַ סאַטיריש צייטונג, וואָס האָט אָפּגעהויזקט פון די

ליטעראַרישער קרייז ביי דער דראַמאַטישער מוזיקאַלישער גרופּ. „מוזע" און פרץ ביבליאָטעק אין יענדזשעוו אין יאָר 1926.

שטייגן פון רעכטס: הירשל טרייסטער, סאַנדעל פאַטאַשינסקי, אהרן נח גרינבוים. זיצן פון רעכטס: קלמן כעוושינסקי, אברהם פּראָפּעסאָרסקי, ישראל גורטמאַן, בערל פרידמאַן, הירש וואָלף טייכנער.

שעדלעכע דערשיינונגען אינעם יידישן לעבן, קעגן די נאַש־פּשעגלאַנדיסטן, וועלכע האָבן נישט געוואָלט פֿאַרשטיין די וויכטיקייט פון דער יידישער לישעראַטור און קולטור. אָבער פון צייט־צו־צייט האָבן מיר אויך צוגעגרייט אַרטיקלען פון אַן ערנסטן כאַראַקטער.

אויף אונדזערע „קעסטל־אַוונטן פלעגט קומען אַ גרויסער עולם. מיר האָבן אויך געהאַט אַרטיקע רעדנער, וועלכע האָבן פון צייט־צו־צייט רעפערירט. אין זאַל פון קינאָ האָט רעפערירט ח' ישראל גורטמאַן א. ד. ט. „יידישע ליטעראַטור, „מפּיסטאָ און פֿאָוסט" א. אַנד. דער סטודענט פון ווינער אוניווערסיטעט, נייפעלד, א. סאלאוויטש א. אַנד.

מיט דער צייט איז שוואַכער געווארן די טעטיקייט פון דער „מוזע", אָבער די י. ל. פּרץ־ביבליאָטעק איז געווען טעטיק און באַזאָרגט מיט אַ גוט בוך דעם יידישן לייענער פון יענדזשעוו.

שאול גרינברג
חולון

מזכרונותי

עירנו ינדז'יוב היתה ידועה כעיר ציונית ביסודה ובני העיר נענו ברצון למשימה הנכבדה, לעורר את הלבבות להגשמת החזון של „שיבת ציון".

זכורני, שעוד בשנות נעורי נמצאו בעירנו סניפים לכל התנועות הציוניות, שפעלו בתקופה ההיא בפולין, החל מהמפלגות החילוניות וגמור בדתיות. כולן התמסרו לרעיון חינוך הנוער היהודי לאהבת העם והמולדת.

כבר בימים ההם שמענו את הסיפורים על אלה שהעיזו ויצאו כ„חלוצים" לפני המחנה והיו בין הראשונים שחתרו לחופי המולדת, בדרך בלתי־לגאלית, על ידי הברחת גבולות ורבים מהם זכו להגיע לארצנו הקדושה, בסכנת־נפשות ממש. הראשונים מבני עירנו התערו בחיי הארץ, קדחו, עבדו, וגם השתתפו בהגנת הארץ בפני הפורעים הערבים וגם מפני האנגלים, שהתנכרו לחזון בנין המולדת למען העם היהודי הנרדף. הגיעו אלינו ידיעות על יוצאי עירנו שהשתתפו במאבקים קשים, ומהם גם שנפלו בהגנת הארץ. עובדות אלה מילאו את לבותינו גאווה רבה, למרות היגון הכבד שירד עלינו, לשמע האסונות, שנפלו בגורלם של המשפחות השכולות, שנשארו בעירנו. גדלנו באוירה כזו ולכן חשבנו גם אנחנו תמיד על הגשמה אישית.

לא מעטים מאתנו עלו ארצה. תנועת בית"ר עשתה נסיונות לעליה במימדים יותר גדולים וגם אני נרשמתי בשנת 1934 לעליה כ„תייר", אבל „הטיול" לא הצליח. הוא אורגן ע"י ד"ר דוד ודובינסקי (כיום בארצות הברית) והעתון „די וועלט" שפעל בשמו, החזיר לי אחרי שנה את כספי.

בשנת 1937 השיג אבי ז"ל סרטיפיקט מתנועת „המזרחי", שהכתירה אותו בתואר „רב" והתכונן לעליה על יסוד זה עם משפחתו. אבל, כנראה, נגזר מן השמים אחרת, משפחתי לא הצליחה לעזוב את פולין בזמן והיא הושמדה, יחד עם כל בני עירנו, הי"ד.

אנכי הבינותי שהדרך היחידה בשבילי לעליה היא — הצטרפות לגרעין־הכשרה. ואמנם, בינואר 1934 יצאתי עם קבוצת חברים להכשרה בורז׳בניק, שע״י סקרזיסקו. עוד בהיותנו בינדז׳יוב היינו מבקרים בתנועת „הפועל המזרחי״ ומבלים במחיצתה ערבים שלמים בויכוחים על הנוער ודרך ההגשמה. אולם התנאים בהכשרה שלנו היו קשים מאד, אכלנו לא לשובע ולרוב — הסתובבנו גם ללא־עבודה. בחורף קרה, לא פעם, שנשארנו ללא עצים להסקה. הארוחה הורכבה לרוב מקפה שחור בלתי ממותק ולחם — יבש וקצוב במנות זעומות. אולם, לאט לאט, השתנה המצב לטובה. חדרנו גם לעבודה התרגלנו לחטיבת עצים ועבדנו גם במנסרות שבעירנו. כך עברה עלינו שנה שלימה.

כשחזרנו הביתה, היה לנו חלום אחד ויחיד — „עליה״. התפקידים השיגרתיים שבתנועה, באספות ובויכוחים לא יכלו לספק את שאיפותינו, ובשנת 1937 כשחודשה העליה הבלתי־לגאלית חלמנו כולנו איך לנצל את ההזדמנויות השונות שהוצעו מטעם „החלוץ״ ומפלגות ציוניות אחרות. גם התנועה הרביזיוניסטית אירגנה מחדש את העליה הבלתי־ליגאלית שלה. הם הדגישו בפירוש, כי כל האחריות להיעצר ולכשלון, תזקף על חשבון העולים עצמם והם אינם רשאים לבוא בטענות, אם לא יצליחו לפרוץ את חומת־השמירה של ממשלת המנדט הבריטית. כולנו קיבלנו עלינו את הסיכון הכספי, והעיקר, את „הסיכון המלא״, שבעליה זו, שהיתה קשורה בהברחת גבולות ובנסיונות מסוכנים להגיע ארצה על אף שמירתה המעולה של ממשלת המנדט על גבולות הכניסה לארץ. זכורני, שהחבר לנצ׳נר היה מאלה שסבלו רבות. הוא הוחזר כמעט בהיותו כבר על סף הארץ, הוא חזר לינדז׳יוב אולם התעקש, ניסה שוב פעם והצליח בסופו. בשנת 1937 הצליח גם לייבוש ליפמנוביץ׳ להגיע ארצה ואחריו — ב־1938 גם משה לדרמן. הצלחותיהם דחפו רבים מבני הנוער, לחפש דרכים של עליה על ידי „טיולים״ שונים.

בינתיים התחתנתי ונולדה בתי. אבי ז״ל התכונן לעלות יחד אתנו ארצה, אך הדבר לא הסתייע בידו. החלטנו, איפוא, אשתי ואנוכי להשאיר את בתנו אצל הורי ולנסות את מזלנו ב„עליה ב׳״ ולהביא אחר־כך, את ילדתנו לישראל. סבתי הי״ד נתפסה לרעיון עליתנו ואמרה „גם אצלי גדלו נכדותי ונטפל גם בבתכם הפעוטה״. הם האמינו כי אם יצליח רק אחד ממשפחתנו לעלות ארצה, הרי תפתח על ידי כך האפשרות לעלית כל בני המשפחה.

שילמנו את הכסף הדרוש למארגני העליה הבלתי־לגאלית והתכוננו לעלייתנו. אני יליד 1916 והיה עלי לבקש „היתר״ מהשלטונות הצבאיים הפולניים לערוך „טיול לפלשתינה״. המתיחות בין פולין ושכנותיה היתה אז כבר בעיצומה. פחדתי, שמאסר יהיה מנת חלקי, במקום „היתר יציאה״. בכל זאת, מכרנו בינתיים את רהיטינו וכלי הבית והיינו מוכנים לדרך. קבלתי את הרשיון בנקל. אנחנו, יושבי העיירות הקטנות שבפולין, לא ידענו כי לממשלה הפולנית דאז של הגנרל סקלדקובסקי היה הסכם עם זאב ז׳בוטינסקי, שלפיו יינתנו כל ההקלות ליהודים, שיירצו לעזוב את פולין. בלב רועד עשיתי דרכי לפינצ׳וב הסמוכה, אולם פחדי היה פחד־שוא. אמנם, שמעתי כמה הערות אנטישמיות מהסמלים והפקידים הנמוכים על ה„עריק״ שרוצה לברוח לפלשתינה, אולם, הוכנסתי לממונה על השחרורים והוא דיבר אלי בנימוס והציע לי, לצאת עם כל משפחתי במהירות האפשרית לפלשתינה, כי במקרה אם תפרוץ מלחמה, יהיה רע מאוד ליהודים. קיבלתי את „היתרי־יציאה״ מפולין לפלשתינה. מספר המועמדים לעליה גדל והגענו ל„מנין״ שלם והם: לייבל ושרה ווקסבאום, מנדל גוטליב ז״ל, ישראל מאורר, משה רייזמן, אבא גרטלר, עקיבא הרשקוביץ, הרשל פרוכט, הינדה ושאול גרינברג.

הידיעה עשתה לה כנפיים בעירנו. הקבוצה היתה גדולה וכמותה לא היתה עד הנה בתולדות עליית הנוער מינדז׳יוב.

לאחר זמן מסוים של מתיחות שעברה עלינו, קיבלנו את הידיעה המשמחת שעלינו להתייצב בלבוב ביום ה־19 בפברואר 1938, ופירוט החפצים, שעלינו לקחת אתנו וכן הוראות מפורטות להתנהגותנו בדרך ועל המזונות (בשימורים) שאנו רשאים לקחת עמנו. בלב קשה נפרדנו מהורינו וידידינו. בתנו רבקה׳לה, בת ה־11 חדשים, ישבה על השלחן והסתכלנו עליה ברגשות מעורבים. היינו עדים ונושא לתמונות מרעישות של ליווי ההמונים לרכבת לכבוד העולים ארצה וכשהרכבת זזה, פרצה שירת „התקוה" מפיות כל המלוים. ברכבת היו גם „מטיילים" רבים מערים אחרות שבפולין. נסענו יחד לקרקוב והגענו אחרי כך ללבוב. לרבים מאתנו ארכה הנסיעה רק 5 שבועות, אבל היו גם כאלה שנסעו 8 שבועות והיו גם אחדים ששהו בדרכים אפילו למעלה מארבעה חדשים!

התנאים הסניטריים ברכבת היו פגומים מאוד, אולם, היה זה רק חלק קטן ממנת־היסורים שהיכתה לנו באניה... כשהגענו לקונסטנצה העבירונו למסלול צדדי וזמן רב התנהל משא־ומתן עם בעלי אניית־המשא, שהיתה מיועדת להובלת בהמות וש„הוכשרה", ברגע האחרון, להובלת „עולים בלתי־לגאליים". בפנים האניה סודרו איצטבאות על גבי איצטבאות, שלוש קומות, ואלה שלא השיגו מקום־מנוחה על גבי האיצטבאות האלה, אנוסים היו לישון על סיפון האניה. כשעלינו על האניה, נלקחו מאתנו כל ניירותינו הרשמיים והדרכונים שלנו הוטלו לסל גדול, ומאותו רגע הפכנו ל„אזרחי העולם". היתה זאת השיטה המקובלת, בכדי להטעות את האנגלים ביחס לאזרחותנו, ובכדי למנוע מהם את האפשרות להחזיר אותנו לארצות מהן יצאנו להעפיל ארצה. חוייבנו לגרד כל רמז או פתק כל שהוא מעל קופסאות השימורים שבידנו, למען שלא ייודע ארץ מוצאנו. הפקודה של „המארגנים" היתה, שעלינו לטעון שאנו יהודים גרמניים, הבורחים מהיטלר ואין לנו לאן לחזור.

עלינו לאניה כשבע מאות וחמישים איש בערך מארצות פולין, צ׳כיה, רומניה, הונגריה, אוסטריה וגרמניה. בהתחלה, לא סבלנו רעב, כי לכל אחד מאתנו היה מלאי של מזונות בשימורים, נקניקים וגם לחם מספיק. מפקד האניה, אברשה, נאם לפנינו לפני שהאניה הפליגה והסביר כי עלינו לקבל באהבה את כל היסורים, היות ומטרה אחת לכולנו והיא — עליה בכל מחיר. ומכיון שהסכמנו לעלות בדרך זו, עלינו להבין ולדעת, שהדבר לא יתגשם ללא יסורים וסבל. נעשו כמה סידורים פנימיים והוקמה פלוגת־שמירה. והנה כך שטנו בלב ים. פגשתי באניה שני בני דודים שלי, ממשפחת מינץ מוולושצ׳ובה ועוד חברים וידידים. עלי לציין, שעד היום יש לי הרגשה נפלאה בפגשי במי מיורדי אניה זו שבה עלינו וסבלנו יחד עד שזכינו להגשים את שאיפתנו. רבים מאתנו סבלו ממחלת ים. בינתיים נמצאו באניה הבלתי־ליגאלית הזאת גם עולים „בלתי־ליגאליים" מבחינה אחרת, זאת אומרת, כאלו, שנסעו אתנו ללא כל תשלום, אשר חדרו לאניה על דעת עצמם. בימים הראשונים ניתנה לנו הרשות לכתוב גלויות הביתה, מבלי להודיע בהן המקום שבו אנו נמצאים ואמנם נודע לנו לאחר מכן כי הגלויות הגיעו לקרובינו. ניסינו לארגן את חיינו באניה, להתפלל תפלה בציבור, אולם הדבר היה, בדרך כלל, קשה, משום טלטולי האניה.

אסון גדול קרה לנו, כשהיינו במימי האי כרתים. עלינו על שרטון. האניה זועזעה קשה ועמדה להתהפך. היא החלה להתמלא בצד אחד מים. קשה לתאר את המהומה הגדולה שנתחוללה, בעיקר, בקרב האנשים שנמצאו במרתף האניה. היה זה בלילה, האנשים היו בפיז׳אמות או לבושים למחצה. נמצאנו ארבעה קילומטרים מחופה

של כרתים. היו לנו רק שתי סירות־הצלה. בראשונה הורדו חולים וזקנים, לאחרי־כן בני־זוג, ולבסוף רווקים ורווקות. אברשה, שפחד מפני התפרצות, ניצב כל הזמן עם אקדחו ביד, והודיע שכולם יורדו בשלום ולא ירשה אי־סדר העלול לחבל בהצלה. ואמנם, הודות לשלוותו הנפשית והחלטיותו של אברשה, בוצעה ההורדה כמתוכנן. כולנו הגענו לאחר מתח נפשי רב, לחוף־מבטחים. האניה החזיקה מעמד עד למחרת בצהרים וכל הזמן שידרה קריאות „ס.או.ס.". אניה שניה „קטינה", שהובילה גם היא עולים בלתי־ליגאליים, התקרבה להושיט לנו עזרה. אניתנו טבעה. אמרו שכולם ניצולו, אולם עד היום קיימת ההרגשה, שכמה מהנוסעים אתנו מצאו את מותם באסון זה.

אנשי כרתים וכן המשטרה התיחסו אלינו באדיבות יתירה, האכילו אותנו וגם סידרו אותנו איכשהו. לאחר־מכן החליטה המשטרה, להעביר אותנו לאניה „קטינה". אניה זו הסתובבה כבר חודשיים על פני הים. נוסעיה עשו כבר נסיון של עליה לחופי הארץ, אולם נתגלו על ידי האנגלים שירו בהם. רובם חזרו לאניה ורק מעטים מהם הצליחו לעלות ולהשאר בארץ. כך נפרדו בנים מהורים ובעלים מנשים במהומת הנסיון הבלתי־מוצלח של העליה לחוף. הנוסעים ב„קטינה" היו ממורמרים מאד אולם בדלית־ברירה, הצטופפו והעלו אליהם גם את הנוסעים החדשים שלנו. לאור התנאים הסניטריים האיומים באניה, החליטו הצעירים, להישאר על הסיפון, למרות הגשם והכפור. באניה זו סבלנו חרפת רעב ממש, כי לא היה לנו מזון לאחר שהמלאי שלנו אבד ברובו באניתנו הטבועה. לאחר „נסיעה" של 5 שבועות, שלושה באניתנו „צ׳פו" שטבעה, ושבועיים ב„קטינה", התחלנו להתכונן לרדת לחוף ישראל!

בהתקרבנו לחופי הארץ, פונו מהסיפון כל הנוסעים בכדי להיראות כ„אנית־משא" רגילה. נעשו ההכנות הסופיות ונקבע מה שאפשר לקחת ואיך להתנהג כשנתחיל לרדת לחוף בחצות הלילה. הודיעו לנו שנרד זוגות־זוגות, והנוסעים קיבלו על עצמם את הדין. לימדו אותנו שמות ערים שונות בגרמנית בכדי שנדע לענות לאנגלים במקרה וניתפס על ידם. חיינו שני לילות בצפיה בבטן האניה וחכינו במתיחות רבה לשעת הגאולה המתקרבת.

קבוצה „בלתי ליגאליים" מינדז׳יוב, שהצליחו בשנת 1938 לחדור לארץ־ישראל.

ש. גרינברג ומ. לדרמן בקיבוץ־הכשרה בוירזבניק, לפני עלייתם.

בליל ראש־חודש ניסן שנת 1939 החלה הירידה מן האניה וגם אנוכי בין היורדים. מפחד האנגלים הורידו רק קבוצה קטנה ראשונה. למרות מחאותי, לקחו ממני את ילקוטי, כי הסירות לא יכלו לקלוט את כל העולים. עצם הירידה למים היתה „רטובה". שהיתי במים במרחק של מאה מטרים מהחוף והרגשתי רק שידים חזקות מחזיקות בי עד שהגעתי למקום, שבו הרגשתי את אדמת ישראל, מתחת לרגלי. עלינו במהירות אל החוף. נמצאנו בחוף ימה של נתניה. לילה שלם עמדנו ב„בית אריזה", רועדים מקור בבגדינו הרטובים. בינתיים התנהלה ההורדה מהאניה במרץ. בחורי הישוב נשאו את הנשים, הזקנים והילדים על כתפיהם מהסירות אל החוף. רבים חלו מפחד ומהתרגשות והקיאו, אולם הבחורים האמיצים הובילו אותם מיד בדרכים צדדיים ובשבילים שונים כדי להסתירם מעיני האנגלים, שמשמרותיהם שרצו בסביבה. מעולי ינדז'יוב היינו חמשה אנשים, שירדנו בלילה זה, והצלחנו: ווקסבאום, אני ומשפחת פרוכט. הכיבוד הראשון, תה חם ולחם בריבה נחטף ממש מידי המגישים וטעמו היה בפינו כ„צפיחית בדבש". וכשקבלתי את התפו"ז הראשון ידעתי שהגעתי למולדת!

למחרת העבירו אותנו למקומות, כפי שביקשנו. חיפשתי את קרובי ובעזרת הנהג שהיה אדיב מאוד ולאחר חיפושים רבים מחמת שינוי הכתובת, מצאנוהו ורבה היתה השמחה בפגישתנו זו!

גורל חברינו שנשארו עוד על „קטינה" היה קשה יותר מזה שלנו. להם נכונו עוד הרבה סבל ונדודים. הם היו מוכרחים, למחרת, לעזוב את ימה של הארץ ולשוב ללב־ים ולהמשיך בטלטולי־הדרך שלהם. אולם, כעבור זמן־מה הגיעו גם הם ארצה.

ביום ד', יום גשום מאד, בא אלינו אחי, יחזקאל מראשון לציון והעביר אותנו לביתו. הפרדסן, שאצלו עבד, הסכים למסור לנו את המרתף שלו לשיכון־ארעי ושם גרנו כשלושה חדשים עד שהצלחנו להשיג דירה יותר מניחה את הדעת.

מחובתי לציין את יחסם הטוב והיפה של בני עירנו בכלל ובעיקר של משפחת חימוביץ', שהושיטו לנו עזרה כלבני משפחתם ממש. בישלו עבורנו, הלבישונו וטרחו טירחה יתרה בכדי שנרגיש את עצמנו אצלם כמו בביתנו עד שנתאקלם בארץ. יבואו כולם על הברכה והתודה!

קבוצת נוער רביזיוניסטי בינדזיוב בשנת 1930.

רבקה זאַראָמב־הוטניק
בוענאָס־אייראס

מיין ליב שטעטעלע יענדזשעוו

איבער פערציק יאָר טיילן מיך אַפּ פון יענער צייט, פון אירע מענטשן און געשעענישן, און דאָך איז אַלץ פאַר מיר אַזוי קלאָר און דייטלעך, יעדע מינדסטע געשעעניש. פונעם דיסטאַנץ פון דער פאַרלאָפענער צייט זע איך אַן אינהאַלטרייך און ברויזנדיק לעבן, וואָס האָט זיך פונאַנד־דערגעשפּילט אין די שענסטע פאַרבן — טראָץ דער עקאָנאָמישער נויט און טראָץ אַנדערע שוועריקייטן, וואָס האָבן געהאַלטן אין קלעם דאָס יידישע לעבן אין פּוילן.

עס איז ריכטיק, אַז דאָס דאָרטיקע לעבן האָט פאַרמאָגט זיינע „וואָכעדיקייטן", דאָגות פּרנסה און נויט — און נישט נאָר פון קולטור אַליין האָט געלעבט דאָס שטעטל.

עס איז אָבער אויך ריכטיק, אַז דאָרט האָט דאָך געבראָכט אַ קולטור־לעבן, וואָס אין פֿראָפאָרציע צו דער נישט גרויסער יידישער באַפעלקערונג, וואָלט מען געקאָנט דערפון פאַרטיילן גענוג פאַר אַ סך גרעסערע שטעט.

אפשר נעמט זיך דאָס דערפון, וואָס מיינע זכרונות דרייען זיך נישט אַרום דעם וואָכעדיקן טאָג־טעגלעכן לעבן פון אַרבעט און פּרנסה, נאָר אַרום דער קולטור־געזעלשאַפט „די מוזע", אַרום וועלכער עס האָט זיך קאָנצענטרירט די הויפּט־טעטיקייט פון אונדזער שטעטל, איבערהויפּט פון דער יוגנט.

מיר איז אויסגעקומע מיטצומאַכן די ערשטע טריט פון דער קולטור־געזעלשאַפט, און איך האָב עפּעס צו דערציילן וועגן דער פאַרגעשיכטע, וואָס האָט געשאַפּן דעם באָדן און אַרויסגערופן דעם ווילן צו שאַפן „די מוזע", וואָס האָט אַזוי שטאַרק באַווירקט דאָס לעבן פון דער יענדזשעווער יוגנט און בייגעטראָגן צו איר געזעלשאַפטלעכער און קולטורעלער פאַרמירונג.

אַ גרופּע יוגנטלעכע, אונטער דער לייטונג פון מענדל דאָנציקער, האָט געאַרבעט אַרום דער אויפּפירונג פון דער פּיעסע „שרה שיינדל". (איך קען זיך בשום אופן נישט דערמאָנען דעם נאָמען פון מחבר). די הויפּטראָל פון שרה־שיינדל האָט געזאָלט שפּילן מאָטל רייזמאַן, אָבער אירע עלטערן האָבן עס בשום אופן נישט דערלויבט, און דאָ זענען געבליבן בלויז דריי טעג צו דער אויפּפירונג און עס איז נישטאָ ווער עס זאָל זי פאַרטרעטן. איז דאָן דעם רעזשיסער פון דער פּיעסע איינגעפאַלן, אַז איך זאָל פרוון מיינע כוחות אויך אין דער ראָליע. מיין פאַמיליע האָט געשטעלט אַ שטיקל ווידערשטאַנד, אַז איך זאָל ווערן אַן „אַקטריסע". אָבער איך האָב שוין געהאַט זיך אויסגעקעמפט מיין זעלבשטענדיקייט דורך דעם, וואָס איך האָב זיך אויסגעלערנט אַ פאַך צוזאַמען מיט מיין חברטע כאַנטשע קאַמראָט, געווארן נייטאָרינס. איך האָב צוליב דעם פאַרלאָזט מיין פּעטערס זאָטע שטוב, כדי זיך צו „פראָלעטאַריזירן" — דאָס איז געווען די שטרעבונג פון דער דעמאָלטיקער יוגנט. דאָס בוידעם־שטיבל, וווּ מיר האָבן צוזאַמען געווויינט און געאַרבעט, איז אין יענע יאָרן פאַרוואַנדלט געווארן אין

אַ טרעפונקט פֿאַר אַ סך יונגטלעכע, ווו מיר האָבן צוזאַמען דיסקוטירט און געזונגען פֿאָלקס־לידער, איבערהויפּט קאַמפּס־לידער.

אָט די לאַגע, אין וועלכער איך האָב זיך געפונען, האָט מיר דערמעגלעכט אָנצוּנעמען דעם פֿאַרשלאָג פון מענדל דאַנציקער און מאַכן דעם ערשטן פֿרווו אויפן געביט פון יידיש טעאַטער.

די פֿאַרוואַלטונג פון י. ל. פרץ ביבליאָטעק ביי דער געזנ. „מוזע" אין יענדזשעוו. אויפן בי"ד פון רעכטס זיצן: אברהם כנעטשינסקי, קלמן כנעטשינסקי, ישראל גורטמאַן, שלמה דוד בעלפֿער, הירשל רענקאָשינסקי, רבקה זאַראָמב. שטייען: חוה טענענבוים, בערל פּרידמאַן און חיים לעדערמאַן

איך באַגרייף נאָך ביז איצט נישט דעם פּאַקט, וואָס אין אַזאַ קליינער ציים, וואָס איז געבליבן פֿאַר פֿראָבן — קוים דריי טעג— ווי אויך ביי מיין קנאַפּער דערפֿאַרונג אויף דעם געביט — ווייל ביי אונדז אין שטעטל איז מען דאָך נישט געווען צעבאַלע־ווען מיט טעאַטער — האָב איך דאָך באַווּיזן אויסצולערנען מיין ראָליע. איך האָב זיך איינגעשטעלט און טריאומפירט. מיין ראָליע אַלס שרה־שיינדל איז געווען אַ גרויסע דערגרייכונג און די אויפֿפירונג — אַ ריזיקער דערפֿאָלג.

נאָכן ערשטן דערפֿאָלג האָט זיך ביי אונדז „צעשפּילט דער אַפּעטיט" און מיר האָבן זיך ווייטער פֿאַרמאָסטן. מיר האָבן שפּעטער געגעבן ערנסטערע אויפֿפירונגען. צווישן זיי אַנדערעיוווס „די זיבן געהאָנגענע". אָבער די באַדייטונג פון דער ערשטער „שרה־שיינדל"־אויפֿפירונג איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס זי האָט געגעבן דעם שטויס צו שאַפן „די מוזע", וואָס איז געווען דער ערשטער שטאַפּל, וואָס האָט אונדז געפֿירט צום ווייטערדיקן באַרג־אַרויף.

די דעמאָלטיקע גרופּע טעאַטער־אַמאַטאָרן האָט זיך אין אָנהייב נישט געשטעלט קיין ווייטערע און ברייטערע צילן; זי האָט אויך נישט געהאַט קיין דעפּינירטן כאַראַקטער. עס זענען דאָרט געווען מענטשן פון פֿאַרשידענע סאָציאַלע און פּאָליטישע אָנשוי־אונגען. דאָס שאַפן זיך פון „די מוזע", וואָס האָט זיך געגומען פֿאַר אַ מוסטער די בעג־דינער „מוזע", פון וועמען זי האָט אויך קאָפּירט די סטאַטוטן, האָט פֿאַר אונדז גע־

שטעלט קאַנקרעטע אויפגאַבן: פאַרשפרייטן קולטור און קונסט צווישן די יידישע פּאָלקס־מאַסן אין אונדזער שטעטל.

מיר האָבן געשאַפן אַ ביבליאָטעק אויפן נאָמען פון י. ל. פּרץ, וווּ עס זענען געווען די בעסטע און נייסטע ווערק פון דער יידישער ליטעראַטור. אין גיכן איז אויך צוגעקומען אַן אָפּטיילונג פון פּוילישער ליטעראַטור. מיר האָבן געשאַפן אַ ליינזאַל וווּ מען האָט געפונען אַלע יידישע צייטונגען און זשורנאַלן, אַן אונטערשייד פון פּאָליטישן כאַראַקטער. עס איז אויך געווען אַ שאַך־קלוב.

די טעטיקייט האָט זיך אויסגעבריידערט וואָס אַמאָל מער און דאָס וואָס איז ביים אָנהייב בלויז געווען אַ דראַמאַטישער קרייז האָט אַרומגענומען אַ סך אַנדערע געביטן פון דער יידישער קולטור.

„די מוזע" איז זיך צעוואַקסן און איר נאָמען איז אַריבער די גרענעצן פון שטעטל. דאָס אָרט וואָס איז צוערשט געווען אַ טרעפּפונקט בלויז פאַר דער יענדזשעווער יוגנט, איז דערנאָך געוואָרן דער אַדרעס פאַר אַ סך יידישע שרייבער און קולטור־טוער, וואָס זענען צו אונדז געקומען פון וואַרשע.

איך וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן די יום־טובדיקע שטימונג, וואָס עס האָט געבראַכט מיט זיך די געשטאַלט פון דעמאָלט יונגן פּרץ מאַרקיש, וועלכער איז אויפגעטראָטן אין יענדזשעוו. עס זענען צו אונדז געקומען אפּרים קאַגאַנאָוסקי, מלך ראָויטש, לעאָ פּינקלשטיין, יואל מאַסטבוים, ד״ר יחיאל האַלפּערן און אַנדערע. אַלע זענען נאָך געווען יונג און עס דוכט זיך איצט, אַז דאָס לעבן אַליין איז געווען יונגער פון אונדז. די געהויבענע יום־טוב־שטימונג איז געווען נישט בלויז בעת די זיצערע אויפטריט און פאַרלעזונגען, נאָר אַ סך פריער פאַרן אויפטריט, בעת די הכנות און אויך לאַנגע טעג און וואָכן נאָכדעם.

דורך אונדזער טעטיקייט האָבן זיך אַנטפלעקט אויך לאָקאַלע כוחות, און עס זענען דורך זיי דורכגעפירט געוואָרן אינטערעסאַנטע „קעסטל־אָונטן" און „ליטעראַרישע משפּטים" איבער שרייבער און ווערק. צווישן די יוגנטלעכע האָבן זיך אויסגעטיילט: ישראליק גורטמאַן, אברהם סאלאוויטש, משה קאַסיער און נאָך אַנדערע, יועלכע האָבן שפּעטער, אויף זייערע וואַנדער־וועגן, פאַרגעזעצט זייער קולטור־טעטיקייט און געטראָגן זייער ליבע צום יידישן וואָרט אין אַלע ערטער וווהין דער גורל האָט זיי פאַרטראָגן.

אָבער פון דער פאַרצוויגטער קולטור־טעטיקייט פון „די מוזע" האָט אַרויסגעשיינט, ווי אַן אמתער אבן־טוב, אונדזער דראַמאַטישער קרייז, וועמענס פאַרמעסטן זיך איז געשטיגן אַלע מאָל העכער און העכער. אונדזערע אויפפירונגען האָבן נישט נאָר אַרײַנגעבראַכט תּרייד און יום־טובדיקייט, נאָר אויך פינאַנציעל געהאָלפן דער „מוזע" און שפּעטער אויך איר דערמעגלעכט איבערצוגיין אין אַ שענערן און גרעסערן לאָקאַל.

די פּאָליטישע לאָגע אין פּוילן האָט נישט געלאָזט גלייכגילטיק די יוגנט, וואָס האָט זיך קאַנצענטרירט אַרום „די מוזע". אין דער פעסטונג פון דער יידישער קולטור וואָס עס איז געווען „די מוזע" האָבן זיך אויך אַרײַנגעריסן פּאָליטישע ווינטן. דער יידישער יוגנטלעכער האָט נישט געקאָנט בלייבן מן הצד פון די שטימונגען, וואָס האָבן אַרומגעכאַפּט די יוגנט פון דער גאַנצער וועלט אין די נאָך מלחמה יאָרן, אין אַנבליק פון די קאָלאָסאַלע ענדערונגען וואָס זענען פאָרגעקומען אומעטום. וועג עס האָט געפונען זיין אידעאַל אין ראַטנפאַרבאַנד, וואָס האָט זיך געגרענעצט מיט פּוילן, און וועג עס האָט געזוכט די לייזונג פון דער יידנפראגע אין אויפבוי פון אַן אייגן לאַנד. פון אלע

אידעאישע גרופירונגען וועלכע האָבן געפונען אַ באָדן פאַר זייער טעטיקייט אין „די מוזע", האָבן זיך אויסקריסטאַליזירט די צוויי הויפט גרופירונגען: די קאָמוניסטישע און די ציוניסטיש־סאָציאַליסטישע.

צווישן די צוויי הויפט־ריכטונגען האָט זיך אָפגעשפילט דער קאמף פון אויפ־צווינגען זייערע אידעאישע אינשטעלונגען. הייסט ליידנשאַפטלעכע דיסקוסיעס האָבן זיך געפירט צווישן די אָנהענגער פון ביידע גרופעס, כאָטש צו קיין בלוטיקן געראַנגל איז קיינמאָל נישט געקומען.

עס זענען אויך געווען צייטן פון טאָלעראַנץ, געמיטלעכקייט און, איבערהויפט, זענען אַלע געווען אייניק אויף אין געביט: אינעם פארשפרייטן דאָס יידישע וואָרט און האַלטן הויך די יידישע קולטור!

אַ גרופּע יוגנטלעכע חברים און חברות פון דער יידישער ביבליאָטעק אין יענדזשעוו. אין צענטער: יעקב פינקלשטיין און הירש שייקאָוויץ.

שווערע יאָרן זענען דערנאָך אָנגעקומען פאַרן יידישן לעבן. די ערשטע וועלט־מלחמה האָט גאָלאָזט אונטער זיך אַ חורבן און די נאָך מלחמה יאָרן האָבן עקאָנאָמיש דערשעפט די שטעטלדיקע יידן. די אַנטיסעמיטישע פאָליטיק פון די סאָנאַציע־לייט, האָט שווער געטראפן דאָס יידישע לעבן אויף אַלע געביטן. אָבער אויך אין יענער גרויער תקופה, שיינען אַרויס די יום־טובדיקע מאָמענטן פון אונדזערע טעאַטער־אויפ־פירונגען, ווי אויך די טעאַטער־גאַסט, וואָס זענען צו אונדז געקומען פון וואַרשע. איך דערמאָן זיך אין די גאַסטראָלן פון די שוישפילער יאָנאָס טורקאָוו און דינאַ בלומענ־פעלד, וועלכע האָבן אונדז געבראַכט אַזויפיל פרייד און גייסטיקן ענוס.

פאַר מיר האָבן זיך די שיינע יאָרן געענדיקט אין מאי 1928, ווען מען האָט מיך אַרעסטירט פאַרן צוגרייטן קאָמוניסטישע אויפרופן, צום ערשטן מאַי, און איך בין פאַרמשפט געוואָרן צו אַנדערהאַלבן יאָר תפיסה. נאָכן זיצן אַ קנאַפּ יאָר, בין איך אַרויס אויף קויציע, און נישט וועלנדיק צוריק גיין אין תפיסה, האָב איך, אין יוני 1929, אומלעגאַל, פאַרלאָזט פוילן אויף שטענדיק.

דער שפּעטערדיקער וועג מיינער, האָט מיך געפירט איבער דייטשלאַנד, ווו כ׳האָב געוואוינט, ביז היטלערס קומען צו דער מאַכט, און שפּעטער, קיין אַרגענטינע.

עטלעכע צענדליק יאָר זענען אַוועק זייט יענע יונגע שיינע טעג. ימים בלוט און טרערן האָבן דורך דער צייט פאַרפלייצט שטעט און לענדער. דאָס אַמאָליקע שטעטל יענדזשעוו האָט געהאַט דעם זעלבן גורל ווי צענדליקער און הונדערטער אַנדערע יידישע שטעט און שטעטלעך פון פוילן און מזרח־אייראָפּע. פון אַלע די וועלכע האָבן זיך באַטייליקט אין באַרייכערן, פאַרשענערן און מאַכן אינהאַלטסרייכער דאָס שטעטלשע לעבן, האָבן זיך גאַנץ ווייניק געראַטעוועט, און זיי זענען צעזייט און צעשפרייט איבער דער גאַנצער וועלט. אָבער יענע יאָרן צווישן ביידע וועלט־מלחמות, וועלן קיינמאָל נישט פאַרגעסן ווערן פון מיין זכרון, און איך בין זיכער, אויך נישט פונם זכרון, פון די אַלע, וועלכע האָבן דאָרט געלעבט.

משה טשינסקי (כענטשינסקי)
ניו־יאָרק

פון מיין אלטער היים

(אַ בינטל זכרונות)

ווען כ׳בין, אינעם יאָר 1919, אַ טאָג נאָך יום כיפור, אַנגעקומען אין אונדזער שטעטל יענדזשעוו, האָב איך עס נישט דערקענט. זינט 1911 האָב איך געדינט אַלס סאָלדאָט אין דער רוסישער אַרמיי אין דער שטאָט אַריאָל. נאָך דריי יאָר מיליטער־דינסט האָב איך געהאָפט באַפרייט צו ווערן און פאָרן אַהיים. אָבער מיין האָפענונג איז צערונען געוואָרן. עס איז דעמאָלט אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט־מלחמה. אָנשטאָט צו שיקן מיך אַהיים, האָט מען מיך, מיט נאָך אַ גרויסן טראַנספּאָרט סאָלדאָטן, אַוועקגעשיקט קיין פוילן. די ערשטע שטאָט ווו מיר האָבן זיך אָפּגעשטעלט איז געווען — אָסטראָלענקא (לאָמזשער גובערניע).

אַ טאָג נאָכן אָנקומען אין דעם שטעטל, האָט מען אונדז געשיקט גראָבן אָקאָפּעס און ביסלעכווייז האָבן מיר זיך איבערגעטראָגן אויף דער דייטשער ערד און זיך אייגנע־קוואַרטירט אין דער שטאָט אָלענשטיין. מיט דריי טעג שפּעטער האָט זיך אָנגעהויבן די גרויסע שלאַכט אַרום די מאָזורישע זומפּן. פון ביידע צדדים זענען געווען טויזנטער טויטע. איך בין געווען פון די גליקלעכע לעבנגעבליבענע, וועלכע זענען געזונטען גע־ווארן אין געפאָנגנשאַפט. אין דייטשן געפאָנגענלאָגער נייהאַמער בין איך געווען פיר יאָר מיט צוועלף טעג.

צוריקקומענדיק אַהיים, האָב איך זיך באַלד אַרויסגעלאָזט כאַפן אַ בליק אויף מיין שטעטל. איך האָב דערזען די יוגנט, וועלכע איז אין צווישנצייט היפש אונטערגעוואַקסן און איך בין דערשטוינט געוואָרן פון דער קאָלאָסאַלער ענדערונג. יענדזשעוו, וואָס האָט אין 1911 געשמט מיט אַ גרויסער צאָל אינטעליגענץ און מיט אַ יוגנט, וועלכע האָט זיך דערלויבט אַ סך פרייהייטן, אָבער דאָך אין געוויסע גרענעצן און באַהאַלטענערהייט, נישט בפרהסיה, האָט מיטאַמאָל אַראָפגעוואָרן פון זיך דאָס „שעם־היטל". איך בין געווען איבערראַשט צו זען, ווי יונגעלייט און מיידלעך שפּאַצירן פריי אי׳בער די טראָטוואָרן געאַרעמט. יונגעלייט, וועלכע האָבן אין די יאָרן 1910—1911 געטראָגן לאַנגע קאַפּאָטעס און קלייניע חסידישע היטעלעך, געלערנט אין בית־מדרש, זענען איצט שוין געגאַנגען קורץ געקליידט, מיט געגאָלטע פּנימער און מיט שטעקעלעך אין די הענט און זיך געפירט מיט מיידלעך אונטערן אָרעם. זיך נישט געשעמט און נישט געשראָקן פאַר די פרומע יידן פון דער בית־מדרש־גאַס, געוויכערט פאַפּיראָסן, אַזוי ווי דאָס וואָלט געווען איינגעפירט מקדמונים...

איך האָב אין שטעטל געפונען אַ פאַרצווייגטע ביבליאָטעק און דאָס איז געווען פאַר מיר אַ זייער אָנגענעמע איבערראַשונג און אַ פריידיקע דערשיינונג, ווייל דערצו איז אויך געווען אַ רייך פאָליטיש־געזעלשאַפטלעך לעבן, עטלעכע פאָליטישע פאַרטייען, ווי אַלגעמיינע ציוניסטן, „פועלי־ציון" און „צעירי־ציון". אַן אַלגעמיינער ציוניסטישער וועד האָט אַרומגענומען אַלע פאַרטייען, קאָאָרדינירט זייער טעטיקייט און יעדע פאַרטיי האָט געצאָלט אַ גאַנץ נישקשהדיקע סומע דעם קאָאָרדינירקאָמיטעט ער זאָל קענען אָנפירן מיט זיין אַרבעט. אין די אָוונטן איז די ביבליאָטעק פאַרוואָנדלט געוואָרן אין אַ קולטור־צענטער פון יענדזשעוו. די צימערן פון דער ביבליאָטעק זענען

דער וועד פון „צעירי ציון" אין יענדזשעוו אין יאָר 1919.
פון רעכטס צו לינקס ה. וו. טייכנער, משה וואַקסבוים, נ. אַנקלעוויץ און יעקב ראָזענהאָלץ.

תמיד געווען געפֿאַקט מיט יונגווּאַרג. מען האָט געלייענט ביכער, דיסקוטירט וועגן זיי, ספּעציעל איז דעמאָלט געווען אין דער מאָדע דאָס בוך פון אָסקאַר ווייַלד „דאָס בילד פון דאָריאַן גריי״. די דיסקוסיעס זענען נישט איינמאָל געווען זייער הייסע און אַרויס־געראָפן אַפֿילו אַ היפּש ביסל בייז בלוט. עס זענען אויך פאָרגעקומען ליקציעס אין דער פּוילישער שפּראַך און די לעקטאָרן זענען געווען די לערער פון דער פּוילישער שטאָט־טישער גימנאַזיע. אויך אַ יידישע גימנאַזיע איז געווען אין יענדזשעוו און זי האָט פֿאַרמאָגט אַ גאָר שיינעם בנין. עס האָבן דאָרט געלערנט אַ גאַנצע רייַ באַגאַבטע לערער, ווי אינזש. משה טענענבוים, משה זילבערשטיין, אברהם סאַלאָוויטש, מאיר סאַרפראַן, דעמבינאַ און פרוי פינקעלשמיין. אַפֿילו קינדער פון פרומע הייזער זענען אויך, געוואָנען לערנען אין דער גימנאַזיע און געטראָגן די אוניפֿאָרמען גלייך מיט די קינדער פון די רעפֿאָרמירטע און פֿאַרגעשריטענע עלטערן. די שילער און שילערינס פון דער גימנאַזיע האָבן געזאָמלט געלט פֿאַרן קרן קימת לישראל, און פלעגן אין אַ בלימל־טאָג אַרומגיין איבער אַלע עקן שטאָט פֿאַרקויפן בלימלעך די יידישע איינווווינער פון שטאָט. בכלל האָט יעדער איינער געהאָט דאָס באַווּאוסטזיין און די איבערצייגונג, אַז די יוגנט באַקומט אַ נאַציאָנאַלע דערציאונג און אַז עס וואָקסט אַ גוטע יידישע יוגנט.

יעדן שבת נאָכמיטאָג פלעגט די יוגנט זיך צוזאַמענקומען אין אַ זאַל און איינער פון די לערער האָט געהאַלטן אַ רעפֿעראַט וועגן אַ געוויסן קולטור־פראָבלעם. אפט פלעגט מען אויך אַראָפּברענגען אַ רעפֿערענט פון וואַרשע אַדער פון קעלץ; די רעפֿעראַטן זענען תמיד געווען זייער גוט באַזוכט.

*

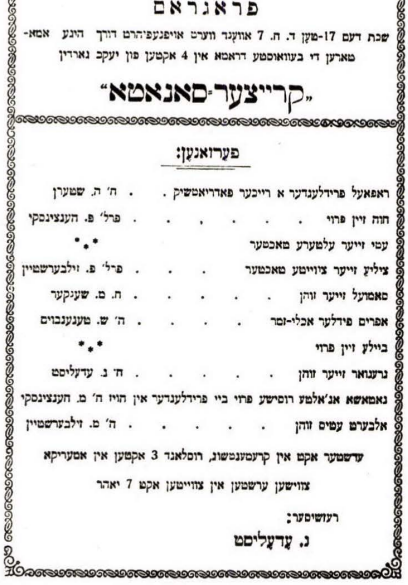
נאָכדעם ווי איך האָב פֿאַרבראַכט אַ שטיקל צייט אין דער היים, בין איך געווייזלט געוואָרן אַלס סעקרעטאַר פון ועד־העיר פון דער ציוניסטישער באַוועגונג. נישט ווייניק פֿראָבלעמען פּו אינערלעכן כאַראַקטער, זענען דאָן געווען אין ועד־העיר, וואָס האָבן פֿאַרשאַפֿט עגמת־נפש און שווערי־קייטן. אָבער אַזוי איז געווען די וויירקלעכקייט און די אַרבעט אין אונדזער יענדזשעוו.

היות די פֿאַרוואַלטונגען פון דער ביבליאָטעק און פון ועד־העיר פון דער ציוניסטישער באַוועגונג זענען קיינמאָל נישט געווען גענוג רייך, האָבן ביידע קאָמיטעטן באַשלאָסן צו אַרגאַניזירן אַ דראַמאַטישן קרייז. טראָץ דעם, וואָס עס זענען געווען זייער פיל יונגווּאַרג, וואָס האָט זיך ממש געריסן אַרייַנגענומען צו ווערן אין דעם דראַמאַטישן קרייז, איז אָבער כסדר געווען אַ מאַנגל אין טעאַטער־טאַלאַנטן. אַ שטיקל צייט נאָכדעם ווי איך בין צוריקגעקומען קיין יענדזשעוו, האָבן מיר באַשלאָסן אויפצופירן די „קרייצער סאָנאַטע״ פון יעקב גאָרדין. מען האָט זיך דערצו געדאַרפט באמת גוט אונטערגאַרטלען, כדי אויסצוקלייבן די ריכטיקע מענטשן פאַר די ראָלן, וואָס זיי זאָלן זיין צוגעפּאַסט. פאַרשטייט זיך, אַז יעדער אין שטעטל האָט זיך געריסן שפּילן די הויפּט־ראָלע, און עס איז אָנגעקומען ממש מיט קריעת ים־סוף ביז עס איז אונדז געלונגען צוזאַמענצושטעלן די טעאַטער־טרופּע. דערנאָך זענען געקומען לאָנגע און שווערע וואָכן פון איינשטודירן די ראָלן, פראָבעס, און ווען מען האָט זיך געכאַפּט, אַז די ראָלע פון „עטעניו״ ווערט נישט ריכטיק אינטערפּרעטירט, האָט מען אָנגעהויבן זוכן אַ מער פאָסנדיקע פערזאָן, וואָס זאָלן האָבן די נייטיקע פעיקייטן צו דער דאָזיקער ראָלע. און אַז מיר האָבן שוין געפונען די פּערזאָן, האָבן זיך ערשט אָנגעהויבן די אמתדיקע

שווערי־קייטן. די ראָלע האָבן מיר אָנגפאָרטרויט דער פרל. חיה בירענשטאָק, די טאָכטער פונעם יענדזשעווער דיין ר׳ שמשון. מיר האָבן אָבער געווּסט, אַז דאָס איז אַ גרויסע ריזיקע, ווייל אויב דער פאָטער וועט זיך, חלילה, דערוויסן, אַז זיין טאָכטער שפילט, רחמנא ליצלן, טעאַטער, וועט פון דעם גאַנצן פלאַן ווערן גאָרנישט מיט נישט.

בסוד־סודות איז מיט איר איינגעשטודירט געוואָרן די ראָלע, און ווען עס איז גע־קומען דער „יום־הדין" — דער טאָג פון דער פאָרשטעלונג, איז דער זאָל פון די שטאָטישע פייערלעשער געווען פול געפאָקט, אַז מען האָט פשוט קיין שפילקע נישט געקאָנט אַראָפוואַרפן אויף דער ערד. מען קאָן זיך גאָרנישט פאָרשטעלן דאָס יאָגע־נישׂ, לויפענישׂ, האָרצקלאָפענישׂ פון די אַרטיסטן־אַמאַטאָרן, פון רעזישיסער, פון קאָס־רער, פון סופליאָר א״אַ. סוף־כל־סוף האָט זיך דער פאָרהאַנג אויפגעהויבן. דער טומל און געפילדער האָט זיך איינגעשטילט און עס האָט זיך אַנגעהויבן די פאָרשטעלונג. עס איז געווען פאַר יעדן איינעם אַ נחת־רוח בייצוזיין ביי דער פאָרשטעלונג, וואָס איז דורכגעאַנגען גוט און גלאַטיק און אַלע זענען געבליבן זייער צופרידן.

צומאָרגנס איז דאָס שטעטל געגאַנגען אויף רעדלער. קינד און קייט האָבן גערעדט וועגן דער געלונגענער פאָרשטעלונג. די טאָכטער פונעם דיין איז אַוודאי געווען צו־פרידן, ווייל דער פאָטער האָט איר אַפילו קיין מוסר נישט געזאָגט. די פאָרוואַלטונגען פון דער ביבליאָטעק און פון ציוניסטישן וועד־העיר זענען אויך געווען צופרידן, ווייל זייערע קאַסעס זענען באָרייכערט געוואָרן מיט אַ היפשער סומע זייער נייטיקע זלאָטעס.

פאלקס פראקציע צעירי־ציון אין יענדזיעוו.

פראגראם

שבת דעם 17-טען ה. ח. 7 אוקטאבער 1911 אויפגעפירט דורך הונגע אמא־טארען די בעזוואסטע דראמא אין 4 אקטען פון יעקב נאדירן

„קרייצער־סאנאטא"

פערזאנען:

ראפאעל פירידלענדער א רייכער פאדריאמשיק . . ח׳ ה. שטערן
חנה זיין פרוי . . . . . פרל׳ פ. העניגינסקי
עטי זייער עלטערע טאכטער
צילע זייער צוויישע טאכטער . . . פרל׳ פ. זילבערשטיין
מאמעל זייער זוהן . . . . . ח. ס. שענקער
אפרים פירידלער אכלי־זמר . . . . ח׳ ש. מענענבוים
בוילע זיין פרוי
נרשנאר זייער זוהן . . . . . ח׳ נ. עדעליסט
נאמאשא אנ׳אלטע רוסישע פרוי ביי פירידלענדער אין הויז ח׳ ס. העניגינסקי
אלבערט עפים זוהן . . . . . ח׳ ס. זילבערשטיין

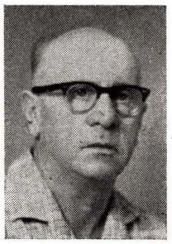
עדשטער אקט אין קרעפענשוט, רוסלאנד 3 אקטען אין אמעריקא
צווישען עדשטען אין צווייטען אקט 7 יאהר

רעזישיסער:
נ. עדעליסט

קלמן כענטשינסקי
חולון

מיינע זכרונות פון אמאליקן יענדזשעוו

א

אין די לעצטע יאָרן פֿאָר דער ערשטער וועלט־מלחמה האָב איך זיך גרינטלעך אויסגעלערנט דאָס דרוקער־פֿאַך. כ׳בין נאָך דעמאָלט געווען זייער יונג, אָבער די שווערע לעבנס־באַדינגונגען אין דער היים האָבן מיך געצוווונגען צו פֿאַרלאָזן די שול און זוכן אַ מקור פון פּרנסה, כדי צו פֿאַרלייכטערן דעם מצב אין שטוב. אין די אָרטאָדאָקסישע קרייזן פֿאַרפֿולקאָמט מיין בילדונג און געלערנט דאָס, וואָס אַנדערע קינדער האָבן געלערנט אין שול בייטאָג. כ׳בין געווען צופֿרידן, ממש גליקלעך פונעם רעזיון, אַז איך וועל האָבן די מעג־לעכקייט אַרייַנצובאַרעגען אין אונדזער שטוב אַריין דאָס, וואָס עס האָט אָזוי געפעלט: ברויט צו דער זעט! און אָזוי איז עס טאַקע געשען, מיין יונג האַרץ איז געוואָקסן פון פרייד. איך האָב זייער ליב געהאַט מיינע עלטערן, און איבערהויפּט פֿאַרן טאַטן האָב איך געהאַט דעם גרעסטן דרך־ארץ. איך האָב אין אים גאָר נישט אַן אויסנאַם־טיפּ, אפשר איז עס געשען דערפֿאַר, וואָס איך האָב נישט ווי זייטיקע מענטשן דרייען זיך אַרום אים און ווילן געניסן פון זיין חכמה.

שוין אין מיינע יינגסטע יאָרן האָב איך געפילט, אַז מיין פֿאָטער איז אַ ייד מיט גרויס וויסן. נאָך אַלס קינד פֿלעגט ער מיר פֿאַרענטפֿערן פיל פֿראָגן, וואָס זענען מיר דעמאָלט געווען שווער צו באַגרייפן. וועג איך בין אַ ביסל עלטער געוואָרן, איז מיין ליבשאַפט צו אים געוואָרן פיל שטאַרקער. איך האָב אים שוין דאַן דערקענט אַלס אַ ייד אַ תלמיד־חכם מיט טיפן יידישן און אַלגעמיינעם וויסן. איך האָב אים עד היום נישט פֿאַרגעסן, ער לעבט אין מיין זכרון און איז טיף איינגעבאַקן אין מיין האַרץ און אין מיין נשמה אויף אייביק;

מיין פֿאָר האָב איך געלערנט אין דער דרוקעראי פון זלמן מאַרדקאָוויטש, דאָרטן בין איך אויך רייף געוואָרן אַלס מענטש, וואָס האָט באַקומען אַן אייגענעם בליק אויפן לעבן. איך האָב אַנגעהויבן פיל לייענען און פֿאַרשטיין דאָס גלייענטע און אַנגעהויבן אונטערשיידן צווישן שלעכטס און גוטס. איך האָב דאַן פֿאַרשטאַנען, אַז דער אַרבעטער וועלט אויסגענוצט און אַז ער איז מחויב צו קעמפֿן פֿאַר זיינע רעכט, בכדי צו פֿאַרבעסערן זיינע סאָציאַלע באַדינגונגען. אין יענע יאָרן האָט מען געאַרבעט פון פרימאָרגן ביז שפּעט בייאָבט; איך האָב זיך אַנגעהויבן בוטעווען קעגן דעם אויף אַן אינסטינקטיוון אופן און נישט ווי אַ רעזולטאַט פון באַווּוסטזינקייט איבערציי־גונג, אַז איך דאַרף כּאַרבעטערן מיינע אַרבעטס־באַדינגונגען.

אין יענער צייט האָב איך נישט כּאַרשטאַנען געווי, ווי אַזוי אויסצוטרעטן זיך אַ וועג און דערגרייכן דערצו, אַז אַחוץ דער אַרבעט זאָל איך נאָך האָבן אַ ביסל צייט פֿאַר זיך זעלבסט.

אין יאָר 1913 האָבן די שילער פון יענדזשעווער לערער־סעמינאַר, וואָס האָט זיך געפונען הינטערן קלויסטער, אין דער געביידט פון „קאָשטשאָל שוויענטעגא קאַדלובקאַ", געמאַכט אַן אויס־פלוג אַזש קיין פּעטערבורג. וועג זיי זענען צוריקגעקומען האָבן זיי געשריבן איינדרוקן און איבער־לעבונגען און איך בין געווען דער זעצער און דרוקער פון זייער בוך. דאָס איז געווען מיין ערשטע אַרבעט אַלס דרוקער פון אַ רוסיש בוך. איך האָב אַנגעהויבן די אַרבעט מיט גרויס חשק און איך האָב שוין געהאַט אויסגעזעצט אַרום זעכציק זייטלעך, וואָס זענען אויך שוין געווען קאָרעגירט פון די סעמינאַריסטן און גרייט צום דרוק. פלוצים האָב איך באַקומען אַ מעלדונג פון דער דירעקציע פונעם סעמינאַר, וואָס האָט באַפוילן איבערצורייסן די אַרבעט, נישט אַנגעבנדיק קיין שום מאָטיוון. געווען איז עס אין זומער 1914. דער זומער איז יענץ יאָר געווען אַ באַזונדערס „הייסער"...

אייניק טעג פֿאָר תשעה־באב, וועג איך בין שוין געשמאַק געשלאָפן, האָט מען אַנגעקלאַפּט אין דער טיר; עס איז געווען דער פֿאוויאַטאָוועט זשאַנדאַר, און ער האָט געפרעגט: „זדיעס זשי־וויאָט גאָספּאָדין כענטשינסקי?". מיר האָבן זיך שטאַרק דערשראָקן, דער באַזוך פון אַ רוסישן זשאַנדאַר איז קיינמאָל נישט געווען קיין גוטער סימן. ער האָט געפרעגט, צי דער זון, דער דרוקער,

איז אין דער היים? מיין פאָטער האָט געענטפערט, אַז איך בין דאָ. דער זשאַנדאַר האָט באַפוילן איך זאָל זיך שנעל אָנטון (זיך נישט שרעקן), ווייל מען דאַרף דאָרט האָבן אַ דרינגענדיקע דרוק־אַרבעט, וואָס מוז געמאַכט ווערן די זעלביקע נאַכט. איך האָב זיך אַ ביסל באַרואיקט און באַמיט צו באַרואיקן מיינע עלטערן, אַז ביז פאַרטאָג וועל איך זיין צוריק אין דער היים. ער האָט אָבער מיט קיין וואָרט נישט דערמאָנט צו וואָס מען רופט מיך.

אַ יאָר־מאַרק אין יענדזשעוו, אין יאָר 1913.

ווי נאָר איך בין אַריין צום מיליטערישן נאַטשאַלניק, האָט מען מיר איבערגעגעבן אַ טעקסט אין רוסיש. דאָס איז געווען אַ באַקאַנטמאַכונג אין נאָמען פון רוסישן צאַר. מען האָט מיר אָנגעזאָגט זייער שטרענג, אַז ביז ווען די באַקאַנטמאַכונג וועט נישט פאַרענטלעכט ווערן, טאָר איך קיינעם נישט דערציילן וועגן איר אינהאַלט, ווייל עס איז אַ מלוכה־סוד. אין דער באַגלייטונג פון צוויי זשאַנדאַרן בין איך אַוועק אין דרוקערייַ. איך בין דאָרט אַריין אַרום צוויי אַ זייגער ביינאַכט און דער בעל־הבית פון דער דרוקערייַ, זלמן מאָרדקאָוויטש, איז שוין אויך דאָרט געווען. אונטער דער אויפזיכט פון אַ זשאַנדאַר האָב איך אָנגעהויבן זעצן די באַקאַנטמאַכונג. אירע ערשטע ווערטער זענען געווען:

„אין טאָג פון 18טן יולי 1914, האָט דייטשלאַנד אונדז דערקלערט קריג". מיינע קינדערישע אויגן זענען פאַרנעפלט געוואָרן פון גרויס שרעק דערהערנדיק צום ערשטן מאָל, אַז עס איז געקומען צו אַ מלחמה צווישן אַזעלכע צוויי גרויסע מלוכות.

איך האָב פאַרענדיקט מיין אַרבעט, פריי אָפּגעאָטעמט, אָבער טיף אין האַרץ האָט מיך געמאַטערט אַ משונהדיקע אומרואיקייט און מורא פאַר דעם, וואָס איז באַצייכנט געוואָרן מיט שרעקלעכן אויסדרוק, מ ל ח מ ה!

ווען איך האָב זיך גאָר־אייליק אַהיים איז שוין געווען טאָג. די „מעלדונגען" זענען שוין געווען אויסגעקלעפט איבער דער גאַנצער שטאָט און די מאָביליזאַציע האָט זיך אָנגעהויבן!

עס איז געווען תשעה־באב, אָבער דאָס מאָל האָבן אַלע יידן געפילט דעם נייעם חורבן. טאָטעס און מאַמעס האָבן געהאַט פאַרחושכטע פנימער צוליב דער מאָביליזאַציע פון זייערע זין און מענער. פרויען און קינדער זענען געוואָרן צעטומלט, ווייל זיי האָבן געפילט וואָס זיי פאַרלירן און וואָס עס דערוואַרט זיי. מיך אַליין האָט זייער שטאַרק געקלעמט בייַם האַרץ, עס האָט מיך אַרומגענומען אַ מורא. מיין עלטערער ברודער, משה, איז געווען אין מיליטער־דינסט אין רוסלאַנד, כ׳האָב אים זייער ליב געהאַט און נישט געקאָנט באַגרייפן. פאַרוואָס דאַרף ער גיין אין דער מלחמה און אייַנשטעלן זיין לעבן פאַרנישן טראָן...

די רוסן איז נישט געלונגען דורכצופירן די מאָביליזאַציע אין שנעלן טעמפּ. אָבער דאָך איז אַ גרויסער טייל מאָביליזירט געוואָרן און אָוועקגעשיקט געוואָרן אין טיף רוסלאַנד. דאָס שטעטל

איז אַרומגענומען געוואָרן מיט אַ טיפן טרויער, אָבער לאַנג צו טרויערן איז אויך נישט געבליבן קיין צייט, באַלד האָבן זיך באַווּיזן די ערשטע גרענעץ־אָפּטיילונגען פון די רוסישע קאָזאַקן.

וועָן די זעלנער זענען אַנטלאָפן פון סאָסנאָוויץ, טשענסטאָכאָוו און אַנדערע גרענעץ־שטעט, האָבן זיי שוין באַווּיזן צו ראָבירן. עס איז אַנטשטאַנען אַ בהלה אין אַלע שטעט און שטעטלעך און יידן האָבן זיך אויסבאַהאַלטן וווּ מען האָט נאָר געקאָנט.

די אַרטיקע רוסישע מאַכט מיטן פּאָוויאַטאָוע נאַטשאַלניק גלאָוואַצקי בראש, האָט פאַרלאָזט יענדזשעוו. ער האָט כּאַרזיכערט, אַז אין עטלעכע טעג אַרום וועט ער זיין צוריק. ווי נאָר זיי האָבן כּאַרלאָזט די שטאָט איבערלאָנדיק אַלץ אויף הפקר, האָט די פּייערלעשער־אָפּטיילונג אַרגאַניזירט אַ ציווילע מיליץ, כדי אָפּצוהיטן די שטאָט פון גניבות און אַנפאַלן מצד די כוליגאַנעס. דאָנערשטיק איז דער יאָריד פאַרגעקומען נאָרמאַל, פּויערים זענען געקומען פאַרקויפן זייערע פּראָדוקטן און יידן זיך געגרייט צום שבת ווי אַלעמאָל, יידן זענען געגאַנגען דאָוונען, די נאַכט איז געווען אַ אינקויפּ סחורות. דאָך האָט זיך געפילט, אַז דער יאָריד איז נישט ווי אַלעמאָל. דערווייל האָבן פּינצטערע און די יידן האָבן וור־נישט־ווו געהיטן זייערע הייזער.

די קלויסטער־גאַס אין יענדזשעוו.

פּלוצים איז געוואָרן אַ געלויף איבער די גאַסן, און ספּעציעל אין די באַווויונטע דורך דער קריסטלעכער באַפעלקערונג. יונגוואָלג און עלטערע מענטשן, ווי אויך יידישע חברה־לייט, זענען געלאָפן אין דער ריכטונג פון וואָידיסלאָוואר שאָסיי. מען האָט געזאָגט, אַז דאָרט, הינטערן בארג, העט־וווייט נאָך דער מקוה, איז זיך־געקומען מיליטער אין בלויע מונדירן, וואָס רעדן נאָר פויליש אָן דאָס זאָלן זיין די לעגיאָנערן פון דער עסטרייכישער אַרמיי מיט אַ סך פאַליאָקן. מען האָט אויך פאַרזיכערט, אַז דער הויפּט־אָפּירער זייערער, יוזעף פּילסודסקי, געפינט זיך אויך צווישן זיי. די עלטערע מענטשן האָבן וועגן דעם גערעדט שטיל, מען האָט משמעות מורא געהאַט פאַר די קאָזאַקן, זיי זאָלן פּוטזים נישט אָנקומען און נקמה־נעמען דורך שלאָגן מכות־רצח און בלוט־פאַר־גיסונגען. אָבער די קליינע קונדייסים זענען מיט אייפער און נייגיר אַנטקעגנגעלאָפן די זעלנער מיט אויסגעשרייען: „זאָל לעבן פּוילן, זאָל לעבן פּילסודסקי!". אַזוי האָבן אונדז געלערנט די פאַליאָקן צו שרייען און אַזוי האָבן מיר, צוזאַמען מיט זיי, אָפּגעטון דאָס שטיקל אַרבעט. מיר זענען צוגעקומען נאָענט צו די סאָלדאַטן מיט גרויס שמחה און טאָקע זיך אויסגעשמועסט מיט זיי אויף פּויליש. זיי זענען געזעסן אויף קליינע פּויערישע דאַרפּס־פורלעך, וואָס זיי האָבן רעקווּיזירט ביי פּויערים פון די אַרומיקע דערפער. זיי האָבן אונדז אויסגעפּרעגט, צי די רוסן געפינען זיך נאָענט און האָבן גלייך אָנגעהויבן מאַרשירן אין שטאָט אַריין, זינגענדיק פּולישע פּאַטריאָטישע לידער פון די לעגיאָנען. פאַר אונדז קליינוואַרג איז עס געווען אַ גרויסע שמחה און מיר זענען געווען איבעררַשט צו זען „אמתדיקע ביקסן" אויף די אַקסלען פון די זעלנער. זיי האָבן באַלד רעקווּירט זירט דאָס הויז פון פערענסן און אין דער דירה פון פרוי ד״ר באַשע עפשטיין האָבן זיי איינגעאַרדנט זייער קאָמענדאַנטור. דאָרט איז איינגעשטאַנען דער הויפּט־קאָמאַנדיר און אָנדערע קאָמענדאַנטן פון די לעגיאָנען, וואָס זענען אין די שפּעטערדיקע יאָרן געוואָרן גאָר וויכטיקע מלוכה־מענער.

די קריסטלעכע באַפעלקערונג איז געווען אויסער זיך פון פרייד, עס האָט בײַ זיי אויפגעלעבט די האָפענונג וועגן דער אויפּריכטונג פון דער פּוילישער זעלבשטענדיקייט. דער שטאָט־קאָמענדאַנט האָט געשאָפן אַ מאָביליזירונגס־ביורא און זייער אַ סך פרייוויליקע האָבן זיך פאַרשריבן אין די פּוילישע לעגיאָנען, צווישן זיי איז אויך געווען אַ קליינע גרופּע יידן, אויסגעשפּראָכענע אַסימי־לאַטאָרן און אויך סתם־יידן.

עס זענען אַריבער עטלעכע טעג און דאָס לעבן האָט זיך אַ ביסל נאָרמאַליזירט. אומעטום האָט מען געהערט זינגען די לעגיאָנערן־לידער, די נייע פרייוויליקע האָט מען גלייך געלערנט די מלאכה פון פירן מלחמה, עס האָט זיך געדאַכט, אַז אַזוי וועט עס שוין פאָרבלייבן אויף אַ לענגערע צייט, אָבער קיינער האָט נישט געקאָנט פאָרויסזען דעם סוף. עס זענען אַרויסגעגאַנגען געוואָרן אַ גאַנצע רײַ באָפעלן פון דער לעגיאָנערן־קאָמענדאַנטור, אָבער זיי האָבן נישט געשטערט דעם נאָרמאַלן גאַנג פון לעבן. יידן האָבן פרייער אָפּגעאָטעמט, וויל די שטימונג צווישן די לעגיאָנערן לגבי די יידן איז געווען אַ גוטע און מען האָט געפילט, אַז עס הערשט בײַ זיי אַ דעמאָקראַטישער גייסט. אַזוי זענען אַדורך עטלעכע וואָכן. דערווייל האָט מען איבערגעגעבן, אַז די לעגיאָנערן זענען אָפּגילו נישט דערגאַנגען בין קעלץ, זיי זענען אָפּגילו אַריין אין דער שטאָט און דאָרט געבליבן אַ טאָג־צוויי, אָבער נאָך אַ קאַמף מיט די קאָזאַקן, האָבן זיי געמוזט אָפּטרעטן.

אין יענדזשעוו איז דאָס לעבן דערווייל וווייטער געגאַנגען נאָרמאַל; דאָגערשטיק פלעגט פאָר־קומען דער יאָריד, עס זענען דאָן געווען שיינע זומערדיקע טעג, פויערים זענען געקומען מיט פולע וועגענער און אויך אין די געשעפטן איז געווען אַ סך סחורות, אָלע האָבן געהאַנדלט, געקויפט און פאַרקויפט, פונקט ווי עס וואָלט נאָרנישט געווען קיין מלחמה אויף דער וועלט.

אין אַזאַ יאָריד־טאָג, וועו דער האַנדל־וואַנדל איז אַנגעגאַנגען לעבעדיק, איז פלוצים אויסגע־בראכן אַ גרויסע בהלה; די לעגיאָנערן האָבן זיך אַראָפּגעלאָזט צום מאַרק און צווישן די קרעמלעך, שרייענדיק, אַז אָלע זאָלן וואָס שנעלער גיין אַהיים. די געשעפטן האָבן זיך גיך געשלאָסן און די קרעמער האָבן נאָר טיילווייז באַוויזן צו פאָרנעמען אַהיים זייערע סחורות. די פאָרבליבענע סחורות אויפן מאַרק און די פאַרמאַכטע קרעמלעך, זענען געבליבן הפקר און מען האָט אַנגעהויבן צו ראַבירן די סחורות. דער באָפעל איז געווען, אַז אָלע איינווינער פון שטאָט מוזן פאָרבלייבן אין זייערע דירות, פאַרשליסן טיר און טויער און זיך נישטווייזן אין גאַס, וויל עס דראָט אַ סכנה פאַרן לעבן.

די גאַסן זענען באַלד אויסגעליידיקט געוואָרן פון מענטשן און עס האָט געהערשט אַ שטילקייט וויי עס וואָלט דאָרט קיין לעבעדיק נפש נישט געווען. דער פחד איז געווען גרויס און מען האָט פאָראַהנגעגן די פענצטער, כדי נישט צו זען, וואָס עס טוט זיך אין דרויסן. די נאַכט איז צוגעפאַלן, אין שטעטל איז געווען שטאַרק כינצטער, קיין עלעקטריש ליכט איז נישט געווען און אַנצינדן אין שטוב אַ ליכט אָדער אַ לעמפּל, איז געווען שטרענג פאַרבאָטן. קיינער איז יענע נאַכט נישט געשלאָפן, יעדנס אויער איז געווען אָנגעשפּיצט צו הערן וואָס עס טוט זיך אין דרויסן. אָבער אין שטעטל האָט געהערשט אַ בית־הקברות־שטילקייט. וועו עס איז אָנגעקומען פרייטיק פאַרטאָג האָט איינער פון אונדזער הויז זיך אַרויפגעדראָפּעט צויפן דאַך אַ קוק צו טון, וואָס עס טוט זיך אין דרויסן, אָבער ער איז גלייך אַראָפּ אַ דערשראָקענער פון דער טויטער שטילקייט, וואָס עס האָט געהערשט אויף די גאַסן.

וועו עס איז געוואָרן גרויסער טאָג איז פון שכנס הויז אַרויס אַ „דעלעגאַציע", כדי צו זען, וואָס עס קומט פאָר און טאָקע אויך גיין אין מארק אַריין זוכן ברויט. נאָך אַ געווּיסער צייט זענען זיי געקומען אָנגאָגן, אַז די שטאָט איז פריי פון די לעגיאָנערן, זיי זענען נעכטן פאַרנאַכט„ העגדום פענדום, אָנטלאָפן פון שטאָט און אונדז געהייסן זיצן אין די הייזער...

אין שטאָט איז נישט פאַרבליבן קיין מיליטער. עס האָט זיך באַלד אַרגאַניזירט אַ „סטראַזש אַביוואָטעלסקאַ" (אַ בירגער־וואַך), און זי האָט איבערגענומען די מאַכט איבער דער שטאָט. יידן האָבן אָנגעהויבן זיך גרייטן צום שבת וויי מען האָט נאָר געקאָנט. די בעקערס האָבן אויף שנעל געבאַקן חלות און גלייך האָט זיך כמעט אַלץ איינגעשטעלט וויי קיינמאָל נאָרנישט, עס איז נאָר געווען איין אויסנאַם — יעדער האָט „מקבל שבת" געווען בײַ זיך אין דער היים, אָדער מיט נאָך יידן, וועלכע האָבן געווויינט אין זעלבן הויז. צומאָרגנס, שבת, זענען יידן שוין געגאַנגען צום דאַווענען, וועו אין זיין „שטיבל" אָדער בית־מדרש און אָלע זענען בשלום אהיימגעקומען. מען האָט געמאַכט „קידוש", אָפּגעגעסן וואָס מ'האָט געהאַט אין שטוב. פלוצים אַ ידיעה — צוויי יונגע קאָזאַקן מיט פּיקעס האָבן זיך באַוויזן פאָר דער בריק פון דער קעלצער גאַס, מיט אָנגעלאָדענע ביקסן. זיי האָבן צוגערופן אַ קריסט און געפאָדערט פון אים עס זאָל, אין זייער אָנווועזנהייט, דורכגיין די

בריק הין־און־צוריק, און ווי נאָר זיי האָבן זיך פֿאַרזיכערט, אַז די בריק איז נישט אונטערגעמינירט, זענען זיי מיט אַ גאַלאָפּ אַוועק אויפן שטאָטישן מאַרק. אין דער רגע ממש האָבן זיך באַוויזן צוויי יידן מיט ווייסע בערד און אין זייערע הענט האָבן זיי געהאַלטן אַ זילבערנע טאַץ מיט ברויט און זאַלץ, אַלס אויסדרוק פון ליבלעכן קבלת־פּנים מצד די יענדזשעווער יידן. זיי האָבן געוואָלט אַזוי אַרום פּאַרמיידן אַ שחיטה אויף יידן.

די קאָזאַקן זענען געווען צופֿרידן און זיי האָבן אָנגעהויבן זיך אויספֿרעגן, צי עס איז נאָך דאָ פֿאַראַן עסטרייכיש מיליטער. מען האָט זיי געזאָגט, אַז אין שטאָט געפינט זיך שוין נישט קיין שום מיליטער, זיי האָבן זיך אַרומגעקוקט אויף אַלע זייטן, פֿאַרבליבן אין מאַרק אַ האַלבע שעה און דערנאָך צוריק פֿאַרשווינדן. קורץ דערנאָך איז אָנגעקומען אַ מחנה קאָזאַקן מיט און אַן בערד און זיי האָבן זיך אַראָפּגעלאָזט צום מאַרק, עס איז געווען אַ שרעק צו קוקן אויף זייערע פּנימער. הגם די יידן האָבן זיי געמאַכט אַ קבלת־פּנים און מען האָט זיי אויך געגעבן עסן און טרינקען און דאָס יונגוואָרג האָט אָפּילו געבראָכט עמערס מיט וואָסער אָנצוטרינקען די פֿערד, זענען דאָך געווען פֿאָלן פון רויב ביי אייגנלנע יידן אָבער חלילה נישט קיין רציחות. זונטיק האָבן זיך באַווּזן גרויסע מחנות רוסיש מיליטער פון פֿאַרשידענע פֿאַרמאַציעס מיט האַרמאָטן און אָנדערע כלי־זין און זיי זענען אַוועק אין דער ריכטונג פון קראָקע. פֿאַר די יידן איז געווארן אַן אמתער גהינום; עס האָבן זיך אָנגעהויבן גניבות און רציחות, עס איז שווער געווען צו באַקומען ברויט, ווייל די בעקעריין האָבן געבאַקן נאָר פֿאַרן מיליטער, עס איז געווען אַ פֿאַל, ווען פעלדמאָנס טאָכטער פון דער „טומאה״־גאָס, אַ מיידל פון 13 יאָר, איז דערשאָסן געוואָרן דורך אַ סאָלדאָט אין דער בעקעריי פון זעליק בעקער, בעת זי האָט געבעטן אַ ברויט פֿאַר געלט. די מהומה און פּחד צווישן די יידן איז געוואָרן זייער גרויס, די שטאָט איז פון טאָג־צו־טאָג באַזעצט געוואָרן מיט מער מיליטער, זיי האָבן אָנגעכטיקט אין די הייזער פון דער באָפעלקערונג און גניבות זענען געווארן אַ נאָרמאַלע, טאָג־טעגלעכע דערשיינונג.

אויף אייזיק שטראָסבערגס, וועלכער איז געשטאָנען אין טלית, שבת בײַם דאָוונען, האָט מען געמאַכט אַ בילבול, אַז ער איז אַ שפּיאָן, די רוסן האָבן געוואָלט אים אויפהענגען; יידן־גבירים האָבן זיך משתדל געווען און קוים אים אָפּגערעטעוועט פון דער זיכערער תליה. דאָס לעבן בכלל איז געווארן הפקר; אָחוץ די גניבות פלעגט מען אַרעסטירן אויך יידן פֿאַר סימפּאָטיזירן מיט די פוילישע לעגיאָנען, עס איז געווען אַ מסירה אויף עטלעכע יידן, וואָס האָבן געמוזט זיך צושטעלן צו די לעגיאָנען און זיי זענען אַרעסטירט געווארן, אָבער נאָך גרויסע השתדלותן האָט מען זיי באַפֿרייט.

אַזוי זענען אַדורך עטלעכע וואָכן. די רוסן האָבן געליטן גרויסע מפלות הינטער קראָקע און האָבן געמוזט אין איילענייש אָפּטרעטן. די עסטרייכישע אַרמיי איז געגאַנגען פֿאָרויס און אין אַ שיינעם פרימאָרגן האָבן די רוסן פֿאַרלאָזט אונדזער שטאָט. עס איז פֿאַרגעקומען אַ קורצער קאַמף אַרום דער שטאָט און באַלד דערנאָך האָבן די עסטרייכער אַריינמאַרשירט מיט אַלע זייערע קריגס־מכשירים קיין יענדזשעוו.

אין דער עסטרייכישער אַרמיי זענען אויך געווען טשעכישע, אונגאַרישע און פוילישע פֿאָלקן און זיי האָבן מאַרשירט ביז קראָשניק. נאָך אייניקע וואָכן זיך דער גורל פון דער מלחמה ווידער־אַמאָל געענדערט און די רוסן זענען אויפסניי אַריין קיין יענדזשעוו. עס האָבן זיך ווידער אָנגעהויבן שלעכטע צייטן און דאָס לעבן איז ווידער געווארן פֿאַר יידן אַ גיהנום. צום גליק האָט דאָס לאָנג נישט געדויערט, די רוכן האָבן באָקומען שטאַרקע קלעפּ און געליטן פֿאַרלוסטן, זיי האָבן פֿאַרלאָזט יענדזשעוו און אין פֿאַרלויף פון גאָנצן וויינטער, לאָנגע זעקס חדשים, האָט זיך דער פֿראָנט איינ־געשטעלט צווישן יענדזשעוו און פּינטשעוו, די עסטרייכער זענען געווען אין יענדזשעוו און די רוסן אין פּינטשעוו. וועו עס איז געקומען דער פּריליגן האָבז די עסטרייכער אָנגעהויבן אַ גרויסע אָפּעס־סיוע און אָפּגעשטויסן די רוסן העט־וויים פון אונדזער געגנט.

ווי באַקאַנט, האָט די מלחמה געדויערט כמעט פיר יאָר. אונטער דער עסטרייכישער הערשאַפט האָט זיך די יידן געלעבט פיל בעסער ווי אונטער דעם צאַרישן רעזשים. עס האָט זיך אַנטוויקלט אַ געזעלשאַפטלעך לעבן און עס האָבן זיך אַרגאַניזירט ציוניסטישע פֿאַרטייען און סאָציאַליסטישע פֿאַראיינען אויף דער יידישער גאָס. אָלע האָבן געהאָפט, אַז ווי באַלד די מלחמה וועט זיך ענדיקן וועט פֿאַר יידן זיך אָנהייבן אַ נייע צייט און אַ פריי לעבן. אַזוי האָט עס אָנגעהאַלטן ביזן יאָר 1917, וועו עס זענען אויסגעבראָכן די רעוואָלוציעס אין רוסלאַנד, די־טשלאַנד און עסטרייך.

אין אַ שיינעם פרימאָרגן האָט מען געזען דאָס משונהדיקע בילד ווי אַזוי די פֿאַליאָקן זענען

באַפאַלן די טשע און עסטרייכישע אָפיצירן און סאָלדאַטן און צוגענומען ביי זיי דאָס געווער. די זעלבער און אָפּיצירן האָבן זיך כמעט נישט קעגנגעשטעלט און אַוועקגענעבן זייער געווער. פּוילן איז געווארן פריי, אָבער פאַר יידן זענען די ערשטע טעג פון דער פּוילישער פרייהיים געווען שווערע; די פאַגראָמען, וואָס זענען פאָרגעקומען זענען טאָקע געווען אין קליינעם מאָסשטאָב, אָבער דאָס געפיל איז געווען, אַז דאָס לעבן פון יידן איז הפקר. גלייך דערנאָך האָבן אָבער די יידן זיך אַרגאַניזירט אין אָנגעהויבן קעמפן פאַר זייערע רעכט און פאַר די יידישע אינטערעסן. די יידישע כלל־טויער האָבן אָנטוויקלט אַ גרויסע טעטיקייט און אַריינגעטראָטן אין פּוילישן פאַרלאָמענטאַרישן לעבן.

עס האָט זיך געעפנט אַ ניי קאַפּיטל אין דער געשיכטע פון די יידן אין פּוילן.

ב

די ערשטע וועלט־מלחמה האָט זיך דערנענטערט צו איר סוף, אַ דאַנק די רעוואָלוציעס, וואָס זענען אויסגעבראָכן אין צאַרישן רוסלאַנד, אין דייטשלאַנד און אין עסטרייך. פּוילן האָט באַקומען איר זעלבשטענדיקייט נאָך דער פילייריקער פאַרשקלאַפונג און זיך פאַרוואַנדלט אין אַן אומאָפּהענגיקער רעפובליק. די יענדזשעווער יידישע קהילה, צוזאַמען מיטן אַלגעמיינעם פוילישן יידנטום, האָט דערזען אין דער באַנייאונג פון דער פּוילישער מלוכהשאַפט אויך איר אייגענע באַפרייאונג. מ'האָט געהאַפט אויף נאַציאָנאַלער אויטאָנאָמיע. פאַר יידן איז דאָס געווען די סיבה פון דער פרייד צוזאַמען מיטן פּוילישן פאָלק. מען האָט געהאָפט אויף אַ בעסערן מאָרגן און מען האָט געגלייבט, אַז דער מאַרשאַל יוזעף פּילסודסקי וועט מיט דער באַנייאונג פון דער פּוילישער זעלבשטענדיקייט, אויך ברענגען פרייהייט פאַר יידן.

עס איז אויסגעווייזלט געווארן דער ערשטער געזעצגעבערישער סיים (פּוילישער פאַרלאָמענט), אין וועלכן עס זענען אַריין אויך יידישע דעפוטאַטן מיט יצחק גרינבוים און אַפּאָליינאַרי מאַקסימיליאַן האַרטגלאָס בראש. זיי האָבן געשאָפן אַ „קאָלאָ" פון אַלע יידישע דעפוטאַטן פון סיים און סענאַט.

גלייך אין די ערשטע חדשים פון איר זעלבשטענדיקייט האָט פּוילן מאָביליזירט אַן אַרמיי פון עטלעכע יאַרגענג און עס איז אויסגעבראָכן אַ קורצע אָבער בלוטיקע מלחמה, מיט דער באַלשעוויסטישער האַלב־צעפאַלענער אַרמיי; עס איז דעמאָלט געגאַנגען וועגן גרענעץ־פאַדרונגען און די רויטע אַרמיי איז דאָן צוגעקומען אַזש ביז צום טייך וויסל. אָבער שוין נעבן וואַרשע איז די רויטע אַרמיי צוריקגעשטויסן געווארן, מיטן חסד פון פראַנצויזישער מיליטערישער הילף, דערנאָך איז געווארן שלום. אין דער מלחמה האָבן זיך באַטיילידט פיל יידן אין דער נייער פּוילישער אַרמיי.

אין יענער תקופה האָט זיך פונאַנדערגעפלאָקערט אַ גרויסע יידן־העצע און דאָס יידישע לעבן איז געווארן הפקר, עס זענען פאַרגעקומען פאַגראָמען אין קעלץ און אין אַנדערע אָרומיקע שטעט. אין יענדזשעוו האָט מען באַקומען אַ ידיעה, אַז אויפן דאָנערשטיקדיקן יאָריד, ווען די קרעמער וועלן זיין מיט זייער סחורה אין גאַס, וועלן די פּויערים, וואָס זענען כסדר אונטערגעהעצט געווארן דורך די „ענדעקעס" (די פּוילישע רעאקציאָנערע און אַנטיסעמיטישע פאַרטיי), קומען מיט זעק, כדי צו ראַבעווען דאָס יידישע האַב־און־גוטס. מען האָט אויך געוווסט צו דערציילן, אַז די פּויערים וועלן קומען באַוואָפנט מיט מעסערס און העק און וועלן אויך דורכפירן אַ גרויסע שחיטה אויף יידן. אויך דאָס שטעטל וואַידיסלאַוו, נישט וויייט פון יענדזשעוו, האָט זיך געריכט אויף אַ פּאָגראָם. די שטימונג אין אונדזער געגנט איז געווען אַן אָנגעשטרענגטע, וויייל מיר האָבן געווווסט, אַז די פּוילישע פאַליציי וועט נישט זיין בכוח — ווען זי וועט אַפּילו וועלן — זיך קעגנצושטעלן די פאַגראָמשטשיקעס און באַהערשן דעם מצב, ווען עס זאָל קומען צו אַ בלוטיקן איבערפאַל.

די יענדזשעווער קהילה, בראש מיטן אינזשיניער משה טענענבוים, יעקב (קאפקע) אינגבער, משה זילבערשטיין האָבן נערוופן אַ פאַרזאַמלונג אין שטאָטישן בית־מדרש און מען האָט באַשלאָסן זיך צו וועגדן מיט אַ מעמאָריאַל צום מאַרשאַל יוזעף פּילסודסקי און צו די יידישע דעפוטאַטן פון סיים און סענאַט. מיט יצחק גרינבוים בראש, אַז זיי זאָלן אינטערוועניר מיט אַן אינטערפעלאַציע אין סיים, כדי צו פאַרזיכערן דאָס לעבן און פאַרמעגן פון די יידן קעגן נייע פאַגראָמען, וואָס מען גרייט צו אַלס צולאָג צו די, וואָס זענען שוין פאַרגעקומען. עס איז אויסגעוויזלט געווארן אַ דעלעגאַציע פון צוויי פערזאָן, וואָס זאָלן פאָרן קיין וואַרשע און איבערגעבן דעם פּוילישן מאַרשאַל די פעטיציע פון דער קהילה. די דעלעגאַטן זענען געווען אינזשיניער משה טענענבוים און יעקב (קאפקע) אינגבער. די אינטערוועניר האָט געהאַט דעם געהעריקן דערפאָלג און עס איז אַנגעקומען אַ שטרענגער באַפעל

פון וואַרשע צו דער פאַליצייַ און אַלע אַנדערע מאַכט־אַרגאַנען פון יענדזשעוו, נישט צו דערלאַזן צו קיין פאַגראָמ, און אַזוי ארום איז אויסגעמיטן געווארן אַן אומגליק פון אונדזער שטאָט (מיר דרוקן אין דעם יזכור־בוך אַ פאַטאַסטאַטישע קאַפּיע פונעם ארגינעלן און זייער אינטערעסאַנטן מעמאָראַנדום און אויך אַ העברעאישע איבערזעצונג, וואָס אילוסטרירן דעם כאַראַקטער פון ינענר תקופה אין פוילן). טרעף דעם, וואָס די מאַכט האָט אַלעמאָל געגעבן נייע הבטחות אָפּצושטעלן די רדיפות אויף יידן, האָט דאָס שלאָגן יידן אויף די באַנען נישט אויפגעהערט, ווי אויך דאָס באַפאַלן זיי אויף די גאַסן אין קלענערע און גרעסערע שטעט, הגם דאָס איז געווען אין דער צייט, וועלן די מלחמה מיט די באָלשעוויקעס איז גענומען אין פולסטן ברען און עס האָבן זיך אַנטוויקלט בלוטיקע קאַמפן, ביי וועלכע פיל יידישע בחורים האָבן אַוועקגענעבן זייער לעבן פאַר פוילן. דאָן איז אויך אַנגעקומען דער גענעראַל האַלער מיט זיין אַרמיי, וואָס איז באַשטאַנען פון לויטער אַנטיסעמיטן, ענדעקעס און בכלל פאַרדעכטיקע טיפן, און זיי האָבן אַנגעהויבן מאַכן אינערפאַלן אויף יידן און ספעציעל ריין יידישע בערד אין די באַנען און אויף די גאַסן. עס זענען אויך פאַרגעקומען בלוטיקע פאַלן פון אַרויסוואַרפן יידישע פאַסאַזשירן דורך די פענצטער פון די לויפנדיקע באַנען.

אין יענער צייט איז געשען נאָך אַ שרעקלעכע זאַך אינעם נייעם פוילן. די פוילישע מיליטעריש מאַכט האָט פאַראַרדנט אַרויסצונעמען די יידישע סאָלדאַטן און אפּיצירן פון אַ גאַנצער ריי פאַרמאַציעס און זיי אינטערנירן אָפּ „נישט לאַיאַלע בירגער", אין דעם טרויעריק באַריממטן אינטערנירונגס־לאַגער „יאַבלאָננע". עס איז בכלל נישט לייכט צו באַשרייבן די צרות און באַליידיקונגען, פיין און ליידן, וואָס די יידישע זעלנער האָבן דורכגעמאכט אין דער פוילישער אַרמיי, און דאָס אַלץ איז געשען — ווי שוין געזאָגט — וועו יידישע סאָלדאַטן האָבן פאַרגאָסן זייער בלוט אויף די פראָנטן אין דער מלחמה, וואָס איז דעמאָלט געפירט געווארן קעגן די באָלשעוויקעס.

ערב דער מאַביליזאַציע פון דער פוילישער אַרמיי, בין איך און מיינע חברים געווען אין פולן ברען פון גענעלשאפטלעכער און פּעליטישער אַרבעט אין יענדזשעוו. די חברים ישראל גורטמאַן, הירשל טרייסטער, מענדל דאַנציגער, רבקה זאַראַמב, חנה קאַמראַט און נאָך אַ סך אַנדערע, וענען געשטאַנען ביי דער טאַג־טעגלעכער אַרבעט. בראש פון דער טעטיקייט איז געשטאַנען דער באַקאַנטער יענדזשעווער עסקן יהודה דן ז״ל. אַבער אין אַ שיינעם פרימאַרגן האָבן מיר געמוזט איבערריסן אונדזער פאַרצווייגטע טעטיקייט און מיר זענען אַוועק אין דער אַרמיי קעמפן פאַר אַ זאַך, וואָס איז נישט געווען אונדזערס. אין אַ געדריקטער שטימונג און שווער געמיט, האָבן מיר זיך מאַביליזירט און יעדער פון אונדז איז אַוועקגעשיקט געווארן אויף אַן אַנדער פלאַץ, און נאָך אַ קורצער צייט פון איבונגען זענען מיר געשיקט געווארן אויפן פראָנט.

מיר האָט דער גורל צוגעשפּילט. זייענדיק פון פאַך אַ דרוקער, האָט מען מיך צוגעטיילט אין אַ דרוקעריי פון שטאָב. פריער האָט מען מיך געלערנט וויאַזוי זיך אומצוגיין מיט אַ מאַשין־געווער און דערנאָך בין איך אַריבערגעפירט געווארן אין אַ מיליטערישער דרוקעריי, ווו איך האָב געאַרבעט בעט ביים דרוקן געהיימע באַפעלן. מיין אַרבעט איז געגאַנגען נאָרמאַל, מיין שעף האָט זיך נישט געהאַט וואָס צו באַקלאָגן אויף מיר און ער האָט טאַקע אויך נישט אַרויסגערוקט קיגן מיר קיין שום טענות. אין אַ קורצער צייט בין איך געווארן אייַנער פון די מומחים ביי דער דאָזיקער אַרבעט.

אין דער דאָזיקער צייט האָט די פוילישע אַרמיי דערגרייכט צו די פעריפעריעס פון קיעוו, אַבער דאָס האָט נישט לאַנג גדויערט; די באָלשעוויסטישע אַרמיי האָט אַנגעהויבן אַ קאַנטראָפענסיוו, וואָס איז געפירט געווארן בעיקר דורכן גענעראַל בודיאָני. פוילן האָט באַקומען שוועדע קלעפּ, איר אַרמיי האָט געמוזט כסדר אָפּטרעטן און איז נישט געווען בכוח אייַנצוהאַלטן דעם פאַרויס־מאַרשירנדיקן כוח פון דער רויטער אַרמיי, וואָס האָט זיך דערנענטערט אַזש ביז וואַרשע. ס׳האָט געדראָט, אַז אויך וואַרשע זאָלן פאַלן. פוילן האָט קאַנצענטרירט אַלע אירע כוחות ביי וואַרשע און עס איז שנעל אַראָפּגעקומען פון פאַריז דער גענעראַל פאַש אַלס דער „מלאך המושיע", וואָס האָט געדאַרפט אַנפירן מיט ס׳ער נייער פוילישער פאַרטיידיקונג און קעגן־אָפענסיוו.

אין יענע קריטישע טעג, וועו מען האָט גענומען יעדן אייַנעם, וואָס האָט נאָר געקאָנט טראָגן אַ ביקס,בין איך אויך מאַביליזירט געווארן אויפן פראָנט, אַבער אין לעצטן מאָמענט, וועו מיר האָבן שוין געדאַרפט אָפּפאָרן צום פראָנט, האָט אונדזער גענעראַל אויסגעפועלט ביי די העכערע אינסטאַנצן, אַז די נייטיקסטע פאַכלייט זאָלן וווייטער פאַרבלייבן אַרבעטן אין דער דרוקעריי און אַזוי ארום בין איך ניצול געווארן פון דער גרויסער סכנה צו זיין אויפן קריגס־פלאַץ.

ס׳איז געשען דער נס ביי דער וויסלי די פּוילישע אַרמיי האָט אָפּגעשטויסן די באָלשעוויקעס און זי איז נאָך פאַרויסגעגאַנגען ביז טיף וווייסרוסלאַנד. אין יאָר 1921 האָבן זיך אַנגעהויבן די

שלום־אונטערהאַנדלונגען צווישן דער פּוילישער רעגירונג און די באַלשעוויסטישע פֿאַרשטייער, ענדלעך איז אונטערגעשריבן געווָארן צוערשט אַן אָפּמאַך וועגן וואָפנשטילשטאַנד און דערנאָך דער שלום־אָפּמאַך (דער וואָפנשטילשטאַנד־אָפּמאַך איז געחתמעט געווָארן אין ריגע דעם 12טן אָקטאָבער 1920 און דער שלום־אָפּמאַך, אויך אין ריגע דעם 18טן מערץ 1921).

דער שטאָב וווּ איך האָב געאַרבעט איז איבערגעפירט געווָארן אויף אַ צווייט אָרט און עס האָט זיך צוריק אָנגעהויבן אַ תקופה פון אַרבעט און פרידן און איך האָב זיך צוריקגעקערט צו מיין נאָרמאַלער אַרבעט.

פּלוצים, אין פֿעברוואַר 1922, איז געשען מיט מיר אַ גרויס אומגליק. כ׳בין אַרעסטירט געווָארן דורך דער פּוילישער מיליטערישער זשאַנדאַרמעריע, גאַנץ אומשולדיק, כּאָר אַ „פֿאַרברעכן״, וואָס איך בין נישט באַגאַנגען. מ׳האָט מיר פֿאַרגעווָארפן שפּיאָנאַזש לטובת דער באַלשעוויסטישער מדינה. מ׳האָט מיך אָפּגעשיקט קיין וואַרשע אויף אַן אויספֿאַרשונג דורכן העכסטן פֿאַליטישן אויס־פֿאַרשונגס־ריכטער, וועלכער איז, ווי מ׳האָט געזאָגט, געווען אַ געשמדטער ייִד. מען האָט מיר אויך פֿאַרגעווָארפן מיטאַרבעט מיט דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי און פירן פראָפּאַגאַנדע צווישן מיליטער־לייט. דאָס איז געווען אַ בילבול. איך האָב מיין גאַנץ לעבן קיינמאָל נישט געהאָט צו טון מיטן קאָמוניזם און איבערהויפּט מיט וועלכן ס׳איז שפּיאָנאַזש. די אויספֿאַרשונג איז געפירט געווָארן מיט דער גרעסטער שטרענגקייט. מען האָט מיך אַריינגעזעצט אין „פֿאָוויאַק״ (די טרויעריק־באַרימטע וואַרשעווער תפיסה), וווּ איך בין געזעסן איבער אַ יאָר. אַזוי לאַנג וויי די אויספֿאַרשונג קעגן מיר האָט זיך געפירט בין איך געזעסן איינער אַליין אין אַ „צעל״ און זייער פיל עטלעכט וועגן מיין גורל. נישט איינמאָל בין איך געווָארן פֿאַרצווייפלט און אויפגעהערט גלייבן אין גערעכטיקייט און איך האָב אָפּילו מער שוין נישט געהאָפט אויף מיין באַפרייאונג, אָבער נאָך אַזעלכע שווערע מינוטן פלעג איך זיך דאָך שטאַרקן, וויייל שטאַרק איז געווען מיין רצון צו באַווייזן מיין אומשולד. דאָס האָט מיר געגעבן כוח אויסצוהאַלטן מיין פֿאַרצווייפלטע לאָגע.

מיין ברודער דוד האָט דערווייל זיך געגרייט עולה צו זיין קיין ארץ־ישׂראל. ער האָט געוואָלט מיט מיר זיך געזעגענען אָבער ער האָט נישט באַקומען קיין דערלויבעניש מיך צו זען, ער איז דערפון געווען זייער פֿאַרווייטיקט און מיט טרערן אין די אויגן און מיט אַ תפילה אין האַרץ האָט ער געבעטן, אַז ער זאָל נאָך זוכה זיין מיך צו זען אין ארץ־ישׂראל. אָבער איך האָב דערווייל געשמאַכט אין די מויערן פון דער תפיסה און געחלומט וועגן פרייהייט, געראָטן, יושר און וועגן זוכה־זיין נאָך צו זען מיינע עלטערן.

מיין ברודער דוד וועלכער האָט דאָן פֿאַרלאָזט דעם גלות, האָט פון פֿאַר דער תפיסה־מויער אַרויפגעשריגן צו מיר: „זיי געזונט, ברודער מיינער, האָב בטחון אין דער גערעכטיקייט, זי וועט מנצח זיין און דו וועסט באַפרייט וווערן און עס וועט נעמען אַ סוף צו דיינע לידן!״.

אינצווישן האָט זיך געגנדיקט די אויספֿאַרשונג און מיין פֿאָטער איז מיך געקומען באַזוכן אין תפיסה. לאַנגע מינוטן בין איך נישט געווען בעטול ביכולת צו עפענען דאָס מויל, ס׳איז מיר שווער געווען אים צו טרייסטן און דורך אים, אויך מיין מוטער און מיינע ברידער און שוועסטער, אָבער עס איז דאָך געקומען דער מאָמענט בעת איך האָב אַנגעהויבן אַראָפערדן זיך פון האַרץ פֿאַרן טאָטן און אים געזאָגט, אַז ער זאָל זיך נישט זאָרגן און איך האָב אים געבעטן, אַז ער זאָל אַלעמען זאָגן, אַז כ׳בין אומשולדיק און אַז איך לייד נאָר דערפֿאַר, וווייל כ׳בין אַ ייִד. איך האָב אויך געזאָגט מיין פֿאָטער, ער זאָל זיין זיכער, אַז דער יושר וועט זיגן און איך וועל זוכה זיין, פונקט ווי פריער, צו זיין צוזאַמען מיט דער משפּחה. נאָך אַ שמועס פון בערך 20 מינוט, האָט דער פֿאָטער מיך פֿאַר־לאָזט, ער איז געווען זייער נידערגעשלאָגן, אָבער ער האָט מיך געטרייסט און געזאָגט, אַז איך זאָל נישט זיין פֿאַרצווייפלט, היטן מיין געזונט און זיך שטאַרקן. שפּעטער זענען געקומען מיך באַזוכן אויך מיינע פריינט און קרובים.

בשעת מיין פֿאָטערס באַזוך האָב איך זיך דערוווסט, אַז עס איז פֿאַראַן אַ השערה, אַז מיין חבר גורטמאַן איז געפאַלן אויפן פראָנט און אַז אויך מיין יונגערער ברודער, אברהם, איז פֿאַר־לוירן געווָארן אויפן פראָנט. מיט אַ קורצער צייט שפּעטער האָט מיין ברודער זיך געפונען אין אַ שפּיטאָל, וווּ ער איז געלעגן קראַנק, ער איז אַהין געבראַכט געווָארן פון פראָנט. אַז גורטמאַן לעבט, האָט מען זיך דערווווסט ערשט, ווען ער איז צוריקגעקומען קיין ייִנדזשעוו, אין יאָר 1923, פון דער באַלשעוויסטישער געפאַנגנשאַפט.

נאָכדעם וווּ די אויספֿאַרשונג איז פֿאַרענדיקט געווָארן, איז מיר ערשט קלאָר געווָארן מיין

ענין. איך האָב זיך געפונען צווישן 15 באָשולדיקטע, דערונטער איין פרוי. עס איז צווישן זיי אויך געווען אַ פּאָליאַק, אַן ענדעק, וואָס האָט פּאַראַנטן זיין פּאַטערלאַנד צוליב גלעלט...

איך האָב געבעטן אַ קאָנפראָנטאַציע מיטן „בעל־דבר", וועלכער האָט כסדר זיך באַמיט צו באַווייזן מיין שולד. שטייענדיק פנים־אל־פנים מיט אים, האָב איך אים צוגעדריקט צו דער וואַנט און אויפגעוויזן, דורך די מאַטעריאַלן מיט וועלכע ער האָט מיך באַשולדיקט, אַז איך בין גאָט די נשמה שולדיק און אַז איך האָב בכלל נישט געהאָט קיינמאָל צו טון מיט די שפיאָנאַזש־מאַכערייען אין וועלכע ער האָט מיך באַשולדיקט. די נאָטיצן, וואָס זענען געמאַכט געוואָרן אויף די דאָקומענטן, וואָס זענען געווען אין די הענט פון אויספֿאָרשונגס־ריכטער האָבן געדיגט אַלס באַווייז, וואָס האָט סוף־כל־סוף דעמאַסקירט דעם ריכטיקן שולדיקן, וועמען מען האָט תיכף אַרעסטירט. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דאָס איז געווען אַ 17־יאָריקער יונגער פּאָליאַק, אַ קאָמוניסט, וועלכער איז ספּעציעל געשיקט געוואָרן צו אַרבעטן אין אַרכיוו לטובת זיין פּאַרטיי. ערשט איצט האָט די פּוילישע מאַכט זיך איבערצייגט אין מיין זוממשולד, אָבער איך בין אָפּגעזעסן אין תפיסה 23 חדשים. דער משפּט גופא האָט געדויערט דריי טעג. איך בין געווען דער אייניציקער פון די באַשולדיקטע, וואָס איז באַפרייט געוואָרן. איך וויל דערמאָנען, אַז אין די באַשולדיקונגען, וואָס דער אויספֿאָר־שונגס־ריכטער האָט געפירט קעגן מיר, האָט ער כסדר באַטאָנט, אַז עס דראָט מיר טויט־שטראָף, היינט קאָן מען זיך פֿארשטעלן מיין שמחה, ווען מיין אומשולד איז באַוויזן געוואָרן. פון גרויס איבערראַשונג האָב איך פֿאַרלוירן דאָס באַוווסטזיין. מיין אַדוואָקאַט, דער באַקאַנטער ציוניסטישער מגהיג און סיים־דעפוטאַט, ד"ר אַפֿאַלינארי הארטגלאָס, האָט מיך דערמינטערט און געזאָגט: „מענטש איינער, באַהערש זיך ! דו ביסט פריי !". ד"ר האַרטגלאָס האָט מיך פֿארטיידיקט ווי אַ באַזונדערן פֿאַל, וואָס האָט געדינט פֿאַר דער פֿאַרטיידיקונג פון גאַנצן יידישן כלל.

ווען איך בין באַפרייט געוואָרן, בין איך אַרויס אויף די וואַרשעווער גאַסן, אָבער כ'בין אַזוי צעטומלט געוואָרן, אַז כ'האָב נישט געווווסט ווהין צו גיין. איך האָב געטראַפן מיין פרייַנד ישראל ריטערבאַנד ע"ה, וואָס איז נאָכדעם באַלד געקומען צו מיר, ווען ער האָט זיך דערווווסט די נייַעס וועגן מיין באַפרייאונג, כ'בין מיט אים אַוועק צו דער פּאָסט און טעלעגראַפירט, אַז איך קום דעם זעלבן טאָג, אין אָוונט, אַהיים.

איך בין אַנגעקומען קיין יענדזשעוו פינף פֿאַרטאָג, מיין באַגעגענישׂ מיט די עלטערן און דער משפּחה איז פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ שמחה דורכגעוווייקט מיט טרערן, אַ קליניקייט ! זיי האָבן מיך געזען אַ געראָטעוועטן פון טויט !

איך בין געקומען אַהיים דעם 24סטן יאַנואַר 1924 און געטראָפן פיל פון מיינע חברים און פרייַנט. אָבערע זענען שוין נישט געווען אין יענדזשעוו. פרייַדיק בין גאָר איז געווען די שמחה ביי מיין באַגעגענישׂ מיטן צוריקגעקומענעם פון דער רוסישער גספּאָנגענשאַפט, מיין גוטן פרייַנד ישראל גורטמאַן, לאַנגע אָווגטן האָבן מיר פֿאַרברענט צוזאַמען און זיך דערציילט אַלץ, וואָס עס איז פֿאַרלאָפן פֿאַר דער צייט פון אונדזער צעשייַדונג. דערנאָך האָט דאָס לעבן זיך אַ ביסל נאָר־מאַליזירט. אין בין אַריינגעטרעטן צוריק אין דער געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט אין יענדזשעוו צוזאַמען מיט אַלע חברים, וואָס זענען דאָרט נאָך פֿאַרבליבן. אַזוי האָט זיך געענדיקט אַ בלאָט אין מיין לעבנס־געשיכטע ביז נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה !

יהודה ליפמנוביץ
תל־אביב

מזכרונותיו של חייל בצבא הבריטי ו„הבריגדה היהורית".

ה„יחידות היהודיות" בצבא הבריטי ומאוחר יותר — ה„בריגדה היהודית", משמשות חוליה נכבדה בשרשרת הגבורה, שחושלה על ידי יהודי ארץ־ישראל במשך כל הדורות.

נמניתי בין ראשוני המתנדבים ל„יחידות היהודיות" בצבא הבריטי. מאז חלפו כבר שנים. רבים הספיקו לשכוח הרבה עובדות חשובות, שכדאי היה לרשמן לזכרון לדורות שיבואו אחרינו. ברם כיום, כשאנו אוספים את ה„עדויות" ל„ספר־הזכרון" לעירנו שהושמדה, אני מרגיש חובה לעצמי להעלות על הכתב גם את זכרונותי מהתקופה ההיא, שהיתה גורלית עבור הישוב בישראל ורבת־משמעות לתקומתה של מדינת ישראל. כשאני מעלה את זכרונותי קשה לי לקבוע את ה„גבול" בין זכרונותי בארץ ובצבא הבריטי ובין זכרונותי על עיר מולדתי, שהם נוגים למאד, כי חרבה עירנו ואיננה עוד.

לקריאת ראש בית"ר זאב ז'בוטינסקי ז"ל, נעניתי עם עוד קבוצה גדולה של בית"רים בעירנו ינדז'יוב ועלינו ארצה, על מנת להגשים בה, הלכה למעשה, את שאיפות בית"ר.

בשנת 1937 נמצאתי בראש־פינה, שהיא אחת המושבות העתיקות ביותר בארץ. משם הועברנו לשרות בפלוגות בית"ר בטבריה, נתניה וכן במקומות אחרים. במשך שנתיים עשיתי, יחד עם רבים אחרים, בשליחות נאמנה של בית"ר לכיבוש העבודה העברית.

בשנת 1939 עברתי לתל־אביב. גם בעיר זו המשכתי בנאמנותי לרעיונות התנועה הלאומית ובפרוץ מלחמת העולם השניה התגייסתי לצבא הבריטי, בגדוד חיל החפרים מספר 606.

בינתיים נשארו אשתי וילדי בפולין כשנשקפת להם סכנת כליון ואני עשיתי מאמצים נואשים להצילם.

צעדי הראשונים בשרות הצבא הבריטי, באותו חיל החפרים, החלו במצרים ואחרי־כן ביון. בערב פסח נמצאנו במחנה בקוקינה הסמוכה לפיריאוס שעל יד אתונה. היתה זאת שנת 1941. מלחמת העולם השניה וההתמודדות בין מעצמות הברית וחיילות גרמניה הנאצית היו בעיצומן. הפולש הנאצי גילה עליונות בכל החזיתות וכמובן, גם באותה סביבה שבה היינו אנחנו. להקות מפציצים גרמניים חגו מעלינו כל הזמן והפציצו אותנו ללא הרף.

אודה ואתוודה, הייתי עֵד להרבה הפצצות, אך עד עצם היום הזה אינני זוכר הפצצה כה איומה, כפי שהיתה זו, בהתמדתה העיקשת ותיכנונה המופתי. בהפצצה זו נפלו רבבות חיילים מכל האומות ורובעי־עיר שלמים נהרסו עד היסוד.

כאשר ההפצצות שככו במקצת — ניתנה הוראה להשאיר חלק הארי מהציוד האישי ולהפליג באניה למרחבי הים. ירדנו ללב ים על סיפון אנית־מלחמה, אך גם שם השיגו אותנו המפציצים הגרמניים. המפציצים היו מנמיכים טוס וקוצרים בחיילים

במכונות־היריה המשוכללות שלהם. חלק גדול מהחיילים, תוך נסיון נואש להציל את חייהם, קפצו המימה, אולם המטוסים של האויב הגרמני גילו אותנו גם בהימצאנו בתוך גלי הים הסוער והמשיכו להפציץ ולקצור בנו ללא הרף. בין אלה שנהרגו בהפצצות האיומות האלה היו רבים מחברי, שעשינו יחדיו כברת־דרך בימי המלחמה. קפצנו כולנו המימה כשאתנו עשרות פצועים, המבקשים להצילם מאש התופת. בכוחותינו האחרונים שחינו לעבר החוף הקרוב. לא האמנתי כי יהיה בכוחי לחתור ולהגיע בשחיה עד החוף, אבל שחיתי ושחיתי בשארית כוחותי ופתאום ראיתי את עצמי והנה אני מוטל על החוף ומסביבי עשרות חברים, שגם הם הגיעו בכוחות עצמם. המקום שאליו הגענו, היה ה״אי מילוס״. כאן, על ראש גבעה חשופה, ניסינו להתארגן מחדש, אך נוכחנו כי איבדנו הרבה מחברינו לנשק וגם הקפיטן שלנו קיפח את חייו בהפצצה זו. גוויתו היתה מוטלת לפנינו ולא נותר לנו אלא להביאה למנוחת־עולמים בטקס צבאי קצר.

פלוגת הספורט של בית״ר בינדז׳יוב בטיולה לפני מלחמת־העולם השניה.

בזה אחר זה, מתרעננים הזכרונות מראשית ימי התנדבותנו לצבא הבריטי. אני נזכר, שאתי היו מעיר מולדתי ינדז׳יוב, פנחס רנקושינסקי, צבי קשנסקי ומשה גינזבורג. נשאנו בלבנו את הרצון הלוהט להקמת כוח יהודי על דגלו וסמליו אשר יוכל להפגש פנים אל פנים עם האויב המתועב. כאשר היינו במצרים, זכינו לקבלת פנים חמה ולבבית מטעם הקהלה היהודית. הם ראו בנו שליחי האומה ובאי־כוח ארץ־ישראל הלוחמת והיוצרת, שנתנה פרי־הילולים: חיילים יהודים ראשונים במצרים. רבים היו הביקורים ואנו, החיילים מארץ־ישראל, חילקנו ביניהם את תפקיד הביקורים אצל מארחינו הטובים, יהודי מצרים, למען נופיע בהרבה בתים ומשפחות. אשר להבדלי העדות, חילקנו את ביקורינו שוה בשוה. יום אחד בקרנו בבית־הכנסת של הקהלה האשכנזית וביום השני — היינו אורחי בית־הכנסת של הקהלה הספרדית. לשמחתם לא היה גבול. הם אירחו אותנו בעין יפה וגם הובילונו לאתרים היסטוריים, שלא היו זרים לנו לגמרי וכיהודים, היה לנו חלק לא מבוטל בהם. אז נזדמן לי, בפעם הראשונה, לראות את הפירמידות, מעשי ידי אדם.

*

זכרונותי מחזירים אותי שוב ליון, בה קיבלתי את „טבילת־האש" הראשונה במלחמה נגד האויב הנאצי. העליתי כבר את פרשת המגע הראשון שלנו עם מפציצי האויב. ביום התשיעי, לאחר שעלינו על האי הבודד, מחוסרי־כל ומנותקים מיחידותינו, הצלחנו לשפץ סירה בודדת שנותרה על החוף. קבוצה של חיילים יצאו בסירה זו אל לב ים לחפש קשר. לאחר שיט ממושך וסבלות לאין־קץ גילתה צוללת בריטית את סירתנו זו.

נצטוינו להתרכז על האי. למחרת הגיעו שלוש ספינות מלחמה, אספו אותנו והעבירונו לאי־כרתים. היינו סבורים, שלפחות, לתקופה קצרה נהיה פטורים מהתקפות־אויר. אולם תקותנו זו נתבדתה ולמרבה־הצער, היה זה אותו גיהנום, אלא, במהדורה אחרת... לא עבר יום מבלי שיפציצו אותנו, הפצועים נשלחו לטיפול בבית־חולים ואילו את הבריאים, ריכזו ביחידות, שעסקו בהקמת ההריסות בנמל כרתים, שהותקף ללא הרף יומם וליל. העבודה בנמל, פרט להיותה מפרכת, היתה גם מסוכנת למאוד, מחמת ההפצצות הרבות.

פעם קיבלתי פקודה, לקחת אתי תשעה אנשים ולהתייצב בפני הסרג׳נט־מייג׳ור. נצטווינו ללכת בכיוון ידוע. קבוצת החיילים שלי המשיכה בדרך זו במשך שעה וחצי עד שהגענו לגן גדול ויפה. עצי הפרי היו עתירי־ענפים ושימשו כהסוואה מצויינת. נצטווינו לחכות להוראות נוספות. לאחר זמן־מה, קיבלנו הוראה לטפל בסוגי נשק שונים, שיצאו מכלל פעולה, ושהיו מאוחסנים בגן. מצאנו שם פצצות מגדלים שונים וכן כלי־יריה מכל המינים. עשינו עבודה קדחתנית כדי לספק כלי־מלחמה שהיו חסרים למאוד בגלל ניתוק־הקשר בין הבסיסים ובין יון, אולם מטוסי האויב מצאו אותנו גם כאן והמטירו עלינו אש ללא הרף ולא יכולנו להחזיק מעמד ולהמשיך במשימתנו, כי בכל פעם נאלצנו לנטוש את המקום ולמצוא מחסה בחפירות.

כשפסקה ההפצצה חזרנו לגן והמשכנו בעבודתנו, אולם, בשעות־הערב גברו שוב ההפצצות. אש־תופת הומטרה מכל העברים, השתלטה על פני האדמה, וכיסתה את כל הסביבה בחללים לאין ספור. החזקנו מעמד בתנאים איומים אלה עד למחרת בצהרים.

הנוער הלאומי בינדז׳יוב מתגייס למלחמה בנאצים.

לאחר־מכן נאלצנו לחזור ליחידה שלנו. הדרך לעבר יחידתנו היתה קשה ומסוכנת. לאורך כל הדרך רדפו אחרינו מפציצי־האויב וההפצצות לא פסקו וכתוצאה מהן נהרג הסרג׳נט־מייג׳ור שלנו, אדם חביב למאוד, שיחד אתו עשינו כברת דרך ארוכה ביחידה מפוארת זו. שני אנשים נוספים נפגעו בדרך. אספנו את כולם והבאנו אותם ליחידה. לכל אורך הדרך ראינו אלפי חיילים מתחפרים בפני הפגזות והפצצות. נסתבר לי, כי המצב אינו טוב וששום דבר לא הולך כשורה. האי כולו עלול היה ליפול לידי הגרמנים. עצמת האש שלהם היתה כבירה. האוירונים כיסו כסככה את כל הסביבה. עליונותו של חיל האויר הגרמני הוכחה גם בגיזרה זו, ללא צל של ספק, בכל זאת התנהלה המלחמה מטעם מעצמות הברית במרירות ובעקשנות רבה, וחייליה נאבקו על כל שעל אדמה.

חיילים יהודים פצועים וביניהם יהודה ליפמנוביץ.

כשהגענו ליחידתנו נתגלתה לפנינו תמונה מעציבה מאד: החיילים מכינים חפירות. אוירת־יאוש נדבקה בכולם. גם המייג׳ור עצמו נראה חסר־אונים ובכך אישר, למעשה, מבלי להוציא הגה מפיו, כי כרתים כולה מכותרת ושכבר החלה הפלישה הגרמנית. לבסוף „לבש עוז" והודיע לנו, כי המצב רחוק מלהיות משמח, וקיימת עבורנו רק אפשרות אחת: להיכנע, ז״א, ליפול בשבי הנאצי. אולם, לפי ההוראות המיוחדות שקיבל, רשאי כל חייל ללכת לדרכו ולבקש לעצמו מיקלט, אם ימצאנו.

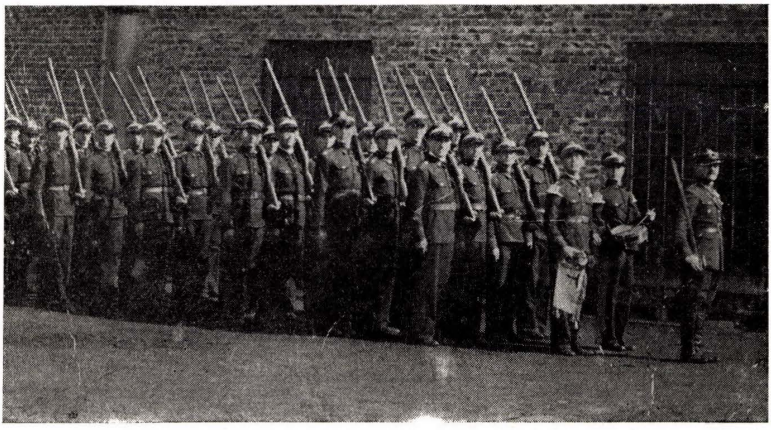
קבוצה קטנה של חיילים, — שגם אני הייתי בה, — עזבה מאחוריה את מרבית חבילותיה בכדי להיות חופשים יותר בנסיגתנו. צעדנו קילומטרים רבים ברגל עד שבשעות־הערב הגענו ליער והסתתרנו בו עד הבוקר. עם שחר, נתאספנו כמה עשרות חיילים ויצאנו במשאית שנוטשה. בדרך הופצצנו שוב קשה וכמה מאנשינו נפצעו קשה ובתוכם גם אני, שפצעי היו קלים. עזבנו את המשאית והמשכנו שוב ברגל. במשך שעות נשאו חברינו לנשק את הפצועים, עד שהגענו למקום ריכוז לחולים ופצועים. גם במקום הזה השיגה אותנו האש הגרמנית. באותו יום נפלו חללים לאלפים. בשעות הערב הוזעקה למקום אניית מלחמה בריטית, אשר הגיעה בחשאי לאחד החופים הקרובים של האי. הפצועים הועלו על סיפון האניה שמיהרה להתרחק מהמקום.

כעבור כמה ימים מצאתי את עצמי, בבית־חולים באלכסנדריה, בו שכבתי במשך שבעה חדשים.

*

במשך שבעת החדשים ששהיתי בבית־החולים בקהיר ניתן לי הרבה זמן להרהר ולחשוב על אשתי, ילדי ומשפחתי הענפה וכן על עירי ינדז׳יוב, שבה נולדתי ובה עברו עלי ימי נעורי ובגרותי.

נזכרתי בימים הראשונים של שנת 1926 כשנציגי „השומר הצעיר" מהעיר קילץ הסמוכה לעירנו הגיעו והקימו את הקן של „השומר הצעיר". מי אינו זוכר את הנוער מהתקופה ההיא, את יעקב ברגר ז״ל שנפל בעליה לחניתה, את יצחק אברמוביץ (כיום אברהמי), את האחים פרופסורסקי, את משה פרנס וחילק (יחיאל פרובילובסקי) שהקימו את הגרעין הראשון של הקן. מיותר להוסיף, שקן „השומר הצעיר" ריכז בו/כו את טובי בני עירנו.

פלוגת בית״ר באימונים צבאיים. המפקד ד״ר יוסף שפרמן, קציו בצבא הפולני בעבר.

לאחר שנה, בפרוס 1927, קמה התעוררות רבה בקרב הנוער הציוני בפולין ובארצות השכנות. ביזמתו של ראש בית״ר, זאב ז׳בוטינסקי, קמה תנועת נוער חדשה בשם „בית״ר". גם אצלנו הוקם מיד „קן בית״ר", שריכז בתוכו מרבית הנוער בעירנו על טהרת „תכלת־לבן". הנוער הבית״רי לקח חלק לא מבוטל, בכל האירועים הציוניים במקום, בין שהיתה זאת עבודה למען הקהק״ל או מכירת שקלים לקונגרס הציוני. בכל הפעולות הצטיין בית״ר. אני לא יכולתי להשאר הרבה זמן מחוץ למסגרת ונצטרפתי לתנועה זו. מאוחר יותר הקימונו בכוחות משותפים, יחד עם משה זילברשטיין, את „ברית החייל" שמפקדו הראשון היה ד״ר שפרמן. כולם עבדו למען התנועה ולהרמת קרנו וכבודו של בית״ר, אורגנו קורסים לעברית, שניהל אותם זילברשטיין ושלימד אותנו בתשלום וגם בלי תשלום.

קן בית״ר התפתח וריכז נוער מכל השכבות והגילים וחינכם ברוח לאומית בהגשימו את הסיסמא „גוף בריא בנפש בריאה". ד״ר שפרמן, יחיאל מריסון והצלם קוהן, הקימו צוות־מדריכים לתרגילי־צבא ואמוני־נשק, בעיקר, ברובים, שהושאלו לנו ע״י המפקדה האזורית הצבאית הפולנית. אמנם, מהדהדים עוד באזני שמות־הגנאי מצד „השומר

הצעיר״ ו״החלוץ״ בעירנו נגד פעולתנו הצבאית. אולם, עינינו הרואות עד כמה צדקנו כבר בימים ההם. זו היתה תקופת־הזוהר של בית״ר!

במעורפל עודני זוכר את ה״מועדון״ של ״ההסתדרות הציונית״ ברחוב קלשטורנה ואת מגרש הספורט הענקי על מסלולי הריצה ומגרשיו הרבים. היו חילופי־גברי מזמן לזמן בבית״ר ואברהם ריזמן נבחר למפקד ומאיר פינקלשטיין למזכיר. אחרי כן נכנס לפעולה דור צעירים. תקופת כהונתם של ישראל דודקביץ ומשה פריים היתה תקופה של פעילות מוגברת ובשנים 1937 עד 1938 היתה התקופה שפעלה בהנהלת משה לדרמן ושאול גרינברג. היו גם תקופות שפל וגאות משך כל הזמן, אולם יש לציין שתנועת בית״ר היתה התנועה הלאומית של הנוער היהודי שמצא בה את סיפוקו והתחנך לאור האידיאלים של זאב ז׳בוטינסקי.

בשנת 1934 חלו שינויים גם בפעולות בית״ר, שהחלה גם היא להקים נקודות הכשרה ולהכין את הנוער שלה לעליה בכל הדרכים והאמצעים. גם אני עליתי ב״עליה ב׳״ ונדדתי למעלה מחדשיים ומחצית החודש עד שהגעתי ארצה.

קן בית״ר המשיך להתקיים בעירנו עד לחורבנה הכללי של קהלת ינדז׳יוב. ה״קן״ רשם בפעלו דף מזהיר שלא ישכח לעולם ועד!

משה פאַטאַשינסקי (קאַצעטניק 117654)
מעלבארן

געדענקסטו דו - יענדזשעוו?...

אין די סאַמע מיינע יינגסטע יאָרן — האָבן מיינע עלטערן, מיט מיין פרומען ברודער און קליין שוועסטערל — פאַרלאָזן אונדזער געבוירן־שטעטל, קשוינז, להשתקע אין יענדזשעוו. מיר האָבן דאָרט געווויינט בסך־הכל, עטלעכע יאָר.

ווי אַ יידן, בין איך אין די שפּעטערדיקע יאָרן, געוואָרן אַ גייער. געוואַנדערט איבער דער וועלט, געגאַנגען איבער שטעט און לענדער, ימים, אָקעאַנען און קאָנטינענטן, איינגעזאַפּט אין זיך זכרונות, מחשבות און מעשים, פון גאַנצע ישובים, פון אַ דערוואַכטן דור, פון אויפבלי און אומקום, פון ניסים און נסיונות, פון וואָכעדיקן דלות און גייסטיקער עשירות, פון דערשלאָגענער אַרעמקייט און בטחונדיקן אויסדויער און גבורה.

ביז דער היטלעריסטישער אשמדאי, ימח שמו, האָט מיט ״ציוויליזירטער״ אכזריות געברענט, גערויבט און צעשטויבט אונדזער שטאַמיקן דור; מיט זיינע אייביקע טרוימען, הייליקע תפילות פון שיבת ציון, מיט דעם גערעגנגל פאַר אַ נייער וועלט פון יושר און גאולה־שלימה. דאָס אַש פון אונדזערע נאָענטסטע האָבן די געראַטעוועטע פון חורבן צעטראָגן אין זייערע הערצער, לארבע פינות העולם, מיט דערמאָנונג און מאָנונג!...

לאָמיך זיך איצטער דערמאָנען אין מיינע יינגסטע יאָרן, אין יענדזשעוו, פון דער יענדזשעווער יידישער ביבליאָטעק האָבן נעכטיקע בלאַסע בית־המדרשניקעס געשלונגען מיט גרויס התמדה, ד״ר הערצלס ״אידענשטאַט״, געקוויקט זיך מיט משה העס׳ס ״רוים

און ירושלים", מיט די כתבים פון ד"ר מאַקס נאָרדוי, נחום סאָקאָלאָוו און חיים יוסף ברענער. יענדזשעוועי געזונטע יונגען, זין און טעכטער פון אָרעמע קרעמער, פון האָרעפאַשניקעס, שוסטער, שניידער, בעקערס און סטאָלאַרעס, האָבן אין פינסטערע שטובלעך אויפגעלויכטן, לייענענדיק בער באָראָכאָוו; געהיצט זיך אין פאַרטיי־דיסקוסיעס וועגן דער גרויסער סאָציאַלער רעוואָלוציע — „לתקן עולם במלכות שדי", וועו אויס־געלייזט וועלן ווערן נישט נאָר יידן, נאָר טאַקע די גאַנצע וועלט!...

חברים פון דעם יענדזשעוועי „השומר" (צופים־באַוועגונג) אין יאָר 1915.
אויפן בילד פון רעכטס צו לינקס, ערשטע שורה: מ. קאָכען, י. איצקאָוויטש, ח. דיקערמאַן, צ. טרייסטער, ד. גאָלדבערג, ח. אָקאָוויטאַ. צווייטע שורה: א. שענקער, ק. ווייסבערג, ה. טרייסטער משה פאַטאַשינסקי (דער מחבר פון אַרטיקל ווירנט אין מעלבאָרן).

באַחנטע יענדזשעוועי מיידלעך האָבן אָפגערוקט אין אַ זייט סלאָוואַצקין און שענקעוויטש און זיך געזומען לערנען, פיבערדיק, לשון קודש; מיט די שירים פון ר' יהודה הלוי, אבן עזרא און ח. נ. ביאַליק.

דאָרטן, אין נעכטיקן לעבעדיקן יענדזשעוו, האָבן זיך איינגעקריצט אין מיר אַזוי פיל יידישע לידער... „אין דער קוזשניע, ביי דעם פייער" צוזאַמען מיט די ניגונים פון באַווסטן גערער בעל־תפילה, רב יאָסעלע (כעלעמער אָדער כענטשינער?). דאָרטן אין יענדזשעוו האָב איך צום ערשטן מאָל דערהערט די פאַטעטישע רייד פונעם מטיף יקיר וואַרשאַווסקי. אין יענדזשעוועי בית המדרש האָבן איך, מיט הייסן באַגער, פאַר־דייעט די דרשה פון הרב זלאָטניק, ע"ה, וועגן יידן און יידישקייט, און דער עיקר — וועגן ארץ־ישראל און איר אויפבוי.

אין יענדזשעוו האָב איך בסתר — אונטער מיין געהאַקטער קאַפאָטע — אָנגעטון דאָס גרינע העמדל פון „השומר הצעיר" — מיטן סקויטן עמבלעם. כ'האָב דעמאָלט געלערנט העברעאישע שירים — און טאַקע באַלד זיך באַטייליקט אין אַ הערצל

אַקאַדעמיע — וועלכע איז פֿאַרגעקומען אין פּייער־לעשער זאָל — טאַקע אויף דער קשיווא־קאָלאָ גאַס. איך וועל אייביק געדענקן די אימתא דציבורא — וואָס כ׳האָב דעמלט — אין יענעם זומערדיקן אָוונט דורכגעלעבט בעת דער דאָזיקער הערצל־אַקאַדעמיע. בעת מיין העברעאישער לערער ר׳ משה זילברשטיין ע״ה, האָט מיך ממש אַויסגעשטופּט אויף דער ביגע און אַ זאָג געטון צו מיר: פֿאַרגעס נישט: „שאו ציונה נס ודגל״. ס׳האָט איז אין מיר ממש געשפּרונגן אין דער לופֿטן! אַז כ׳האָב דערזען פון דער ביגע דעם יענדזשעווער עולם, כ׳האָב דערשפּירט דעם טעם פון — „יראתי בפצותי״, אַ גאַנצע נאַכט נאָכדעם בין איך נישט געשלאָפֿן — געלעגן ווי אין פּיבער, די פּריערדיקע אימתא דציבורא האָט זיך עפּעס ווי צוזאמענגעוועבט מיט אַ פֿאַרבאַרגענעם טרוים וואָס האָט זיך איצטער געווענקט אין מיר — צו ווערן אַ שליח ציבור. — אין פֿאַרם פון אַ יידישן שוישפּילער.

אינם יענדזשעווער פּייער־לעשער זאָל האָב איך צום ערשטן מאָל דערזען יידיש טעאַטער, בראש מיט אסתר רחל קאַמינסקי ע״ה!

נאָך יאָרן לערנען, שטודירן טעאַטער־עבודה — בין איך שפּעטער געוואָרן — אַ שוישפּילער, אַ גייער איבער דער וועלט — מיטן יידיש וואָרט און לידּ.

*

אין אָשוויענטשים, ווינטער 1943, אין אַ פּראָסטיקן אָוונט נאָך אַ מורא׳דיקן טאָג פון — עבודת פּרך, נאָך שוועָרע קלעפּ און שמיץ איבער אונדזערע אויסגעהאַרטע נאָקנס, מיט נאָגנדיקן הונגער אין די פֿאַרטרוקנטע גרעדערים, מיט קרעץ איבער די לייבער, מיט ברענענדיקן דורשט, נאָך אַ וויסטער סעלעקציע וואָס האָט באַשטימט „מי לחיים ומי למות״, נאָך אַ בלוטיקן אָפּעל, האָבן מיינע אחים־לצרה, „העפּטלינגען״ פון זעלבן בלאָק, אַרגאַניזירט, להכעיס אונדזערע פיניקער — מיינס אַ קאָנצערט — פון יידישן וואָרט און לידּ — אין „בונא״־לאגער, נעבן אָשוויענטשים.

אונדזער בלאָק 6 איז געפּאָקט. אויף די פֿאַרעיפוש׳דיקע שעניקעס ליגן שוין הונדערטער העפּטלינגען־אסירים, מיט גרויסע אויגן אַרויסגעשטאַרצטע פון אויסגע־מאָגערטע פנימער, מיט גרויסע אָפּענע אויערן צו הערן אַ יידיש וואָרט — אַ לידּ, אַ ניגון!

נאָך יעדן פּראָגמענט וואָס כ׳האָב רעציטירט פון „שלום עליכם״ אָדער י. ל. פּרץ, נאָך יעדן געדיכט פון ח. נ. ביאַליק, משה לייב האַלפּערן, אָדער ד. האָפשטיין, ציען זיך צו מיר — אויסגעדאַרטע הענט מיט אויסרופן — נאָך! נאָך! און נאָך!

די לידער פון א. מאנגער און מ. בראָדערזאָן ע״ה, האָבן אונדזערע צוהערער — אין דער שטיל מיטגעזונגען. פֿאַרענדיקט האָב איך מיט י. ל. פרץ׳ס „גאָלדענע קייט״ — אויסגעלייזט פון פיין און שרעק מוז ווערן די וועלט!...

אין יענעם פּראָסטיקן אָוונט באַלד נאָכן קאָנצערט — ווען טויזענטער, „העפּטלינגען״ זענען נאָכן לאָגער־גאָנג געליגן שוין אויף די שעניקעס — ווען אויך אַלע אין אונדזער בלאָק־6 זענען געלעגן אויף זיערע געלעגערס און שווער געאָטעמט מיט טרוימעריין וועגן שבת׳דיקע טישן, וועגן זיערע טאַטעס און מאַמעס, שוועסטער און ברידער, פרויען און קינדער — וועלכע זענען מסתמא שוין געפּאַלן פון עשיו׳ס לאָפּעס — דעמלט האָט זיך צו מיין געלעגער צוגעשאַרט, אין דער שטיל, אַנ׳אויסגעדאַרטער העפּטלינג און געשעפּטשעט צו מיר: משה, משה! געדענקסט דו יענדזשעווו? משה! כ׳בין אַ יענדזשעווער! געדענקסט דו יענדזשעווו? — יאָ כ׳געדענק גוט ביז היינטיקן טאָג און כ׳וועל מיין יענדזשעווו געדענקן ביזן לעצטן טאָג פון מיין לעבן!

יצחק אברהמי
ירושלים

קטעי זכרונות על הסתדרות־נוער בינדז׳יוב

קשה לי להיזכר את שנת ייסודה של הסתדרות „השומר הצעיר" בעירנו, אבל, מה שזכור לי הוא: — שמייסדה היה ד״ר יחיאל היילפרין — כיום חבר מערכת „דבר".

התרכזו בה מיטב הנוער שבעיר ואת פעולותיה ניהלנו במסוה של תנועת־נוער צופית.

לאחר הקמת פולין העצמאית — בשנת 1918 — החלו ראשיה לעזוב את עירנו ושמו את עיניהם לוינא, כי משם הובילה הדרך לציון. „הדרך" לא היתה סוגה ב„שושנים" ואחרי תלאות רבות, הצליחו רק כמה מהם להגיע ארצה והם: שמואל והלל דודקיביץ ז״ל ויבדלו לחיים טובים: צבי הורוביץ, מ. סולוביץ, מ. דודקוביץ, י. קוכן, א. וינריב וא. טננבוים.

כמה מהם לא החזיקו מעמד ו„ירדו" לפולין.

עזיבת ינדז׳יוב ע״י פעילי „השומר הצעיר" גרמה להחלשתה של הסתדרות זו ואם זכרוני לא מטעני, לא היתה קיימת, בשנת 1924, תנועה זו, לגמרי, בעירנו.

עיקר העבודה הציונית נעשתה ע״י ההסתדרות הציונית הכללית ובחלקה — גם ע״י תנועת „פועלי־ציון" שמאל, שהתרכזה מסביב ל„קולטור־ליגא".

יעקב ברגר המנוח ז״ל וכותב השורות הללו חידשו את פעולות „השומר הצעיר" בינדז׳יוב והצליחו לרכז סביבם 20 בנים ובנות בגילים שבין 15 ו־18 שנה.

ערכנו שיחות על הציונות, הסוציאליזם, ידיעת הארץ, עברית, ספרות כללית, שירי־עם (בעברית ויידיש) ופעולות צופים.

דאגנו גם להכשרת הנוער לעליה והצלחנו להשפיע על בעל־האחוזה קויפמן, שיסכים, להחזיק באחוזתו „סנדז׳יוביצה" פלוגת־הכשרה, שעבדה גם במשקו הכפרי וגם במכרת־הגבס שלו.

מינדז׳יוב יצאו לגרעין 8 בחורים ואליהם הצטרפו עוד 4, שבאו מחמילניק הקרובה.

שום שכר לא קבלנו עבור עבודתנו, מחוץ לאכילה ושתיה ולינה, אבל, שמחנו בגורלנו...

מאותה הקבוצה עלו ארצה רק שלשה והם: יעקב ברגר ז״ל (שנפל בהגנה על עליית חניתה), יצחק פרופסורסקי ויצחק אברהמי, כותב הרשימה הזאת.

הסתדרות „המזרחי" ו„הפועל המזרחי" בינדז׳יוב

הסתדרויות „המזרחי" ו„הפועל המזרחי — ראשית פעולותיה, בשנת 1919, מספר חבריהן הגיע אז לכמה מאות.

החשובים שביניהם היו: ה״ה יצחק איצקוביץ, עזריאל אינגבר, אהרן טריימן, ברוך זונשיין, עמנואל בר, אשר ווייצמן, צבי ברייטבארד ומשה נ. מינץ. במועצת העיריה ייצגו את ההסתדרויות הנ״ל החברים: יצחק איצקוביץ, שלמה דודקיביץ, חנוך רייזמן ומר גרפינקל.

נשף־פרידה לכבוד יו״ר „המזרחי" ר׳ ברוך זונשיין ז״ל לרגל עלייתו ארצה.

הצגת תלמידות „בני עקיבא" לפני מלחמת־העולם השניה.

ר׳ שלמה דודקיביץ היה במשך כמה שנים גם חבר מועצת העיריה (לאוניק) ור׳ יצחק איצקוביץ כיהן במשך שנים, כיושב־ראש הקהלה היהודית.

הסתדרות ה„מזרחי" הקימה והחזיקה בית־ספר עממי בשם „יבנה" ולמדו בו 200 תלמידים. על יד בית־הספר היתה גם ספריה ע״ש זאב יעבץ ז״ל.

ביחוד הצטיינו בפעולות נמרצות הסתדרות־הנוער „תורה ועבודה" שריכזה סביבה את „צעירי מזרחי", ארגון הצעירות „ברוריה" ו„השומר הדתי". הפעולות, שיעורי־

חברי וחברות „הפועל המזרחי" נפרדים מר׳ ברוך זונשיין ז״ל לפני עלייתו.

ערב ללימוד הלשון העברית, שעורים בתלמוד ובתנ״ך, הרצאות על נושאים שונים בעברית ויידיש, אורגנו ורוכזו על ידי החבר ברוך זונשיין ז״ל. אחרי עלייתו ארצה מילא במקומו תפקיד זה — החבר עמנואל בער, הנמצא בארץ.

הסתדרות „תודה ועבודה" השתתפה השתתפות פעילה למען הקרנות הלאומיות „קרן הקימת לישראל" ו„קרן היסוד".

הפעולה התרבותית התנהלה ע״י החברים ישראל ענאך, עמנואל בער, אברהם ברלין ולייבוש מינץ.

החבר עמנואל בער, ייצג את התנועה ב„ועדת־העליה" המקומית.

ו. ה.

בית־הספר של „המזרחי" בשנים 1938—1937.

קבוצת חברים וחברות של „השומר הדתי" בינדז'יוב — לפני מלחמת העולם השניה.

„השומר הצעיר" בינדז'יוב

הסתדרות „השומר הצעיר" נוסדה בעירנו בשנת 1917 והתנהלה על ידי החברים: יחיאל היילפרין, פרידה ואסתר אברמוביץ, שמואל והלל דודקיביץ, פרידה פערענס, מרדכי קורן, משה דודקיביץ, אברהם טננבוים, ל. רכטמן וישראל היילפרין והתקיימה עד שנת 1921.

לחיסולה הזמני גרמה עליית טובי חבריה וחברותיה ארצה. בשנת 1925, חידשה הסתדרות זו את פעולותיה, כשבראשה עמדו כחברים־פעילים, החברים: יעקב ברגר, יצחק אברמוביץ, נחצ'ה מנדרובסקי, ס. שכטר, ש. שכטר, מרים הורוביץ, טובה היילפרין, משה פערענס, א. ברסלאור, ר. ברסלאור ור. ווקסלר.

ההסתדרות, הקימה על ידה חוגים ללימודי תנועת הסוציאליזם והציונות, הספרות העברית והיהודית, ידיעת הארץ, קן להכשרה להרמת ההכרה היהודית, חוג דרמטי ועוד. עבודה זו נמשכה בצורות שונות, עד לחורבנה של ינדז'יוב.

ו. ה.

קבוצת חברי „השומר הצעיר" נפרדים מחברם שלום גנאט, לפני עלייתו ארצה.

אַ גרופּע חברים און חברות פון „החלוץ" פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה.

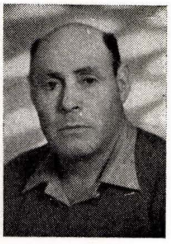
קבוצת חברי וחברות של „השומר הצעיר" בינדז'יוב לפני מלחמת־העולם השניה.
בתמונה: שלום גנאט, מרים הורוביץ, אהרן סוכצקי, יצחק חיימוביץ, יעקב חיימוביץ, אסתר זאיונצקובסקה, זוסמן שטרק, גולדה פרידמן, צמח וולברומסקי, א. לקס ויהודה שטרקמן.

קבוצת חברי „השומר הצעיר" בינדז'יוב, לפני עלייתו של יעקב ברגר ז"ל.

יצחק וולך
כפר־גנים

צרור זכרונותי על „החלוץ" בינדז'יוב

קבוצת החלוצים הראשונה הגיעה לינדז'יוב בתחילת שנת 1933. מספר הבאים היה קטן מאד, אבל במשך הזמן הצטרפו אלינו הרבה צעירים וגם אני הייתי אחד מהם.

ה„התחלה" היתה קשה מאד. תושבי המקום סירבו להעסיק אותנו בעבודה וזאת „מתוך רחמנות על נוער יהודי מפונק, שאינו מסוגל לעבודה פיזית". „רחמנות" יהודית בלתי־מוצדקת זו, גרמה לנו סבל רב במובן החומרי וגם במובן המוסרי, כי לא נמצא בינינו אף אחד, שימאס באיזו עבודה שהיא, בדרך הכשרתו לחיי־עבודה בארץ.

אבל כעבור זמן קצר בא שינוי לטובה. ההתחלה הטובה נעשתה על ידי האחים הורוביץ וראוי לשבח, במיוחד, משה הורוביץ, שכונה, משום־מה, בשם „פוניה". הוא מסר לנו חדר־מגורים בחצר ביתו וגם קיבל אותנו לעבודה, במנסרה שלהם.

הפועלים הפולנים שעבדו שם הסתכלו עלינו בעין־רעה ורצו להכשיל אותנו בעבודתנו, אבל לא היתה להם כל ברירה, אלא, להסתגל למציאות, משום שבעלי המנסרה עמדו בכל תוקף על כך שיכירו בנו, כאנשי־עבודה וחלוצים המתכוננים לעלות ארצה. ואמנם היתה סיסמתנו: לחיות מיגיעת־כפים ומטרתנו — לעלות ארצה ולהשתתף בפועל ממש בבנין מולדתנו.

קן הכשרה ב„קיבוץ בורוכוב" — לפני מלחמת העולם השניה.

במשך הזמן הצלחנו לכבוש עוד הרבה מקומות־עבודה בעיר.

עבדנו גם בבית־החרושת לבירה של שפילברג ובטחנת־הקמח של פפר. שם היה מנהל העבודה, שהשקפותיו הפוליטיות היו אחרות משלנו, אבל, הוא הכיר בנו בכל זאת, כעובדים טובים, שמגמתם לחיות מיגיעת כפיהם ושררו בינינו יחסים טובים מאד. כן עבדנו אצל משה פיש ואחרי כן גם בבית־החרושת לשמנים של לדרמן. קבלת העבודה באותו מקום עלתה לנו בקשיים מסוימים כי בנו של בעל בית החרושת, התנגד לכניסתנו לשם לעבודה. אבל, גם מכשולים אלו הוסרו ועבדנו גם שם לשביעת רצון שני הצדדים — הבעלים והעובדים כאחד.

הכשרה־פונקט אין יענדזשעוו פון „קבוץ־באַראַכאָוו" פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה.

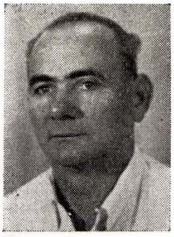
בינתיים גדלה גם השפעתנו על הנוער היהודי המקומי בינדז׳יוב ומספרנו בקיבוץ הגיע עד למאה — חברים וחברות.

אבל, צמצום העליה, גרם גם לצמצום בקיבוץ, חלק מאנשינו התיאשו וחזרו לבתיהם. התחילה אז התקופה של חיסול פלוגות קטנות. לא היתה לנו ברירה וגם אנחנו חיסלנו את הקיבוץ והצטרפנו לקיבוץ בקילץ.

צבי טרייסטר
גבעתיים

החיים הציוניים בינדז'יוב

(מזכרונותי)

בכדי לתת תמונה שלימה ומושלמת מהווי הציוני והחיים היהודיים בעירנו ינדז'יוב, מן הצורך לספר על תנועת „השומר הצעיר" בה, וזאת הנני להעלות בזכרונותי.

השנה, שנת 1918, שנת סיום מלחמת־העולם הראשונה ושנה לאחר פרסום הצהרת בלפור מיום 2 בנובמבר 1917.

עמים וארצות קמו אז לבנות את הריסותיהם לאחר החורבן הגדול, שבא עליהם בעקב מלחמת־העמים. אומות שונות, שדוכאו בעבר, השתחררו והתחילו לבנות את חייהם הלאומיים העצמאיים.

גם ברחוב היהודי, התעוררו אז תקוות רבות לאחר הצהרת בלפור המפורסמת ש„ממשלת אנגליה רואה בעין יפה דבר הקמת בית־לאומי ליהודים בארץ־ישראל".

קמו אז ארגונים ומפלגות לרוב, אבל, הארגון הבולט ביותר בעירנו ינדז'יוב — היה קן „השומר הצעיר".

קבוצת חברי „החלוץ" בינדז'יוב — לפני מלחמת־העולם השניה.

מי אינו זוכר את אותו הבית הקטן על יד רחוב סטארא־פינצ'ובסקה, שמדי ערב בערב היו מתאספים בו „שומרים" ו„שומרות" עד גיל 18. „הקן", שריכז סביבו את מיטב הנוער הלומד וה„בעל־ביתי", שנהרו אליו, למרות ההתנגדות העצומה מצד ההורים האדוקים, שכל רוח ציונית היתה שנואה עליהם.

שם היינו מקיימים, מדי יום ביומו, פעולות תרבות שונות, כשאנו מופיעים במדי התנועה. קירות „הקן" היו מקושטים בסיסמאות שונות על ארץ ישראל ועל תפקידנו בעבודת בנינה.

קבוצת צופים „השומר" בינדז׳יוב בשנים 1915—1914.
במרכז, ד״ר יחיאל הלפרין ואתו יחד: מוניק סולוביץ, י. מויאר, גונשרוביץ, רקובסקי, אזלק ברוינר, ישראל ריטרבנד, ישראל הלפרין והלל דוטקביץ.

ערב־ערב, הזמנו את אחד המבוגרים שבתנועתנו, להרצות או לתת לנו שיעור בעברית, גיאוגרפיה ארצישראלית, הסטוריה יהודית ובכלל שיחות חברותיות־תרבותיות.

מי מבני ינדז׳יוב, אינו זוכר את המורה משה זילברשטיין ז״ל, שלימד אותנו עברית בהתנדבות. מה יפות היו ה„תהלוכות" שלנו ו„תרגילי הצופיות" וביחוד, הטיולים מחוץ־לעיר, ששימשו למפגשי גדודי „השומר־הצעיר" שבכל הסביבה. היה בינינו קשר הדוק, שלפיו בצענו פעולות־משותפות וחלמנו בהקיץ על חיי אחוה ושלום ונכונות מוחלטת לעלות יחד ארצה, על מנת לחיות בה חיים משותפים בקבוצה אחת.

במרוצת הזמן, עשה הארגון הציוני, — שהיה הפעיל ביותר ברחוב היהודי — עבודה רבה גם למען הקרנות הלאומיות — „קרן הקיימת לישראל" ו„קרן היסוד" (שהוקמה אז); הפצת ידיעת השפה העברית. הארגון העלה מתוכו גם נוער, במספר ניכר, בערך, המוכן לעלות ארצה בדרכים לגאליות ובלתי־לגאליות כאחת.

אחת הסיבות שגרמו להתגברות הפעולה הציונית בעירנו בכלל ושל „השומר הצעיר" בפרט, היתה ההתנפלות הפראית של הפורעים, בכינוס של התנועה בקילץ ובהתפרצותם והתנפלותם האכזרית לתוך האולם בזמן הועידה, בה נפצעו קשה

כמה מחברי תנועתנו (במקרה, לא נפגע אף אחד מבין חברינו שבינדז׳יוב, שהשתתפו בועידה הנ״ל).

לפי דוגמת „השומר" בארץ־ישראל, — שעליו קראנו בספר „יזכור", — שהופיע אז ושהופץ בפולין בין כל הנוער היהודי ושבו מצאנו גם את תמונותיהם של שומרים שנפלו בשמירה, כשהרובה שלהם בידיהם.

קור עבר בגופותינו כשהסתכלנו בתמונות האיומות האלה, וכולנו כאחד, גמרנו אומר, לעלות ארצה, בכדי למלא את מקומותיהם של החברים שנפלו.

אורגנה אז, בתוך קן „השומר הצעיר", הגנה עצמית והחלטנו לרכוש נשק בכל מחיר ואמנם, השגנו אז כמה אקדוחים עם כדורים מאת החיילים הצ׳כיים, שחזרו אז משדות־הקרב.

את הנשק הזה שמרנו, לעת הצורך, כי לא היינו בטוחים, שהפורעים הפולנים לא יתנפלו מחדש על יהודי עירנו.

בשנת 1921 התארגנה קבוצת חברים ועזבו את העיר, (על פי רוב, על אף התנגדותם של הוריהם) ופניהם אל הגבול הפולני, בכיוון לגרמניה (שלזיה העילית) — לעיר קטוביץ, שהיתה שייכת אז לגרמניה, שם חכינו לסרטיפיקטים מהמשרד הארצישראלי, על מנת לעלות ארצה. חלק מהקבוצה הזאת הצליח לקבל רשיונות־עליה והיתר — היו מוכרחים להישאר בדרך עד שממשלת המנדט תאשר „שדיול" חדש (הקצבת הסרטיפיקטים על ידה, היתה נקראת כך).

נשארנו תקועים בקטוביץ, ללא אמצעי־קיום וללא־עבודה, ורק השאיפה לעליה מהירה והתקוה שנזכה לכך, חיזקה את רוחנו. אבל, בדיוק באותו זמן, ביצעה הממשלה הפולנית את סיפוחה של שלזיה העילית לפולין. הדבר בא כהפתעה, אבל, יחד עם זה ביצעה ממשלת־פולין עוד פעולת־בזק צבאית ובמשך כמה שעות־לילה הספיקה לאסור כאלפיים צעירים מפולין, שהסתובבו בשלזיה העילית תוך צפיה לרשיונות־העליה לארץ־ישראל. כולם הובאו למחנה־מעצר לאסירים בדומביה־פיאסקי על יד קרקוב וגם אני הייתי בתוכם.

שהינו במחנה־מעצר זה תשעה חדשים, רבים מאד מאתנו נדונו למאסר על „בריחה משטח פולין שלא ברשות השלטונות". לי שיחק המזל, כי עדיין הייתי צעיר מאד וחובת הגיוס לצבא הפולני טרם חלה עלי. שוחררתי לכן, ללא עונש והוחזרתי לינדז׳יוב.

עם שובי לעיר מולדתי לא ידעתי מנוח, כי כל מחשבותי היו נתונות לדאגה כיצד ומתי אעלה לארץ־ישראל.

סוף־סוף, נמלאה גם סאת היסורים והגעגועים שלי ובשנת 1925 קבלתי רשיון־עליה ועל פיו עליתי ארצה.

כשדרכו רגלי על אדמת ישראל (בחיפה, מול הכרמל הנהדר) הייתי כחולם ונרגש עד מאד.

הרגשתי כי הנה, סוף־סוף, הגשמתי את שאיפתי הציונית והחלוצית של שנים רבות ונהייתי ליהודי חפשי בארץ אבותיו ואם זכיתי לראות במו עיני, בנס־הגדול של הקמת מדינת־ישראל, הרי לקן „השומר הצעיר" בינדז׳יוב, בו חונכתי, חלק גדול באשרי זה!

מרדכי שלדז׳יק
רמת־חן

ההסתדרות הציונית בינדז׳יוב

ההסתדרות הציונית בינדז׳יוב קמה עוד לפני מלחמת־העולם הראשונה.

בתור מייסדה ומעצב דמותה, יש להזכיר את ר׳ נתן דוב חנצ׳ינסקי ז״ל, שמוצאו היה מבית־חסידי — בנו של השו״ב דמתא „ר׳ אלתר הגדול״ — כפי שהיה נקרא בין הבריות.

הקשר הראשון עם „העולם הציוני הגדול״ ומרכזיו היה, בהתחלה, עם „הועד האודסאי״, המפורסם בשמו — „הועד לתמיכת יהודים עובדי אדמה ובעלי־מלאכה בסוריה ובפלשתינא״, שבראשו עמד, לראשונה, א. גרינברג ולאחר כך — מנחם מנדל אוסישקין „איש הברזל״ שבתנועה הציונית. קצת מאוחר יותר — נוצר הקשר עם „הועד המרכזי הציוני״, שמקום פעולתו היה בוילנה. ומכיון שפעולתו נעשתה, שלא על דעת הממשלה הרוסית, ולהפך — בניגוד לרצונה, היתה כתובתו — י. ל. גולדברג, וילנה... וטעמו של דבר — יצחק ליב גולדברג (שנפטר באחד הקונגרסים הציוניים והובא לקברות, במבחר הקברות שבבית־העלמין הישן שברחוב טרומפלדור בתל־אביב, על יד קברו של בנו בנימין גולדברג ז״ל, שנפל חלל במבואות יפו, יחד עם חבריו, שמיהרו, מטעם ה„הגנה״, להציל פועלים יהודיים, שנתקעו בימי הפרעות, באחד הפרדסים שביפו ושעל שמו נבנתה השכונה „תל־בנימין״ שבין תל־אביב ורמת־גן), היה קונסול־כבוד של אחת המדינות שבאירופה ומשום־כך היתה לקוריספונדנציה, שנתקבלה על שמו „חסינות דיפלומטית״, דבר שהבטיח, שבהתכתבות שבין האגודות הציוניות ו„מרכזן החשאי״, לא תשלוט עינא בישא...

נוער ציוני בזמן מלחמת־העולם הראשונה.
מימין לשמאל יושבים: יחיאל רפאלי, יחיאל היילפרין, גברת שנקר, ליבוש שנקר, בלתי־מוכרת, יעקב אוקוביטה (כיום — שרף). עומדים: בלתי־מוכר, משה ווקסבוים, ה. שטרן, צבי טייטלבוים, הצלם משה זילברשטיין, שנים בלתי־מוכרים ואליהו שנקר.

בשנים 14—1912 „הותרה הרצועה" וכתובתו של המרכז הציוני לפולין היתה: סגן עו"ד יצחק גרינבוים, וורשה, רח' סליזקה 18 וזאת היא כתבתו דאז של המנהיג הציוני הישיש מר יצחק גרינבוים!

גם להסתדרות הציונית בינדז'יוב לא היתה כתובת גלויה ופעולותיה התרכזו ונעשו תחת מסוה ה„ג'וינט", שהקים אז בפולין „ועדי־עזרה" צבוריים, מטבחים זולים ו„אכסניות" לשתית תה. מוסד כזה הוקם גם בינדז'יוב ושם היינו מתאספים לשמיעת הרצאות על נושאים ציוניים וספרותיים, לערבי־ויכוח על השאלות שעמדו אז על הפרק בתקופת „הציונות בהתהוותה". הואיל וב„ועד־העזרה" הצבורי היו נציגים של כל התנועות הציוניות בראשית יצירתן וגם נציגים של כל הכתות החסידיות שבעיר וגם ל„בלתי־מפלגתיים" — היתה לנו האפשרות, „„לעשות נפשות" לרעיון הציוני ולהרחיב את חוג חברינו לדעה, וכל זה נעשה בחדר הקטן והצר, שבו היינו מתאספים בימים האלה!

כשפרצה מלחמת־העולם הראשונה „הותרה הרצועה" לגמרי והכובשים האוסטריים והגרמניים, לא הפריעו להרחבת הפעולות הצבוריות והציוניות והעיקר — מה שחשוב ביותר — לנהל את עבודתנו בפרהסיה!

נבחר עד־פעולה, שאליו השתייכו:

יעקב אוקוביטה (כיום שרף בחיפה), אדולף ברקוביץ, יחיאל היילפרין (כיום בארץ), המורה העברי משה זילברשטיין, פייבל טננבוים, שלמה טננבוים, צבי פרובולובסקי (מורה), מרדכי שלדז'ק וליבוש שנקר.

מכיון שצר היה לנו המקום — העברנו את הסתדרותנו לבית־ספרו של צבי פרובולובסקי ושם עמדה לרשותנו — דירה של שלושה חדרים. בית־הספר הנ"ל נמצא בביתו של מר קומרוביץ, ברחוב הווידיסלבאי ועמד לרשותנו בכל ערב וערב ובשבתות וחגים.

הקימונו חוג דרמטי, בניהולו של פייבל טננבוים, שנבחר על ידינו גם כ„רז'יסור". הצגתנו הראשונה היתה של יעקב גורדין „המלך ליר היהודי". את התפקיד המרכזי, שיחק פייבל טננבוים ז"ל בעצמו. ההכנות להצגה נעשו בבית־הספר הנ"ל וההצגה עצמה — באולם „מכבי אש", שהיה מלא על כל גדותיו ולתשואות הקהל לא היה, כמעט, קץ.

כל ההכנסות של הצגה זו נועדו לייסוד ספריה צבורית ונבחרה ועדה בת שלושה חברים, שקבלו על עצמם, לארגן את הספריה ולקנות את הספרים. חברי הועדה היו: פייבל טננבוים, מרדכי שלדז'ק ולייבוש שנקר.

הספרים נקנו בבית־מסחר הספרים של מ. י. פרייד בוורשה ולשבחו יסופר, כי בתור סופר ועסקן ציוני, נתן לנו את ההנחה המקסימלית, כך שיצאנו ממנו ב„רכוש גדול" של ספרים חשובים, בכל המקצועות, בעברית וביידיש.

עלי הוטל התפקיד, להכין את הקטלוג הראשון לספריה, שמספר קוראיה גדלו מיום ליום.

הצלחת ההצגה הראשונה — שהיתה למעלה מן המשוער, — הניעה את חברי החוג הדרמטי להמשיך את פעולותיהם בשטח זה ובמשך הזמן הוצגו המחזות „כנורו של דוד", „שולמית", „שיר השירים" ועוד.

בהצגות השתתפו (לפי א"ב):

רויזה אברמוביץ (שהצטיינה במיוחד, בתפקיד „אם"), אברהם ברקוביץ, פלה ברקוביץ, הניה גדליץ (רקובסקה), אלתר יחיאל טופיול (שהצטיין במיוחד בתפקידים מבדחים),

פייבל טננבוים, יוסף מויאר, מניה מויאר, גב׳ ד״ר פולק, שרה ריטרבנד, משה רייזמן, עלוש שאלוביץ, מרדכי שלדז׳יק וסטפה שלדז׳יק.

הוקמה גם תזמורת מיוחדת ובה ניגנו: א. ברקוביץ, א.י. טופיול ולייבל טננבוים. אם כי מהצגות הללו היו הכנסות הגונות, הרי חלה, באותו זמן, ירידה בהיקף פעולותינו משום שחלק ניכר מן המשתתפים בהצגות, עזבו את שורותינו ועברו לפעולות צבוריות אחרות (ה״מוזה״, ה״ספריה״ ולהסתדרויות הרביזיוניסטים ו״פועלי ציון״).

עבודתנו, בשטח זה, הצטמצמה והסתפקנו בערבי־קריאה והצגת מחזות של מערכה אחת בכוחות עצמנו ולפעמים, גם בעזרת אמנים מן החוץ.

הצלחה מיוחדת היתה ל״ערבים״ שבהם הוקראו מדברי ״שלום עליכם״. האולם המה תמיד מצחוק, כאשר הקריאו את סיפוריו.

השוק למען ״קרן הקימת לישראל״, שנערך בינדז׳יוב בשנת 1933, בהשתתפות העורך י. הפטמן ז״ל.

עבודתנו למען ה״קרן הקימת לישראל״ התנהלה — עד לשיחרורה של פולין מעול הכובשים — מתוך קשר אמיץ עם מרכזה בווינא, שסיפק לנו קופסאותיה היפות (בצבע ״כחול־לבן״) של הקק״ל וגם חומר תעמולתי מתאים, שזוגות עסקנים טיפלו בהפצתם.

יצוין זאת, לשבחם של יהודי ינדז׳יוב, שלא נמצא אף בית אחד, שלא קיבלו בו ברצון, את הקופסה ה״כחולה־הלבנה״ של הקהק״ל. עם זאת יש גם לציין, שועדת הקהק״ל ערכה רשימות הבתים, שבהם יש לבקר, בפסחה על בתי הקיצוניים, שהיה חשש כל שהוא שיסרבו לקבלה וזאת בכוונה תחילה, למנוע עלבונות לקק״ל ודיני־דברים עם המסרבים...

קבוצת חברים וחברות של ההסתדרות הציונית בינדז׳יוב שהשתתפו בשנת 1916 בנשף־קונצרט, שהכנסותיו הוקדשו לטובת הספריה.

בתמונה נמצאים: אינג׳נר משה טענבוים, יעקב אינגבר, שמואל והלל דוטקיביץ, צבי הורוביץ שרל ואברהם טענבוים, יצחק וישראל ריטרבנד, חיים דיקרמן, משה פיש, משה סולוביץ ופ. וולפשטדט והגברות: חיה ומ. דוטקיביץ, ע. שיוביץ, פ. פערענס, זאשה טענבויח, רחמה ווילוגה, פ. אברמוביץ וגב׳ הורוביץ.

הועידה המחוזית של „קרן הקימת לישראל" בינדז׳יוב בשנת 1925, בהשתתפות נציגי הועד המרכזי להסתדרות הציונית בפולין הסופר מ. י. פרייד ומר אריה צייטלין ז״ל.

בנשיאות יושבים מימין לשמאל: א. י. טופיול, משה זילברשטיין, משה פיש, ברוך זונשיין ויוסף שטרנשוס.

ועדת הקהק״ל ערכה, מזמן־לזמן ״ימי־פרח״ למען הקהק״ל. לפעולות אלו התגייסו חברים וחברות, שהעמידו שולחנות בכל קצוות הרחובות המרכזיים שבעיר, שתנועה רבה בהם, וכל העוברים־ושבים, נתבקשו לענוד את ה״פרח״ או ה״תו״ של הקהק״ל. נוסף לכך, סרו העסקנים לבנקים, מוסדות צבור מרכזיים ובתי־מסחר גדולים, והציעו את ״פרחי״ ו״תוי״ הקהק״ל לאלה, שטרם הצטיידו בהם ובימים כאלה היתה עירנו ינדז׳יוב — כפי שנקראה ב״מרכזים הציוניים״ שבוורשה — העיר ה״כחולה־לבנה״ (״די בלוי־ווייסע שטאט יענדזשעוו).

הועדה השתדלה גם לארגן — פעם בשנה — שוק למען ״הקרן הקיימת לישראל״ שלו הקדישו, ביחוד החברות שלנו, את כל זמנן ומרצן על מנת לפאר את ה״שוק״ במעשי־ידיהן באריגה ותפירה, נוסף לתוצרת ארץ־ישראל, שרכשו בשביל השוק.

ימי־״השוק״ נהפכו ל״חג״ בשביל כל יהודי העיר בכלל והיסודות הלאומיים והציוניים שבהם, בפרט. הוזמנו מרצים ידועים מוורשה, שהרצו על נושאים ציוניים וספרותיים וגם מבני־עירנו השתתפו בהופעות הללו ובשעשועים התרבותיים, שהותאמו לצורך זה.

מחובתנו להזכיר את שמותיהם של חברינו וחברותינו, שהצטיינו בפעולות ושהציגו את מפלגותיהם בועדת הקהק״ל המקומית והם:

מטעם ההסתדרות הציונית: גוטה דיקרמן, דבורה הורוביץ, משה זילברשטיין, ינטה מנלה, משה פיש, שמעון פרוכט ומרדכי שלדז׳יק.

מטעם ״המזרחי״ ו״צעירי מזרחי״: עמנואל בר, ברוך זונשיין ואהרן טריימן.

מטעם ״פועלי ציון (ימין): ישראל גורטמן.

נוסף להם, היו בין פעילי הועדה, המצטיינים ביותר: מלה ברסלר, זושה הורוביץ, משה פרייס ואיזיק קייזר.

עלינו לציין גם את ה״זוגות״ (איש ואשה) שהצטיינו במיוחד בימי ה״פרח״ למען הקהק״ל והם:

חברות: רויזה אברמוביץ, פלה ברקוביץ, גיטה דיקרמן, דבורה הורוביץ, זושה הורוביץ, שרה הורוביץ, מניה ווינריך, אסתר וקסלר, מניה מויאר, דורה סובול, שרה ריטרבנד, הניה רקובסקי ורוזה שטרנפלד.

וחברים: מנחם דיקרמן, יוסף מויאר, משה פיש, שמעון פרוכט, מרדכי שלדז׳יק, פנחס שטרנפלד וליבוש שנקר.

התפתחות ההסתדרות ושגשוגה, אילצו אותנו לעזוב את בית־ספרו של צבי פרובולו־בסקי ולעבור למקום יותר מרווח. עברנו לכן, יחד עם הספריה, לביתו של מר גדלביץ, ברחוב הכנסייה. רכשנו שם אולם ושני חדרים גדולים. לשם משיכת חברים, סדרנו שם מקומות למשחקים: שחמט, דומינו וכדומה וגם רכשנו את כל העתונים, לקריאה בשביל באי הסתדרותנו. להנהלת הספריה נבחרו: זאב אברמוביץ, משה זילברשטיין, פייבל טננבוים, יוסף מויאר, מרדכי שלדז׳יק וליבוש שנקר. ובתור ספרניות: רויזה אברמוביץ, גולדה ווינרייך ושרה ריטרבנד.

הפעולה הציונית הורחבה ועירנו נתכבדה מזמן לזמן בהופעותיהם של מנהיגי הציונות בפולין ובראשם מר יצחק גרינבוים, שבא גם במיוחד לחגיגת פתיחת ה״מועדון הציוני״ בעירנו.

להכרזת המגביות של ״קרן־היסוד״ הופיעו בינדז׳יוב מטעם ההנהלה המרכזית שלה, ד״ר י. גוטליב, יוסף הפטמן, מ.י. פרייד, ישראל ריטוב וד״ר יצחק שיפר ובתור מארגן — י.ח. ברם, הנמצא בארץ.

באותו זמן נעשתה גם ריאורגניזציה בהרכב הועד ונבחרו: אלתר יחיאל טופיול (יו"ר), מרדכי שלדז'יק (מזכיר), וברוך מנלה (גזבר) וכחברי הועד: אברהם ברקוביץ, משה זילברשטיין, יוסף מויאר, זלמן סולטניק, שמעון פרוכט, יוסף שטרנזיס ופנחס שטרנפלר.

לאחר שכמה מבין חברי הסתדרותנו עזבו שוב את שורותיה והצטרפו לתנועה הרביזיוניסטית, החלטנו כי כ„תריס בפני פורעניות זו", יכולה לשמש רק — הגברת פעולת־ההסברה שלנו, בין המוני־העם, ולשם כך, נחוץ להרחיב את „מקום־הקליטה" של ההסתדרות הציונית הכללית בעירנו.

חברנו הפעיל, יקותיאל הורוביץ, העמיד לרשותנו מגרש ועליו הקימונו, בשנים 29—1928, את ה„מועדון הציוני", שהכיל אולם גדול שבו מקומות־ישיבה ל־300 איש ואשה, וחדרים נוספים בשביל המשרד, הספריה והקרנות הלאומיות.

הרוח החיה, העושה והמעשה למען הקמת המועדון, היה היו"ר שלנו, מר א. י. טופיול, שריכז סביבו עוד כמה חברים וחברות, שפעלו יחד אתו, באיסוף הכספים לצרכי הבנין וריהוטו.

פתיחת המועדון — בסוף שנת 1929 — התקיימה בחגיגיות יתירה ובהשתתפות המנהיג של יהודי פולין, מר יצחק גרינבוים ויו"ר הועד המרכזי להסתדרות הציונית בפולין, מר ליאון לויטה וחבר הנשיאות שלו, מר מ. י. פרייד ועוד אורחים נכבדים.

באותה החגיגה הונף גם הדגל הציוני של הסתדרותנו, שנרקם, בטוב טעם, על ידי החברות: רויזה אברמוביץ, אסתר ווקסלר, יענטה מנלה ושרה ריטרבנד.

לחגיגת־הפתיחה הוזמנו גם נציגי ההסתדרויות הציוניות שבסביבה (קילץ, דזיאלושיץ, וודזיסלב, חמילניק, פינצ'ב ושצקוצ'ין), שהשתתפו עמנו, בשמחתנו זו.

„מועדוננו" נהפך עד מהרה, למקום המרכזי, שאליו נהרו רבים מחשובי העיר ואורחיה הבולטים, שרכשנום לתנועה הציונית ובשנת 1933 הגיע מספר חברינו, הרשומים כחברי ההסתדרות הציונית הכללית, עד למעלה מ־300, שהיו נועדים ב„מועדון" לבילוי זמנם, תוך קריאה, שמיעת הרצאות, משחקי שחמט ו„דומינו" וגם ריקודים, שריקודי ארץ־ישראל ו„הורה" תפסו בהם את המקום הראשון.

בשנת 1934 הופתענו, בשמענו, כי יו"ר ההסתדרות שלנו, מר אלתר יחיאל טופיול גמר אומר, להגשים את משאת־נפשו משכבר הימים ולעלות ארצה, יחד עם כל משפחתו, לאחר שהקדים לשלוח לפנינו, כ„חלוץ בפני המחנה", את בנו, יעקב (התופס מקום מרכזי בפעולת ארגון יוצאי ינדז'יוב בישראל).

הידיעה הזאת הדהימה אותנו ממש. מצד אחד — שמחנו על עליית ציוני ותיק כמוהו ארצה, ומאידך — הרגשנו, עד כמה יחסר לנו, בפעולותינו הציוניות והציבוריות־לאומיות.

אבל, לא היתה לנו ברירה ואנוסים היינו להיפרד ממנו, והדבר נעשה — בנשף־פרידה חגיגי ביותר, שבו השתתפו טובי־העיר (אפילו, ממתנגדיו הפוליטיים) וכולם העלו על נס את סגולותיו המיוחדות כעסקן־צבורי נאמן, בעל לב רגיש לצרכי זולתו, ובעיקר — את עבודתו הפוריה למען הציונות ובנין הארץ ובירכוהו, שיצליח להשתרש בארץ ולמצוא בה את מקומו הראוי, כעסקן ציוני ותיק ונאמן ליעודינו הלאומיים.

כותב הטורים האלה, — כסגנו בהסתדרותנו — מסר לו, בשמה, קופסת־כסף לסיגריות, שעליה היו חרותים דברי־הוקרה וברכה, מטעם ההסתדרות הציונית בינדז'יוב.

כדאי לציין, שהסתדרותנו ערכה ב„מועדוננו" גם „מנין" לתפילות ב„הימים הנוראים". שאליו נהרו רבים, אפילו „בלתי־ציונים", בכדי לשמוע את תפילותיהם הנהדרות של „בעלי־התפילה" שלנו (ר' א. י. טופיול כ„בעל שחרית" ור' יוסף מויאר כ„בעל מוסף").

בשעת־הפרידה הזכיר זאת, אחד הנואמים בשאלו: „מי ישמיענו את תפילותיו. היוצאות מן הלב, של טופיול ומי יגעים לנו את הזמירות כמוהו?"

נבחר ועד חדש, שאליו נכנסו:

מרדכי שלדז׳יק (יו״ר), פנחס שטרנפלד (סגן־יו״ר), שמעון פרוכט (מזכיר), וכחברי ההנהלה: אברהם ברקוביץ, יקותיאל הורוביץ, יוסף מויאר, גב׳ ינטה מנלה, זליג סולטניק ויוסף שטרנזיס.

קבוצת חברים וחברות של הנוער הציוני בינדז׳יוב בשנת 1928.
במרכז: יו״ר ההסתדרות הציונית, החבר אלתר יחיאל טופיול ז״ל.

הנהלה זו, המשיכה בפעולותיה עד לחודש ספטמבר 1939 — (עד שבא הצר הצורר היטלר ימ״ש ושם קץ לפעולותינו ולשאיפותינו... וכל אלה מאתנו, אשר נשאו כל ימי חייהם, את עיניהם לציון, הושמדו בתנורי־המות ובמקומות השמדה אחרים, בתוך יהדות אירופה המושמדת ולא ידע איש את קבורתם...).

ברצוני, בסוף דברי, לעלות על הכתב גם מקרה שקרה ב־3 למאי 1937 או 1938 בזמן התהלוכה לכבוד „החג הלאומי הפולני", שאליה הוזמנו כל אגודות „הצופים" וגם ההסתדרויות הציוניות, אגודות האומנים וכו׳.

בתהלוכה השתתפה אז הסתדרות בית״ר על דגליה, ובראשה, הד״ר יוסף שפרמן (קצין בצבא הפולני בעבר) שרכב על סוסו.

ראש „הצופים" הפולניים, הרוקח סמוגולובסקי דרש, שה„ז׳ידים" יעזבו את שורות ה„תהלוכה הלאומית הפולנית"...

לפי הצעתנו, עזבו כל נציגי היהודים את ה„תהלוכה" וביחד עם זה, נתקבלה גם הצעתנו על הכרזת „חרם" על הרוקח סמוגולובסקי, שרוב לקוחותיו היו יהודים.

משפתח, למחרת ה„חג", הרוקח סמוגולובסקי את בית־המרקחת, לא באה לשם אף נפש חיה אחת וכך היה במשך כל השבוע.

ה„פטריוט האנדקי" הגא, שלח לנו מכתב התנצלות ובו ביקש לבטל את ה„חרם" לאחר שהוא מתחרט על מעשהו הנחפז ומבקש את סליחת הקהל היהודי שנפגע מ„התנהגותו".

לאחר שתרם סכום ניכר למוסד צדקה יהודי, הוסר ה„חרם" והוא הפך את עורו ונעשה ל„אוהב־היהודים", כמובן, עד לבואם של הנאצים, שאז „נתגלה" שוב בצורתו המקורית — שנאת ישראל ושמחה להשמדתם!

תשמש נא סקירתי זו על פעולת הציונים הכלליים בעירנו כ„נר־נשמה" לנשמות קדושינו היקרים וכעטרת־תפארת לזכר פעולותיהם הזכות והטהורות עד לרגעם האחרון ואל־נקמות ינקום את נקמת דמם השפוך!

שאול גרינברג
חולון

בנקים ומוסדות כספיים בינדז'יוב

עם התפתחות החיים הכלכליים בפולניה, נפתחו בעריה ועיירותיה מוסדות כספיים, שטפלו במתן עזרה קונסטרוקטיבית לאזרחיה על ידי עיסקות בנקאיות (הלואות, גביית שטרות, איחסון סחורות וכו').

אצל היהודים היתה קיימת עוד מקודם לזה מצות „גמילות חסדים", שהיתה מפותחת למדי, אולם אנשי המעשה שבעירנו הרגישו, שבזה לא סגי, ושיש צורך להקים מוסד מבוסס יותר שבאפשרותו לעזור לסוחרים ובעלי־המלאכה במדה יותר גדולה להתפתח, ולכך אין אפשרות אחרת, מאשר, ללכת בדרכי העולם הרחב.

בעונה אחת נפתחו בינדז'יוב שלושה בנקים יהודיים, שעזרו בהרבה לפיתוח וגידול המסחר היהודי בעירנו. ואלה שמות הבנקים שנוסדו: „בנק קופיצקי", „בנק לודובי" ו„בנק הנדלובי־ספולדזילצי".

הבנק הראשון „בנק קופיצקי" — היה מוסד כספי פרטי של ברוך מנלה שהיה גם מנהלו. עבדו בו גם אשתו — ינטל, גיסו — מרדכי שלדז'יק (כעת בארץ), קרוב משפחתו בשם מנלה, לאה וואלער (כעת בארץ) ושלמה וינברג.

הסוחרים מצאו בבנק זה משענת חשובה בכל העיסקות הבנקאיות, לשביעת רצונם והבנק גדל והתפתח במהירות, עד לשנת 1933.

„בנק הנדלובי־ספולדזילצי" — היה בו מיזוג של סוחרים גדולים ובני המעמד הבינוני, ולמעשה היו בעליו האמתיים: „השלישיה" יוסף גרפינקל, עזריאל אינגבר והרצקה אייבושיץ. מנהלו הראשון היה אברהם סולוביץ ואחריו: עזריאל אינגבר, (עסקן מובהק של „המזרחי" בעירנו, שנתברך בכשרון מסחרי וניהול). בנק זה הצטיין בניהולו המסחרי הנוח והאדיב, טיפל בעיקר במתן הלואות, תיווך־שטרות, ערבויות לסוחרים. במיוחד לבני המעמד הבינוני. גם עובדי הבנק הצטיינו בטפולם הנאה בלקוחות הבנק, והם: בילט, בז'ז'ינסקי, רוז'קה וקסלר (כעת בארץ), הלה פז'נדזה, שרה אינגבר, יהודה אורבך וכותב השורות האלה. (עזריאל אינגבר ומשפחתו עלו ארצה בשנת 1935, הוא נפטר בארץ בשנת 1940 ואשתו כלצה גם כן בשנה הנ"ל.)

הבנק השלישי שנקרא „בנק לודובי" (עממי) היה קואופרטיב של בעלי מלאכה וסוחרים זעירים. אגודה קואופרטיבית זו טיפלה בעיקר במעמד הבינוני „עמך". ניתנו הלואות קטנות ולזמן ארוך. מנהלו היה גוברמן ועבדו בו: משה פרייס, בז'ז'ינסקי, אלה וולפוביץ, פלה קאופמן ויחזקאל גרינברג, הנמצא כעת בארץ.

בתקופה הנ"ל נוסד גם בנק רביעי בשם „בנק קרדיטובי" שהוקם ונוהל ע"י משפחות טמקין־הלברג ונתמך ע"י אנשי „אגודת ישראל". היה זה בנק פרטי ללא אספירציות גדולות, עבדו בו בני המשפחות הנ"ל וגם אהרן גלוזמן. כל הבנקים האלה החזיקו מעמד עד השנים 34—1933 ונסגרו אז, בגלל קשיים כספיים, שנבעו מהמצב הכלכלי הקשה, ששרר אז ושבגללו הסתבכו הלווים ונתהוו פיגורים עצומים בהחזרת ההלואות. מסגירת הבנקים סבלו מאד הרבה סוחרים, שנזקקו אחרי כך להלואות מ„אנשים פרטיים" וברבית קצוצה.

אולם למרות המכשולים האלה נוסדו, לאחר מכן, עוד 2 בנקים פרטיים חדשים, שלא התבלטו בהרבה במסחר והמשיכו את עסקיהם, לפי שיטות מיוחדות, משלהם.

הראשון — חתנו של ר' משה ורגון: מנהלו היה מר פשיסוסקי ועבדו בו: אשתו חיה, גיסתו, הדסה ורגון וחיה רנקושינסקי. אבל גם בנק זה נסגר בשנת 1935 בערך, ולא הצליח למלא את התקוות שתלו בו. הבנק השני, היה של משפחת ליטמנוביץ. הוא טיפל כרגיל, בכל הפעולות הבנקאיות. ברל ליטמנוביץ, בנו ובתו עבדו בו בנאמנות ובצנעה כיאה למוסד פרטי והוא התקיים עד למלחמת העולם השניה. נהרס יחד עם הריסת כל בית ישראל בינדז'יוב ובכל ארצות מזרח אירופה.

שאול גרינברג
חולון

חברת „חסד של אמת" בינדז'יוב

חושבני, שאני עושה חסד של אמת, לחברת „חסד של אמת" בעירנו שבמקום הצבת מצבה לאנשי ה„חברה", אשר איש לא ידע את קבורתם, אנסה להעלות מה שהוא מזכרונותי בקשר לפעלם של יהודים פשוטים אלה, סוחרים, חנונים ובעלי מלאכה שחרדו כל כך לקיים את מצות „הלוית המת".

באמצע שנות העשרים למאה ה־20 היתה בעירנו תסיסה גדולה והתמרמרות על האפליה ואי־הסדרים במתן „החסד האחרון" לנפטרי העיר.

התארגנה אז קבוצת אברכים ולפי הדרכת מר פינקרט — המייסד והרוח־החיה בחברת „חסד של אמת" בוורשה — הקימו, כדוגמתה, חברת „חסד של אמת", שקיבלה על עצמה לטפל במתן חסד אחרון ולערוך את קבורת הנפטרים, בלי כל תשלום.

הקבוצה הראשונה הזאת כללה את: דוד רוזנוולד, הרשל גרינברג, וולף קלוסקה, וולף ליפמנוביץ ובניו דוד ונתן, משה קוקילקה, ירחמיאל מרמור, יקותיאל הורוביץ, יעקב שטרק, בנימין קוזלובסקי, ראובן ומאיר וולברומסקי, אברהם ליבר, משה וילצ'קובסקי, חיים מכטינגר, זיסמן שנקר, אבא קופפרברג, הרשל ושמואל הלפרין, יוסקה אוקוביטה, הרשל וולפוביץ, פסח הצבעי ועוד (שלצערי, אין באפשרותי, להיזכר בשמותיהם) התמסרה למצוה הקדושה הזאת, מבלי להתחשב בשום תנאים קשים (חורף, גשם ושלג, יום או לילה).

אני נזכר במיוחד: חורף קשה מאד, שבו עבדו אנשי החברה בחשכת הלילה בטפול ביהודי, שנדרס ע"י הרכבת (ע"י סובקוב) ובגשם עז אספו את חלקי הגופה שהתרסקה ובאותו הלילה העירו גם אותי, לעזור להם בהעברתה לבית הקברות ולמציאת מנין יהודים, לשם אמירת ה„קדיש" על יד הקבר.

כן עלי להזכיר עוד כמה מקרים של הסתכנות ממשית במגמה לשמור על כבוד הנפטר כגון, בשעת הבאת הארונות של אשת יוסף רובינסקי ז"ל ויוסף ארליך ז"ל, שנפטרו בבית החולים הממשלתי בקרקוב והובאו לבית הקברות בארונות, שהיו מסומנים

ב„צלבים" ואבי ז״ל, עם עוד אחדים מחבריו, הסתכנו והוציאום מהארונות האלה (דבר שהיה אסור באיסור חמור) לשם קבורתם כדת ישראל.

כפי שכבר הזכרתי נעשו כל פעולות החברה הזאת בהתנדבות, והיא התקיימה מתשלומי „דמי־חבר", אף שרובם עמלו קשות לפרנס את משפחותיהם.

בזמן הראשון התפללו אנשי החברה בדירה שכורה, בבית ר׳ וולף ליפמנוביץ ז״ל, אולם, עם גידול החברה, הוחלט לרכוש מגרש ולהקים בית תפלה שלהם. במאמץ החברים ובעזרתם האדיבה של משפחת יעקב הורוביץ ז״ל, רכשו חלק מהחצר של הגברת שיוביץ והקימו „בית כנסת" יפה ומרווח, שכלל גם „עזרת נשים" ביציע. בית הכנסת התנהל ע״י הגבאים דוד רוזנוולד, הרשל גרינברג, וולף קלוסקה ונתן ליפמנוביץ. במשך כל ימות השבוע, ובמיוחד, בשבתות ובחגים, התאספו בו מאות מתפללים לשפוך שיחם לפני קונם בתפילה ובאמירת תהלים. נכתבו גם כמה ספרי תורה עבור בית הכנסת. כל סיום כתיבת ספר תורה נהפך לחג גדול לכל יהודי ינדז׳יוב. „ספר התורה" הראשון הוצא מבית יעקב הורוביץ ז״ל, והשני — מבית אבי הרשל גרינברג ז״ל. לפני הסיום נערך טכס כתיבת אותיות בתורה ולכל אחד ואחד נבחר „לכתיבת" אחת האותיות שבשם ה„כתוב", שעשה

הלוויה יהודית בינדז׳יוב בשנת 1905, כשהיא עוברת ברחוב פינטשובסקה.

זאת בעזרת הסופר סת״ם, שכתב את הס״ת, התזמורת ניגנה ולאחר השמעת „מי שבירך", כבדוהו גם בכוס יין לשתיית „לחיים". עם גמר „הכתיבה" הועטף הס״ת בפרוכת, שהצטיינה ביפייה ושנרקמה ע״י נשי החברים וה„ספר תורה" הועבר ברקודים, בשירה ובזמרה, בלווי רוכבים מחופשים ל„קוזאקים", נושאי דגלים מצויירים בפסוקים מתאימים ל„מקדש־המעט", — למשכנו הקבוע. אשרי עין ראתה זאת! ואוי ואבוי לנו שכל „ספרי הקודש" האלה נשרפו, יחד עם בעליהם!

פעמיים בשנה, ביום ז׳ אדר, יום פטירתו של משה רבינו, וביום השני של חג השבועות — יום פטירתו של דוד מלך ישראל התאספו אנשי החברה ל„אמירת תהילים", (וביום ז׳ אדר, גם לאמירת תפילות מתאימות, בבית הקברות) ולאחר מכן כובדו ב„קדושה רבא" וכו׳ לשם חילוץ העצמות אשר במשך כל ימות השנה, התנזרו משתיית משקאות חריפים.

(לאחר כניסת הנאצים ימ"ש עברה כמובן הכוס גם על אנשי החברה ובית הכנסת שלה, ובכל זאת השתדלו, תוך סיכון חייהם, למלא את שליחותם היהודית והאנושית. (סופר לי, שלאחר רציחת שלשת היהודים הראשונים בינדז'יוב קברו אותם בבור שחפרו ב„טרגוביסקה" ובאותו הלילה הסתכנו ר' ירחמיאל מרמור ואבי ז"ל והוציאום משם והעבירום בחשכת הלילה לבית הקברות היהודי, כדת.

מה גדול הכאב בהיזכרנו, כי אותם אנשי חברת „חסד של אמת", שחרפו את נפשותיהם על קדושת קבורת ישראל, לא זכו להיקבר בעירנו והובלו יחד עם כל קדושינו, למשרפות הגאזים בטרבלינקה.

ארץ! ארץ! אל תכסי דמם!)

אליעזר רובינשטיין
תל־אביב

די יידישע בעלי־מלאכות און זייערע עסקנים

די ערשטע בעלי־מלאכות־ספעציאַליסטן אין יענדזשעווֿ זענען געווען: מיין זיידע ר' לעמל רובינשטיין, מיין פּעטער ר' מענדל רובינשטיין, ווי אויך מיין פּאָטער ר' מענדל רובינשטיין, וועלכע האָבן זיך באַזעצט אין יענדזשעווֿ נאָך אין יאָר 1912.

אונדזער שטעטל איז בדרך כלל געווען אַ נעסט פון ווילדן אַנטיסעמיטיזם, וואָס איז פאַרשפּרייט געוואָרן דורך דעם גלה מאַרכעווקאַ — דער גייסטיקער פירער פון גלחים־סעמינאַר ביים יענדזשעווער קלויסטער.

אויך דער הויפּט־גלח פון קלויסטער האָט געהעצט קעגן יידן און אויך אָגיטירט, אַז מען זאָל באָיקאָטירן די יידישע בעלי־מלאכות.

אָבער עס האָט זיך געמאַכט אַ צייט, ווען די זעלבע אַנטיסעמיטן־גלחים האָבן זיך געווּיטיקט אין דער הילף פון מיין זיידן, פּאָטער און פּעטער, עליהם השלום, וויל קיין שום קריסטלעכער בעל־מלאכה האָט די נויטיקע אַרבעט בשום אופן נישט געקאָנט מאַכן... בדלית ברירה, האָבן די פרומע גלחים נעבעך, געמוזט איבערגעבן זייער אַן „הייליקע" אַרבעט די „פאַרשאַלטענע זשידעס" אין די לאַנגע קאַפּאָטעס, וואָס זייערע לאַנגע בערד האָבן באַצירט זייערע „זשידאָווסקע פרצופים".

די פרומע פאָליאַקן האָבן געקריצט מיט די ציין, זענדיק, ווי דריי לאַנג־געקלידעטע זשידעס קומען טאָג־טעגלעך אַרבעטן אין זייער הייליקן קלויסטער... מיט דער צייט איז די צאָל יידישע בעלי־מלאכות אין יענדזשעווֿ כסדר געוואקסן און זיי האָבן באַשלאָסן צו גרינדן אויך אין יענדזשעווֿ אַ „יידישן האַנטווערקער פאַראיין".

די גרינדער פון פאַראיין זענען געווען: לעמל רובינשטיין, חיים מענדל רובינשטיין, מענדל רובינשטיין, אלתר יחיאל טאָפּיאָל, אברהם טאָפּאָוווסקי, ישראל וואלער, מאיר

זאַלצבערג, לייבל סאַקאָווסקי, שמואל סאַקאָווסקי, דוד כענטשינסקי, יוסף שלעדזיק, משה נורוק, לייבקע זלאָטניק, ישעיהו פייגענבלאַט, שלמה פעלדמאַן, יעקב גליקסמאַן, פישל זילבערשאַץ און לייבוש לעדערמאַן. (דער גרעסטער טייל פון זיי זענען שוין אויפן עולם האמת).

די פאַרוואַלטונג פון פאַראיין האָט זער פיל געהאָלפן די נויטבאַדערפטיקע בעלי־מלאכות, פיל געזאָרגט פאַר דער דערציאונג פון זייערע קינדער, געהאָלפן צו פאַרלייכטערן פאַר זיי די מלוכה און שטאַט־שטייערן און דער עיקר — געשאַפן פאַר זיי הלוואות אויף קאָנסטרוקטיוו צוועקן אויף לייכטע באַדינגונגען.

אליעזר רובינשטיין און יוסף שלעדזיק טראָגן די פאָן אין שול אריין, בעגלייט פון די ינדזשעווער האַנדווערקער־משפחה.

אין יאָר 1919 האָט זיך דער האַנטווערקער־פאַראיין פאַרבונדן מיט דער צענטראַלע פון אַמעריקאַנער „דזשאָינט" אין וואַרשע און פון אים באַקומען שפּייז־פּראָדוקטן פאַר די אָרעמע האַנטווערקער און פאַמיליעס. ביים פאַראיין איז געשאַפן געווָארן אַ ספּעציעלער קאָמיטעט, וועלכער האָט אָנגעפירט מיט דער הילפס־אַקציע און איך געגרינדעט באַ־שפּייזונגס־סטאַציעס פאַר די שול־קינדער.

אין דאָזיקן קאָמיטעט זענען אַריין: זישא שוואַרצבאַרד, מענדל רובינשטיין, אלתר יחיאל טאָפּיאָל, העניך איסאַקאָוויץ, יעקב הערשקאָוויץ, אברהם טאפארסקי, משה נורוק, ישראל וואלער, שמואל סאַקאָווסקי, יוסף שלעדזיק און לייבל סאַבקאָווסקי.

עס איז אויך געוויילט געווָארן אַ פרויען־קאָמיטעט, אין וועלכן ס׳זענען אַריין די פרויען: ראָצל רובינשטיין, רחל גאָלדבערג און חנה סאבקאָווסקי.

אין יאָר 1929 האָט דער פאַראיין באַשלאָסן שאַפן אַן אייגענעם פאָן, וואָס זאָל סימבאָליזירן זיין אַלזייטיקע טעטיקייט לטובת די האַנטווערקער. עס איז געוויילט גע־ווָארן אַ פאָן־קאָמיסיע פון צען חברים און אויפן שרייבער פון די שורות, צוזאַמען מיטן הבר נתן טאפארסקי, איז אַרויפגעלייגט געווָארן די אויפגאַבע צו פאַרווירקלעכן דעם באַשלוס וועגן דער אייגענער פאָן. די הכנות האָבן געדויערט כמעט אַ גאַנץ יאָר. אָבער עס איז כדאי געווען. די פאָן איז געווען זייער שיין און עסטעטיש אויסגעפאַרטיקט. די אַנטהילונג פון דער פאָן איז פאַרוואַנדלט געווָארן אין אַ גרויסן יום־טוב פאַר דער יידישער האַנטווערקער־משפחה אין יענדזשעוו.

מיר האָבן אויפגעשטעלט אין מיטן מאַרק אַ הילצערנע טריבונע, 15 מעטער לאַנג און 10 מעטער בריים. די פאָן האָבן מיר אַוועקגעלייגט אויף אַ גרויסן טיש, אויף וועלכן עס איז אויך געווען אַ באַגילטער האַמער און זילבערנע טשוועקעס.

חוץ די האַנטווערקער זענען אייגעלאַדן געוואָרן הונדערט פון די חשובסטע תושבים פון שטאָט, זיך צו באַטייליקן אין אונדזער גרויסן יום־טוב.

אליעזר רובינשטיין און נתן טאָפאָרסקי אַלס יונגע בחורים.

אַ חזן מיט אַ כאָר משוררים האָט אָפגעריכט די אַנטשפּרעכנדע תפילות און נאָך דעם האָט מען איינגעלאַדנט די חשובע געסט ביי זייערע נעמען און יעדן פון זיי מכבד גע־ווען צוצוקלאַפן אַ זילבערן טשוועקל אינעם פאָן־שטעקן. יעדער פון זיי האָט געטרונקען „לחיים". דער אַרקעסטער האָט געשפּילט פריילעכע מאַרשן און דער חזן מיט די משוררים האָבן געזונגען משירי ציון וירושלים.

נאָכן פאַרענדיקן די פייערלעכע צערעמאָניע איז דער שרייבער פון די שורות מכובד געוואָרן צו טראָגן די פאָן אין בית־הכנסת, אין דער באַגלייטונג פון די חברים: נתן טאפארסקי, יואל וואָלפאָוויטש, אברהם טאפארסקי, יוסף שלעדזיק, פישל זילבערשאַץ און נתן גאָלדבערג. אין בית־הכנסת האָט דער חזן געמאַכט אַן „אל מלא רחמים" פאַר די נשמות פון די חברים, וועלכע האָבן נישט דערלעבט די גרויסע שמחה.

פון שול זענען די געסט און אַלע חברים פון האַנטווערקער־פאַראיין אַוועק אין זייער לאָקאַל, וווּ אַלע טישן זענען שוין געווען סערווירט מיט כל־טוב און די שמחה האָט זיך פאָרצויגן אַזש ביזן זון־אויפגאַנג. די חגיגה האָט זיך פאָרענדיקט מיטן זינגען און שפּילן דעם נאַציאָנאַלן הימנון „התקוה".

(ליידער איז די פאָן נישט פאַרבליבן, זי איז פאַרברענט געוואָרן צוזאַמען מיט ד י, וועלכע ז י האָט סימבאָליזירט...

נישטאָ קיין פאָן, נישטאָ קיין יידן אין אונדזער אַמאָליק טייערן יענדזשעוו...

אליעזר רובינשטיין
תל־אביב

די חברה קדישא אין יענדזשעוו

ביי אונדז אין שטאָט זענען געווען פֿאַרשידענע אינסטיטוציעס און פילאַנטראָפישע חברות, ווי, למשל, „לינת־הצדק", וואָס איר אויפגאַבע איז געווען — שיקן אירע חברים נעכטיקן ביי קראַנקע און זיך אומגיין מיט זיי און זייערע משפחות מיט האַרציקייט און רחמנות. אָדער די חברה „גמילת חסדים", וואָס האָט געגעבן אָנפראָצענטיקע הלוואות פֿאַר קליינהענדלער, וואָס האָט זיי פּשוט דערהאַלטן ביים לעבן און זיי דערמעגלעכט ווייטער צו פֿירן זייַן קליין־האַנדל און ציען דערפון זייער בידנע חיונה.

אָבער, ווי אַלע יידישע קהלות האָבן די יענדזשעווער עסקנים געדאַרפט זאָרגן נישט בלויז פֿאַר די לעבעדיקע, נאָך אויך פֿאַר די טויטע

צו דעם צוועק האָט ביי אונדז עקזיסטירט די „חברה קדישא", וואָס האָט זיך מתעסק געווען מיט די נפטרים.

בראש פון דער „חברה קדישא" איז געשטאַנען דער גבאי ר׳ יוסף טרייסטער ז״ל און מיט אים די עסקנים ר׳ העניך איסאַקאָוו, ר׳ יוסף אָקאָוויטאַ, ר׳ יעקב הערשקאָוויץ, ר׳ חיים וויגנייזנסקי, ר׳ נטע וויגנייזנסקי, ר׳ קלמן וויגנייזנסקי, ר׳ ראובן פעלדמאַן און ר׳ חיים מענדל רובינשטיין ז״ל. די אַלע אויבנדערמאָנטע האָבן געאַרבעט פֿרייוויליק, פילנדיק, אַז זיי זענען דורך דעם מקיים די גרויסע מצווה פון חסד של אמת.

מתעסקים און מתפללים פון דער „חברה קדישא" אין יענדזשעוו.

כ׳גדענק אַ פאַקט, וואָס האָט פּאַסירט ווען כ׳בין נאָך געווען אַ קליין יינגל.

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט זיך דער רוסיש־עסטרייכישער פראָנט אָפּגעשטעלט ביים טייך נידאַ (צווישן כענטשין און יענדזשעוו). עס האָט אַזוי געדויערט עטלעכע זייער שווערע ווינטער־חדשים.

אין יענדזשעוו האָט מען יעדע נאַכט געהערט די שיסעריי צווישן די צווייַ פיינט־לעכע מחנות — די דייטשן און עסטרייכער, וועלכע זענען געווען אין יענדזשעוו, און די רוסן, וועלכע האָבן זיך געפונען אויף דער צווייטער זייט פון טייך נידאַ.

די דייטשע מיליטעריש קאָמענדע האָט געמאָלדן דעם יענדזשעווער רב, אַז אין די פראָנט־אָפּאָפּעס ביים טייך נידאַ געפינען זיך עטלעכע יידישע סאָלדאַטן, וועלכע זענען

דאָרט געפאַלן, און געפאַדערט, אַז דער רב זאָל שיקן זיי פון דאָרט צונעמען און ברענגען צו קבר ישראל. אונדזער רב האָט געראָפן דעם גבאי פון דער „חברה קדישא", ר׳ יוסף טרייסטער ז״ל און אים דאָס דערציילט.

ר׳ יוסף טרייסטער ז״ל מיט נאָך אַ חברה־מאַן, וועמענס נאָמען איך געדענק לייַדער נישט, זענען באַלד אַוועק צום פראָנט, זיך נישט געריכט מיט דער גרויסער געפאַר, וואָס האָט זיי געדראָט און זענען אַריין אין אָקאָפּעס און ממש מיט מסירות־נפש אַרויסגעצויגן פון דאָרט די דערשאָסענע יידישע סאָלדאַטן און זיי געבראַכט צו קבורה אויפן יענדזשעוועך בית־עולם.

דער גבאי ר׳ יוסף טרייסטער ז״ל, האָט זיך תמיד אויסגעצייכנט מיט זיין ענערגיע און מסירות־נפש אין משך פון די קנאַפּע 50 יאָר, וואָס ער האָט אָנגעפירט מיט דער יענדזשעוועך „חברה קדישא". ער אַליין, ווי אויך זיינע אויבנדערמאָנטע איבערגעבענע מיטהעלפער־מתעסקים, האָבן זיך כשר פאַרדינט, אַז זייערע נעמען און מעשים טובים זאָלן פאַראייביקט ווערן אין אונדזער יענדזשעוועך יזכור־בוך.

זאָלן זייערע נעמען בלייבן געהיילט אין אונדזער זכרון — לנצח נצחים!

הערש שייקאָוויטש
גניי־תקוה

די קאמוניסטישע באוועגונג אין יענדזשעוו

די קאָמוניסטישע פאַרטיי איז פאַקטיש געגרינדעט געוואָרן אין יענדזשעוו אין יאָר 1924. עס זענען אָפילו אויך אין די פריערדיקע יאָרן געווען אָנהענגער פון דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע, אָבער דאָס זענען געווען יחידים, וואָס פלעגן בלויז אַרויסברענגען זייער אידענטיפיצירונג מיט דער רוסישער רעוואָלוציע און פלעגן אויך פירן דיסקוסיעס מיט פאָליטישע קעגנער. די באַוועגונג איז אַרגאַניזירט געוואָרן דורך לייביש קאָנער (שמשהס ז״ל אַ שטיפזון). ער האָט געאַרבעט אַלס אַ דרוקערייַ־זעצער אין בענדין, אָבער ער פלעגט אָפט קומען קיין יענדזשעוו. שפעטער האָט ער אָנגעהויבן אַרבעטן סטאָביל אין יענדזשעוו.

אונדזערע געהיימע פאַרזאַמלונגען זענען פאָרגעקומען אין פעלד, אונטער נאָוואַרע און מיר האָבן זיך קאָנספּיראַטיוו אַלס אַ טייל פון דער „פּוילישער קאָמוניסטישער פאַרטיי". אונדזער טעטיקייט האָבן מיר פלאָניירט אין דער דירה פון אריה פייגענבוים. דער פלאַץ איז געווען צוגעפאַסט פאַר קאָנספּיראַטיוועך טעטיקייט. פייגענבוים און זיין מוטער האָבן געוווינט אונטער דער שטאָט, אינעם הויז פון דער פאַמיליע מויער,

אויף דער אַלטער טאַרגאָוויסקע. אין דער ערשטער גרופּע זענען געווען: לייביש קאַנער, אהרן בערמאַן, אריה פייגענבוים, יעקב פינקעלשטיין, טוביה שענקער, משה קאסיער, איטשע ריטער־באַנד און איך. מיר האָבן אויסגעווײלט אַן עקזעקוטיווע און זיך פאַרבונדן מיטן קעלצער פאַרטיי־קאָמיטעט, צו וועלכן מיר האָבן געהערט.

אונדזער אויפגאַבע איז געווען, צו לאָזן וויסן, אַז אויך אין ינדזשעוו איז פאַראַן אַ רעוואָלוציאָנערע פאַרטיי און מיר האָב באַשלאָסן עס צוויוסנצוגעבן אין דער עפּנט־לעכקייט דורך פלאַקאַטן אין די גאַסן. מיר האָבן עס תמיד געטאָן פון מיטוואָך אויף דאָנערשטיק, ווײל דאָנערשטיק איז געווען אַ יאַריד אין אין אונדזער שטעטל זענען דעם טאָג געווען פיל פרעמדע. איך בין געווען צווישן די אויספירער. מיר האָבן פאַרקלעפט דעם מאַגיסטראַט, די ידיעות־טאָוול פון דער קהילה א. א. די הערצער האָבן אונדז געקלאַפּט פאַר גרויס פּחד און אויך פון גבורה, וואָס מיר באַווײַזן צום ערשטן מאָל אין יענדזשעוו.

אויף צומאָרגנס איז אין שטעטל געוואָרן היימלעך. יידן האָבן זיך געוויצלט אויף די „היימישע באַלשעוויקעס", וואָס האָבן געלאָזט פון זיך הערן, אַז חלילה „נישט פאַרשעמט" ינדזשעוו מיט דער צייט זענען צוגעקומען נייע מיטגלידער: הירש קוואַשניעווסקי, ברכה און דבורה קאַסיער, סימא און שמואל גילבערט. מיר האָבן אַרי־בערגעפירט דעם צענטער פון דער פאַרטיי אין דער דירה פון אהרן בערמאַן אויף דער פינטשעווער גאַס און דערנאָך צו אברהם פאַליווא. יעקב פינקעלשטיין איז געווען דער פאַרבינדלער צווישן אונדז אוֹן דער קעלצער פאַרטיי. ער האָט דעמאָלט געאַרבעט אין קעלץ און יעדן פרייטיק פלעגט ער אַהיים קומען. ער האָט געבראַכט „ליטעראַטור", דירעקטיוון אוֹן אַמאָל אויך אַן אינסטרוקטאָר. יעדן שבת פלעגן מיר אָפהאַלטן זיצונגען און פאַרזאַמלונגען, אויף וועלכע מען האָט אייפעריק געקנעלט די קאָמוניסטישע אידעאָלאָגיע.

אין די יאָרן 1925 און 1927 איז אַ גרעסערע צאָל חברים, וואָס האָבן געגרינדעט די קאָמוניסטישע פאַרטיי אין יענדזשעוו זיך צעפאַרן אין דער גרויסער וועלט אַרײַן. צווישן זיי זענען אויך געווען אהרן בערמאַן און אריה פייגענבוים. די וואָס זענען פאַרבליבן האָבן פאַרגעזעצט די אַרבעט ביז 1928. אין דעם יאָר איז דער גרעסטער טייל פון די יענדזשעווער פאַרטיי־מיטגלידער אַרײַנגעפאַלן אין די הענט פון דער פּוילישער פאָליטישער פאָליציי און זענען פאַרמשפּט געוואָרן אויף תפיסה צו עטלעכע יאָר.

דער ווייטערדיקער גורל פון דער פאַרטיי אין יענדזשעוו איז מיר נישט באַקאַנט, ווײל איך האָב דערנאָך געווינט אין ווַארשע. אָבער אויך אין די דרייסיקער יאָרן איז געווען ביי אונדז אַ קאָמוניסטישע טעטיקייט און זי האָט אָנגעהאַלטן ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה אין יאָר 1939, וואָס האָט ליקווידירט דאָס פּוילישע יידנטום מיט אַלע זיינע פאַרטייען.

קרבנות פון היטלערס גיפטיקע אגיטאציע נאך אין יאר 1936

(דערמאָרדעט 5 יידן אין דאָרף סטאַווי)

יענדזשעוו האָט צו פאַרצייכענען 5 יידישע קרבנות, וועלכע זענען בעסטיאַליש דער־מאָרדעט געוואָרן נאָך אין יאָר 1936 אין רעזולטאַט פון דער יידנפרעסערישער אַגי־טאַציע, וואָס זיינע געטרייע משרתים, די פוילישע ענז עקעס, האָבן פאַרסמט גאַנץ פוילן.

פאַרשטייענדיק, אַז די פאַרניכטונג פון אַלע יידן אין פוילן איז איבער זייערע כוחות, האָבן זיי זיך געשטעלט פאַרן ערשטן ציל — אָפּרוימען די פוילישע דערפער פון די געציילטע יידן, וואָס האָבן דאָרט געווינט פון דורי־דורות.

אויפן בילד: ר׳ יהושע טעמקין ז״ל, דער פרעזעס פון „אגודת ישראל״, דער רב י. י. ווייגבערג הי״ד און ר׳ יוסקה אָקאָוויטא, עסקן פון דער „חברה קדישא״.

קרובים פון די דערמאָרדעטע און דאָס קליינע יתומל, וואָס איז על פי נס ניצול געוואָרן.

אין דאָרף סטאָווי (נעבן יענדזשעוו) האָבן געווינט בסך הכל בלויז צוויי יידישע משפחות — דער שניידער פייגענבלאַט, ביי אירן זייט פון דאָרף, און משה שמולעוויץ ביים צווייטן עק דאָרף.

שמולעוויץ מיט זיין פרוי און צוויי קליינע קינדער האָבן געהאַט ביי זיך אַן אַלטע שוויגער און אַלס מלמד צו זייערע קינדער, אַ בחור, מיטן נאָמען משה קעניגשטיין.

גראָד איז ביי אים געווען צוגאַסט אויך דעם ווייבס אַ שוועסטער, אַ יונגע פרוי מיט נאָמען קויפמאַן.

די משפחה שמולעוויץ האָט געצויגן איר פּרנסה פון זייער שפּייז־געוועלב און זענען געווען באַליבט ביים גאַנצן דאָרף.

דאָס האָט אָבער נישט געשטערט די „תלמידים" פון היטלערס פאַרניכטונגס־אַגיטאַציע צו געפינען די רוצחים, וואָס זאָלן אומברענגען די גאַנצע משפּחה.

אין אַ פינצטערער האַרבסט־נאַכט האָבן זיך אַריינגעריסן די בלוטדורשטיקע רוצחים אין דער ווינונג פון דער משפּחה שמולעוויץ און אַכזריותדיק זיי דערמאָרדעט. על פּי נס זענען די קליינע קינדער געבליבן לעבן, באַהאַלטנדיק זיך אין בעט־געוואַנט.

דער שוידערלעכער מאָרד פון די 5 יידן (2 מענער און 3 פרויען) האָט אַרויס־געפופן אַ גרויסן טרויער אין אונדזער שטאָט און אין דער לוויה האָבן זיך באַטייליקט אַלע יידן, יונג און אַלט.

דער רב ר׳ יחיאל ישעיהו ווינענבערג הי״ד האָט מספּיד געווען די קדושים.

מיט אַ צייט שפּעטער זענען די רוצחים אַנטדעקט געוואָרן אַ דאַנק דער מעלדונג פון אַ פּוילישער שיקסע, וואָס איר חתן איז געווען צווישן די רוצחים און האָט זי שפּעטער אַוועקגעוואָרפן.

אַלס נקמה האָט די שיקסע געמאַלדן דער פּאָליציי, אַז די רוצחים האָבן בשעת דער חלוקה פונעם געוריבטן געלט און צירונג, זיך צעקריגט מיט איינעם פון זייערע שותפים און אים דערמאָרדעט און אַריינגעוואָרפן אין אַ ברונעם. מען האָט אים טאָקע דאָרט געפונען אַ צעפויילטן.

אַלע מערדער האָט מען אַרעסטירט און זיי זענען פאַרמשפט געוואָרן אויף לאַנג־יאָריקער תפיסה. זיי זענען געזעסן אין קעלצער תפיסה ביז היטלער האָט פאַרנומען פּוילן, און דאַן האָבן זיינע מאַכטהאָבער באַפרייט אַלע אַרעסטירטע מערדער.

זאָלן די נעמען פון די דערמאָרדעטע בלייבן געהייליקט אין אונדזער זכרון, ווי אַלע יענדזשעווער קדושים!

רחמה בעקער-ווילאַגאַ
בראָנקס

אן עפיזאד פון מיינע קינדער־יארן אין יענדזשעוו

די רעדאַקציע פון יזכור־בוך האָט מיך געבעטן זיך באַ־שטייערן מיט עטוואָס פון מיינע זכרונות פון מיין אַמאָלי־קער היים — פון מיין שטעטעלע יענדזשעוו.

כ׳בין געבוירן געוואָרן אין דאָזיקן קליינעם שטעטל און דאָרט געווווינט ביזן יאָר 1912. דאָס שטעטל איז מיר טייער און כ׳דערמאָן עס תמיד מיט לִיבשאַפט און בענק־שאַפט. כ׳וואָלט אפשר געקאָנט דערציילן אַ סך זאַכן פון מיינע פריסטע יוגנט־יאָרן, אָבער דער אמת איז, אַז עס איז מיר זייער שווער צו קאָנצענטרירן די געדאַנקן אוֹן שרייבן זכרונות נאָך אַזוי פיל יאָרן...

אָבער איך עפיזאָד, אפשר אַ נאָרישער, איז מיר געבליבן אין מיין זכרון פונקט ווי עֶר וואָלט געווען פאָטאָגראַפירט אוֹן כ׳קאָן אים קיינמאָל נישט פאַרגעסן.

כ׳גלייב, אַז אַלע יענדזשעווער אין מיין עלטער געדענקן די צוויי מיידלעך — פּעסע בּרין אוֹן חנה פערענס, עליהן השלום.

איך בין דאָן נאָך געווען אַ קליין, דאָר מיידעלע. חנה פערענס איז געווען אַ גרויסע מויד אוֹן פּעסע — שוין אויך אַ היפּש מיידל. מיר זענען דאָך געווען חברטעס אוֹן מיר האָבן זיך תמיד געשפּילט אין פערענס גאָרטן.

דער דאָזיקער גאָרטן האָט זיך געגרענעצט מיטן גאָרטן פון ד״ר פיטאַס, וועלכער איז געווען אָפּגעטיילט מיט אַ הויכן פּאָרקאָן, אָבער מיר האָבן אין פּלויט געפונען אַ קליינע עפענונג, אונדז האָט זיך שטאַרק פאַרגלוסט טועם צו זיין פון די זייער שיינע און גרויסע עפּל פון דאָקטאָרס גאָרטן.

נאָר איך אַליין — דאָס דאָרע און קליינע מיידעלע צו יענער צייט — בין געווען ביכולת זיך אַדורכשטופּן אין גויישן באַטעמטן פרוכט־גאָרטן. די צוויי גרויסע מיידן האָבן מיך צוגערעדט צו דער גרויסער עבירה — ווערן אַ גנבטע...

כ׳ביו עטלעכע מאָל אַריין און אַרויס דורכן לאָך, וואָס איז געווען אינעם פלויט, אָפּגעריסן און געבראַכט די שענסטע עפּל; כ׳געדענק נאָך ביז היינט, ווי די גראָבע פּעסע האָט זיך אָנגעשטופּט אַלע אירע קעשענעס און אויך די אַרבל... איך האָב גאָר־נישט געזאָגט, האָבנדיק דרך־ארץ פאַר דער גרויסער מויד, וואָס האָט שוין דעמאָלט אַזוי שיין געזונגען, אַז די גאַנצע שטאָט האָט ממש מיט איר געקלונגען.

ווען כ׳בין אַריין דאָס לעצטע מאָל צו דער פילן מיין „הייליקע שליחות״, האָב איך פלוצים דערזען דעם דאָקטאָרס דינסט (גלייבט מיר, אַז כ׳געדענק נאָך אַפילו ביזן היינטיקן טאָג די רוצחישע צורה פון איר פּרצוף). זי האָט זיך אויף מיר געוואָרפן מיט אַזאַ רציחה און מיך מכבד געווען מיט אַזעלכע קלינגענדיקע פּעטש, אַז מיין פּנים האָט זייער לאַנג געפּלאָמט פון וויטיק און בושה...

אָבער דאָס איז נאָך נישט געווען דאָס ערגסטע. די אַנטיסעמיטישע שיקסע האָט פון מיר אַראָפּגעצויגן מיין קליידל און מיך געלאָזט שטיין אין בלויזן העמד.

מיינע חברטעס האָבן מיך באַהאַלטן אין פערענס גאָרטן און זענען געלאָפֿן צו מיין מאַמע ע״ה נאָך אַן אַנדער קליידל... כ׳דאַרף נישט דערמאָנען דעם „קבלת פנים״ פון מיין מאַמען פאַר מיינע גניבהשע שטיק.

צומאָרגנס האָט חנה פערענס געפונען מיין פאַרשמוצט און צעריסן קליידל אויפן פלויט פון זייער גאָרטן און עס מיר אָפגעבראַכט.

זאָלן זיך מיינע יענדזשעווער חברים און חברטעס פון יענע יאָרן דערמאָנען אין דעם קאָמישן עפּיזאָד. אפשר געדענקט עס נאָך ווער פון אייך?

ישראל דודקעוויטש
נאָרוועגיע

יענדזשעוו פון א מאל...

(פון מיינע זכרונות)

די פאָוויאַטאָוע שמאַט יענדזשעוו ליגט אויף דעם הויפּט־שאָסיי קעלץ־קראָקע. זי האָט געציילט בערך 14.000 נפשות דערוינטער אָרום 4000 יידן.

יענדזשעוו איז געווען אַ שטעטל ווי פיל אַנדערע יידישע שטעט און שטעטלעך אין פוילן, אָבער דאָך איז יענדזשעוו, אין אַ געוויסער מאָס געווען אייגנאַרטיק און ספּעציפיש — תמיד געגאַנגען פאָרויס און אָפט אָפילו געווען פון די ערשטע ביים פראָגרעסירן אין געוויסע געביטן.

נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן זיך אין יענדזשעוו געפונען יונגעלייט, וועלכע האָבן זיך אַרויסגעריסן פון די דלת אמות פון בית־מדרש און געשטרעבט צו אַלגעמיינער בילדונג.

זיי זענען אויך געווען די ערשטע, וועלכע האָבן ביי אונדז אָרגאַניזירט דעם „טרומפּעלדאָר־השומר״, זיי זענען געווען די מענטשן, וואָס האָבן זייערע טעאָריעס באַלד ריאַליזירט אין פראַקטישע מעשים.

באַלד נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען עס איז נאָך אָפילו נישט פעסטגעשטעלט געוואָרן די גרענעצן פון די ניי־אויפגעשטאַנענע מדינות, האָבן יענדזשעווער יונגעלייט פון „השומר״ פראָפאָקט אַ ביסל וועש און מלבושים און זיך געלאָזט מיט זייערע רוקזעק קיין ארץ־ישראל, נישט האָבנדיק קיין איינרייזע־דערלויבענישן און אָפילו קיין פוילישע פאַספאָרטן. זיי האָבן זיך געלאָזט אין אַ לאַנגן שווערן וועג. זייער רייזע האָט געדויערט אַזש 13 חדשים! אָבער זיי האָבן זיך דערשלאָגן צו זייער ציל!

עס האָט זיי נישט געצויגן קיין אַמעריקע און אירע „גאָלדענע גליקן״, עס האָט זיי געצויגן צו די הייסע זאַמדן פון די הרי־יהודה און צו די זומפּן פון גליל!

זייער דעצידירנדיקער און ענערגישער שריט האָט געהאַט אַ גוואַלדיקע השפּעה אויפן יונגן דור, וועלכער האָט געקוקט אויף אונדזערע ערשטע חלוצים ווי אויף לע־געגנדאַרע העלדן.

די ערשטע גרופּע אונדזערע איז באַשטאַנען פון די חברים: יעקב קנמון ז״ל, שמואל און הלל דוטקעוויטש ז״ל, צבי האַראַוויץ, אברהם טענענבוים, די ברידער אַקאַ־וויטאַ, אַביגדור בעלפּער, מ. סאלאוויץ, משה דודקעוויטש ז״ל און פיל אַנדערע.

דער בית״ר אין יענדזשעוו — אין יאָר 1928.

נאָך זייער עליה האָבן זיך די שומרישע רייען פאַרגרעסערט. דער חלום פון יעדן יידישן בחור איז געווען — פאַרשרייבן זיך אין „השומר״. און אַזוי איז אויך געקומען די ריי פאַר־מיר און מיינע נאָענטע חברים אין מיין עלטער.

מיר זענען געווען פון דער יינגסטער גרופּע. אונדזער ראש־קבוצה איז געווען איטשע רובינסקי. עס איז אַדורך אַ געוויסע צייט און מיר די יינגסטע קבוצה, האָבן נאָך דעמאָלט נישט געוווסט און אויך זיך נישט געגוג אָריענטירט אין דעם אידעאָלא־גישן קאַמף, וואָס איז פאַרגעקומען אין „השומר״, וואָס האָט דערפירט צו אַ שפּאַלטונג אין דער שומרישער באַוועגונג און געבראַכט דערצו, אַז עס זאָלן געשאַפן ווערן צוויי יוגנט־באַוועגונגען: דער „השומר הצעיר״ און דער „השחר״. נאָכדעם ווי אונדזער ראש־קבוצה איז אַריין אין „השחר״, זענען אויך מיר אַלע אַריבער מיט אים.

דער „השחר״ האָט אָנגעהויבן אַ זייער אינטענסיווע אַרבעט. איינער פון די אָנפי־רנדיקע כוחות אין „השחר״ איז געווען דער זייער באַאַבטער און דינאַמישער יעקב בערגער ז״ל, ווי אויך די חברים יצחק אַבראַמאָוויץ און משהל ראָזען. אין פאַרלויף פון אַ קורצער צייט האָבן זיי אויפגעשטעלט אַ שטאַרקע יוגנט־באַוועגונג.

אַזוי האָט עס געדויערט ביזן יאָר 1926, וועו יעקב בערגער און מיט אים נאָך עטלעכע חברים האָבן עולה געווען קיין ארץ־ישראל און מיר זענען געבליבן כצאן בלי רועה — אָן אַ פירער. דאָס האָט גורם געווען צו דער אָפּשוואַכונג פון „השחר״ און כמעט צו זיין פולשטענדיקער ליקווידאַציע.

א כינוס גדול של המורים והמורות בבית הספר לחינוך ע"ש ד"ר ברנרד בגבעתיים — בשנת תשכ"ו לערך. מימין: ד"ר יוסף קלוזנר.

אין יאָר 1928 האָט די געוועזענע יינגסטע גרופּע פון „השחר" זיך אויפּגעי־ גיזירט אַלס אַ יוגנט־אָפּטיילונג בייַ דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע.

מיט אָט דעם רעסאָרט האָבן אָנגעפירט די חברים: אברהם רייזמאַן, משה פּריים און ישראל דוטקעוויטש.

מיר האָבן געפירט אַן אַקטיווע ציוניסטישע טעטיקייט, געמאַכט יעדע וואָך דריי הברים־פּאַרזאַמלונגען, געלערנט די יידישע און ציוניסטישע געשיכטע.

מיר האָבן אויך געשאַפן אַ פוטבאָל־ און ציקליסטן־סעקציע

אונדזער גרופּע איז באַשטאַנען פון חברים און חברות:

משה רייזמאַן, יעקב טאַפּיאל, זכריה ברייטבאַרט, אַביגדור וודאָוויינסקי, חנציה וויגיינסקי, זאַשקע האַראָוויץ, עטקא ברעסלער, פּאָלאַ זאַיאַנצקאָווסקי, ישראל מויער, העניך ראָזען, יעקב קויפמאַן, וואָלף וויגגינסקי, אברהם שוואַרצבאַרט, דוד גיטלער; צבי גלאַט און נאָך אַנדערע, וועמענס נעמען כ׳געדענק ליידער נישט.

די ציוניסטישע באוועגונג און איבערהויפּט דער „מזרחי" זענען געווען שטאַרק אָנגעזעסן בייַ דער יידישער באָפעלקערונג אין שטאָט. זי האָט אויך פאַרנומען אַ חשובן אָרט בייַ די צענטראַלע ציוניסטישע אינסטאַנצן אין וואַרשע, וועלכע האָבן אונדז גע־ קרוינט מיט נאָמען — „דאָס בלוי־וויסע יענדזשעוועי".

מיר קאָנען מיט שטאָלץ באַצייכענען, אַז אונדזער שטאָט האָט דעם דאָזיקן נאָמען זיך כשר פאַרדינט.

יענדזשעוו איז געווען פון די עציילטע שטעט אין פוילן, ווו די ציוניסטישע אַרגאַ־ ניזאַציע האָבן זיך קאָנצנטרירט די גאַנצע ציוניסטישע אַרבעט און אויך פון די נאַציאָנאַלע פאָנדן „קרן הקיימת לישראל" און „קרן־היסוד", ווי אויך די ביבליאָטעק.

בראש פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע זענען געשטאַנען: דער פאַרדיגוסטפו־ לער עסקן ר׳ אלתר יחיאל טאפיאל ז״ל, ויבדל לחיים, מרדכי שלעדזשיק, חיים ברעס־ לער ז״ל, פנחס שטערנפעלד ז״ל, משה פיש ז״ל, ד״ר פאָליאַק ז״ל און נאָך עטלעכע עסקנים, וועמענס נעמען כ׳געדענק ליידער נישט.

די יענדזשעווער יידישע נאַציאָנאַל־געשטימטע באָפעלקערונג, איז כלפּי פּנים און כלפּי חוץ געווען פאַרטרעטן דורך ר׳ יצחק איצקאָוויץ ז״ל, פירנדיקער חבר פון „מזרחי", דאָזאָר אין דער יידישער קהלה, מיטגליד אין שטאָט־ראַט און אין נאָך פאַרשי־ דענע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס (נאָך דער מלחמה געקומען קיין ישראל אוּן דאָ נפטר געוואָרן); דער פאַרדינסטפולער כלל־טוער ר׳ שלמה דודקעוויטש ז״ל, אייגער פון די פירער פון „מזרחי", דאָזאָר אין דער קהלה, מיטגליד פון שטאָט־ראַט און רעפּרע־ זענטאַנט פון זיין פאַרטיי אין אַ גאַנצע ריי שטאָטישע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס; ר׳ חיים ברעסלער ז״ל, דאָזאָר, מיטגליד פון שטאָט־ראַט און אייגער פון די הויפּט־ פירער פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע; ר׳ משה וואַרגאן ז״ל, מיטגליד פון שטאָט־ ראַט און אַנדערע וויכטיקע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס; ר׳ עזריאל אינגבער ז״ל, פירנדיקער מיטגליד פון „מזרחי", קהלה־דאָזאָר און פאַרשטייער פון זיין פאַרטיי אין פאַרשידענע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס (געשטאָרבן אין ישראל); ר׳ ברוך זאַנ־ שיין ז״ל, פירער פון די „צעירי־מזרחי", מורשה פון „קרן קיימת לישראל" און זייער רעפּרעזענטאַנט אין פאַרשידענע שטאָטישע און געזעלשאַפטלעכע אַנשטאַלטן (געשטאָרבן אין ישראל).

אין יאָר 1929, נאָך דער גרויסער שחיטה, וואָס די אַראַבער האָבן געמאַכט איבער־הויפט אויפן אַלטן ישוב אין ארץ־ישראל, האָט זיך די יענדזשעוואָר יוגנט דערנענטערט צום רעוויזיאָניזם, גלייבנדיק, אַז נאָר דורך אַ שארפן קאַמף קעגן דער ענגלישער מאַנ־דאַט־רעגירונג און דורך אַן אַקטיוון וויידערשטאַנד קעגן די אַראַבישע רוצחים, וועלן מיר זיין אימשטאַנד דורכצופירן די פאַרווירקלעכונג פון דער באַלפור־דעקלאַראַציע און שאַפן די נאַציאָנאַלע היים פאַרן יידישן פאָלק אין ארץ־ישראל.

אונדזער יוגנט, וואָס האָט זיך ביז איצט גרופירט אַרום דער אַלגעמיינער ציו־ניסטישער אַרגאַניזאַציע, איז אַריבער צו די רעוויזיאָניסטן. זייער מרכז האָט צו אונדז דעלעגירט דעם געניראַל־סעקרעטאַר ד״ר אברהם ליפמאַן, וועלכער האָט רעפערירט וועגן די אויפגאַבן פון דער רעוויזיאָניסטישער באַוועגונג, און אויך ביי אונדז געשאַפן אַ קן פון בית״ר און אַ סניף פון „ברית הציונים הרביזיוניסטיים״ (הצה״ר).

אין דער ערשטער מפקדה זענען אַריין: ישראל דודקעוויטש (מפקד הקן), משה פרייס (סגן המפקד), משה וודאָווינסקי (מזכיר) און וואָלף ראָזענהאָלץ (גזבר).

מיר זענען צוגעטראָטן צו אונדזער אַרבעט מיט דער גרעסטער התלהבות און מיר האָבן באַקומען אַ גרויסע השפעה אויף דער יענדזשעוואָר יוגנט פון אַלע קריזין, אַזוי אַז אויפן ערשטן „כינוס בית״ר אין וואַרשע, אין יאָר 1930, איז אונדזער „קן״ געווען פאַרטרעטן דורך 20 חברים און חברות.

עס איז אונדז געלונגען צוצוציען צו אונדזער באַוועגונג דעם אָנגעזעענעם עסקן און קולטור־טוער משה זילבערשטיין, הי״ד, וועלכער האָט איבערגענומען די אָנפירונג פון דער רעוויזיאָניסטישער פאַרטיי אין יענדזשעוו און זייער פאַרבריייטערט די טעטי־

אַ גרופּע חברים פון דער רעוויזיאָניסטישער פאַרטיי אין יענדזשעוו — צווישן ביידע וועלט־מלחמות.

קייט. משה זילבערשטיין ז״ל האָט אָנגעפירט מיט די קורסן פון לערנען עברית, וואָס זענען שטאַרק באַזוכט געוואָרן.

יעדן פרייטיקצונאַכטס האָט ער רעפעריט אויף פאַרשידענע אַקטועלע ציוניסטישע און געזעלשאַפטלעכע טעמעס. צו זיינע רעפעראַטן פלעגן קומען מענטשן פון אַלע שיכטן, נישט בלויז רעוויזיאָניסטן. זילבערשטיין האָט אויך אַרגאַניזירט הכשרה־פונקטן, אָבער ליידער איז אונדז נישט געלונגען אַוועקצושיקן אונדזערע חברים קיין ארץ־ישראל אויפן לעגאַלן וועג (סערטיפיקאַטן), און מיר האָבן זיך געמוזט באַנוצן מיט דער עליה ב׳, וואָס איז אַרגאַניזירט געוואָרן דורך דער רעוויזיאָניסטישער פאַרטיי.

אין יענער ביטערער צייט, וועלן דער־פאַרטיי־אַנטאַגאָניזם האָט אין פאַרשידענע שטעט אין פוילן געבראַכט אפילו צו בלוט־פאַרגיסונגען, האָבן מיר דאָס אין אונדזער יענדזשעוו אויסגעמיטן, וויל אין שפיץ פון אַלע ציוניסטישע גרופירונגען זענען געשטאַנען מענטשן, וואָס זענען געווען דערוואַקסן צו זייערע אויפגאָבן און פאַרשטאַנען אויסצומיידן שנאת־חינם.

עס איז כדאי צו באַמערקן, אַז אין שפיץ פון דער חלוצישער באַוועגונג איז דעמאָלט געשטאַנען דער באַווסטער טוער ישראל גורטמאַן, מאַניע און אהרן האַראָוויץ און נאָך אַנדערע, וועמענס נעמען כ׳גדענק שוין ליידער נישט.

די רעוויזיאָניסטישע באַוועגונג אין יענדזשעוו האָט אין די לעצטע יאָרן פאַרן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, דערגרייכט דעם גרעסטן אויפבלי. עס זענען דאַן אַרגאַניזירט געוואָרן:

א שילער־גרופּע „מסדה״, צו וועלכער עס האָבן געהערט די תלמידים פון דער גימנאַזיע און אַנדערע שולן; „ברית החייל״, אין דער שפיץ זענען געשטאַנען ד״ר יוליאַן שאפערמאַן, ד״ר פערלמאַן און נאָך צוויי חברים.

עס איז אויך געשאַפן געוואָרן א „ברית ישורון״ אונטער דער אָנפירונג פון ישראל העגאַר.

ביים בית״ר איז אויך געווען א דראַמאַטישער קרייז, וואָס האָט אין משך פון יאָרן אויפגעפירט פאַרשידענע פיעסן און זיך דערוואָרבן די סימפּאַטיע פון דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג.

אינעם דראַמקרייז האָבן זיך באַטייליקט נישט נאָר פאַרטיי־חברים, נאָר אויך סתם ליבהאָבער פון יידישן טעאַטער, ווי, למשל, די ברידער טייכנער, יעקל וויצמאַן, יעקל געבראָוויץ. פון די בית״ר־חברים האָבן זיך אויסגעצייכנט: זאַשקאַ האַראָוויץ־פרייס, כאַנטשע וויגנינסקאַ, אברהם און משה רייזמאַן, משה׳ל אַפּעלשטיין, שיינדעלע ראָזענבלום, אַבאַרזשאַנאַק און משה לעדערמאַן.

פון צייט צו צייט האָבן מיר באַזוכט די בית״ר־קנים אין די שכנותדיקע שטעטלעך וואָידיסלאָוו, סענדזישעוו און פינטשעוו און זיי אויך איינגעלאַדנט צו אונדז.

א באַזונדערס אָפּטן קאָנטאַקט האָבן מיר אָנגעהאַלטן מיטן וואָידיסלאָווער קן, וואָס אָט כמעט שטענדיק באַזוכט אונדזערע רעפעראַטן און די טעאַטער־פאַרשטעלונגען. אין שפיץ פון וואָידיסלאָווער „קן״ איז געשטאַנען דער איבערגעבענער חבר טוביה זעליגפעלד.

פון די פירער פון דער רעוויזיאָניסטישער פאַרטיי האָבן באַזוכט יענדזשעוו: ד״ר דוד וודאָווינסקי, צבי באנפעלד, ד״ר אברהם ליפּמאַן, יוסף קלאַרמאַן און הרב בערנשטיין.

גרויסע גרופן פון אונדזערע חברים פלעגן פֿאָרן קיין קעלץ יעדעס מאָל, ווען אונדזער גרויסער מנהיג זאב זשאַבאָטינסקי ז״ל האָט דאָרט רעפּערירט.

דער בית־ר אין יענדזשעוו איז געווען דער רוח־החיים פֿאַר אַלע „קנים״ אין דער גאַנצער אומגעגנט, וואָס זענען דורך אונדז אַרגאַניזירט געוואָרן.

אויף דער גרויסער ציוניסטישער ראַיאָן־קאָנפֿערענץ, וואָס איז פֿאָרגעקומען אין קעלץ אין יאָר 1930 מיטן אָנטייל פון דעם מנהיג פון פּוילישן יידנטום, סיים־דעפּוטאַט יצחק גרינבוים, רעדאַקטאָר פון „היינט״ אברהם גאָלדבערג ז״ל און די גענעראַל־סעקרעטאָרין פון ציוניסטישן צ. ק. ד״ר אסתר מאַגנעז ז״ל, האָבן מיר זיך נאָך באַ־טיליקט, אָבער שוין אַלס רעוויזיאָניסטן. מיר האָבן דאָרט אַרגאַניזירט אַן אָפּאָזיציע, וואָס איז אָנגעפֿירט געוואָרן דורכן חבר יוסף קלאָרמאַן פון סאָסנאָוויץ, ווי אויך דורכן אַקטיוון חבר יוסף מאירפעלד פון קינצק.

אַלס דעלעגאַטן פון יענדזשעוו האָבן זיך באַטייליקט: משה פֿרייס ז״ל און, יבדל לחיים, ישראל דוטקעוויטש.

אין יאָר 1934 האָבן מיר זיך פֿאַרבונדן מיטן פּוילישן ספּעציעלן רעסאָרט פֿאַר מילי־טערישער אויסבילדונג (P. W.) בייַ דער יענדזשעוער סטאַראָסטווע וועגן געבן אַ דערלויבעניש אויך אונדז צו מיליטערישער אויסבילדונג מיט געווער. מען האָט אונדז דאָס אָפּגעזאָגט מיטן מאָטיוו, אַז אַזאַ „אַינהייט״ קאָן לעגאַליזירט ווערן בתנאי, אויב זי וועט טראָגן דעם נאָמען פון „לעגיאָן אויפן נאָמען פון בערעק יאָסעלעוויטש״.

צוליב דעם, וואָס דער דאָזיקער לעגיאָן האָט זיך געפונען אונטער דער השפּעה פון אַסימילאַטאָרן, האָבן מיר דערפון רעזיגנירט, אָבער אין אַ צייט אַרום איז אונדז דאָך געלונגען צו לעגאַליזירן אַ „מיליטעריש אייניהייט״ אויפן נאָמען פונעם מנהיג „וולאָדימיר זשאַבאָטינסקי״.

ד״ר יוליאָן שאָפּערמאָן, אַ פּוילישער רעזערוו־אָפּיציר, האָט זיך געשטעלט אין שפּיץ פון דער דאָזיקער אייניהייט, יידישע מיליטערישע אונטעראָפּיצירן פון דער פּוילישער אַרמיי, האָבן אונדז געלערנט אַלע מיליטערישע איבונגען און מ׳האָט אונדז אָפּילו אָפּיציעל אינגעלאָדנט זיך צו באַטייליקן אין די פייערלעכקייטן פון פּוילישן נאַציאָנאַלן יום־טוב, דעם 3טן מאי.

עס איז געווען אַ נחת צו זען ווי אונדזערע יידישע בחורים מארשירן שטאָלץ, צוזאַמען מיט די פּוילישע מיליטערישע פֿאָרמאַציעס. די פֿאָליאַקן האָבן זעלבפֿאַר־שטענדלעך געקוקט דערויף מיט גרויס פֿאַרדרוס, אָבער די טאַטעס און מאַמעס פון די מארשירנדיקע קינדער זייערע, האָבן געקליבן נחת און די גאַנצע יידישע באַפֿעל־קערונג איז געווען דערפון זייער צופֿרידן.

צווישן די וואָס האָבן זיך אָפּגעגעבן בלב ונפש דעם רעוויזיאָניסטישן געדאַנק איז כדאי צו דערמאָנען די חברים:

משה זילבערשטיין, אברהם און משה רייזמאַן, משה וודאָווינסקי, משה פרייס, מאיר פינקעלשטיין, לייב וואַקסבוים, ישראל הענאך, חיים דיקערמאַן, אלתר אינגבער, יהודה ברעסלער, יחיאל מאירסאָן, וואָלף וויגניינסקי, מאָטל סאָלאַרזש, לייבוש פלעשאָווסקי, צבי מאַכטינגער לייבוש ליפּמאַנאָוויץ, משה לעדערמאַן, טוביה אָפּעלשטיין, מנשה און ישראל מאָור, אלתר פלעשאָווסקי, יחיאל זאָקהיים און ישראל דודקעוויטש.

(צום סוף וויל איך ווידמען עטלעכע שורות מיין חבר און פריינט משה פרייס ז״ל. ער איז געווען פון דער נאָטור אַ זייער אייידעלער יונגערמאַן. ער איז נישט געווען

מסוגל וועמען עס איז טון שלעכטס. ער איז געווען זייער באַליבט ביי זיינע חברים, אָבער אויך זייער געשעצט אַפילו דורך זיינע פּאָליטישע קעגנער. משה פּרייס ז"ל האָט געפירט אַ מוסטערהאַפּט פאַמיליע־לעבן און געהאַט גרויס אָנזען ביי דער גאַנצער יענדזשעווער יידישער באַפעלקערונג. ער האָט געשמט אַלס אינטעליגענטער און גוט־דערצויגענער מענטש

ביי דער ערשטער ליקווידירונג פון יידישן געטאָ אין יענדזשעוו איז ער געבליבן. מען האָט אים איבערגעפירט אין קלייגעם געטאָ. זיין פרוי, זאָשקע, און זייער 4־יאָריק טעכטערל, מינאלע, האָט מען אַוועקגעשיקט קיין טרעבלינקע. משה פרייס האָט זיך געפונען אין קלייגעם געטאָ פאַראיינזאַמט און פאַרביטערט. זיין בענקשאַפט נאָך זיין פרוי און קינד, איז נישט מעגלעך צו שילדערן.

נאָכן ליקווידירן דאָס קליינע געטאָ האָט מען אים, צוזאַמען מיט די לעצטע יענדזשעווער יידן, אויבערגעשיקט אין אַרבעטס־לאַגער אין סקאַרזשיסקאָ. ער, מיט נאָך צוויי חברים, זענען אויפן וועג אַנטלאָפן, צוריקגעקומען קיין יענדזשעוו. אָבער דאָ, זענען אַלע דריי דערמאָרדעט געוואָרן דורך די פּוילישע רוצחים.

זאָלן די עטלעכע שורות מיינע וועגן אים, זיין דער „קדיש", וואָס איז נישט יעזאָגט געוואָרן אויפן אומבאַקאַנטן קבר פון מיין בעסטן חבר און פריינט משה פרייס ז"ל).

לייב וואַקסבוים
תל־אביב

טיפן פון יענדזשעווער יידן

יאָסעלע „אַרדינאַנס"

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט זיך אין יענדזשעוו באַוויזן אַ מאָדנע טיפיש יידעלע פון שכנהשן שטעטל כענטשין, מיטן נאָמען „יאָסעלע".

אין אונדזער גערער שטיבל איז דאָן געווען אַ מנהג פרייטיקצונאַכטס אַהיימצונעמען „אורחים", וואָס פלעגן יעדן שבת זיך זאַמלען אין די בתי־מדרשים און אין די חסידים־„שטיבלעך", כדי מזכה צו זיין דעם עולם מיט דער גרויסער מצוה פון הכנסת אורחים.

אויך מיין פאָטער, זכרונו לברכה, האָט זיך קיין מאָל נישט געזעצט צום טיש צו דער שבת־סעודה, נישט האָבנדיק נעבן זיך קיין „אורח".

די מצוה צו רופן דעם „אורח" האָט פאַרכאַפּט מיין ברודער משה. באַמערקנדיק אַ מאָל, אַז ער זוכט עמעצן צווישן די „אורחים", בראַקירט אויס אַלטע לייט, און געפינט עפּעס אַ יונגערמאַנטשיק, האָב איך דאָס נישט געקאָנט פאַרשטיין. אָבער מיין ברודער זאָגט צו מיר: „וואַרט אַביסל וועסטו אַלץ וויסן!"...

אונדזער טאַטע ז״ל האָט אָפגעזאָגט דעם „שלום־עליכם" און דעם „אשת־חיל" און געמאַכט „קידוש", זיך געוואָשן אויך מכבד געווען דערמיט אונדזער „אורח". באַלד נאָכן אָפּזאָגן די פיש, האָט אונדזער אורח אָנגעהויבן שיטן מיט פאַרשידענע גראַמען ווי פון אַרבל אַרויס. מיין ברודער משה שמייכלט צו מיר און זאָגט: „איצט פאַרשטייסטו שוין?" כ׳האָב טאַקע פאַרשטאַנען... מיין ברודער איז פשוט געווען פאַר־ליבט אין יאָסעלעס גראַמען, זיי האָבן שוין געשמט אין גאַנץ יענדזשעווו.

בקיצור, יאָסעלע איז געווען אונדזער שטענדיקער אורח אויף שבת און מיר האָבן זיך טאַקע אַלע משמח געווען ביים שבתדיקן טיש מיט זיינע בדחנישע גראַמען, אַבער אַלץ אויפן חסידישן שטייגער, אַן עזותקייט...

„יאָסעלע אַרדינאַנס" מיט זיין קאָזע.

ביסלעכווייז איז יאָסעלע געווארן ביי אונדז אַ בן־בית און טאַטע־מאַמע האָבן אים געגוצט צו פאַרשידענע שליחותן. ער האָט דערפון געהאַט גרויס הנאה, און ווען מ׳האָט אים געפרעגט: „וואָס איז די שמחה?" האָט ער תמימותדיק געענטפערט: „אין דער מיל שיקן זיי מיך אויך מיט שליחותן און האָבן מיך געקרוינט מיטן שיינעם נאָמען „יאָסעלע אַרדינאַנס". זע איך, אַז כ׳בין טאַקע אַן אמתער אַרדינאַנס אויך ביי אייך"... און פאַרענדיקט מיט אַ גראַם, צוגעפאַסט צום דאָזיקן ענין.

קיין דירה האָט יאָסעלע קיינמאָל נישט געהאַט, אָבער ער האָט זיך נישט געזאָרגט, ווינטער איז ער געשלאָפן אין גערער שטיבל און זומער — אין פערדשטאַל פון דער מיל. פלוצים איז אונדזער יאָסעלע פאַרשוווונדן. ס׳איז אַדורך בלויז אַ גאַנץ קורצע

צייט און ר׳ „יאָסעלע אַרדינאַנס" איז ווידער דאָ, אָבער נישט חלילה אַליין, נאָר טאַקע מיט אַן „אשה כשרה וצנועה", וואָס ר׳האָט זיך איינגעהאַנדלט אין זיין געבורט־שטעטל כענטשין.

יאָסעלע האָט אונדז לאַנג נישט געלאָזט ווארטן און מיט צען חדשים שפּעטער האָט ער אונדז איינגעלאַדנט אויפן שלום־זכר און נאָכדעם אויפן „ברית" פון זיין בכור.

ליידער האָט יאָסעלע נישט לאַנג זיך געפרייט מיט זיין ווייבל און זונעלע. דריי יאָר שפּעטער האָט ער אויסגעהויכט זיין נשמה און איז אַוועק אויף „יענער וועלט", אויפן „עולם האמת"... דערצו האָט ער נישט געהאַט קיין גראָם!

די צוויי בריידער: איטשעלע און יאָסעלע

„יאָסעלע אַרדינאַנס" איז נישט געווען אין אונדזער שטעטל קיין בן־יחיד, יעניגדזשעוו האָט פאַרמאָגט נאָך אַ יאָסעלע — דאָס איז געווען איטשעלע טרעגערס אַ ברוידער. ביידע האָבן זיי געהאַט אין פאַך — טרעגעריי. זייער אויפגאָבע איז געווען, שלעפּן זעק מעל פון דער מיל אין די פאַרשידענע בעקעריייַן אין שטאָט. ס׳איז נישט געווען קיין לייכטע זאַך צו שלעפּן כסדר אויף דער פּלייצע 100קילאָדיקע זעק מעל, אָבער אויך דאָ האָט מען געזען פאָר זיך צוויי פאַרשידענע כאַראַקטערן. איטשעלע איז תמיד געווען אין כעס, געשאָלטן מיט טויטע קללות אַלע גבירים און באַזונדערס זיינע פּרנסה־געבער, הגם ער האָט פאַרדינט גענוג פאָר זיין אויסקומעניש.

דאָקעגן איז יאָסעלע — כאָטש אַ מטופּל מיט ווייב און קינדער, וואָס עסן קיינמאָל נישט צו דער זעט — תמיד געווען פריילעך, געטראָגן די זעק זינגענדיק און כסדר געבענטשט די מילנערס און בעקערס, וואָס גיבן אין פּרנסה.

ס׳איז קיין וווּנדער נישט, וואָס אַלע האָבן געוואָלט בעסער הערן זיין זינגען איידער איטשעלעס קללות. זיינע קליענטן האָבן זיך כסדר פאַרגרעסערט און ער האָט אָפּגעשפּאָרט אַ ביסל געלט און זיך געקויפט אַ פערד און וועגעלע און אויפגעהערט שלעפּן די שוועריקייט זעק אויף זיינע שוואַכע פּלייצעס.

נעמען פון כשרע אַרבעטס־יידן אין יענדזשעוו

כ׳ווייל אויך דערמאָנען עטלעכע ערלעכע פאָלקס־מענטשן, וואָס האָבן זייער גאָנץ לעבן כשר פאַרדינט זייער ברויט און זענען צוזאַמען אויסגעמאַרדעוועט געוואָרן דורכן בלוטיקן שונא: וועלוועלע מילך־טרעגער, מענדל בעל־עגלה, די משפּחה מייקעס, (ליי־זעראָוויץ), יעקל מייקע (דער כלי־זמר), זלמן־לייזע־ווילנער, איציק ראָזענבלום, אייזיק טייכנער, מרדכי עקיבא טייכנער, פּראָדל טייכנער, הירש־וואָלף טייכנער, יוזעף זילבער־שטיין, משה (מאָקס) ווייסבערג, מענדל יאַש (דער שטאָט־בדחן) אַ טיפישער שניידער.

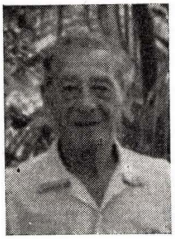
(תהיינה נשמותיהם צרורות בצרור החיים עם נשמות כל קדושינו הי״ד).

חיים יהושע ווילאַגע ז״ל

מיאמי־ביטש, פלאָרידע

א ביסל זכרונות

מיין מאַמעס התנהגות

פון מיין פאַרגאַנגענהייט דערמאָנט זיך מיר ווי מיין מאַמע ע״ה האָט מיך אין די קאַלטע ווינטער־טעג „טראַנס־פאָרטירט״ אין חדר אַריין. זי האָט מיך פשוט „איינגעפאַקט״ אין וואַרעמע וואָלענע מלבושים, דערצו אַ וואַרעמען, דיקן פאַלטן, דעם קאָפּ מיט די אויערן האָט זי פאַרבינדן אין אַ וואַרעמען באַשליק און אין די קעשענעס אַריינגעשטופט פרישע ראָגאַלקעס און רויטע ווינטער־עפּל. מיך צוגע־פירט ביז צו דער טיר, געגעבן אַ פּאָר קוש און צוגעזאָגט: „גיי געזונט, מיין טייער זונעלע און לערן תורה, עס איז די בעסטע סחורה!״

מיין גוטע מאַמע האָט מיך באַגלייט מיט איר זיסן בליק אַזש ביז דער סוף גאַס. כ׳האָב „געלערנט תורה״ מיט גרויס חשק, עס האָט זיך מיר אויך פאַרגלוסט ווי־פּעסן די פרישע ראָגאַלקעס מיט פּוטער און די געשמאַקע עפּל. בשעת דער הפסקה אין די לימודים האָב איך מיך געוואַשן און זיך געזומען צו דער סעודה.

מיינע אַרעמע חברים האָבן זיך אַרום מיר אַוועקגעשטעלט און מיר געקוקט אין מויל אַריין... כ׳האָב פאַרשטאַנען, אַז זיי זענען נעבעך הונגעריק, און איך האָב זיך מיט זיי געטיילט מיטן לעצטן ביסן.

אַהיימקומענדיק, פרעגט מיך מיין ליבע מוטער: „ליב קינד, האָסטו אַלץ אויפגע־געסן? האָט עס דיר געשמעקט?״. כ׳האָב געשוויגן, זיך געטראַכט, אַזאַ טייערע מאַמע טאָר מען נישט אָפּנאַרן און דעם אמת האָב איך איר מורא געהאַט צו דערציילן. אָבער, זי האָט עס באַלד אַליין פאַרשטאַנען און מיך געפרעגט: „האָסטו, מיין קינד, עפּעס געגעבן פון דיין עסן, דיינע אַרעמע חברים?״ כ׳האָב איר דאַן דערציילט דעם גאַנצן אמת און זי האָט צו מיר געזאָגט: „האָסט גוט געטאָן, אַזוי דאַרף מען זיך פירן, קעגנ־איבער חברים!״.

צומאָרגנס האָט זי מיר אײַנגעפּאַקט פולע טאַשן מיט עסנוואָרג און פּירות. כ׳האָב זי געפרעגט: „מאַמע! פאַרוואָס גיסטו מיר אַזוי פיל עסן, כ׳בין עס נישט אומשטאַנד אויפצועסן!״

„מיין קינד! דאָס איז נישט בלויז פאַר דיר, נאָר אויך פאַר דיינע אַרעמע חברים. זאָל עס אייך אַלעמען זיין צום געזונט!״.

טאָג־טעגלעך האָט מיין גוטע מאַמע ע״ה מיר מיטגעגעבן עסן אויך פאַר מיינע אַרעמע חברים און אַזוי אַרום איינגעוואָרצלט אין מיר דאָס געפיל פון רחמנות און די גרויסע מצוה פון „ואהבת לרעך כמוך״.

די רעוואָלוציע קומט אויך קיין יענדזשעוו

מיר האָבן געהערט וועגן די שטרייקן, וואָס קומען פאָר אין וואַרשע, לאָדזש,

ראָאַם און קעלק. אויך אונדזער יענדזשעוו האָט זיך „אָנגעשטעקט" מיט דער „עפּידעמיע".

לערנענדיק נאָך אין בית־המדרש זענען מיר פֿאַרכאָפּט געוואָרן מיטן שטראָם פון דער צייט. דאָרט אין בית־המדרש האָבן מיר שוין געהאַט אַריינגעשמוגלט טריף־פּסולע בראָשורן און פּראָפּאַגאַנדע־ליטעראַטור און האָבן עס געהאַלטן אונטער די גמרות, אָדער אַנדערע הייליקע מוסר־ספֿרים אין וועלכע מיר האָבן געלערנט.

איך געדענק נאָך אַ בראָשור מיטן שרייענדיקן נאָמען: „משה רבינו — אַ סאָציאַ־ליסט, ער האָט באַפֿרייט די יידן פון שקלאַפֿערײַ". מיר האָבן דאָס ביכל געלייענט אין געהיים, און טאָמער איז עמעצער אַריין אין בית־המדרש, האָבן מיר עס שנעל באַהאַלטן...

די בראָשור איז געווען פול מיט פּראָפּאַגאַנדע וועגן באַפֿרייען די אַרבעטער פון שקלאַפֿערײַ ביי די בורזשויען. הגם די בית־מדרש־בחורים זענען נישט געווען קיין אַרבעטער און קיינער האָט זיי נישט פֿאַרשקלאַפּט, האָט די דאָזיקע בראָשור אונדז דאָך באַאײַנפלוסט, אַז אויך מיר זאָלן סימפּאַטיזירן מיט די אַרבעטנדיקע מאַסן און פּינט האָבן זייערע בעלי־בתים, די עקספּלואַטאַטאָרן...

די אַגיטאַציע האָט אַזוי ווייט משפּיע געווען, אַז עס האָט זיך געשאָפֿן אַ תהום צווישן עלטערן און קינדער. די לעצטע האָבן פּינט באַקומען זייערע עלטערן, וואָס „נוצן אויס" זייערע אַרבעטער... און זיי האָבן אַרגאַניזירט די 2—3 געזעלן, וואָס דער פֿאַטער האָט באַשעפּטיקט אין זיין בלעכערײַ אָדער שניידערײַ, און זיי אויפגעפֿאָדערט צו שטרײַקן...

כ׳געדענק, ווי איך האָבן אין יענער צייט, צוזאַמען מיט מיינע חברים וואָלף נחומס, ישעיהו מענדל נתילס, אהרן קאָצקער און נאָך עטלעכע בחורים, יעדע נאַכט זיך צוזאַ־מענגעטראָפֿן, דיסקוטירט און געבויט אונדזערע „פלענער", ווי אַזוי אַריינצובערענגען די רעוואָלוציע אויך קיין יענדזשעוו. מיר האָבן געטראַכט און פּלאַנירט און זיך איבערצייגט, אַז אין אונדזער קליין שטעטל איז נישטאָ קיין „מאַטעריאַל" פֿאַר דער „גרויסער וועלט־רעוואָלוציע". כ׳האָב דאָן באַשלאָסן צו פֿאַרלאָזן יענדזשעוו און צוועק קיין פֿאַריז, כדי דאָרט צוועקצובן מיינע יונגע כוחות „פֿאַר דעם גרויסן פּלאַן פון באַפֿרייען דעם אַרבעטער־קלאַס פון זיינע בלוט־זייגער", די גבירים, וואָס וועלן רייך פון זיין בלוט און שווייס.

ווען מיין פֿאָטער ז״ל האָט זיך דערוווסט וועגן מיין פּלאַן, האָט ער מיך מיט אַ סאַר־קאַסטישן שמייכל געפרעגט: „הא, דו פֿאָרסט גאָר אַוועק, טאָ ווער וועט אַראָפּוואַרפן דעם רוסישן קייסער ניקאָלײַ פון זיין טראָן?".

עס האָבן זיך געפונען אַנדערע, וואָס האָבן דאָס געמאַכט, אָבער מיין פֿאָטער ז״ל האָט נישט דערלעבט דאָס צו זען...

די גרויסע שריפּה אין יענדזשעוו

ווי איך דערמאָן זיך איצט, האָט עס פֿאַסירט אין אַ זומערדיקן שבתצונאַכטס. מיר האָבן דאָן געווויינט אויף דער קעלצער גאַס. אין פּראָגט האָט געווויינט ישעיהו פעלטשער. מיר זענען גיכעסן ביי אָפּענע פענצטער. מיר האָבן דאָן געהאַט געסט און מיין פֿאָטער ע״ה איז געווען אַ זייער גוטער שטימונג, דערציילט פּריילעכע מעשיות פון זיינע איבערלעבונגען. פֿלוצים לויפט צו רוזשע דעם פּעלטשערס טאָכטער מיט אַ געשריי: „יידן, עס ברענט!". מיר זענען אַרויס אין גאַס. דער הימל איז געווען רויט ווי פּייער,

פון די תבואה־שפייכלערס אויף דער סקראניאוועך גאָס האָט געזעצט אַ שווארצער געדיכטער רויך. מיר לויפן צוריק אַריין אין שטוב, פּאַקן שנעל דאָס בעטגעוואַנט, מלבושים און מען לויפט מיט דעם אויף דער קעלצער גאָס. די גאָס איז שוין פול מיט מענטשן, אַלט און יונג, פּיצלעך קינדער און זקנים מיט זקנות. יעדער שטייט נעבעך ביי זיין ביסל זאַכן, וואָס ער האָט באַווייזן אַרויסצורעטעווען, די פייערלעשער לויפן צעטומלט, הין און צוריק, מיט די פעסלעך וואַסער. יידן העלפן זיי צו שלעפּן אויף וויאַדרעס וואַסער און גיסן זיי אויס כמעט אין גאַנצן לויפנדיק „לעשן"... וווייבער ברעכן זיך די הענט, מענטשן זאָגן תהלים און בעטן גאָט, ער זאָל רחמנות האָבן און אָפּשטעלן די שריפה. אָבער גאָט ווייל נישט רחמנות האָבן, דאָס פייער פאַרשפרייט זיך וואָס ווייטער און כמעט אַ האַלבע שטאָט איז דאָן אַוועק מיטן רויך.

נאָכן גרויסן אומגליק האָט מען ערשט פאַרשטאַנען, אַז די באַפעלקערונג גופא איז שולדיק. תמיד האָט מען זיך באַצויגן מיט ביטול צו די פּאָר קריסטן און יידן, וואָס זענען געווען די פייערלעשער פון שטאָט, מען האָט זיי גערופן „פּורים־שפּילערס מיט מעשענע היטלעך"...

ערשט איצט האָבן יידן און גויים זיך פאַראייניקט און צוזאַמען געשאַפן אַ גרויסע פייערלעשער־אָפּטיילונג מיט אַלע נייטיקע מכשירים.

אויך מיין פּאָטער ז״ל האָט זיך פאַרשריבן און ער האָט שטאַלצירט מיט דער ווייסער רובאַשקע, ברייטן פּאַסיק, וווּ ער האָט תמיד געהאַלטן דאָס העקל, וואָס ער האָט באַקומען, און מיט זיין בלוי היטל מיטן גלגאַנצעדיקן לאַקיר־דאַשעק.

זייער אָפט האָט מען געמאַכט „אַליאַרם־פּרווון", ווו מען האָט געלערנט די פייער־לעשער און מיין פּאָטער האָט מאַרשירט צוזאַמען מיט אַלע, ווי אַ גוט דיסציפּלינירטער פייערלעשער. דאָס איז געווען דער פּועל־יוצא פון דער גרויסער שריפה אין יענדזשעוו.

יענדזשעווער בעלי־עגלות

צווישן די יענדזשעווער בעלי־עגלות האָט פאַרנומען דעם אויבנאָן משה פיסק און יאָמע (בנימין) גרינסקע. זייערע נעמען האָבן זיי זיך מסתמא כשר פאַרדינט.

„משה פּיסק" — ווייל ער האָט געשאָלטן און געזידלט מענטשן אָן רחמנות... און „יאָמע גרינסקע" — ווייל ער האָט זייער ליב געהאַט „גרינסקעס" (דאָס איז געווען אַ לאַנג גוט אויסגעבאַקן פלעצל, באַשפריצט מיט פיצעלעך ציבעלע און גוט באַשמירט מיט פוטער).

אין אַ זומערדיקן טאָג, מיטאָג־צייט, באַווייזט זיך פלוצים אין מיטן מאַרק אַ גרויסער לאַנגער וואָגן, מאַדנע געבויט, וואָס יענדזשעוו האָט עס נאָך קיינמאָל נישט געזען.

יענדזשעווער יידן האָבן ליב געהאַט תמיד אַרויסצוווייזן זייער מבינות און אָפּ־שאַצן יעדע זאַך לויט זיין אמתן ווערט. דאָס מאָל אָבער האָבן זיי זיך געבראַכן די קעפּ און נישט אומשטאַנד געווען אָפּצושאַצן דעם נייעם אוצר, וואָס האָט זיך באַווייזן אין שטעטל. אין וואָגן איז קיינער נישט געווען און דער עולם האָט אַנגעהויבן שמעקן און טאָפּן דעם וואָגן פון אַלע זייטן און קיינער האָט נישט געוווסט וואָס דאָס איז...

צום סוף האָט זיך באַווייזן דער בעל־הבית פון וואָגן און ער האָט דערקלערט, אַז דאָס איז אַן „אויסלענדישע דערפינדונג" און דאָס הייסט „אַמניבוס". ער האָט עס

געקויפט אין אויסלאַנד און דערמיט וועט ער פירן פֿאַסאַזשירן צו דער באַן, אַהין און צוריק. אין דעם אָמניבוס איז געווען אָרט אַזש פֿאַר 30 פֿאַסאַזשירן.

משה פּיסק האָט באַלד זיך געכאַפּט, אַז די „אויסלענדישע דערפּינדונג" וועט צו־נעמען די פֿרנסה ביי די יענדזשעווער בעלי־עגלות, וואָס פֿאַרמאָגן בלויז קליינע וועגע־לעך מיט האַלב־געפֿגרטע פערד, און ער האָט אָנגעהויבן שעלטן מיט טויטע קללות פון דער תוכחה „די נייע המצאות", וואָס נעמען צו דאָס ברויט ביי די אָרעמע בעלי־עגלות.

יאָמעלע גרינסקע, וועלכער האָט גראָד געהאַט אָנגעפֿאַקט אַ פול מויל מיט אַ באַטעמט פּלעצל (אַ „גרינסקע") האָט שנעל אַרויסגעכאַפּט דעם ביסן פון מויל און אויף די טויטע קללות פון זיין שטענדיקן קאָנקורענט משה פּיסק, געשריגן: „אמן! אמן! אַ שוואַרצן סוף זאָלן האָבן אַלע אָמניבוסן!".

ר' הירש בער מרדכי ראובנס ז"ל

הירש בער מרדכי ראובנס, אַ בחור אַריבער די 20, דאָס איידלקייט ליגט אים ממש אויפן פּנים, דריקט אויס זייד און סאָמעט. אַ גרויסער למדן, אַ בקי אין די שווער־סטע און טיפֿסטע גמרא־סוגיות, תוספות, רמב"ם און מהרש"א.

אין בית־מדרש זענען אויסגעשטעלט לאַנגע טישן, ביי יעדן טיש זיצן עטלעכע בחורים, וואָס לערנען אונטער דער השגחה פון די עלטערע בחורים. מען הייבט אָן מיט גמרא, נאָכדעם: מפורשי הש"ס או שפּעטער: די פּיר חלקי שולחן־ערוך. זעלבפֿאַר־שטענדלעך, דאָס ערשטע: יורה־דעה. אונדזער ר' הירש בער איז שוין געווען דער גרויסער ידען אין גאַנצן שולחן־ערוך. זיצן ביי זיין טיש, לערנען צוזאַמען מיט אים, איז שוין געווען אַ גרויסע זכיה, נישט יעדער בית־מדרש־בחור האָט דערצו געקאָנט זוכה זיין.

דאָקעגן האָט ר' הירש בער אַרומגעשפּאַנט צווישן די טישן און וועג ער האָט באַמערקט, אַז אַ גרופּע בחורים זענען זיך מפלפל, נישט וויסנדיק דעם ריכטיקן פּשט, האָט ער גלייך, מיט זיין שמייכלדיק פּנים, זיי אַלץ אויפגעקלערט און דערביי זיך אויך אינטערעסירט וועגן זייער מצב און מיט גרויס צופֿרידנקייט געגעבן עצות און הילף, וועמען מ'האָט געדאַרפט.

עס שטייט פֿאַר מיינע אויגן זיין בילד ווי לעבעדיק, אַזוי ווי כ'האָב אים געזען פֿאַר מיין פֿאַרלאָזן יענדזשעוו.

איך זע אים, באַצירט מיטן שיינעם גאָלדענעם זייגער מיט דער טאָפּלטער קייט, וואָס ער האָט באַקומען אַ מתנה צו זיינע תנאים.

אָבער ליידער איז עס נאָר אַ חלום! צוזאַמען מיט זיינע חברים פון בית־המדרש איז אויך אונטערגעהאַקט געוואָרן זיין יונג לעבן! חבל על דאבדין ולא משתכחין!

משה ווייצמאַן
ניו־יאָרק

דאנערשטיק אין יענדזשעווו

(דעראינערונגען)

מיינע זכרונות פונעם שטעטל יענדזשעווו, ווו כ׳בין גע־בוירן געווארן, וועקן בייַ מיר אויף בילדער פון אַמאָל.

מיינע אויגן זעען אויך איצט יעדע גאַס און געסל, וואָס זענען מיר תמיד געווען אַזוי טייער.

כ׳זע די שיינע גרינע פעלדער אַרום אונדזער שטעטל, די שיינע פרוכטן־געמטנער מיט זייערע זאַפטיקע עפּל און באַרנעס, וואָס האָבן דאָס שטעטל באַצירט זון אַלע זייטן.

איך דערמאָן זיך די יענדזשעווער שבתים פון מיינע יוגנט־יאָרן, דעם שבת־פאַרנאַכט, ווען יינגלעך און מיידלעך פון פאַרשידענע שיכטן, געבילדעטע און פּשוטע, האָבן זיך געלאָזט אויפן שאָסיי צום „פאטכאינער וועלדל" און גייענדיק אַזוי האָבן מיר געזינגען פאַרשידענע פאָלקס־לידער. פון די אַלע לידער, וואָס מיר פלעגן זינגען, איז מיר באַזונדערס געבליבן אין זכרון דאָס ליד „קינדער־יאָרן".

אוי, מיינע קינדער־יאָרן, אייביק וועט איר בלייבן אין מיין זכרון!

האָלטנדיק די פעדער אין האַנט, כדי צו שרייבן אַ ביסל זכרונות, אַנטפלעקט זיך פאַר מיינע אויגן דאָס אָרט, ווו כ׳בין געבוירן און דערצויגן געווארן, און אַלץ פון דעם שטעטל, ווו איך האָב פאַרלוירן מיינע טייערסטע און ליבסטע — די צאַרטע נשמות מיינע.

איך דערמאָן זיך אויך עפּעס פון דער דאָרטיקער ווירקלעכקייט — די דאָנערשטיק־דיקע מאַרק־טעג.

כ׳געדענק, ווי מיטוואָך פאַרנאַכט האָבן די יידישע קרעמער און הענדלער אָנגעהויבן קוקן אין הימל אַריין, און טאָמער האָבן זיך דאָרט באַווייזן וואָלקנס, פלעגן זיי מיט האָרץ־קלאַפענישׂ בעטן ביי גאָט און מתפּלל זיין: „ליבער גאָט! יידן דאַרפן אויף שבת, האַלט אַפּ דעם רעגן ביז פרייטיק, דער מאַרק זאָל, חלילה, נישט פאַרשטערט ווערן!...

און אַז גאָט האָט געהערט זייערע תפילות און דאָנערשטיק אין דער פרי האָט די זון אויפגעשיינט, האָבן די סוחרים און בעלי־מלאכות געהויבן די הענט צום הימל און שטיל געגעבן אַ שבח והודיה דעם רבונו של עולם, וואָס פאַרלאָזט נישט זיין פאָלק ישראל...

פאַרטאָגס, די גאַסן און געסלעך זענען נאָך ליידיק. פון ווייטנס הערט זיך אַ הי־שען פון אַ פערד — דאָס איז דער ערשטער סיגנאַל, אַז מען קומט. פון אַלע זייטן שטאָט הייבן זיך אָן באַווייזן פויערישע פורן, באַלאָדנט מיט כל־טוב, הינער און אייער,

פרוכטן און גרינוואַרג, און דערצו די פּויערטע מיט אַ פּאָר קינדער, פּאָר וועלכע מען דאַרף קויפן „מציאות".

פון דער צווייטער זייט הערט זיך דאָס סקריפּען פון טירן. דאָס יידישע יענדזשעווו האָט זיך אויך אויפגעכאַפּט. יידן לויפן שנעל מיטן טלית און תפילין, אַריינכאַפּן אַ „תפילה בציבור". אַלע רייסן זיך צום ערשטן מנין. היינט איז נישטאָ קיין צייט, מען מוז אַלץ מאַכן בקיצור, וואָס זאָל מען טאָן? „עמך ישראל צריכים פּרנסה" און דער ליבער גאָט וועט געוויס מוחל זיין.

אַ דאָנערשטיקער „יריד" — אין יאָר 1890.

די געוועלבער עפענען זיך שנעל, אויך אַלע שטיי־פּלעצער ווערן פול מיט די אויסגעפּאַקטע סחורות. מלכה אפרימס איז די ערשטע, וואָס האָט שוין באַוויזן אויסלייגן איר סחורה, פּרוכטן און גרינס — פּאַרן טויער אַוש ביז מינצס מאַנופּאַקטור־געשעפט.

באַלד באַווייזן זיך אויך די „טאַנדייטערס" מיט זייערע מלבושים און די געהויבענע, די שוסטערס מיט זייער שוכוואַרג. עס באַווייזן זיך נאָך סוחרים, ווער מיט מאַנופאַק־טור־גאַלאַנטעריע, ווער מיט שפּילצייג און ווער גאָר מיט עסנווארג און קאַלטע משקאות.

אַ גרויסער טייל פון די פּויערים, וואָס קומען אין שטאָט אַריין מיט זייער פּעלד־פּראָדוקציע באַווייזן זיך מיט אַ גרויסער פּאַרשפּעטיקונג. דאָס זענען די פּויערים, וואָס ענערגישע סוחרים האָבן זיי אָפּגעווארט פּאַר דער ראָגאַטקע און ביי זיי איינגעהאַנדלט זייער גאַנצע פּעלד־פּראָדוקציע. אָבער נישט אַלע פּויערים לאָזן זיך כאַפּן אויף דער ראָגאַטקע. די פון זיי, וואָס האָבן אַ סוחרישן חוש ווילן געוויס „דערשנאַפּן" די פּרייזן, וואָס מען צאָלט אין שטאָט, מען זאָל זיי, חלילה, נישט אָפּנאַרן...

דאָנערשטיק אויפן „ירידּ" אין יענדזשעוו — אין יאָר 1898.

אַרום 10 אין דער פּרי איז שוין דער מאַרק אין פּולן ברען. עס איז לעבעדיק און פּריילעך אין שטעטל. אַזוי גייט עס ביז מיטאָג־צייט. נאָכדעם ווערט וואָס אַמאָל אַלץ שיטערער. די פּויערים און פּויערטעס האָבן שוין פּאַרענדיקט זייערע קניות, איבערגע־ציילט דאָס געלט, וואָס איז זיי נאָך געבליבן. איז געווען אַ גוטער מאַרק — קויפט מען צו נאָך עפּעס, אַדער מען כאַפּט זיך אַריין אין אַ שענק און מען מאַכט אַ גוטע כוסה.

אויך די יידישע סוחרים און בעלי־מלאכות מאַכן אַ חשבון פון דעם „פּדיון" און פון דער געבליבענער פּרנסה. יידן טראַכטן וועמען מען מוז שוין אָפּגעבן דעם גמילות חסד און ווער עס קאָן נאָך צוווארטן ביז נאָכן מאַרק אין צווייטן שטעטל. מען פּלאָ־נירט אויס, וואָס און ווען מען דאַרף פּאַרן ערגעץ אַנדערש, אַריינכאַפּן אַ גוטן יאָריד, אַדער מאַרק־טאָג. מען מאַכט אַ חשבון פון די פּאַרדינסטן און אַזוי האָבן געלעבט און

געהאַנדלט אונדזערע יענדזשעווער בריידער, חתונה געמאַכט קינדער, געגעבן שיינע נדנס, ביז דער טייוול איז געקומען און אַלץ אומגעברענגט פון גאַטס וועלט.
מיר וועלן זיי תמיד געדענקען טיף אין אונדזערע הערצער.

אַזוי האָבן יענדזשעווער יידן געמסחר׳ט מיט שטיוול אין אַ „יריד־טאָג" — אין יאָר 1898.

משה טשינסקי (כענטשינסקי)

ניו־יאָרק

זכריה׳לע דראזשקארזש און זיינע קאנקורענטן

יענדזשעוו האָט פֿאַרמאָגט אַ געוויסע צאָל דראָזשקארזשעס, וועלכע האָבן געצויגן זייער פֿרנסה פון פירן פֿאַסאַזשירן צו דער באַן און צוריק. צווישן זיי איז געווען באַקאַנט יהושע (שיע) דראָזשקאַרוש, וואָס אויסערדעם, וואָס ער האָט געהאַט אַ פֿאָר אייגענע שקאַפּעס און וואָגן האָט ער דערצו אויך פֿאַרמאָגט עטלעכע טעכטער, וואָס פלעגן אַרויסהעלפן זייער טאַטן אין זיין פֿרנסה. זיי פלעגן געבן די פערד עסן און טרינקען, זיי טרייבן צום קָאוואַל און זיי דערביי גאָנץ געשמאַק אונטערשמייסן מיט דער בייטש. איין טאָכטער פלעגט תמיד זיצן אויף דער קעלניע און די אַנדערע צוויי, זענען געשטאַנען ביים עק קלויסטער־גאַס און געפונפן די פֿאַסאַזשירן, זיך צו צואיילן און פֿאָרן צו דער באַן, און פֿאָרן טאַקע נאָר אויסשליסלעך מיט זיי. ביינאַכט, אָבער, פלעגט דער טאַטע שוין אַליין פירן די פֿאַסאַזשירן צו דער באַן.

עס זענען געווען ביי אונדז נאָך צוויי דראָזשקאַרזשעס, צוויי ברידער, בנימין און הערשל גרינסקי. פֿאַרוואָס מען האָט זיי געגעבן דעם צונאָמען „גרינסקי" ווייס קיינער נישט, עד היום. בנימין, דער עלטערער, איז געווען אַ סאָלידער און אַ שטילער מענטש און ער האָט געפונפן צו זיך די פֿאַסאַזשירן, שטילערהייט, אָן רעש און אָן געפֿילדער. הערשל אָבער איז געווען דער היפוך פון אים. ער האָט געטראָגן אַ פֿאָר לאַנגע שטיוול, ביז צו די קני און די כאָליוועס האָבן תמיד געגלאַנצט, ממש זיך צו שפּיגלען אין זיי. קיינער האָט זיך נישט געקענט דערקלייבן צו וויסן ווי אַזוי ער האָט עס באַווייזן צו מאַכן אָבער געטראַכט האָט מען, אַז דאָס זענען ספּעציעלע שטיוול פון לאָקיר. ווען ער האָט געפונפן די פֿאַסאַזשירן פלעגט ער שרייַען מיט קולי־קולות, געוואָלדעווען און מעשה „ווויליער־יונג", קנאַקן מיט דער בייטש און רופן: „קומט אַהער שנעלער! איך פֿאָר שוין! עס איז שפּעט צו דער באַן!"

דעם „אויבנאָן", אָבער, ביי די דראָזשקאַרזשעס האָט פֿאַרנומען זכריה׳לע. ער איז געווען אַ קליין מאָגער יידעלע, תמיד אָנגעטאָן אין אַ לאַנגער קאַפּאָטע ביז איבער די קנעכל און געהאַלטן די בייטש אין די הענט „מעשה־זעלנער". דאָס האָט געמאַכט זיין אויסזען נאָך קלענער, ווי ער איז געווען באמת. ער פלעגט זיך אַלעמאָל באַרימען, אַז ער האָט אין זיין לעבן, קיינמאָל, נישט פֿאַרשפּעטיקט די באַן. און פֿאַקטיש, ווען די אַנדערע צוויי־דריי דראָזשקאַרזשעס זענען שוין געווען האַלב וועגס צו דער באַן־סטאַציע איז זכריה־לע נאָך אַלץ געשטאַנען אויף זיין פּלאַץ און געוואַרט אויף אַ פֿאַרשפּעטיקטן פֿאַסאַזשיר. זעענדיק זכריה׳לען איז מען געווען זיכער, אַז עס איז נאָך דאָ גענוג צייט צו דער באַן. וווייזט־אויס אַז עס איז געווען אַ מין „געהיימער אָפּמאַך" צווישן דער באַן־פֿאַרוואַלטונג און זכריה׳לע גופא, אַז זי וועט נישט אָוועק פון דער סטאַציע, ביז ער וועט נישט אָנקומען מיט זיינע פֿאַסאַזשירן.

בדרך־כלל פלעגן די דראָזשקאַרזשעס קלאַפּן אינמיטן דער נאַכט אין די לאָדנס, כדי אויפצוווועקן די פֿאַסאַזשירן וואָס האָבן געדאַרפט פֿאָרן צו דער באַן, שרייַענדיק: „שנעלער! עס איז שוין שפּעט!"

זיי הויפט־פּרנסה האָט זכריה׳לע געצויגן פון זיינע „נאַכט־פּאַסאַזשירן". מיט אים זענען זיי געווען זיכער, אַז זיי קענען שלאָפן אַ ביסל לענגער. ער פלעגט זיי וועקן אין דער לעצטער מינוט, ווען מען האָט שוין געדאַרפט יאָגנדיק זיך, אויף שנעל, אַפּפּאָרן.

זכריה׳לע, האָט קיינמאָל נישט באַנוצט די בייטש צו זיינע שקאָפּעס. ער פלעגט צו זיי רעדן אין מאַמע־לשון און די פערד, ווי זיי וואָלטן פאַרשטאַנען זכריה׳לס דיבורים, פלעגן צושאָקלען מיט די ווייַדלען. „רירט זיך, שקאָפּעס", — פלעגט ער איינטענהן מיט זיי — „איר זעט דאָך ווי די באַן לויפט ווי אַ הירש! טאָ, וויאָ! לאָזט זיך אויך לויפן! זאָלן מיינע פאַסאַזשירן נישט בלייבן שטעקן אין דער היים!" און כך הווה. תמיד איז ער אָנגעקומען צו דער צייט און זיינע פאַסאַזשירן האָבן זיך געלאָזט לויפן העכדום־פּעכדום אַזוי, אַז עס איז נישט געווען אָפילו קיין צייט צו קויפן בילעטן און זיכער נישט, צו באַצאָלן, זכריה׳לען, פאַר דער נסיעה. אָבער —— נישקשה! מען האָט נישט פאַרשפּעטיקט!

זכריה׳לע האָט, אָבער, געפירט זיין אייגענע בוכהאַלטערייע און געדענקט יעדן איינעם פון זיינע פאַסאַזשירן און איינגעטענה׳ט מיט זיך אַליין מאַכנדיק דעם חשבון: יאָסל און פּנחס — 2 פאַרשוין; דער לאַנגער יאָסל — 1 פאַרשוין; די שמאדשקעס, וואָס האָבן געפירט הינער צו דער דייטשער גרענעץ — 3 פאַרשוין; הערשל נתן־זרח׳ס — 1 פאַרשוין; הירש־מאיר־איטשל נתן־זרח׳ס — 1 פאַרשוין — א.א.וו. אַזוי פלעגט ער פירן זיינע חשבונות און געדענקען אַלע זיינע חובות. זייער אָפט האָט אים אַליין ביי אַלע זיינע גליקן אויסגעפעלט אויף שבת, אָבער, ער האָט זיך דערפון נישט געמאַכט און ווי עס איז, זיך אַן עצה געגעבן. אָבער זיין סאַטיספאַקציע איז געווען, בעיקר, דאָס וואָס ער האָט קיינמאָל נישט פאַרשפּעטיקט די באַן!..

זכריה׳לע האָט אויך געהאַט אַ קליין ווייבעלע און אַ פּאָר בנימ׳לעך, איינס קלענער פון צווייטן און אַלע האָבן זיי געהאַט קיילעכדיקע פּוכקע פנימער. פּרייטיק איז ער געווען דער ערשטער צו פאַרשווינדן פון מאַרק מיט זיינע „שקאָפּעס". ער איז אַוועק אַהיים און באַלד אָנגעהויבן זיך „מכין־זיין" צו גיין אין באָד אריין. ווען ער איז אַרויס אין גאַס, אין דער ריכטונג צו דער באָד, איז ער געאָנגען מיט אַלע זיינע בנים. ווען ער איז אַריין אין באָד, האָט ער זיך גלייך פאַרקליבן מיט זיי אויף דער העכסטער באַנק און דאָרט האָט ער אַ גאַנצע צייט געליאַרעמט און געשריגן, שמייסנדיק זיך מיטן בעזעמל: „נאָך אַ שפּעלע! נאָך אַ שפּעלע!"

ווען ער איז פאַרטיק געווארן מיט „אויסשמייסן" זיך אַליין און אויך די קינדער מיט דער געדיכטער פאַרע, איז ער לאַנגזאַם אַראָפּגעקראָכן מיט די קינדער פון דער באַנק, זיי אַוועקגעזעצט נעבן דער מקוה, אַליין נאָך אַמאָל אויסגעווייקט זיין בעזעמל אין קאָכעדיק וואַסער, צוריק זיך פאַרנומען צו דער אַרבעט, אַרויפגעקראָכן אויף דער העכסטער באַנק און געזומען, אויפסנייַ, זיך שמייסן צוזינגעדיק זיך אַ שבתדיקן ניגון פון צייט־צו־צייט אויך אויסשרייַען געשמאַק בזה הלשון: „שמייסט זיך יידעלעך! שמייסט זיך און איר וועט דערמיט אָפּקומען פאַר אייערע זינד". דערנאָך פלעגט ער, לאַנגזאַם, אַראָפּקריכן פון דער באַנק און ער האָט געזומען דאָס קליינוואַרג, וואָס ער האָט געלאָזט זיצן פאַר דער מקוה און זיי זענען ערשט אַלע אַראָפּ זיך טובלען אין מקוה.

נאָך דער באָד, פלעגט ער בנעימותדיק אַרויסגיין אין גאַס, פאַרלייגט די הענט אויף

הינטן, די קינדער אַרום זיך, אויסגעצווואָגענע, מיט רויטע בעקעלעך. ער האָט אויס־געזען ווי אַ מלך גייט זיך פון „מלוכה־ראַט" מיט זיינע „יועצים"... קומענדיק אין זיין געסל האָט ער, קיינמאָל, נישט פֿאַרפעלט אַריינצוקוקן דורכן פענצטער צו נתן־בער כענטשינסקי אין שטוב אַריין, ווו עס זענען געזעסן אַן עולם יידן, געשמועסט פֿאָליטיק אַדער וועגן ציוניזם, געטרונקען ביר און צוגעקייט געזאָטענע אַרבעט. ער פלעגט דעמאָלט מורמלען צו זיך אַליין: „אַ טייער גלעזל האָבערבוש־און־שילע־ביר".

שבת גאַנץ פרי, האָט זיך זכריהלע אויסגעפוצט אין זיין שבתדיקער קאַפֿאָטע מיטן סאַמעטענעם היטל, מעשה „שיינער יידּ" און אַרויס אין גאַס, די הענט פֿאַרלייגט אויף הינטן און זיינע בנים מיט די שקאפּעס — נאָך אים. דאָס האָט ער געמאַכט דעם „שבתדיקן שפּאַציר" צו דער „רזשעקא", אונטערזונגענדיק זיך אַ שבתדיק זמרל, צופֿרידן פון זיך אַליין און פון גאָטס־וועלטל. ער האָט בלויז געוויזן זיינע שקאַפּעס דעם וועג צו דער „רזשעקע", קעגנאיבער דער „טומאה" און די „סוסים" זענען טאַקע אַליין אַוועק אין דער אָנגעוויזענער ריכטונג און זיך מחיה געווען מיט אַ קאַלטן טרונק וואַסער.

דעם אמתדיקן שפּאַציר האָט ער געמאַכט ערשט נאָכמיטאָג, נאָכן שלאָף. פֿאַרן שלאָף האָט ער זיך גאַנץ געשמאַק און פֿין אָפּגעגעסן זיינע שבתדיקע מאכלים, אַ שטיקל הערינג, אייער מיט ציבעלע, אַ פּיינעם פּעטן „טשאָלנט" און אַ קאָכעדיק גלאָז טיי, אַ ביסל זיך אונטערגעשנאַרכט און הידאַ, אַרויס אין גאַס. אין גאַס פלעגט ער זיך שוין טרעפֿן מיט זיינע פֿאַסאָנשירן און נישט איינער פון זיי פלעגט אים אָנזאָגן באַ־צייטנס, ער זאָל אים ווען בייגאָכט צו דער באַן. ער האָט אָבער אַ מאָל געטאָן מיט דער האָנט און געזאָגט: „פע! שבת קודש! אם ירצה השם נאָך מנחה און מעריב, וועלן מיר רעדן!"

זכריהלע האָט הנאה געהאַט פון זיין שבת און נישט וויניקער פון אים האָבן געשעפּט נחת זיין ווייבעלע און זיינע בנים פון זיין התנהגות.

די „צוויי שמעלקעס"

כדי אָפּצושפּיגלען אַ ביסל דעם פֿאָלקסטימלעכן און פֿאָלקלאָריסטישן כאַראַקטער פון יענדזשעוו, וויל איך דאָ איבערגעבן אויך אַן עפּיזאָד פון צוויי טיפּן אין שטעטל.

אין יענדזשעוו זענען געווען צוויי יידן מיטן נאָמען „שמעלקע". איינער איז געווען שמעלקע פון דער וואַידיסלאָווער גאַס און דער צווייטער איז געווען שמעלקע בימקא פון דער קלויסטער־גאַס. אַז מען האָט אין מיטן רעדן אַ זאַג געטאָן: „שמעלקע", האָט מען באַלד געפרעגט: וועלכער שמעלקע? שמעלקע מיטן שטריימל, אָדער שמעלקע מיטן חודש?

פון וואַנעט נעמען זיך אָט די צוויי משונהדיקע נעמען?

דער נאָמען „שמעלקע מיטן שטריימל" איז אים פֿאַרבליבן נאָכדעם, ווי ער האָט זיך איינגעעקשנט און נישט געוואָלט גיין צו דער חופּה, ביז מ׳וועט אים נישט געבן דעם צוגעזאָגטן נדן, וואָס איז טאַקע באַשטאַנען בסך־הכל פון אַ... שטריימל! מ׳האָט דערציילט, אַז אַ שטיקל צייט פֿאַר זיין חתונה האָט ער געשיקט אַ טעלעגראַמע צו דער כלהס עלטערן בזה הלשון: „אַז ס׳וועט נישט זיין קיין שטריימל וועט שמעלקע נישט קומען!". אין פּוילישׁ איז דער נוסח פון דער טעלעגראַמע געווען פֿאַלגנדיק: „יאָק ניט בענדזשע שטריימל טאָ שמעלקע ניט פּשיעדזשע!".

דעם צווייטן שמעלקע איז פֿאַרבליבן דער־נאָמען „שמעלקע מיטן חודש" נאָכדעם, ווי עס איז מיט אים פֿאַרלאָפֿן די פֿאַלגנדיקע געשיכטע: איינמאָל האָט מען געמאָלדן אין דער פֿאָליצייַ, אַז צו שמעלקען אין האָטעל איז געקומען אַ פֿאַרשטייער פון אַ סאָ־ציאָליסטישער אַרגאַניזאַציע און ער האָלט דאָרט איצט אָפּ אַ פֿאַרבאָטענע פֿאַרזאַמלונג. בעת די פֿאָליצייַ האָט אַרומגערינגלט דאָס הויז, איז דעם רעפּערענט צוזאַמען מיט די פֿאַרזאַמלטע יוגנטלעכע געלונגען צו אַנטלויפן. עס זענען אָבער פֿאַרבליבן שפּורן פון דער פֿאַרבאָטענער פֿאַרזאַמלונג — אויפֿרופן און אַנדערע דאָקומענטן. שמעלקע אי־ז דערפֿאַר געבראַכט געוואָרן אין געריכט און ער איז פֿאַרמשפּט געוואָרן אויף אַ חודש אַרעסט אין דער קעלצער טורמע. נאָכדעם ווי ער איז אָפּגעזעסן די שטראָף און געקומען אַ היים פון תפיסה, האָט אים יעדער אינער, וואָס האָט אים געטראָפֿן, געוווּנטשן „אַ גוטן חודש", און אַזוי אַרום איז אים שוין פֿאַרבליבן אויף תמיד דער נאָמען „שמעלקע מיטן חודש"...

אליעזר רובינשטיין
תל־אביב

א פּוילישער כראביע א גאסט ביי מיין זיידן ר׳ לעמל רובינשטיין ז״ל

ס׳איז געווען אין יאָר 1926. כ׳בין נאָך דעמאָלט געווען אַ קליין יינגל און כ׳האָב דאָס זעלבסט געזען, אַרויסקוקנדיק דורכן פענצטער.

פֿאַרן זיידעס הויף האָט זיך פֿלוצלינג אָפּגעשטעלט אַ שיינע קאַרעטע, געשפּאַנט אין פּיר פּערד.

פון דער קאַרעטע איז אַרויס אַן עלטערער מאַן, אַ פּריץ, נאָך אים אַ דאָמע פון אַ יאָר 50. זיי האָבן אָנגעקלאַפּט אין דער טיר און געפֿרעגט, צי דאָ ווויינט דער „אָביוואָטעל" לעמל רובינשטיין?

מיין זיידע, איבערַשט פון אַזעלכע חשובע גענט, האָט זיי געבעטן זיצן און אומגעדולדיק געוואָרט...

און הערט אויס אַ שיינע מעשה, אַן אויפטו פון אַמאָליקע פּוילישע פּריצים!

„מיר פֿאָרן — זאָגט דער פּריץ — פון שטאָט צו שטאָט, פון שטעטל צו שטעטל, אָן מיר נעמען אויף אין די מאָגיסטראָטן פּרטים וועגן די עלטסטע לייט פון זייער שטאָט. דאָ, אין יענדזשעוועך מאָגיסטראָט, האָט מען אונדז געמאָלדן, אַז דער עלטסטער בירגער פון שטאָט זענט איר און מען האָט אונדז געגעבן אייער אדרעס".

דער זיידע איז געבליבן אַ ביסל געפּלעפּט, ווייל ער האָט קיינמאָל נישט געוואָלט מגלה זיין דעם סוד ווי אַלט ער איז, מורא האָבנדיק, ווייזט אויס, פֿאַר אַן אַן עין־הרע. אָבער דער פּריץ פֿאַרשטייט אַן עסק און זאָגט: „ווי אַלט איר זענט, ווייסן מיר שוין פון מאָגיסטראָט, מיר ווילן בלויז הערן פון אייך מעשיות פון אייער לאַנגיאָריק לעבן".

בדלית ברירה האָט מיין זיידע מסכים געווען, און אָט וואָס ער האָט זיי דערציילט:

„אַלט זייענדיק נישט מער ווי 15 יאָר האָט מען מיך געזומען צום מיליטער. כ׳האָב זיך באַטיליקט אין דער טערקיש־רוסישער מלחמה. נאָך זייענדיק אין מיליטער־דינסט האָב איך אַריבערגענומען מיין פּלוניתטע, זי איז דאָן אַלט געווען 12 יאָר. כ׳האָב מיט איר חתונה געהאַט און אַזוי אָפּגעדינט פּאָניען נאָכצע 12 יאָר״.

דער זיידע האָט זיי נישט געזשאַלעווט און דערציילט פאָרשידענע מעשיות פון דער מלחמה, ממש פון „טויזנט און איין נאַכט״.

די געסט האָבן אים האַרציק געדאַנקט און געזאָגט: „איר וועט נישט חרטה האָבן, וואָס איר האָט אונדז דערציילט אַזעלכע אינטערעסאַנטע געשיכטעס״...

אַרום צוויי חדשים שפּעטער האָבן זיך פאָרן זיידנס הויז אָפּגעשטעלט דריי פּריצישע לאַסט־פורן באַלאַדנטע ביזן שפּיץ מיט פאָרשידענע זעק, קעסטלעך און אַנדערע זאַכן און מיט זיי איז מיטגעקומען אַן עלטערער קריסט, וועלכער האָט געמאַכט דעם רושם פון אַ פאַרוואַלטער פון אַ פּריציש גוט. ער איז אַריין צום זיידן און גע־פרעגט: „דאָ וווינט אָביוואַטעל לעמל רובינשטיין?״ און באַקומענדיק אַ פאַזיטיווע תשובה, האָט ער אַרויסגענומען אַ בריוו, געשריבן דורך דעם „משוגענעם כראַביע״ און זיין פרוי, וווּ ער מעלדעט: „אַלס דאַנק פאַר די אינפאָרמאַציעס, וואָס מיר האָבן פון אייך באַקומען וועגן דער טערקיש־רוסישער קריג, שיקן מיר אַ ביסל פּראָדוקטן פאַר אייך און פאַר אייער משפּחה״.

מיין זיידע האָט פשוט נישט געהאַט קיין פּלאַץ פאַר אַזאַ גרויסער מתנה. ער האָט געמוזט דינגען אַ ספּעציעלן מאַגאַזין, וווּ מען זאָל דאָס אַלץ קאָנען אָפּלייגן...

די „פאַרנאַלעס״ האָבן זיך געזומען צו דער אַרבעט און מיין זיידנס געדונגענער נייער מאַגאַזין איז פול געוואָרן מיט אַ סך זעק מעל, תבואה און אַנדערע שפּיז־פּראָ־דוקטן, אַ גאַנצע פור קאַרטאָפל, קרויט און בוראָקעס, פאַרשידענע פרוכטן, עפּל באַר־נעס און פלוימען און אַפילו אַ פּאָר בינטלעך שטרוי פאַר די שעניקעס.

עס זענען געווען אַזוי פיל פּראָדוקטן, אַז מיין זיידע האָט געשפּייזט נישט נאָר זיך און זיין גרויסער משפּחה, נאָר אויך פיל פּראָדוקטן צעטיילט צווישן אַרעמעלייט!

בשעתן באַזוך פונעם כראַביע און זיין פרוי, איז מיין זיידע שוין געווען אַ בן מאה, אָבער ער האָט זוכה געווען מאריך ימים צו זיין און איז געשטאָרבן אין עלטער פון 106 יאָר. יהי זכרו ברוך!

הערש שייקאָוויטש
גני־תקוה

אברהם פֿאליווא ז״ל*

(שטריכן)

איך בין כמעט איבערצייגט, אַז די געשטאַלט פון אברהם פֿאַליוואן געדענקען כמעט אַלע יענדזשעווער יידן.

ווער האָט נישט געהאָט די געלעגנהייט צו זען אָט דעם מאָגערן און בלאַסן בחור מיט זיינע טריבע קראַנקע אויגן? תמיד האָבן מיר אים געזען אַרומגיין אינעם

זעלבן הולך: אַ בוך אונטערן אָרעם און אַ שטעקעלע אין דער האַנט. אין שטאָט האָבן יידן געהאַט זייער מיינונג וועגן פֿאַליוואן: ער איז טאַקע אַ בטלן, אַ פֿאַנטאַזיאָר, אָבער דערצו אויך אַ מענטש מיט שרייבערישע פעאיקייטן, אָדער אַנדערש געזאָגט — אַספּיראַציעס.

אברהם פֿאליווא האָט געהאַט אַ סך מעלות און צווישן אַנדערע — די ספּעציעלע לייכטקייט זיך צוצופֿאַסן צו פֿאַרשידענע סיטואַציעס. דאָס איז אים טאַקע זייער צונוץ געקומען ספּעציעל ביי אונדז אין שטעטל. אין יענדזשעוו — ווי אין אַנדערע שטעטלעך — זענען געווען פֿאַרשידענע יוגנט־גרופּן. זיי זענען געווען מער־ווייניקער געשלאָסענע. לאָמיר דערמאָנען אייניקע פון זיי. די גימנאַזיאַל יוגנט, למשל, האָט זיך געהאַט איר געזעלשאַפט און די בולטסטע בחורים פון זיי זענען געווען יחיאל פרידמאַן, יאָסל חזנס זון, די צוויטע גרופּע איז געווען די פון דראַמאַטישן קרייז ווו די בולטסטע פיגור איז געווען — ישראל גורטמאַן. לויט דער דאָזיקער היערארכיע האָט געהערט צו דער דריטער ספּערע דער טייל פון דער יוגנט, וואָס האָט זיך

* מיר גיבן דאָס אַרטיקל וועגן א. פֿאַליווא ז״ל אינם ערשטן טייל פון יזכור־בוך, ווייל אין זיין גרעסטן טייל איז עס געווידמעט דער עפֿאָכע פון פֿאַר דער מלחמה.

פֿאַררעכנט פֿאַר די „רעוואָלוציאָנערן" פון יענדזשעוו. אין אַלגעמיין האָבן זיך די פֿאַרשידענע גרופּן וווייניק וואָס געקימערט איינע וועגן דער צווייטער. פון דעסטוועגן האָבן מיר, די יענדזשעווער רעוואָלוציאָנערן, זיך געמישט צווישן אַלע יוגנטלעכע גרופּן אין שטאָט. עס איז אויך געווען די אַזוי גערופענע „עמך", מיט באַזונדערע גרופּן און קרייזן פון שניידער־יינגלעך, שוסטער־יינגלעך, פֿאָסטן־מיידלעך, דינסט־מיידלעך א. אַנד.

צווישן די יוגנט־גרופּן, וואָס האָבן אָפט שפּאַצירט אויפן קעלצער שאָסיי און אין דער קלויסטער־גאַס האָט זיך אָנגעזעצן אַממערסטן די פיגור פון אברהם פֿאַלייווא. ער איז געווען דער איינציקער, וואָס האָט נישט געהערט צו קיין שום גרופּע און איז דאָך געווען אויסגעקאָכט מיט אַלע. אין יעדער גרופּע האָט ער געהאַט זיינע „אינטע־רעסן". בייַ איינער פלעגט ער באַרגן אַ פּאָר גראָשן, בייַ דער צווייטער — אַ בוך און פּירן שמועסן וועגן ליטעראַטור און וויסנשאַפֿט. בייַ אַן אַנדער גרופּע פלעגט ער כאַפּן אַ פּאַפּיראָס און בייַ דער־ געלעגנהייט אויך פֿאַרלייענען זיינס אַן אייגענע „זאַך".

זיינע אַממערסטן „פֿאַרצווייגטע אינטערעסן" האָט ער געהאַט גראָד מיט „עמך", וווּ ער האָט זיך געהאַט זיינע „קליענטן" אויף צו שרייבן ליבעס־בריוו, פֿאַרפֿאַסן געשריבענע „פלירטן", פֿאַרן געברויך פון די „שבתדיקע" געזעלשאַפֿטלעכע צוזאַ־מענקונפֿטן, און ער פלעגט דאָרט אַפֿילו האַלטן לעקציעס וועגן תנ״ך און עספּעראַנטאָ, און טייל מאָל אויך פֿאַרפירט אַן „אינטעליגענטן" ראָמאַנס מיט אַ „פֿאַסטן־מיידל".

מיט איין וואָרט, — די געשעפטן פון אונדזער טייערן אברהמלען זענען געווען פֿילפֿאַכיקע און פֿאַרצווייגטע, אָבער קיין פֿרנסה האָט ער פון דעם אַלעם נישט געהאַט. ווייל אויב ס׳איז אים אָמאָל יאָ אַריינגעפֿאַלן אַ פּאָר זלאָטעס, האָט ער דאָך באַלד געמוזט קויפן פּאַפּיר אויף צום שרייבן, פֿאַרפֿאַסן אַ בוך און נאָך אַ סך אַנדערע זאַכן, וואָס זענען נייטיק פֿאַר יעדן אינטעליגענטן מענטש און בפרט אַ שרייבער.

צווישן די „לוקסוסן", וואָס ער פלעגט זיך אַ מאָל פֿאַרגינען, פלעגט זיין אַ שטיקל האָניק־לעקעך, אָדער אַ רעפטל ווייצן־ברויט. אברהם האָט זיך זעלטן פֿאַר־גינען דעם פֿאַרגעניגן צו נאַשן איינער אַליין דאָס ווייצן־ברויט. האָט זיך אים געמאַכט אַזאַ „ביסן" פלעגט ער עס מערסטנטייל נאַשן מיט משה קאַסיער און מיט מיר. ער איז חלילה נישט געווען קיין עגאָיסט און פלעגט זיך טיילן מיט זיין לעצטן ביסן מיט זיינע — אַזוי ווי ער אַליין — אייביק הונגעריקע חברים. זייער זעלטן פלעגט זיך מאַכן, אַז מיר זאָלן האָבן „בראָנפן מיט פֿאַרבייס", אָבער דאָן האָבן מיר „געמאַכט אַ לעבן".

מיר פלעגן זיך טרעפן, כמעט יעדן טאָג, מערסטנס בייַ מיר אין דער היים, — אינעם הויז פון נאָטאַר ביעלעוויטש, אויף דער פּינטשעווער גאַס. דאָרט האָבן מיר פֿאַר־נומען אַ שטוב, וואָס איז געווען אַמאָל אַ קוושניע. דאָרט האָבן מיר געשמועסט, זיך געלערנט, געפּירט דיסקוסיעס, אָדער געהערט אַברהם פֿאַליוואָן פֿאַרלייענען פֿאָר אונדז זיינס אַ נייע „זאַך". מיר האָבן דערנאָך אַרויסגעזאָגט אונדזערע קריטישע באַמערקונגען און אברהם פלעגט עס אויסהערן מיט גרויס אינטערעס. בייַ די צוזאַ־מענקונפֿטן און דיסקוסיעס פלעגן מיר רויכערן און וועג עס פלעגט אויספעלן אַ פּאַפּי־ראָס, פלעגט די סיטואַציע ראַטעווען משה קאַסיער, וועלכער האָט געאַרבעט בייַ שטאָפּן סיגאַרעטן און ער האָט שוין, ווי עס איז, זייער קונציק צוזאַמענגעשטעלט סיגאַרעטלעך פון אויסגעניצטע גילזן.

איך דערמאָן זיך, ווי אין יענער צייט האָט אונדז אברהם פֿאַרגעלייענט זיינס אַ הומאָרעסקע מיטן נאָמען „צוויי שלמהלעך". אין דער דאָזיקער הומאָרעסקע האָט אברהם אויף אַ געלונגענעם אופן אויפגעכאַפּט צוויי טשעקאָווע יענדזשעווער טיפּן, ביידע זענען געווען וואָסערטרעגער, שותפים אין עסק און יעדער איינער פון זיי האָט געהייסן שלמה. איינער איז געווען אַ מאָגער קורצזיכטיק יידל מיט אַ שיטער קאָזע־בערדל און מיט אַ פּאָר דראָטענע ברילן אויף דער רויטער און פליישיקער נאָז. דאָס דאָזיקע יידל האָט זיך געהאַלטן פאָר אַ גרויסן למדן און ביי יעדער געלעגנהייט געשיט מיט תורה־ווערטלעך אויפן שטייגער פון שולם־עליכמס „טוביה דער מילכיקער". דער צווייטער, שלמהלע, — אַ בחור שוין אין די יאָרן, — מיט אַ קודלע־וואָמער שוואַרצער בּאָרד פון וועלכער מ׳האָט קוים אַרויסגעזען די נאָז. ער האָט שטענדיק נאָריש געשמייכלט און קוים אַרויסגעמורמלט אַ פּאָר ווערטער מיט זיין לײַמיקער צונג און אייביק פֿאַרשטאָפּטער נאָז. דער צווייטער. נאָרעשעוואָטער שלמהלע, איז געווען אַ ברודער פון מענדל, דעם טויבן אבאס איידעם, פון דער פּינטשעווער גאַס. דער דאָזיקער מענדל איז געווען אַ שניידער, אַ לאָטוטניק, ווו אברהם פֿאַליווא האָט צוזאַמען מיט מיין ברודער איציק זיך גלעלערנט שניידערײַ. דאָבט זיך מיר, אַז ווייטער ווי פון „כאָפּן אַ נאָדל אויפן פינגערהוט" איז אברהם אין זיין „פּאָך" נישט דערגאַנגען. פון דעסטוועגן האָט ער אַמאָל אָנגענומען צו נייען אַ מלבוש פּאַר זייער אַ טשעקאָוון פֿאַרשוין אין יענדזשעוו. דער פֿאַרשוין, — דער קליענט הייסט עס, — איז געווען לייביש „קוני־לעמל". לייביש קוני־לעמל איז געווען, ווי איר געדענקט געווויס, אַ מאַסיווער בחור מיט אַ פּאָר פולע רויטע לעבער־בעק. ער האָט, לא עליכם, געהאַט עפּעס אַ מאַדנעם פּעלער. אַז ער איז געגאַנגן אין גאַס האָט ער געמאַכט זיגזאַגן פון וואָנט צום רינשטאָק און פֿאַרקערט ווי, להבדיל, אַ שכור, און ביים גיין האָט ער געטופּעט מוראדיק מיט די פיס און געדרייט דערביי מיטן קאָפּ פון לינקס אויף רעכטס, ארויף און אַראָפּ, פֿאַרגלאָצנדיק די אויגן. וועג ס׳האָט עס געזען צום ערשטן מאָל האָט געמיינט, אַז אָט־אָט פֿאַלט לייביש חלילה אַוועק. דערווייל איז אונדזער לייביש גאָר געווען אַ בחיר אַ בעל כוח און דערצו געהאַט אַן אַפּעטיט, קיין עין הרע, נישט צו פֿאַרזינדיקן. יעדן דאָנערשטיק בעתן יאָריד האָט לייביש אַוועק־געשטעלט אַ טיש „גאָלאָנטעריע" אין מאַרק און פון דעם געצויגן חיונה אויף אַ גאַנצער וואָך. די „גאָלאָנטעריע" זיינע איז באַשטאַנען פון עטלעכע שאָכטלעך שיוואָקס, שנורעוואָדלעס, פּראָשקעס צו פּאַרבן לייוונט, נאָדלען, פּאָדעם וכדומה.

לייביש קוני־לעמל איז געווען אַ גרויסער בעל־בטחון, אַן אָפּטימיסט. וואָס אַן אמת נישט קיין גרויסער חכם, אָבער דערפּאָר אַ פריילעכער חברה־מאַן, וואָס האָט גאָר נישט געהאַט דאָקעגן, אַז מען זאָל זיך אַ ביסל פריילעך מאַכן אויף זיין חשבון. אדרבא, ער האָט אַפילו מיטגעלאַכט. לייביש איז דערצו געווען זייער „ראָמאַנטיש געשטימט", ער האָט ליב געהאַט, אַז מ׳זאָל אים רעדן שידוכים און באַקאַנט מאַכן מיט שיינע מיידלעך. אונדזער אברהם האָט געווסט דאָס אויסצונוצן ווי גערעריק. איין מאָל רופט זיך אַן אברהם צו לייביש קוני־לעמל בזה הלשון:

„האָרך מיך אויס, מיין טייערער לייביש. זאָלסט וויסן זיין, אַז איך האָב געפונען פּאָר דיר אַ כלה, אָבער טאָקע דעם ריכטיקן זיווג. נאָר וואָס דען? אַזוי ווי דאָס מיידל איז אַ גרויסע „עלגאַנטקע", וועסטו מוזן זיך אַ ביסל „איבערניצעווען" די קאָפּאָטע. און אַזוי ווי איך בין דער שדכן און דערצו אויך אַ שניידער, גלייב איך, אַז

דו וועסט נישט זיין קיין דבר־אחר און נישט אַוועקגעבן דאָס נייעז אַן אַנדערן. איך פֿאַרשטיי אַבער, אַז עס קען דיר אַמאָל איינפֿאַלן, אַז איך בין נישט דער בעסטער שנייידער אין יענדזשעוו. מילא, וועל איך צונעמען צו זיך איציקן, הערשל׳ס ברודער, און מיר ביידע וועלן שוין צונויפשטעלן און זאָל עס זיין אין אַ מזלדיקער שעה״.

״אַ רענדל־אַרויף, אַ רענדל־אַראָפּ״ מען איז דורכגעקומען מיטן פֿרייז און צוזאַמען מיט מיין ברודער, האָבן מיר זיך ביידע ״קינסטלער״ אַוועקגעזעצט איבערניצעווען לייבי־שעס קאָפֿאָטע, כדי זיך פֿאַרצושטעלן, וואָס פון דעם איז אַרויסגעקומען, דאַרף מען, ווייניק־סטנס, האָבן די פֿאַנטאַזיע פון דעם באַרימטן קינסטלער פּיקאַסאָ, ווייל נאָר אויף זייעע ״ווונטן קאָן מען טרעפֿן אַזעלכע ״קאָפֿאָטעס״. די שוואַרצע קאָפֿאָטע איז געווען געניי מיט ווייסע פֿאַדעם. אַרבל האָבן די קינסטלער אַרייַנגעשטעלט, מ׳זאָל עס גאָר נישט זען. די קעשענעס זענען נישט געווען פֿאַרנייט און מען האָט זיך געקענט דורך זיי ״דערגרונטעווען״ צו די פֿאָלעס. דאָס איז גראָד אונדזער לייבישן זייער צונוץ געקומען. ווייל ער האָט זיך נוהג געווען, אַז אין די קעשענעס האָט ער תמיד געהאַלטן זיין ״פֿאַדרענטשנעם״ מאַגאַזין פון שפּייַז.

אַז מען האָט לייבישן געוויזן דאָס פֿאַרטיקע שטיקל אַרבעט איז אים געווען שווער צו באַגרייפֿן דעם שכל פון מאַדעל האָט אים אברהם אויפגעקלערט מיטן פולסטן דערפֿאָלג און געזאָגט: ״דאָס איז אַ ״פוטו־יסטישער״ מאַדעל און נאָר אַזאַ בהמה ווי דו, קאָן עס נישט פֿאַרשטיין״. לייביש האָט זיך צעלאַכט מיט זיין פערדיש געלעכטער און אַ צופֿרידענער, אַנגעטאָן דאָס מלבוש.

דאָס ״זעכץ״ מיט דער כלה איז פֿאַרגעקומען דעם נאָענטסטן שבת טאַקע ביי אברהמען אין דער היים, ווו עס האָבן זיך שוין געפונען עטלעכע ״פֿאָסטן־מיידלעך״ און בחורים. ס׳פֿאַרשטייט זיך, אַז ווען לייביש קוני־לעמל איז אַריין אין זיין ״נייעם״ מלבוש, איז געווארן היימלעך. אַבער דאָס ריכטיקע איז ערשט פֿאַרגעקומען וועז ער האָט אַנגעהויבן טאַנצן דעם ״דאָמען־וואָלס״, און אַז עס איז געקומען די ריי אויף לייבישן צו טאַנצן ״סאָלאָ״ מיט דער כלה און לייביש קוני־לעמל האָט אַנגעהויבן באַוויזן די ״סאָלאָנאָווע״ שטיק פון אברהם פֿאַליוואס טאַנץ־שולע. ער האָט אַריינ־געשטעקט די פֿאָלעס פון דער קאָפֿאָטע אין די טאַשן־לעכער, ער האָט זיי צוגעהאָלטן מעשה־קאָווואַליער מיט ביידע גראָבע פינגער, זיי זאָלן נישט שטערן ביים טאַנצן און האָט אַנגעהויבן דערלאַנגען מיט די פיס, אַז די וועלט האָבן געציטערט. ער האָט געסאָפּעט ווי אַ לאָקאָמאָטיוו און געמאַכט דערביי פֿאַרליבטע חנדלעך מיטן רויטן פֿאַרשווויצטן פּנים. עס איז פֿאַרשטענדלעך, אַז דאָס געלעכטער איז דערגאַנגען ביז ספֿאַזמען. יעדער איינער פון אונדז, וואָס האָט דאָס בייגעווויינט, האָט מן־הסתם אין זיין לעבן נאָך קיין מאָל אַזוי נישט געלאַכט.

*

אברהם האָט געהאַט אַן אינגעבוירענעם חוש פֿאַר הומאָר. ער האָט ליב געהאַט לאַכן און אויך אַנדערע מאַכן לאַכן. איז פֿאַרשטענדלעך פֿאַר וואָס ער האָט פון אַלע יידישע קלאַסיקער אַממיינסטן ליב געהאַט שלום־עליכם. ער האָט געקענט רעציטירן פון אויסנווייניק גאַנצע קאָפּיטלען פון זיין באַליבטן שרייבער. ער האָט בכלל געהאַט אַן אויסערגעווייניעלעכן זכרון און פלעגט אָפּט, מיט פֿאַרמאַכטע אויגן, רעציטירן גאַנצע זייטלעך פון שקספיר און גטע. אברהם איז געווען באַהאַוונט אין געשיכטע און

פילאָסאָפיע, אָבער ער האָט געהאַט אַ ספּעציעלן אינטערעס פאַר יידישער און אַלגע־
מיינער ליטעראַטור. זיין באַליבטסטער, נישט־יידישער שרייבער, איז געווען דאָסטאָ־
יעווסקי. צו דער צייט האָט אברהם שוין געשריבן נאָוועלן און דערציילונגען, ווי אויך
אָנגעהויבן שרייבן אַ גרעסער ווערק: „בער־ג־רייסער".

*

אין יאָר 1926, האָב איך אויף שטענדיק פאַרלאָזט יענדזשעוו און אַווענק קיין
וואַרשע.

איך האָב זיך דאָרט ווידער געטראָפן מיט אברהמען אין די דרייסיקער יאָרן,
נאָך דעם, ווי ער איז אָפּגעזעסן די שטראָף אין דער קעלצער טורמע און איז געקומען
קיין וואַרשע. ער איז אָפּגעזעסן אין טורמע צווישן יאָר פאַר קאָמוניסטישער טעטיקייט,
אָבער פאַקטיש איז ער קיין מאָל נישט געווען קיין קאָמוניסט. ער האָט זיך איבערהויפט
נישט אידענטיפיצירט מיט קיין שום פּאַרטייאישע אידעאָלאָגיע. ער האָט זיך געהאַט
זיין אייגענעם דרך און געזוכט אַן אייגענעם לעבנס־סטיל. אויף ווי ווייט דאָס איז אים
געלונגען איז אַן אָנדערע פראַגע. ער איז געווען אייגנאַרטיק, אינדיווידועל און אינטע־
רעסאַנט, אָבער נישט קיין קאָמוניסט.

ווען ער איז אָנגעקומען קיין וואַרשע, איז ער, זעלבפאַרשטענדלעך, געקומען גלייך
צו מיר. ער האָט אָנגעהויבן זוכן קאָנטאַקטן מיט יידישע שרייבער, און דאָ האָב איך
צופעליק אים געקענט בייהילפיק זיין, ווייל אייניקע פון מיינע באַקאַנטע זענען געווען
יידישע שרייבער. אברהם איז געווארן אַן אַרייגגייער אין יידישן ליטעראַטן־פאַריין
אויף טלאָמאַצקע 13, און שנעל געווארן אַ באַקאַנטע פיגור אין דער יידישער ליטע־
ראַרישער באָהעמיע פון וואַרשע. פון צייט צו צייט האָט ער געדרוקט פון זיינע שאָפונ־
גען אין פאַרשידענע יידישע צייטשריפטן, אָבער ער האָט נישט געקענט רעאַליזירן זיין
חלום ווערן אַרויסגעבן זיין ראָמאַן „דער אידיאָט", וואָס ער האָט געשריבן אין תפיסה.
ער האָט פיל געלייענט און געשריבן, אָבער האָט זיך נישט געקענט פאַרזיכערן קיין
צוקונפט פאַר דעם מינימאַלן און נייטיקסטן. זיין מצב האָט זיך אָבער געענדערט מיטן
מאָמענט, ווען אַיינער פון זיינע באַקאַנטע, אַ ייד מיטן נאָמען, דייטשער, וואָס האָט
אירגעזעצט שענקעוויטשס היסטאָרישן ראָמאַן „קווא וואַדיס" אויף יידיש און איז
געווען פון פאָך אַ פאָטאָגראַף, האָט אים אַרײַנגענומען צו זיך צו דער אָרבעט. אברהם
האָט זיך אויסגעלערנט אָרבעטן מיט דער „לייקא", אַלס גאַסן־פאָטאָגראַף, אַ פאַך, פון
וועלכן ער האָט זיך מפרנס געווען ביז דעם אויסברוך פון דער מלחמה אין 1939.

אברהם פאַליווא איז אַרויס פון טורמע אַ טויבער אויף בייד אויערן. דעם דאָזיקן
פעלער האָט אויף אַ זייער אומדעליקאַטן אופן אויסגענוצט אַן אָנפאָנגנדיקער שרייבער,
וואָס איז געקומען קיין וואַרשע, דוכט זיך פון בריסק. פאַליווא האָט דעם דאָזיקן יונגמאַן
אַרײַנגענומען צו זיך אין שטוב און געטיילט מיט אים זיין לעצטן ביסן ברויט. דער
דאָזיקער מענטש אָבער האָט געפונען פאַר „אומבאַדינגט נייטיק פאַר דער קונסט",
אָנצושרייבן אַ קאָמישע דערציילונג, וווּ ער לאָכט אָפּ פון דעם פעלער פון זיין גאָסט־
געבער. די דערציילונג האָט געהייסן „דער טויבער" און דער פּסעוודאָנים פון דעם
שרייבער איז געווען „שלעווין".

*

די באַמבאַרדירונגען פון וואַרשע האָב איך דורכגעמאַכט צוזאַמען מיט אברהמען אין זיין בוידעם־שטיבל, און ווען די דייטשן האָבן פאַרנומען וואַרשע, האָבן מיר באַשלאָסן צוזאַמען אַנטלויפן קיין רוסלאַנד. דעם 15טן אָקטאָבער 1939, זענען מיר אָנגעקומען מיט אונדזערע ברידער קיין ביאַליסטאָק. אברהם האָט דאָרט באַקומען שטיצע, ווי אַ געווען פאָליטיש אַרעסטירטער שרייבער. איך בין באַשטימט געווארן ווי אַן אויפזעער פון אַ זידלונג פאַר „ביעזשענצעס", וואָס האָט זיך געפונען הינטער ביאַליסטאָק. פאַליווא איז דאָרט אַריבער, כדי מיר זאָלן זיך נישט פאַרלירן אין דעם כאַאָס, וואָס האָט דאָן געהערשט. איך האָב דאָרט אַריינגענומען נאָך אַ יידישן פאָעט, אונדזערס אַ באַקאַנטן, מיטן נאָמען לאָלעק טאָפט. פון יענדזשעוו האָב איך דאָרט אַריינגענומען יעקב רעכט, וואָס איז שפעטער אַוועק קיין כינע און יאַפאַן.

נאָך אַ קורצער צייט זענען אַוועק קיין רוסלאַנד און אַנגעקומען קיין באַברויסק, אַ יידיש־סאָוויעטישע שטאָט אין וווייסרוסלאַנד. פון דאָרט, נאָך בערך פיר חדשים, זענען מיר אַוועק קיין קיעוו און דאָ האָט מען אונדז פונאַנדערגעטיילט. דאָס איז געווען אין מערץ 1940. און פון דאָן אַן האָבן מיר זיך שוין, ליידער, מער נישט געטראָפן.

זייענדיק אין דייטשלאַנד, נאָך דער מלחמה, האָב איך זיך געטראָפן מיט איטשע ריטערבאַנד און ער האָט מיר דערציילט, אַז ער האָט איין מאָל באַמערקט פאַליוואָן, — דאַכט זיך אין לידע, — אויף דער באַן־סטאַציע, בעתן טיילן פראָדוקטן פאַר „ביע־זשענצעס".

וועגן אומקום פון אברהם פאַליווא בין איך געווויר געוואָרן פון אַ „יזכור"־בלאַט, וואָס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן דורך לעבנגעבליבענע יידישע שרייבער, צום אַנדענק פון זייערע פאַרטיליקטע חברים קרבנות פון דער נאַצישער אַכזריות.

זאָל דער באַשיידענער פרוון מיינער, אַרויסצוברענגען די געשטאַלט פון מיין טייערן חבר דינען אַלס אַ בלומען־קראַנץ אויף זיין אומבאַקאַנטן קבר.

נסתיימה פרשת החיים המפוארים של ינדז׳יוב היהודית בימים עברו !...

ס׳האָט זיך פאַרענדיקט די געשיכטע פונעם שיינעם לעבן פון אַ מאַליקן יידישן ינדזשעוו !...

מספורי השואה ולפניה...

וועגן אומגליק און פאר דעם...

מקונן־השואה נוקט בלשון המקונן על חורבן־ירושלים ושואל את עמי העולם:

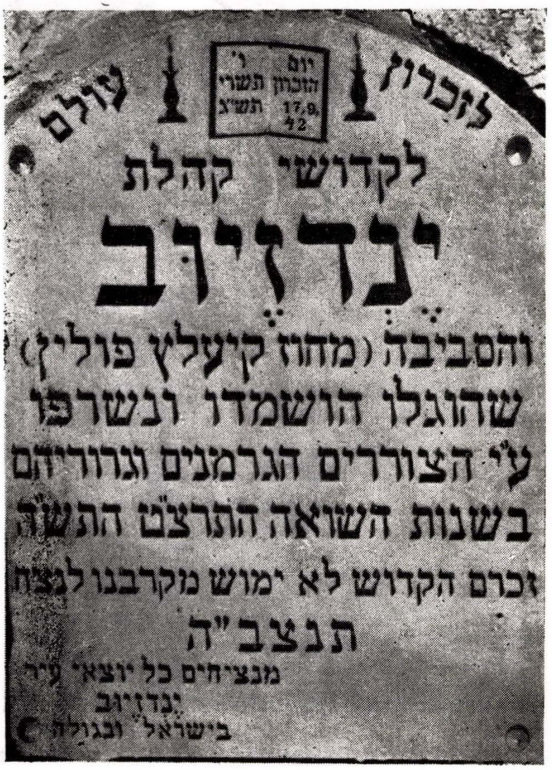
„הביטו וראו, אם, יש מכאוב כמכאובי אשר עולל לי!"...

דער מקונן פון אומקום באַנוצט די שפּראַך פונעם מקונן אויפן חורבן־ירושלים
און פרעגט אַלע פעלקער פון דער וועלט:

„קוקט און זעט: צי איז דאָ אַ וויי‌טאָק ווי מיין וויי‌טאָק —
וואָס מען האָט מיר אָבגעטון!"...

...וזהו סופם!

...אזוי האָבן זיי פאַרענדיקט!

עמנואל בר
תל־אביב

עִיר וּמְתִים

...„באו גוים בנחלתך... שמו את ירושלים לעיים"
(תהילים ע"ט, א')

(פרקי זכרונות)

כ"ב שנים עברו מאותו יום מר ונמהר שבו קהלת עירנו ינדז'יוב הושמדה בתוך כל הקהלות המפוארות של יהדות פולין ומזרח־אירופה בשואה האיומה שפקדה את עמנו במלחמת העולם השניה. יחד עם כל בית ישראל, שיכלה גם עירנו ינדז'יוב יהודים חכמים, למדנים, חסידים, עסקני ציבור, מתפללי בתי־כנסת ובתי־מדרש ו„שטיבלעך" מכל שושלות החסידות דפולין.

בתי מדרשות

מי מאתנו אינו זוכר את שני „בתי־המדרש", שנמצאו, אחד על־יד השני, ברחוב קרז'יוא־קוֹלָא מול האיטליזים, ההומים כמעט בכל שעות היממה מתפללים, לומדים ואומרי־תהלים. רואה אני ברגע זה בעיני רוחי את בית־המדרש והשלחנות הארוכים שמסביבם בוקעים ועולים ניגוני־הלימוד של סוגיות „אביי ורבא". עם שחר נזדרזו בחורי „בית־המדרש" והתיישבו על יד הגמרות הפתוחות ולמדו בהתמדה ובהתלהבות ובעיון רב, כשהם נתונים בעולם „השקלא וטריא". ובערב, — „בין מנחה למעריב", מתכנסים יהודים פשוטים, יהודי „עמך" ואומרים בדחילו ורחימו עשרת פרקי התהלים. מיד לאחרי תפלת מעריב התחיל השיעור של „הדף היומי" על יד השלחנות והספסלים הארוכים. כל המקומות היו תפוסים, וכולם ישבו צפופים וקשובים לדברי הלומדים. בכל יום ויום היה מסביר אחד מלומדי העיר את השיעור בצוותא.

זכורני, מה נעים היה לי אותו חורף, עת הייתי גם אני אחד המשתתפים בלימוד ה„דף היומי" מדי ערב בערבו. בחוץ שרר קור. שלג סמיך ירד והגיע עד לברכיים. דומית לילה מוחשית שאפשר לממש אותה ובבית המדרש יושבים כמה ישישים, מתחממים על יד התנור הגדול ומשוחחים לתומם. אחד מספר על עולם של תורה וחסידות שעבר וחלף מן העולם; השני נאנח על צרות ישראל שאין להן קץ; שלישי משיח בשבחם של תורה ולומדיה. בפנים בית־המדרש על יד התנור יושבים גם כמה זקנים, מתחממים ומתנמנמים. האנשים מקפידים ומגיעים בדיקנות לשיעור ומסובים על יד השלחנות, המסודרים בצורת האות חי"ת. מגיד־השיעור יושב באמצע ומלמד מסכת „נדרים" עם ר"ן. מגידי־השיעור היו: ר' יצחק מאיר ורדיגר, ר' יהושע טמקין, ר' יעקב לובלינג, השו"ב ר' משה דוד יוריסטה, ר' פישל קוסובסקי ור' בנימין ורדיגר. (זה האחרון גר בתל־אביב, והוא מראשי חסידי גור). כולם היו תלמידי חכמים מובהקים ודברי־תורתם נשמעו תמיד בהקשבה רבה. עדיין מהדהדים באזני הנגונים המתוקים, שהיו רוויים חדווה, אנחות ודמעות, ומקשיב אנוכי לצקון לחש התפלות. ובגעגועים

רבים שואל אני את עצמי: איים בחורי־החמד ששקדו על פתחי התורה יומם ולילה? איים בתי־המדרש וה„שטיבלעך" שלנו? תופסי־התורה, לומדיה והוגיה — איים? — נכרתו קולות אלה, נפסק השיר. אין חברות ואין אגודות ואין מעשי־חסד וצדקה ו„מתן־בסתר" לקשיי־יום ולנצרכים. הכול נכרת ועבר מן העולם!

זכורני את גבאי בית־המדרש ר' הניך מוטיל'ס. מסופקני אם נמצא איש בעיירה אשר ידע את שם משפחתו. אבל די היה, שיאמרו: „הניך מוטילס" ואפילו דרדקא דחד־יומא ידע שהמדובר בגבאי בית־המדרש. הוא היה נמוך־קומה, בעל־גוף וכרס־עבה והתהלך תמיד נשען על מקלו. מדי יום ביומו, בחורף ובקיץ, היה מתעורר כאשר שררה עוד חשכה על פני העיירה והקפיד להיות בין הראשונים למנין הראשון בבית המדרש. הוא היה בעל עסקים אבל ידע גם לנהל את ענייני בית־המדרש ללא „ועדים" וללא „בחירות" ואפילו ללא „תקציבים". הוא לבדו דאג לכל צרכי בית־המדרש וגם למגידים ולדורשי־דרשות היה דואג להאכילם ולמצוא עבורם מקומות־לינה.

בתי־תפלה של חסידים

והאפשר שלא להזכיר את ה„שטיבלעך" של חסידי גור? האחד — בביתו של קולימיק והשני — בביתו של ר' ליבוש אייזנברג. החסידים התגודדו ב„שטיבלעך" יראי־שמים ושמחים לעשות רצון קונם־אביהם שבשמים. אולם הדמות האצילה ביותר שביניהם היתה זו של ר' מרדכי יוסף ורדיגר, שהיה גם יפה־תואר ובעל הדרת־פנים בלתי מצויה. בשבת חבש שטריימיל והיה מגדולי מכניסי־האורחים בביתו וקיים הלכה־למעשה את הצו שבפרקי אבות (פרק א', ה') „יהי ביתך פתוח לרווחה ויהיו עניים בני ביתך". הוא היה מעמודי־התווך של „אגודת ישראל". זיקתו לה לא נבעה מחישובים מפלגתיים, אלא היא היתה בשבילו כדבר טבעי, המשתמע מאליו. לא פעם הביע את תמיהתו כיצד אפשר ליהודי חרדי שלא להיות חבר ב„אגודת ישראל", שבראשה עומדים גדולי־הדור וראשון לכולם האדמו"ר מגור? הוא ראה בגור חזות הכול של עולמו הרוחני הנעלה. ידע ערכו של חינוך דתי ומסורתי ומשאת נפשו היתה לחנך את כל הדור לתורה וליראת שמים. ר' מרדכי יוסף השקיע הרבה עמל ויגיעה בכדי להקים ולבסס את החדר

התמונה משנת 1923 — מופיעים בה, עומדים (מימין לשמאל): חיים סולניק, בינום בירנשטוק, פישל קוטובסקי. יושבים: לייבוש גוטרמן ומרדכי פאס, חברי הועד ל„צעירי אמוני ישראל" בינדז'יוב.

של „יסודות התורה", שנבנה על ידו יחד עם שותפו ר׳ מנדל שפילברג על המגרש שבבית־החרושת לבירה שלהם.

באותו „שטיבל" התפלל גם החסיד והעסקן האגודאי ר׳ יהושע טמקין, בנו של הרב הגאון רבי דוד טמקין, רבה של פיוטרקוב. הוא היה הרוח־החיה של „אגודת ישראל", עסקן ציבורי בעל־מרץ, נואם ומטיף ועד לכל דבר שבקדושה. יומו הקדיש לפרנסתו ולילותיו — לתורה ולעסקנות ציבורית. משחר נעוריו ראה בדרך „אגודת־ישראל" את דרך המלך לכל יהודי חרד הרוצה להגדיל תורה ולהאדירה. מרצו היה רב ופעילותו עצומה ומעולם לא נרתע משום מכשולים ונלחם בכל עוז למען רעיונותיה ומטרותיה של „אגודת ישראל".

על יד בית־המדרש נמצא ה„שטיבל" של חסידי אלכסנדר. ראשי השטיבל היו ר׳ מאירל ברנר וגדליהו ברמץ. ר׳ מאירל ברנר היה בר־אורין, שתקן מטבעו וכשנסע לרגל עסקיו לעיר לודז׳ לא קרה אף פעם, שלא „יחטוף" באותה נסיעה גם ביקור אצל הרבי מאלכסנדר. גרתי עם ר׳ גדליהו ברמץ שנים רבות בבית אחד, אצל ר׳ ליפא חייט, ברחוב קלאשטורנה. ר׳ גדליה היה עני מרוד ולא פעם לא היה בביתו אפילו כדי מזון סעודה אחת, אולם הוא למד תורה ערב ערב, עד שעה מאוחרת בלילה ב„שטיבל" ולא פעם, כשר׳ גדליהו חזר כבר מאוחר בלילה מה„שטיבל", שמעתי עוד מאחורי הקיר בוקע קול תורה, שיצא מפיו. אם כי מצבו החומרי היה בכל רע, היה תמיד מלא בטחון וקיים את „ברוך הגבר אשר יבטח בד׳".

במרחק־מה מה„שטיבל" של חסידי אלכסנדר נמצא ה„שטיבל" של חסידי רדומסק ועל ידו היתה קיימת גם „ישיבה קטנה". האיש המכובד ביותר בקרב חסידי שטיבל זה היה ר׳ שלמה דיקרמן, תעשיין־מתכת, איש צנוע, נעים־הליכות, בעל־צדקה ותומך־נלהב בתלמידי חכמים. הוא שנא תכלית שנאה את הפירסומת, כי מטבעו היה איש שאהב הצנע לכת. כן היו ידועים בין חסידי רדומסק ועסקניהם ר׳ שמואל זליג ציטרינבוים, „בעל המוסף" בימים נוראים ור׳ אלימלך לובלינסקי, או כפי שקראו לו „מלכ׳ל".

ר׳ אלימלך הנ״ל, היה חסיד נלהב של בית האדמו״ר מרדומסק זצ״ל. הוא היה יהודי פיקח מאד, בר־אוריין ומופלג בחסידות ונמנה בין בעלי־התפילה ב„שטיבל" הרדומסקאי ל„ימים הנוראים".

האדמו״ר מרדומסק הי״ד

חושבני, שיהיה משום מילוי חובת־כבוד ונחת־רוח לנשמותיהם של צדיקים וחסידים, שמתו מות קדושים, אם נייחד ב„ספר־הזכרון", המוקדש לזכר קדושינו הי״ד, גם משהו על האדמו״ר האחרון לשושלת רדומסק, שרבים מבני עירנו, נפשותיהם היו קשורות בנפש הצדיק הי״ד.

האדמו״ר רבי שלמה חנוך רבינוביץ הי״ד, היה מפורסם בצדקתו ובחכמתו היתירה ורבים — אפילו, לא מחסידיו — היו זורמים אליו בכדי לקבל ממנו עצה ותושיה בכל עניניהם. הרבי זצ״ל, היה מקבל את כל אדם מישראל בסבר פנים יפות והוא מצא עבור כל אחד ואחד את המלה הקולעת, בחיוכו הלבבי. תוך סיפור „מעשה שהיה", הצליח לגולל את האבן, שהכבידה על האדם וביחוד, היה רב כחו לגרש את היאוש והספקות שבלב, שכרסמו בלבות הפונים אליו ולהחדיר בקרבם שמחה ובטחון בד׳ ובישועתו הקרובה לבוא.

האדמו״ר מרדומסק הי״ד ראה את החינוך, לתורה וליראת שמים „כנשק העיקרי"

והחשוב ביותר במלחמה בזרמי־ההשכלה, שפגעו קשה בכרם בית ישראל. הוא חרד כל ימי חייו לנוער היהודי, שהציף את בתי־הספר הכלליים, ששם פיטמו אותם בתרבות זרה והוא לא ראה בעין טובה, אפילו, את בתי־הספר החילוניים היהודיים.

האדמו"ר מצא את התרופה הבדוקה והעקרית נגד זרם זר זה — בהגברת לימוד התורה ובהקמת „ישיבות" בערי־השדה, המאוכלסות יהודים.

הוא הקים בפולין 35 ישיבות בערך, בשם „כתר תורה" שהוחזקו, כמעט כלן על ידו בלבד, כי הוא היה גם איש עשיר גדול ואת עיקר הכנסותיו הקדיש לתורה ולתעודה.

גם בינדז'יוב נוסד, על יד ה„שטיבל" שלו, ישיבה קטנה בשם „כתר־תורה".

האדמו"ר מרדומסק הי"ד ישב בקביעות, בסוסנוביץ, אולם, עם פרוץ המלחמה, עבר עם כל משפחתו לגיטו וורשה.

ביום המר — בשבת השחורה של י"ח מנחם־אב תש"ב — פרצה פלוגת ס.ס. ימ"ש לדירת „הרבי" שברח' נובוליפקי 30 בוורשה על מנת להוציאם ולהעבירם למחנה־המות.

האדמו"ר סירב לצאת באמרו: „מוטב שניהרג במקום ונבוא לכל הפחות לקבר־ישראל". הרוצחים הארורים מלאו את רצונו זה והוא נורה במקום, יחד עם אשתו, בתו היחידה וחתנם.

ככה הקיץ הקץ על משפחת בית רדומסק המפוארת, מבצר התורה והחסידות אשר האירו על פני בית ישראל, במשך ארבעה דורות!

העוסקים בצרכי ציבור באמונה

פעולה חשובה ורבת־ערך לנצרכים, פיתחה קופת גמ"ח העירונית שנמצאה בבנין הקהלה ובראשה עמד העסקן של ה„מזרחי" ר' עזריאל אינגבר ז"ל. הוא עמד הרבה שנים בראש הקופה עד עלותו ארצה. נפטר בתל־אביב ביום כ"ט באייר תש"ו. אשתו כלצה ז"ל נפטרה ביום כ"ו באלול תש"ו. לאחר מכן, ניהל את הקופה העסקן האגודאי ר' יהושע טמקין.

גם המוסד „לינת הצדק" עשה פעולה חשובה למען תושבי העיר, אותו ניהל משך שנים רבות ר' ישראל דוד זלצר ז"ל, שהיה לא רק איש בלתי־מפלגתי, אלא גם סמל „הבלתי־מפלגתיות" בעירנו. הוא הופיע ברשימה מיוחדת, בלתי־מפלגתית, בזמן הבחירות למועצת העיר או לועד־הקהלה והיה מגיע תמיד להישגים ניכרים. ר' ישראל דוד זלצר ז"ל, היה עסקן מסור ודאג לעניני הכלל וגם התעניין בצרותיו של כל פרט ופרט. היה לו בית־מסחר לספרים והוא עצמו הגה בהם יומם ולילה, והיה מעסקני העיר המקובלים ביותר על כל חוגי הציבור.

הרבי מסובקוב הי"ד

ברחוב קלאשטורנה, או כפי שנקרא לאחר־מכן „רחוב ה־11 ליסטופד", שהיה הרחוב הראשי של ינדז'יוב, היתה גרה משפחתי, ולא רחוק מאתנו היה גר הרבי ר' שלמה'לי שפירא, או כפי שנקרא בינדז'יוב „הרבי מסובקוב" („דער סאבקאווער רבי"). הוא היה בנו של רבי שלום שפירא מפשיטיק ומצד אמו — נכדו של הצדיק ר' חיים האלבערשטאם מצאנז, בעל „דברי חיים". אחיו הבכור של הרב שפירא, שגר בפלוצק, הוצא להורג ע"י הפולנים בשנת 1920 בגלל הלשנה. במשפט־חוזר נקבע שהוא נפל קרבן על לא כל אשמה.

משך הרבה שנים הייתי בן־בית אצלו ושמעתי תורה מפיו. הסתפק כל ימיו במועט, למד תורה מתוך דוחק ועוני, היה תמיד יושב יחידי בחדרו, סגור ומסוגר כל

היום ומתעמק בתוך ד׳ אמות של תורה והלכה. היה איש עניו, בורח מן הכבוד. היה רגיל להאריך בתפילתו, ביחוד, בתפילת הלל־של־סוכות ובנענועי האתרוג והלולב. הוא היה זהיר מאד במנהגי המסורת היהודית בכל דרכיו והיה נוהג להכין במו ידיו „מצה שמורה", לש בעצמו את הבצק ובערב פסח בחצות היום היו כל מתפללי ה„קלויז" שלו מתאספים במאפיה מיוחדת ועוזרים על ידו לאפות „מצה שמורה" של „ערב־פסח" ושרים בשעת מעשה את ה„הלל" הגדול בהתלהבות רבה. — עדי ראייה מסרו לי, שבשעה שהרוצחים הנאצים נכנסו לביתו ורצחו אותו ואת הרבנית, שהיתה בת האדמו״ר מחנצ׳ין ואת כל בני ביתו, כשנכנסו לאחר מעשה כמה יהודים לביתו, למען הביאו לקבר ישראל, מצאו על שולחנו גמרא פתוחה. — בנו בכורו של הרב, קלמן שפירא, נהרג בשנות השלושים, בירושלים ע״י ערבים.

ההסתדרות הציונית

ברחוב קלאשטורנה היה נמצא גם בית ההסתדרות הציונית, שהיוה מקום מיפגש לכל האירגונים והמפלגות הציוניות בעיר ובעיקר, מקום פעולה וחיי־תרבות תוססים לתנועות־הנוער הציוניות. משך כל ימות השבוע לא עמד הבית ריק. הרבה מרץ ועמל השקיע בבית הזה ובתנועה הציונית בעיר ר׳ אלתר יחיאל טופיול ועסקנים אחרים כגון

מראה „השוק" בינדז׳יוב, בשנת 1963 — בלי יהודים...
שקט ושלוה בעיר!

ר׳ משה פיש והמורה המטיף והמרצה משה זילברשטיין הי״ד. כן היה פעיל למאוד ר׳ נתן־בר חנצ׳ינסקי ז״ל עם זקנקנו הלבנבן שהיה אחד המוהיקנים של ה„השכלה״. הוא היה ער לויכוחים עם החסידים, אבל התייחס בכבוד רב לחסידי גור, משום שהוא בעצמו היה בצעירותו מהמתפללים ב„שטיבל״ של חסידי גור. מכל העסקנים הציוניים הפעילים ניצל רק מרדכי שלדז׳יק, שהצליח, לפני כמה שנים להגיע ארצה.

ה„יריד״ בינדז׳יוב

מרחוב קלאשטורנה היית מגיע לשוק העיר, שבכל ימות השבוע היה שקט ושלו ורק ביום „היריד״, שחל ביום חמישי לשבוע, היה מתמלא אנשים מכפרי הסביבה והתחיל המשא־ומתן והמסחר המבוהל והנחפז שנמשך כל היום. עודם עומדים לפני עיני כמו חיים כל אותם הסנדלרים, החייטים, הרוכלים וסוחרי התבואות, כשהם סוחבים ומורידים מהעגלות את השקים, מתרוצצים מעגלה לעגלה, ובערב שוב סוחבים את השקים לטחנת הקמח של וורדיגר־שפילברג או למחסני התבואה של פיש. קשה ומר היה מאבקם למען הפרנסה.

בית הרב הי״ד

בשוק העיר, בביתו של ויינשטאט, גר הרב דמתא ר׳ יחיאל ישעיה ויינברג (בשנים האחרונות העתיק את דירתו לבית חסידו המסור, ר׳ מרדכי פרוכט). הרב ר׳ ישעיה׳לי ז״ל היה אהוב על הכל כי היה דמות נדירה של איש־ההלכה, הנוקט בדרכו של בית הלל. ביתו היה תמיד פתוח לרווחה לכל עובר ושב ותמיד היה מוכן לעזור ולהדריך את כל הבא לשאול בעצתו. הוא היה מגדולי הרבנים בפולין, אישיות בולטת בין גדולי התורה. הוא היה עמקן, בעל הגיון בריא ולא התעסק בפלפול לשם פלפול גרידא אלא לשם העמקת הענין והבהרתו. הוא היה חתנו של האדמו״ר מחנצ׳ין וחסידי חנצ׳ין הסתופפו סביבו בביתו כי ראו בו את מקומם כבית־מעט של האדמו״ר אשר האיר את שמי החסידות משך תקופה ארוכה. ביתו היה בית־ועד לחכמים ומראשי חסידיו היו: ר׳ שמואל שו״ב קוקיולקא, ר׳ יעקב יצחק שו״ב פס, ר׳ יעקלי פרדס, סופר סת״ם, ר׳ מרדכי פרוכט, ר׳ משה פרוכט (הגר כיום בתל־אביב).

האדמו״ר מחנצ׳ין זצ״ל

חותנו האדמו״ר רבי חיים שמואל הורוויץ־שטרנפלד זצ״ל, היה צדיק מפורסם, גאון עצום בנגלה ובנסתר ומגזע קודש מחצבתו — נכד ה„חוזה״ מלובלין ו„היהודי הטוב״ („גוטער יוד״ בלע״ז) מניישטאט (פלך קיעלץ). מראהו היה כחד מקדמאי, אריה דבי עילאי, השופך הוד והדרת־קודש על כל סביבותיו. איש אשכולות, שריכז בנפשו מכלול של סגולות־פלא נדירות וכל שנות חייו, אינן, אלא שרשרת ארוכה של מדות טובות, צירוף של קדושה וטהרה, ועבודת־השם וקידוש־השם.

רבים וגם טובים היו חסידיו שהתדפקו על שעריו במסירות נפש ממש וביראת הרוממות ושתו בצמא את דבריו וביניהם היו גם לומדים גדולים, חסידים ואנשי מעשה. חסידיו מספרים עליו, כי בעודנו ילד קטן אמר לו אחד מחסידי אבותיו הקדושים, זי״ע „חיים שמואל! תקבל ממני דינר זהב ובתנאי, שתגיד לי תיכף ומיד היכן נמצא קודשא בריך הוא?״ וכהרף־עין, ענהו הילד: „אתן לך שני דינרי־זהב, בתנאי שתגיד לי היכן הוא לא נמצא״...

בימים, שבין ר״ח אלול ועד אחרי „הימים הנוראים" היתה חנצ׳ין הומיה מהמון מבקריה, שבאו לחסות בצל כנפיו של הנשר הגדול בממשלת התורה והחסידות, להתבשם מאור קדושתו ולהתברך בברכתו לשנה החדשה.

„סדר־יומו" התחיל מלפני עלות השחר וכלה בשעות המאוחרות שלאחר חצות הלילה. שעותיו רובן ככולן, מוקדשות לתורה ולתפלה ומהן קצתן — לקבל את חסידיו, להקשיב לתחינותיהם ולבו היה פתוח לכל הנדכאים ומרי־הנפש והוא — הצדיק — היה מעודדם ומפיח בהם תקוה טובה להם ולבני־ביתם.

האדמו״ר מחנצ׳ין זצ״ל ונכדו הרב ר׳ ברוך־קלמן הורוויץ־שטרנפלד הי״ד, רבה של פילץ עד להשמדתה.

מובן, שהרבי מחנצ׳ין, האציל מרוחו גם על בני ינדז׳יוב הקרובה שרבים מהם, הצטופפו בצלו וניהנו ממנו עצה ותושיה.

רבים מחסידי חנצ׳ין, היו ידועים כיודעי־נגן והרבה שירים חסידיים נוצרו בחצר האדמו״ר מחנצ׳ין.

לאחר מותו של האדמו״ר ר׳ חיים שמואל זצ״ל ביום י״ח טבת תרע״ו בעיר קיעלץ, ששם העמד „אהל" על קברו, היו חסידיו ומעריציו שבינדז׳יוב עולים להשתטח על קברו „ביום ההילולא" שלו, עד שחרבה יהדות פוילין ובתוכה גם בית הקברות היהודי בקיעלץ.

יורשו לאדמו״רות, היה בנו הרב ר׳ יהושע העשל הורוביץ, רבה של אלקוש (פ׳ קיעלץ). הוא נרצח יחד עם בני עירו על ידי קלגסי היטלר ימ״ש.

אותו גורל מר — השמדה בידי משמידי יהדות פולין ואירופה המזרחית — עלה גם בגורלו של חתנו, רבנו ר׳ יחיאל ישעיה וויינברג, רעיתו — בת האדמו״ר מחנצ׳ין — הרבנית גיטל ובתם היחידה רייצל ואמו של הרב ואלמנת רבנו הקודם הגאון רבי אהרן ווייגברג ז״ל.

האדמו״ר מאוז׳רוב שליט״א

בעוד שאנו מתאבלים על המאורות הגדולים של בית האדמו״ר זצ״ל מחנצ׳ין, שאספו נגהם, עלינו לציין, מתוך קורטוב של נחמה, כי עוד לא נפסקה השרשרת לבית גדול ונהדר בקדושתו וטהרתו — לבית האדמו״ר רבי חיים שמואל הורביץ זצ״ל ונשאר ניר לבית המלך (מאן מלכי רבנן !) והוא — נכדו של אותו גאון וצדיק — האדמו״ר, רבי משה יחיאל אפשטיין שליט״א, שהיה מחשובי האדמו״רים בפולין ואחרי־כך — בארצות הברית ומשם עלה לארצנו.

האדמו״ר מאוז׳רוב שליט״א, השתקע בתל־אביב ובית־מדרשו, שבשדרות רוטשילד 126, נעשה לתל־תלפיות לרבים, המסתופפים בצלו וניהנים מתורתו, ממדותיו התרומיות ומהאוירה המרעננת של בית־היוצר לכחות תורניים וחסידיים.

האדמו״ר רבי משה יחיאל אפשטיין שליט״א מאוז׳רוב—חנצ׳ין, הנהו ממייסדי „אגודת ישראל, ומראשוני „מועצת גדולי התורה״ שעל ידה. גם במשך שנות ישיבתו בארצות־הברית הצליח, להגדיל תורה ולהאדירה, אפילו, בחוגים, שהיו רחוקים ממנה עד כה.

האדמו״ר זכה לפרסם 11 כרכים מספרו הענקי „אש דת״, ובשבועות האחרונים, יצא ממכבש הדפוס גם החלק הראשון של ספרו החדש „באר משה״ על התורה (ס׳ בראשית), שהוא ספר־יסוד לדרשנים ומרביצי־תורה ברבים בדבריו, המכוונים את האדם, ללכת בדרך ישרים ובאור ד׳.

שרידי עירנו וסביבתה — שהצטופפו בצלו של הנשר הגדול הארמו״ר מחנצ׳ין זצ״ל — רואים בנכדו זה (בן־בתו ז״ל) המשך לאור, הבוקע משער השמים, בו תנוח בשלום נשמת מורם ורבם הקדוש זי״ע. בין אלה, שניהנים מאור זה, אזכיר את בני עירנו ר׳ משה פרוכט ובנו, ר׳ חיים שמואל, (הנושא את שם האדמו״ר מחנצ׳ין, זצ״ל) שהנם באי־בית קבועים בבית־מדרשו של הרבי מאוז׳רוב שליט״א ומוצאים בכך עידוד, בהתהפך עליהם נפשם, על אבדן בית ישראל ושושלת חנצ׳ין בתוכה.

המו״צ רבי שמשי הי״ד

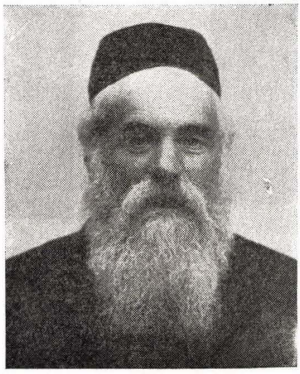
בשוק העיר גר, בביתו של ד״ר פשיפקובסקי, מורה ההוראה ר׳ שמשון בירנשטוק (שהיה מכונה ר׳ שמשי). הוא היה אהוב ומכובד על כל בני עירנו, שהיו מביאים לפניו את כל הדבר הקשה והמסובך ונשמעו לפסק־דינו והכרעתו. הוא היה אחד האחרונים מהטיפוס החסידי־למדני שבחסידי גור. שיחתו היתה נעימה ומלבבת והיה בבחינת תלמיד חכם בקי וחריף, שהכל נזקקים לו.

על ה„מזרחי״ ורחובות העיר

ומרחוב השוק — לרחוב פינצ׳ובסקה. הבתים כאן היו נמוכים, החצרות — צרות, דירות קטנות ודלות. היה זה רחוב יהודי לכל פרטיו. רבות אפשר לספר על החיים המרודים של היהודים הפשוטים האלה, על תאריכים חשובים בחייהם, על האירועים המיוחדים שהתרקמו בסמטאות הצרות. שם נשמעה הלמות פטישים של פחחים, מסגרים,

סנדלרים ורעש מכונות־תפירה. באותו רחוב נמצאה גם הסתדרות ה„מזרחי". היתה זו מפלגה שריכזה בתוכה אנשים חשובים בעירנו. בראשה עמד העסקן והתעשיין, דודי ר׳ יצחק איצקוביץ ז״ל. הוא שימש גם כנציג „המזרחי" במועצת העיריה ומשך שנים רבות היה יו״ר הקהלה. כשנכנס גרעין הכשרה של קיבוץ החלוץ המזרחי עבדו כמעט כולם בבית־החרושת שלו. הוא הגיע ארצה לאחר המלחמה ונפטר בתל־אביב.

באותו בית נמצא גם ביה״ס „יבנה" וספרית „יעבץ" ובה כמה אלפים ספרים, ממיטב הספרות וספרי־תורה ודרוש. סניף „תורה ועבודה" בינדז׳יוב הה מאורגן למופת וההנהלה הראשית בוורשה ערכה גם לא פעם, ועידות מחוזיות בינדז׳יוב. ראשי התנועה של „המזרחי" היו מבקרים בינדז׳יוב בגלל פעילותה וערכה הרב בשביל התנועה, וביניהם הרב אלימלך נייפלד, הרב ד״ר גוטסדינר (עובדיהו), העורך ש. י. רדזינסקי זכרונם לברכה, ויב״ל ד״ר זרח וורהפטיג (כיום שר־הדתות בישראל), ר׳ לוי יונגסטר, ד״ר פייבל מלצר ואשר צידון (כיום סגן מזכיר־הכנסת) ועוד. עד עליתו ארצה עמד בראש תנועת תורה ועבודה ר׳ ברוך זונשיין ז״ל שתרם כל שעותיו הפנויות לארגון, וגם היה נואם טוב ומסביר, הרוח החיה בתנועה והשתתף כציר בועידות ובמועצות התנועה. כשעלה ארצה המשיך בה בעבודתו הציבורית ויחד עם מרדכי שדמתי (קוניצפולסקי) וכותב הטורים האלה היה בין מארגני „אירגון עולי ינדז׳יוב".

ר׳ יוסף צבי דיקרמן ז״ל.

בן יכבד אבותיו

חושבני, שלא הייתי יוצא ידי חובתי, חובת כיבוד אב ואם אם לא הייתי מעלה, לכל הפחות בסוף זכרונותי העגומים „על מה שהיה ואיננו", גם את זכר סבי ר׳ יוסף צבי דיקרמן (אבי אמי הי״ד), שהיה מזקני חסידי רדומסק (נפטר בחדש תמוז תרפ״ח) ואבי־מורי הרב ר׳ משה אברהם בער ז״ל, שיחד עם הסבא ייסדו את ה„שטיבל" של האדמו״ר ר׳ שלמה׳לי שפירא הי״ד, ה„רבי מסובקוב".

הסבא ר׳ יוסף־צבי ז״ל היה תפארתם של חסידי רדומסק בעירנו. היתה לו דמות אצילית — זקנו הלבן ירד על פי מדותיו, היה בעל נפש יפה ועדינה ובעל נמוסים נאים

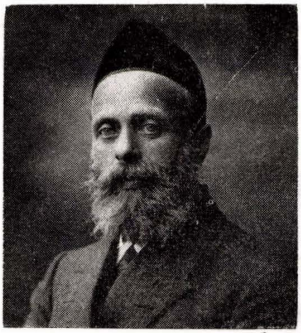
ומשובחים. כשיצא, בשבת־קודש, בלבושו המסורתי ו„שטריימל" יפה על ראשו, היה מעורר יחס של כבוד לעצמו, אפילו בין יהודים חילוניים, לרבות נוצרים. הוא היה בין האנשים החשובים ביותר שבעיר, בעל זכויות מרובות ליהדות החרדית, עניו ובעל נפש טהורה, שקדן וחרוץ ומצטיין בישרו בכל המובנים.

לסבי היה בן יחיד והוא בכורו — ר' שלמה דיקרמן הי"ד, שמנהגי אביו בידו (נרצח ע"י הנאצים) ושלשה חתנים — לוקחי בנותיו. חתנו הראשון היה ר' יהושע העשל פצנובסקי הי"ד מטשנסטוכוב, חתנו השני היה ר' יצחק איצקוביץ ז"ל (שעליו סיפרתי למעלה בזכרונותי על הסתדרות „המזרחי" בעירנו).

עבור בתו הכי־צעירה — היא אמי איטא ז"ל, נתן עיניו בצעיר בן־טובים, הלא זה אבי, הרב רבי משה אברהם ז"ל, — בנו של האדמו"ר ר' קלונימוס קלמן זצ"ל, נכד של ה„גוטער יוד" מניישטאט ושל בעל ה„מאור ושמש" מקראקא.

הרב ר' משה־אברהם בער ז"ל.

ר' שלמה דיקרמן הי"ד

אבי ז"ל אף שהיה „מוסמך" להוראה מגדולי הרבנים בפולין ואם כי עיירה מסוימת בפלך קיעלץ בחרה בו לרב וגם שלחה לו „כתב־רבנות", לא רצה לעשות את התורה קרדום לחפור בה ולהשתמש בכתרה — לצרכי־פרנסה.

מטרת חייו היתה — לעסוק בתורה וחסידות. הוא הצטיין במדותיו התרומיות, ביתו היה פתוח לרווחה לכל איש הפונה אליו והיה מקבל את כל אדם בסבר פנים יפות. מדת הענווה היתה מושרשת בכל אברי גופו ומדת הכנסת־אורחים היתה אחת המצוות המיוחדות שהקפיד למלאה, במו ידיו ממש.

בזמן מלחמת־העולם הראשונה, כשעיירה הסמוכה סובקוב עלתה באש, הכניס את הרב ר' שלמה'לי שפירא עם כל בני משפחתו לדירתנו והוא עבר לגור בבית הסבא — חותנו הנ"ל. הרב היה גר בביתנו כמה חדשים עד שהסבא ואבא ז"ל שכרו לו דירה, קנו לו רהיטים וגם הקימו לו „שטיבל" למקום־תפילה עבורו ועבור מעריציו.

אבא ז"ל היה נוהג גם לתת צדקה בסתר, אבל, רצונו של אדם (ובפרט של אבא!) הוא כבודו ולכן נמנעתי מלספר על כך. אבי ז"ל נפטר בשושן פורים, תרע"ט ואמי הקדושה הי"ד הושמדה בתוך קהלת ינדז'יוב בימי השמדת קהלתנו הקדושה.

*

הסיכום המר

עירנו ינדז׳יוב היתה מסורתית למאוד. בשבת היה משתנה לגמרי נוף העיר. שלוות־הוד היתה נסוכה על פני הבתים והרחובות הדוממים שהתקדשו לליל שבת. יהודים הלכו מי לבית־המדרש ומי ל״שטיבל״, מי ל״קלויז״ של הרב דמתא ומי ל״מנין״ של ה״סופקובר רב״. מהחלונות האירו נרות שבת, שנוצצו בפמוטות של כסף והפיצו אור צנוע ויפה. רב היה הרושם שהשאירו עלינו השבתות וחגי ישראל בבתי ההורים וחדרו עמוק ללבנו, וכשהם צפים ועולים עכשו בזכרוננו, הם נוסכים עלינו רוח נכאה, מתעוררים געגועים עזים בלב, עת נזכורה את ימי ילדותנו. הימים ההם היו עבורנו ימי זוהר של תקופה עשירה ורבת־גונים שחלפה לבלי שוב. השואה האיומה גזלה מאתנו את מיטב אחינו ואחיותינו והחריבה חיים עשירים ורבי־תנופה ומסורת של תקופת הגלות הארוכה.

מה נשאר לנו מכל אלה? רק כמיהה בלבד. הכאב טרם פג והלב עוד הומה. אנחנו האודים המוצלים מאש ותופת הגיהנום מצווים לזכור את הפסוק ״מחה תמחה את זכר עמלק מתחת השמים לא תשכח״ (דברים כ״ה).

יאיר נר נשמתם של קדושינו את דרך חייהם של השרידים ונקדיש את חיינו לזכרם!

אברהם שרגא ברלין
תל־אביב

עיירתנו ינדז׳יוב

מוקדש לזכר **אבי ר׳** אליעזר שלום **ב״ר** מרדכי **ואמי** רוזה לאה **בת ר׳** אברהם שרגא, שנספו במחנה־ההשמדה בטרבלינקה, **יחד עם שתי אחיותי** שאשא וחיה אסתר **הי״ד ותהיינה נשמותיהן צרורות בצרור החיים.**

בלב מלא יגון וצער אני כותב על ינדז׳יוב, העיירה שבה נולדתי ושבה ביליתי את אביב ימי. כשעזבתי את העיירה, כשעליתי ארצה ב־1936, נפרדתי מהאנשים היקרים לי ביותר והקרובים אלי מאוד. נפרדתי מעיירה יהודית, מלאת חן יהודי וחיים יהודיים תוססים. וכיום לא נשאר לנו כלום מהעיירה הזאת וקהלתה החיננית והיקרה ללבותינו. הדבר היחידי שנשאר לנו הוא — כתיבת זכרונות על ימים שעברו ואינם. הריני כותבם בדם ודמע, כי יודע אני כי על ידי כך אני נעשה שותף לנסיון להקים „מצבת־זכרון" שבכתב, לעיירת־מולדתי.

החיים הדתיים בעיר

מי שרוצה לעמוד על מהותם של החיים היהודיים בעירנו ו„המדפדף" בתולדותיה של הקהלה, חייב להתחיל „בבית המדרש". מקום זה שימש בעירנו לא לתפלה בלבד, כי אם, גם כמקום־מיפגש חברותי ליהודי העיר. אחרי יום של עבודה ועיסוקים, מי במסחר ומי במלאכה, מיהר כל אחד לבית־המדרש לתפלת מנחה ומעריב. אולם, בית־המדרש — כפי שכבר הדגשתי — היה משהו יותר ממקום תפלה, בכך שהוא שימש גם כמרכז לחיים הציבוריים וכמקור ל„ידיעות" ו„חדשות" מהמתרחש בעיירה ובעולם הגדול בכללו. בית־המדרש היה גם כן מעין מועדון ציבורי, במובן המודרני של המושג, כי שם התנהל שיח ושיג בין האנשים, שם התווכחו בבעיות השעה ובשאלות של מדיניות שבין ממלכות וכל אחד חיוה את דעתו בבעיות העומדות ברומו של עולם. כאן „ערכו" מערכות־המלחמות וכאן גם קבעו, מי מבין החיילות הלוחמים ינצח ומי ינחל מפלה מחפירה. חובשי הספסלים האחוריים בבית־המדרש היו מסוגלים להחריב בהבל פיהם גייסות שלמים. עיקר השיחות וההתכנסויות נתקיימו, כמובן, בלילות החורף הארוכים, ליד תנור החרסינה, שהפיק חמימות נעימה מסביב והשיחה היתה מתגלגלת באריכות ולאטה, כי זמן היה בה לכל „המשוחחים" ותמיד היה השיח־ושיג מסתעף לכיוונים שונים ורבי־הגון והתוכן. לא אפריז אם אקבע, שההתפתחות הרעיונית של הנוער בעיירה ינדז׳יוב, מקורה ב„שיחות הפוליטיות" האלה שב„בית־המדרש" וב„דיונים הנלהבים", שניהלו יהודים על בעיות העולם, ליד תנורו של אותו המקום הקדוש.

„בית־הכנסת"

„בית־כנסת" רשמי לא היה בינדז׳יוב, כדוגמת בתי־הכנסת הגדולים, שהיו קיימים בעיירות ובערים השכנות. אולם, במרכז העיר, נמצאו שני בתי־מדרש גדולים. אחד מהם,

שימש כ„בית־מדרש" ממש. מבוקר השכם עד מאוחר בלילה ישבו שם בחורים ואברכים ולמדו תורה בהתלהבות ו„בית־המדרש" השני, שימש כ„בית־כנסת", שם היו באים יהודים להתפלל בימות החול ובשבתות ושם נערכו התפלות לשלום המלכות בימי „חגים לאומיים" פולניים. ב„בית־מדרש" זה היו גם מתקיימות הרצאות של מנהיגים ציוניים ושליחים שבאו מוורשה לעודד את הקהלה היהודית והתנועה הציונית. גם אספות בחירות לסיים הפולני, ל„מועצת העיריה" או ל„קהלה" היו מארגנים במקום הזה.

„ישיבה" לא היתה קיימת בינדז׳יוב, חוץ לישיבה הקטנה בשם „כתר־תורה" ב„שטיבל" של חסידי ראדומסק. אולם, כאמור, היה בית־מדרש ממלא את מקום „הישיבה". רבים היו הבחורים הגדולים וגם הילדים־המתחילים שלמדו כאן. לפני עלות השחר כבר היו שומעים קולות לומדי־התורה שבקעו ועלו מבית־המדרש, בחורף ובקיץ. הריני נזכר בימים ההם ולבי מתמלא געגועים לאותו רגש של תענוג עילאי שהיה ממלא את נפשי, בהכנסי ל„בית־המדרש" ורואה את ה„רחבות" של הבית, את ה„חמימות" וה„אור החשמלי" השופע ואת הבחורים, גדולים וקטנים, מוסבים לשולחנות הלומדים תורה. גמרא עם תוספות.

היו גם רבים מהיהודים הפשוטים, שהיו נחפזים לבית־המדרש פשוט בגלל זה שבבתיהם שרר קור ולא היה במה להסיק את התנור. היו צרות רבות ליהודי כזה בביתו וברצותו להתאושש קצת היה עוזב את הבית וממהר אל בית־המדרש ובו מצא עידוד לנפשו, התחמם באוירה הנעימה של הציבור הלומד, הקשיב לסיפורי מעשיות של זקני העיר, על מה שראו במו עיניהם אצל צדיקי הדור שבעבר.

זכורני עוד אותם הימים, — טרם היה חשמל בעיר — והבחורים למדו על יד נרות דולקים שהחזיקו מעל לגמרתיהם. לרובם לא היה כסף לקנית נרות והיו אוספים שיירי הנרות, שנשארו אחרי התפלה ליד התיבה או מה„יארצייטן" שאז היו מדליקים נרות גדולים הדולקים „מעת־לעת", וכך חסכו להם נרות ללימודיהם, בלילות...

פעם בשנה, היו נערכות בחירות ל„ועד בחורי הישיבה" של „בית־המדרש". הועד דאג לקניית ספרים, שסי„ם וכן היו כורכים את הספרים, שהיו טעונים כריכה. כל יום ששי היו שולחים את הבחורים הצעירים לבתי ה„גבירים" ו„בעלי־בתים" לאסוף „תרומות", שישמשו למטרה זו. כן היתה להם „קופה קטנה" שנוצרה מ„תרומות" בחתונות ו„שמחות" שונות. בכסף הזה היו תומכים בתלמידי חכמים מכובדים נודדים, שהיו מגיעים למקום. כן היו דואגים לאיכסונם ולמזונותיהם של לומדים שבאו מהעיירות הסמוכות ושלא היו להם אמצעי־קיום ולמדו בבית־המדרש שלנו.

ה„חדרים" בינדז׳יוב

בינדז׳יוב — כבכל קהלות ישראל — היה „החדר" המוסד היסודי לחינוך הילדים. תנאי הלימודים היו דומים לאלה שבכל ה„חדרים" בפולין. בגיל ארבע התחילו ללמוד והילדים נשארו משך שנים ארוכות בחדר ורכשו להם ידיעות רחבות בתורה, נביאים, משנה וגם בתלמוד ובכלל רכש לו כל אחד מאתנו את מלוא המיטען התרבותי־מסורתי היהודי.

בעירנו היו „מלמדים" שונים שנחלקו בפעילותם ההוראתית לפי גילי התלמידים: א) חדרים לא״ב ועברי (קריאה בסידור תפלה); ב) חדרים לחומש, רש״י ונביאים; ג) חדרים לגמרא ותוספות.

מוסד ה„מלמדים", שהיה הנושא של החינוך היהודי בעיירות, מילא תפקיד ראשון

במעלה בעיצוב דמותו של הדור. המלמדים היו שונים בתכונותיהם החינוכיות, בידיעותיהם הפדגוגיות ובכשרונם לעניין את תלמידיהם בלימודים. עלי לציין את פעלו של אבי ז"ל, ר' אליעזר, שהעמיד הרבה תלמידים ויצא לו שם לשבח בין מלמדי העיר ולאו כל אחד זכה להימנות בין תלמידיו. רבים מהם נמצאים כיום בישראל ועודם מזכירים את שמו בחיבה ובהוקרה.

בין ה"חדרים" הטובים בעיר יש למנות את זה של ר' מאיר יחיאל גנט, שהיו לו "עוזרים" ("בעלפערס" בלע"ז) ששמרו על השקט והסדר והיו מובילים את הילדים (בני 4 ו־5) מהבית ל"חדר" ובחזרה. לא פעם קרה, שילדים "בכיינים" היו מקבלים מ"הרבנית" — אשת המלמד — סוכריה או עוגה, בימים הראשונים לשהותם ב"חדר". מצבם הכלכלי של המלמדים היה בשפל המדרגה ולרוב היו הנשים שלהם עוזרות גם בפרנסה בסחר גרות לשבת, מכירת נפט, שמרים וכו'. בתקופת החגים שבין "זמן" ל"זמן" (מחצית השנה) היו יוצאים המלמדים למשוך תלמידים חדשים ל"חדריהם" ל"זמן" הקרוב. ה"חדרים", בדרך כלל, התקיימו בדירותיהם הפרטיות של המלמדים בצפיפות רבה. שיטת הלימודים היתה קטועה. היו רבים שלמדו לחוד, וגם בקבוצות שונות, ולא פעם היה ה"רבי" שולח חלק מתלמידיו החוצה "לשחק", בכדי ש"כיתה שנייה" תוכל ללמוד שעה קלה בשקט. סוף השבוע היה הקשה ביותר, כי אז היו התלמידים נבחנים בלימודי השבוע.

בין "מלמדי גמרא", זוכר אני את ר' יצחק (מלגושטשר) קניגשטין, שלימד גמרא בניגון יפה ומיוחד לו. בחדשי החורף למדו אצלו עד שעה מאוחרת וכל תלמיד היה מצטייד בפנס־נפט או נר. כן יש להזכיר את "מלמד־דרדקי" ר' אביגדור־מיכל, שגר ברחוב בית־המדרש, בביתו של ר' משה ורגון והיה עני מרוד כל ימיו; את ר' יוסף אחשברובסקי, שהיה בן אדם מסודר מאד ומצוחצח ואף פעם לא נמצא רבב על בגדו; את ר' יעקב קסירר, שהיה ממלמדי גמרא ומכר גם סיגריות; שני מלמדים היו בשם "משה שמואל" וכדי לזהותם היו קורים למלמד הדרדקי "משה־שמואל הקטן" ולמלמד הגמרא "משה־שמואל הגדול". המלמד ר' יעקב מנדל היה גר ברחוב פינטשובסקה והיה ממתפללי המנין של הרב דמתא. הוא היה יהודי נעים, מתון־הליכות, מסודר ומצוחצח. ברחוב סקרוניובסקה היה גר המלמד־לגמרא ר' יוסיל, (אינני זוכר שם משפחתו). ר' משה דוד יוריסטה לימד רק כמה תלמידים מעשירי ומיוחסי העיר וכמוהו היו עוד כמה מלמדים.

כמובן, שהיו עוד מלמדים בינדז'יוב. אבל אני הזכרתי רק אלה שהעליתי בזכרוני ועם יתרם הסליחה!

וואלף ברענער דערציילט :

כ׳בין געבוירן אין יענדזשעוו. מיינע עלטערן מאיר און הענדל (פון דער היים אַ טאַבעטער פון ר׳ אברהם לעדער־מאַן ז״ל). מיר האָבן דאָרט געהאַט אַ מאַנופאַקטור־געשעפט אויף דער פּינטשעווער גאַס נומער 12.

מיט אַ טאָג פּאַרן מלחמה־אויסברוך האָבן די דייטשן שוין באַמאַרדירט די באַן־סטאַציע. איין באָמבע איז געפּאַלן אויף דעם הויז פון סלאבענצקי, אַ פּאָליאַק, און דאָס גאַנצע הויז רויניירט. דאָרט האָבן געווויינט בלויז יידישע לאָקאַטאָרן. צום גליק איז קיינער פון זיי גראָד נישט געווען אין דער היים. אַ דאַנק דעם זענען זיי געבליבן לעבן, פאַר־לירנדיק בלויז זייער שטוב־זאַכן און מעבל, ווי אויך זייערע דירות :

אַן אויטאָבוס, פול מיט פּוילישע היימלאָזע, וואָס איז גראָד דורכגעפּאָרן, איז אויך געטראָפן געוואָרן פון אַ דייטשער באָמבע און אַלע זיינע פּאַסאַזשירן זענען אומגעקומען אויפן אָרט.

באַלד נאָכן אַרייַנקומען פון די דייטשן, האָט מען אָנגעהויבן כאַפּן צו דער אַרבעט אין גאַס און אויך אַרויסגעשלעפּט פון די ז׳ירות.

תמיד האָבן די דייטשן געכאַפּט אַ סך מער מענטשן ווי זיי האָבן געדאַרפט, אַבי וואָס מער יידן צו פּיניקן...

מיט עטלעכע טעג שפּעטער זענען די נאַצים אַרויס מיט אַ באשולדיקונג, אַז מ׳האָט געפּונען אַ ביקס אין אַ יידיש הויז. זיי האָבן אַרויסגענומען דריי יידן : דעם קצב מרדכי שליאר, שלמה פעלדמאַן (אַ זון פון ראובן דעם גאָלדשמיד) פון פּאָד אַ זייגערמאַכער און נאָך אַ דריטן, וועמענס נאָמען כ׳געדענק נישט (לויטן עדות פון לייבוש פייגענבוים איז זיין פאַמיליע־נאָמען געווען — קאָכאַן).

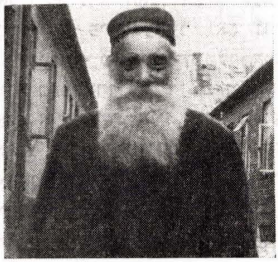
די דאָזיקע דריי יידן האָט מען דערשאָסן אויפן אָרט.

די שוידערלעכע רציחה האָט אַרויסגערופן אין שטאָט אַ גרויסע פּאַניק.

מיט אַ פּאָר טעג שפּעטער האָבן די דייטשן, לויט פּערזענלעכע אויפּאָדערונגען, גע־רופן אַלע יידישע איינווויינער פון דער 11טער ליסטאָפּאָד־גאַס, זיך צונויפצוזאַמלען אין לאָקאַל פון די פייערלעשער און פון דאָרט האָט מען זיי אַוועקגעשיקט מיט דער באַן קיין ציעשאַנאָוו, נישט ווייט פון דעם ט׳רויעריק־באַרימטן פּאַרניכטונגס־לאָגער בעלזשעץ. קומענדיק אויף דער לובלינער באַן־סטאַציע, האָט מען אַלעמען געהייסן אַרויסגיין פון די וואָגאָנען און באַלד זיי צוריק אַרייַנגעטריבן אין די זעלביקע וואָגאָנען, שלאָגנדיק דערביי מכות־רצח.

אַנקומענדיק קיין ציעשאַנאָוו, האָט מען אונדז באָפוילן גראָבן אָקאָפּעס. עס איז געווען זייער אַ שווערע אַרבעט, איבער די מענטשלעכע כוחות.

מיינס אַ קוזינקע, מאַליע לעדערמאַן, וועלכע האָט געלעבט אויף „אַרישע" פּאַפּירן און טאָקע נישט געהאַט קיין יידישן אויסזען, איז געקומען צום ציעשאַנאַווער אַרבעטס־קאָמענדאַנט צוזאַמען מיט נאָך עטלעכע פרויען, וואָס האָבן זיך אויך אויסגאַהאַלטן אויף „אַרישע" דאָקומענטן, און ביי אים געבעטן אַ דערלויבעניש צו עפענען אין לאַגער אַ וועשערייַ, וואָס וועט וואָשן ווע פון די טויזנטער אַרבעטער, וואָס געפינען זיך אין לאַגער. מיין קוזינקע האָט די דערלויבעניש באַקומען און די וועשערייַ געעפנט. אָבער איר שמחה האָט נישט לאַנג געדויערט. עטלעכע טעג נאָכן עפענען די וועשעריי איז דער קאָמענדאַנט געקומען און משלח געווען אַלע פרויען, וואָס האָבן געאַרבעט אין דער

ר׳ ראובן פעלדמאַן (אַ גאָלדשמיד) הי״ד — דער פאָטער פון שלמה פעלדמאַן הי״ד — איינער פון די ערשטע דריי דערשאָסענע יונגע לייט, דורך די היטלעריסטן — (אַ אַקטיווער עסקן אין דער חברה קדישא אין יענדזשעוו).

וועשעריי, מאָטיווירנדיק, אַז צוליב „סטראַטעגישע טעמים" טאָר מען נישט לאָזן קיין פרויען אַוועק צום פראָנט... און די וועשעריי וועט דעריבער געפירט ווערן בלויז דורך מענער. איך בין געווען צווישן די „גליקלעכע", וואָס מען האָט געשיקט אַרבעטן אין דער וועשעריי.

מיין קוזינקע האָט דורכויס געוואָלט אַרויסראַטעווען פון לאַגער מיך, ווי אויך מיין שוואָגער ר׳ משה אפרים ליפסקי (שטאָמט פון קוטנע), און זי האָט געפונען אַ קריסט־לעכן בעל־עגלה וועלכער האָט מסכים געווען (פאר אַ גאַנץ גרויסער סומע) אונדז אַריבערצופירן נאָענט צו אונדזער היים, אין די שפּעטע נאַכט־שעהן, ווען נאָר געציילטע יידן האָבן געהאַט דערלויבעניש צו פאָרן מיט דער באַן אין אָוונט־שעהן.

מיין שוואָגער האָט מורא געהאַט צו ריזיקירן, אָבער איך מיט נאָך עטלעכע יידן, זענען אַוועק צום דאָזיקן פאָליאַק און זיך מיט אים געלאָזט אין וועג אַריין.

כ׳דערמאָן זיך דעם פרייטיקצונאַכטס, נאָך ראש־השנה 1940. מיר זענען בשלום אָנגעקומען קיין טאָמאַשאָוו־לובעלסקי און פון דאָרט זיך געלאָזט וויטער קיין זאַמאָשטש, אָבער צוויי קילאָמעטער פון שטאָט איז געווען אַ מיליטערישער לאַגער. די וואַך האָט אונדז פאַרהאַלטן. דעם בעל־עגלה, וואָס האָט געהאַט אַ דערלויבעניש צו פאָרן ביינאַכט האָבן זיי באַלד אָפּגעלאָזט און אונדז (5—6 יידן) האָבן זיי אַרעסטירט און פאַרשלאָסן אין אַ סטאַדאָלע און אונדז געמאַלדן, אַז ביים ערשטן פרווו פון אָנטלויפן וועלן מיר דערשאָסן ווערן אויפן אָרט.

צומאָרגנס איז געקומען דער קאָמענדאַנט. אויסהערנדיק וואָס עס איז געשען, איז עפעס ווי דורך אַ נס מן השמים אים איינגעפאַלן אונדז צו באַפרייען אָן שום שטראָף,

צוגעבנדיק: „פֿאַרפֿלוכטע יידן, אויב איר ווּעט נאָכאָמאָל זיך לאָזן ביינאַכט אין ווּעג אַריין און מיר ווּעלן אייך כאַפּן, ווּעט איר דערשאָסן ווערן אויפן אָרט!“...

מיר האָבן זיך נישט געגלייבט, אַז מיר הערן דאָס אין דער ווירקלעכקייט אוֹן מיר האָבן זיך געלאָזט לויפן קיין זאַמאָשטש. אויפן ווּעג האָבן מיר געטראָפן אַ שליח פון זאַמאָשטשער יודענראַט, ווּעלכער איז געקומען אונדז ראַטעווּען נאָכדעם, ווי דער קריסטלעכער בעל־עגלה האָט געמאָלדן אין יודענראַט, ווּאָס עס איז מיט אונדז געשען אוֹן ווו מיר געפינען זיך.

צום שבח פון זאַמאָשטשער יודענראַט זאָל פֿאַרצייכנט ווערן, אַז מ׳האָט אונדז דאָרט זייער פיין באַהאַנדלט, שטאַרק מקרב געווען אוֹן אונדז אָפּגעשיקט קיין שעברעשין, פון דאָרט זענען מיר אַדורכגעפֿאָרן די שטעטלעך טורבין, קראַשניק, אָסטראָוויע אוֹן לאָגאָוו אוֹן געקומען ביז קעלץ.

גראָד אין יענעם טאָג האָט באַזוכט קעלץ אַ „חשובער גאָסט“ — דער גענעראַל־גובערנאַטאָר פראַנק פון קראָקע. אין שטאָט זענען געווען מעלדונגען, אַז יידן איז אין דעם טאָג פֿאַרבאָטן זיך צו וויזן אין גאַס, אוֹן ווען מיין קרוב יעקב זלאָטניק (צווייגענ־בוים), ווּעלכער האָט געווווינט אויפן באַזאָר, האָט מיך דערזען, האָט ער פּשוט זיינע אייגענע אויגן נישט געגלייבט, אַז כ׳בין בשלום אַדורך די קעלצער גאַסן.

ערב יום כיפור 1940 בין איך בשלום אַהיימגעקומען צו מיינע ליבע עלטערן.

היות מען האָט די לאָקאַלן פון „לינת־הצדק“ אוֹן „ביקור־חולים“, ווּאָס האָבן זיך געפונען אין אונדזער הויז, אויף דער פּינטשעווער גאַס 12, אַוועקגעגעבן דער יידישער פֿאָליצייַ, איז מיר געלונגען זיך דאָרט אַריינצוכאַפּן אַלס „גאָניץ“. מיין אויפגאָבע איז געווען צו טראָגן עסן די אַרעסטירטע יידן אין אַרעסט־הויז אויף דער 11טער ליסטאָפּאַד־גאַס.

עס איז אינטערעסאַנט צו דערמאָנען, אַז צווישן די אַרעסטירטע האָט זיך אויך געפונען אַ פרוי מיטן נאָמען פייגע גלוזמאַן, ווּאָס איר „חטא“ איז געווען, ווּאָס מ׳האָט זי געכאַפּט מיט אַן עוף און מ׳האָט זי חושד געווען, אַז זי גייט עס לאָזן שחטן ביים יידישן שוחט. האָבנדיק קאָנטאַקט מיט די אַרעסטירטע, האָב איך זיי געקאָנט העלפן זיך צו קאָמוניקירן מיט זייערע משפּחות.

אַ יידישער פֿאָליציאַנט, זעליג טרייַמאַן, ווּאָס פלעגט באַגלייטן די יענדזשעווער יידישע אַרבעטער צו זייער אַרבעט אין סענדזישעוו איז אַן שום סיבה דערשאָסן געוואָרן אוֹן זיין פֿאָליצייאיש היטל איז געבליבן. איך האָב מיך דערמיט באַנוצט אוֹן דאָס האָט מיר לייכטער געמאַכט דאָס אַריין־ אוֹן אַרויסגיין פון געטאָ, ווי אויך צו באַזוכן אַנדערע פֿלעצער אין יענדזשעוו .

אין דעם מצב האָב איך זיך געפונען ביז צו דער ערשטער גרויסער אויסזידלונג קיין טרעבלינקע, ווּאָס איז פֿאַרגעקומען דריי טעג פֿאַר יום־כיפור 1942.

ווידער האָט מיט מיר געטראָפן אַ גרויסער נס.

געפינענדיק זיך שוין צווישן די טויזנטער יידן, ווּאָס מען האָט געזאָלט אַרויסשיקן קיין טרעבלינקע, האָט אַן ס.ס.־מאַן זיך געווענדט צו מיר אוֹן צום יידישן פֿאָליציאַנט מאָטל סאָלאָרזש אוֹן אונדז באַפּוילן: „גייט צוריק אין געטאָ, זאַמלט צונויף אַ סך הינער אוֹן טראָגט זיי אַוועק אין דער קאַנטינע“. דער ס.ס.־מאַן האָט מיט אונדז מיט־געשיקט אַ זשאַנדאַר, ווּעלכער האָט אונדז באַגלייט צו דער דאָזיקער „וויכטיקער“ אַרבעט.

צוריקקומענדיק צום זאמלפונקט, זענען שוין אלע יענדזשעוועך יידישע משפחות געווען ביי דער באן־סטאציע פון וואנעט מ׳האט זיי אפטראנספארטירט קיין טרעבלינקע. נאך דער אויסזידלונג האט מען אינערגעלאזט ארום 200 מענטשן, הויפטזעכלעך האבן געדארפט ליקווידירן די יידישע פארמעגנס אין יענדזשעוו. איך און מאטל זאלארזש, וואס זענען פארבליבן נאך דער „גרויסער מצוה" פון כאפן הינער פאר דער קאנטינע פון די ס.ס.־לייט, זענען אויך ארײַן צווישן די אינערגעבליבענע יידן, וואס מען האט אוועקגעפירט אין דעם „יודענראט" אויף פינטשעווער גאס 12, וועלכער איז שוין געווען „יודענריין"...

פון דארט האט מען אלע אינערגעפירט אין סקושיפציקס הויז, וואס איז באשטימט געווארן אלס דער זיך־פלאץ פון דעם קליינעם געטא.

אונטער דער אויפזיכט פון דייטשע זשאנדארן און ס.ס.־לייט, האבן מיר אנגעהויבן איינפאכן דאס פארמעגן פון די יענדזשעווער יידן און אלץ אינערפירן אין דעם צענטראלן מאגאזין, וואס האט זיך געפונען אין ישראלקע ראזענבערגס הויז, אויף דער פינטשעווער גאס נומער 16. אלע סחורות האט מען טראנספארטירט קיין דייטשלאנד און דאס מעבל, שטוב־זאכן און מלבושים האט מען כלומרשט פארקויפט דורך א ליציטאציע די פוילישע שונאים, וואס האבן פשוט פאר גראשנס אפגעקויפט דאס יידישע האב־און־גוטס — גאנצע „אויסשטייערס" און זאכן, וואס זענען ארײַנער בירושה פון דור צו דור.

דער הויפט־משגיח איבער די דאזיקע „טראנזאקציעס", ווי אויך איבער אונדזער גאנצער ארבעט, איז געווען דער אזוי טרויעריק באקאנטער דייטשער זשאנדאר לוסטע. צוואמען מיט מיר זענען ביי דער דאזיקער ארבעט געווען באשעפטיקט אויך מיינע שוואגערס פייוול גראסמאן און משה אפרים ליפסקי, ווי אויך מיין קוזין משה לעדערמאן.

אין יענער צייט האט זיך ביי עטלעכע יענדזשעווער יונגעלייט דערוועקט דער געדאנק וועגן שטעלן א ווידערשטאנד, אויב די דייטשן וועלן פרוווון ליקווידירן דאס קליינע געטא. שותפים צו דעם דאזיקן געדאנק זענען געווען, חוץ מיר, אויך יעקל אבארזשאנעק, משהקע לענטשנער, חיים ראזענבוים און יודענהארץ, וועמענס פארנאמען איך קאן זיך, ליידער, נישט דערמאנען.

א געוויסער־פאליאק מארצינקאווסקי, האט אונדז פארקויפט א רעוואלווער און יעקל אבארזשאנעק האט אונדז אין געהיים געלערנט שיסן.

אין 16 פעברואר 1943 האבן די ס.ס.־לייט פלוצים ארומגערינגלט דאס קליינע געטא און אונדז אלע ארויסגעטריבן אויפן הויף.

קעגנאיבער סקושיפציקס הויז, ווו עס איז געווען דאס קליינע געטא, איז געווען א הייזל, דאס אזוי גערופענע „עפידעמישע שפיטאל". פון דארט האט מען ארויסגענומען אלע קראנקע און פאר אונדזערע אויגן זיי אלע דערשאסן. צווישן זיי איז אויך געווען מיין קוזין יעקל לעדערמאן.

מיט איינעם פון די קראנקע איז געשען פשוט אן אומגלויבלעך נס. שמואל וואראן, — א זון פון יענדזשעווער „מזרחי"־עסקן און באליבטן כלל־טוער, ר׳ משה וואראן ז״ל, — וועלכער איז געווען קראנק אויף פלעק־טיפוס, האט אנגעהויבן לויפן מיט איבערמענמשלעכע כוחות. די מערדער האבן אים נאכגעשאסן, נישט געטראפן, און אים איז געלונגען צו אנטלויפן. ער לעבט און וווינט איצט אין אויסטראליע.

נאך דער אכזריותדיקער שחיטה פון די קראנקע, האט מען אונדז ארײַנגעפאקט אין לאסט־אויטאס, אפטיילנדיק פון אונדז די קליינע קינדער, וועלכע די רוצחים

האָבן געוואָלט דערשיסן אויפן אָרט. אָבער דאָ איז ווידער געשען ממש מעשה־ניסים. צווישן אונדז האָט זיך געפונען אַ יידישע פרוי פון טאָמאַשאָוו־מאַזאָוויעצקי מיט אַ קליין קינד. דאָס קינד האָט זיך געוואָרפן אויף דער ערד, יאָמערלעך געווייגט און גע־שריגן: „שיסט מיך נישט, כ׳בין נאָך יונג און וויל נאָך לעבן!". דאָס געבעט פון דעם קליינעם קינד האָט געריבט די שטיינערנע הערצער פון די רוצחים און זיי האָבן אונדז דערלויבט מיטצונעמען אַלע קינדער, וואָס האָבן זיך נאָך געהאַט געפונען אינעם קליי־נעם געטאָ.

דאָס לעבן אין סקאָרזשיסקאָ איז געווען אַ גיהנום: שווערע אַרבעט און דערצו הונגער און נויט. מענטשן זענען דאָרט קראַנק געוואָרן אויף פלעק־טיפוס און נישט באַקומענדיק קיין מעדיצינישע הילף זענען זיי אויסגעשטאָרבן. אויך מיין ברודער משה, הי״ד, איז געווען צווישן די דאָזיקע קרבנות. אויך איך האָב דורכגעמאַכט די דאָזיקע שווערע קרענק. כ׳בין געווען זייער שוואַך און געפילט, אַז אויך איך וועל באַצאָלן מיטן לעבן פונקט ווי מיין ברודער. כ׳האָב באַשלאָסן פון דעם גהינום צו אַנטלויפן און זיך לאָזן צוריק קיין יענדזשעוו.

איך האָב וועגן מיין פלאַן דערציילט עטלעכע יענדזשעווער חברים און זיי האָבן מסכים געווען צו מאַכן דעם דאָזיקן ריזיקאַלישן שריט צוזאַמען מיט מיר.

חוץ מיר זענען אויך מיטגעגאַנגען: יצחק לענטשנער, שמואליק גאָלדבערג און שמעון בעלפער מיט זייַן פרוי בעלקא. די לעצטע דריי זענען אונדז באַלד פאַרלוירן געוואָרן און נאָר איך מיט יצחק לענטשנער זענען געגאַנגען ביז סוכעדניאָוו. אויף דער פאָדערונג פון אַ מיליטעריישן פאַטרול מיר זאָלן בלייבן שטיין, זענען מיר ווייטער געלאָפן. דער פאַטרול האָט אונדז נאָכגעשאָסן און געהרגעט מיין חבר יצחק לענטשנער ז״ל און איך בין ניצול געוואָרן אויך דאָס מאָל פון אַ זיכערן טויט. כ׳האָב מיך דער־שלעפט ביז קיעלץ און דאָרט געבליבן אין געטאָ. גראָדע האָט מען ליקווידירט אויך דאָס קיעלצער געטאָ און מ׳האָט מיך צוזאַמען מיט די קיעלצער יידן אַרויסגעשיקט קיין „פּיאָנקי", ביי ראָדאָם. די ערשטע צייט האָב איך געאַרבעט ביים אויסלאָדענען קוילן, שפּעטער איז דאָרט אַנטשטאַנען אַ בוי־געזעלשאַפט אונטערן נאָמען „שמידט"־געזעלשאַפט, און דאָרט בין איך פאַרבליבן ביז ענדע 1944.

כ׳בין געווען דער טרויעריקער עדות ביים הענגען לייב בראַנדעס הי״ד, דערפאַר וואָס מ׳האָט ביי אים געפונען אַ באַנקעלע ספּירט — אייגנטום פון דער פאַבריק.

שוין פון דער תליה האָט בראַנדעס אויסגעשריען: „יידן נעמט!" — דאָס וואָרט „נ ק מ ה"... האָט ער שוין נישט דערזאָגט! דער שטריק אויף זיין האַלדז האָט געענדיקט זיין לעבן!

פון „פּיאָנקי" האָט מען אונדז געשיקט קיין זאַקסענהאָוזען. דאָרט האָט מען פון יעדן פון אונדז געמוזט בלוט פאַר קריגס־פאַרוווונדעטע.

שפּעטער האָט מען אונדז פון דאָרט איבערגעשיקט קיין גליוון, וווהין מ׳האָט איבערגעפירט די מאַשינען פון „פּיאָנקי" און צוריק מאָנטירט די פאַבריק. מיר האָבן דאָרט ווייטער געאַרבעט אַ געוויסע צייט.

אַ ביסל שפּעטער האָט מען אונדז, אין גרופן פון 25 פערזאָן, ווידער צוריקגעשיקט קיין זאַקסענהאָוזען און, אין מאַי 1945, האָט מען אונדז טראַנספּאָרטירט קיין בערגען־בעלזען. דאָס איז געווען דער לעצטער וועג — פאַר אונדזער גאולה!

דאָרט האָבן מיר זוכה געווען צו הערן וועגן היטלערס (ימח שמו וזכרו) מפלה און

דאָרט זענען מיר באַפרייט געוואָרן און צוריק באַקומען דעם צלם אלקים! דאָרט האָב איך חתונה געהאַט מיט מיין פּרוי שרה גאָלדבערג, אויך אַ באַפרייטע פון אַן אַרבעטס־לאַגער.

אין יאָר 1946 זענען מיר געקומען קיין ארץ־ישראל אומלעגאַל, אויף דער שיף „תל חי". די ענגלענדער האָבן אונדז פאַרהאַלטן און איבערגעשיקט קיין עתלית..

אָבער עס איז אַנטשטאַנען מדינת ישראל, מיר זענען באַפרייט געוואָרן. מיר זענען, ברוך השם, פריַיע בירגער פון מדינת ישראל, פון אונדזער אייגן לאַנד. מיר ווינען אין יפו (שדרות ירושלים 85). מיר האָבן נחת פון אונדזערע 4 קינדערלעך און דערציילן אין פריידן די צרות, וואָס מיר האָבן דורכגעמאַכט פון די נאַציס, ימח שמם וזכרם!

אברהם מיכאל גזיבמאכער דערציילט:

כ׳בין אַ געבוירענער פון ווישניצע, אַ קליין שטעטעלע נעבן וולאָדאָווע (לובלינער גובערניע), געקומען קיין יענדזשעווו מיט מיינע עלטערן יהונתן און חיה־שרה (פון דער היים בייַער), אין יאָר 1924 (מיין מוטער שטאַמט פון גרויסן חסי־דישן יהוס, אַן אייניקל פון באַרימטן צדיק ר׳ מיכלי זלאַ־טשעווער, נאָך וועמען איך הייס, און אויך פון קאָזשעניצער מגיד).

פריער האָבן מיר געווווינט אין סענדזישעוו (קעלצער גו־בערניע), ווו מיין פאָטער איז געווען פאַרוואַלטער ביים פוי־לישן פריץ קאַמינסקי, וואָס האָט דאָס גוט סענדזישעוו גע־קויפט פון דעם גרויסן גביר און עסקן ר׳ משה פעפער.

מיין פאָטער האָט דאָרט געהאַט 60 מאָרגעס פעלד, וואָס ער האָט געמוזט פאַרקויפן צו מיכאל ניימאַן פון וואַידיסלאָוו און די רייזמאַנס פון יענדזשעוו.

דער יונגער פריץ קאַמינסקי איז געווען אַ גרויסער אַנטיסעמיט און האָט גערודפט מיין פאָטער ביז ער האָט געמוזט פאַרלאָזן דאָס גוט.

אין יענדזשעוו איז מיין פאָטער געווען אַ פאַרמיטלער ביי פוילישע פריצים פון דער גאַנצער געגנט און דערפון געצויגן זיין חיונה. איך האָב געלערנט אין אַ חדר און אויך געעגדיקט אַ פאַלקס־שול, נאָכדעם האָב איך זיך אויסגעלערנט מאַלערי און געאַרבעט ביים פאָך.

אין יאָר 1932 בין איך געפופן געוואָרן צום פוילישן מיליטער און מען האָט מיך צוגעטיילט צום 24סטן אולאַנער־פאָלק אויפן נאָמען פון כראַביע ראַדזשיווויל, וועלכער האָט קוואַרטירט אין ניעסוויעזש נעבן באַראַנאָוויטש.

כ׳האָב געדינט נאָר אַ האַלב יאָר, ווייל צוליבן עלטער פון מיין פאָטער האָט מען מיך אַנערקענט אַלס זיין „מפרנס" און באַפרייט פון מילימער־דינסט. כ׳בין ווייטער געווען אין יענדזשעוו און געאַרבעט דאָרט אַלס מאַלאַרזש.

8 טעג פֿאַרן מלחמה־אויסברוך האָט די פּוילישע רעגירונג דורכגעפירט אַ געהיימע מאָביליזאַציע און אויך איך בין דאַן מאָביליזירט געוואָרן. מען האָט אונדז געשיקט קיין ביאַלאָגאַן נעבן קעלץ, ווו עס האָט זיך פֿאַרמירט אַן אולאַנער־דיוויזיע, וואָס האָט גע־דאַרפט פירן די מלחמה קעגן דער שטאַרקער מאָטאָריזירטער דייטשער ארמיי.

פון דאָרט האָט מען אונדז געשיקט קיין וויעלון בײַם טײַך וואַרטאַ.

נאָכן מלחמה־אויסברוך האָבן מיר דאָרט געקעמפט גאַנצע 24 שעה, ביז מיר האָבן באַקומען אַ באַפֿעל זיך צוריקציען ביז וואַרשע. אונדזער קאָנצענטראַציע־פונקט איז געוואָרן אָקשאַ נעבן קאָצק, אָבער צוליב דער שרעקלעכער אומאויפהערלעכער באָמבאַרדירונג פון די דייטשע אעראָפֿלאָטן זענען פון אונדז געפֿאַלן אַ סך קרבנות און די געבליבענע האָבן דעזערטירט, אַבי זיך צו ראַטעוון דאָס לעבן... אויך איך האָב מיך „געזעגנט" מיטן פּוילישן מונדיר, בין אַריין אין ציווילקלײַדער און זיך אויסבאַהאַלטן בײַם זשע־לִיכאָווער רבין — מיינס אַ קרוב. — פון דאָרט האָב איך זיך געשלעפּט אַהיים קיין יענ־דזשעוו, וואָס האָט נאָך עקזיסטירט. דאָרט האָב איך זיך דערוווסט וועגן די דריי אומ־שולדיקע יידן, וואָס די דייטשן האָבן בײַ אונדז דערשאָסן, ווײַט אויס, כדי צו וואַרפן אויף אונדז אַ פּחד. כ׳האָב אָנגעהויבן אַרבעטן ביזן 10טן דעצעמבער 1939. דאָן האָט מען מיך איבערגעשיקט אין דער „מאַלצערייַ", וואָס איז שוין געווען אונטער דער דייטשער פֿאַרוואַלטונג, אָבער איך האָב דאָרט ווייטער געאַרבעט בײַ מיין פּאַך, ווי אויך אַלס גלעזער, וואָס איך האָב מיך אויף דער שנעל אויסגעלערנט. כ׳האָב באַקומען אַן אָפּיציעלן צעטל, וואָס האָט מיר דערמעגלעכט די פּרייַע באַוועגונג, דערצו האָט מיר פֿיל געהאָלפֿן אַ פּוילישער מייסטער פון פּויזן, וואַרבּיעלסקי. ער האָט זיך אַזוי גוט באַצויגן צו יידן און זיי געטון פֿיל טובות, ביז די דייטשן האָבן זיך דערוווסט וועגן זיין „התנהגות" און אים דערשאָסן.

שפּעטער האָב איך אָנגעהויבן אַרבעטן בשותפות מיט הערשל וואָלפֿאָוויטש, אייגנער פון די פּירער פון די יענדזשעווער האַנטווערקער. אַזוי האָט זיך עס געשלעפּט ביזן 16טן סעפּטעמבער 1942, וועו מען האָט די גאַנצע יידישע באַפֿעלקערונג אַרויסגעשיקט קיין טרעבלינקע. די נאַציס האָבן אָפּילו צוגעזאָגט, אַז די משפּחות פון די יידישע אַרבעטער וועלן בלייבן, אָבער זיי האָבן זייער הבטחה נישט מקיים געווען.

מיין גאָטזעליקער פּאָטער האָט נאָך געהאָט די זכיה צו שטאַרבן אין עלטער פון 74 יאָר און קומען צו קבר־ישראל, אָבער קיין מצבה האָט מען אים שוין נישט געקאָנט שטעלן.

מיין מוטער, מיין שוועסטער רחל, שוואָגער ישראל מאַנעלאַ פון זאַוויערציע און זייער קליין טעכטערל, שפרהלע, זענען צוזאַמען מיט אַלע יענדזשעווער יידן טראַנספּאָרטירט געוואָרן קיין טרעבלינקע.

כ׳בין געווען צווישן די „גליקלעכע" 239 יידן, וואָס מען האָט איבערגעלאָזט אין קליינעם געטאָ.

אויך מיין פריינט משה מאַליאַרזש און וואָלף ברענער מיט זייַנע שוואָגערס האָבן זיך צוזאַמען אייַנקוואַרטירט אין אַ קליין פּויליש הייזל, נעבן סקזשיפּציקס גרויסע הויז און צוזאַמען געלעבט.

כ׳האָב מיך באַמיט צו אַרבעטן נאָר בײַ מיין פּאַך, ווייל כ׳האָב בשום אופן נישט געוואָלט זיין צווישן די, וואָס האָבן געאַרבעט בײַם ליקווידירן דאָס יידישע האָב־און־גוטס, נאָכן אַרויסשיקן די יידן קיין טרעבלינקע.

וועגן דעם גורל פון אונדזערע ברידער אין טרעבלינקע זענען געווען פאַרשידענע קלאַנגען, אָבער פלוצים האָט זיך דאָ באַוויזן אַ סענדזשישעוועי בחור, עזריאל פרידריך, ווי אויך לעאָן וויינטרויב, וואָס זענען אַנטלאָפן פון טרעבלינקע און אונדז דערציילט וועגן דעם שרעקלעכן סוף פון אונדזערע טייערע. מיר האָבן זיי נישט גענגלייבט און מען האָט זיי אויך נישט געקאָנט אַרײַננעמען צו אונדז אין קליינעם געטאָ, ווייל זיי זענען דאָך געווען „פרעמדע" און ביי אונדז נישט רעגיסטרירטע.

דעם 17טן פעברואַר 1943 האָבן די נאַציס געענדיקט אויך מיטן קליינעם יענדזשעוער געטאָ, אָבער פריער האָט מען דערשאָסן ביז 20 אַזוי גערופענע טיפוס־קראַנקע פון שפיטאָלעכל. צווישן די דערשאָסענע זענען געווען פיניע ברייטבאַרט און יעקל לעדער־מאַן. אויף אַ גליקלעכן און ממש אומפאַרשטענדלעכן אופן איז פון דאָרט אַנטלאָפן דער קראַנקער שאול ווארגאן. די דייטשע מערדער האָבן געפּענט אויף אים אַ גוואַלדיקע שיסערײַ, אָבער זייערע קוילן האָבן אים נישט געטראָפן, און נאָך דער מלחמה איז ער בשלום אַנגעקומען קיין אויסטראַליע וווּ ער וווינט ביז איצט.

אין סקאַרזשיסק, וווּ מען האָט אונדז איבערגעשיקט האָב איך געאַרבעט בערך דריי חדשים ביים אויסאַרבעטן קוילן פאַר דער שוועדישער אַרטילעריע ביי זייער שוועדע אַנדינגונגען. כ׳האָב ווידער אויסגענוצט אַ גליקלעכן צופאַל און בין פון דאָרט אַנטלאָפן אין וואַלד און געוואַנדערט ביז קעלץ. דאָרט איז נאָך געווען אַ קליינע געטאָ פון אַן ערך 1000 יידן. זיי האָבן פון מיר געפאָדערט כ׳זאָל ענדערן מיין פאַמיליע־נאָמען אויף פעפער, וועלכער איז פון דאָרט אַנטלאָפן און צוליב דעם דראָט זיי אַלעמען אַ געפאַר. כ׳האָב מסכים געווען און זיי האָבן מיר דערפאַר באַצאָלט 25.000 זלאָטעס. כ׳בין דאָרט פאַרבליבן בלויז צוויי וואָכן, ווייל מען האָט אויך דאָס געטאָ ליקווידירט און אַלע איבערגעשיקט קיין פּיאָנטקי ביי דער באַן־סטאַציע גאַרבאַטקא (ראַדאָמער גובערניע). דאָרט האָב איך זייער שווער געאַרבעט, אָבער אויך אַ ביסל צוגעהאָנדלט. דאָרט בין איך געבליבן ביז ראש־השנה 1944. פון דאָרט האָט מען אונדז טראַנספּאָרטירט אין דעם גרויסן לאַגער אַראַנ־יענבורג, וווּ עס זענען געווען אינטערנירט אַן ערך 180.000 מענטשן פון פרויען פון פאַר־שידענע פעלקער און לענדער. יידן זענען געווען זייער וויניק און מ׳האָט אונדז געהאַלטן איזאָלירט. מיר זענען דאָרט געווען בסך הכל 280 יידן. זעקס וואָכן האָט מען אונדז נישט באַשעפטיקט ביי קיין שום אַרבעט. נאָכדעם האָט מען אונדז איבערגעשיקט קיין גליווין, וווּ מען האָט אויפסניי אויפגעבויט די פּיאָנטקער פאַבריק.

מיר זענען דאָרט פאַרבליבן צוויי חדשים, זייער שווער געאַרבעט. פון דאָרט האָט מען אונדז אַוועקגעשיקט קיין ראַטענאָ, וווּ עס איז געווען אַ פאַבריק פון אַרטאָפלאַנען. די פליער פון די אַליאירטע מלוכות האָבן זייער געשטערט אין דער אַרבעט, באַוואַר־פנדיק כסדר די אָביעקטן מיט אויפרייס־באָמבעס און זיי פאַרוואַנדלט אין חורבות. מיר האָבן געפילט, אַז די ישועה איז נאָענט, און דעם 27סטן אַפּריל 1945 האָט אונדז דאָס סאָוויעטישע מיליטער באַפרייט פון אונדזערע צרות. בערלין איז געפאַלן דעם 9טן מאַי 1945. די וועלט איז באַפרייט געוואָרן פון היטלערס פלענער און חלומות.

כ׳בין געפאָרן קיין פוילן, געווען אויך אין יענדזשעוו, עזוכט מיינע נאָענטע און ליידער קיינעם נישט געפונען, חוץ בנימין גוטמאַן, וואָס איז אויך געקומען זוכן זיינע נאָענטע. מיר זענען געפאָרן צוריק קיין דייטשלאַנד, וווּ־ייטער זוכן... און דאָ האָט מיר דאָס גליק צוגעשפּילט! אין דייטשלאַנד האָב איך אָפּגעפונען מיין כלה, רבקה פערלמאַן פון שעדלעץ, מיט וועלכער איך בין געווען פאַרלאָבט נאָך פאַר דער מלחמה... צו אונדזער

ביידנס גליק איז נישט געווען קיין גלייכן. מיר האָבן חתונה געהאַט, געפֿאָרן קיין ישׂראל, אונדזער גליק איז פול. מיר ווינען אין בני ברק, מיר האָבן ב״ה פרנסה פֿאַר אונדזערע פֿיר קינדער. כ׳אַרבעט בײַ מײַן פֿאָך (אַלס מאלער). אונדזער עלטסטער זון גייט איצט דערפֿילן זײַן בירגער־פֿליכט פֿאַר צבא הגנה לישׂראל (נישט קיין אולאנער אין דער פּוילישער אַרמיי ווי איך בין געווען). די צווייטע טאָכטער־אונדזערע אַרבעט אַלס פּקידה, מיר אַלע זענען זייער צופֿרידן, מיר זענען פֿרײַע בירגער פֿון מדינת ישׂראל!

יעקב ווילצקאווסקי דערציילט:

כ׳בין אַ געבוירענער אין יענדזשעוו. מיינע עלטערן זענען געווען משה און צערקא (פֿון סענדזישעוו). מיר האָבן געווינט אויף קעלצער גאַס נומער 2. מיינע עלטערן האָבן געהאַט אַ געשעפֿט פֿון פּרוכטן און דעליקאַטעסן אויף קאָש־צעלנא 1. איצט ווין איך אין רמת־גן, (רח׳ רחובות הנהר 19).

באַלד נאָכן אויסברוך פֿון קריג בין איך אַוועק מיט מײַן פֿאָטער קיין כמעלניק. מײַן פֿאָטער איז פֿון דאָרט געלאָפֿן וויײַטער — קיין סטאַשעוו. ער איז אָבער באַלד צוריק־געקומען קיין כמעלניק און מיר זענען צוזאַמען געבליבן בײַ מײַן פּעטער מנחם מענדל ווילצקאָווסקי. פֿון דאָרט זענען מיר צוריקגעפֿאָרן קיין יענדזשעוו און זיך באַהאַלטן צוזאַמען מיט מײַן מוטער ווי אויך מיינע 3 שוועסטער אסתר, ליבע און בעלאַ, ווי אויך מײַן יונגן ברודער שמואל, אין אַ דאָרף בײַ אַ באַקאַנטן פֿויער, וועמען מיר האָבן גאָנץ גוט באַצאָלט פֿאַר זײַן טירחה. אונדזער געשעפֿט איז געבליבן הפקר און דאָס נאָכישע מיליטער האָט אַלץ צעראַבירט.

עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ סדרה פֿון כאַפֿן צו דער אַרבעט פֿון גאַס און אויך פֿון די ווינונגען. אונדזערע „גוטע״ שכנים, די פֿאַליאַקן, האָבן זיך געקויפּט די גרויסע „מצוה״ און אָנגעווינען ווו עס זענען פֿאַראַן יידן.

די צוואַנגס־אַרבעט איז געווען — אָפֿרוימען די חורבות פֿון צעשאָסענע הייזער, רייניקן די גאַסן און באַגראָבן טויטע. שטענדיק האָט מען געשלעפּט צו דער אַרבעט פֿיל מער מענטשן וויפֿל מ׳האָט אין דעם אמתן געדאַרפֿט, אַבי צו פֿיניקן וואָס מער יידן.

מיטאַמאָל האָט מען צוזאַמענגעשלעפּט עטלעכע הונדערט יונגע בחורים און זיי געשיקט קיין ציעשאַנאָוו. כ׳בין דאָרט פֿאַרבליבן אַכט וואָכן. נאָכדעם האָט מען מיך איבערגעשיקט קיין לובלין אין דעם גרויסן לאַגער אויף ליפּאָווע 7, ווו עס זענען שוין געווען קאָנצענטרירט אַ פֿאַר טויזנט יידן. איך האָב געאַרבעט אין אַ סטאַלעריי־וואַר־שטאָט, וואָס איז זעלבפֿאַרשטענדלעך אָנגעפֿירט געוואָרן דורך אַן ס.ס.־מאַן.

די לאַגע דאָרט איז נאָך געווען צו דערלייַדן, ווייל מ׳האָט נאָך באַקומען פּעקלעך שפּייז־פּראָדוקטן פֿון דערהיים.

כ׳בין צוריקגעקומען קיין קראַשניק און דער דאָרטיקער יודענראַט האָט מיר

געהאלפן וואנדערן ווייטער. צום שבח פון די יודענראטן אין לובלינער געגנט זאל פאַרשריבן ווערן, אז זיי האבן געהאלפן די אנטלויפנדיקע יידן, אבי זיי זאלן גיין וואס ווייטער... אזוי ארום האב איך מיך דערשלאגן אהיים, ווו כ׳בין געבליבן ביז מיטן 1942, ארבעטנדיק אויף דער באן אלס סטאליער.

ביי דער ערשטער אויסזידלונג פון יענדזשעוו, האט מען מיין גאנצע משפחה אוועקגעשיקט קיין טרעבלינקע. מיט צער און וויטיק דערמאן איך דעם פאקט, אז איך האב געקאנט באפרייען מיין פאטער פון דער ערשטער אויסזידלונג און אים באזארגן מיט א באפרייאונגס־שיין, אלס טישלער, אבער ער האט זיך נישט געוואלט שיידן פון מיין מוטער און זיינע קינדער און באשלאסן צו טיילן מיט זיי צוזאמען דעם ביטערן גורל. כ׳וויס נישט, צי עס וואלט מיר געלונגען אים אפצוראטעווען אויך ווייטער, אבער דערווייל וואלט ער געבליבן לעבן...

נאך דער ערשטער אויסזידלונג האט מען מיך שוין מער נישט צוגעלאזט צו דער ארבעט ביי דער באן און איך בין געבליבן אין דעם קליינעם געטא צו העלפן ביים ליקווידירן דאס פאַרמעגן פון די ארויסגעשיקטע יענדזשעווער יידן.

אין פעברואר 1943 האט מען אלע פאַרבליבענע איבערגעשיקט קיין סקארזשיסקא, ווו מען האט אונדז באשעפטיקט אין דער פאברריק „האסאג" (הוגא־שניידער אקציע־גזעלשאפט). אויך דארט האב איך געארבעט אלס טישלער און בין דארט פאַרבליבן ביז דער ערשטער העלפט פון יאר 1944, ווען דאס רוסישע מיליטער איז צוגעקומען צום בוג, האט מען אונדז איבערגעשיקט קיין בוכענוואלד.

די ערשטע 10 טעג האט מען אונדז געגעבן זייער גוט צו עסן און געלאזט אפרועו. מיר האבן נישט פארשטאנען זייערע פלענער. אבער ווי ס׳האט זיך שפעטער ארויסגע־וויזן, האבן די נאציס דאס געטאן מיט א כוונה, אז אונדזערע נייע מושלים זאלן אונדז זען אויסגערוטע און ארבעטס־פעיקע. נאך די „10 זאטע טעג" האבן זיך אנגעהויבן טעג פון צרות און פיין. פון איין זייט — עבודת הפרך, און פון דער צווייטער זייט — שלעכט און וויניק עסן, ממש קוים די נשמה צו דערהאלטן און דערצו אכזריותדיקע קלעפ אן א שיעור...

אונדזער נייער „גן־עדן" איז געווען שליבן, 90 קילאמעטער פון לייפציג. דארט האבן מיר געארבעט אין גרופן צו 25 פערזאן און געמאכט ארבעטס־מכשירים פאר די ארבעטער.

אין דעם גיהנום בין איך פאַרבליבן ביזן 25סטן אפריל 1945. דאן האט מען אונדז אויסגעפירט קיין טערעזענשטאט, ווו כ׳בין געבליבן ביזן 9טן מאי 1945, ווען די רויטע ארמיי האט אונדז באפרייט.

ווי מיר האבן זיך דערנאך דערווווסט, האבן די נאציש מערדער געמאכט הכנות, אויפצוברענגען דעם 9טן און 10טן מאי אלע יידן און די אנדערע פארשקלאפטע מענ־טשן, וואס האבן זיך דארט געפונען. צום גליק האט דער שנעלער נצחון פון דער סאוויעטישער ארמיי צונישט געמאכט זייער טייוולאנישן פלאן. ליידער האט א גאנץ גרויסער טייל פון דעם באפרייטן לאגער נישט זוכה געווען און זענען געשטארבן, ממש געפאלן ווי די פליגן.

כ׳בין שנעל צוריקגעפארן קיין יענדזשעוו, האפנדיק דארט צו געפינען עמעצן פון מיינע נאענטע, צו מיין גרויסן וויטיק האב איך מיך ביטער אנטוישט. כ׳האב אפילו מורא געהאט צוצוגיין צו אונדזער ווויונג און געשעפט, ווייל די פוילישע אנטיסעמיטן

האבן דערמאָרדעט יעדן ייד, וואָס האָט געהאַט די חוצפּה זיך צו באַווייזן אין זיין חרוב־דיקער היים...

אין יענדזשעוו בין איך געווען דריי טעג באַהאַלטן פון די פיינטלעכע אויגן און אַוועק קיין ברעסלוי, און שפּעטער בין איך פון דער אַמעריקאַנער זאָנע אין לאַנדס־בערג אַוועק קיין האַלאַנד, ווו כ׳האָב געאַרבעט 3 יאָר. אין דער גרויסער ראַדיאָ־פאַבריק „פיליפּס". אין יאָר 1950 בין איך געקומען קיין ישראל, ווו כ׳לעב גליקלעך.

יורם סימוני פון רמת־חן (פּריער: נתן שלעדזיק)

דערציילט:

אין דער גרופּע יוגנטלעכע פון יענדזשעווער געטאָ, וועלכע מען האָט אַוועקגעפירט אויף צוואַנגס־אַרבעט, זענען געווען אַרום הונדערט פּערזאָן. אַלע זענען געווען יונגע יינגלעך, אין עלטער פון צוועלף ביז אַכצן יאָר. איך בין דעמאָלט אַלט געווען צוועלף יאָר. פון דער דאָזיקער גרופּע זענען געבליבן לעבן נאָר צוויי: יולעק בוימאַרט און איך. אַלע אַנדערע זענען אומגעקומען אין די לאַגערן אָדער אין די טויט־טראַנספּאָרטן. מיין חבר דוד, אַ פערצן־יאָריק יינגל, איז אומגעקומען פון אַ נאַצי־קויל, ווען ער האָט זיך אומגעקערט אין לאַגער.

אין סקאַרזשיסקאַ־קאַמיענני האָט מען אויסגעאַרבעט טיילן פון קוילן. די נאָרמע איז געווען — טויזנט פינף הונדערט שטיק אין אַן אַרבעטס־טאָג פון צוועלף שעה. איינער פון די לאַגער־אַרעסטאַנטן האָט אַמאָל אויסגעאַרבעט טויזנט אַכט הונדערט קוילן און ער האָט דערפאַר באַקומען אַ ספּעציעלן לוין פון מייסטער — אַ ברויט. דאָס האָט זיך אָבער שווער אָפּגערופן אויף אונדז אַלע, ווייל דער מייסטער האָט געפּאָדערט, אַז מיר זאָלן אויסאַרבעטן, לויט דער נייער פאַרגרעסערטער נאָרמע. דאָס איז אָבער געווען אוממעגלעך. דערפאַר האָט דער מייסטער אונדז פאַרקלאָגט פאַרן נאַצישן אויפּזיכט, אַז מיר בונטעווען זיך און ווילן נישט אַרבעטן. מען האָט אַרויסגערופן אויף אַ „פאַרהער" פינף פערזאָן, צווישן זיי אויך מיך. איך האָב באַקומען צוואַנציק שמיין. מען האָט געשלאָגן אומברחמנותדיק מיט גומענע נאַגייקעס. ווען איינער האָט פאַרלוירן דאָס באַוווסטזיין, האָט מען אים אָפּגעגאָסן מיט קאַלט וואַסער. איך האָב זיך נישט געקאָנט אויפהייבן פון טיש אויף וועלכן מען האָט מיך אַוועקגעלייגט. קאָפּענדיק מיט די פיס האָבן זיי מיך אַראָפּגעשטופט פון דאָרט. איך בין דעמאָלט אַלט געווען פופצן יאָר. די געוואַלדן און געשרייען זענען געווען שוידערלעך. אַנדערע וואָס האָבן זיך נישט געוואָלט אַוועקלייגן אונטערן שטעקן, האָט מען אַכזריותדיק געפּיניקט.

אין טשענסטאָכאָווער לאַגער האָב איך זיך אַמאָל געווענדט צו געסטאָפּאָ־מאַן

קענעמאַן, מיט אַ ביטע מען זאָל מיר געבן אַ העמד. קענעמאַן האָט מיך דערפאַר צע־ שמיסן מיט דער נאַגייקע אויף דער פלייצע און דערנאָך אַ פרעג געטאָן: „נו, איצט איז דיר שוין ווארעמער?".

נאָך דער באַפרייאונג בין איך געבליבן אין פוילן. ביזן יאָר 1957, מיט מיין פאַטער מרדכי שלעזשיק. אין זעלבן יאָר בין איך געקומען קיין ישראל. דאָ האָב איך געפונדיקט מיין שטודיום און כ׳בין איצט לערער פון היסטאָריע אין טעכניקום אין גבעתיים. כ׳האָב געטוישט מיין נאָמען. כ׳בין שוין מער נישט נתן שלעזשיק, נאָר יורם טימוני. כ׳האָב זוכה געווען צו זיין אַ דערציער פון יינגן דור אין ישראל. מען שמייסט מיך שוין נישט מיט קיין נאַגייקעס. אויס קנעכט: כ׳בין אַ פרייער בירגער פון אונדזער אייגן לאַנד!

לייבוש פייגענבוים (יפו) דערציילט:

כ׳בין געבוירן אין יענדזשעוו אין יאָר 1920 ביי מיינע עלטערן: ישעיהו און האַדל (פון איר היים שענקער) פייגענבוים. מיין פאַטער ז״ל, איז געווען אַ קאַמאַשן־מאַכער. ער איז געשטאָרבן אין יענדזשעוו דעם 22טן סעפטעמבער 1940 און איז נאָך געקומען צו קבר ישראל. מיין מוטער ז״ל, ווי אויך מיינע צוויי שוועסטער פאַליע און רבקה, זענען אַרויסגעשיקט געוואָרן קיין טרעבלינקע דעם 17טן סעפטעמבער 1942 און דאָרט אומגעקומען. מיינע צוויי ברידער דוד און ישראל זענען אומגעקומען שפּעטער, נאָך פיל ליידן און פּיין, וועלכע זיי האָבן דורכגעמאַכט צוזאַמען מיט מיר, אין די וועלדער פון יענדזשעווער געגנט.

ביים אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, בין איך אַלט געווען 19 יאָר. כ׳בין פון פאַך אַ שניידער. צוליב דער דערמאָנטער סיבה האָט מען מיך בישט אַוועק־ געשיקט קיין טרעבלינקע און געלאָזט אין דער „קליינער געטא". איך האָב ווייטער געאַרבעט, אויסשליסלעך, מיין פאַך, אַלס שניידער.

צוליב דער שווערער קראַנקהייט פון מיין פאַטער — ער איז געווען פאַראַליזירט — און איך בין געווען דער אייניקיקער מפרנס פון אונדזער משפּחה, האָט מען מיך נישט געשיקט צו דער אַרבעט און מיר דערלויבט אַרבעטן אין דער היים. אַזוי איז געווען ביזן 17 סעפּטעמבער 1942, ווען מ׳האָט געמאַכט די ערשטע אויסזידלונג פון דער יענדזשעווער יידישער באַפעלקערונג.

אין יאָר 1940, באַלד נאָך מיין פאַטערס טויט, האָט מען מיך, צוזאַמען מיט נאָך עטלעכע הונדערט יידישע בחורים, געכאַפּט און אַוועקגעשיקט צו דער אַרבעט אין די דריי גאַליציש שטעטלעך: בעלזשעץ, ציעשאַנאָוו און דזשיקאָוו. דאָרט האָט מען אונדז באַשעפטיקט ביים גראָבן „אַקאַפּעס" און אַנדערע פאַרטיידיקונגס־אַרבעטן. מיר זענען דאָרט געווען אַן ערך דריי מאָנאַט. פאַר דער באַפרייאונג האָט דער „יודענראַט" פון מאַקאָוו־פאַהולינסקי, — וועלכער האָט געדאַרפט צושטעלן אַ געוויסע צאָל אַר־ בעטער — אונדז „איינגעהאַנדלט" אַלס „פאַרטרעטער" פון „זיינע יידן". מיר האָבן

דאָרט געאָרבעט עבודת־פרך, ביי די ערגסטע באַדינגונגען. כ׳בין פון דאָרט אַנטלאָפן און צוריקגעקומען קיין יענדזשעוו.

אין פעברואַר 1943 האָט מען אויך דאָס קלייניע געטאָ ליקווידירט און אַלע אַווענ־ געשיקט קיין סקאַרזשיסק, צוקוקנדיק זיך, ווי מ׳האָט ביי אונדז אַרויסגעפירט ביי 20 יונגע בחורים, קראַנקע אויף פלעקן־טיפוס, וועלכע זענען געלעגן אין דעם אַזוי־גערופענעם „געטאָ־שפּיטאָל" און זיי דערשאָסן. איינער פון זיי, שמואליק וואַרגאַן האָט זיך געראַטעוועט דורכן אַנטלויפן. די ס.ס.־לייט האָבן אים נאָכגעשאָסן, אָבער דאָס מזל האָט אים גע־ שפּילט און ער איז ניצול געוואָרן און ער וווינט היינט אין אויסטראַליע.

אין סקאַרזשיסק איז פּשוט געווען אַ גיהנם און כ׳האָב באַשלאָסן פון דאָרט אַנטלויפן צוזאַמען מיט חיים נאוואַרסקי, אַ זון פון יענדזשעווער תבואה־סוחר. נאוואַרסקי איז אַריבערגעשפּרונגען דעם פלויט דער ערשטער און איך נאָך אים. אָבער, ליידער, האָב איך אים שוין מער נישט געזען, כ׳האָב אַ חשד, אַז ער איז אַריבערשפּרינגענדיק דעם פלויט, אַריינגעפאַלן אין דעם וואַסער, וואָס איז געווען פון דער צווייטער זייט און דערטרונקען געוואָרן. כ׳האָב מיך געלאָזט, דורך פאַרשידענע דרכים, קיין יענדזשעוו, זייענדיק צעהרגעט איבערן גאַנצן קערפּער פון די קלעפּ, וואָס כ׳האָב באַקומען פאַרן אַנטלויפן פון אַ „שומר", וואָס איז — צו אונדזער גרויסער חרפה — געווען פון „אחינו בני ישראל"... אַ „ווינער דייטש"...

שוין נעבן יענדזשעוו בין איך אַריין צו אַ פויער, וועלכער האָט מיך אַריינגעלאָזט צו זיך און מיך באַהאַלטן אויפן בוידעם. ווייזט אויס, אַז זיין „קריסטלעך געווויסן" האָט אים נישט געלאָזט רוען און ער האָט „מגלה־סוד" געווען זיינע שכנים, אַז ביי אים גענפינט זיך אַ „זשיד". זיי האָבן מיך אַראָפּגעשלעפּט פון בוידעם און געפירט צום „סאָלטיס". אויפן וועג האָט אינער פון זיי — ווייזט אויס אַ „גרויסער בעל־רחמנות" — געזאָגט: „לאָמיר אים אויסטון און שיקן צום טייוול"...

זיי האָבן מיך אויסגעטאָן נאַקעט ווי כ׳בין געבוירן, אַליין ביי מיר צוגענומען און מיך אָבגעלאָזט.

עס איז געווען אין חודש פעברואַר, דער פראָסט האָט געקנאַקט, כ׳בין ממש דער־ פרוירן געוואָרן און ווי אַ משוגענער האָב איך אָנגעוואָרט ביז עס וועט ווערן נאַכט, און זיך געלאָזט אין שטאָט אַריין.

כ׳האָב געהערט טריט און בין געווען זיכער, אַז דאָ קומט שוין מיין זיכערער טויט, ווייל יידן איז בכלל נישט געווען דערלויבט אין אָוונט זיך באַווייזן אין גאַס, איבערהויפט אין אַ „יודענריינער" שטאָט, ווי יענדזשעוו איז שוין דאַן געווען.

אָבער עס איז מיר געשען אַ גרויס נס. אַנטקעגן מיר האָט זיך באַוויזן אַ פאָליאַק מיטן נאָמען קאַריצקי, אַ מענטש פון דער פּוילישער אונטערוועלט. ער האָט מיך דערקענט, מיך אַריינגעשלעפּט אין אַ קעלער און מיך געהייסן וואַרטן. ער איז אַוועק און שנעל צוריקגעקומען מיט אַ פּאַק אָנטוערוועש: אונטערוועש, אַן אָנצוג, שיך און אַ וואַרעמען פּאַלטן. ער האָט מיר אויך געבראַכט עסן און בראַנפן, און דערצו מיר אויך געגעבן הונדערט זלאָטעס, געבליבן מיט מיר אַ גאַנצע נאַכט, זיך געטוליעט צו מיר און מיך דערוואַרעמט...

כ׳בין געבליבן אויפן אָרט ביז צווייטן אָוונט.

כ׳האָב וווייטער געמוזט ריזיקירן און כ׳בין אַריין צום פּוילישן אינהאָבער פון אַ

חזיר־יאַטקע דאָמאַגאַלסקי. ער און זיינע זין האָבן מיך דערקענט, זיי האָבן מיר געגעבן עסן און טרינקען. באַמערקנדיק די שווערע וווּנדן אויף מיין לייב, האָבן זיי מיך טאָג־טעגלעך געשמירט מיט חזיר־פעטס, כדי שנעלער אויסהיילן מיינע וווּנדן.

אין זעלבן הויז זענען פון פריער געווען באַהאַלטן נאָך עטלעכע יידן: שמואל זיינוול וועליצקאָווסקי, די ברידער יענקל און יאָסל אָבאַרזשאַנעק, זייער ברודערנזון שלמה אָבאַרזשאַנעק, יחיאל פאָס און נתן טייכהאָלץ, צוזאַמען מיט מיר — 7 יידן. דאָמאַגאַלסקי האָט אונדז באַזאָרגט עסן און טרינקען. מיר זענען דאָרט פאַרבליבן ביז ענדע אַפּריל 1943. ער האָט אונדז געמאָלדן, אַז היות מען דערוואַרט פאַרן ערשטן מאַי אַרעסטן פון די לינקע עלעמענטן (סאָציאַליסטן און קאָמוניסטן), פאָרט ער אַוועק מיט זיינע זין פון יענדזשעווו און מיר מוזן פאַרלאָזן אונדזער באַהעלטעניש, ווייל קיינער וועט אונדז מער נישט העלפן. מיר האָבן נישט געהאַט קיין ברירה און זיך געלאָזט אין די וועלדער אַרום יענדזשעווו (אונדזער צענטראַל־פונקט איז געווען דער זאָגויער וואַלד, וואָס האָט פאַרנומען בלויז אַיין קוואַדראַט־קילאָמעטער, אָבער ער איז געווען געדיכט באַוואַקסן מיט בייערן) דאָ האָבן מיר אָנגעהויבן קלערן: „וואָס ווייטער? וווּ באַהאַלט מען זיך?"

מיר האָבן געוואַנדערט צווישן פאַרשידענע פויערים. מאַנכע פון זיי האָבן אונדז געהאָלפן אויף אַ קורצער צייט, אַנדערע האָבן אונדז פשוט אַרויסגעטריבן. מיר האָבן אויך געמוזט מאַנכעס מאָל נעמען מיט כוח, פשוט צונעמען עסנוואַרג, כדי זיך צו דער־האַלטן ביים לעבן. פירנדיק אונדזער וואַנדער־לעבן אין די וועלדער זענען מיר, צוליב זיכערקייט, נישט געגאַנגען צוזאַמען, נאָר זיך צעטיילט, כדי אונדזערע פאַרפאָלגער, די דייטשן, אָדער די פאַרטיזאַנער פון די פּוילישע נאַראָדאָוצעס, זאָלן אונדז נישט אַנטדעקן.

אין זאָגויער וואַלד האָבן מיר אַמאָל דורכגעלעבט אַזאַ מין קוריאָז: גייענדיק צוזאַמען מיט שמואל זיינוול וועליצקאָווסקי און שלמה אָבאַרזשאַנעק, האָבן מיר פון דער וווייטנס באַמערקט צווישן ליסאַקאָוו און זאָגויר צוויי שאָטנס פון מענטשן. מיר האָבן זיך אַנגעהויבן גרייטן צום קאַמף. אָבער פלוצים האָט איינער פון אונדז דערקענט, אַז די „שונאים" זענען אַ יידישער בחור און אַ יידיש מיידל פון יענדזשעווו. דאָס זענען געווען אַלעק ברוינער און אַדעלאַ צוקער (אַ טאָכטער פון יענדזשעווער גרויסן סוחר מענדל צוקער). דער פויער, וואָס האָט זיי אַ געוויסע ציים באַהאַלטן, האָט חרטה באַ־

שמואל זיינוול וועליצקאָווסקי ז"ל
(שלמה קצב"ס זון)

שלמה אבארזשאַנעק ז"ל

העלפענדיק יענדזשעווער יידן אין נויט און סכנה, רידיקירט זייער לעבן אין אַ שלאָכט מיט די נאַצים און פּוילישע מיטהעלפער זענען זיי העלדיש געפאַלן.

קומען אויפן עסק און זיי אַרויסגעטריבן. מיר האָבן זיי מיטגענומען מיט זיך, און אונדזער גרופּע איז שוין באַשטאַנען פון 8 מענער און אייך פרויי.

אָבער דאָן איז געשען בייַ אונדז פאָלגנדיקע געשיכטע:

די צוויי חסידישע מענטשן, וואָס מיר האָבן געהאַט צווישן זיך: ר׳ יחיאל פאס (אַ זון פון ר׳ יעקב יצחק שוחט) און ר׳ נתן טייכהאָלץ, ביידע „פאַרבערענטע״ גערער חסידים און גרויסע יראי־שמים, האָבן אונדז געמאָלדן, אַז זיי זענען פיזיש שוין מער נישט אימשטאַנד מיטצומאַכן מיט אונדז דאָס וואַנדער־לעבן אין וואָלד. זיי האָבן דעריבער באַשלאָסן צו בלייבן אויפן אָרט און זיך באַהאַלטן אין אַ תבואה־בראדלע און וואַרטן לרחמי שמים.. פון אַ גרויסער תבואה־בראדלע האָבן זיי אַרויסגעריסן אַ פּעקל היי, אויסגעגראָבן אַ מין „טונעל״ אין דער טיף פון עטלעכע מעטער און זיך דאָרט באַהאַלטן.

מיר האָבן זיי נישט געקאָנט אַראָפּפירן פון זייער פּלאַן און בלויז זיי פאַרזיכערט, אַז מיר וועלן זיי נישט פאַרלאָזן און זיי באַזאָרגן מיט עסן און טרינקן ווי וויייט מעגלעך.

זיי פלעגן אַריינקריכן אין דעם טונעל, פריער מיט די פיס, און מיט די הענט זיך באַמיט צוריק פאַרשיטן דאָס לאָך דורך וועלכן זיי זענען אַריינגעקראָכן. זיי האָבן גלייכצייטיק זיך אויפגעהערט שערן און ראַזירן און האָבן פּשוט אויסגעזען ווי חיות. די „בראדלע״ איז געווען ביים אָפּאַטקאָוויצער הויף. אין אָוונט פלעגן זיי זיך אַרויס־כאַפּן כדי צו מאַכן די מענטשלעכע פיזישע הצטרכותן און דאָוועגען. אַמאָל האָט זיי געפאַקט אַ באַגעד ציגיינער (וואָס זענען ביי די דייטשן אויך געווען טריפה ווי חזיר), זיי האָבן זיי אויסגעטאָן אדם־נאָקעט און זענען אַוועק. מיר האָבן זיי באַזאָרגט מיט אַנדערע מלבושים, ווי וויייט מיר האָבן נאָר געקאָנט.

אינטערעסאַנט איז, אַז די צוויי חסידים, נישט האָבנדיק ביי זיך קיין שום לוח, האָבן דאָך געדענקט צו האַלטן אַלע יום־טובים און היטן אַלע יאָרצייטן פון זייערע עלטערן און קרובים. זיי האָבן אונדז תמיד פאַרזיכערט, אַז בעתן דאָוועגען זענען זיי מתפּלל אויך פאַר אונדז און פאַר דער מפּלה פונעם שונא און אונדזער גאולה שלימה.

פאס און טייכהאָלץ האָבן אַזוי גלעבט ביז ענדע זומער און דאָן זענען זיי אַנט־דעקט געוואָרן דורך אַ באַגעד פון דער פּוילישער „נאַראָדאָווער מיליטעריישער אָרגאַ־ניזאַציע״, וועלכע האָט זיי דערשאָסן אויף די בעלקער פעלדער.

אַמאָל, גייענדיק עטלעכע מאָן פון אונדז, שרייט איינער אויס: „זעט, אָט דאָרט שטייט ווילצינסקי מיט אַ ביקס אין האַנט, לאָמיר אים פאַרטיק מאַכן״. מיר האָבן געשאָסן צו אים און ער האָט זיך נישט געירט פון אָרט... ווען מיר זענען צוגעגאַנגען נאָענט האָבן מיר דערזען פאַר זיך אַ פּניאָק פון אַ בוים מיט אַ צווייג, וואָס האָט אויסגעזען ווי אַ ביקס. מיר האָבן זיך שטאַרק צעלאַכט. דער אמתער ווילצינסקי, וואָס איז געווען אַ פּוילישער פּאָליציאַנט און אַנגעטאָן יידן געברענטע צרות, איז געכאַפּט געוואָרן נאָך דער באַפרייאונג און באַקומען זיין פאַרדינטן פּסק.

בעת איינעם פון אונדזערע „שפּאַצירן״ אין זאָגויער וואַלד, האָבן מיר דערזען שאָטנס פון דריי מענטשן. מיר האָבן זיך זייער דערשראָקן מייגענדיק, אַז דאָס זענען דייטשן. זיי זענען אַנטלאָפן און מיר האָבן זיי נאָכגעיאָגט. ווען מיר האָבן דערזען, אַז דאָס איז גאָר קלמן וווייסבערג מיט זיין ברודער און שוועסטער (זיי זענען געבליבן לעבן און וווינען איצט אין דייטשלאַנד),

אין האַרבסט 1943 האָבן זיך די פּוילישע נאַציאָנאַלע מיליטעריש אָרגאַניזאַציע

געגומען מיט גרויס אייפער און שנאה אויפזוכן יידן, וואס האבן זיך נאך געפונען אין די וועלדער, אדער ביי פוילישע פויערים, כדי זיי צו דערמארדן. עס האט זיך אויך פאר אונדז אנגעהויבן איינע פון די שווערסטע און טראגישע מאמענטן אין אונדזערע וואנדערונגען אין די וועלדער. אדעלא צוקער איז געווארן פיזיש זייער אפגעשוואכט און שוין מער נישט געקאנט זיך ארומשלעפן מיט אונדז אין די וועלדער.

מיר האבן זי באהאלטן ביי א פויער, וועמען מיר האבן גאנץ גוט דערפאר באצאלט. ווי עס האט זיך שפעטער ארויסגעוויזן, איז ער געווען א „פארטרויאונגס־מאן" פון די מערדערישע פוילישע באנדעס. עס האט געמאלדן וועגן אדעלא צוקער ז"ל און זיי זענען באלד געקומען און זי דערשאסן.

איר חבר צו די ליידן און פיין, אלעק ברוינער, איז אביסל שפעטער אויך דער־מארדעט געווארן אויפן וועג צו זיינס א באקאנטן פאליאק, ווו ער האט געהאפט צו באקומען א ביסל שפייז.

דעם זעלבן טראגישן סוף האט אויך געהאט שלאמע (שלמה) אבארשאנעק, וואס איז געווען אויפן וועג צום פויער אפאלינסקי, וועלכער פלעגט פאר אונדז באזארגן שפייז־פראדוקטן. זייענדיק שוין ממש ביים הויז פונעם פויער האט מען אים דערשאסן. אין דער זעלבער צייט זענען דארט דערשאסן געווארן נאך דריי יידן, וואס האבן זיך באהאלטן ביים פויער: מאניעק מויער, א זון פון יואל ברייטבארט און נאך א דריטער, ווענעמנס נאמען איז מיר נישט באקאנט.

די מונדירטע פוילישע רוצחים האבן אויך אנגעטראפן אויף שמואל זיינוול וועליצ־קאווסקי און די ברידער יאסל און יענקל אבארשאנעק, נאר יאסלען איז געלונגען צו אנטלויפן. ער איז געבליבן לעבן און ווויינט איצט אין קאנאדע. די אנדערע צוויי זענען דורך די פוילישע מונדירטע באנדיטן דערשאסן געווארן.

פון אונדזערע דערמאנטע חברים בין איך איינער געבליבן לעבן, געווויינט אין פוילן ביזן יאר 1962 און זוכה געווען צו קומען קיין ישראל מיט מיין פרוי (שטאמט פון פאביאניץ) און אונדזערע דריי קינדער: סאניע (18 יאר), חנה (16 יאר) און דוד (13 יאר). מיר ווויינען אין יפו, כביש חדש 35, דירה 19.

מיר זענען זייער צופרידן, וואס נאך די אלע צרות, וואס מיר האבן דורכגעמאכט — לעבן מיר איצט אין אונדזער לאנד און קאנען דערציען אונדזערע קינדער פארן יידישן כלל און זיין לאנד.

צפורה גאָטפריד-קאָזלאָווסקאַ
חיפה

פון מיינע זכרונות

היינט איז חנוכה, דער 13טער דעצעמבער. היינט האָב איך אָנגעהויבן שרייבן. דער מאָג האָט אַ גרויסע וויכטיקייט אין מיין לעבן. אין דער דאָזיקער דאָטע בין איך געבוירן געוואָרן, חתונה געהאַט, און אין דער דאָזיקער דאָטע האָב איך פאַרלאָזט מיין אַלטע היים. איך דעם דאָזיקן טאָג האָב איך דאָס לעצטע מאָל געזען מיינע עלטערן און משפּחה, נאָענטע און באַקאַנטע. דאָס איז געווען דאָס לעצטע מאָל, וואָס איך האָב געזען אַלע מיינע טייערע אין מיין שטעטעלע יענדזשעוו.

דאָס לעצטע מאָל האָב איך געזען מיין טאָטן בענטשן חנוכה־ליכט, אָבער שוין נישט ביים פראָנט־פענצטער, ווי שטענדיק, נאָר אין קיך, ביי פאַרמאַכטע לאָדנס...

מיר האָבן שטיל געזונגען „הנרות הללו". אינדרויסן האָט געשנייט. ס׳איז געווען אַ ווינטערדיקער אָוונט, אין יאָר 1939.

מיטאַמאָל האָט זיך אַלץ געענדערט. צו שפּעט. נישטאָ מער קיין האָפענונג זיך אַרויסצורייסן און קומען קיין ישראל. צו שפּעט. נישטאָ קיין צייטונגען, בריוו, עס איז איבערגעריסן געוואָרן יעדער קאָנטאַקט מיט דער אויסערלעכער וועלט. אַ גאַנצן זומער האָט מען נאָך געראַטעוועט, אַז עס וועט צו קיין מלחמה נישט קומען, אַז די וועלט וועט דאָס נישט דערלאָזן. מענטשן פלעגן זיך גרופּירן אַרום דעם ראַדיאָ־אַפּאַראַט, צוהערנדיק זיך צו די לעצטע נייעס פון וואַרשע. מ׳האָט נאָר געהערט די לאָזונג „קיין איין שפּאַן פּוילישע ערד דעם שונא".

דעם ערשטן סעפּטעמבער 1939 זענען די דייטשן אַריבער די פּוילישע גרענעץ. עס האָבן זיך אָנגעהויבן אונדזערע שווערע טעג. אין שטאָט איז געוואָרן אַ פּאָניק. מענטשן דערשראָקענע האָבן זיך פאַרזאַמלט אין גרופּעס, געשמועסט פּאָליטיק, אָבער נישט געזען קיין שום אויסוועג... ביינאַכט איז אין די הייזער געווען פינצטער, מ׳האָט מורא געהאַט אָנצוצינדן ליכט. די מענער זענען אַוועק זיך באַהאַלטן אין אַ שייער, האָבן מתפּלל געווען און זענען געווען אין גרויס פּחד. אַלעמען האָט אַרומגענומען אַ גרויסע שרעק. אין לעצטן טאָג פאַר דער מלחמה איז געשטאַרבן די אַלטיטשקע ז. לעווי. דער טאָטע זכרונו לברכה, האָט געזאָגט, אַז זי איז געווען אַ צדיקת, וויל זי איז נאָך געשטאַרבן מיט אַ נאָטירלעכן טויט און געקומען צו קבר ישראל. און מיר — האָט ער צוגעגעבן — ווייסן נישט וווּ אונדזער געביין וועט אַהינקומען. די לעצטע בריוו, וואָס זענען נאָך אָנגעקומען, זענען געווען פון משה לעדערמאַן פון ישראל צו זיין טאָטן אָשר.

פון יענדזשעווער געטאָ איז מיין טאָטע אַרויסגעפירט געוואָרן קיין בוכענוואַלד. — האָסט שווער געקעמפט, טאָטע מיינער, און שטאַרק געגלייבט, אז דו וועסט נאָך דער־

לעבן זיין דאָ אין דעם לאַנד מיט אַלע דיינע נאָענטע. ווי שווער איז דיר געווען זיך צו שטאַרקן ווען מיין ברודער כילעק איז געפאַלן. האָסט גוט געווּסט, אַז די שטוב איז שוין פּוסט און קיינער איז שוין מער נישט פאַרבליבן". א גאָר שנעלן סוף האָבן די נאַציס געמאַכט פון אַלע אונדזערע נאָענטע אין טרעבלינקע.

א טאָג פאַר ראש השנה האָבן מיר געלייענט מעלדונגען אין די גאַסן, אויף דייטש און פויליש, אַז די יידישע געשעפטן וועלן זיין צווויי טעג פאַרמאַכט. מ'האָט אונדז נאָך אַלץ געגלויבט און פאַרבלענדט די אויגן. דער טאָטע מיט מיינע ברידער זענען נאָך געגאַנגען אין שול אַריין און איך מיט רייזל עפּשטיין, חייקען און רייזל לעדערמאַן, באַלציע און רוניא טורנעוו, זענען מיר געבליבן אין שטוב. מיר האָבן געריידט וועגן אַלץ, וואָס איז געווען און איז שוין מער נישטאָ. אויפן טיש איז געלעגן א מחזור און לייכטער מיט ליכט זענען געשטאַנען. פלוצלינג האָט מען אַנגעהויבן שטאַרק קלאַפּן אין טיר. עס זענען אַריין זעלנער אין ברוינע מונדירן. זיי האָבן געשריגן: „וואָס איז דאָ פאַר א יום־טוב? נישטאָ מער קיין ימים־טובים!". דאָס מחזור מיט די ליכט האָבן זיי אַראָפּגעשליידערט פון טיש און זענען אַוועק.

אויפן צווייטן טאָג, נאָך ראש השנה, האָבן די דייטשן געמאַלדן, אַז זיי האָבן געהערט שיסעריייען פון הויף. מ'האָט אַלע מענער אַרויסגעפירט, אויסגעשטעלט אין א ריי און יעדן פירטן יייד צוגענומען. דאָס זענען געווען די ערשטע קרבנות: מרדכי שליאַר, מרדכי קאָכאַן און שלמה פעלדמאַן. יעדער טאָג האָט געבראַכט נייע טראַגעדיעס. אומעטום זענען געווען אויפשריפטן, אַז „פאַר הינט און יידן איז דער אַריינגאַנג שטרענג פאַרבאָטן". נאָכיס פלעגן אומדערוואַרט זיך אַראָפּלאָזן פון אויטאָמאָבילן אויפן מאַרק מיט נאַגייקעס און אויסגעשרייען: „יודע", „יודע" און שלאָגן מכות רצח. מען האָט אַנגעהויבן פון אונדז פאָדערן קאָנטריבוציעס. ר' מרדכי יוסף וועריגער האָט מען געמוסן אַלס ערוב. דאָס געלט האָט מען געדאַרפט אַוועקטראָגן צום פּרעזעס פון יודע־ראַט. דאָס לעבן איז געווארן הפקר.

איך דערמאָן זיך איצט אין די אַלע ערשטע קרבנות: מאָטעק וואַלפאָוויטש, צבי דיקשטיין, וועמען די דייטשע הינט האָבן צעריסן אויף שטיקער; פעלא האָנער, געלא קאָניצפּאָלסקא, שאול זילבערשטיין, לייב בראָנדעס, משה מאַרקאָוועצקי, ראָזע וואָלפּ־שטאָט א"א. די ערשטע קרבנות זענען אין יעדן שטעטל געווען די אינטעליגענץ. איינער פון די קרבנות איז אויך געווען אונדזער טייערער לערער משה זילבערשטיין ז"ל, וועלכער איז געווען אויך פון די ערשטע אַוועקגעשיקטע קיין דאָכאָו. אויב איינער איז לעבן געבליבן איז דאָס נאָר געווען א צופאַל. מ'האָט אַלץ געזוכט וועגן וויאַזוי צו אַנטלויפן, וויאַזוי זיך צו ראַטעווען. שווער איז געווען זיך אפּצורייסן פון טאַטע־מאַמע, אַבער איך האָב געוווסט, אַז איך מוז דאָס טאָן, איך מוז אַנטלויפן קיין אַנדער אויס־וועג איז נישטאָ און גאָר שנעל וועט דאָס אויך נישט זיין מעגלעך. איך האָב איינגעפּאַקט אויף גיך וואָס כ'האָב געקאָנט און אַוועק צו דער באַן־סטאַציע...

זייענדיק שוין וווייט פון מיין שטעטעלע יענדזשעוו, זענען צו אונדז דערגאַנגען די שרעקלעכע ידיעות וועגן אונדזער משפּחה. מיין טאָטע און מיין ברודער האָבן דורכ־געמאַכט אַלע לאַגערן און זענען אומגעקומען ביים סוף פון דער מלחמה. וועג דער רוסישער פראָנט האָט זיך דערנענטערט, האָבן די דייטשן אַלץ געיאָגט וווייטער און וווייטער די אַראָפּסטאַנטן, „צו דעם לעצטן טויטן־מאַרש", ווי זיי האָבן עס גערופן. אויפן וועג זענען מענטשן גענפאַלן ווי די פליגן און די רעשט האָבן זיי אויסגעשאָסן.

נאָך דער מלחמה זענען מיר נאָך אַ קורצע צייט געווען אין פוילן. קיין יענדזשעוו זענען מיר מער נישט געפֿאָרן, ווייל מיר האָבן געהערט, אַז מאיר פרידבערג האָט באַצאָלט מיט זיין לעבן, ווען ער איז צוריקגעקומען נאָך דער מלחמה פֿאַרקויפן זיין הויז.

אין יעדער שטאָט האָבן זיך געגרינדעט קאָמיטעטן. נאָכן קעלצער פֿאָגראָם האָבן מיר פֿאַרלאָזט פוילן. מיין מאַן, אַלס אָנפירער פון „מזרחי"־קיבוץ האָט מיטגענומען אַן ערך צוואַנציק פערזאָן מיט זיך, און מיר זענען אַרויס אויפן וועג און זיך דערשלאָגן קיין ישראל. אין עסטרייך האָבן מיר זיך אַ ביסל אָפּגערוט. מיר האָבן זיך דאָרט געטראָפן מיט נאָך רעשטלעך פון דער יידישער יוגנט פון אַלע ציוניסטישע פֿאַרטייען. דעם ערשטן יום כיפּור נאָך דער מלחמה זענען מיר געווען אין עסטרייך אין אַ גרויסן שייער, ווו מיר האָבן זיך פֿאַרזאַמלט. מיר האָבן דאָרט געדאַוונט, אָבער אין דער אמתן האָבן מיר מער געווייניגט ווי געדאַוונט. דער „יזכור" נאָך אונדזערע פֿאַרלוירענע משפּחות איז געווען אַזוי דערשיטערנדיק, אַז ס׳איז אוממעגלעך עס איבערצוגעבן מיט ווערטער. דאָס האַרץ האָט געווייטיקט און געבלוטיקט.

איך ווייס נישט ווו אייער קבר איז, מיינע טייערע, ווו נעמט מען כוחות נאָך אייך אַלעמען קדיש צו זאָגן?

גאָט, פֿאַרמשפּט די דייטשן אויף אייביקער חרפּה!

בנימין גוטמאַן
חולון

מיינע איבערלעבענישן און מיין באזוך אין יענדזשעוו

ווען די נאַציס האָבן פֿאַרנומען יענדזשעוו האָב איך געַ־ אַרבעט בייַ מיין זיידן ר׳ דודל ריטערבאַנד אין זיינע גרויסע מאַגאַזינען.

די אָקופּאַנטן האָבן באַלד רעקוויזירט די גאַנצע סחורה, וואָס האָט זיך דאָרט געפונען, סיי די פֿאַרטיקע סחורה, סיי די אַלע רוי־מאַטעריאַלן און דערקלערט, אַז דאָס אַלץ איז זיי נויטיק פֿאַר זייערע מלחמה־צוועקן.

מיין פֿאָטער, מיינע ברידער ווי אויך מיך האָבן זיי אי־ בערגעלאָזט אויפן אָרט און אונדז אָפּילו אַרויסגעגעבן אָפּי־ ציעלע דאָקומענטן, אין וועלכע מיר זענען באַצייכנט געווארן אַלס „נוצלעכע יידן".. אויף דעם סמך האָבן מיר זיך געקאָנט פריי באַוועגן און זאָגאָר אַרומפֿאָרן איבערן גאַנצן גענעראַל־גאָווערנאַמענט, כדי איינצוקויפן אַלע רוי־מאַטעריאַלן, וועלכע זענען געווען נויטיק פֿאַר דער נאַצישער קריגס־אינדוסטריע.

אַזוי האָב איך געקאָנט פריי וואַנדערן איבער גאַנץ פוילן, פֿאַרן מיט דער באַן (וואָס

איז דאָן געווען שטרענג פֿאַרבאָטן פֿאַר יידן). אָבער כ׳האָב צו דער דערלויבענישׂ, אויך געמוזט טראָגן אויפֿן אָרעם אַ בלויען באַנד מיט אַ „מגן־דוד" אין מיטן...

אין שטאָט גופא האָבן די נאַציס כסדר געשיטן נייע גזירות אויף יידן, ביי וועלכע מען האָט שוין געהאַט אַלץ צוגענומען און זיי אַרײַנגעפּאַקט אין אַן ענגער געטאָ אויף די פּינטשעוועך און ליסאָקאָוועך גאַסן.

וואַנדערנדיק איבער די פּוילישׂ־יידישע שטעט און שטעטלעך, ווי אויך אין די פּוילישע דערפֿער, האָב איך מיט מיינע אייגענע אויגן געזעהן אונדזער גרויסע טראַגעדיע, די ליידן און פּײַן פון אונדזערע ברידער און שוועסטער, יינגע און אַלטע. כ׳האָב געפּילט, אַז מיר זענען אַלע פֿאַרלוירן, אַז פּריער אָדער שפּעטער וועט מען אונדז אַלע אומבאַרעמגען און אַז עס וועט פון אונדז נישט בלייבן קיין שריד ופּליט...

כ׳האָב בייגעווויינט די ערשטע אויסזידלונג קיין טרעבלינקאַ פון דער גאַנצער יענדזשעוועך יידישער באַפֿעלקערונג.

מיין מוח האָט געאַרבעט און כ׳האָב זיך אַרומגעטראָגן מיט פֿאַרשידענע פּלענער, ווי אַזוי זיך כאַטש צו ראַטעווען, נאָכדעם ווי מיין גאַנצע משפּחה איז שוין טראַנספֿאַרטירט געוואָרן קיין מרעבלינקא, ווו זיי האָבן זייערע לעבנס אַזוי טראַגיש פֿאַרענדיקט...

כ׳האָב געפּרווועט באַגראָבן אַ טייל פון אונדזער פֿאַרמעגן, הגם כ׳האָב שוין נישט געהאַט די קלענסטע האָפֿנונג, אַז איך וועל נאָך אַמאָל דערלעבן דאָס צוריק אויסגראָבן...

כ׳בין געשלאָפֿן ביי אשר לעדערמאַן. אין אַ געוויסן פּרימאָרגן, ווען ער איז נאָר־וואָס אַרויס צו דער אַרבעט, איז ער באַלד צוריקגעקומען און געזאָגט, אַז דאָס געטאָ איז אַרומגערינגלט מיט ס.ס.לייט און דייטשע פֿאָליציאַנטן און אַז מען איז ערב אַ צווייטע „אויסזידלונג", וואָס איר ענטגילטיקער ציל איז — יענדזשעוו זאָל געצלעך אָפּגאַריניקט ווערן פון יידן.

כ׳האָב מיך שנעל אַרויסגעקריגן פון „געטאָ" צו מיין אַרבעטס־פּלאַץ און איבער־געגעבן מיין „קאָמיסאַר" דאָס ביטערע „נייעס", וואָס כ׳האָב געהערט און זיך נאָכער באַהאַלטן אין אַ „בודע" פון אַ הינט... און געזען, ווי מען טרייבט אַרויס די לעצטע יענדזשעוועך יידן צו דער באַן. צופֿעליק איז דאָרט פֿאַרבייגעגאַנגען אַ באַקאַנטער פֿאָליאַק און מיך דערזען און ער האָט מיר געראָטן זיך לאָזן קיין מיאָנסאָווא און פון דאָרט פֿאָרן ווייטער.

וואַרטנדיק אין מיאָנסאָווא אויפֿן צוג קיין סקאַרזשיסקאַ, איז פֿאַר מיינע אויגן אַדורך דער יענדזשעוועך לאַסט־צוג, וואָס האָט געפּירט די יענדזשעוועך יידן אין פֿאַרשפּאַרטע וואַגאָנען. צווישן די אַרויסגעשיקטע האָב איך דערזען די פֿנימער פון זכריה ברייטבאַרד, ישעיהו מאירסאָן און נאָך עטלעכע באַקאַנטע יידן.

אין סקאַרזשיסקאַ האָב איך געמאָלדן אונדזערע יענדזשעוועך, אַז די שטאָט איז שוין „יידן־ריין"...

כ׳האָב מורא געהאַט דאָרט צו בלייבן און בין אַוועק קיין קינצק (קאָנסקע). פון דאָרט האָב איך זיך פֿאַרבינדן מיט מיין דייטשן קאָמיסאַר, וועלכער האָט מיר באַפּוילן זאָפֿאָרט צוריק קומען קיין יענדזשעוו, פֿאַרזיכערנדיק מיר, אַז ער וועט מיך דאָרט באַלד „לעגאַליזירן"... ווי אויך מיינע צוויי ברידער איטשע און בערישׂ, וועלכע זענען שוין דורך אים „לעגאַליזירט" געוואָרן. כ׳האָב נישט געהאַט קיין אַנדער ברירה און האָב געפֿאָלגט זיין עצה און געקומען צוריק קיין יענדזשעוו. ביי דער באַן־סטאַציע

האָבן מיך די דייטשן גוט צעמזיקט און מיך אויך אַרעסטירט. שפּעטער האָבן זיי מיך איבערגעשיקט אין דעם קליינעם געטאָ, וווּ עס האָבן זיך געפונען אַ ביסל יידן, צווישן זיי אויך מיינע ברידער איטשע און בעריש, וועלכע, וועלכע מען האָט באַשעפטיקט ביים „ליקווידירן דאָס פאַרמעגן" פון די אַרויסגעשיקטע יידן"..

כ׳האָב ווייטער אָנגעהויבן מאַכן פּלענער, ווי אַזוי צו ראַטעוונען זיך און מיינע ברידער. אָבער דער שרעקלעכער סוף איז געקומען!

אויך דאָס ביסל יידן, וואָס איז געווען אין קליינעם געטאָ האָט מען אויסגעזידלט קיין סקאַרזשיסקאָ אין אַן אַרבעטס־לאַגער. עס איז דאָרט געווען אַ גרויזאַמער מצב. פון איין זייט הונגער און נויט און פון דער צווייטער זייט אַן אוממענטשלעכע באַהאַנדלונג מצד די „שומרים", און דערצו אַ שווערע טיפוס־עפּידעמיע, וואָס האָט געפאָדערט אירע קרבנות. יידן האָבן דאָ געלעבט אין אַזאַ אומגליקלעכער לאַגע, אַז טויט־קראַנקע האָבן מורא געהט צו מעלדן וועגן זייער קראַנקייט, ווייל עס האָט געשמעקט מיט אַ זיכערן טויט. מענטשן וואָס אַרבעטן נישט — טאָרן נישט לעבן אויף דער וועלט...

אַזוי זענען מיינע ביידע ברידער קראַנקערהייט געגאַנגען צו דער שווערער אַרבעט ביז זיי האָבן פאַרענדיקט זייער יונג לעבן!...

נאָך מיין גרויסן אומגליק האָב איך אָפּגערעדט מיט ראובן רובינעק, אַז מיר וועלן ביידע צוזאַמען אַנטלויפן פון אַרבעטס־לאַגער צוריק קיין יענדזשעוו.

אונדזער פּלאַן איז געלונגען, מיר זענען אַוועק פון סקאַרזשיסקער לאַגער בשלום און געקומען קיין יענדזשעוו, אָבער דאָרט זענען מיר ערשט געווען אין דער גרעסטער סכנה.

די דייטשן האָבן געמאַלדן, אַז פאַר יעדן אַנטדעקטן ייד וועלן זיי געבן אַ פלאַש ספּירט און אַ קילאָ צוקער.

צווישן אונדזערע פּוילישע שכנים־שונאים, האָבן נישט געפעלט קיין אַמאַטאָרן צו דערפילן אָזאַ „פאַטריאָטישע" און „אידעלע" מיסיע.

דערוויסנדיק זיך, אַז אין קעלער פון משה מאַנדלס הויז געפינען זיך עטלעכע באַהאַלטענע יידן, זענען מיר אַהינצו אַוועק און טאָקע דאָרט געפונען אַ בונקער, וואָס איז בסך־הכל געווען 1,20 מעטער בריים, 200, מעטער לאַנג און 1,20 מעטער הויך. צווישן די 7 נפשות, וואָס האָבן זיך אויפגעהאַלטן קנאַפּע צוויי יאָר, זענען געווען יענ־דזשעווער: ישראל רובינעק, הערשל מויער, מאיר קלוסקא און זיין ברודער יחזקאל,

געווען צייטן, ווען מען האָט נישט געקאָנט באַקומען קיין עסן אָדער טרינקען פאַר קיין שום פּריים. בלויז דירה־געלט האָבן מיר באַצאָלט 1000 זלאָטעס אַ חודש, און פאַרן עסן האָבן מיר געצאָלט באַזונדער.

זאָל פאַרצייכנט ווערן לשבח דער פאַקט, אַז עס האָט זיך אין יענדזשעוו געפונען אַ פּאָליאַק מיטן נאָמען יאָסקולסקי, וועלכער האָט געוווסט, אַז מיר זענען דאָרט באַ־האַלטן און ער האָט פאַר אונדז אָפּילו באַזאָרגט עלעקטריש ליכט. פלוצלינג האָט זיך אין בונקער באַווייזן אַ יידישע פרוי פון וויסליץ, מיר האָבן איר דערלויבט צו בלייבן מיט אונדז און דורך איר זיך פאַרבונדן מיטן ד״ר פשיפּקאָווסקי, וועלכער האָט אונדז באַזאָרגט מעדיקאַמענטן וויי אויך געלט און מיטן גוטבאַזיצער רוזשיצקי — אויך אַ יידן־פריינט און האָט אונדז פיל געהאָלפן.

עטלעכע וואָכן פאַר אונדזער באַפרייאונג האָבן די דייטשן עפּעס דערשמעקט און

אַנגעהויבן זוכן און נישטערן ביי אונדזער בונקער, וועלנדיק כאַפּן די באַהאַלטענע יידן... מיר האָבן געמוזט זיין מער פֿאַרזיכטיק און גאַנץ אָפּט גוט הונגערן...

ישראל רובינעק ז״ל האָט דאָס נישט אויסגעהאַלטן, ער איז שווער קראַנק געוואָרן און געשטאָרבן אין בונקער, מיר האָבן אים קובר געווען אין זעלבן קעלער.

זייענדיק נאָך אין בונקער האָבן מיר זיך דערוווסט וועגן אַלע צרות פון אונדזערע יענדזשעוועער יידן, ווי אויך וועגן דער באַרבאַרישער שענדונג פון די הייליקע ספרי־תורה, וואָס מען האָט צעריסן ביי די אויסזידלונג־וואַגענען און געצוונגען אויף זיי טרעטן און טאַנצן.

מיר האָבן דערלעבט די גאולה! די שונאים זענען אַוועק און מיר האָבן זוכה געווען צו אונדזער באַפֿרייאונג, אָבער בלייבן אין יענדזשעוו האָבן מיר שוין מער נישט געקאָנט. די ערד האָט געברענט אונטער אונדז.

נאָכדעם ווי מאיר פרידבערג ז״ל און אַ וואַידיסלאַוער מיידל זענען דערשאָסן געוואָרן דורך יענדזשעווער פּוילישע יידן־פֿרעסער, זענען מיר דורך דייטשלאַנד געקומען קיין ישראל, וווּ איך האָב געפונען מיין געראַטעוועטן ברודער מרדכי, זאָל לעבן!

כ׳בין גליקלעך, וואָס כ׳בין אין ישראל און דערציילן וועגן מיינע איבערלעבונגען אין די שוידערלעכע יאָרן פון היטלערס, ימח שמו וזכרו, הערשאַפט אין איראָפּע און דעם אומקום פון פּוילישן און מזרח־איראָפּעישן יידנטום. ד׳ יִנקום את נקמת דם עבדיו השפוך!

ישראל גורטמאַן
קרית ביאַליסטאָק

יענדזשעוו ערב איר חורבן און נאך אים

(זכרונות פון דער צווייטער וועלט־מלחמה)

חורבן יענדזשעוו

די היטלער־מערדער האָבן אַ סוף געמאַכט צו דער אינסטיטוציע, וואָס האָט אַזוי שיין דער־צויגן די יידישע יוגנט פֿאַרן בעסערן יידישן בוך, צום גוטן טעאַטער, פֿאַר נאַציאָנאַלער באַפֿרייאונג און סאָציאַליסטישער גאולה פונעם יידישן פֿאָלק און יידישן אַרבעטער.

אָבער ווי אַזוי איז דאָס אַלץ פֿאַרגעקומען?

נאָך איידער די היטלער־סטישע הארדעס האָבן אָנגעהויבן פֿאַרפֿליצן די פּוילישע שטחים, האָט די „א.ז.נ.״ (אָבוז זיעדנאָטשעניא נאַראָדאָוועגא) צוגעגרייט דעם באָדן, אַז די היטלער־מערדער זאָלן לייכט דורכפירן די פֿאַרניכטונג פונעם פּוילישן יידנטום.

סקלאַדקאָווסקיס באַוווסטער „אָושעם״ און דער „הומאַניזם״ פון דער מאַדאַם פּריסטאָר פון איין זייט, און די פּיקעטן, די פֿאַגראָמען אין פּשיטיק, ראַדאָמסק, פון דער צווייטער זייט, זענען געווען ווי אייל אויפן פּייער פון שפּעטערדיקן היטלער־מאָרד פון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין פּוילן. אין יענדזשעוו האָבן זיך אָנגעהויבן פֿראָוואָקאַציעס דורך ספּעציעל אַרײַנגעשיקטע פֿראָוואָקאַטאָרן און אָגענטן.

נאָכן פֿאַרנעמען די שטאָט דורך די נאַצים, האָבן לערער, פֿאַלייצייַ־לייט און העכערע מלוכה־באַאַמטע זיך אַרויסגעוויזן אַלס באַהאַלטענע פֿאַלקסדויטשן, וואָס זייער אויפגאָבע איז געווען

צוצוגרייטן פסיכאַלאָגיש דעם באַדן צו אַנטיסעמיטישע גוואַלדטאַטן, וואָס האָבן זיך טאַקע אָנגע־הויבן באַלד נאָכן אָריינמאַרש פון די היטלער־מערדער. דער סטאַראָסטע־באַאַמטער, באָנק, אַן איידעם פון רעסטאַראַטאָר שישקאוסקי, איז באַלד נאָכן אָריינמאַרש געוואָרן דער קאָמיסאַר איבער די יידישע פאַבריקן און אונטערנעמונגען. דער לערער, רוג, איז געוואָרן רעדאַקטאָר פון דער היטלעריסטישער צייטונג אין יענדזשעוו.

די געשעענישן האָבן זיך אַנטוויקלט בליץ־שנעל. דער ראַדיאָ האָט אָנגעהויבן מיט ידיעות וועגן דייטשע ערפאָלגן, וואָס זענען אָריבער די גרענעץ. די פאַרזיכערונג פון די פּוילישע מלוכה־מענער, אַז מען וועט די דייטשן גאָרנישט נאָכגעבן, האָבן אָרויסגערופן אַ טרויעריקן שמייכל, וויל באַלד אין די ערשטע טעג האָט זיך בולט אָרויסגעוויזן, אַז פּוילן איז פאַרקויפט געוואָרן צו די דייטשן. די דייטשן האָבן אויף זייערע אויטאָס געהאַט דעם אויפשריפט: „בעק איז אַוועק — פּוילן איז ד...ק". די שטאַרקע היטלעריסטישע מיליטעריש מאַשין האָט אָנגעהויבן דעם מאָרש; די שאָסייען זענען געוואָרן פול מיט פליטים, ציווילע־לייט, מיליטער, פאָליציי, באַאַמטע, וועלכע האָבן געהאַלטן אין אייַן לויפן, נישט וויסנדיק ווohin.

די פליטים, וואָס זענען געקומען קיין יענדזשעוו האָבן דערציילט וועגן די ערשטע אַכזריותן פון דער וואָרמאַכט; זיי האָבן גלייך נאָכן אָריינמאַרש אונטערגעצונדן גאַנצן קוואַרטאַל און נישט געלאָזט אָרויס פון די הייזער. די, וועלכע האָבן געפרווועט אָרויס, זענען באַשאָסן געוואָרן פון מאָשין־געווער. צווישן די ערשטע קרבנות אין בעדזין, איז געווען מיין שוואָגער, יענקל זעלצער און זיין זון ז"ל. זיי זענען לעבעדיקערהייט פאַרברענט געוואָרן. דאָס האָט אונדז דערציילט מיין שוועגערין צביה ז"ל, וועלכע איז געראַטעוועט געוואָרן, נישט זייענדיק אין דער היים. אין סאָסנאָוויץ איז צווישן די ערשטע קרבנות געווען יאָסל שולמאַן ז"ל, וועמען די מערדער פון דער וואָרמאַכט האָבן דערשאָסן אויף דער מאָנדזשעווער גאַס. אַבער ווי ס'ווייזט אויס, האָט מען די ערשטע רציחות נאָך פאַרשריבן אויפן חשבון פון דער דייטשער האָנדלונג בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה מיטן אַמאָליקן קאָליש, וויל שנעל האָבן די פליטים פון בעדזין, סאָסנאָוויץ אָנגע־הויבן לויפן צוריק „אַהיים"...

באַלד נאָכן קריגס־אויסברוך, דעם 1טן סעפטעמבער 1939, האָבן באַמטע פון סטאַראָסטווע רעגיסטרירט די תבואות־ און מעל־זאַפאַסן אין די מילן און אין גרויסע מאַגאַזינען. אין דער מיל „רעגעסאָנס", ווו איך האָב דאָן געאַרבעט, איז אַוועקגעשטעלט געוואָרן אַ פוילישע מיליטערישע וואַך, וואָס איז אַליין באַלד אָנטלאָפן... איך בין אַרויסגעגאַנגען פאַר דער מיל זען, וואָס עס טוט זיך אויפן שאָסיי, איך האָב זיך פאַרגעשטעלט, אַז די היטלער־מערדער דאַרפן שוין זיין נאָענט פון יענדזשעוו. כ'כין אָריין אין מיל, אָפּגעשטעלט די מאָטאָרן, אַהיימגעשיקט די אַרבעטער און גלאָפן אין שטאָט אַריין. כ'בין אָריינגעפאַלן אין שטוב אַ צעמישטער און דער פּחד האָט געהאַלטן אין איין וואָקסן. וואָס טוט מען?

כ'האָב געווואָסט, אַז קיין גוטס דערוואַרט אונדז נישט מצד די היטלער־מערדער און איך האָב אָנגעהויבן איבערצייגן מיין נאָענטן חבר און פריינט, הירש טרייסטער ז"ל, אַז ער זאָל שפּאָנען זייַנע פערד, נעמען אַ ביסל זאַכן און אָנטלויפן. מיר האָבן אַזוי געטאָן. אָבער באַלד הינטער דער שטאָט, האָט מיין ייִנגל, ארטעק ז"ל, אָנגעהויבן וויינען — ער וויל אַהיים — און מיין פּריינט הירש און זיין פרוי, די טייערע זיסל טרייסטער־שולמאַן ז"ל, האָבן באַשלאָסן אַהיימפאָרן. מיר זענען אויך צוריקגעפאָרן אין שטאָט אַריין.

אין די פּרימאַרגן־שעהן האָבן מיר זיך דערוווסט, אַז דער טונעל מיעכאָוו־פּוישעשקע איז באַמבאַרדירט געוואָרן, ווי אויך די יענדזשעווער באַן־בריק. דעם זעלבן טאָג, פאַרנאַכט, האָט די סקאָרזשיסקער עלעקטרישע צענטראַלע אויפגעהערט געבן עלעקטרישן שטראָם. די „סטזשעלצעס" האָבן אין דער פינצטער אָנגעהויבן טיילן געווער דער פּוילישער יוגנט.

אַ גאַנצע נאַכט איז געווען שטיל. בייטאָג זענען דורכגעלאָפן דייטשן קריגס־עראָפּלאַנען און אָנגעהויבן באַמבאַרדירן די באַן־סטאַנציע, עטלעכע באָמבעס זענען געפאַלן אונטערן קלויסטער, אויף הייזער. די גאַנצע יענדזשעווער באָפּעלקערונג, און בעיקר די יידישע, האָט אָנגעהויבן אָנטלויפן פון שטאָט אין די דערפער און דער עיקר, אין גרויסן דאַרף ליסאָקאָוו. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ שטאַרקע באַמבאַרדירונג פון אַ גרויסער צאָל דייטשע עראָפּלאַנען. אין משך פון איין מינוט איז אַלץ געוואָרן שוויב. מיר זענען אָריין אין פויערישע סטאַדאָלעס און געוואָרט אויף אַ נס..., אַז די באַמבאַרדירונג זאָל אויפהערן. מיר האָבן אָריסגעשיקט שליחים אין שטאָט געוואָר ווערן, וואָס עס הערט זיך. אין צווישן־צייט זענען אָריס קלאָנגען, אַז פראַנצויזיש מיליטער איז

דאָ אין יענדזשעוו... דער לעצטער שליח האָט איבערגעגעבן, אַז די היטלער־באַנדעס האָבן פֿאַר־נומען די שטאָט און אויסגעשטעלט מאַשין־געווער אויף אַלע גאַסן.

ס׳איז געווארן חושך אין דאָרף, ביי אונדז אַלעמען. דער מלאך־המות איז דאָ, נישטאָ קיין בריה, מ׳מוז צוריקגיין אין שטאָט. אין אַ מרה־שחורה־שטימונג, מיט אַראָפּגעלאָזטע קעפּ, האָבן מיר געגנומען גיין צוריק אין שטאָט אַריין, נישט פֿאַרשטעלנדיק זיך דעם גורל, וואָס אונדז דער־וואַרט. די עלטערע צווישן אונדז האָבן נאָך געדענקט די דייטשע אָקופּאַציע אין דער ערשטער וועלט־מלחמה און מ׳האָט זיך געטרייסט מיט אילוזיעס, וואָס האָבן זיך געשטאַרקט נאָך דעם ווי די ווערמאַכט האָט פֿונאַנדערגעקלעפּט אַ פֿאַראַדענונג, אַז „דאָס לעבן דאַרף וועלן צוריק נאָרמאַל״, מ׳זאָל עפֿענען די געשעפֿטן, לאָזן אין גאַנג די פֿאַבריקן — ווי אויך אַ צווייטע מעלדונג, אַז אין די ימים נוראים קאָנען יידן גיין דאָווענען. האָט מען זיך געטראַכט, אפשר דאָך ?... אפשר איז אונדזער שרעק אומבאַגרינדעט ?

באַלד נאָך ראש־השנה האָבן די דייטשן, אונטערן אויסרייד, אַז מען האָט געשאָסן פון דעם הויז, ראָג פּינטשעווער גאָס (ווו ס׳איז אַמאָל געווען די סטראָסטווע), אַרויסגעטריבן אויפן הויף אַלע יידישע און קריסטלעכע אייגווינער פונעם דערמאָנטן הויז. די קריסטן האָבן זיי באַלד אַהיים־געשיקט און געוואָלט אַלע יידישע מענער דערשיסן אויפן הויף. די פרויען האָבן אויפגעהויבן אַ גרויס געווײַן, האָבן די „אייִדעלע לייט״ פון דער וועראַמאַכט זיך צוריקגעציגן און האָבן נאָר געגומען דריי יידן, זיי אַוועקגעפֿירט אין מיטן מאַרק און נאָענט פון דער אַפּטייק זיי דערשאָסן. אין שטאָט איז געווארן אַ גרויסע בהלה, דער טויט האָט געשוועבט אין דער לופֿט. מ׳האָט נישט געוווסט וואָס צו טאָן, קיין רעטונג איז נישט געווען. האָט מען זיך אַריינגענומען אין די שטיבער, באַגאַסן מיט אַ קאָלטן שווייס און אין אָנטוואַרטן זיך דורכגעמאַטערט די נאָכט.

ווי נאָר די געשעפֿטן האָבן זיך געעפֿנט האָבן מען אָנגענומען זיי באַראַבעוווען. פון אָנהייב האָט די וועראַמאַכט דערלויבט צו ראבירן די יידישע געשעפֿטן. פון גאַרפינקלס ז״ל הורט־געשעפֿט האָט די פּוילישע אונטערוועלט אַרויסגעטראָגן צוקער און אָנדערע שפּייז־פראָדוקטן. אָבער באַלד האָט די וועראַמאַכט אָנגעהויבן שיסן אין דער לופֿט און פֿאַרבאָטן דער אונטערוועלט צו ראָבירן, כדי זיי אַליין זאָלן דאָס טאָן, מיט דער הילף פון דער עסטאַפּאָ. ס׳האָבן זיך אָנגעהויבן שיטן פֿאַראַדענונגען נאָך פֿאַראַדענונגען...

די פּוילישע אונטערוועלט האָט באַגלייט די היטלעריסטן צו די רייכע יידן פון שטאָט, אַלץ אויסרבירט און אָנגענומען שמייסן מיט בייטשן קליין און גרויס. פֿלוצים האָט מען אָנגעהויבן זוכן ראַדיאָ־אַפּאַראָטן, געווער. ווען די מערדער זענען אַריין צו מיר אין שטוב זוכן, האָבן זיי אַלעמען געהייסן אויפהייבן די הענט. מיין גאָטזעליקער זון, אַרטוש ז״ל, איז דאָן אַלט געווען עלף יאָר. אויך אים האָבן זיי געהייסן הייבן די הענטלער אין דער הויך... כ׳האָב דאָן דערשפּירט די גרויזאַמקייט פון דער סיטואַציע.

מיין גאָטזעליקער שכן, ר׳ חיימל ברעסלאָער ז״ל, האָט ביזן אויסברוך פון דער מלחמה, געהאָט אַ יובעליר־געשעפֿט. די היטלעריסטן, באַגלייט פון פּוילישע אונטערוועלט־לייט, האָבן אָנגעהויבן קומען צו אים אָפּט מאָכן רעווויזיעס, און ביינאָכט, נאָך דער לעצטער רעווויזיע, האָט ער מיר אַ בלאָסער דערציילט, אַז אים מיט דער פרוי האָבן די געסטאַפּא־לייט געשלאָגן און געפּאַדערט, זיי זאָלן זאָגן ווו נאָך זיי האָבן באַהאַלטן גאָלד. אין מיטן טאָג איז די געסטאַפּא אַריין אין גאָלאָן־טעריע־געשעפֿט פון יאָסל רובינסקי ז״ל, צוגענומען די סחורה און די פרוי און טאָכטער גוט צעשלאָגן און אָפּגעפֿירט קיין טשענסטאָכאָוו און נאָך גרויסע באַמיאונגען זענען זיי באַפֿרייט געווארן און צוריקגעקומען קיין יענדזשעוו.

כדי אָנצווואַרפן אַ פּחד אויף דער יידישער באַפֿעלקערונג, האָבן די נאַציס געלאָזט אָנצינדן פּייערן ביינאָכט אָרום דער שטאָט פון אַלע זייטן, דאָס איז געווען אַ שרעק־מיטל, כדי אונדז צו פּיניקן. דער באַוווסטער סוחר פון שטאָט ר. אייבעשיץ ז״ל, וועלכער איז געכאַפּט געווארן צו דער אָרבעט ביי דער באַן־סטאַציע, איז אַרויפגעלייגט געוואָרן אויף ברענענדיקע קוילן פון די וואָגאָנעס און מ׳האָט אים קוים אָפּגערעטעוועט. ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אַ „סדרה״ פון געלט־קאָנ־טריבוציעס, גאָלד און זילבער. כ׳פלעג זיך דאָן אָפּט טרעפן מיט די צעזעלשאַפטלעכע און פֿאַרטיי־טוער, ווי אהרן טרייטמאַן ז״ל, משה פיש ז״ל און מיט מיינע חברים און פרייַנט, הירש טרייסטער ז״ל. כ׳האָב מיר בשום אופן נישט געקאָנט פֿאַרשטעלן, אַז ס׳וועט נאָך קומען צו אַ טאָטאַלער אויסרעטונג פון קליין און גרויס, יונג און אַלט. אָבער כ׳האָב געטראַכט, קודם כל, פֿאַרלאָזן יענדזשעוו און האָב אויך זיי געראָטן דאָס צו טאָן. אָבער מיין גאָטזעליקע פרוי, באַלטשע, האָט

געטראַכט, אַז קודם דאַרף איך אַנטלויפן, ווייל פּאַרטיי־לייט וועלן די ערשטע געגנומען ווערן אין לאַגער, אַבער פּרויען און קינדער וועלן זיי דאָך געוויס גאָרנישט טאָן — אַזוי האָט מען געמיינט.

איך בין אָוועק און האָב פון וויינטג געהערט די גרויליקן און איך האָב געוווסט, אַז כמעט אַלע זענען אומעבראַכט געוואָרן דורך די שרעקלעכסטע פאַרברעכער פון דער מענטשהייט פון אַלע דורות.

יאָר 1945

די מלחמה האָט זיך געענדיקט. אַ טייל פון די היטלער־מערדער האָבן באַקומען זייער פאַר־דינטע שטראָף, די הויפּט־פירער — מאַנכע פון זיי זענען באַגאַנגען זעלבסטמאָרד און אַנדערע זענען אַרעסטירט געוואָרן. אָוודאי האָט געדאַרפט זיין זייער שטראָף פיל גרעסער פאַר די אומ־געהויערע פאַרברעכנס, וואָס זענען באַגאַנגען געוואָרן קעגן דער מענטשהייט בכלל און קעגן דעם יידישן פאָלק בפרט. אַמווינציקסטן זענען באַשראָפט געוואָרן די אַנטיסעמיטן און אַ גרויסער טייל פאַליאַקן, וועלכע האָבן אַקטיוו מיטגעהאָלפן צו דער ליקווידאַציע פון די יידן.

די פּוילישע אַנטיסעמיטן און דער אַ. ק. (אַרמיאַ קראַיאָווא) איז נאָך ווייניק געווען דאָס, וואָס די היטלער־מערדער האָבן אויסגעמאָרדעט די זעקס מיליאָן יידן, צווישן זיי איבער דריי מיליאָן פּוילישע יידן. ווי אַ דאָרן אין אויג זענען פאַר זיי געווען די איינצלנע יידן, וועלכע האָבן צום לעצטן מאָל געוואָלט כאָטש זען די חורבות פון זייער האָב און גוטס, באַטרעטן צום לעצטן מאָל דאָס אָרט, ווו די נאַענטסטע און טייערסטע זענען געגאַנגען זייער לעצטן וועג. די לעבנגעבליבענע, וועלכע זענען צוריקגעקומען אויף אַ וויילע קיין יענדזשעוו, זענען אין די נעכט אַדער אַפילו אין מיטן טאָג, באַשאָסן געוואָרן, אַ טייל פאַרוווונדעט און אַנדערע דערשאָסן געוואָרן צום טויט.

די קרוין פון דער פאַרברעכערישער אַרבעט פון אַ טייל פון דער פּוילישער באַפעלקערונג איז געווען דער קעלצער פאַגראָם, ווו צענדליקער קרבנות זענען דאָרט געפאַלן פון זייער פאַרברעכע־רישער האַנט. אויך אין אַנדערע שטעט פון פוילן האָט געהערשט אַ פאַגראָם־שטימונג. אַ גרויסער טייל פון פּוילישן פאָלק האָט געהאָלפן אומברענגען דאָס פּוילישע יידנטום בעת דער היטלער־אָקופּאַציע און אויך נאָכדעם וועו די היטלער־מערדער האָבן פאַרלאָזט פוילן, האָבן זיי געוואָלט אומברענגען די געציילטע, לעבנגעבליבענע יידן.

איך בין דאָן געווען אין ביטאָם (אויבערשלעזיע). מיין האָרץ האָט געבלוטיקט פון דעם אַלעמען. וועגן זיך באַזעצן צוריק אין יענדזשעוו איז קיין רייד נישט געווען, מיין וועג איז געווען, העלפן די וויניקע, וואָס זענען פאַרבליבן, פאַרלאָזן פוילן און עולה־זיין קיין ארץ־ישראל.

נישט דאָ איז דאָס אָרט צו דערציילן ווי אַזוי מיר, די יחידים, האָבן אָנגעהויבן אָרגאַניזירן די קינדערהיימען, די קיבוצים בייַ דער ציוניסטישער באַוועגונג, די גרויסע דעמאָנסטראַציעס פאַר אַ יידישער מדינה אין א״י און דער עיקר — די „בריחה״ און די אומלעגאַלע עליה. מיר האָבן נישט געווווסט וואָס ס׳דערוואַרט אונדז ציוניסטישע טוער. די יידישע פּ.פּ.ר. (יעווסעקציע) האָט געקעמפט קעגן אונדז מיט אַלע מיטלען, מיר זענען גרייט געווען מקריב־זיין אונדזער געשענקט לעבן און אַרויספירן די איבערגעבליבענע יידן פון פוילן. דאָס איז אַ באַזונדער הערציש קאַפּיטל אינעם קאַמף פאַר מדינת ישראל.

כ׳האָב באַשלאָסן צו באַזוכן יענדזשעוו. כ׳האָב געוווסט, אַז איך פאָר זען די שטאָט צום לעצטן מאָל, די שטאָט פון מיין שיינער יוגנט, די שטאָט פון מייַנע חלומות און פון מיינע נאַענטסטע און טייערסטע, וועלכע זענען אַזוי גרויזאַם אומגעקומען.

אין קאַטאָוויץ בין איך איינגעשטיגן אין צוג, דאָס האָרץ האָט געקלאַפּט אין דערוואַרטונג פון דעם צוזאַמענטרעף מיט דער שטאָט. כ׳האָב געוווסט, אַז יענדזשעוו איז נישט פאַרברענט געוואָרן און אַז נאָר איינצלנע פון דער פּוילישער באַפעלקערונג האָבן געליטן פון דער היטלער־מאַכט. אָבער כ׳האָב געוואָלט זיך געזעענען מיט די שטיינער איבער וועלכע אונדזערע טייערע קדושים האָבן געטראָטן, איך האָב געוואָלט הערן זייער לעצטן גאַנג צו די וואַגאָנען, וואָס האָבן זיי געפירט קיין טרעבלינקע.

אין חרובדיקן יענדזשעוו

ס׳איז געווען שפּעטער האָרבסט. וועג כ׳בין אַרויס אויף דער באַן־סטאַציע, האָט אַ בייזער רעגן געשמיטן אין פנים. פאַרנאַכט האָב איך געוואָלט דורכגיין די גאַסן. דורך אַ הינטערוועג בין

איך געגאַנגען אין שטאָט אַריין. איך בין דורכגעגאַנגען דעם פֿאַרקאַן פון די ברידער סטאָביעצקיס טאַרטאַק און מילן — דאָ האָבן משפחות געלעבט פון אַרבעט און פליט, דאָ האָבן אַמאָל זיך געהערט די געוויישן פון די טאַרטאַקן און מילן. און איצט? דורכגעגאַנגען די גרויסע האַלץ־סקלאַדעס פון די ברידער האַראָוויץ, די רייכע און אַנשטענדיקע מענטשן, וועלכע האָבן זיך תמיד אָפּגערופן אויף ייעדער וועגדונג פון דער יידישער געזעלשאַפט און איצט זענען זיי געווען נאָציאָנאַליזירט. ווי אַ שאָטן האָב איך זיך געשליכט און דורכגעגאַנגען די קלויסטער־גאַס, אין מאַרק איז געווען רוישיק, די זעלבע כוליגאַנעס פון „א.ז.נ.", וועלכע האָבן הארט פאַרן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, זיך געשטעלט ווי פיקעטן פאַר די יידישע געוועלבער, שטייען איצט אין רעדלעך און וועבן נאָך זייערע פלענער צו דערשיסן דעם לעצטן ייד, פרידבערג, וועלכער האָט געהאָט אַ האַלץ־ און קוילן־סקלאַד אין דער בית־מדרש־גאַס און זיינס אַ קוזינע, וועלכע איז אים געקומען באַזוכן.

אין די יאָרן 1945—1946 אין פוילן, נאָכן פאַרענדיקן די צווייטע וועלט־מלחמה. אַ גרופּע באַפרייטע זעלנער פון דער פוילישער און סאָוויעטישער אַרמיי, פאַרטיזאַנער, געטאָ־קעמפּפער, בראש מיט ישראל גורטמאַן, וועלכער האָלט אַ פאַרלעזונג רופענדיק עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל.

פרידבערג איז געווען דער איינציקער ייד אין יענדזשעוו, ער האָט געווינט אין אַ קליין צימערל פון האַלפּערנס וויינונג, אין דער וואַידיסלאַווער גאַס, וועגן דעם האָט מען מיר נאָך דער־ציילט אין סאָסנאָוויץ.

די דאָזיקע באַנדעס האָבן מיך אָנגעהויבן אָבסערווירן, כ׳בין שנעל אַריין אין דער פינטשעווער גאַס — אין דער ריכטונג צו דער מיל פון די שותפים ר׳ מרדכי יוסף וועדיגער ז״ל און ברידער שפילבערג ז״ל, צו אונדזערס אַ באַקאַנטן קריסט, שיפּא (מילנער פון דער מיל). כ׳בין אַריין אין שטוב צו זיי. ער, זיין פרוי און טעכטער האָבן זיך דערפרייט מיט מיר. כ׳בין אַרויס מיט שיפּאַן אויפן מיל־הויף, דאָ איז קיינער נישט געבליבן. אין דער ווינונג פון לאָגאַריקן בוכהאַלטער און געשעפּטס־פירער פון די מילן און טאַרטאַק, לעבט איצט דער פאַרטרעטער פונעם דירעקטאָר, די טייערע משפּחה, די טייערע מענטשן, ר׳ הענער וואַקסבוים ז״ל, זיין ליבע פרוי ברכה ז״ל, די טעכטער צירל, חוה, נחמהקע. קיינער פון זיי איז נישט פאַרבליבן!

אין דער דאָזיקער מיל האָט געאַרבעט ר׳ ישראלקע וואַקסבוים ז״ל, וואָס האָט צענדליקער יאָרן פון שווייס און אַרבעט אָפּגעגעבן דער מיל, זיין טייערע פאַמיליע — קיין זכר פון קיינעם!...

דאָ אויפן הויף האָט געווינט דער מיטאַייגנטימער פון די מילן און טאַרטאַק ר׳ אברהם יוסף שפילבערג ז״ל, זיין פאַמיליע. קיינער איז נישט געבליבן, אָחוץ די אייניציקע טאָכטער, מאַניע האַראָוויץ־שפילבערג, וועלכע האָט זיך געראַטעוועט (היינט אין ישראל).

שיפּא האָט פּאַרשטאַנען מיין ווייטיק, ער האָט מיך שנעל אַרײַנגעכאַפּט צו זיך אין שטוב און מכבד געווען מיט ברענפן און פּאַרבייסן. איך בין די גאַנצע נאַכט נישט געשלאָפן און געהאַלטן דעם רעזשאַלוואַר אַנגעלאַדנט אויף יעדן פּאַל...

באַלד אין דער פרי בין איך אַריין צו דער פּאַמיליע וואָכאָוויטש, אַן עלטער פּאַרפּאַלק, זיי האָבן זיך ביידע צעווײַנט ווי קליינע קינדער און מיר דערציילט מיט וואָס פּאַר אַן אַכזריות לייבוש רענקאַשינסקי ז״ל, זיין פרוי ברכה ז״ל און קינדער, זענען אַרויסגעטריבן געוואָרן צו זייער לעצטן וועג.

פּאַמעלעך בין איך דורכגעגאַנגען די פּינטשעווער גאַס, די געוועלבער זענען אָפן, אָבער אויפן אָרט פון די יידישע סוחרים און קרעמער — פּאָליאַקן, וואָס האָבן אַלץ אינערגענומען.

צוזאַמען מיט שיפּאַן בין איך אַוועק אויף קאָשטשעלנע גאַס, ווו איך האָב געווויינט מיט מיין פּאַמיליע און מיין שוויגער פּערל וואָלפּשטאָק ז״ל מיט איר טאָכטער פייגעלע ז״ל. מ׳האָט געדאַרפט האָבן אייזערנע כוחות, אָבער איך האָב געשפּאַנט ווי אין אַ קאָשמאַר. איך בין אַרויף אין מיין אַמאָליקער ווויונונג, דאָ האָבן שוין מיינע נערוון נישט אויסגעהאַלטן, כ׳האָב אויסגעבראָכן אין אַ היסטעריש ספּאַזמאַטיש געווויין, — דאָס זעלבע מעבל, אַלץ ווי פריער... נאָר מיינע נאָענטסטע און טייערסטע, די ליבע באַלטשע ז״ל, מיין זון אַרטוש ז״ל, די טאָכטער לושיא ז״ל, זיי זענען אַלע געגאַנגען דעם לעצטן וועג קיין טרעבלינקע...

שיפּאַ האָט מיך שנעל אַרויסגעפירט פון דער ווויונונג .איך בין אַוועק צו דער באַן נישט אומ־קוקנדיק זיך מער...

„פּועלי־ציון" קאָנפערענץ אין פוילן אין יאָר 1946

אויפן בילד פון ל׳ינקס צו רעכטס : י. חלאָדניעוויטש (איצט חבר וויצע־פּאָרזיצער אין תל־אביבער שטאָט־ראַט, רעדט בייַ דער טריבונע), דרייטער פון אים טוביה בארזשיקאָווסקי ז״ל. ביים פּרעזידיום טיש זיצן ראובן רובינעק, ישראל גורטמאַן, סטעפאַן גראיעק, אינזש. אנשל רייס און פראָפ. זאַק, (די נעמען פון די איבעריקע אומבאַקאַנט).

שאול גרינברג
חולון

בתי־תפילה כלליים, „שטיבלעך", רבנים ואדמו"רים, מורי־הוראה „בלי־קודש" ואנשי־ציבור

בגשתנו להקים יד־ושם לקהלתנו הקדושה והמושמדת, על ידי הוצאת „ספר יזכור לינדז'יוב", מחובתנו להעלות ב„ספר־זכרון" זה, את זכר רבנינו, מורי־ההוראה ויתר הנושאים בעול בעניני הדת ובעניני הציבור, בין שהלכו לעולמם בבוא מועדם, ובין אלה שמסרו את נפשם על קדושת העם ותורתו, יחד עם בני קהלתם המפוארת.

א. בתי־תפילה כלליים:

כזכור, היתה עירנו ינדז'יוב, בין הקהלות החדשות, שליהודים הותר להתיישב בהן, רק אחרי כשלון המרד הפולני, — בשנת 1863, ולכן טרם זכתה עירנו להקים בה בית־כנסת לתפארת — כפי שהדבר היה נהוג בכל קהלות ישראל — והסתפקה בשני בתי־תפילה קהלתיים ומרכזיים שהם: בית המדרש הגדול, שנמצא ברחוב, שנקרא ע"י היהודים „בית מדרש־גאס" (שם זה היה שמור בפי יהודי ינדז'יוב, גם לאחר, שמועצת העיריה החליטה לקרוא את הרחוב הזה על שם הלוחם היהודי במלחמת המרד הפולני, המפקד „ברק יוסלביץ").

אחת הכניסות של בית־תפילה זה, חיברה אותו עם „בית המדרש הקטן" שעל ידו, שאליו היו באים בני עירנו להתפלל, תפילה בציבור. קול־התפילה וקול לימוד־התורה של בחורי־חמד שבעיר, היה עולה בו, מהשכמת הבוקר עד לשעה מאוחרת בלילה.

המתפללים, מכל חוגי הציבור היהודי שבעיר, היו הולכים ומתחלפים. זה הולך וזה בא, לשפוך את שיחו לפני בורא השמים וארץ ולאמירת „קדיש", בימי אבל, ר"ל, וביום־השנה למות יקיריהם.

בית המדרש הגדול היה מלא ספרי־קודש: שסי"ם, מדרשים וכו'. השולחנות והספסלים היו תמיד מיושבים בחורים ואברכים, שנפשם חשקה בתורה ואיש את רעהו יעזור בהסברת הסוגיות החמורות שבש"ס ומפורשיו.

יצוין לשבח, כי, כמעט רוב בני החסידים שעברו אחר כך ל„שטיבלעך" ואפילו אלה, שיצאו, כביכול, לתרבות רעה (נעשו ציונים, ר"ל), למדו מראש בבית־המדרש הזה.

גם אבי ז"ל וגם אנכי, היינו בין „חובשי בית המדרש" הזה, במשך כמה שנים.

ייזכרו לברכה לומדי בית־המדרש, ששמותיהם זכורים לי, משום שלמדתי אתם בעונה אחת והם:

בני השוחטים דמתא: שלמה, ראובן, משה ויחיאל פאס, משה, אלימלך, זוסמן ומרדכי קוקיאלקו (זה האחרון נמצא בארץ), משה, מרדכי פרדס, חיים שמואל פרוכט, משה ברנר ובנו של ר' שמואל לדרמן, ששמו לא זכור לי.

בשבתות ובחגים התפללו כאן מאות יהודים, מכל השכבות, שנהרו הנה מכל קצוי העיר, כדי לשמוע אל הרינה והתפילה והקריאה בתורה מפי החזנים ר' יעקב גוטמן ור' יקותיאל טייטלבוים.

בתור גבאי כיהן ר' העניך מוטלה ז"ל, שהתמסר בלבו ונפשו לעבודת־הקודש

ושראה בבית המדרש שלנו את „בית־המקדש־מעט" — כפי שנקראו בתי־התפילה שבישראל. אתו יחד פעל ועשה הגבאי ר׳ מיכאל דמבובסקי ז״ל.

בבית התפילה הקטן עבר בימים הנוראים לפני התיבה השוחט ר׳ יעקב יצחק פאס ז״ל, יחד עם בניו, שלימדם פרק בשירה ובזמרה על טהרת הקודש.

ב. בתי־תפלה חסידיים („שטיבלעך" בלע״ז)

פרק מיוחד בחיים הדתיים והמסורתיים של יהודי ינדז׳יוב, תפסו בתי־התפילה החסידיים שבעיר.

הצו החסידי — „עבדו את ד׳ בשמחה" — השתמר בכל בתי־החסידים שבעירנו. מי מאתנו אינו זוכר את קולות השירה והזימרה, שבקעו ועלו מבתי־תפילה אלה? ובאזני מי מאתנו, אינם מצלצלים עוד אותם הניגונים הנפלאים, שהיתה בהם התלהבות־דקדושה, התרוממות־הנפש והדביקות בד׳ ומצוותיו, כחוט המשולש, שלא ינותק מדור לדור?

עולים בזכרוני ימי־השבתות וימי־החג ובמיוחד „הימים הנוראים" שבאותם ה„שטיבלעך" ואותם היהודים הנפלאים, כשהיו נוהרים בהמוניהם לבתי־תפילתם, מעוטרים בבגדי־המשי שלהם וכובעי ה„סאמעט" או ה„שטריימלעך" על ראשיהם ועל ידיהם — בניהם וחתניהם „אברכי־המשי", העושים „אגודה אחת" למלא רצונו של מקום ולעבדו בלב שלם. ואני נזכר גם באותן השיחות, שיחתם של תלמידי־חכמים ושומרי משמרת בדרכי חסידות, שזקניהם היו מרבים לספר בשבחם של צדיקים ונפלאותיהם וצעיריהם שותים בצמא את דבריהם ובמיוחד של אלה, שחזרו מבתי האדמו״רים שליט״א ושזכו, רק עכשו, להתבשם מתורתם ומדרכיהם בחסידות.

מה יפים היו אותם הזמנים, ומה נהדר היה המראה בליל ויום „שמחת־התורה" בבתי־החסידים האלה וכמה היו מרגינים את לבות מאות היהודים, אנשים, נשים וטף, מבין המוני ישראל שבעירנו, שנהרו לחזות בתפילתם ולשמוע את שירתם, ולהסתכל בריקודיהם, כשהם דבוקים וצמודים ל„ספרי־התורה" שבידיהם ושמחים בצותא, בשמחת התורה!

בינדז׳יוב היו בתי־התפילה החסידיים החשובים והבולטים ביותר, של חסידי גור, שבראשם עמדו המו״צ הרה״ג ר׳ שמשון ז״ל, ר׳ שמחה בונם ור׳ מרדכי יוסף ורדיגר ובניו, ר׳ מנדל שפילברג ובניו, ר׳ חנוך־העניך ווקסבוים, ר׳ מנדל צוקר, האחים קאופמן, ר׳ שמואל אליהו מרקוביצקי ור׳ פיבל הרשברג.

רובם ככולם, היו חברי „אגודת ישראל" שנוסדה ע״י האדמו״ר מגור זצ״ל ושלפי התקנה שהתקין, למדו חסידיו „שיעור", בין שחרית למוסף.

חסידי גור הצטיינו גם במדת „גמילות החסדים", שנעשתה על ידם ביד רחבה ובצנעה.

אם חסידי־גור הקפידו שלבתי־התפילה שלהם, לא יחדרו „אלמנטים זרים", כלומר, אנשים שאינם מסתופפים בצל מורם ורבם, הרי „חסידי־אלכסנדר", לא הקפידו כל כך ב„שטיבל" שלהם מצאו את מקומם גם חברי „המזרחי".

בין מתפללי ה„שטיבל" דאלכסנדר, זכורים לי: ר׳ מאיר׳ל ברנר, ר׳ גדליהו ברמץ, ר׳ הרש פישל גוזה, ר׳ שלמה דודקיביץ ור׳ משה וורגון ז״ל.

ב„ימים הנוראים" התפלל בו ה„מוספים" ר׳ יצחק ליב פרידברג ז״ל. קרא בתורה — ר׳ שאול ענוך ז״ל.

גבאי בית־התפילה היו: ר׳ מאיר ברנר, גדליהו ברמץ ואלתר ברלין. שלושתם היו גם מפעילי „לינת הצדק" שבעירנו.

ב„שטיבל" דפוריסוב התפללו פעמים (שני „מניינים") בכל ימי שבת וחגים. כל בני משפחתנו התפללו באותו ה„שטיבל". (אבי ז"ל היה מחלק זמנו ומתפלל שבת אחת כאן, ושבת שניה — בבית התפילה של חברת „חסד של אמת", שהוא היה גם הגבאי שלו).

ב„שטיבל" זה התרכזו כל נכדיו של ר' יהושע העשל היילפרין, ר' שמעלקא נידזויצקי ובנו יהושע דוד ור' פייבל (חתנו של סנדר בקר).

מחוסר כספים, לא בנה לו „שטיבל דפוריסוב" מקום תפילה משלו והתפללו בדירת דודי, ר' שלום וינברג ז"ל, אולם, כאשר נפטר אביו, הרב מלטוביץ ז"ל והוא יצא למלא מקומו ברבנות הנ"ל, עברו חסידי פוריסוב להתפלל בבית „התלמוד תורה" בקרבת בית־התפילה לחסידי רדומסק, שמנו כשני מניינים בלבד. אם כי בתי החסידים נמצאו בשכנות, שמר כל „שטיבל" על צביונו החסידי המיוחד.

הגבאי לבית־החסידים הזה היה ר' אליעזר ברלין.

חברת „חסד של אמת" דאגה לרכישת מקום־תפילה משלהם. נעשתה מגבית לצרכי בניית בית־תפילה, רחב־ידים, והודות לתרומה הכספית הגדולה של ר' יעקב הורוביץ ובניו אהרן ויקותיאל, רכשה מגרש מאת הגב' שיוביץ והקימו עליו בנין לתפארת („עזרת הנשים" נבנתה בקומה העליונה).

בבית־תפילה זה היו מתפללים גם בכל ימות השבוע. ב„ימים הנוראים" צר היה המקום מלהכיל את מאות המתפללים שנהרו אליו.

כמנהג ישראל סבא, היו חוגגים בבית־תפילה זה, במיוחד, את ז' אדר וחג השבועות, כימי זכרון למשה רבינו ודוד המלך, עליהם השלום, בתפלות מיוחדות ובחגיגיות יתירה ועריכת „קדישא רבה" ו„סעודת־מצוה" לעוסקים ב„חסד של אמת" והלויית המת.

גבאי בית התפילה היו: ר' צבי הירשל גרינברג, ר' נתן ליפמנוביץ ור' זאב קלוסקה, ששמרו על הפקדון הזה בנאמנות ומסירות עד ליומם האחרון.

גם ב„לינת־הצדק" היה מנין, שריכז בתוכו כשני מניינים מתפללים ובתור גבאי שלו שימש חתנו של ר' יצחק מאיר לנדוי ז"ל (ששמו נשכח ממני).

גם ל„המזרחי" ו„הפועל המזרחי" היה בית־תפילה מיוחד משלו רק לשבתות וחגים. חברי התנועות הנ"ל היו באים להתפלל שם, ללמוד שיעור בגמרא, בצוותא וגם לשיחות־חברים מעניני דיומא. בתור בעלי־תפילה שמשו החברים ר' יוסף פרידמן, חזן בית התפילה שנהיה לסוחר, ור' אהרן טריימן. גם הנוער הדתי־לאומי שבעיר התרכז בבית־תפילה זה.

האחראים על הסדר וניהול המשק של בית־התפילה היו חברי המזכירות של „המזרחי" ו„הפועל המזרחי".

גם בדירת רבנו האחרון, הגאון רבי יחיאל ישעיהו ווינברג הי"ד, היה מנין קבוע (הרב ז"ל היה בא לבית־המדרש הגדול, אך לעתים רחוקות) שבו התפללו ידידי הרב וגם חסידי חותנו האדמו"ר מחנצ'ין זצ"ל.

היה גם „שטיבל" לחסידי פינצ'וב, שלצערי, אינני זוכר את שמות הגבאים שלו. כן היה בעירנו בית־תפילה של „אגודת ישראל", בבית־הספר „יסודי התורה" והגבאי שלו היה ר' משה גוטליב ז"ל.

גם בבית האדמו"ר ר' שלמה שפירא הי"ד, שנקרא ה„רבי מסובקוב", היה מנין קבוע, שהתפללו בו מדי יום ביומו חסידיו ומעריציו של האדמו"ר הי"ד.

„מנין פרטי" בשביל אנשי הסביבה, היה גם בביתו של ר' יהודה שאול היילפרין ז"ל, ואותו דבר גם בדירתו של ר' ענזל הורוביץ ז"ל.

ההסתדרות הציונית הכללית בעירנו אירגנה ל„ימים הנוראים" מקום־תפילה באולם הגדול שבביתה.

התרכזו במקום־תפילה זה, מאות מתפללים ורובם כמובן, מחוגי הציונים. הנהלת ה„מועדון הציוני" דאגה לבעלי־תפילה, יודעי־נגן ומומחים בנוסחאות המסורתיות, לשביעת רצונם של הבאים אליהם „לשמוע אל הרינה ואל התפלה".

ג. רבנים, מורי־הוראה, כליקודש ואנשי ציבור

1. רבנים

רבה הראשון של ינדז׳יוב — לאחר שהותר ליהודים להתיישב בה — היה הגאון רבי ירחמיאל משה מינצברג ז״ל, שנקרא „הרב דלוקוב". לצערנו לא נשתמרו בידינו שום פרטים עליו וגם לא הצלחנו לקבלם מכל מקור שהוא.

אחריו, בא לכהן בעירנו הגאון רבי אהרן ווינברג ז״ל, מחותנו של האדמו״ר מחנצ׳ין זצ״ל.

עליו מצאנו בספר „אהלי שם" לר׳ שמואל נח גוטליב ז״ל מפינסק, שהופיע בשנת תרע״ב, את השורות המעטות הללו:

„הרב ר׳ אהרן ווינברג נולד בשנת תרי״ח, נתקבל לרב בתרמ״ח בעיר ינדז׳יוב ובשנת תר״ן, נתמנה לרב בעיר יענדז׳עוו הנ״ל. יש לו צענז של רבני פולין".

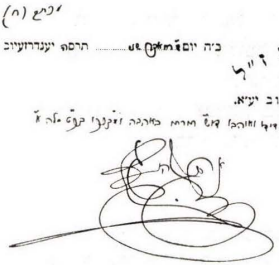
כנראה ההבדל בין שנת „התקבלותו" כרב בעירנו ובין שנת „מינויו" מקורו בקבלת ה„צענז" של רבני פולין, שנדרש לפי החוק לשם קבלת תואר רב.

רבנו השלישי והאחרון היה בנו הגאון רבי יחיאל ישעיהו ווינברג הי״ד שהושמד על ידי הנאצים הארורים יחד עם רעיתו הרבנית ובתם וכל בני קהילתו.

לצערנו, לא מצאנו את תמונותיהם של שני הרבנים האחרונים, — האב והבן, —

פקסימיליה מכתב־ידו של הקדוש הרב
ר׳ יחיאל ישעיהו ווינברג הי״ד

פקסימיליה מכתב־ידו וחתימתו של הרב
ר׳ אהרן ווינברג ז״ל

ובכדי לציין, בכל זאת, במשהו את זכר רבנינו אלה ז"ל ב„ספר הזכרון" לעירם, נעשו גלופאות מכתב ידם וחתימותיהם והיה לנו זאת לזכרון.*

2. מורי־הוראה:

הרה"ג החסיד ר' שמשון בירנשטוק ז"ל — היה תלמיד חכם גדול וברר־דעת גם בעניני העולם. מטובי חסידי גור בעירנו. לצערנו לא נמצאה תמונתו ואף מי שיכתוב פרק מיוחד עליו ועל פעולתו, אבל שמו נזכר לתהילה בכמה מאמרים שנתפרסמו בספרנו.

הרה"ג ר' גבריאל טייכהולץ הי"ד, מחסידי גור. לא הצלחנו לקבל שום פרטים על חייו ופעולותיו בעירנו, מחוץ לזה שהוא נתקבל למו"צ בעירנו בשנת 1938.

3. אדמו"רים:

האדמו"ר רבי שלמה שפירא הי"ד, חתנו של האדמו"ר מחנצ'ין וגיסו של רבנו האחרון רבי יחיאל ישעיהו ווינברג הי"ד. גר הרבה שנים בינדז'יוב והושמד, יחד עם משפחתו, מעריציו ובני קהלתו. מעשיו הטובים נזכרו בכמה מאמרים שבספרנו.

4. שוחטים ובודקים: (האחרונים)

ר' יעקב לובלינג, ר' יעקב יצחק פאס ור' שמואל קוקיולקה, כולם מילאו את מלאכת־הקודש באמונה והיו חביבים על הציבור, שמתו, כמוהם מות קדושים — הי"ד!

5. מוהלים, סופר סת"ם, חזנים, מנקרים, בעלי מקוואות וקברנים:

ר' יוסף הורוביץ (מוהל), ר' יעקב פרדס (סופר סת"ם), ר' יעקב גוטמן (חזן בבית המדרש הגדול), ר' יקותיאל טיטלבוים (חזן בבית המדרש הקטן), ר' הירש פישל גזזה (מנקר), ר' שלמה מַנלה (בעל המקוה), ר' יוסף שלאר, הנקרא, יוסל לונציצינר (קברן).

6. חברי ועד הקהלה: (האחרונים)

יו"ר הקהלה: ר' ברוך זייד (ז"ל), (לפי א"ב) יצחק איצקוביץ, משה גוטליב, הרשל וולפוביץ, מאיר ליפמנוביץ, יעקב רוזנהולץ ואברהם יוסף שפילברג ז"ל. ר' יוסף טיטלמן (מזכיר הקהלה היהודית).

7. חברי המועצה העירונית: (האחרונים)

עו"ד רומן בלומל, הרשל גרינברג, יוסף גורפינקל ומשה זילברשטיין.

8. בעלי מקצועות חפשיים: (האחרונים)

רופאים: ד"ר ישראל בר, ד"ר פולק וד"ר מקוב.

עורכי־דין: רומן בלומל, ד"ר טישלביץ וד"ר אלפרד פדרגרין (מת בסקרזיסקו).

רופאי־שניים: ד"ר י. שפרמן ואשתו, גב' בשה עפשטיין־גיברמן, גב' ד"ר מרים מקוב.

טכנאי־שניים: אברהם ברקוביץ והרש־וולף טייכנר.

חובשים: אברהם סובקובסקי וליבל סובקובסקי.

* אחרי חתימת מאמר זה, הצלחנו לקבל תמונה מהלווית נרצחי סטאבי, שנרצחו בשנת 1936 ובה נמצאת תמונתו של הרב ר' יחיאל ישעיהו ווינברג זצ"ל, שהספיד את הנרצחים.
תמונה זו נשמרה ע"י הגב' אסתר רייזמן ז"ל ונמסרה לנו, על־ידי בניה והיא תפורסם בספר ה„יזכור", שבו יסופר גם על הרצח הנ"ל.

ה מ ע ר כ ת

מענדל האַראַוויץ
תל־אביב

א ביסל זכרונות פון מיין געטא־לעבן

דער אָנהויב

בשעת דעם אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה האָב איך מיט מיינע קינדער געווויינט אין יענדזשעוו.

כ׳בין געווען איינער פון דער קליינער צאָל יענדזשעווער יידן, וואָס האָבן נישט באַווייזן צו אַנטלויפן פון שטאָט.

מיט מיר זענען געווען מיין גאָטזעליקע פרוי שרהלע ז״ל און מיין נאָך נישט געהייראַטע טאָכטער העלאַ ז״ל — אַ לערערין אין אַ שטאָט־שול און מיין בן־יחיד מאָניעק — דער אייניקער פון מיינע קינדער, וואָס איז געבליבן לעבן און ווויינט איצט אין אַמעריקע.

דעם 5 סעפּטעמבער 1939, האָבן די דייטשן זייער שטאַרק באָמבאַרדירט די שטאָט און נישט ווייט פון מיין ווווינונג, וועלכע האָט זיך געפונען נאָענט צו דער באַן־סטאַציע איז געפאַלן אַ באָמבע אויפן הויז פון יידישן בעקער סלאָבענצקי און עס פּאַרברענט. דערבייַ זענען אומגעקומען אויך 43 היימלאָזע פּאָליאַקן, אַלטע און יונגע, וועלכע זענען געווען אין אַדורכפּאַרנדיקן אויטאָבוס און אַרייַנגעלאָפן אין דעם הויז זיך באַהאַלטן בעת דער באָמבאַרדירונג. אין דעם הויז האָבן געווויינט בלויז יידן. אָבער צום גליק איז קיינער פון זיי נישט געווען אין דער היים און בדרך נס זענען זיי ניצול געווואָרן פון אַ זיכערן טויט, פאַרלירנדיק דערביי אַלץ, וואָס זיי האָבן פאַרמאָגט...

מיר האָבן באַשלאָסן זיך לאָזן אין שטאָט אַריין צו מיין עלטערער טאָכטער זאָשקע ז״ל (די פרוי פון משה פרייס ז״ל).

דער שאָסיי אין שטאָט אַריין איז געווען פול מיט אויטאָמאָבילן און וועגענער און אַן אַ שיעור פיסגייער, וואָס האָבן אָנגעהויבן וואַנדערן פון זייערע היימען...

מיין טאָכטער העלאַ איז אַוועק זיך געזעגענען מיט איר חתן מאיר פינקעלשטיין ז״ל, וועלכער איז מאָביליזירט געווואָרן צום פּוילישן מיליטער און זיך געווואָלט לאָזן וואַנ־דערן צום מזרח.

קומענדיק צו דער עלטערער טאָכטער, האָבן מיר געטראָפן אַ פאַרשלאָסענע דירה. דער בעל־הבית פונעם הויז, ווו זי האָט געווויינט, — דער פּאָוויאַטאָווער דאָקטאָר פּזשיפּקאָווסקי, האָט אונדז אַוועקגעפירט צו זיינס אַ באַקאַנטן קריסט אויף דער קרא־קעווער גאַס און מיר האָבן דאָרט איבערגענעכטיקט, צוזאַמען מיט ר׳ נתן מינץ און זיין משפּחה.

אין דער פרי האָבן מיר געהערט די „גוטע בשורה״, אַז די דייטשע טאַנקען האָבן שוין פול געמאַכט דעם שטאָט מאַרק.

די ערשטע נגישות

מיר זענען אַרויס פון קעלער און זיך געפרווט דורך זייטיקע געסלעך זיך צוקריגן צו אונדזער טאָכטערס דירה, אָבער שוין אויף אייניעם פון די הויפן, דורך וועלכע מיר האָבן זיך געוואָלט דערשלאָגן אַהינצו, האָבן מיר דערזעען די ערשטע דייטשן, וועלכע

האָבן אונדז רעווידירט און ביי מיר געפונען אַ קוך־מעסער. ער האָט מיר מיטן מעסער גענעבן אַ זעץ אין נאָז און אונדז דערלויבט ווייטער גיין.

אויפן וועג האָבן מיר ווייטער געטראָפן ר׳ נתן מינץ מיט זיין משפחה. ליידער איז פון דער גרויסער משפחה געבליבן לעבן בלויז איין זון, רפאל, וועלכער איז געלאָפן קיין רוסלאַנד, דאָרט איבערגעלעבט די מלחמה און ווינט איצט אין חיפה.

די דייטשן האָבן אַנגעהויבן באַווייזן זייער „גבורה"...

אין אַ געווּיסן פּרימאָרגן האָבן די דייטשע זעלנער זיך אַריינגעריסן אין די ווינונ־גען, אַרויסגעטריבן אַלע מענער, יידן און קריסטן און איינער פון די אָפּיצירן האָט אונדז געמאָלדן, אַז מיר וועלן אַזוי בלייבן שטייען אויפן אָרט, ביז די גאַנצע אַרמיי וועט דורכמאַרשירן די שטאָט און אַז מיר וועלן בלייבן פאַראַנטוואָרטלעך, אַז ס׳זאָל קיינעם פון זיי נישט געשען קיין שום עוולה...

אויפן מאַרק־פלאַץ האָבן זיך געפונען אַלע אָן אויסנאַם, יונג און אַלט, צווישן זיי אַלטע און קראַנקע מענטשן, וועלכע מען האָט אַרויסגעטריבן פון זייערע דירות, בלויז אין זייער אונטערוועש. די נאַכט איז געווען אַ קאַלטע און צומאָרגנס איז געווען זייער הייס. מיר זענען געווען אַרומגערינגלט מיט באַוואָפנטע סאָלדאָטן, וועלכע האָבן נישט דערלויבט צו ברענגען אונדז אָפילו אַ ביסל וואַסער.

אַ פּאָר שעה שפּעטער, האָט מען אונדז באַפרייט. פרויען און קינדער האָט מען אָפּגעשיקט אַ היים און די מענער זענען אויפגעפאָדערט געוואָרן עפּענען די געשעפטן און וואַרשטאָטן. מען האָט אונדז נאָך אַמאָל געמאָלדן, אַז טאָמער וועט עפּעס געשען, וועט די גאַנצע שטאָט, יידן און קריסטן, זיין דערפאָר פאַראַנטוואָרטלעך.

דער ערשטער יודענראַט

די דייטשן האָבן באַשטימט דעם ערשטן יודענראַט, וועלכער האָט געדאַרפט זיין דער „אויספירער" פון זייערע פאַראַרדענונגען אין באַצוג צו דער יידישער באָפעל־קערונג. ליידער האָט דער יודענראַט נישט צופרידנגעשטעלט ביידע צדדים...

אין אַ געוויסער פינצטערער נאַכט, אַ קורצע צייט פאַרן איינאַרדענען דאָס ערשטע געטאָ, האָבן די ס.ס.־לייט געמאַכט אַ „נאַכט־באַזוך" ביי די מיטגלידער פון „יודענ־ראַט. איינעם פון זיי אַוועקגעפירט קיין קעלץ און די רעשט קיין אוישוויץ. קיינער פון זיי האָט שוין מער נישט געזען יענדזשעוו...

עס איז באַשטימט געוואָרן אַ נייער „פרעזעס" פאַרן „יודענראַט" און אויך נייע מיטגלידער.

אין „געטאָ"

אַזוי ווי אין גאַנץ פוילן האָט מען אויך אין יענדזשעוו געשאַפן אַ געטאָ וווהין מען האָט אַריינגעשטופט די גאַנצע יידישע באָפעלקערונג.

זעלבפאַרשטענדלעך, אַז אויך ביי אונדז האָט געהערשט די זעלבע „אַרדענונג" ווי אין אַלע אַנדערע געטאָס אין פוילן. כ׳לאָז מיך נישט אַריין אין קיין פּרטים, ווייל שוין אַנדערע פון אונדזער „שארית הפליטה" האָבן געשריבן אַדער דערציילט זייערע איבער־לעבענישן פאַרן יזכור־בוך.

דאָס געטאָ איז געשאַפן געוואָרן אין חודש יולי 1940 און דאָס פאַרשקלאַפּטע לעבן פון די יענדזשעווער יידן האָט זיך דאָרט געצויגן ביז דעם דעם שרעקלעכן טאָג פון 16טן סעפּטעמבער 1942.

די ערשטע אויסזידלונג

אין דער נאַכט אויפן 16טן סעפטעמבער 1942 האָבן אַלע יידן אין געטאָ דער־דערפילט, אַז זיי שטייען פאַר אַ גרויסן שטורעם, אַז עפּעס שרעקלעכס וועט פאַרקומען. די הערצער האָבן געציטערט און די מוחות האָבן פיבערהאַפט געאַרבעט, וואָסער נייע צרה שטייט פאַר אונדז? קיינער האָט נישט געוווסט און קיינער האָט נישט געגלייבט, אַז יענדזשעווער יידן שטייען פאַר דער פולשטענדיקער פאַרניכטונג!... אָבער דאָס שרעקלעכסטע פון שרעקלעכן איז פאַרט געשען.

פאַרטאָגס האָבן די געסטאַפּאָ־לייט צוזאַמען מיט די ס.ס.־באַנדעס, דייטשע זשאַנדאַרן און פּוילישע פּאָליציאַנטן אַרומגערינגלט דאָס גאַנצע געטאָ און ווי אַ סטאָדע שעפּסן אַרויסגעטריבן אַלע יידן, יונג און אַלט, זקנים און זקנות, פרויען און פּיצלעך קינדער — אויפן מאַרק־פּלאַץ. געהאַלטן זיי עטלעכע שעה און דערנאָך האָט זיך אַנ־געהויבן דאָס גרויזאַמע שפּיל פון „מי לחיים ומי למות". מען האָט יעדן גוט באַטראַכט און קאַנטראָלירט.

כ׳בין געשטאַנען צוזאַמען מיט מיין פרוי, שרהלע ז״ל, מיינע ביידע טעכטער, זאָשקאַ און העלאַ, מיין בן־יחיד משה (מאָניעק) און זאָשקעס פיריאַריק טעכטערל, מינדעלע, הי״ד.

מיך, מיין זון מאָניעק און מיין איידעם משה פרייס ז״ל האָבן די רוצחים באַשטימט „לחיים", און אַלע מיינע טייערסטע — „למות". מיין איניקל האָט געשריגן צו מיין זון: „פּעטער! פאַרוואָס לאָזטו אונדז איבער, די באָבע איז דאָך אויך מיט אונדז. רַא־טעווע אונדז!" מיר האָבן אָבער גאָרנישט געקאָנט העלפן. מיר זענען געבליבן און זיי האָט מען געטריבן צו דער באַן, צוזאַמען מיט דער גאַנצער יענדזשעווער קהלה, אַריין־געפאַקט אין די וואַגאָנען און זיי טראַנספאָרטירט קיין טרעבלינקע אין די גאַז־קאַמערן.

ווי שעפּסן צו דער שחיטה האָט מען יידן געפּירט... צום טויט־מאַרשרוט ׃

דאָס קליינע געטאָ

פון דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג האָט מען איבערגעלאָזט בלויז 230 מענטשן. די דאָזיקע „אויסדערוויילטע" האָט מען פֿאַרזאַמלט אויף אַ פּלאַץ נישט ווייט פון דעם ליקווידירטן געטאָ אין קליינע הייזלעך, וואָס זענען באַלד אַרומגעצוימט מיט שטאַכלדראָט און דאָס איז פֿאַרוואַנדלט געווארן אין דעם קליינעם געטאָ.

עס איז כדאי צו פֿאַרצייכענען דעם פֿאַלגנדיקן פֿאַקט:

שטייענדיק ביים פענצטער אין מיין צימערל אין דעם קליינעם געטאָ, האָב איך באַמערקט מענטשן־שאָטנס, וואָס באַווענגן זיך אין דרויסן. כ׳בין אַרויס און האָב דערזען אַ יענדזשעווער פֿאַליאַק, מיטן נאָמען יאַנושעק, גייט דער ערשטער און נאָך אים שלעפּן זיך נאָך עטלעכע מענער און פרויען און נאָך זיי קליינע קינדער, אַלע יידן, צווישן זיי ר׳ יעקב יצחק שוחט מיט זיין איידעם פרדס און זייערע משפּחות. זיי האָבן געפונען אַ „לייטישן קריסט", דעם פֿאַליאַק יאַנושעק, וועלכער האָט מסכים געווען זיי צו באַהאַלטן ביי זיך, זיי, מיט זייער געלט, צירונג און ווערטזאַכן און אַ סך טעקסטיל־סחורות. שפּעטער, וען ער האָט דערזען, אַז די דייטשן טרייבן ארויס די יידן פון יענדזשעוו, האָט דער „לייטישער קריסט" זיי אַרויסגעטריבן און אָפּגעפירט צו דער באַן צום טראַנספּאָרט פון די יענדזשעווער יידן. כ׳האָב אַליין געהערט ווי ער האָט זיי אונטערגעיאָגט מיט די ווערטער: „אײַלט זיך צו, ווייל איר וועט נאָך פֿאַרשפּעטיקן די באַן!"... זיי האָבן נישט „פֿאַרשפּעטיקט" און דער „הומאַנישער" פֿאַליאַק האָט דערפילט דעם גוטן טעם פון „רצחת וגם ירשת".

אונדזער אַרבעט אין קליינעם געטאָ

פון די 230 געבליבענע יידן האָבן די דייטשן געשיקט אַ טייל אויף אַרבעט אויף דער נאָענטער באַן־סטאַציע סענדזישעוו. דאָרט זענען געווען גרויסע סקלאַדעס, וווּ מען האָט אויסגעארבעט פֿאַרשידענע טיילן צו באַן־וואַגאָנעס און אויך גרויסע קוילן־מאַגאַזינען. אַן אָנדער טייל פון אונדז האָט מען באַשעפטיקט ביים ליקווידירן דאָס יידישע פֿאַרמעגן, וואָס איז נאָך פֿאַרבליבן אין געטאָ. מ׳האָט אַלץ סאָרטירט, פֿאַרפּאַקט און איבערגעשיקט קיין דייטשלאַנד. שטוב־זאָכן האָבן די דייטשן פֿאַרקויפט כלומרשט דורך אַ ליציטאַציע, זיך און די פֿאַליאַקן פון דער יידן־ריינער שטאָט יענדזשעוו און איר אומגעגנט.

איך און נאָך עטלעכע יידן פלעגן בלייבן אין געטאָ און אַרבעטן אין דער קיך, וווּ מען האָט געקאָכט עסן פֿאַר די, וואָס האָבן גאָארבעט אויסערן געטאָ.

איך בין אויך באַשטימט געווארן אַלס „גרעבער" פון קברים פֿאַר די קרבנות פון נאַצי־רעזשים, וועלכע האָבן נישט געפּעלט אויך נאָך דער גרויסער ליקווידאַציע פון געטאָ.

צוויי וואָכן נאָך דער ערשטער אויסזידלונג האָט מען פון יענדזשעוו טראַנספּאָרטירט נאָך קלענערע גרופּעס יידן פון דער אומגעגנט אין טרעבלינקער קרעמאַטאָריע. מיט די דערשאָסענע אויפן אָרט האָבן מיר זיך מטפל געווען און זיי געבראַנגט צו קבורה.

פֿאַרן טראַנספּאָרטירן זיי צו זייער לעצטן וועג, האָט מען זיי געהאַלטן מאַנכעס מאָל אַפֿילו עטלעכע טעג אויפן חזירים־מאַרק, אויף דער גרעסטער קעלט און שלאַקס־רעגנס. פיל פון זיי זענען געשטאָרבן אויפן דאָזיקן פלאַץ. דאָס זענען געווען די יידן פון בוסק און פּינטשעוו, וועלכע האָבן נישט געהאָט אויפן אָרט קיין באַן־סטאַציעס און מען האָט

זיי דעריבער געמוזט שיקן דורך יענדזשעוו. מיר זענען געווען די שטומע עדות פון זייערע ליידן און פיין.

די אויסזידלונג פון וואידיסלאוו

וואידיסלאוו איז אַ קליין שטעטל, נישט ווייט פון יענדזשעוו. פאַר דער מלחמה האָט וואידיסלאוו אַדמיניסטראַטיוו געהערט צום יענדזשעווער פאַווייאַט. דער יענדזשעווער יודענראַט איז אויך געווען דער מושל איבערן דאָזיקן שטעטל. די אויסזידלונג פון די וואידיסלאווער יידן איז פאַרגעקומען מיט 4 טעג שפעטער ווי פון יענדזשעוו — דעם 20סטן סעפטעמבער 1942.

צומאַרגנס, נאָך דער ערשטער אויסזידלונג פון יענדזשעוו, האָב איך באַקומען, דורך אַ פּאָליאַק, אַ בריוו פון מיינעם אַ קוזין, וועלכער האָט מיר געשריבן וועגן דער פּאַניק וואָס הערשט דאָרט און געפרעגט אַן עצה וואָס צו טאָן. כ׳האָב אים געענטפערט דורכן זעלבן שליח, אַז ער זאָל זיך ראַטעווען און וואָס שנעלער אַנטלויפן. ער איז אַוועק צוזאַמען מיט זיין משפּחה אין וואָלד אַריין. דאָס זעלבע האָבן געטון פיל דאָרטיקע יידן. די רשימה פון די דייטשע הערשער האָט געוויזן, אַז עס דאַרפן זיך פון וואידיסלאַוו מעלדן 2800 יידן, אָבער למעשה האָבן זיך געמאָלדן עפּעס מער ווי 500, די רעשט זענען זיך צעלאָפן אין די וועלדער און דאָרט געלעבט אין אוממענטשלעכע באַדינגונגען. זיי האָבן שטאַרק געליטן פון דער קעלט און אַ סך פון זיי זענען צוריקגעקומען אין זייער שטעטל און פון דאָרט געגאַנגען צו דער שחיטה. אַ גאַנץ קליינער טייל פון זיי האָבן זיך צוגעטשעפּעט צו דער קליינער יענדזשעווער גרופּע, וואָס איז יעדן טאָג געפאָרן צו דער אַרבעט קיין סענדזישעוו און אַזוי אַרום זיך נאָך דערהאַלטן ביים לעבן.

איך באַגראָב טויטע

ווי כ׳האָב שוין דערמאָנט, איז חוץ מיין אַרבעט אין דער געטאָ־קיך, געווען מיין „אויפגאָבע" — באַגראָבן די טויטע. אויף דעם סמך האָב איך באַקומען אַ דערלויבעניש אַרויסצוגיין פון געטאָ, וויל מערסטנטייל האָבן די נאַציס דערשאָסן זייערע יידישע קרבנות אין שטאָט גופא.

שטענדיק האָבן זיי פון אונדז געפאָדערט וואָס שנעלער אָפּצורוימען דאָס אָרט וווּ די קרבנות זענען געלעגן. מיט מיר האָבן מיטגעאַרבעט נאָך 8 יידן. פון זיי האָט זיך באַזונדערס אויסגעצייכנט זעליג וואַקסבוים, וואָס האָט זיך גוט אַריינטירט אין די פלעצער פון די נייע קברים. אַן איבערגעבענער עסקן אין די קבורה־ענינים איז אויך געווען גרינבערג, וועמענס פאָטער איז פאַר דער מלחמה געווען פון די חשובסטע מתעסקים אין דער „חברה קדישא". זיין ברודער, שאול גרינבערג, וווינט אין חולון און איז זייער אַקטיוו אין „ארגון עולי ינדז׳יוב". מיין שותף צו דער טרויעריקער, אָבער הייליקער אַרבעט אין יענדזשעווער געטאָ, האָט ליידער די מלחמה נישט איבערגעלעבט.

דער ביטערער גורל פון סטאַשעווער יידן אויף אַרישע פאַפּירן

אין סטאַשעוו, נישט ווייט פון יענדזשעוו, האָט זיך געעפנט אַ מקור ווו מ׳האָט „פאַבריצירט" אַרישע דאָקומענטן פאַר יידן. עס האָבן זיך געלאָזט אַהין יידן פון גאַנץ פוילן, בפרט פון וואַרשע און לאָדזש.

פֿאַרנדיק אַהין און צוריק מיט דער קאַלייקע, זענען זיי דורכגעפֿאָרן די יענדזשע־ווער באַן־סטאַציע. דער פירער פון דער קאַלייקע איז געווען אַ גרויסער אַנטיסעמיט, ער האָט דערשנאַפּט די זאַך און געמאַלדן די געסטאַפּאָ, אַז אין דער קאַלייקע פֿאָרן זשידעס אויף פֿאַלשע אַרישע דאָקומענטן. די געסטאַפּאָ־לייט האָבן זיך אָנגעכאַפּט אין דער מציאה, רעווידירט די קאַלייקע און פֿאַרהאַלטן 6 מענער און איין פרוי מיט אַ קליין קינד אין די אָרעמעס. מען האָט זיי אַלע אויסגעשטעלט אין איין שורה און דער־שאָסן. גראָד האָט דער מאַן פון דער אומגליקלעכער פרוי מיטן קינד, זיך באַווײַזן אָרויס־צוכאַפּן פון דער קאַלייקע איידער מען האָט רעווידירט זיינע דאָקומענטן און זיך באַ־האַלטן. גלייך נאָך דער עקזעקוציע האָט מען פון מיר געפֿאָדערט אָפּצורימען דעם פלאַץ און קובר זיין די דערשאָסענע. צומאָרגנס איז דער אומגליקלעכער מאַן געקומען באַווײַנען דעם טראַגישן טויט פון זיין פרוי און קינד...

12 חסידים גראָבן זיך קברים

איין מאָל האָט מיר זעליג וואַקסבוים געמאָלדן, אַז ער האָט געפונען אויפן בית־עולם 12 נייע קברים, וואָס מיר האָבן זיי נישט געגראָבן. מיר האָבן געמוסען אויס־פֿאָרשן די זאַך און עס האָט זיך אַרויסגעווײַזן, אַז ס'זענען געבליבן אַ קליינע גרופּע חסידישע מענטשן, וואָס האָבן זיך געהאַלטן צוזאַמען. זיי האָבן געהאָט אין פּיאַסקי אַ באַקאַנטן פּויער, וואָס האָט מסכים געווען זיי ביי זיך צו באַהאַלטן. ער האָט פֿאַר זיי אויסגעבויט אַ גרויסן בונקער און די חסידים האָבן פון דער צווייטער זייט אויסגע־גראָבן 12 קברים פֿאַר זיך על כל צרה שלא תבוא... זיי האָבן זיך אַפּילו ריזיקירט און אויפגעבויט אַ סוכה, ווו זיי האָבן מקיים געווען די מצוה „לישב בסוכה", און שמחת־תורה זיך אַפּילו דאָרט משמח געווען. אַ געוויסע צייט האָט דער פּויער פֿאַר גוט געלט זיי באַזאָרגט מיט שפּייז־פֿראָדוקטן. ווי לאַנג זיי האָבן דאָרט געלעבט און ווען זיי זענען אומגעקומען איז מיר נישט באַקאַנט (אַ טייל האָט מען געשיקט קיין סקאַרזשיסקאַ).

קומענדיק אַמאָל אויפן בית־הקברות האָב איך געזען, ווי די פּויערים פון די אָרו־מיקע דערפּער האָבן אָרויסגעריסן אַלע מצבות, זיי אויסגעלייגט אויף דער ערד און איבער זיי געפּירט זייערע חזירים און בהמות צו דער טאַרגאָוויסקאַ.

די דייטשן האָבן נישט דערלויבט צו מאַכן אינדיווידועלע קברים, נאָר פֿאַר יעדער באַרטיע דערשאָסענע האָט מען געגראָבן איין קבר און זיי אַלע צוזאַמען קובר געווען.

אין אַווינקל פון בית־הקברות האָב איך נאָך געפונען אַ גאַנצע מצבה מיטן אויפ־שריפט „דיקערמאַן".

אַמאָל — שבת אין דער פרי — האָבן די דייטשע רוצחים דערשאָסן דריי יונגע יידישע בחורים. זיי האָבן מיך אַרויסגערופן און באַפוילן: „אין 15 מינוט זאָל דאָס „ד—ק" זיין באַגראָבן!" דאָס איז געווען די שפּראַך פון די „קולטורעלע" דייטשן!

קומענדיק דאָס מאָל צום בית־הקברות האָבן מיר געזען אויף אונדזערע אייגענע אויגן, ווי די פּויערים פון דער אומגעגנט צעווארפֿן אַלע מצבות, נעמען צו די ציגל מיט די שטיינער, און מיר האָבן געמוזט קוקן און שווייגן...

דער סוף פון דאָם קליינע געטאָ

צווישן 22סטן און 24סטן פעברואַר 1943, צווי וואָכן נאָך מיין לעצטן געשפּרעך מיטן גוטבאַזיצער רוזשיצקי, וועמען כ'האָב אָנגפֿאַרטרויט מיין געלט, זענען די ס.ס.־לייט

פלוצלינג אַריין אין געטאָ. זיי האָבן אַלעמען פֿאַרטומלט מיט זייערע געשרייען און געוואַלדן. זיי האָבן אַלע אַרויסגעטריבן פון די הייזלעך, ווו דאָס קליינע געטאָ זיך געפונען. אויסערן געטאָ, נישט ווייט פון דעם הייזל ווו איך האָב געוווינט, האָט זיך געפונען דאָס הייזל פון אַ פּאָליאַק מיטן נאָמען ביאַלקעוויטש, אַ וואַלד־אויפזעער, כדי צו אים אַריבערצוקומען, האָט מען געדאַרפט אַריבערקריכן די צוים פון שטאַכלדראָט, וואָס האָט אַרומגענומען דאָס געטאָ און אויך אַריבערשפרייזן דאָס שמאָלע טייכל, וואָס האָט אָפּגעטיילט ביאַלקעוויטשס הויז פון געטאָ. כ׳האָב געוואָלט אַנטלויפן מיט מיין זון פון געטאָ. מיר האָבן געכאַפּט די וואַליזקעס און שנעל אַריבער דעם פֿאַרקאָן און דאָס טייכל און זיך באַהאַלטן ביי דעם פּאָליאַק עד יעבור זעם. אָבער פון אונטער דער ערד האָט זיך באַווייזן אַ „פּאָלקסדויטש" און געזאָגט צו מיין זון: „מאָניעק, צוריק אין געטאָ, ווען נישט, דערשיס איך דיך. איך טו דאָס אָבער נישט, ווייל איך קען אייך. איך רעט אייך צוריקצוגיין אין געטאָ. איך וועל זיך מאָכן נישט זעענדיק!". מיר האָבן נישט געהאָט קיין אַנדערע ברירה און צוריקגעגאַנגען אין געטאָ, איבערלאָזנדיק די וואַליזקעס מיט אונדזערע זאַכן אויף הפקר...

אין איינעם פון די הייזלעך איז געווען דער אַזוי גערופענער „עפּידעמישער שפּיטאָל".

דער הויפּט־דאָקטאָר פון שפּיטאָל, ד״ר בער־מיט זיין פרוי, האָבן זיך באַצייטנס אָפּגעטראָגן, אָבער די זעכצן קראַנקע, וואָס זענען דאָרט געווען, בלויז מענער, האָט מען האָפּולן אַרויסגיין פון די בעטן און זיך שטעלן נאָכמיטאָג און בארוועסט אין איין שורה, און מען האָט זיי אַלעמען אויסגעשאָסן מיט אַ מאַשין־געווער.

דאָס האָבן איך געזען מיט מיינע אייגענע אויגן. נאָר איינער פון זיי — שמואל וואַרגאָן — האָט זיך שנעל אַריינטירט, וואָס עס דערוואַרט אים, און ער האָט אָנגעטרויבן לויפן מיט איבערמענטשלעכע כוחות, און הגם מען האָט אים נאָכגעשאָסן און געיאָגט, איז ער בדרך נס ניצול געוואָרן, געבליבן לעבן, און ווינט איצט אין אויס־טראַליע.

אויפן פּלאַץ, ווהין מען האָט אונדז געטריבן, האָט מען דורכגעפירט אַ סעלעקציע, געמאַכט פון אונדז דריי גרופּן, אויפגעזעצט אויף אויטאָמאָבילן און אָפּגעשיקט קיין סקאָרזשיסקא־קאַמיענאַ.

עס איז געקומען אַ דייטשער מייסטער מיטן נאָמען באָטענשלעגער, כדי צו וועט־בירן אַרבעטער פאַר דער סקאָרזשיסקער אַמוניציע־פאַבריק „האַסאַג".

אין איינעם פון די אויטאָמאָבילן, וואָס האָבן אונדז געפירט קיין סקאָרזשיסקא, איז אויך געווען מיין איידעם משה פרייס ז״ל און זיינע צוויי חברים ראַקאָווסקי און ברייטבאַרט (אַ זון פון יואל ברייטבאַרט). זיי האָבן באַשלאָסן אונטערצוקויפן איינעם פון זייערע שומרים, כדי ער זאָל ביי די כענטשינער בערג פאַרן לאַנגזאַם און זיי צו דערמעגלעכן אַראָפּצושפרינגען פון אויטאָמאָביל און אַנטלויפן. דער דייטש האָט מסכים געווען און זיי זענען בשלום אַראָפּגעשפרונגען, אָבער די אַנדערע ס.ס.־לייט האָבן עס באַמערקט און זיי נאָכגעשאָסן. צום גליק האָבן זיי קיינעם נישט געטראָפן.

אַלע דריי האָבן זיך דערשלעפּט ביז ליסאַקאָוו, אַ דאָרף נעבן יענדזשעוו און דאָרט געפונען אַ באַקאַנטן פויער, וואָס האָט זיי באַהאַלטן עטלעכע טעג. נאָך דעם האָט ער זיך „באַרעכנט"... זיי אַלע דריי דערהרגעט און זעלבפאַרשטענדלעך אויך געירשנט דאָס געלט, וואָס זיי האָבן ביי זיך געהאַט...

אין סקאַרזשיסקאָ האָט מען מיך מיט מיין זון משה (מאָניעק) איבערגעשיקט צו אַרבעט אין „ווערק אַ".

בסך־הכל האָט מען פון קליינעם געטאָ קיין סקאַרזשיסקאָ־קאָמיענאַ אַריבערגעפירט 180 יענדזשעוועך יידן. צו זיי איז צוגעקומען נאָך 130 יידן פון אַנדערע ערטער. אַ טייל פון אונדזער גרופּע איז אַנטלאָפן, אַנדערע האָט מען דערשאָסן פאַר פאַרשידענע „חטאים" קעגן דעם אוממענטשלעכן רעזשים, וואָס האָט געהערשט אין דאָזיקן לאַגער.

ווען מיינע ליידן און פיין אין דאָזיקן לאַגער, ווי אויך ווען מיינע איבערלעבענישן ביז דער באַפרייאונג, האָב איך איבערגעגעבן אַ געניויעם באַריכט אין יד ושם.

מיין זון משה־מאָניעק, איז מיט זיין פרוי אַוועק קיין אַמעריקע. דאָרט געבוירן צוויי זין און מאַכט אַ שיין לעבן אין ניו־דזשערסי.

קלמן כענטשינסקי
חולון

מיינע איבערלעבענישן אין דער צווייטער וועלט־מלחמה

דאָס יאָר 1939 האָט זיך אָנגעהויבן אונטערן צייכן פון גרויסע געשעענישן. מען האָט פאַרויס־געזען, אַז סיוועט זיין אַ יאָר פון וויכטיקע פאָליטישע געשעענישן. יעדער האָט געפילט, אַז עס שוועבט אַ שווערע לופט איבער די פויילישע הימלען, בפרט יידן האָבן עס געפילט אויף יעדן טריט און שריט. די אונטערדריקונג פון די יידישע רעכט איז דערגאַנגען צו אַן אומדערהערטער מדרגה. די כוליגאַנישע ענדעקעס האָבן אומאויפהערלעך אַרגאַניזירט זיי־ערע פיקעטן פאַר די יידישע קראָמען און געפירט אַ ביטערן קאַמף קעגן יידישע פרנסות און קעגן יידישן קיום בכלל. דער אַנטיסעמיטיזם האָט אין די לעצטע פון די דרייסיקער יאָרן אַרומגעכאַפט פוילן ווי אַ פייער, וואָס איז געוואָרן אַלעמאָל געפערלעכער. יידן האָבן געפילט, אַז זיי זענען געוואָרן הפקר. פאַר שלאָגן יידן איז מען שוין כמעט נישט באַשטראָפט געוואָרן... עס איז געוואָרן כמעט אַן אָנגענומענע טאָג־טעגלעכע נאַטירלעכע דערשיינונג. ווירטשאַפטלעך האָבן יידן זיי־ער שנעל פאַרלוירן זייערע פאָזיציעס. מען האָט געפילט, אַז עס וועט עפּעס געשען, אָבער קיינער האָט זיך נישט געקאָנט פאַרשטעלן, וואָס פאַרא צורה וועט האָבן דאָס, וואָס וועט געשען. יידן — ווי דער שטייגער — האָבן זיך געפרווועט טרייסטן, אַז אַלץ וועט אַריבער בשלום. אָבער אַדאָלף היטלער, ימ״ש, האָט געהאַלטן אין בערלין זיינע רעדעס. זיין האָבן קיין גוטס נישט אָנגעזאָגט.

אין יענער צייט האָב איך געווויינט אין סאָכאָוויץ, אָבער מיט מיין האַרץ און נשמה בין איך געבליבן פאַרבונדן מיט מיין היימשטאָט יענדזשעוו, ווו איך האָב פאַרבראַכט מיינע בעסטע יוגנט־יאָרן און אויך געהאַט אַ חלק אין דער געזעלשאַפטלעכער און קולטורעלער אַרבעט פון מיין שטעטל.

די צווייטע וועלט־מלחמה האָט מיך געטראָפן אין סאָסנאָוויץ. דער זומער 1939 איז געווען אין עקאָנאָמישן זין זייער אַ שלעכטער; אין אַלע בראַנזשעס האָט געהערשט אַ שטילשטאַנד, קיינער האָט זיך נישט געוואָלט נעמען צו גרעסערע אונטערנעמונגען, ווייל מ׳האָט געפילט, אַז עס גייט אַ שטורעם. אין אַנהייב פון די זומער־וואַקאַציעס האָב איך, פונקט ווי יעדעס יאָר, אַרויסגעשיקט מיין פרוי, לאה ע״ה, און מיין בן־יחיד, שרגא (פעליקס), אין די בעסקידן אין דער געגנט פון ביליץ־ביאַלאַ, קיין שטשירק, וואָס איז געלעגן ביי דער גרענעץ פון טשעכאָסלאָוואָקיע. אויך אין די בערג האָט מען זיך געפילט נישט היימלעך און יעדער האָט געשפירט, אַז עס איז ערב־מלחמה. דאָס פויליש מיליטער האָט כסדר פאַרפעסטיקט זיינע גרענעץ־פאָזיציעס. אין אַ געוויסן מאָמענט האָט פוילן אויך אָנגעהויבן דורכפירן אַ שטילע מאָבילזאַציע פון די „פאָלקס־פאַרטיידיקער" און

דערנאָך אַפילו אַן אָפּיציעלע מאָביליזאַציע פון געוויכע מיליטעריש אָפּטיילונגען. מיר האָבן באַשלאָסן צוריקצופֿאָרן אַהיים. עס האָט זיך לייכט געריידט „פֿאָרן אַהיים", אָבער עס איז שווער געווען דאָס דורכצופֿירן. די באַנען זענען פול געווען מיט מאָביליזירטע זעלנער און מיט גרויסע שוועריקייטן האָבן מיר זיך אַריינבאַקומען אין באַן. אין צוג האָט זיך געפּילט דער שרעקלעכער אַנטיסעמיטיזם. יידן האָט מען אָפּטמאָל אַרויסגעוואָרפן פון די וואַגאָנען. די מלחמה האָט זיך נאָך נישט געהאַט אָנגעהויבן, אָבער די מלחמה קעגן די יידן האָט זיך שוין געפּירט אין אַ גרויסן מאַסשטאַב. מיר האָבן אויפן וועג פֿאַרלוירן אונדזער גאַנצן באַגאַזש און קוים מיטן לעבן אָנגע־קומען קיין סאָסנאָוויץ.

קומענדיק אַהיים האָבן מיר געהאַט פֿאַרשידענע פֿלענער, אָבער מיר האָבן געטראָפן יידן, וואָס גרייטן זיך צו אָנטלויפן. קיינער האָט נישט געוווסט וווהין? אָון צו וועמען מען דאַרף זיך בכלל וונענדן? איך בין געפֿאָרן קיין יענדזשעוו זוכן אַ פּלאַץ פֿאַר מיין „בני־בית". איך האָב געוווסט, אַז אויב עס וועט אויסברעכן די מלחמה, וועל איך מוזן גיין צום מיליטער און כ׳האָב געוואָלט פֿאַרזי־כערן, אַז זיי זאָלן זיך געפינען צוזאַמען מיט מיין משפּחה.

קיין יענדזשעוו בין איך געקומען עטלעכע טעג פֿאַרן מלחמה־אויסברוך. די שטאָט און אירע יידן זענען נאָך געווען רואיק, ס׳איז נאָך געווען שטיל, דאָס לעבן איז געגאַנגען נאָרמאַל, מען האָט אָפּילו מאָביליזירט אַ טייל מענטשן, אָבער דאָס האָט ביי אַלעמען אויסגעזען אַ נאָרמאַלע זאַך, עס האָנדלט זיך דאָך וועגן אַ צייט, וועו מען שטייט פֿאַר מלחמה־מעגלעכקייטן, עס איז אָבער געווען אַ משונהדיקע שטילקייט און רואיקייט, עס האָט אויסגעזען אַזוי, ווי יעדער איינער פון די יענדזשעווער יידן טראַכט זיך: „וואָס־וואָס, נאָר קיין יענדזשעוו וועט דאָך היטלער נישט קומען"...

אין יענדזשעוו האָב איך זיך געטראָפן מיט מייַנע פריינט און משפּחה און איך האָב זיך באַזאָרגט מיט אַ דירה. איך האָב געוואָלט פֿאַרן צוריק קיין סאָסנאָוויץ און דאָ קומט אָן אַ ידיעה, אַז פֿאַר ציווילע מענטשן איז די באַן דערלויבט נאָר ביז צוועלף אין אָוונט. איך בין אַוועק צו דער באַן און האָב געטראָפן פול־אָנגעפּראָפּטע וואַגאָנען מיט שכורע סאָלדאָטן אוּן רעזערוויסטן. פֿאַר יידן איז געווען ממש סכנות־נפשות אַרויפצוגיין אויף די צוגן, ווייל מען האָט זיי אַרויסגעוואָרפן פון די באַנען וועו זיי זענען געווען אין פולן גאַנג. קוים אַ לעבעדיקער בין איך אַרויף אויף אַ צוג. געהאָנגען אויף די טרעפּ אוּן אַזוי זיך דערשלאָגן קיין סאָסנאָוויץ!

איך בין אָנגעקומען אין אָוונט, די שטאָט איז געווען איינגעהילט אין אַ טיפֿער פינצטערניש די עלעקטריש לאָמפּן זענען שוין געווען פֿאַרטונקלט, אָלע זענען געווען פֿאַרמאַכט אין די הייזער אוּן האָבן מורא געהאַט אַרויסצוווייזן די פֿנימער. יידן זענען שוין דאָן געווען הפקר. אין שטאָט האָבן מאָרשירט גרויסע מיליטעריש אָפּטיילונגען, וועלכע זענען געגאַנגען אין דער ריכטונג צו דער דייטשער גרענעץ. אַ גוואַלדיקע נערוועזקייט האָט אַרומגעכאַפּט די גאַנצע באַפעלקערונג אוּן בפרט די יידישע.

די דאָזיקע נאַכט איז געווען פֿאַר אונדז אַ גורלדיקע. מיר האָבן אַלע געוואָרט אויף ידיעות אוּן נישט געוווסט וואָס עס וועט געשען? קיינער איז אָבער נישט געגאַנגען שלאָפֿן. יעדער איז געווען זיכער, אַז אָט־אָט קומט אַן אַ ידיעה, אַז די מלחמה איז שוין אויסגעבראָכן. אין דער שטילקייט פון דער נאַכט האָט זיך געהערט דאָס ערוויש פון ערפֿלאָנען אוּן מיר זענען געווען זיכער, אַז דאָס זענען פוילישע ערפֿלאָנען צו שיצן די גרענעצן פון פוילן אוּן אירע איינוווינער. די צייט האָט זיך געשלעפּט ביז עס איז געוואָרן דריי אַ זייגער פֿאַרטאָג.

פלוצים האָט דער ראַדיאָ געמאָלדן, אַז היטלער איז נאָר־וואָס באַפֿאַלן פוילן, אַריבער מיט זיינע אַרמייען די גרענעצן אוּן ער זייעט שוין אין דעם מאָמענט טויט איבער פֿאַרשידענע שטעט אוּן דערפֿער. מיר האָבן אויך דערהערט דאָס ערוויש פון ערפֿלאָנען איבער אונדזערע קעפ אוּן עס זענען געפֿאַלן באַמבעס איבער זאָגלעמביע. די דאָמבראָווער קויל־הוטע האָט שוין געברענט. עס האָבן זיך אָנגעהויבן כסדרדיקע אַליאַרמען אוּן יעדע האַלבע שעה, כמעט, זענען מיר אַראָפּ אין קעלער, כדי זיך באַשיצן פון די באַמבעס. אַ גרויסער עולם איז געלאָפן צו דער באַן, כדי זיך דערקריגן קיין ווַאַרשע, אָדער לובלין, אָבער די באַנען זענען מער נישט געגאַנגען. אויך די באַן־סטאַציעס זענען באַמבאַרדירט געוואָרן אוּן די רעלסן זענען אויפגעריסן געוואָרן פון די באַמבעס, אַזוי אַז עס איז אינגאַנצן אָפּגעשטעלט געוואָרן דער באַן־פֿאַרקער אין פוילן אויף דער גרעסטער טייל ליניעס שוין אינעם ערשטן טאָג פון דער מלחמה.

איך האָב נאָך געהאַט מזל צו כאַפּן אַן אויטאָבוס, וואָס איז געפֿאָרן קיין קיעלץ אוּן זיך געלאָזט אין וועג אַריין. מען האָט אינגאַנצן אָפּגעשטעלט אַ ידיעה, אַז די פוילישע רעגירונג האָט אַרויס־

געגעבן אַ באַפעל, אַז אַלע וואָס קאָנען, זאָלן אַנטלויפן. אָבער אין דער אמתן איז עס געווען איינס פון די דייטשע מיטלען, מיט וועלכע זיי האָבן זיך באַגוצט, כדי צו צעטומלען די ציווילע באַפעלקערונג, כדי זי צו באַזיגן און פאַרניכטן און לייכטער מאַכן דורך דעם זייער אַריינמאַרש קיין פוילן. דער וועג איז געווען איבערפולט מיט לויפנדיקע מענטשן, פוירערס האָבן מיט זיך געפירט לעבעדיקן איינווענטאַר. גאַנץ שגעל, מיטן אָנקומען פון טאָג, האָבן זיך ווידער באַווירן דייטשע עראָפלאָנען, וועלכע זענען געפלויגן איבער אונדזערע קעפ און געהאַלטן אין איין באַשימז מיט מאַשין־געווער די ציווילע באַפעלקערונג, וואָס איז געווען אויף די וועגן. טויזנטער מענטשן זענען אומגעקומען פון די שרעקלעכע לופט־אַטאַקעס. מען האָט געזען לענג־אויס דעם גאַנצן וועג, מענטשן מיט אויפגעריסענע בייכער, וואָס זענען צעשמעטערט געוואָרן פון גראַנאַטן און נעבן זיי, זיערע בהמות. אויך מיט אָפענע בייכער. מען האָט געזען צעשאָסענע וועגענער, אויפגעריסן און צעשאָטן בעטגעוואַנט און אויך אויטאָבוסן, וואָס זענען באַשאָסן און צעשמעטערט געוואָרן. עס האָט אויסגעזען ווי נאָר אַ שוידערלעכער שריפה — חורבן און מגיפה צוזאַמען! דאָס בילד, וואָס האָט זיך אַנטפלעקט פאָר די אויגן פון די וואָס זענען געבליבן לעבן און וווייטער געגאַנגען, איז געווען גרויזאַם. אָבער דאָס איז געווען דער אָנהויב — דער ערשטער טאָג פון דער גרויזאַמער מלחמה.

אָרום 4 אַ זייגער נאָכמיטאָג, בין איך קומען אַ לעבעדיקער אָנגעקומען קיין יענדזשעוו. אויך דאָ האָב איך געטראָפן אַ מלחמה־שטימונג אין פולן ברען. די באַן־סטאַציע איז שוין געווען באַמבאַרדירט, די בריקן זענען שוין אויפגעריסן געוואָרן. דער פויליישער ראַדיאָ האָט איבער־געגעבן וועגן גרויזאַמע געשעענישן, וואָס קומען איצט פאָר אין פוילן; דער ראַדיאָ האָט דער־ציילט וועגן גרויסע און בלוטיקע קאַמפן, וואָס קומען פאָר אויף אַלע פראָנטן. מען האָט געמאָלדן, אַז שטשעקאָטשין איז אינגאַנצן פאַרברענט געוואָרן פון די באָמבעס און אַז אַ גאַנצע רייע פוילישע שטעט ברענען נאָך שווערע באָמבאַרדירונגען, וואָרשע אַליין וועלט אויך אומאויפהערלעך באָמבאַרדירט און בלוט גיסט זיך איבער אַלע שלאַכטפעלדער און אויך איבער אַלע שטעט און שטעטלעך פון פוילן.

איך בין פאַרבליבן ביז איבער שבת. זונטיק, מיטאָגצייט, האָט מען געזען, אַז די פויליש שטאָטיש מאַכט־אַרגאַנען פאַרלאָזן יענדזשעוו. מיר האָבן גלייך באַשלאָסן אויך צו פאַרלאָזן מיט זיי צוזאַמען די שטאָט, און מיר זענען אָוועק מיט אַ פויערישער פור אין דער ריכטונג פון פינטשעוו און בוסק. אין מיטן וועג קיין פינטשעוו, זענען מיר באַשאָסן געוואָרן פון די דייטשע עראָפלאָנען. צוויישן אונדז זענען אויך געווען פויליש מיליטעריש פאַרמאַציעס, פאַרשטייט זיך, אַז עס האָט נישט געפעלט קיין הרוגים און וואָס וווייטער מיר זענען פאַרויסגעגאַנגען, אַלץ גרויזאַמער איז געוואָרן דאָס בילד.

ווען מיר זענען געקומען קיין פינטשעוו, האָט זיך פאַרגלוסט אַ פאָר פוילישע סאַלדאַטן שיסן אויף אַ דייטשן עראָפלאַן; עס איז גלייך אָנגעקומען אַ כמאַרע פון דייטשע עראָפלאָנען, וואָס האָבן באַשאָסן די שטאָט מיט ברען־באָמבעס, וואָס האָבן אונטערגעצונדן די גאַנצע שטאָט. מיר איז געלונגען קוים אַ לעבעדיקער אַרויסבאַקומען זיך פון דעם דאָזיקן גהינום און איך האָב זיך געלאָזט קיין בוסק. דער וועג קיין בוסק איז אויך געווען פול מיט פויליש מיליטער, וואָס איז צוריקגעצויגן, ווי נאָר זיי האָבן אַפילו נישט געשטעלט קיין שום וויידערשטאַנד. זיי האָבן זיך צוריקגעצויגן, ווי זיי ווּאַלטן שוין יאָרן־לאַנג געווען אויפן פראָנט. זיי זענען געווען אַזוי אָפּגעריסן, כמעט אַן קליידער, אַן שיך און אַן עסן...

אַז מיר זענען אָנגעקומען קיין בוסק, האָבן מיר שוין דאָרט געטראָפן אַן אָפּטיילונג דייטשע זעלנער אויף מאָטאָציקלען באַוואָפנט מיט לייכט געווער. זיי האָבן איינס־אַן־צוויי, איינגענומען די שטאָט. דאָס זענען געווען דייטשע פאַראָשוטיסטן, וואָס זענען אַראָפּ אויף דער שטאָט הינטערן פראָנט. דאָס האָט גורם־געווען נאָך אַ גרעסערע צעטומלונג צוויישן אונדז און אויך צווישן פויליש מיליטער. עס האָט זיך גלייך אָנגעהויבן אַ געדיכטע שיסערייַ פון אַלע זייטן און די ערשטע קרבנות זענען געווען יידן, וואָס זענען געפאַלן ווי פליגן.

די דייטשע פאַראָשוטיסטן האָבן אונדז פאַרגומען און באָפוילן בלייבן שטיין מיט אויפגע־הויבענע הענט. מיר זענען אַזוי געשטאַנען אַ שעה צייט, דערנאָך זענען זיי פלוצים פאַרשוווונדן און עס האָבן זיך ווידער באַוויזן גרופּן פון פויליש מיליטער. זיי זענען געווען שטאַרק פאַר־ווונדערט, ווען מיר האָבן זיי דערציילט וועגן די דייטשן, וואָס זענען דאָ געווען און אונדז

געהאַלטן ווי געפאַנגענע אַ שעה צייט. לויפן ווייטער איז שוין נישט געווען מעגלעך, די וועגן זענען געווען געפערלעך, די פּוילישע דיוועריסאַנטן און סתם־באַנדיטן האָבן אַנגעהויבן ראַבירן און הרגענען די ציווילע באַפעלקערונג אויף די וועגן און ספּעציעל יידן.

נאָר צוויי טעג איז קיין בוסק אַריין דער הויפּט־כח פון דער דייטשער אַרמיי און ווידער זענען יידן געווען די ערשטע קרבנות. די דייטשן האָבן אַרויסגענעבן אַ באַפעל, אַז די אַלע, וואָס זענען אַנטלאָפן פון אויבערשלעזיע אַדער פון זאַגלעמביע, קאָנען באַקומען דערלויבעניש צו פאָרן אַהיים. איך האָב זיך מיט מיינע בני־ב׳ית געלאָזט אין וועג אַריין; דאָס איז נישט געווען אַזוי פשוט, ווייל מיר האָבן נישט געהאַט מיט וואָס צו פאָרן, מיר האָבן באַשלאָסן צו קויפן אַ פערד־און־וואָגן. מיר האָבן קוים זיך דערשלעפט מיטן פגר־כערד קיין ינדזשעוו און געלאָזט דאָרט שטייען דאָס פערד און וואָגן און געדונגען ביי אַ פויער אַ פערד־און־וואָגן, ער זאָל אונדז ברענגען קיין סאָסנאָוויץ.

קיין עסנוואָרג איז שוין נישט מעגלעך געווען צו באַקומען אפילו פאַר שוועך געלט, און מיר האָבן זיך געלאָזט אין וועג אַריין פשוט הונגעריקע. אופן וועג האָבן מיר אַנגעטראָפן די פאַרויסגייענדיקע דייטשע אַרמיי און מיר האָבן באַוונדערט, ווי זיי זענען געווען אויסגעשטאַט מיט די בעסטע און מאָדערנסטע מכשירים צו זייען טויט, אין דער צייט, ווען די פּוילישע אַרמיי האָט נישט געהאַט מיט וואָס צו קעמפן. אַז מיר זענען אַזוי געפאָרן קיין סאָסנאָוויץ, האָבן מיר געהערט, אַז די ספּעציעלע גרופּן פון דייטשע סאָלדאַטן זוכן יידן און דערמאָרדן זיי אויפן אָרט. מיר האָבן נישט געקאָנט באַגריפן, אַז אַזוינס קאָן געשען, האָבן מיר באַשלאָסן, אַז מיר וועלן זיך מאָכן, אַז מיר פאָרשטייען נישט קיין דייטש, אויב מען וועט אונדז פרעגן צי מיר זענען יידן און אַזוי זענען מיר אייניקע מאָל ניצול־געווארן פון טויט...

אַז מיר האָבן זיך דערנענטערט צו סלאָווקאָוו, האָבן מיר געטראָפן אייניצלנע יידן, וואָס זענען געפאָרן צוריק, מיט גרויס שרעק. זיי האָבן אונדז אויפגערעגעט, אַז די דייטשן שלעפּן אַריס די יידן פון די הייַמען, בינדן זיי און הענגען זיי אַן שוועדע שטיינער און ווארפן זיי אין וואַסער אַריין. דאָס טוען זיי נישט נאָר מיט עלטערע יידן, נאָר אפילו אויך מיט פרויען און קינדער. מיר זענען, אַז מיר קאָנען ווייטער נישט פאָרן, ווייל מיר וועלן נישט דערפאָרן קיין לעבעדיקע ביז סאָסנאָוויץ. זענען מיר אַריינגעפאָרן אין אַ דאָרף און באַשלאָסן זיך אייניצוואַנדלען צלמים און הייליקע בילדער פון אַלע מינים און אויפהענגען אויף די העלדזער, כדי אַראָפנעמען פון אונדז דעם חשד, אַז מיר זענען יידן. מיר זענען געפאָרן און אָט דערנענטערן מיר זיך צו אַ גרופּע דייטשע זעלנער. זיי שטעלן אונדז אָפּ און פרעגן צי מיר זענען יידן? מיר ענטפערן נישט קיין וואָרט, מיר מאָכן זיך נישט פאַרשטיין. זיי קוקן זיך איבער און נעמען אַן, אַז מיר פאָרשטייען באמת־נישט קיין דייטש. וווייזט אויס, אַז אַ סך האָבן געענטפערט מיט... נישט ענטפערן. זיי שטעלן דאָך אָפּ אַלעמען, פאַליאָקן אויך. מיר זענען אַדורך בשלום!

מיר פאָרן ווייטער. די הערצער זענען פאַרווייטיקט. די שרעק און דער הונגער מאָטערן אונדז אויך זייער שטאַרק. מיר דערנענטערן זיך צו בענדין און דאָ זענען מיר ווי בעפּדין ברענט. וועגן מיר קומען צו נענטער זענען מיר, אַז די שול ברענט און אַז עס ברענען פיל יידישע הייזער און יידיש האָב־און־גוטס גייט אַוועק מיטן רויך און דאָס אַרויסגעראַטעוועטע פון פייער ווערט צוראָבירט. און דאָ איז געשען דאָס שוידערלעכסטע: אַ גאַנצע יידישע גאַס ווערט אָפּגעשלאָסן, מען לאָזט קיינעם נישט אַרויס און מען ווארפט אַריין ברענ־באָמבעס, וואָס צינדן אונטער אַלע הייזער. אַ יידּ, וועמ עס געלונגט אים אַרויסבאָקומען זיך פון פייער, ווערט גלייך דערשאָסן. די דייטשע מערדער שטייען אַרום דער ברענענדיקער גאַס און זייען מאָרד אַרום און אַרום. דאָס איז געווען אַ גרויזאַם בילד. מיט פאַרקלעמטע הערצער פאָרן מיר ווייטער. מיר קומען אַן אין אַ צווייטער געגנט און באַמיען זיך צו פאָרן דורך זייטיקע וועגן. מיר זענען ווידער שוידערלעכע בילדער, וואָס פאַרגליווערן דאָס בלוט.

מיר דערשלאָגן זיך סוף־סוף קיין סאָסנאָוויץ. אויך דאָרט טרעפן מיר דאָס זעלבע שוידער־לעכע בילד: די שול ברענט, יידישע הייזער ברענען, חורבן הערשט אַרום און אַרום.

דערשראָקענע קומען מיר אַן אין אונדזער היים און פאַלן גלייך אַוועק אויף די געלעגערס. מיר שלאָפן גלייך איין, אָבער נאָר אַ קורצער צייט וואַכן מיר אויף. פאַר אונדזערע אויגן שטייען די שוידערלעכע בילדער, וואָס מיר האָבן געזען, די שוידערלעכע סצענעס לאָזן אונדז נישט שלאָפן. מען בעט שוין אויף גאָרנישט, מען וויל שוין מער נישט, ווי נאָר אַ ביסעלע רו. מען

טראַכט, אַז די מערדער קאָנען קומען און צוגעמען אַלץ וואָס זיי ווילן, אַבי נאָר זיי זאָלן אונדז צורו לאָזן.

מיר טרעפן זיך מיט באַקאַנטע מענטשן. מיר הערן זיך אָן שוידערלעכע זאַכן פון די געשעעניש, וואָס זענען דאָ פאַרגעקומען פאַר דער צייט, וואָס מיר זענען נישט געווען; מען האָט יידן אַרויסגענומען פון זייערע ווינונגען און דערשאָסן, מען האָט אויך דערשאָסן יידן אין די ווינונגען, מען האָט אויך אַ סך מענטשן אַרויסגעפירט הינטערן שטאָט, אין די וועלדער און זיי דאָרט געטויט. מען האָט אויסגעזוכט באַהאַלטענע יידן, זיי אַרויסגעשלעפט פון די קעלערס און דערשאָסן. מען האָט צעראַבירט אַלע יידישע געשעפטן און צוגענומען אַלץ, וואָס עס איז דאָרט געווען. מען האָט צעשטערט יידישע הייזער, צעבראָכן און באַשעדיקט אַלץ, וואָס מען האָט נאָר געפונען. אַלע האָבן גלעיבט אין טויט־שרעק, ידעד שעה קומען אַן נייע ידיעות און נייע פאַראַדענונגען — אייניע ערגער פון דער צווייטער. הייַנט פרי, דאַרפן זיך צושטעלן אַלע יידישע מענער אין דער געביידע פון מאַגיסטראַט, מען פירט אַריין די יידן אין די קעלערן, וואָס האָבן געדינט פאַר „שוץ־ערטער" קעגן באַמבאַרדירונגען, יידן מוזן שטיין אַ גאַנצן טאָג, דערווייל נישטערט מען צווישן די שטייענדיקע אין קעלער און מען פירט אַרויס די יידישע אינטעליגענץ, וועלכע ווערט אַוועקגעפירט אין אַן אומבאַקאַנטער ריכטונג, מען וויסט נישט, וואָס מיט זיי איז גשעען, מען וויסט נאָר איין זאַך, — אַז זיי זענען שוין מער נישט צוריקגעקומען, מיט שוידער שטויסן מיר זיך אָן ווו מען האָט זיי גשעיקט...

דערווייל קומען אָן נייע פאַראַדענונגען, מען פאַדערט פון דער יידישער באַפעלקערונג קאָנטריבוציעס: גאָלד, זילבער, בריליאַנטן, וואַלענע וועש און פוטערס. יידן גיבן אַלץ, וואָס מען פאַדערט פון זיי, אַבי מען זאָל זיי לאָזן לעבן.

עס אַנטשטייט אַ יודענראַט, אַרגאַניזירט דורך די דייטשן, וו יידן וועלן פאַרוואַנדלט אין אַרויסהעלפער פון די מערדער און זייערע מעשים תעתועים. עס קומען אָן גזירות נאָך גזירות, די באַוועגונג פון די יידן וועלט באַגרענעצט סיי אין צייט וי אויך אין אָרט. דערנאָך קומט אָן אַ נייע גזירה: מען נעמט צונויף יידן און מען שיקט זיי אַרויס מיט אויטאָס כלומרשט צו דער אַרבעט, אָבער אין דער אמתן וועלן זיי אַוועקגעשיקט אין די געביטן, וואָס זענען באַזעצט דורך די סאָוויעטן. דאָרט לאָזט מען זיי אַראָפּ אין אַ וואַלד און מען שיסט אויף זיי, סיי מיטן צוועק צו טויטן וויי אויך כדי איבערצושרעקן. יידן לויפן אין דער ריכטונג פון דער סאָוויעטישער גרענעץ, מען דאַרף איבערשווימען אַ טייך און אַ סך מענטשן וועלן דאָרט דערטרונקען. די יענעקע, וואָס קומען אַריבער בשלום אויף דער צווייטער זייט האָבן אויך דאָרט אויסצושטיין אַן אַ שיעור פאַרפאַלגונגען.

די צייט שטייט נישט און מיט איר וועלט וואָס אַמאָל שיטערער די יידישע באַפעלקערונג אין שטאָט, אַ גרויסער טייל יידן איז אומגעבראַכט געוואָרן אין די ערשטע טעג פון דער אָקופּאַציע, אַ צווייטער — איז אַרויסגעשיקט געוואָרן אין די סאָוויעטישע געביטן און אַן אַנדער טייל איז אונדזערע „פאַרוואַרגערס" פון דער „יידישער געמיינדע", מיטן טרויעריק־באַרימטן מאַניע מערין בראָש, העלפן צו די דייטשן אונדז צו פאַרניכטן. זייער אָפט האָלטן זיי פאַר אונדז דרשות מיט פאַרזיכערונגען, אַז אויב מיר וועלן זיך אויפפירן גוט און אַרבעטן מיט מסירות־נפש פאַר דער דייטשער קריגס־אינדוסטרי, וועלן מיר בלייבן לעבן. דאָס זענען אָבער געווען פאַלשע פאַרזיכערונגען. זיי האָבן גוט געוווסט, אַז דאָס איז אַ ליגן, פאַקטיש האָבן זיי געטאָן נאָר איין זאַך — זיי האָבן געהאָלפן די דייטשן אונדז פירן צו דער שחיטה; זיי שטעלן אויף אונטערגעמונגען פון פאַרשידענעם כאַראַקטער, ווו די יידן גייען אַרבעטן, אָבער דאָס העלפט קייענעם נישט. אויף אַ רעגירונג אופן וועלן מענטשן אַרויסגעשיקט צו דער אַרבעט אַדער צו פאַרניכטונג.

עדן פרימאָרגן וועלן יידן אפּגעשיקט קיין קאָטאָוויץ מיטן טראַמווייַ צו קערן דאָרט דאָס שניי, רייניקן די גאַסן און בכלל פירן זיי דאָרט אויס אַלערליי שווערע אַרבעטן. ידדן פאַרנאַכט קומען זיי צורוק דערשעפּטע, הונגעריקע און אפּטמאָל קומט מען שוין בכלל נישט צוריק און מען וויסט אפּילו נישט ווו זייער געביין איז אהינגעקומען. אויף זייער אָרט זענען דאָ נייע קרבנות, וואָס מען שיקט אויסצופילן די ריינען פון די, וואָס זענען שוין מער נישטאָ. מען אַרבעט וויידער און אַזוי לויפט די צייט און מען לעבט אומאויפהערלעך אין טויט־שרעק.

עס זענען אָבער אויך פאַראַן אַנדערע יידן. דערווייל מאַכן זיי אַ גוט לעבן, און ווי עס זעט אויס זענען זיי דערווייל אויך זיכער מיטן לעבן. די אַלע, וואָס אַרבעטן אין דער „יידישער קולטוס־געמיינדע" מיט מאַניעק מערין בראש לעבן דאָרט רואיק, אַן זאָרגן... די גמינע־לייט נעמען

ביי די גבירים און סתם־יידן געלט־קאָנטריבוציעס און יידן, אויס מורא, צאָלן וויפל מען פאָדערט פון זיי, אָבי בלייבן לעבן.

זומער 1942 איז אָנגעקומען אַ באָפעל, אַז אַלע יידן, אַלט און יונג, פרויען און קינדער, דאַרפן זיך צושטעלן אויפן ספּאָרט־פּלאַץ צום זאַמלפונקט. דער זעלבער באָפעל איז אַרויסגעגעבן געוואָרן גלייכצייטיק פאַר די יידן אין סאָסנאָוויץ, בעגדין און דאָמבראָוע. מיט אמאָל האָבן זיך אויסגעלייגט דיקע אַלע יידישע הייזער און די גאַסן זענען אויבערפולט געוואָרן מיט גייענדיקע יידן, אַלע אין דער ריכטונג פון זאַמלפונקט. מאָמענט האָבן געטראָגן זייערע פּיצלעך קינדער איין די אַרעמס. אַלע קלאָגן אויפן אַכזריותדיקן גורל, אַ טיפער טרויער האָט אַרומגענומען אַלע יידן. איך, מיין פרוי, לאה ע״ה און מיין קינד, פעליקס, זענען געגאַנגען צווישן אַלע. מען גייט האָפענונגסלאָז צו דער שחיטה...

מיר קומען אַן צום ספּאָרט־פּלאַץ, מיר ווערן אַרומגערינגלט פון ס.ס.־לייט און מיליטער. דער טאָג איז אַ שיינער, פול מיט זון, עס ווילט זיך אַזוי לעבן און די נאַטור פאָרכישופט און רופט צום לעבן. אָבער מיר ווייסן גוט, אַז מיר זענען אַלע פאָרמשפט צום אונטערגאַנג. די דייטשן גייען אַרום צופרידענע מיט צעשמייכלטע פּרצופים. זיי האָבן די גרעסטע הנאה פון זייער „שטיקל אַרבעט״, וואָס זיי האָבן אָפּגעטון די יידן. דער אויסריף צו רופן אַלע יידן, זיי זאָלן זיך פאָרזאַמלען אויפן אָנגעגעבענעם פונקט, איז געווען, אַז מען האָט כלומרשט געדאָרפט אַרויסגעבן יעדן יד אַ שטעמפל אויף זיין „יידן־פאַס״, וואָס די נעסטאַפּאָ האָט באַשטימט פאַר דער יידישער באָפעלקערונג. אין דער אמתן איז דאָס אָבער געווען אַ באָפעל פון אויסזידלונג פאַר אַלע יידן. מיר האָבן אויך געהאַט אַן אָנזאָג, אַז מיר זאָלן מיט זיך מיטנעמען דאָס גאָנצע געלט, אַלע ווערטזאַכן, צירייג אד״גל. מיר זענען אַלע געווען אָנגעטאָן אין ריינע וועש און אין די בעסטע מלבושים אַזוי ווי דער באָפעל האָט געפאָדערט. די דייטשן דריין זיך אַרום רואיק, שמייכלען מיט אירעניע, רויכערן געשמאַק זייערע ציגאַרעטלעך און שפּרודלען ממש מיט זייער טיפער צופרידנקייט און מיר שטאַרבן פאַר שרעק. ווי נאָר מיר האָבן דערזען אונדזערע פאַרזאָרגערס פון דער „קולטור־געמיינדע״ מיט מאָניעק מערין בראש, צוזאַמען מיט דער געסטאַפּאָ, שטעכט עס יעדן אייגענם אין האַרץ. עס ווערט אַ בהלה, ווייל מען דערוווסט זיך וועגן באָפעל פון אויסזידלונג. עס ברעכט אויס אַן אַלגעמיין געווייַן. אַלע זענען צעטומלט, צעמישט. מיר שטייַען דערווייל שוין לאַנגע שעהן, די זון און די היץ ברענט ווי אַ פייער און עס איז נישטאָ קיין טראָפּן וואַסער אַפילו פאַר די פּיצלעך קינדער. מאָמענט ווערן פּשוט משוגע פאַר צער, זענענדיק ווי זייערע עופּהלעך מאָטערן זיך און נישט ביי איין מוטער קומט אויף דאָס געפיל, אַז עס איז שוין בעסער דער טויט פאַר די עופּהלעך, איידער דאָס שרעקלעכע מאָטערן זיך אין אַזעלכע יסורים. אַנדערע ווערן ממש דערשיטערט פון פיין און הילפלאָזיקייט, עפּעס צו טון, כדי צו שטילן דעם שוידערלעכן דורשט.

אין צווישנצייט האָבן מיר זיך דערוווסט וועגן דער אויסווייזונג דורך די לייטער פון די דייטשע פאַבריקן, וועלכע האָבן באַשעפטיקט אַ סך יידן אין זייערע פאַבריקן, וואָס האָבן געאָרבעט פאַר דער קריגס־אינדוסטריי. זיי האָבן זיך פאַרבונדן מיט בערלין און געפאָדערט מען זאָל באָפרייען זייערע נייטיקע אַרבעטס־כוחות, כדי זייערע פאַבריקן זאָלן קאָנען וויייטער אַרבעטן נאָרמאַל די פראָדוקציע, וואָס זיי דאַרפן צושטעלן. נאָך לאַנגע אונטערהאַנדלונגען געלונגט זיי צו באָפרייען אַ ריי מענטשן, וואָס שטעלן מיט זיך פאַר די וויכטיקע אַרבעטס־כוחות. דאָס אָפּראָטעווען אַ טייל פון די פאַרמשפּטע אויף אויסזידלונג שאָפט אַ נייע טראָגעדיע; וועגן עס ווערט באָשטימט די „וילוקה״ וועגן דער אויסזידלונג, ווערן משפּחות צעריסן. טאָטעס און יונגע מענטשן ווערן צוגעזונומען פון זייערע מאָמעס און זייערע ייגערע קינדער, שטאַרקע מענער און געזונטע פרויען ווערן געשויגן, בעת קראַנקע און עלטערע מענטשן ווערן גלייך געשיקט צום טויט...

ווידער שטעלן זיך אַלע אין די ריייען צו דער קאָנטראָל. יעדער האָלט די „זאָנדערקאָרטע״, וואָס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן פון דער „זאָנדערבאָאויפטראָגטע״, כדי פעסטצושטעלן זיין נוצלעכקייט פאַר דער דייטשער קריגס־אינדוסטריי. גראָבבייכיקע דייטשן זיצן ביי אַ טישל און נעבן זיי שטייַען זייערע יידישע משרתים. יעדער גייט דורך די סעלעקציע. עס ווערט אויספאָרמירט דריי גרופּן: „איינס״ — ווייזט דער הענקער מיטן שטעקעלע אין דער ריכטונג צום אַרויסגאַנג־טירל, „צוויי״ — אָוועק אין אַ זייט, „דריי״ — אָוועקשטעלן זיך ביי דער זייט אָנטקעגן.

עס דערנענטערט זיך אונדזער ריי. איך, מיין פרוי ע״ה און קינד ווייזן אונדזערע „זאָנדער־קאָרטן״ פון אַ וויכטיקן אַרבעטס־פּלאַץ פון אַ דייטשער דרוקעריי, וואָס אַרבעט פאַר מלחמה־צוועקן. מיר באַקומען דעם באָפעל „איינס״, שנעל לויפן מיר צום אויסגאַנג, אָבער אין מיטן וועג

מוזן מיר נאָכאָמאָל דורכגיין די קאָנטראָל פון דער דאָרט שטייענדיקער קרימינאַל־פּאָליציי, וואָס זוכט אין די ביכער צי מיר זענען חלילה נישט פאַרדעכטיקט אָדער באַשולדיקט אין וועלכן עס איז קרימינעל פאַרברעכן, ווי, למשל, קויפן ברויט ביי די פּאָליאָקן. עס „גליקט" אונדז, מיר זענען „כשר'ע מענטשן". דער פּאָליציי־אָפּיציר גיט אַ געשריי „שנעל פאַרשווינדן" און מיר פאַרשווינדן דורכן קליינעם טירל. מיר זענען געראָטעוועט!

מיר לויפן גיך אַהיים. איך געפּין דאָרט נישט מייַנע שוויגער־עלטערן, זייער גורל איז פאַרמשפּט געוואָרן אויף אויסזידלונג, עס איז בכלל נישטא אין שטאָט קיין אייַנציקע שטוב אין וועלכער אַלע זאָלן האָבן צוריקגעקומען, נאָר אייַנצלנע פון אַ משפּחה זענען פאַרבליבן, עס זענען כאַראַן משפּחות, וואָס קיין אייַנער פון זיי איז נישט באַפרייט געוואָרן!

דערנאָך האָבן מיר זיך דערוווסט, אַז מענטשן וואָס זענען דאָרט פאַרבליבן האָבן געוואָלט זיך אַרויסרייסן און אַנטלויפן, זיי האָבן זיך קעגנגעשטעלט מיט כוח און אַלע מענטשן זענען במשך פון אַ גאַנצער נאַכט גלעזעגן אויפן פּלאַץ אויף די שטייגער, עס האָט גערעגנט, מענטשן זענען דורכגעווייקט געוואָרן פון דער נעץ, די קעלט האָט זיך אַרייַנגערייסן אין די בייַנער און די יסורים זענען געווען אומבאַשרייבלעך און קיין שום האָפענונג אַז נישט געווען.

צומאָרגנס איז דער פּרי, נאָך אונדזער סעלעקציע, ווערן פאַרצויגט צוויי גאַסן און שטאַרק באַוואַכט. אַלע, וואָס האָבן געווויגט אויף די גאַסן טאַרגאָוואַ און דעמבלינסקאַ ווערן אַרויסגענומען, צוגעפּירט צו דער באַן און ווערן גלייך אַרויסגעשיקט צום אומקום. אויפן אָרט פון די, וואָס זענען פאַרשיקט געוואָרן, ווערן אַרייַנגעטריבן די יעניקע, וואָס האָבן זיך געפּונען אויפן ספּאָרט־פּלאַץ און זיי ווערן באַוואַכט פון די געסטאַפּאָ־לייט און פון דער פּאָליציי. דאָס איז נאָר אַ צייטווייליק מיטל, כדי בעסער באַוואַכן די פאַרמשפּטע צום אומקום. אין די הייַזער פון די שוין פאַרשיקטע, וואָרט מען נאָר אויף טראַנספּאָרט־מיטלען, ווי נאָר עס וועלן באַפרייט ווערן די נייטיקע וואַגאָנעס, וועט דער גורל פון די, וואָס געפינען זיך אין די הייזער אויף דער טאַרגאָווא גאַס און אויף דעמבלינסקאַ, זיין דער זעלבער!...

אין צווישנציַיט געלונגט מיר מיט דער הילף פון אַ יידישן פּאָליציי־מאַן זיך צו דערוויסן ווו עס געפינען זיך מייַנע שוויגער־עלטערן. עס געלונגט מיר אויך זיך צו פאַרשטענדיקן מיט זיי. מיר רעדן זיך אָפּ, אַז אין מיטן דער נאַכט וועלן זיי אַרויף אויפן דאָך און מיר וועלן וואַרטן אויף זיי אין אַ דערבייאיק הויז, וואָס גרענעצט זיך מיט דער מאַנדזשעווער גאַס נומער 18. עס איז מיר געלונגען זיי פון דאָרט אַרויסצובאַקומען און באַפרייען. בייַ דער געלעגנהייט האָבן זיך אויך געראַטעוועט אַ פּאָר מענטשן. זעלבסטפאַרשטענדלעך, אַז דאָס אַלץ איז געווען אַן אויסערגעווייַנלעכע ריזיקאָ, וויַיל די סכנה איז געווען גאָר גרויס.

צומאָרגנס איז דער גאַנצער טראַנספּאָרט אַוועקגעשיקט געוואָרן צום אומקום. אין אַ צוויי־דריי וואָכן אַרום איז געקומען אין דער יידישער גמיינדע אַ פּאָליאָק, וואָס זאָל כלומרשט האָבן אַנט־לאָפן פון אוישוויץ און האָט דערציילט, אַז „אַלע אַרבעטן דאָרט אוּן עס גייט זיי גאַנץ גוט". ער האָט „פאַרזיכערט", אַז זיי וועלן שוין אַזוי דאָרט פאַרבליבן ביזן סוף פון דער מלחמה. אַלס באַווייַז, אַז אַלץ וואָס ער זאָגט איז אמת, האָט ער געוויזן אויך „פערזענלעכע סימנים" פון די, וועלכע זענען אַרויסגעשיקט געוואָרן מיטן טראַנספּאָרט. דאָס איז בלי ספק געווען אַ צוגעגרייטער מאַנעוור פון די דייטשן צו פאַרבלענדן די יידן און זיי אָפּנאַרן, כדי זיי זאָלן קאַנען לייכטער פירן צו דער שחיטה...

אין באַשטימטן טאָג זענען אַלע יידן געווען אויפן פּלאַץ. זיי זענען געשטאַנען מיט צעבראָכענע שטאָט. זיי זענען פאַרשפּאַרט געוואָרן אויף אייניקע טעג. פּלוצים ווערט איבערגעגעבן דער קהלה אַ נאַציש אַ פאַראַדענונג, אַז אין דעם און דעם טאָג וועלן אויפגאָהאַנגען ווערן צען יידן אין צענטער פון שטאָט, אויף דער מאַנדזשעווער גאַס, נעבן דער פויליישער „האַלע טאַרגאָווע", אויף די פרוכט־ביימער אין גאָרטן פון גראָף רעגאָרד. דער באַפעל איז געווען, אַז די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג מוז זיין אַנוועזנדיק ביי דער עקזעקוציע. פאָר נישט צושטעלן זיך צום פּלאַץ דראָט טויט־שטראָף...

אין אַ געוויסן פרימאָרגן ווערן פּלוצים אַרעסטירט די אָנגעזעענסטע יידן און סוחרים פון הערצער. דאָס וואָס מען האָט געצוווונגען ביישטיין ביים אויספירן די טויט־אורטיילן, איז געווען שוידערלעכע זאַך, וויַיל יעדער האָט געפילט די גרויזאַמקייט פון אומקום פון אומשולדיק מענטשן. אויך די פאַליאָקן זענען צוזאַמענגעקומען, אַ טייל אויס נייגיר, אַבער דער גרעסטער טייל האָט זיך ממש געפּרייט, וואָס זיי קאָנען זען ווי מען הענגט ישידעס...

עס איז אָנגעקומען דער אויטאָ מיט די פאַרמשפּטע, באַגלייט פון הענקער און אַ שטאַרקע וואַך

פון ס.ס.־לייט. די פֿאַרמשפּטע זענען שוין געווען אַזוי דערשלאָגן און דערשפּט, ווי זיי וואָלטן שוין געווען טויטע. עס האָט זיך אַנגעהויבן די טראָגישע צערעמאָניע. דער ערשטער איז געווען דער סוחר, כהן, פון דער מאַנדזשעווער גאַס, דערנאָך האָט מען געהאָנגען ליבערמאַנען און אַזוי אויך די איבעריקע. די געהאָנגענע שרייען אויס „שמע ישראל״ און עס פֿאַרצייען זיך צען שטריק איבער צען יידישע לעבנס. די פֿאַרחושכטע יידן גייען צוריק פון פּלאַץ און דאָס בלוט ריבט אין די הערצער, יעדער גייט אַ פֿאַרווייינטער. די מורא אין שטאָט איז גוואַלדיק. די פּאָליאַקן ווידער קאָנען זיך נישט אָפּווענדערן פון די „אויפטוען״ פון די נאַציס לגבי דער יידן־פֿאַרניכטונג.

די דערמאָנטע קרבנות זענען געהאָנגען 24 שעה. ערשט צומאָרגנס זענען די רוצחים געקומען מיט אַן אויטאָ און איבערגעשניטן די שטריק. די צען קדושים ווערן אַוועקגעפירט. דאָס איז געווען אַ וווייטערדיקע וואַרענונג פון די נאַצישע מערדער, אַז די יידן זאָלן נישט פרווון שטעלן קיין ווידערשטאַנד און זיך לאָזן פירן ווי שעפסן צו דער שחיטה...

טראָץ דעם איז דער ווידערשטאַנד־גייסט פון דער יידישער יוגנט אין שטאָט געקומען צום אויסדרוק אין אַ ספּעציעלער פֿאָרעם. אַ גרופּע יוגנטלעכע פון „הנוער הציוני״ האָט געאָרבעט אין דער אונטערגרונט־באַוועגונג. זיי האָבן באַשלאָסן אַרייַנלייגן אין די שיך, וואָס ווערן אויסגעפֿאַרטיקט אין דער אַרטיקער פאַבריק, פֿאַר די דייטשע סאָלדאַטן און געשיקט אויפן פראָנט — אויפרופן אין דער דייטשער שפּראַך, אין וועלכע די דייטשע סאָלדאַטן ווערן גערופן אַוועקצוווארפן דאָס געווער און אויטאָמאַט יעדן שפּראַך פון נאַציזם, וואָס טראָגט פֿאַר דייטשן פֿאָלק און פֿאַר דער גאַנצער וועלט נאָר חורבן. זיי האָבן דאָרט אויך געשריבן, אַז עס האָט נישט קיין צוועק צו פירן וווייטער די מלחמה, וויייל מען וווייסט שוין, אַז זי איז אַ פֿאַרשפּילטע. די יידישע פֿאָליציי האָט אַנטדעקט די טעטיקייט פון די יוגנטלעכע און האָט זיי איבערגעגעבן אין די הענט פון דער געסטאַפּאָ. זייער לעבן איז פֿאַרענדיקט געוואָרן דורך שוידערלעכע פּיין און ליידן אין אוישוויץ. די יוגנג בחורים זענען געווען פון די בעסטע יידישע משפחות אין סאָסנאָוויץ און זייערע עלטערן זענען געווען אָנגעוואָרפן מיט אַנגעזעענסטע עסקנים און ציוניסטישע כלל־טוער.

עס איז געקומען די צייט, וואָן אויך די „נוצלעכע״ יידן האָבן געדאַרפט גיין דעם אַזוי שרעק־לעכן וועג. מיך האָט מען אַרויסגעשיקט קיין מאַרקשטאָט אין דייטשלאַנד צו דער אַרבעט. איך האָב דאָרט געאַרבעט עבודת־פּרך, אַזוי ווי די יידן אין מצרים און אפשר נאָך שווערער און שוידערלעכער ווי זיי. מיין טייערע פרוי ע״ה און מיין זון, זענען פֿאַרבליבן אין דער היים, מיר האָבן אָפילו נישט געהאָט קיין מעגלעכקייט זיך צו געזעגענען... וואָן מען האָט מיך אַוועקגענומען פון זיי, האָט מיין האַרץ געבלוטיקט פון צער און וווייטיק. אַזוי איז געווען דער דרך פון די נאַצי־הימ, פּריער האָט מען אַוועקגענומען די אַזוי גערופענע „שטאַרקע״, כדי לייכטער מאָכן זיך די מלאכה פון פֿאַרניכטן די שוואַכערע — די פרויען, קינדער און אַלטע לייט.

מיך האָט מען באַשעפטיקט בייַ די שרעקלעכסטע באַדינגונגען און געצוווּנגען אויסצופירן טאָג געוווּנטשן דעם טויט, אָבער צו באַגיין זעלבסטמאָרד איז געווען שווער זיך צו דעציידירן. גאָר די שווערסטע אַרבעט. הונגער נויט, פיין, קלעפ און זידלעריי־ען זענען געווען אַ טאָג־טעגלעכע דערשיינונג. מען האָט דערנידעריקט דעם ייד אויף יעדן טריט און שריט. מיר האָבן זיך יעדן איינגיכן האָט מען בכלל אויפגעהערט טראָכטן מיט נאָרמאַלע מענטשלעכע קאָטעגאָריעס, מען האָט איינגאַנצן פֿאַרלוירן דעם חוש פון פֿאַרשטענדעניש פֿאַר די נאַצנטסטע, אָפילו פֿאַר דער אייגענער משפּחה. אויך איך בין פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ חיה, וואָס האָט נאָר געטראַכט ווי אַזוי אויפצי־האַלטן דאָס חיות, צעפּיינען עפּעס צום עסן — אַ שטיקל ברויט, אַ ביסל גרינס, אַדער וואָס אַזאַ נאָר נישט זיין, אַבי אָנצופילן דעם מאָגן. מיר האָבן אויפגעהערט צו זיין מענטשן. עס איז נישט פֿאַראַן אויף דער וועלט קיין מענטש,וואָס זאָל דאָס קאָנען באַגרייפן אויב ער אַליין האָט דאָס נישט מיטגעמאַכט, און ווען ער האָט דאָס שוין יאָ מיטגעמאַכט, ווי מיר, פֿאַרשטייט ער ערשט נישט, וואָס איז געשען מיט אונדז און פֿאַרוואָס זענען מיר פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַזעלכע משונהדיקע מענטשלעך און שוידערלעך איבערצוגיבן פרטים וועגן די שרעקלעכע זאַכן, וואָס זענען דאָרט צוואָג פון „א ביסל וואַרעמס״, האָט איין ייד פֿאַראַטן דעם צווייטן... עס איז אפשר נישט ריכטיק עס אָנצורופן פֿאַראַט, וויייל ווי קאָנען חיות פֿאַראַטן אייניג די צווייטע? עס וואָלט געווען אומ־באַשעפּעניש. פֿאַר אַ שטיקל ברויט האָט אַ זון זעקאַנט מסרן זיין אייגענעם פֿאָטער און פֿאַר אַ פֿאַרעקומען, וויייל זיי גייען אינגאַנצן ארויס פון די קאָנטעאַריע פון די געפילן, עטיק און מאָראַל, וואָס מיר אַלע האָבן פֿאַרמאָגט, ווי אַ טייל פון אונדזער לעבן און דענקען. דאָס באַמיען זיך צו

געפינען אַ ביסל עסן האָט געקאָנט פון אונדז מאַכן די גרעסטע פאַרבערעכער. דאָס איז געווען דער גאַנצער תוך — אויב מען קאָן אַזוי זאָגן — און אינהאַלט פון אונדזער לעבן איז די לאַגערן.

איך בין אַנגעקומען אין לאַגער אין אַ תקופה וואָן דער מצב איז נאָך נישט געווען אַזוי שרעקלעך. עס האָבן נאָך עקזיסטירט די אַזוי גערופענע „אַרבעטס־לאַגערן". מיר זענען נאָך אַרומגעגאַנגען אין די ציווילע קליידער, וואָס מיר האָבן מיט זיך געהאַט מיטגעבראַכט פון דער היים, אַבער מען האָט געמאַכט אַן אויסשניט פון פּאַרנט אָן היטן אָן אויפן בגד גופא איז געווען אַנגעגנייט אַ געלע לאַטע מיטן אויפשריפט „יודע". די באַדינגונגען אין יענער ערשטער תקופה זענען נאָך געווען ווי עס איז צו דערליידן; דער רעזשים איז געווען אַ שטרענג־פּאָליציי־אישער אָן מיר זענען געווען באַוואָכט פון דער וועךמאַכט. אין לאַגער גופא זענען געווען די מושלים די יידן אַליין אָן די „קאָפּאָס" האָבן זיך בכלל נישט אָפּגעגאַלטן פון שלאָגן זייערע אייגענע ברידער, וואָס ס׳איז געווען נייטיק אָן אָפּילו וואָן עס איז נישט געווען אַזוי נייטיק. די פאַרצוויכונג אַרום דעם אַרבעטס־לאַגער איז געווען פון שטאַכלדראָט, אָבער עס איז נישט דורכגעגאַנגען דורך זיי קיין עלעקטריש־שער שטראָם אָן קיין וואַך־טורעמס מיט מאַשין־געווער זענען דאָרט אויך נישט געווען. אַרום דער צוימונג האָבן זיך טאָג אָן נאַכט אַרומגעדרייט וועכטער אָן געהיטן, אַז קיינער זאָל חלילה פון דאָרטן נישט אַנטלויפן. ווי געזאָגט, איז דאָס לעבן אָן די באַדינגונגען אין מאַרקשטאָט נאָך געווען צו דערליידן. דאָס איז געווען מיין ערשטער לאַגער. אין אַ שיינעם פרימאַרגן איז געקומען דער באַפעל צו ליקווידירן דעם לאַגער, מיר זענען אַריבערגעפירט עגווארן אין אַ קאַנצענטראַציע־לאַגער, ווו אָלע האָבן שוין געמוזט זיך אָנטאָן געשטרייפטע מונדירן, הילצערנע שיך אָן די באַדינגונגען זענען געווארן שרעקלעך שווערע. אין דעם זעלבן לאַגער איז געווען אַ צווייטער געשלאָסענער כּרויען־לאַגער. זיי האָבן געאַרבעט אין דער אַדמיניסטראַציע אָן אין דער קיך, זיי זענען נישט געקומען אין באַרירונג מיט די מענער אין לאַגער, עס איז געווען שטרענג פאַרבאָטן זיך דערנענטערן צו זיי, אַרייִנגיין אין זייער לאַגער האָט געדאַרפט מיט טויט־שטראָף.

אַנהייב ווינטער איז געקומען אַ ספּעציעלע קאָמיסיע פון ס.ס.־לייט צו מאַכן אַ סעלעקציע וועג׳ס׳זאָל פאַרשיקט ווערן קיין אוישוויץ אָן וועג׳ס׳זאָל ווייטער פאַרבלייבן בייַ דער אַרבעט. מען האָט אויסגערופט אַ באַראַק פאַר דער ס.ס.־קאָמיסיע, אָן זיי האָבן אַנגעהויבן דורכצופירן די שרעקלעכע פּראָצעדור פון צעטיילן — וועך צום לעבן אָן וועך צום טויט! עס איז געווען אַ שווערער ווינטער־טאָג, עס האָט געבלאָזן אַ בלוט־פאַרגליווערנדיקער ווינט, דאָך האָט מען באַפוילן אַ פאָר טויזנט יידן זיך אויסטאָן מוטער־נאַקעט אָן זיך שטעלן אין אַ ריי צו דער סעלעקציע. די פּראָצעדור האָט געדויערט אַ גאַנצן טאָג, דער שניי אָן דער רעגן האָבן פאַרפּירט אַלע שטייענ־דיקע אין דרויסן אָן יעדער האָט אָפּגעווארט זיין פּסק־דין — וועט ער פאַרמשפּט ווערן צום טויט, אָדער ווייטער צו לעבן אָן אַרבעטן? ווי מאָדנע עס זאָל נישט אויסזען, האָט יעדער אייגנער גע־ציטערט פאַר זיין לעבן אָן דווקא געוואָלט בלייבן לעבן אָפּילו בייַ די אומדערהערטע, אוממענטש־לעכע באַדינגונגען!...

וואָן איך בין סוף־כל־סוף אַריין צו דער סעלעקציע, איז דאָרט געשטאַנען מצד די קאָצעטלער דאָקטאָר גוטענטאָג פון כשאַנאַוו (גאַליציע), וואָס איז געווען אַ משומד. דאָך האָט ער זיך באַמיט מיט אָלע מעגלעכקייטן, וואָס ער האָט נאָר געהאַט, צו שיצן יידן און זיי אָפּראַטעווען פון טויט. וואָן איך בין צוגעקומען און זיך אַוועקגעשטעלט פאַר זיי, האָבן די דייטשן מיך געוואָלט אַוועקשיקן קיין אוישוויץ, אָבער דאָ האָט זיך דער דאָקטאָר אָנגערופן, אַז איך זע נאָך גוט אויס און בין נאָך פּעיק צו דער אַרבעט. ער האָט מיר גערַאַטעוועט דאָס לעבן, אָבער ער אַליין האָט פאַר זיין „דיאַגנאָז" באַקומען צוויי פּייערדיקע פּעטש פון איינעם פון די ס.ס.־לייט, אַז ער האָט דערביי פאַרלוירן אַ פּאָר ציין פון מויל...

בעת דער סעלעקציע זענען זייער פיל מענטשן קראַנק געווארן און זייער פיל זענען אויך אַוועק אין דער אייביקייט, זייענדיק דערשעפּט און נישט קאָנצענטריק אויסהאַלטן מער די צרות און ליידן. דאָס איז געשען פאַר דעם, ווי מען האָט אונדז אינעם אויבערטראַנספּאָרטירט אין „פּינף טייכן" אין ערשטן קאָצעט, וווּ די ליידן און צרות זענען אויבערגעשטיגן אָלע מענטשלעכע באַגריפן פון פיין און דערניידערונג.

*

איך בין אַנגעקומען מיט אַ גרויסן טראַנספּאָרט אין ערשטן פון מיינע קאָנצענטראַציע־לאַגערן אונטערן נאָמען „פּינף טייכן", וווּ איך האָב פאַרבראַכט די גאַנצע מלחמה. מען פירט אונדז צופוס

נאָך צען קילאָמעטער אין קעלט און אין הונגער, באַגלייט דורך ס.ס.־לייט מיט זייערער פירפּיסיקע הינט, מען זשאַלעווטע נישט קיין קלעפּ, אָבער דאָס איז נישט מער ווי דער אָנהייב. וווען מיר זענען אָנגעקומען אין קאָצעט, זענען מיר דאָרט אָפּגעווארט געווארן פון שוין אויסגעשלטע „קאָפּאָס״ און ווי האַלטן פּאָר אונדז לאָנגע רעדעס; וואָס מיר דאָרפן טאָן, ווי אַזוי מיר דאָרפן זיך גוהג־זיין, וואָס מען מעג און וואָס מען טאָר נישט, און דאָס אַלץ איז באַגלייט מיט שרעקלעכע דראָונגען. דאָ באַקו־מען מיר געשטרייפּטע קלייַדער און הילצערנע שיך. יעדן פון אונדז כאַפּט אַן אָ ציטער וועג מיר זען די נייע מלבושים. מיר טוען זיך איבער און יעדער באַקומט אָ גומער — אויס נאָמען, אויס מענטש, פון היינט אָן ביסטו נישט מער ווי אָ „גומער״, פון היינט אָן בין איך גומער 24184 און מען מוז זייער גוט געדענקען דעם גומער, ווייל אויפן אָפּעל, אין ביוראָ און אומעטום רופט מען דיך נאָר מיטן „גומער״, פאַרגעסטו דיין גומער ביסטו תיכף ומיד אָ קאַנדידאַט פאַר דער קרעמא־טאָריע!

נייע צרות, נייע גזירות. עס קומען אַן נאָך ערגערע הונגער־טעג און נאָך שרעקלעכערע קראָנקייטן. יעדער פון אונדז ווערט געטראָפן מיט עפּעס אָ מחלה. וווען מען באַקומט אַן „אָפּצעס״ אויפן לייב, שניידט דער דאָקטאָר מיט אָ פּשוט מעסער. מענטשן גייען פון דער ווילט אין די שוועכע טויזנטער. יעדער „קאָפּאָ״ האָט אָ באָפעל צוצושטעלן יעדן טאָג אָ געוויסע צאָל קרבנות פון זיין בלאָק. מיר האָבן באַקומען אָ בלאָקפירער, אָ פּאָליאַק, מיט אָ קרימינעלער פאַרגאַנגענהייט. ער שלאָגט מיט אָ שטיק האָלץ און באַלד נאָכן ערשטן זעץ, הויבט דער קרבן אויס די נשמה. די גרעסטע צאָל קרבנות פאַלן די יידן, רוסן, ציגיינער און ווייניקער — פון אַנדערע נאַציאָנאַליטעטן. דער הונגער מאַכט מוראדיק און מען פאַלט פון די כוחות. די שווערסטע מערכה האָבן די, וואָס רייכערן; פאַר אָ ביסל מאַכאָרקע גיבן זיי אַוועק זייער פאַרציע ברויט. מענטשן גייען אויס ווי ליכט, אונדזער טאָג־טעגלעך לעבן איז שרעקלעך. פיר פאַרטאָג ווערט מען אונדז אויף און מיר מוזן מאַכן דאָס אַזוי גערופענע „בעט״, מיר דאַרפן גרינטלעך אויסרייניקן אויך אונטערן בעט, דערנאָך באַקומט מען די פאַרציע ברויט און אָ ביסל וואַרעם שוואָרץ וואַסער. זעקס אָ זייגער אין דער פרי מאַרשירן מיר אַרויס צו דער אַרבעט. מיר זענען דאָ מער ווי צען טויזנט מענטשן. מיר ווערן אויסגעשטעלט אין אָ ריי צו אַכט, די „קאָפּאָס״ פירן די קאָמאַנדע פון „לינקס אום לינקס״, אַלע מוזן דורכמאַרשירן צום טאָקט פאַר די אָנפּירער פון לאָגער, די ס.ס.־לייט, מען ציילט אונדז צו טויזנטער. אַלץ ווערט יעדן פּרימאָרגן דורכגעפּירט ווי עס וואָלט זיך געהאַנדלט ווען אָ פייער־לעכער דעפּילאַדע. די וואָך שטייט און ציילט אונדז זאָרגפעליק ווי מיר וואָלטן כאָטש געווען ברילייאַנטן. מיט אַזאָ דעפּילאַדע־צערעמאָניע קומען מיר אויך צוריק אין לאָגער אַריין, אָחוץ די „צווייפּיסיקע הינט״ באַגלייטן אונדז אויך פּירפּיסיקע, וואָס זענען אויסגעשולט צו רייסן שטיקער פלייש פון יעדן ביים ערשטן באַפעל פון ס.ס.־מאַן, וועלכער איז זיין באַפעלגעבער.

יעדן טאָג, כמעט יעדע שעה, פאַלן קרבנות. וווען אין אָ געוויסן טאָג איז באַשלאָסן געווארן אַרויסצושיקן אָ גרופּע פון פיר הונדערט יידן „מוסולמענער״ (דאָס זענען מענטשן, וואָס זענען שוין מער נישט פעיק צו קיין אַרבעט) קיין אוישוויץ צו פאַרניכטונג, בין איך אויך געווען איינער פון זיי. עס איז געווען אָ שיינער זונטיקדיקער טאָג, מען האָט אונדז אַלע צונויפגענומען און פאַרשלאָסן אין אָ באַראַק גרייט צום טראַנספּאָרט, מען האָט אונדז געגעבן אין וועג אַריין יעדן צו אָ האַלב ברויט מיט אָ בלעכענער כלי מיט שוואָרץ וואַסער, וואָס האָט עהאייסן „קאַווע״. מען האָט אונדז אַריינגעשטופּט אין אָ וואַגאָן צוזאַמענגעדריקט ווי הערינג, מיטן ציל, אז מיר זאָלן אומקומען נאָך אויפן וועג דורך דעם, וואָס מיר וועלן דערדריקט ווערן צום טויט. די קרעכצן אין די וואַגאָנען זענען געווען אין לשער, דער צוג איז געגאַנגען פאַרויס און אונדז געפירט אין דער ריכטונג פון זיכערן אומקום. מיר האָבן געוווסט וווהין מען פאַרשלעפט אונדז. למען האמת, האָט שוין יעדער פון אונדז געבעטן אין האַרצן, אז עס זאָל שוין אָ סוף נעמען צו אַזאָ לעבן. אָבער דאָ איז געשען עפּעס אָ נס: אין מיטן וועג איז געקומען אָ באָפעל, אַז מען זאָל אונדז נישט פירן קיין אוישוויץ, נאָר אין אָ נייעם לאָגער, קיין גערליץ. דאָרט זענען פאַרניכטעט געווארן רוסישע געפאַנ־גענע און מען האָט שנעל זיך געניטיקט אין פּרישע אָרבעטס־כוחות. אין יענער צייט האָט שוין אויסגעפעלט מענטשן־מאַטעריאַל, ווייל עס זענען שוין ליקווידירט געווארן אַלע גרויסע יידישע צענטערן אין פוילן. מען האָט, ווייזט אויס, באַשלאָסן, אַז מיר וועלן טוען די נייטיקע אַרבעט. מיר זענען אָנגעקומען אויפן פּלאַץ און מען האָט געעפּנט די וואַגאָנען, אונדז באַגעגנט מיט דעזינפעקציע־מיטלען און דערנאָך האָט מען אונדז אַרויסגעווארפן פון די וואַגאָנען. מיר זענען געווען צוויי קאָלעאָריעס, אַזוי צו זאָגן: טויטע און האַלב־טויטע. מער ווי אָ העלפט פון אונדז איז אומגעקו־

מען אויף דער רייזע. מען האָט אונדז געצוווּנגען אַרויפצולאָדעווען די טויטע אויף וועגענער און מיטנעמען מיט אונדז, כדי זיי זאָל פאַרברענען אין קרעמאַטאָריע.

די יעניקע, וואָס האָבן זוכה געווען צו בלייבן האַלב לעבן האָט מען אויסגעטאָן נאַקעט, יעדן געגעבן אַ קאַלדערע זיך אַרומצוויקלען און אונדזערע קליידער האָט מען באַגראָבן אין דער ערד. מיר האָבן זיך אַזוי אַרומגעדרייט מיט די קאַלדרעס אויף די לייבער, גאַנצע פערצן טעג. דאָס משונהדיקע דערביי איז געווען, וואָס מען האָט אונדז במשך די פערצן טעג געגעבן עסן צו דער זעט מיר זאָלן קומען צו די כוחות און קאָנען ווייטער אַרבעטן פאַר דער דייטשער מאַרד־מאַשין. עס איז ממש געווען אומגלויבלעך, ווען מיר האָבן נאָך אַזוי פיל חדשים און יאָרן, צום ערשטן מאָל דערזען פּוטער פאַר אונדזערע אויגן. צוויי מאָל טעגלעך האָבן מיר באַקומען געקעכץ, יעדער האָט באַקומען אַ ליטער קאַרטאָפל־זופ. דער עולם האָט געמיינט, אַז עס זענען שוין געקומען משיחס צייטן. יעדער פון אונדז איז געווען איבערצייגט, אַז עס איז געשען עפעס אויסערגעווייניקעכס און מיר קאָנען נישט באַגרייפן די סיבה דערפון.

אַז עס זענען אַריבער די פערצן טעג, האָט מען צוריק אויסגעגראָבן אונדזערע בגדים און מען האָט באַפוילן זיי אויפסנייַ אַנטאָן, ווי אויך נעמען די הילצערנע שיך און עס האָט זיך אַנגעהויבן אַלץ אויפסנייַ: ווידעראַמאָל זענען געקומען גרויסע הונגער־טעג, פיין און צרות. מיר האָבן אַנגעהויבן אונדזער אַרבעט מיט אַ הונגער־פּאַרציע און די אַרבעטס־צייט האָט זיך געצויגן פון 4 פאַרטאָג ביז 12 ביינאַכט. יעדן טאָג זענען מיר 4 אַ זייגער פאַרטאָג שוין געשטאַנען אויף די פיס און אויסגעשטאַנען דעם גענוג צרות און קלעפ פון די „קאַפאָס", וועלכע האָבן פון אונדז געמאַדערט אייניגונאַרדענען דעם בלאָק און ברענגען אין אַרדענונג די בעטן ווי אויך ריין־האַלטן דעם פלאַץ. 6 אַ זייגער אינדערפרי האָבן מיר אַרויסמאַרשירט מיט מוזיק צו דער אַרבעט אין דער באַגלייטונג פון באָוואָפנטע ס.ס.־לייט, זיי האָבן אויך געפירט מיט זיך היגט, וואָס זענען אַרומגעלאָפן כסדר אַרום אונדז און געהיטן. עס איז גענוג געווען אַ באַפעל פון אַן ס.ס.־מאַן, אַז דער הונט זאָל זיך ווארפן אויף אַ ייד און רייסן פון אים שטיקער פלייש...

מיט אַ סאַדיזם־שמייכל קוקט דער רוצח ווי זיינע יידישע קרבנות ראנגלן זיך מיטן טויט...

אַזוי זענען געגאַנגען די טעג און וואָכן. אַלעמאָל איז געווען ווויניקער מענטשן, אונדזערע ריידען שיטערער, קיינער פון אונדז האָט נישט געהאַט די מינדסטע האָפענונג, אַז ער וועט בלייבן לעבן, אונדזערע כוחות זענען אויסגעגאַנגען, יעדער פון אונדז האָט געהאַט דאָס באַווווסטזיין וועגן דעם סוף וואָס דערווארט אים. מיט אמאל האָבן מיר אין אַ געוויסן טאָג דערפילט אַ פאַרליכטערונג אין דעם שרעקלעכן רעזשים. די וואָכלייט האָבן אויפגעהערט שלאָגן אַזוי שטאַרק. מיר האָבן פאַר־ שטאַנען, אַז מסתמא האָט זיי אַנגעהויבן גיין „מיט דער פוטער אַראָפּ". מען האָט געפילט בחוש, אַז זיי האָבן שוין פאַרלוירן דעם גלויבן אין נצחון און אויך די אמונה אין דער נישט־פעלערהאַפטי־ קייט פון זייער פירער, היטלער, ימח שמו ! די מורא פאַר די ס.ס.־לייט איז אַבער נאָך געווען גענוג גרויס. דורך כּאַרשידענע אופנים האָבן מיר באַקומען אַ שטיקל צייטונג און דערשנאַפּט דעם אמת, אַי די דייטשן האָבן שוין גרויסע צרות אויף אַלע פראָנטן. אומעטום זענען זיי צוריקגעטרעטן און אַלע זייערע „נצחונות" לאָזן זיך אויס מיט גארנישט. צוליב דעם מצב האָט מען אונדז פאַרלייכטערט די באַדינגונגען, הגם דער הונגער איז נאָך אַלץ געווען גרויס, ממש אין לשער, נאָך ערגער און שטאַרקער ווי פריער.

אונדזער ארבעט ביינאַכט גייט שוין נישט נארמאַל, מיר מוזן זי אַלעמאָל איבעררייסן, ווייל מען הערט כסדר אַן אַליאַרם נאָך אַן אַליאַרם צוליב דעם אַנקומען פון די באַמבאַרדירי־עראָפּלאַנען. אויך די פאַבריק ווו מיר האָבן געארבעט איז פיל מאָל באַמבאַרדירט געוואָרן. אפטמאָל האָט מען דערנאָך בכלל נישט געקאָנט ארבעטן. ווען עס פלעגט קומען אַזאַ אַליאַרם און אַ באַמבאַרדירונג, פלעגן אונדזערע „באַשיצער" אַנטלויפן און זיך אויסבאַהאַלטן אין שוץ־קעלערן קעגן באַמבאַרדי־ רונגען און מיר פלעגן פאַרבליבן אויפן פרייען פעלד. דאָס איז געווען אונדזער גרעסטע פריי־, מיר זענען אויף אַ ווייל געבליבן די בעלי־בתים איבער אונדזערע לעבנס, מיר פלעגן זיך דאַן לאָזן זוכן עסן, פשוט אַ קערנדל עסן, ווי עס זוכן די פרייע פייגל. אין דעם מאָמענט זענען מיר געווען געגליכן צו זיי, דאָס איז געווען אַ שטיקל נחמה און גלייכצייטיק אויך דערלעבט אַ נקמה, וועו מיר האָבן געזען ווי עס פאַלן די באַמבעס און זיי רייסן אויף מיט אַ שטאַרקן געפילדער, האָט יעדער ־עץ פון אַ באַמבע געהויבן ביי יעדן פון אונדז דעם מאַראַל און אויפסנעי דערוועקט אַ פונק פון האָפענונג, אַז די דייטשן וועלן דאָך באַזיגט ווערן און מיר וועלן באַפרייט ווערן.

דערווייל האָבן זיך אַבער ווייטער געצויגן לאַנגע גרויע און ביטערע טעג, עס איז נאָך נישט געקומען די דערוואַרטע גאולה און אפילו נישט קיין לייכטער איבערריס פון די צרות און ליידן זינט מיר זענען אַנגעקומען אין לאַגער.

וועו מיר פלעגן אין דער פרי אַרויסגיין צו דער ארבעט אין דער פאַבריק, פלעגן מיר אויפהייבן יעדעס שטיקל אפפאל, וואס מענטשן האָבן אַוועקגעוואַרפן, ווי, למשל, אַן ארומגעבי־ סענעס עפל, שאָלעכץ אד"גל. יעדע זאָך, יעדעס קרישקעלע עסן איז כדאי געווען. וועו מיר פלעגן אַדורכגיין איבער פעלדער, פלעגן מיר שנעל אַרויסרייסן, בגניבה, אַ קאַרטאָפל, אַ ציבעלע, אַ מייער און אַנדערע גרינוואַרג, הגם דאָס איז געווען פאַרבונדן מיט שווערע קלעפ און אפילו אויך מיטן טויט. מיר האָבן אַבער קיין ברירה נישט געהאַט — מען האָט זיך איינגעשטעלט דאָס לעבן אַבי צו גיפינען עפעס צום עסן.

די באַמבאַרדירונגען זענען געווארן וואס אמאל אלץ אפטער. פלוצים זענען אַנגעקומען אין לאַגער קאַצעטלער פון אַנדערע לאַגערן, וואס זענען עוואַקואירט געוואָרן פון זייערע מקומות, זיי זענען בלויז דורכגעגאַנגען אונדזער לאַגער און מארשירט צו אַנדערע פלעצער וווהין זיי זענען באַשטימט געוואָרן. פון זיי האָבן מיר זיך דערווויסט „נייעסן" וועגן דעם, וואס עס געשעט איצט אין פוילן און ווי עס האַלט מיט דער מלחמה ? מאַנכע פון זיי האָבן אויך דערציילט וועגן די שוי־ דערלעכקייטן אין די כּארשידענע לאַגערן. דאָס וויכטיקסטע אַבער איז געווען פאַר אונדז, וואס מיר האָבן זיך אַנגעהויבן איבערצייגן, אַז די מלחמה האָט געביטן איר גאַנג און אַז די דייטשן האַלטן אין איין צוריקטרעטן און צו זייער חלום וועגן באַהערשן די וועלט איז געקומען אַ סוף.. דאָס האָט אונדז געגעבן אַזוייפל מוט, אַבער גלייכצייטיק איז ביי אונדז אויפגעקומען דער שוידערלעכער געדאַנק, אַז עס קומט אויך אונדזער סוף.

זיי האָבן באַשלאָסן אונדז צו פאַרניכטן. עס איז אַנגעקומען אַ באַפעל, אַז אַלע ייִדישע קאַצעט־ לער מוזן עוואַקואירט און איבערגעפירט ווערן קיין מיטענוואַלד. ווי עס האָט זיך שפעטער אַרויסגע־ וויזן איז דאָרט געווען אַ פאַרניכטונגס־פלאַן. מען האָט דאָרט אויסגעשאָסן די אַלע, וואס מען האָט אַהינגעבראַכט און איבערגעפירט און אפטמאל פלעגט מען דאָרט אפילו באַגראָבן לעבעדיקערהייט די אַלע, וואס זענען נישט אומגעקומען דורך די שיסעריין.

עס איז געקומען דער טאָג, וואָן אויך אונדזער לאָגער האָט געדאַרפט עוואַקואירט ווערן. עס איז אָפגעשטעלט געוואָרן די אַרבעט, מען האָט אויפגעהערט אונדז צו געבן אָפילו דאָס ביסל עסן, וואָס מען האָט אונדז ביז איצט צוגעטיילט. די עראָפלאָנען פון די אַליאירטע מלוכות זענען געפלויגן טאָג און נאַכט, אומאויפהערלעך באַמבאַרדירט און מיר האָבן געזען, אַז די דייטשן זענען הילפלאָז, ווייל זיי האָבן שוין פשוט נישט געהאַט מיט וואָס צו רעאַגירן. מיר האָבן געפילט, אַז עס קומט דער סוף פון דער מלחמה, אָבער מיר האָבן מורא געהאַט, אַז עס קומט גלייכצייטיק אויך אונדזער סוף...

אַזוי זענען די רוצחים געשטאַנען נעבן זיערע קרבנות, געקוקט און געקוואָלן פון „נחת" זיעענדיק די יסורים, וואָס זיי האָבן פאַרשאַפט יידישע קינדער...

איך בין געווען אינגאַנצן דערשעפט, אַן כוחות, אַן מוט און אַן האָפענונג. איך בין געווען באַפריינדעט מיט אַ דאָקטאָר, אַן אונגאַריש ייד, האָט ער מיר געראָטן, אַז איך זאָל אַריינגיין אין „רעוויר" און זיך אָנגעבן פאַר אַ קראַנקן, דער דאָקטאָר האָט מיר אויך איבערגעגעבן בסוד, אַז איבערמאָרגן וועלן אַלע אַרויסגעשיקט ווערן קיין מיטענוואָלד און אַז דער לאָגער ווערט ענדגילטיק ליקווידירט, ער האָט מיר אויך פאַרזיכערט, אַז דעם „רעוויר" מיט די קראַנקע וועט מען איבער־לאָזן אויפן אָרט און מיט זיי וועט אויך בלייבן אַ דאָקטאָר און אַ קראַנקנבערודער. ער האָט דערביי צוגעגעבן, אַז וואָן עס זענען נישט פאַראַן די מיניימאַלסטע מעדיקאַמענטן, צו וואָס לאָזט מען איבער מיט די קראַנקע אויך אַ דאָקטאָר? אָבער אזוי איז געווען די פאַראַרדענונג. היות אין לאָגער איז שוין בכלל נישט געווען קיין שום שפּייז, האָב איך באמת נישט געהאַט וואָס צו פאַרלירן און איך האָב געפאַלגט די עצה פונעם דאָקטאָר. ער האָט אויך געהאַלטן, אַז אויב מען וועט באַפרייט ווערן, וועלן די, וואָס וועלן בלייבן אויפן פלאַץ באַפרייט ווערן די ערשטע, ווייל מיר זענען נענטער צום קאַמפּס־פראָנט.

צום ערשטן מאָל האָט זיך אין מיר אָנגעצונדן אַ פונק פון האָפענונג, אַז אפשר וועט מיר צוגעטיילט ווערן דאָס גליק צו בלייבן לעבן און אַרויס פון דעם שוידערלעכן לעבן אין לאָגער. דער געדאַנק, אַז איך שטיי פאַר אַ מעגלעכקייט פון באַפרייאונג, האָט אין מיר אויפגעוועקט פאַרבאַרגענע חלומות, אָנגעצונדן אין מיין האַרץ די האָפענונג. איך האָב שוין געוואָלט זוכה זיין דערלעבן דעם סוף פון אונדזער שרעקלעכן שונא און זען מיט מיינע אויגן ווי ער ליגט אַ געשלאָגענער באַזיגט און דערנידעריקט, ווי מיר דאָ אין לאָגער. מיין פאַנטאַזיע האָט מיך געטראָגן ווייטער. אָט נעם איך

אַ מעסער, כדי צו רעאַגירן אויף די אַלע יסורים, ליידן, פיין און מיין פערזעגלעכע דערנידערונג אלס מענטש און ייד, און נעם נקמה פאַר אַלע יאָרן, וואָס מען האָט מיר צוגעריבט אַזוי גרויזאַם, און פאַר די טיירע מיינע, וואָס מען האָט אומגעבראַכט. איך האָב געפילט, אַז איך בין בכוח צו דערמאַרדן די אַלע, וואָס האָבן אונדזער בלוט פאַרגאָסן און אונדזערע לעבנס פאַרניכטעט.

ענדלעך איז געקומען דער טאָג און דער גאַנצער לאַגער פון גרעליץ איז אַוועק זיין לעצטן וועג, נאָר מיר געציילטע, צוואַנציק קראַנקע יידן, זענען פאַרבליבן אויפן אָרט, הגם אונדזער לעבן איז געווען הפקר און מיר האָבן יעדע מינוט גערעכנט אין שרעקלעכער מורא, אַז אָט־אָט קומט מען אונדז אומברענגען, ווי עס איז תמיד געשען מיט כּאַרבליבענע קראַנקע. די וועדסיע איז אויך דאָ אַרומגעגאַנגען פון מויל צו מויל. מיר זענען געלעגן אויף די ברעטער און געטראַכט, ווי לאַנג נאָך וועלן דויערן אונדזערע יסורים, ווי לאַנג נאָך וועלן מיר שטיין אַזוי כסדר אויף דער שוועל פון טויט? יעדער פון אונדז האָט אין אַזעלכע מינוטן געבעטן גאָט, געזונט זכות־אָבות און רחמים. יעדער האָט עס געטון אויף זיין שטייגער און דערווייל זענען די שענן געקראָכן פאַמעלעך און זיך געצויגן אַן אַ סוף. עס איז אַוועק אַ טאָג, אָט ענדיקט זיך שוין באַלד דער צווייטער טאָג און מיר זענען נאָך אַלץ אַליין. יעדער האָפט, אַז ער וועט אפשר דאָך מצליח זיין און בליבן לעבן. אין אַזאַ מאָמענט ווילט זיך אַזוי שטאַרק לעבן, יעדער איינער זעט בחוש, אַז די ישועה איז שוין נאָענט, ער האָפט, אַז ער וועט אפשר נאָך זוכה זיין צו זען זיין פרוי, זיינע קינדער, ברידער, שוועס־טער און אַנדערע משפחה־קרובים.

פלוצים באַווייזט זיך דער לאַגער־עלטעסטער מיט אַ גרופע ס.ס.־לייט מיט שטעקנס אין די הענט און זיי האָבן אַנגעהויבן אונדז אַרויסטרייבן אין דרויסן, מיר קאָנען קוים שטעלן די פיס, אַבער ס׳האָט גאָרנישט געהאָלפן, יעדער פון אונדז האָט געווויסט, אַז אויב ער ווייל בלייבן לעבן מוז ער מאָכן די אויבערמענטשלעכע אַנשטרענגונג און אַרויסגיין. זיי האָבן אונדז פאַרזיכערט, אַז מיר ווערן אויבערגעפירט אין אַ דייטשן שפיטאָל, ווו מיר וועלן שוין פאַרבלייבן ביז דער באַפרייאונג. דערווייל יאָגט מען אונדז מיט שרעקלעכע קלעפ און מען צווינגט אונדז גיין וואָס גיכער. עס איז אונדז געלונגען צו דעריאָגן אונדזער לאַגער, וואָס האָט זיך געפונען נישט ווייט פון דאָרט, ווייל ער איז אָפּגעגאַנגען נאָר עטלעכע קילאָמעטער. די מענטשן זענען געלעגן אין שטאַלן פון בהמות. אויף זייער מיסט. די בהמות האָט מען פריער אַרויסגעפירט, כדי זיי זאָלן נישט אַרייפאָלן אין די הענט פון די רוסן און מיר זענען געקומען אויף זייער אָרט...

מיר זענען אַנגעקומען האַלב־טויטע, ווייטער גיין האָבן מיר שוין נישט געקאָנט, נישט נאָר, ווייל אונדז האָבן אויסגעפעלט כוחות, נאָר אויך דערפאָר, וואָס אַלע וועגן אַרום אונדז זענען שוין געווען אָפּגעשלאָסן דורך דער פאַרויסגייענדיקער רוסישער אַרמיי. דער ציל פון אונדזער מארשרוט איז געווען דער זאַמלפונקט פון מיטענוואַלד, ווו מען האָט אונדז געדאַרפט פאַרניכטן. אַבער אַזוי ווי די וועגן זענען אָפּגעשלאָסן געווארן איז געשען דער גרויסער נס. מיר זענען גערא־טעוועט געווארן פון אַ פאַרויס פֿלאַנירטן טויט.

דערווייל ווערט די אַרדענונג אין לאַגער דעזאַרגאַניזירט: מען גיט אונדז נאָר איין מאָל אין טאָג עסן אַ ביסל וואַסער־זופ און מיר הונגערן נאָך ערגער און שרעקלעכער ווי ביז איצט. די כוחות שעפן זיך פולקאָם אויס, מען קאָן זיך שוין כמעט נישט רירן, דער טויט האָט אַנגעהויבן בושעווען „גאַטירלעך", אַן דער הילף פון די מע׳דער, מענטשן שטאַרבן אויס אין די צענדליקער יעדער שעה און זיי בלייבן ליגן אויפן אָרט. ס׳איז נישטא קיינער וואָס זאָל זיי באַגראָבן, ס׳איז אויך נישטא קיינער, וואָס זאָל פאַראַדענען מען זאָל באַגראָבן די טויטע, אויס סכנה פאַר אַן עפּידעמיע. די וועכטער פון לאַגער ווערן נעלם, די ס.ס.־לייט זענען אויך מער נישטא. זייער אָרט האָט אויבערגענומען די „קאַמאַנדאַ", אַן אַנדערע גרופּע, געקליידט אין ס.ס.־מונדירן, אַבער דאָס זענען גאָר מאָדנע ס.ס.־לייט, זיי רעדן אוקראַיניש. מיר פאַרשטייען באַלד, אַז דאָס זענען די בלוטדורשטיקע חיות, די וואַלאַסאָווצעס, וואָס האָבן אויבערגענומען אונדזער גורל אין זייערע לאַפּעס, עס וועט טאַקע נאָך ערגער און שרעקלעכער: די גייע וועכטער האָבן אַנגעהויבן שיסן אין אונדז פאַר יעדער קלייניקייט און אויך אַן שום סיבה.

אין דרויסן, נישט ווייט פון אונדזערע שטאַלן, ליגן עטלעכע געפּאַרטע דייטשע פערד. ביינאַכט, זענען פאַראַן נישט ווייניקע פון אונדז, וואָס שטעלן זיך איין דאָס לעבן, כדי אָפּצושניידן אַ שטיק פון אַזאַ פּגר און עס אויפּעסן אויפן אָרט, רויערהייט. די ס.ס.־לייט האָבן אָבער דאָס באַלד דער־שנאַפּט און זייער פיל פון די ריזיקאַנטן וועלן דערשאָסן אויפן אָרט. אין דער פרי זענען מיר

צוזאַמען מיט די פערד־פגרים, אויך מענטשלעכע אויסגעדאַרטע גופים, וואָס זענען דאָרט געלעגן מיט זייער אָפּגעריסן שטיק פלייש אין דער האַנט.

די אוקראַאַניש ס.ס.־לייט זוכן נאָר אַריגינעלע המצאות ווי אַזוי אונדז אומצוברענגען. זיי האָבן געבראַכט צוויי חזירים, אָפּגעקאָכט אין אַ קעסל, און יעדן געגעבן אַ ביסל זופ און אַ שטיקל פלייש, די יענ׳קע, וואָס האָבן זיך נישט געקאָנט באַהערשן און האָבן געגעסן פון דעם קעסל און פון דעם פלייש, זענען גלייך געשטאָרבן, זיי האָבן באָקומען אַ שרעקלעכן שלשול און מען האָט באַלד געזען ווי צענדליקער מענטשן פאַלן ווי די פליגן...

איך האָב אין זיך גובר געווען דעם פייניקנדיקן הונגער און נישט געגעסן פון וואַרעמען עסן, דאָס מזל האָט מיר צוגעשפּילט און עס איז מיר גאָרנישט געשען.

אין צוויישנצייט איז אָנגעקומען אַ באָפעל, אַז מען זאָל אונדז צוריקפירן אין אָלטן לאָגער פון וואָנען מען האָט אונדז געבראַכט, עס איז אונדז אָבער אַ געוואָרן ביטער אויפן האַרצן. מיטאָמאָל האָבן מיר פאַרלוירן די האָפענונג אויף באָפרייאונג און מוטלאָז האָבן מיר זיך געגרייט אויפסניי אין וועג אַריין.

ווי איבערראַשט זענען מיר אָבער געוואָרן, ווען מען האָט אונדז געמאָלדן, אַז פאַר די קראַנקע שטעלט מען צו דיסטאַזיצע צוויי אויטאָבוסן. איך האָב געדארפט פאַרן מיט אַן אויטאָבוס אין לאָגער אַריין, הגם איך האָב נישט געהאָט קיין גרויס צוטרוי, אַז זיי מיינען אונדזער טובה, אָבער איך האָב קיין אָנדער ברירה נישט געהאָט. די קעלט איז גראָד געווען זייער אַ שטאַרקע, עס איז געווען סוף ווינטער פון יאָר 1945. אין דאָזיקן יאָר האָט דער ווינטער, ווי אויך להכעיס, לאַנג געהאַלטן. וועג מען איז אַרויס פון בלאָק איז געווען פראַסטיק, אַז ס׳האָט געשניטן דאָס לייב. עס האָט נאָר געהאָט איין „מעלה", וואָס כדי צו שטילן אַ ביסל דעם שרעקלעכן דורשט, פלעגן מיר האַלטן אָפן בלייט די מיילער און אַזוי אַרום אָפּגעקילט די טרוקנקייט פון גימען און האַלדז...

מיר האָבן זיך אויפגעזעצט אויף די צוויי אויטאָבוסן און אַוועק אין אונדזער אָלטן לאָגער. דער ערשטער אויטאָבוס האָט זיך אַראָפּגעקייקלט פון באַרג אין אָפּגרונט און ניינציק פּראָצענט פון די פאַרנדיקע זענען אומגעקומען. מיר האָבן געהאָט מזל און זענען אָנגעקומען אין לאָגער בשלום. די יענ׳קע וואָס זענען געאָנגען צופוס איז כמעט אַ העלפט פון זיי אויסגעשטאַרבן אויפן וועג, און דער רעשט זענען האָלב טויטע אָנגעקומען אין לאָגער.

מיר האָבן אויפסניי אָנגעהויבן אַרבעטן, אָבער שוין נישט אין דער פאָבריק, נאָר ביים בעטאַ־נירן שטרויכלונגען אויף די וועגן וואָס פירן צו דער שטאָט, מיטן צווועק צו שטערן די רוסן דאָס אַרײַנקומען. עס איז ווידער אַוועק אַ וואַך צייט פון שווערער אַרבעט.

שבת אינדערפרי האָט מען צוריקגערופן אָלע פון דער אַרבעט. מען האָט אונדז דערקלערט, אַז מען גייט שוין מער נישט אַרויס אַרבעטן. באַלד האָט זיך געהערט אַ פייפן פון די „קאָפאָס" און אָלע זענען געלופן געוואָרן אויפן „אָפּעל" פון די ס.ס.־לייט. מיר האָבן גאָר נישט וויי מען ברענגט אַרויס אַ טיש מיט בענקלעך, מיר זענען געווען זיכער, אַז עמעצער האָט זיך פאַרזינדיקט און מען גייט אים שלאָגן מלקות, ווי דער שטייגער איז. דאָ איז אָבער דערשינען דער לאָגער־פירער בכבודו ובעצמו מיט זיינע משרתים, אָבער שוין נישט אוקראַאינער, נאָר „כשרע" דייטשע ס.ס. ער האָט אונדז דערקלערט, אַז די מלחמה האָט זיך היינט געענדיקט און נאָר־וואָס איז פאַרגעקומען די קאָפּיטולאַציע פון דייטשלאַנד, ער האָט ווייטער גערעדט און אונדז געזאָגט, אַז דאָ וועלן באַלד אָנקומען די רוסן, זיי אַליין גייען אַוועק צו די אַמעריקאַנער, ווער עס וויל מיטגיין קאָן עס טון, ער גיט אונדז גאָראַנטיעס, אַז עס וועט אונדז גאָרנישט פאַסירן, ער האָט נאָר געהאָט די אומדערהערטע חוצפה צו דערקלערן, אַז ער וועט אונדז שיצן צוזאַמען מיט זיינע ס.ס.־לייט. ער האָט געמאָלדן אַז אָלע „קאָפאָס" האָבן באַשלאָסן מיטגיין מיט זיי אויף דער אַמעריקאַנער זייט.

אַז מיר האָבן דערהערט, אַז מיר זענען פריי און אַז די מלחמה איז געענדיקט, האָט זיך דער גאַנצער עולם צעווייניגט פון שמחה, מען האָט געמאַנצט ווי קליינע קינדער און אייניער האָט דעם צוזייטן געוווּנטשן „מזל־טוב", אָבער אויך אַפילו דאָ האָט דער מלאך־המות געשניטן זיין בלוטיקן שניט. מענטשן זענען פון גרויס שמחה אַוועק פון דער וועלט, דאָס האָרץ האָט נישט אויסגעהאַלטן דאָס גליק פון דער פריי־לעכער בשורה און עס האָט געפלאַצט...

נאָך דעם ערשטן פריי־אויסברוך האָבן מיר דערזען, אַז מיר שטייען אויף אַן אינזל פון הונדערטן און טויזנ. עס איז ווידער נישטאָ קיין עסן, קיין וואַסער. אַלץ וואָס עס איז נאָך פאַרבליבן איז באַמבאַרדירט געוואָרן און דאָס וואָס האָט געדאַרפט זיין, איז אַוועקגענומען געוואָרן פון לאָגער אין דעם עולם טעג. דער עולם האָט זיך אַ לאָז געטאָן אויפן לאָגער און גענומען זוכן עפעס

צום עסן, אפילו אַ גרעזל. באַלד איז פאַרשוווּנדן געוואָרן אויך דאָס ביסל גראָז, וואָס איז דאָרט געווען. מיר זענען געווען אַן כוחות, מיר האָבן זיך אויסגעלייגט אויף די פּריטשעס און געמוסן אַרומרעדן דעם מצב אין וועלכן מיר האָבן זיך געפונען, מיר האָבן זיך געפרעגט: צי וועלן מיר ענדלעך שוין דערזען די ליכטיקע שיין פון פרייהייט. קיינער האָט עס נישט געגלייבט!

אַזוי איז אַדורך דער טאָג. עס איז ווידער אָנגעקומען אַ פינצטערער אָוונט און אַ שוווערע נאַכט, עס הערט זיך אַ העפטיקע קאַנאָנאַדע, אָבער מלחמה־מכשירים הילכן מיט זייערע ווילדע קולות און לאָזן נישט רוען קיין רגע. מען וואַרט, מען וואָכט און מען קאָן זיך נישט דערוואַרטן אויפן באַפרייער. מיר פרעגן זיך אָבער פאַרוואָס דויערט עס אַזוי לאַנג? עס פלאַצט דאָס געדולד און מענטשן שיטן מיט שרעקלעכע קללות אויף דער גאַנצער וועלט, אָבער מלוכות און אָבער רעזשימען צוזאמען, וואָס זאָרגן נישט פאַר אונדז און לאָזן אונדז אויסגיין, וועו מיר געפינען זיך שוין אויפן שוועל פון דער באַגערטער און אַזוי לאַנג דערוואַרטער פרייהייט. מיר פילן, אַז קיין ערגערע זאַך קאָן שוין נאָר נישט זיין ווי גראָד איצט, אין דער שעה פון באַפרייאונג, נישט אויסהאַלטן און נישט דערלעבן די ישועה. אָבער אויך דאָס שרעקלעכסטע געשעט: צענדליקער מענטשן שטאַרבן אויס אויך אין דער גרויסער שעה, וואָס רוקט זיך אָן פאַר אונדז.

אין דער פרי, ווערט אויך אונדזער לאָגער באַמבאַרדירט און עס פאַלן פון אונדז נייע קרבנות, מיר ווערן אָבער מאַל ווייניקער און עס ווערט אויך ביי אונדז גענוגערט די האָפענונג צו בלייבן לעבן און צו דערזען די באַפרייאונג. ווידעראַמאָל רוקט זיך אָן אַ קריטישע נאַכט. מיר הערן ווי עס טראָגן זיך טעמפּע און שוועכע אָפּהילכן, ווי שווערער וועגענער וואָלטן מאַרשירט.

עס רוקט זיך אָן דער באַגינונג. דערווייל איז נאָך אָבער די נאַכט שווער און דראָענדיק. אין דער פינצטערניש דאַכט זיך אונדז, אַז עפּעס אַ שוווערע לאָסט האָט זיך אַ לאָז געטון צום לאָגער, אַריבער די צוים־דראָטן און אָלץ צעשמעטערט. מיר קריכן אַרויס און קוקן אין דרויסן, אָבער מיר זען גאָרנישט, עס ווייזט אויס, אַז ס׳איז געווען נאָר אַ חלום...

עס איז ווידער אויפגעקומען דער טאָג. איך קאָן שוין מער נישט אויסהאַלטן. איך באַשליס צו פאַרלאָזן דעם לאָגער אָפּילו עס זאָל מיך קאָסטן מײַן לעבן, איך גיי דאָ אויס פון הונגער. איך טראָכט, אַז ווען איך וועל זיך אַ לאָז טאָן אין שטאָט אַריין, וועל איך מסתמא עפּעס עפּעפינען צום עסן און אַזוי אַרום דערהאָלטן די נשמה.

איך דערצייל מיין חבר, אַז איך גיי אַוועק, און מיר ביידע באַשליסן אַרויסצוגיין פון לאָגער. מיר דערנענטערן זיך צום טויער און זענען זיכער, אַז אַ וואַכמאַן שטייט נאָך דאָרט און היט. מיר האָבן זיך גאָרנישט פאַרגעשטעלט, אַז עס וועט אונדז געלונגען אַרויסצוגיין פון לאָגער און זיך געפינען אויף דער פרייער וועלט. מיר קומען בייידע צו צום טויער, מיר האָבן נישט די דרייסטקייט צו עפענען דעם ריגל, וואָס איז אַזוי לאַנג געווען דער סימבאָל פון אונדזער פאַר־קנעכטונג. איך מיט מײַן חבר דינגען זיך ווער עס זאָל דער ערשטער וואָגן אויפצועפענען דאָס טויער, איך קאָן זיך שוין מער נישט אײַנהאַלטן, איך גיי צו צום טויער און מיטן פוס גיב איך אַ שטויס, ס׳טויער איז אָפן. איך זע, אַז מיר שטייען פון דער צווייטער זייט טויער, אויף דער פריי, מיר שטייען אויסערהאַלב דעם טרערן־אינדזל און מיר גלייבן נישט אונדזערע אייגענע אויגן, מיר קאָנען דאָס נישט באַגרייפן, אַז מיר האָבן זוכה געווען צו זיין די ערשטע צום אַרויסגיין. מיר זענען צעטומלט און מיר פרעגן זיך אַליין — „איז דאָס אמת?...״

אַ פאָר מינוט זענען מיר אַזוי געשטאַנען באַרוישט און פאַרטראַכט, אָבער מיר זענען שנעל געקומען צו זיך און גלאָזט זיך אין וועג אַריין אין דער ריכטונג פון דער שטאָט. אויפן וועג האָבן מיר נישט געזען קיין לעבעדיק נפש, מיר גייען מיט לאַנגזאַמע טריט, ווי מיר זענען געווויגט געווען אין לאָגער, מיר זענען נאָך אָלץ באַרוישט, מיר גלייבן נאָך אָלץ נישט, אַז דאָס איז טאַקע די ווירקלעכקייט — מיר האָבן דערלעבט דעם דאָזיקן מאָמענט!

מיר קומען אַן צום ערשטן הויז אין גערליץ. פאַרן הויז שטייט אַ קליין וועגעלע מיט באַגאַזש און אַ קליין קינד, וואָס האָט געהיטן די זאַכן און געוואָרט אויף דער מוטער. ווי נאָר דאָס קינד האָט אונדז דערזען, האָט עס זיך שרעקלעך דערשראָקן און מיט אַ געוויין אַנטלאָפן צו דער מוטער. זי איז באַלד אַרויס און דערזענדיק אונדז, האָט זי זיך איבערגעצלמט און צוריק אַנטלאָפן אין שטוב אַריין. מיר האָבן, ווייזט אויס, אויסגעזען שרעקלעך, נישט ווי מענטשן, און מיר האָבן אָנגעוואָרפן אַ פחד אויף די, וואָס האָבן אונדז געזען. מיר האָבן ווייטער געוואַנדערט ביז מיר זענען אַריינגעקומען אין צענטער פון שטאָט. עס איז געווען אַ גאַנץ גרויסע שטאָט. דאָס, וואָס מיר האָבן געזען האָט אויף אונדז אָנגעוואָרפן אַ גרויסן פחד: דייטשע סאָלדאַטן זענען אַרומגע־

לאָפן נאָר אין זייערע אוניפאָרמען, זיי האָבן אַוועקגעוואָרפן דאָס געוואָר אין מיטן גאָס און געזוכט ציווילע מלבושים. מיר האָבן געציטערט פאַר אונדזער גורל און מיר האָבן שוין באַדויערט פאַרוואָס מיר האָבן פאַרלאָזט דעם לאַגער און זיך געלאָזט אין שטאָט. אויפן גאָס זענען געלעגן ביקסן, פאָר־ שידענע אַמוניציע, מיליטערישע מלבושים, אָבער נישט קיין ברויט. איין סאָלדאָט איז צו אונדז און געפרעגט פון וואָנען מיר קומען אַהער. מיר האָבן אים דערציילט, אַז די סס־לייט זענען אַוועק און איבערגעלאָזט דעם לאַגער אויף גאָטס באַראָט. ער האָט אונדז געגעבן אַ לאָבן ברויט און איז פאָרשוווונדן, אָבער מיר האָבן זיך געפילט אַזוי משונהדיק און שרעקלעך טרויעריק, אַז מיר האָבן דעם ביסן נישט געקאָנט אַראָפשלינגען. מיר האָבן געקוקט אויפן ברויט און עס באַטראַכט ווי אַן אבן־טוב, עס האָט זיך אונדז אויסגעדאַכט ווי אַ גרויסער בריליאַנט וואָלט אונדז אַריינגעפאַלן אין די הענט אַליין...

מיר האָבן זיך דערנענטערט צו אַ צווייט הויז. דאָרט איז געשטאַנען אַ פרוי מיט אַ קינד, וואָס האָט געווייַנט. אויך זי האָט געציטערט פאַר דעם וואָס עס דערוואָרט זי פון אונדז אַצינד. מיר האָבן אָבער בלויז אויסגעבעטלט ביי איר אַ ביסל וואַרעם וואַסער. מיר האָבן זיך דערפילט, מיט איין מאָל, ווי מיר וואָלטן געווען די גליקלעכסטע פון אַלע גליקלעכע, עס איז אונדז צוגעקו־ מען אַ ביסל כוח. דערווייל האָבן מיר זיך דורכגעשמועסט מיט דער דייטשקע, זי האָט אונדז געשאָנקען מלבושים, וואָס זענען געווען — ווי זי האָט אונדז דערציילט — פון איר פאַרשטאָרבע־ נעם מאַן און מיר האָבן באַקומען אַ גאַנצן אויסשטייער, פון אַ העמד ביז אַ שיך, דערמיט זענען מיר אַוועק אין לאַגער אַנזאָגן די ג'ענדערע באַפרייטע און זיי אויך אַרויסשיקן אין שטאָט אַריין.

גייענדיק אויפן וועג, האָבן מיר זיך איבערגעטאָן און אַוועקגעוואָרפן די לאַגער־מלבושים און דעם גאַנצן שמוץ, וואָס איז אויף זיי געווען. אין לאַגער האָבן מיר, ליידער, געטראָפן מער טויטע ווי לעבעדיקע און ווען מיר זענען אַנגעקומען האָבן זיי זיך פאַר אונדז דערשראָקן, ווייל זיי האָבן אונדז נישט דערקענט. אָבער באַלד איז די שמחה געווארן גרויס, דער עולם האָט זיך אַ לאָז געטאָן אין שטאָט אַריין. פאַר דער צייט, וואָס זיי זענען אַנגעקומען אין שטאָט איז זי נאָכ־ אַמאָל באַמבאַרדירט געוואָרן און אַ גרויסער טייל פון די, וואָס זענען דאָרט געאַנגען זענען שוין מער נישט צוריקגעקומען...

*

די נאָכט פון 7טן אויפן 8טן מאי 1945 איז געווען אַ דעצידירנדיקע. עס האָט זיך געהערט אַ שטאַרקע מיליטעריש באַוועגונג און מיר זענען נישט געשלאָפן אַ גאַנצע נאָכט. פאַרטאָג האָט אייַנער דערזען אַ גרויסן טאַנק וויי ער ברעכט דורך די דראָטן, ער האָט זיך געלאָזט אויף אונדז און גיווואָלט עפענען די טיר פון בלאָק. עס האָט זיך געהערט אַ געשריי און אַ קנאַק און מיר האָבן דערזען פאַר זיך אַ טאַנק מיט אַ „מגן־דוד" — אַזוי האָבן מיר אויסגעטייטשט דעם סאָוויעטישן שטערן — און געוואָלט גלייבן, אַז ייִדיש מיליטער האָט אונדז באַפרייט. מיר זענען אָבער געקו־ מען צו זיך און דערזען, אַז דאָס איז אַ סאָוויעטישער טאַנק מיט אַ רויטן שטערן. מיט שמחה האָבן מיר אָנגעהויבן לויפן צום טאַנק, אָבער באַלד האָט זיך געהערט אַן אויסגעשריי „ניט פאָדכאָדי"... (גיי נישט צו). מיר זענען אַלע געווען באַגאַסן מיט טערערן פון שמחה, מען איז געפאַלן צו דער ערד און געקושט דאָס אָרט, אויף וועלכן עס זענען געשטאַנען די טאַנקן. ווען די זעלנער וואָלטן געשטאַנען נענטער און מיר וואָלטן געמעגט צו זיי צוקומען, וואָלטן מיר אויך געקושט די פיס פון אונדזערע באַפרייער!...

אַ ביסל שפעטער זענען אָנגעקומען נאָך טאַנקן און די קאַמאַנדירן האָבן אונדז געבעטן מיר זאָלן פאַרבלייבן אויף אונדזער אָרט, מען ברענגט באַלד עסן און עס קומט אַ דאָקטאָר, וואָס וועט אונדז אונטערזוכן און די קראַנקע נעמען אין שפיטאָל אַריין. באַלד איז אָנגעקומען די פעלד־קיך, מען האָט אונדז געגעבן אַ לייכטע זופ, וואָס האָט געהאָט דעם טעם גן־עדן. ביז היינט פיל איך דעם טיירן טעם פון דער ערשטער מענטשלעכער זופ, וואָס מיר האָבן דעמאָלט געקריגן פון די סאָוויעטישע זעלנער. מיט אייניקע טעג שפעטער זענען מיר אַרויס פון לאַגער און אַוועק אין שטאָט און אַריין אין די דירות, וואָס זענען געבליבן ליידיק פון די דייטשן, וואָס זענען אָנטלאָפן און זיי איבערגעלאָזט מיט אַלע שטובי־זאַכן.

צו אונדזערע צרות האָט אָבער נאָך אַלץ נישט גענומען קיין סוף. עס זענען געווען פיל קרבנות, וואָס זענען אומגעקומען פון צופיל עסן. אונדזער טראַגעדיע האָט זיך ערשט אָנגעהויבן.

מיר האָבן זיך אָפגעגעבן אַ דין וחשבון וווּ מיר זענען אין דער וועלט, מיר האָבן דערזען די ביטערע וויראָלעכקייט נאָכן נצחון. קיינער פון אונדזערע נאָענטע איז מער נישטאָ, מיר דרייען זיך אַרום קראַנקע און צעבראָכענע אויף דער וועלט, אַן אַ היינט און אַן אַ מאָרגן, אַוועק איז די אַמאָליקע היים, נישטאָ מער די טייערסטע

*

במשך פון עטלעכע וואָכן האָבן איך געלעבט — מער געלעגן צו בעט ווי אַרומגעגאַנגען — אין די דירות, וואָס זענען פאַרלאָזט געווארן פון די דייטשן. צוביסלעך האָט מען זיך צוריק צוגע־ווויגט צום נאָרמאַלן עסן און צוגענומען אַ ביסל כוחות, עס איז אַבער שווער געווען זיך צוריק־צוקערן צום נאָרמאַלן לעבן ווי אַמאָל. איך האָב זיך געהיילט ביי אַ דייטשן דאָקטאָר, אַבער קיין שום רעצעפט האָט נישט געגעבן די געוואלטשענע רעזולטאַטן. ליידער איז נאָך נישט געווען קיין באַן־קאָמוניקאַציע, אַנדערש וואָלטן מיר זיכער געוואָלט צוריקפאָרן אין אונדזער אַלטער היים. מיר האָבן געשטרעבט צוריקצופאָרן, גלייבנדיק אַז אפשר איז געשען אַ נס און עמעצער פון די טייערסטע האָט זיך דאָך אָפגעראַטעוועט, מען האָט געטראַכט אַז אפשר וואָלט מען זיך גאָר אַ לאָז געטאָן אין וועג אַריין צופוס, אַבער מען האָט זיך באַלד אָפגעזאָגט פון דעם געדאַנק, ווייל דער וועג איז געווען זייער אַ וויטער און אַ שווערער. דאָס געוויסן האָט אַבער געמאָטערט און מיך נישט געלאָזט רוען, מיין פאַנטאַזיע האָט זיך צעשפּילט און מיר אומאויפהערלעך אונטערגעזאָגט, אַז דאָרטן, אין דער אַלטער היים, וואָרט אויף מיר מיין פרוי און מיין קינד, משפּחה און נאָענטע. עס איז אוממעגלעך געווען וווייטער צו בלייבן אויף אַן אָרט און גאָרנישט טון.

אַ גרופּע יידן און איך צווישן זיי, האָבן זיך אָפּגעשמועסט צו לאָזן זיך אין וועג אַריין, צופוס, מיר האָבן זיך אַרומגעשלעפּט און געוואַנדערט אויף די וועגן וואָכנלאַנג. וווּ מען האָט זיך נאָר אַ קער געטון האָבן מענטשן צעהאַלטן אין איין גיין, ממש אַ פעלקער־וואַנדערונג, וואָס רייסן זיך צו זייער אַלטער היים. אַ סך מענטשן האָבן מיט זיך מיטגענומען זייער פיל זאָכן פון די דירות, וואָס זיי האָבן אויפגעפּלינדערט, דער עיקר האָט מען גענומען בגדים, אַבער אויך אַלץ, וואָס מען האָט נאָר געקאָנט מיט זיך מיטשלעפּן. די רוסישע סאָלדאַטן האָבן אַרויפגעפאָקט אויף זייערע אויטאָס אַלץ, וואָס זיי האָבן נאָר געוואָלט, וואָס זיי האָבן געזען און געווען ביכולת צו נעמען. צווישן די וואַנדערער האָבן מיר באַגעגנט אויך יידישע בחורים און מיידלעך, וואָס האָבן געאַרבעט אין דייטשלאַנד און דאָרט אָנגעגאַנגען אַלס פּאָליאַקן און אַזוי אַרום זיך גערעטעוועט, ווי נאָר זיי האָבן אונדז דערקענט איז די שמחה געווען זייער גרויס און מען האָט זיך באַפרייַנדעט און אויך דערציילט איינער דעם צווייטן די איבערלעבונגען.

נאָך אַ לאָנגער וואַנדערונג בין איך אָנגעקומען אין אַן אָרט אין שלעזיע, וווּ די באַן איז שוין געגאַנגען נאָרמאַל, איך בין אַרויף אויף דער באַן און געפאָרן קיין קאָטאָוויץ. וועג איך בין אַראָפּ אין שטאָט און דערזען, אַז אַלץ איז דאָרט ווי געווען און עס איז גאָרנישט צעשטערט אַדער באַשע־דיקט, האָט עס ביי מיר אויסגעקוקט ווי אַחלום, עס האָט זיך ביי מיר געשטאָרקט די האָפענונג, אַז אפשר וועל איך אויך מיין היים טרעפן גאַנץ און דאָרט געפינען אויך מיינע טייערסטע און נאָענטסטע.

פאָרטאָג בין איך פון קאטאָוויץ אַרויסגעפאָרן קיין סאָסנאָוויץ. וועג איך האָב דערזען די שטאָט פון מיין אַלטער היים, האָב איך זיך שטאַרק צעווויינט פאָר שמחה. די שטאָט איז געשטאַנען כמעט גאַנץ. די זעלבע גאָס, די זעלבע שטייגער, די מאָנדזשעווער גאָס איז די זעלבע שמאָלע גאָס מיט די זעלבע געשעפטן, וואָס ציט זיך אַזוי לאַנג און שלענגלט זיך ביז צו דער ערשטער מאַי־גאָס, אָמאָל איז דאָ געווען אַזוי לעבעדיק, די גאָס האָט ממש געקאָכט און געצאַפּלט מיט מאָסן יידן, אָבער וווּ זענען אַצינד די דאָזיקע יידן ? מען זעט דאָ נישט קיין זכר פון קיין יידּ, עס גלייבט זיך גאָרנישט, אַז די יידן זענען שוין טאָקע מער נישטאָ. וווּ זענען אַהינגעקומען די בחורים מיט די לאַנגע פּיאות, וואָס פלעגן לערנען אין דער ישיבה פון ראָאָמסקער רבין ? וווּ זענען די פּריילעכע חסידים מיט זייערע טענץ און געאַנגען און זייערע שטריימלעך ? וווּ איז דאָס פאָלק ישראל, וווּ איז דאָס אַלץ אַהינגעקומען ?

איך הייב אַן שפּאַצירן איבער די גאַסן, זוכן אומעטום און געפין לייַדער קיינעם נישט, איך וויל זען די פנימער פון די אַמאָליקע סוחרים, וואָס זענען געשטאַנען אין זייערע געשעפטן, נישטאָ קיינער, די געשעפטן זענען פאַרבליבן, עס זענען דאָ די זעלבע שויפענצטער, אַבער אין די טירן

פון די געשעפטן זעט מען גאַנץ אַנדערע פנימער און גאַנץ אַנדערע סחורות אויף די פֿאַליצעס, די פּנימער זענען נישט קיין יידישע און אין די געשעפטן קאָן מען קריגן ווורשט, פּוטער, ברויט א.א.וו. אַלץ האָט זיך אַזוי משונהדיק געענדערט. אין די געשעפטן שטייען געווּזענע פּויערים פון די ווייטסטע דערפער אין אונדזער געגנט, זיי זענען עס געקומען פֿאַרטרעטן די יידישע סוחרים. וואָס פֿאַראַ משונהדיק בילד!

איך גיי ווייטער און דערנענטער זיך צו מיין היים. איך באַגעגן דעם סטרוזש פון אונדזער הויז, ער און זיינע קינדער לעבן. מיין ערשטע פראַגע איז — צי מיין פּרוי און קינד לעבן? זיין תשובה איז, אַז קיינער איז נישט פֿאַרבליבן און קיינער איז דאָ מער נישטאָ פון די יידן, וואָס האָבן דאָ געווינט פֿאַר דער מלחמה. איך קאָן זיך מער נישט באַהערשן און איך צעווייין זיך, ווי אַ קליין קינד. דער נאַקטער און שרעקלעכער אמת שטייט איצט פֿאַר מיר און מאַכט אַ סוף צו מיינע אילוזיעס און האָפענונגען. זאָל דאָס טאָקע זיין די שרעקלעכע ווירקלעכקייט? מיינע טיערסטע זענען שוין טאָקע נישטאָ? איז שוין טאָקע פֿאַרלוירן געגאַנגען דער לעצטער פונק פון האָפענונג? איך זעץ זיך אַוועק אויף אַ שטיין. דער סטרוזש רופט אַרויס זיין פּרוי און קינדער, ער זאָגט זיי ווער איך בין. זיי קוקן זיך צו, צלמען זיך איבער, אַבער זיי דערקענען מיך נישט. אַז דאָס איז עס, וואָס די נאַצישע מערדער האָבן געמאַכט פון אונדז! זיי האָבן אַוועקגעריבט אונדזער צורה און איצט דערקענען אונדז שוין נישט קיין מענטשן, אָפילו די, וואָס זענען טאָג־טעגלעך געווען אַזוי נאָענט צו אונדז!

ווען איך באַרואיק זיך אַ ביסל, דערציילן זיי מיר, מיט אָפּגעהאַקטע ווערטער, וואָס איז געווען דער גורל פון אונדזערע טיערסטע און נאָענטסטע, ווען זיי זענען אַוועק אויף זייער לעצטן וועג. עס איז פשוט משוגע צו ווערן פֿאַר יסורים, ווען מען הערט זייערע ווערטער. דאָס זענען פשוטע פויערישע ווערטער, וואָס דערציילן וועגן דער שרעקלעכסטער טראַגעדיע פון אונדזער דור.

איך הייב אויף מיין קאָפּ און קוק אַרויף צום באַלקאָן פון מיין געווען דירה, דאָרט פלעגן מיר, מיין פרוי און מיין קינד, זיצן צוזאַמען און פֿאַרברענגען געמיטלעך אין די פרידלעכע צייטן. עס כאַפּט מיך אַרום אַ שרעקלעך קלעמעניש ביים האַרץ, איך קאָן זיך נישט שענקען, וואָס דאָס אַלץ איז געווען אַמאָל און היינט איז עס שוין פֿאַרביי און וועט שוין מער קיינמאָל נישט צוריק־קומען. עס ווערט מיר נישט גוט, שווּאַרצע פונקען לויפן מיר פֿאַר מיינע אויגן, מיר דאָכט זיך פֿלוצים, אַז עס איז גאָרנישט געשען, אַז אַלץ איז נאָך ווי געווען. אָט זע איך זיי, מיינע טיערסטע, שטיין ווי אַמאָל אָט אַ דאָ, נישט ווייט פון מיר, עס ווילט זיך דאָ פֿאַרבליבן און אַזוי בלייבן שטיין אַ לעבן־לאַנג. אָט וועל איך זיי כסדר אַזוי זען ווי איך זע זיי איצט אין דער פֿאַרטונקלטקייט פון מיינע פֿאַרפּינצטערטע אויגן...

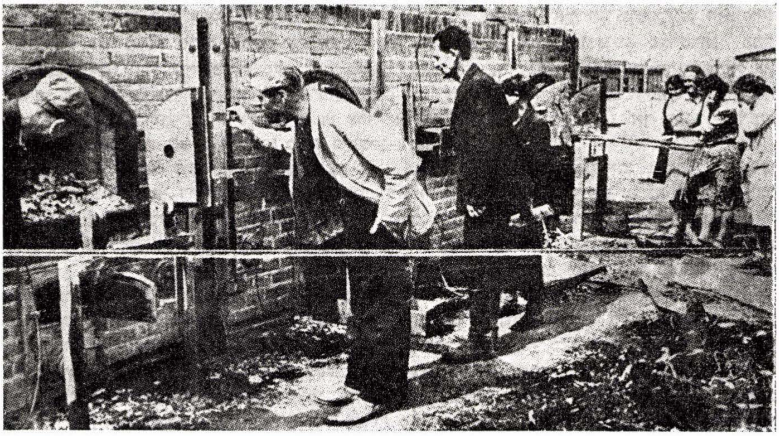
*

עס גייט אַוועק אַ ביסל צייט און איך קום צו זיך ביסלעכווייז, איך ווער וואָך צו דעם, וואָס עס קומט פֿאַר אַרום מיר. איך האָב זיך מיטאַמאָל אויפגעכאַפּט און בין געוואָרן ניכטער, איך שטיי אויף און רייס זיך אַרויס פון מיין פֿאַרגליווערטקייט און אַנטלויף פונעם פֿלאַץ, פון מיין פֿאַרגאַנגענ־הייט, פון מיין ראיקער זיסער היים און פון אַלץ וואָס איז מיר געווען אַזוי ליב און טיער.

אויף צומאַרגנס פֿאַרלאָז איך די שטאָט. פֿאַר מיר איז עס מער נישט קיין שטאָט, נאָר אַ בית־הקברות, איך האָבן געזוכט מיינע יידן, איך האָב געזוכט מיינע נאָענטע, מיינע קרובים, מיין משפּחה און עס איז אוממעגלעך עמעצן פון זיי צו געפינען, קיינער איז נישטאָ, אַ טויטקייט הענגט איבער דער שטאָט... אָבער נישט נאָר די טויטקייט, וואָס איז געווען און אַלץ צוגענומען, נאָר אויך דער נייער טויט, וואָס דראָט דאָ יעדן ייד. אָט זענען צוריקגעקומען אייניקע צעבראָכענע יידן און שוין הערשט אין סאָסנאָוויץ אַ פּאָגראָם־שטימונג. די פֿאַליאָקן האָבן מורא טאָמער וועלן די יידן, חלילה, צוריקפאָדערן זייערע היימען און דאָס פֿאַרנומענע, צעראָבירטע האָב־און־גוטס, וואָס איז פֿאַרבליבן אין זייערע הענט. נישטאָ קיין בעסער „מיטל" ווי אויסהרגענען אויף די פֿאַר יידן און אַזוי אַרום וועט שוין קיין יורש נישט פֿאַרבלייבן פון די אַלע פֿאַרמעגנס. הייזער, מעבל און וועש, וואָס איז אַריינגעפאַלן צו זיי...

איך בין אַרויס אין וועג און געוואָנדערט צוריק אויף מערב און בין אַריין קיין טשעכיע. איך האָב געוואָנדערט איבערן סודעטן־לאַנד און פון דאָרט צוריק קיין דייטשלאַנד. איך וואַרט אויף אַ מאַדנעס נס, אַז אָט אָט, וועט זיך מיר אָנטרעפן אויפן וועג עמעצער פון מיינע נאָענטע אַדער

גוטע באַקאַנטע פון פאַר דער מלחמה. איך געפין אָבער קיינעם נישט, איך האָב געזוכט דורכן ראַדיאָ אין אַ ספּעציעלער דינסט, וואָס האָט זיך דאָן איינגעשטעלט, אָפּצוגעפינען איינער דעם צווייטן. איך זוך דורך דער פאַרמיטלונג פון רויטן קרייץ, אָבער אַלץ איז אומזיסט, קיינער רופט זיך נישט אָפּ, קיינער איז נישט פאַרבליבן, די דייטשע מערדער האָבן אַלע אומגעבראַכט.

געראַטוועטע יידן — וואַנדערנדיק צו זייער חרובער היימען — באַזוכן אויך די קרעמאַטאָריומס, ווו זייערע טיירסטע זענען דורך די וילדע חיות פאַרברענט גלוואָרן. זיי ספּאַזמירן, רייסן זיך די האָר פון קאָפּ פון פאַרצווייפלונג!

איך האָב באַשלאָסן אָנצוהייבן זוכן די יידישע בריגאַדע, מיט זייער הילף וויל איך קומען קיין ארץ־ישראל, אין דער היים פון מיינע עלטערן און שוועסטער און בריידער. איך וויל גלייבן, אַז עס וועט מיר גלונגען אָנהייבן אין ארץ־ישראל אַ נייַ לעבן. ווי שרעקלעך איז דאָס בילד — פון אַלע אונדזערע קרובים און משפּחה בין איך דער אייניציקער, וואָס איז גערעטעוועט געוואָרן.

איך האָב זיך דערשלאָגן קיין פּראָג. דאָרטן האָב איך געטראָפן אַ סך יידן. יעדער האָט געזוכט זיינע נאָענטע. ערשט אין פּראָג איז מיר געלונגען, צום ערשטן מאָל, זיך צו פאַרבינדן מיט דער גרויסער וועלט. איך האָב אַרויסגעשיקט צוויי טעלעגראַמעס, איינע קיין ארץ־ישראל צו מיינע עלטערן, און איינע קיין אַמעריקע צו מיין ברודער. איך האָב געוואָרט אויף אַ תשובה, אָבער זי איז ליידער נישט געקומען. שוואַרצע מחשבות קומען ווידעראַמאָל אַרויף אויפן געדאַנק, אפשר איז אין צווישנצייט געשען דאָס ערגסטע, אין די יאָרן פון דער מלחמה זענען מיינע נאָענטע געשטאָרבן און איך בין געבליבן אייניגער אַליין אויף דער וועלט.

איך בין ווידער אַרויס אין וואַנדער־וועג. אין דייטשלאַנד פאָר איך דורך אַ סך שטעט, וואָס זענען צעשטערט, פאַרברענט און חרוב, אָלס רעזולטאַט פון דער מלחמה און די שוועריע באַמבאַר־דירונגען. אָט זע איך ווייטער רעגענסבורג אין רויאינען און א סך אַנדערע שטעט און דאָס האָרץ קוועלט פון נקמה. אָבער דאָ זע איך, ווי די דייטשן האָבן אָנגעהויבן ווייטער לעבן זייער נאָרמאַל לעבן, טאָקע צווישן די חורבות, אָבער לעבעדיקע, געזונטע, גאַנצע, מיט זייערע משפּחות. דאָס זענען דאָך די זעלבע דייטשן, וועלכע האָבן אונדז געפירט צו דער שרעקלעכסטער שחיטה אין דער גשיכטע פון דער מענטשהייט. עס כאַפּט מיך אָן אַ שרעקלעכער כעס און וואָלט זיך אַזוי גערוואָלט נעמען אַ מאַשין־געווער אין האָנט און דערשיסן יעדן דייטשן מערדער, יעדן געווע־זענעם פייניקער. דאָס האָרץ בלוטיקט מיר, וועו איך זע די קליינע, פריילעכע, שפּילנדיקע קינדער, זיי האָבן רעכט צו לעבן, נאָר מיין קינד נישט! אַ פאַרשאָלטענע וועלט!

*

פיר יאָר צייט האָב איך זיך אַרומגעוואַלגערט אין דייטשלאַנד, ביז איך האָב זוכה געווען צו קומען אַהיים קיין ארץ־ישראל. פאַר דער צייט האָב איך געשאָפן אַ פאַרבינדונג מיט מיינע עלטערן. איך האָב זיך אויך פאַרבונדן מיט מיין משפחה אין ארץ־ישראל און אין אַמעריקע. דער ערשטער בריוו פון מיין פאַטער איז געווען דורכגעווייקט מיט טערערן, וואָס ער האָט געווייניגט ביים שרייבן און פון מיר וואָס האָב געווייניגט ביים לייענען. דער פאַטער מיינער, אין זיין גוטסקייט, האָט מיך געטרייסט אין מיינע צרות, אָבער ער האָט נישט באַגריפן, אַז איך קאָן נישט פאַרטראָגן, ממש נישט פאַרדייען קיין טרייסט־ווערטער. דער פאַטער בעט מיך, איך זאָל קומען קיין ארץ־ישראל און דאָרט, פאַרזיכערט ער מיך, וועל איך קומען צו זיך. ער האָט מיר אויך געשריבן, אַז איך מוז פאַרגעסן מיינע צרות און ליידן, ווייל די צרה איז אַן אַלגעמיינע. איך קאָן זיך אָבער דערמיט נישט טרייסטן, איך קאָן נאָר לעבן מיטן ביטערן אמת.

עס גיייען אַוועק וואָכן און חדשים און אויך יאָרן. מען ווערט מיטגעריסן מיטן לעבן, מען העלפט צו שטורעמען די וועלט, מען זאָל אונדז באַווילקן צו גענג אַ יידישע מדינה, אַ היים פאַר אונדזערע פאַרווייסטע נשמות און צעבראָכענע גופים. מען פירט דורך דעמאָנסטראַציעס קעגן די ענגלישע קאָנסולן אין דייטשלאַנד, מען גרויסט און לויבט די אַמעריקאָנער, מען לאָזט נישט רוען קיין איין טאָג די עפּנטלעכע מיינונג, ביז עס קומט דאָס יאָר 1947. עס פאַלט דער באַשלוס פון די פאַראייניקטע פעלקער צו גרינדן אַ יידישע מדינה. באַלד הייבן זיך אָן די קאַמפן אין ישראל, יידיש בלוט גיסט זיך ווידער, אונדזערע געראַטעוועטע פון היטלער־גיהנום לאָזן זיך אין וועג אַריין, העלפן דעם ישוב אין זיין העראישן קאמף. דורך אַלע וועגן פּאַרט מען אין מען רייסט זיך אין לאַנד און אַ סך גיבן אָוועק זייערע אָפּגעראַטעוועטע לעבנס פאַר מדינת ישראל.

אין יאָנואַר 1949 איז אַנגעקומען פאַר מיר דער גליקלעכער מאָמענט אין מיין לעבן, איך באַקום אַ ידיעה פון דער סוכנות אין מינכען, אַז מאַרגן פרי קאָן איך פליען קיין ישראל. אַ גליקלעכער לאָז איך מיך אין וועג אַריין, און עלף אַ זייגער אין אָונט, שטייג איך איין אין עראָפּלאַן.

צומאָרגנס, צען אינדערפרי בין איך אין תל־אביב, איך לאָז זיך גלייך אָוועק צו מיינע עלטערן. אונדזער צוזאַמענטרעף איז אַ מאָדנער, פון איין זייט איז עס אַ גרויסע פרייד און גלייכצייטיק עפּנט זיך אויפסניי די גרויסע טיפע וווּנד, וואָס איך טראָג אין הארץ. מען פרייט זיך, און אין מיטן דער שמחה קומט אויף אַ טיפער טרויער. עס זענען אָוועק לאָנגע טעג ביז איך האָב אַנגעהויבן קומען צו זיך. איך האָב פאַר זיך געזען אַ נייע וועלט, אַ יידישע וועלט און איך טראַכט זיך: אַך אַלע ליידן און שרעקלעכע צרות האָב איך דאָך דערלעבט צו זען מיט מיינע אייגענע אויגן אַ יידישע מדינה!

איך האָב אַנגעהויבן אַ ניי באַשיידן לעבן, אָבער די טראַגעדיע לאָזט מיך נישט אָפּ, זי לאָזט נישט פאַרגעסן די אַלע, וואָס זענען אָוועק פון אונדז און וועלן שוין מער קיינמאָל נישט צוריק קומען!...

לייבוש עדעליסט
טאָראָנטאָ

וואס האבן מיר געטון פאר אונדזערע ברידער נאך דער צווייטער וועלט־מלחמה

(אויסצוג פון אַ בריוו פון קאַנאַדע)

איר האָט מיך געבעטן שרייבן מיינע זכרונות וועגן יענדזשעווּ, ס׳איז אַ ביסל שווער דאָס צו טון.

זינט 1928 בין איך שוין אין קאַנאַדע. כ׳גלייב, אַז כ׳בין געבוירן אין יענדזשעוו, דאָרט האָבן געלעבט מיינע גאָטזליקע עלטערן — מיין פאָטער יעקל עדעליסט ז״ל און מיין מאָמע חנה פייגל ז״ל. מיר זענען געווען אַ גרויסע משפּחה אָן עין־הרע, אַ שטוב מיט אַ סך קינדער, ברידער און שוועסטער (היטלער, ימח שמו האָט אַ גרויסן טייל פון זיי אומגעבראַכט).

פון מיינע קינדער־יאָרן געדענק איך צוויי זאַכן. מיין טאַטע, זכרונו לברכה, האָט מיך געוואָלט מאַכן פאַר אַ רב, אַזוי ווייט איז עס נישט דערגאַנגען. אָבער אין אַ ישיבה האָב איך יאָ געלערנט. מיין רבי איז געווען ר׳ יאָסעלע כעלעמער, אָן איידעם פון ר׳ יחיאל שיינפעלד פון קעלץ און אָן אייניקל פון ר׳ יודל קאַמינער פון פאָדזאַמטשע דעם געראַר רבינס — דעם „שפת אמת״ — שוועד).

ר׳ יאָסעלע כעלעמער איז אויך געווען דער שטענדיקער בעל־מוסף אין די ימים נוראים אין גערער הויף. זיינע ניגונים זינגט מען ביז היינט אין אַלע גערער שטיבלעך אויף דער גאַנצער וועלט.

די צווייטע זאַך, וואָס איך געדענק איז (מ׳זאָגט, אַז אַ „נאַרישקייט״ געדענקט זיך) דאָס וואָס מיר, בית־המדרש־בחורים, האָבן דאָן אָפּגעטון. עס איז באמת געווען אַ גרויס נאַרישקייט, צוליב וועלכן כ׳האָב נאָך ביז היינט חרטה, און אפשר האָבן אַלע, וואָס האָבן זיך באַטיילִיקט אין דעם, חרטה גלייך מיט מיר?

כ׳ תמוז, אינעם ערשטן יאָרצייט־טאָג פון ד״ר בנימין זאב הערצל ז״ל, האָבן די יענדזשעווער ציוניסטן געוואָלט מאַכן אָן אזכרה אין בית־המדרש. „ציוניזם״ איז דאָן געווען טריף ביי די פרומע לייט, און די גאַנצע גרופּע בית־המדרש־בחורים האָט אַנגעהויבן לערנען אויפן קול, כדי צו שטערן און פאַרטויבן דאָס קול פונעם חזן, וואָס האָט געמאַכט די אזכרה, און זיי האָבן געזיגט!...

כ׳מיין, אַז עס איז כדאי דעם דאָזיקן קוריאָז צו דערמאָנען אין „יזכור־בוך״. זאָלן אונדזערע קינדער און קינדס־קינדער וויסן, וואָס אין זייער עלטערנס שטעטל האָט געקאָנט געשען.

און איצט עטלעכע שורות וועגן דעם, ווי אַזוי מיר האָבן רעאַגירט אויף דעם גרויסן אומגליק פון פויליש־יידנטום און פון אונדזערע יענדזשעווער קדושים בתוכם. דערוויסנדיק זיך, אַז ס׳איז געבליבן לעבן אַ קליינע צאָל יענדזשעווער יידן, וואָס געפּינען זיך אין דייטשלאַנד, האָבן מיר באַלד אַרגאַניזירט אַ „יענדזשעווער הילפס־פאַראיין״

און הגם אונדזער צאָל איז זייער אַ קליינע, האָבן מיר — מיין ברודער חיים, אברהם פּלעשאָווסקי, זיין שוועסטער ביילע, רובינשטיין, גאָלדע זערניצקי און איך, געטון איבער די כוחות, געשיקט שפּיז־פּעקלעך קיין דייטשלאַנד, וויפל מיר האָבן נאָר געקאָנט.

מיר האָבן זיך אויך פאַרבונדן מיט די יענדזשעווער לאַנדסלייט אין ניו־יאָרק, וועלכע האָבן צו אונדז דעלעגירט די חברים משה כענטשינסקי און בער׳ל מאַרדקאָוויץ. מיר האָבן אויסגעאַרבעט אַ געמיינזאַמען פּלאַן פאַר אַ הילפס־אַקציע פאַר די יענדזשעווער לאַנדסלייט און אַלץ געטון, זיי זאָלן קאָנען וואָס שנעלער פאַרלאָזן דאָס פאַר־שאָלטענע דייטשלאַנד און געפינען אַ מקום־מנוחה אין ישׂראל אַדער אין אַנדערע לענדער, וווּ יידן קאָנען פריי לעבן.

מיט פרייד און צופרידנקייט האָבן מיר אויפגענומען אייער באַשלוס אַרויסצוגעבן אַ „יזכור־בוך", געווידמעט אונדזער חרובער קהילה און אונדזערע קדושים, און זיך באַמיט מיטצוהעלפן צו דער פאַרווירקלעכונג פון אַזאַ וויכטיקע זאַך. אַ באַזונדערן דאַנק קומט דעם ניו־יאָרקער „יענדזשעווער פאַראַיין" פאַר זיין גרויסע הילף ביים אַרגאַניזירן די דאָזיקע הייליקע אַרבעט אויך אין קאַנאַדע.

מיט יראת־הכבוד וועט יעדער פון אונדז, וואָס שטאַמט פון יענדזשעוו, אויפנעמען דאָס „יזכור־בוך" און בענטשן די איניציאַטאָרן פאַרן פאַרווירקלעכן דעם דאָזיקן היסטאָרישן דענקמאָל פאַר אונדזער שטאָט!

יעקב עלבוים ז״ל

תל־אביב

פון מיינע איבערלעבענישן אין דער צווייטער וועלט־מלחמה

(זכרונות)

דאָס אַנטלויפן פון יענדזשעוו אין יאָר 1939

ביזן מלחמה־אויסברוך האָב איך געווויינט אין יענדזשעוו. אונדזער שטעטל איז בכלל געווען אַ רואיק, שטיל אָרט, וווּ יידן האָבן זיך געלעבט נישט שלעכט. עס איז דאָרט אויך געווען אַ רואיק געזעלשאַפטלעך לעבן און אַלע פאַרטייען האָבן זיך דאָרט, ביזן מלחמה־אויסברוך, זייער פיין אַנטוויקלט.

זונטיק, דעם 3טן סעפּטעמבער 1939, איז אין אונדזער רואיק שטעטל אויסגע־בראָכן אַ גרויסע מהומה, בפרט צווישן די יידן, וועלכע האָבן אינסטינקטיוו דערפילט, אַז זיי שטייען פאַר אַ גרויסן בלוט־מבול, וואָס וועט זיי אַראָפּשווענקען פון האָריזאָנט.

פון אין זייט מאַרשירן פון אַלע שאַסייען די העלדישע היטלעריסטישע מחנות, שטאָלצע מיט זייער לייכטן נצחון, און פון דער צווייטער זייט לאָזן זיך דערשלאָגענע יידישע קהלות מיטן וואַנדער־שטעקן אין האָנט, דורך אַלע וועגן, זוכן נייע ערטער פאַר זיך און פאַר זייערע פּיצלעך קינדער.

מען לויפט. וועד מיט אַ פערד־און־וואָגן, אָבער דער גרעסטער טייל גייט צופוס, מיט די פעקלעך אויף די פלייצעס און מיט אַלטע עלטערן, ווייבער און קליינע קינדער אַרום זיך.

די וואַנדערנדיקע מחנות ווערן מיט דער „דייטשער פינקטלעכקייט" באַגלייט דורך זייערע עראָפלאַנען, וואָס וואַרפן אַן אויפהער און אַן שום רחמנות באָמבעס אויף דעו אומבאַשיצטער הילפלאָזער מענטשן־מאַסע. אַלץ ציטערט. הייזער שפּרינגען אין דער לופטן. עס פעלן אויך נישט קיין קרבנות צווישן די אַנטלויפנדיקע.

אַלע מלוכהשע אינסטיטוציעס ווערן עוואַקואירט, אַלץ ווערט שנעל געפּאַקט און אַלע רעגירונגס־באַאַמטע זענען צעטומלט און לויפן צוזאַמען מיט די מאַסן, נישט וויסנדיק.

די ציווילע באַפעלקערונג איז פאַרצווייפלט, זיי זענען, אַז זיי זענען שוצלאָז, נישטאָ קיין רעגירונגס־מאַכט, נישטאָ קיין מיליטער, נישטאָ קיין געווער. זיי זענען, ווי זייערע ווינונגען און שטוב־זאַכע ווערן צעבראָכן, פאַרברענט, און זיי ווייסן אַפילו נישט, וואָס דער מאָרגן וועט זיי ברענגען...

דעם שרעקלעכן זונטיק פון 3טן סעפּטעמבער 1939, וועל איך מיין גאַנץ לעבן נישט פאַרגעסן!

דער געפערלעכער מאַרש איבער פּוילן

פאַרלאָזנדיק מיין יוגנט־היים שלעפּ איך זיך שוין אויטאָמאַטיש מיטן גרויסן שטראָם פון די מחנות היימלאָזע, וועלכע ווערן אַן רחמנות באַגלייט דורך די אַכזריותדיקע דייטשע פליער, וואָס וואַרפן אַן אויפהער ברען־באָמבעס און די צאָל מענטשלעכע קרבנות וואַקסט און וואַקסט...

עלטערן לאָזן איבער די צעשמעטערטע קינדער, וואָס זענען געפאַלן קרבנות פון די אויפרייסנדיקע באָמבעס און גייען ווייטער... דאָס זעלבע טוען אויך קינדער, וואָס האָבן פאַרלוירן דורך דער באָמבאַרדירונג זייערע עלטערן.

קומענדיק אין דאָרף מניכאָוו (ביי יענדזשעוו) האָב איך דאָרט געטראָפן אַ באַקאַנטן קריסט, אַ גרויסער חשוב, אַ מיטגליד פון פּוילישן סענאַט, וואָס איז אויך „געלאָפן". איך פרעג אים: „ווהין לויפן מיר?" און ער ענטפערט מיר מיט דער גאַנצער זיכערקייט: „מיר מוזן צולויפן ביזן טייך ניד־אַ, דאָרט וועט די העלד־שע פּוילישע אַרמיי שטעלן דעם ערשטן ווידערשטאַנד און פון דאָרט וועלן מיר אַהיימפאָרן"...

קומענדיק צום טייך ניד־אַ, האָבן מיר דאָרט נישט געפונען קיין אַנצייכעניש פון וועלכן ס׳איז פּוילישן סאָלדאַט... אָבער עס איז כאַראַקטעריסטיש, אַז אַפילו די הויכע פּוילישע מלוכה־מענער, ווי דער דאָזיקער סענאַטאָר, האָב נאָיוו געגלייבט, אַז פּוילן איז אימשטאַנד צו פירן מלחמה און שטעלן וועלכן ס׳איז ווידערשטאַנד די היטלעריס־טישע מילימעריש כוחות. דאָס באַווייזט, אַז די פּוילישע רעגירונג האָט באַהאַלטן, אַפילו פאַר אירע מלוכה־מענער און פאַר די געווייליקע פאַרשטייער פון פּוילישן פאָלק, דעם אמתדיקן מצב פון איר אַרמיי.

אין מניכאָוו האָב איך געטראָפן פיל באַקאַנטע יענדזשעווער יידן, ווי אויך יידן פון אַנדערע שטעט, וועלכע האָבן זיך נעבעך געשלעפּט מיט זייערע וואַליזקעס און רוקזעק, נישט וויסנדיק אַפילו ווהין צו לויפן...

כ׳האָב דאָרט אויך געטראָפן אונדזער חשובן בן־עיר, דעם גרויסן חסידישן עסקן און שטאָט־גביר ר׳ מרדכי יוסף וועדיגער ז״ל מיטן טלית און תפילין אין האַנט און אויף מיין פראָגע: „ר׳ מרדכי יוסף, ווהין גייען מיר?״ האָט ער פאַרצווייפלט געענט־פערט: „איך גיי אַפריכטן גלות צוזאַמען מיטן גאַנצן יידישן פאָלק!״ און אַזוי זענען מיר ווייטער געגאַנגען ביז כמעלניק, ווו כ׳וויל זיך אַ ביסל אָפרוען.

אָבער עס איז נישט געווען באַשערט. פלוצים ווערט אַ מהומה און אַלע כמעלניקער יידן הייבן אָן לויפן מיט אונדז...

מיר וואַנדערן ווייטער. מיר זענען געווען אין בוסק, סטאַפּניץ, סטאַשעוו און זיך דערשלעפט ביזן קליינעם שטעטעלע באָגריץ.

אָבער אויך דאָ באַווייזן מיר זיך נישט אָפּצורוען אָפילו קיין איין מינוט. עס ווערט ווידער אַ גרויסע פּאַניק. אַ גרויסע מחנה דייטשע עראָפלאַנען, פרווזט „אָפרוימען״ אויך דעם וויכטיקן סטראַטעגישן פונקט באָגריץ פון גאַנצ ערד און זיי האָבן אויך די דאָזיקע „גבורה״ באַווייזן!...

די לעבנגעבליבענע נאָכן לופט־אָנגריף אויף באָגריץ, וואַנדערן ווייטער. אָט זענען מיר שוין אין אָזשאַראָוו, שפּעטער אין ראַכעוו, אָפּט (אָפּאַטאָוו), זאָווילוואָסט און בייַ־נאַכט זענען מיר שוין אין סאַנדאָמיערזש, ווו מיר ווילן אַריבער אויף דער צווייטער זייט פון דער ווייסל. אָבער אויך די בריק ווערט באָמבאַרדירט און איז געשלאָסן פאַר די אומגלייקלעכע וואַנדערנדיקע מאָסן — מען לאָזט אַדורך נאר די „הַעלדישע״ פּוילישע אַרמיי, וואָס לויפט אַלץ ווייטער און ווייטער פון שונא...

די יידן זענען פאַרצווייפלט. דאָס יאָמערלעכע געווײַן פון אַלע, יונג און אַלט, איז גאָרנישט צו שילדערן. אַלע אָן אויסנאָם זאָגן: „לאָמיר זיך בעסער וואַרפן אין דער ווייסל, אייַדער אַריינצופאַלן אין די הענט פון די היטלעריסטישע רוצחים!״...

פלוצים באַווייזט זיך אַ פוילישער אָפיציר און שרייט אויס: „לויפט וואָס שנעלער אַריבער די בריק!״ עס איז געווארן אַן אומבאַשרייבלעכער טומל. מענטשן זענען פאַרוואַנדלט געוואָרן אין חיות. מען איז געלאָפן ווי משוגעים, טרעטנדיק אויף אַלטע לייט, קראַנקע, פרויען און קינדער. יעדער האָט געוואָלט וואָס שנעלער אַריבער די בריק.

מיר זענען נאָכדעם געלאָפן נאָך עטלעכע קילאָמעטער, ביז צום ערשטן פוילישן דאָרף. דאָרט האָבן מיר זיך אַ ביסל אָפגערוט און זיך געלאָזט ווייטער קיין ראָזוואַדאָוו אין גאַליציע.

דער מאַסן־מאָרד דורך דייטשע פליער

דאָרט האָבן מיר איבערגעלעבט אַ גרויזאַמען מאָמענט, וואָס כ׳וועל מיין גאַנץ לעבן נישט פאַרגעסן. אויף דער באַן־סטאַציע זענען געשטאַנען דרייַ פאַסאַזשיר־צוגן, פול מיט היימלאָזע מענטשן. פלוצים איז אַנגעקומען אַ גרויסע צאָל דייטשע עראָפלאַנען און באַוואָרפן די צוגן מיט ברענן־באָמבעס. די לאָקאָמאָטיוון און וואַגאָנען זענען געוואָרן ווארן צעשמעטערט און אַלע היימלאָזע מענטשן זענען דאָרט פאַרברענט געוואָרן. די דייטשע רוצחים האָבן געפייערט זייער נצחון. זיי האָבן זיך געפרייט קוקנדיק אויף די לעבעדיק־ברענענדיקע פאַקלען — אויף די אומגליקלעכע אומשולדיקע קרבנות... אויך דער שטן איז געווען מלא שמחה, ער האָט באַווייזן זיין קראַפט — פאַרוואַנדלען די שיין־מונדירטע דייטשע פליער אין נאַקעטע חיות!

לייבוש פייגענבוים
יפו

פאקטן

מיר גיבן דאָ אַ קיצור פון לייבוש פייגענבוימס אַ בריוו צום ארגון עולי ינדז׳יוב בישראל, געשריבן נאָך פון פוילן (זשעלאָנאַ גורא, נידערשלעזיע) דעם 1טן יאַנואר 1959.

...״כ׳וויל אייך שרייבן וועגן אייניקע, וואָס האָבן, לויט מיין מיינונג, זיך פאַרדינט זיי זאָלן פאַראייביקט ווערן אין אונדזער יענדזשעווער יזכור־בוך.

אויפן ערשטן אָרט דאַרפן דערמאָנט ווערן אונדזערע ערשטע דריי קרבנות, וואָס זענען אומגעקומען דורך די היטלעריסטישע רוצחים באַלד ביים מלחמה־אויסברוך: מרדכי שלאר, הי״ד (אַן איידעם פון חיימאָוויץ), קאכען (אַן אייניקל פון דוד העלבערג ז״ל) און אַ זון פון ראובן פעלדמאַן (דער גאָלדשמיד). זיי אַלע האָבן געווויינט אין ראָג פינטשעווער גאָס און שטאָט־מאַרק. זייער ביטערער סוף האָט אַרויסגערופן אַ גרויסן טרויער און אומרו צווישן דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג און פאַרפינצטערט זייער לעבן.

אַ בכבודיקן פּלאַץ אין יזכור־בוך דאַרף אויך אָפּגעגעבן ווערן דעם זכרון פון משה זילבערשטיין, הי״ד. זייענדיק אין יודענראַט האָט ער תמיד געפילט, אַז זיין הייליקע אויפגאָבע איז צו העלפן יידן און זיי ראַטעווען פון טויט. זילבערשטיין האָט זיך מקריב געווען פאַר זיינע ברידער און תמיד זיך באַמיט זיי באַצייטנס צו וויסן טון וועגן די געפאַרן, וואָס דראָען, און אַ דאַנק אים האָבן זיך פיל יידן געראַטעוועט פון טויט. ער האָט פאַר זיין גוטסקייט באַצאָלט מיט זיין לעבן.

שוין אין יאָר 1940 האָט מען אים אַרעסטירט און אַוועקגעשיקט אין פאַרניכטונגס־לאַגער דאַכאַו, ווו ער איז געפאַלן על קידוש השם, אַלס דער באַשיצער פון זיינע הילפלאָזע ברידער.

עס דאַרפן אויך דערמאָנט ווערן די צוויי ברידער הערשל און משה טרייסטער, הי״ד. ביידע פשוטע יידן, וועלכע האָבן פאַרמאָגט אמתדיקע יידישע הערצער און שטענדיק געווען גרייט צו העלפן יעדן מענטש אין זיין נויט — מיט געלט, לעבנסמיטל און אי־בערהויפט האָבן זיי זיך אויסגעצייכנט מיט זייער מאַטעריעלער און מאָראַלישער הילף פאַר קראַנקע.

אויך זיי זענען אין יאָר 1940 אַרעסטירט געוואָרן דורך דער געסטאַפּאָ און פאַר־שיקט געוואָרן אויף אַ זיכערן טויט.

אַ זעלטנהייט אין יענער פינצטערער און ביטערער צייט איז געווען ר׳ יעקב קויפמאַן מיט זיינע דריי זין: זיסמאַן, אברהם און יצחק, הי״ד. זיי האָבן זייער מענטשלעכן כבוד נישט פאַרלוירן און האָבן געהאַט ענגוג מוט פּוגע בכבוד זיין די יודענראַטלער, דערמאָנענדיק זיי וועגן זייער פליכט פאַר זייערע יידישע ברידער.

וועג מען האָט אין 1940 צוזאַמענגענומען 300 יונגעלייט און זיי אַוועקגעשיקט קיין בעלזשעץ אויף אַרבעט, האָט ר׳ יעקב קויפמאַן ז״ל אַרגאַניזירט די עלטערן פון די פאַרשיקטע צו פראָטעסטירן קעגן דעם און דער יודענראַט האָט דאָך עפּעס געטאָן פאַר זיי.

כ׳וויל אויך דערמאָנען די שיינע אויפפירונג פון מאיר שאַפשאָוויץ, וועלכער האָט אין די שווערסטע צייטן, וואָס מיר האָבן אירגעלעבט אין געטאָ, וועג מיר האָבן גע־

ליטן פון הונגער און קעלט, האָט ער געהאַט דעם מוט אונדז צו טרייסטן און פרייליך מאַכן מיט זיינע לידער פון מוט און האָפענונג, שאַפנדיק אַליין געטאָ־לידער, און תמיד זיך באַמיט אונדז משמח זיין.

אונדזער שארית הפליטה, וואָס האָבן מיטגעמאַכט די ביטערע געטאָ־יאָרן אין יענדזשעווו, געדענקען געוויס די שיינע התנהגות פון פעלטשער לייבל סאַבקאָווסקי ז״ל, וואָס האָט גאַנץ אומזיסט געגעבן מעדיצינישע הילף און עזרה געהאָלפן יעדן מאַטעריעל, וווייט איבער זיינע כוחות און מעגלעכקייטן.

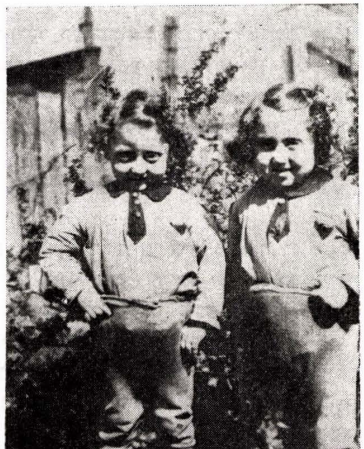
מיט גרויס יראת־הכבוד דאַרף דערמאָנט ווערן דאָס התנהגות פון אונדזער רב הגאון רבי יחיאל ישעיהו ווייַנבערג, הי״ד, אינעם טאָג פון דער אויסזידלונג פון די יענדזשעווער יידן־קדושים, דעם 17טן סעפטעמבער 1942.

שטאָלץ, מיט אַן אויפגעהויבענעם קאָפּ האָט אונדזער רב זצ״ל מאַרשירט צו דער באַן צוזאַמען מיט זיין עדה קדושה, האַלטנדיק פעסט צוגעדריקט צום האַרץ אַ ספר־תורה.

די געסטאַפּאָ־רוצחים האָבן אים מערדערלעך געשלאָגן, צווינגענדיק אים אַוועקצו־ווַאַרפן די הייליקע תורה און נאָך דעם אויך געצוווונגען די מאַרשירנדיקע יידן צו טרעטן אויף דער געשענדעטער ספר־תורה.

אַפילו אונדזערע בלוטיקע שונאים — די שטאָטישע פאָליצאַי — דערמאָנען נאָך איצט דאָס גרויזאַמע בילד.

אַ שוידער האָט אַנגעכאַפּט יעדן, וואָס האָט געזען, דער שעף פון דער דייטשער זשאַנדאַרמעריע, אין יענדזשעווו, פאָן־דע־ברילע, האָט אַרויסגעריסן פון דער מוטערס אַרעם די צוויי קליינע אייניקלעך פון קצב שלמה וויעליצקאָווסקי און זיי דערשאָסן נישט וווייט פון זייער ווויגנונג.

די דערשאָסענע קינדער

די מוטער

דוד אפעלשטיין הי״ד

דוד אפעלשטיין (דאָס בילד לינקס) — אַ זון פון אלימלך אפעלשטיין הי״ד — איז געפאַלן העלדיש, קעמפענדיג געגען די היטלער־רוצחים.

צוויי קינדערלעך (אַ צווילינג) מיט זייער מוטער, די שנור פון קצב שלמה וויעליצ׳קאָווסקי ז״ל זענען דערשאָסן געוואָרן דורכן זשאַנדאַרמעריי־שעף פאָן דע ברילע, פאר דער אויסזידלונג, אין געגענוואָרט פון זייער מוטער הי״ד.

זאלן אויך דערמאנט ווערן די העלדישע מעשים פון יוסף ב״ר זוסמאן קויפמאן און דוד ב״ר אלימלך אפעלשטיין הי״ד, וואס האבן זיך באוויזן אין יענדזשעווו אין מיטן יאר 1943 (נאך דער לעצטער אויסזידלונג פון יענדזשעווו), און זיך געשיצט מיט שטיינער, נישט וועלנדיק ארויפגיין לעבעדיקע אין די הענט פון די רוצחים, וועלכע האבן זיי צום סוף „באזיגט" און דערשאסן אין מיטן גאס.

אין א דארף אין פינטשעווער געגנט האט זיך אויפגעהאלטן א גרופע יידישע פארטיזאנער, דערינטער אויך די צווייי יענדזשעווער יידן קלמן פאטאשינסקי און און יוסף בארקאווסקי, הי״ד. ענדע יאר 1943 האט די געסטאפא זיך דערוווסט וועגן דעם און געפרווועט זיי ארעסטירן. זיי האבן געשטעלט א העלדישן ווידערשטאנד מיט געווער אין האנט. די נאצישע מערדער האבן געפונען אן „עצה". זיי האבן אונטערגעצונדן דאס הויז און די יידישע גבורים זענען אומגעקומען אין די פלאמען צוזאמען מיט דער פויע־רישער משפחה, ווו זיי זענען געווען באהאלטן.

זומער 1944 זענען געפאלן אין די וועלדער ארום יענדזשעווו די יענדזשעווער פארטיזאנער: שמואל זיינוול וויעליצקאווסקי, יעקב אבארזשאנעק און זיין ברודערן־זון שלמה אבארזשאנעק, הי״ד. די דריי העלדישע קעמפער האבן פיל מאל ריזיקירט זייער לעבן, אבי צו העלפן יידן אין זייער נויט און זיי היטן פון לעבנגעפאר.

צום סוף וויל איך אויך דערמאנען די העלדישקייט פון מיינע חברים פון ליידן און פיין אין די שרעקלעכסטע צייטן פון אונדזער צוזאמענלעבן אין די וועלדער פון יענ־דזשעווער געגנט.

די צווייי ברידער גאלדמאן, הערשל לאנדנער, דוד בעסענדארף, סטאביצקי און נאך איינער מיטן פאמיליע־נאמען לאנדנער, וועלכער איז אויך געווען א קרוב פון סטאביצקין, ווי אויך מיינע צווייי ברידער דוד און ישראל פייגענבוים, וועלכע האבן זיך געווארפן אויף א דייטשן פאליציאנט און אים פארוווונדעט מיט זייערע מעסערס, באצאלנדיק דערפאר מיט זייערע יונגע לעבנס.

זאלן די נעמען פון אונדזערע קדושים, קיינמאל דורך אונדז נישט פארגעסן ווערן!

קליינע יידישע, בארוועסט און האלב־נאקעטע קינדערלעך „שפילן" זיך הונגעריקע אויף די „פיאסקעס" פון יענדזשעווער „געטא", אין יאר 1942.

אויפן בילד -- ישראל גורטמאנס טעכטערל -- לושיא הי״ד, וואס האט אויך געפונען איר טויט אין די גאז־אויוועגס פון טרעבלינקע.

יעקב פינקעלשטיין
לאָס־אַנזשעלעס

מיין שטעטעלע יענדזשעוו

שוין אַזוי פיל יאָרן זענען פֿאַרבי זינט מיר האָבן פֿאַרלאָזט אונדזער טייער שטעטעלע. אָבער, די צוגעבונדנקייט און סענטימענטן פֿאַר אונדזערע לאַנדסלייט ווערן נישט שוואַכער. פֿאַרקערט — שטאַרקן זיך פון יאָר צו יאָר.

מיר האָבן דאָך מיט זיי צוזאַמען פֿאַרבראַכט אונדזערע קינדער־יאָרן. פֿריער זיך געשפּילט צוזאַמען, אַ ביסל שפּעטער געלערנט מיט זיי אין חדר אָדער שולע און נאָך שפּעטער — צוזאַמען געחלומט, געלייענט השכלה־ביכער, גלייך ווי זיי פֿאַרשוואַרצט געוואָרן און שפּאַצירט אויף די זעלבע וועגן און געטראַכט וועגן דער אומבאַקאַנטער צוקונפט.

הערנדיק, אַז מען וויל פֿאַראייביקן דאָס שוין מער נישט עקזיסטירנדיקע יידישע יענדזשעוו, ווילט זיך אַזוי אויפוועקן די אַמאָליקע זכרונות, די ליבע חברים.

אָט שטייט פֿאַר מיר ווי לעבעדיק דאָס געשטאַלט פון נתן בער כענטשינסקי דער אַזוי באַקאַנטער אויך מיט זיין פּסעוודאָנים נב"ח, אַ ייד אַ משכיל מיט זיינע פילאָ־זאָפישע אָנשויאונגען, מיט זיין אָפּלאָכן פון דער גאַנצער וועלט, זייענדיק גלייכצייטיק אַ „פּאָן־בראָט" מיט יעדן יענדזשעווער ייד, ליב האָבנדיק דאָס גאַנצע שטעטל, אָפילו די, וואָס האָבן אים פֿאַרשאָפט געברענטע צרות...

עס פליען איבער די זכרונות וועגן משה ווארגאן, ישעיהו פּיגענבוים, אברהם פֿראָבאָלאָווסקי, ישראל וואָליער, לייבל סאָבקאָווסקי, ישעיהו קשעפּקע, וועלכע פלעגן תמיד דערציילן וועגן די ערשטע שטראָלן פון פֿראָגרעס, וואָס האָבן שוין דערגרייכט אַזש ביז יענדזשעוו... וועגן זייער „אַקטיוון" אָנטייל אין די רעוואָלוציאָנערע צייטן פון יאָר 1905.

דו זעסט פֿאַר זיך די ליכטיקע געשטאַלטן פון זכריה בעלפּער מיט זיין ווייבל, ביידע גאָלדענע מענטשן, ווי מ'זאָגט, אַן אַ גאָל. תמיד גרייט צו העלפֿן ווי מען האָט נאָר געדאַרפט און אין אַלע הינזיכטן.

עס אַנטפּלעקט זיך פֿאַר דיר די שיינע געשטאַלט פון שלמה דוד בעלפּער מיט זיין גוטמוטיקן שמייכל און שטאַרקען רצון און ליבע צו געזעלשאפטלעכער אַרבעט.

קאָן מען דען פֿאַרגעסן אַזאַ ייד, ווי, למשל, זכריה בעקער איז געווען? וואר געדענקט נישט וויפל מי ער האָט זיך געגעבן, כדי צו שאַפן די נייטיקע צאָל פּוליעריקע בירגער, כדי אונטערצושרייבן די ביטע וועגן אַ דערלויבעניש צו עפענען די „מוזע" אין „ענ־דזשעוו? און זיין ווייב, וואָס האָט שטענדיק געהאָט די גרעסטע סומע אין איר „קרן־קיימת"־פּושקע און דערמיט אַזוי שטאָלצירט. וואר פון אונדז אַלטע יענדזשעווער מענטשן, געדענקט עס נישט?

איך דערמאָן זיך אויך אַן עפּיזאָד, ווי אָט די פרוי, וועלכע האָט אַזוי פיל ביכער געלייענט און זיך באַמיט, אַז יענדזשעווער בחורים און מיידלעך זאָלן זיי לייענען. זי האָט מיך אויך אַמאָל עקזאַמינירט, זאָגנדיק צו מיר:

„יעקב, זאָג דעם אמת, האָסט שוין דורכגעלייענט די אינטערעסאַנטע געשיכטע פון דעם הייליקן „שפּאָלער זיידן"? אדרבא, דערציילסט מיר וואָס האָסטו דאָרט געלייענט?"

און איך האָב מיר באַגראָבן דאָס פּנים פון חרפה, ווייל כ׳האָב די געשיכטע נישט געז׳ענקט.

יענע געשיכטע האָב איך נישט געדענקט, אָבער די אַלע ליכטיקע געשטאַלטן פון מיין שטעטעלע יענדזשעוו געדענק איך גוט און מיט יראת־הכבוד דערמאָן איך די, וואָס זענען, ליידער נישטאָ. און מיט וואַרעמער ליבע רעד איך צו מיינע טייערע ברידער און שוועסטער, צו דער שארית הפליטה פון אונדזער שטעטעלע יענדזשעוו!

פעלאַ קויפמאַן־שניטליך
קרית מוצקין

פון מיינע זכרונות

היינט, אין טאָג פון דעם גרויסן היסטאָרישן פּראָצעס פון שרעקלעכסטן מערדער פון יידישן פאָלק, וואָס די גאַנצע וועלט פאָלגט נאָך מיט גרויס אינטערעס, פיל איך אַן אי־נערלעכן דראַנג אַראָפּצורעדן זיך פון האַרצן, אפשר וועט דאָס מיר ברענגען אַ ביסל רו און דערלייכטערונג.

איך בין איינע פון די קרבנות פון דער שרעקלעכער מל־חמה. איך מיט מיין קינד האָבן מיר זיך אַרויסגעריסן פון די נעגל פון די היטלער־מערדער.

איך וויל נאָר פאַרצייכענען אייניקע פאַקטן פון מיינע איבערלעבענישן, וואָס איך וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן, וואָס האָבן איבערגעלאָזט אין מיר שפורן ביזן סוף פון מיין לעבן...

בעת דער מלחמה האָב איך געווויינט אין קעלק. ווען די היטלער־מערדער זענען אַריין אין שטאָט, האָבן זיי אַרעסטירט מיין מאַן, אונטערן אויסרייד, אַז ער האָט באַ־האַלטן סחורה, און אים געבראַכט אין „האָטעל פּאָלסקי". דאָרט האָט מען אים געשלאָגן און געפּייניקט און ממש אַ האַלב־טויטן אַרויסגעווארפן אויפן הויף, פאָדערנ־דיק 10 טויזנט זלאָמעס אויסקויף־געלט. היות מיר האָבן אַזאַ גרויסע סומע נישט פאַרמאָגט, האָבן זיי אַרעסטירט אויך מיין שוועסטער און שוויגער. מיין שוועסטער האָט געטיילט דעם זעלבן גורל ווי מיין מאַן, מ׳האָט אים מערדערלעך געשלאָגן, אַרויסגע־ריסן די באָרד און אים אָפּגעשיקט אַהיים. נאָכדעם זענען זיי צוריקגעקומען און געהייסן אויך מיך מיטגיין מיט זיי אַלס אַרעסטירטע. איך האָב געהאַלטן מיין מיידעלע אויף די הענט. זיי האָבן עס מיר אַרויסגעריסן און אָנגעהויבן קאָפּען דאָס קינד מיט די פיס. איך האָב אָנגעהויבן שרעקלעך וויינען און שרייען, אַרומנעמענדיק מיין קינד. איינער פון די סאַדיסטן האָט מיך אָנגעקוקט און געפרעגט: „ביסט אַ יידישקע?" בליץ שנעל איז מיר איינגעפאַלן עפּעס און איך האָב געענטפערט: „יאָ, איך בין אַ יידישקע, אָבער מיין באָבע איז נישט געווען קיין יידישע". „דעריבער ביסטו נישט ענלעך צו

זיי" — האָט ער געזאָגט און אונדז אָפּגעלאָזט. דאָס איז אָבער געווען נאָר דער אָנהייב. גלייך נאָך דעם האָט מען איינגעפירט דאָס געטא אין קעלץ .מיר האָבן באַשלאָסן, מיט דער גאַנצער משפחה, אַנטלויפן קיין יענדזשעוו. נאָך גרויסע וואַגלענישן און מאַטער־נישן זענען מיר אָהינצו אָנגעקומען.

דאָס איז געווען אין יאָר 1940.

אַ שטיקל צייט איז דאָרט געווען שטיל. מיר האָבן געווויינט צוזאַמען מיט די פּאָליאַקן. יידן זענען דאָרט געווען ווינציק. פון צייט צו צייט פלעגן די דייטשן אַריינ־פאַלן, שלאָגן און ראַבעווען. אַזוי האָט עס אָנגעהאַלטן ביז 1942. דאָס דאָזיקע יאָר ווען בלייבן פאַרשריבן מיט בלוטיקע אותיות אין דער געשיכטע פון דער מענטשהייט. מיר האָבן אַלע געפילט, אַז עס דערנענטערט זיך אונדזער סוף, מענטשן זענען אַרום־געגאַנגען בלאַסע ווי די מתים. מיין לאַגע איז נאָך געווען ערגער, ווייל איך האָב פאַרשוואַנגערט און פאַר אַזאַ זאַך האָט געדראָט טויט־שטראָף. כ׳האָב נישט געקענט פאַרויסזען, אַז דווקא דער צושטאַנד מיינער, ווען מיך ראַטעווען פון טויט. אין יענער צייט האָט יעדער פון אונדז געזוכט אַן ארבעטס־פלאַץ. דאָס — האָט מען געזאָגט — קאָן ראַטעווען פון אַרויסגעשיקט ווערן צום טויט. איך בין שוין געווען אין ניינטן חודש און קיינער האָט מיך צו דער אַרבעט נישט געוואָלט נעמען. פאַר יום כיפור האָבן די דייטשן און די אוקראַינער אַרומגערינגלט דאָס געטא. איך האָב פונקט דעמאָלט באַקומען ווייַן — און איך האָב געבוירן אַ זון. מיין „אַקושערקע" זענען געווען מיין מאַן און מיין ברודער סיאָמאַ. די געשרייַען און די שיסעריַין פון דרויסן האָבן פאַר־טויבט מיין געווויין... מיין מאַן האָט געפונען אַ פאַליאַק מיט אַ וואָגן, וואָס האָט געווארט אויף מיר. איך בין אַראָפּ פון בעט, געמומען מיין ניי־געבוירן עופהלע אין די אַרעמס און מיין מיידעלע סאָבציע ביי דער האַנט, און אַזוי בין איך געגאַנגען צופוס צוויי קילאָ־מעטער, ביז איך האָב זיך דערשלעפּט קיין טשיניק.

אַלע יידן האָט מען דערווייל אַרויסגעפירט קיין טרעבלינקע. איך בין דאָרט געבליבן אַליין מיט מיינע צוויי פיצלעך קינדער. ביינאַכט האָב איך זיך צוגעהערט ווי דער פאַליאַק באַראַט זיך מיט זיין משפחה ווי אַזוי פון מיר פּטור צו ווערן. ער האָט געווויסט, אַז איך האָב נאָך עפּעס געלט. פאַר זיין הילף האָט מען אים, פאַרשטייט זיך, גאָנץ גוט באַצאָלט.

ביינאַכט האָב איך זיך מיט מיין מיידעלע שטילערהייט אַרויסגענבעט פון דער ווויינונג, דאָס קליינע קינד האָב איך דערווייל איבערגעלאָזט. איך האָב זיך געשלעפּט דורכן וואַלד און אָנגעקומען קיין סענדזישאָוו. דאָרט האָב איך געטראָפן אַ קליינע גרופּע יידן, וועלכע זענען געווען באַהאַלטן אין צווויי צימערן.

צומאָרגנס האָט מיר דער פאַליאַק בלאַשקעוויטש געבראַנגט דאָס קינד און איך בין געזעסן מיט מיינע צוויי קינדער, אַן וואַסער און אַן ברויט, אונטערן פרייַען הימל און געבעטן אויף זיך דעם טויט. מען האָט מיר געראָטן איך זאָל אַוועק צוריק קיין יענדזשעוו. איך האָב איבערגעלאָזט דאָס קליינטשיקע קינד ביים פרעזעס שידלאָווסקי, אַ דאָנק מיין אַרישן אויסזען האָב איך זיך געקאָנט אַריינקריגן אין דער באַן און איך מיט מיין מיידעלע זענען בשלום אָנגעקומען קיין יענדזשעוו. איך האָב זיך אַריינגע־גנבעט אין דעם קליינעם געטאָ, ווייל דאָס גרויסע איז שוין געווען ליקווידירט. דאָס קליינע געטאָ איז געווען אויפן מאַרק, אין דער אַמאָליקער שול־געביידע. דאָרט זענען נאָך געווען אַרום זיבעציק יידן, צווישן זיי מיינע קוזינען שמחה און יוסף קויפמאַן און

מיין טייערער ברודער סיאמא, וועלכער איז דער איינציקער געבליבן פון מיין גאַנצער משפחה.

אויך צומאַרגנס, אַרום פינף אַ זייגער פאַרטאָג, האָט אונדז אויפגעוועקט אַן אַליאַרם און שיסעריין און דער דייטשער געשריי: „אַרויס!" איך האָב געכאַפט סאבציען און אַרויס פון געטאָ און דורכן טייכל בין איך דערלאַפן ביז צו מיין זיידנס, משה מאיר קויפמאַנס הויז. איך בין אַריין אינעווייניק. די דירה איז געווען פוסט. קלייד־ער, כלים און פאַטאַגראַפיעס האָבן זיך געוואַלגערט אויף דער ערד. א צעשניטן ברויט איז געלעגן אויפן טיש, ווי עס וואָלט געווארט אויף זיינע בעלי־בתים זיי זאָלן זיך אומקערן. איך בין געבליבן זיצן אויף דער ערד מיט מיין קינד ביז אין אוונט. איך האָב זיך צוגעהערט צו דער געטא־שטילקייט און זיך אומגעקערט אַהין. ווי פון אונטער דער ערד איז פלוצים אויסגעוואַקסן דער פאַרטרעטער פון פרעזעס פון יודענ־ראַט, זיין נאָמען גדעניק איך נישט. ער האָט מיך מיט סאַבציען אַ כאַפּ געטאָן און אַריינגעפירט אין אַ צימער צוזאַמען מיט נאָך עטלעכע „אומלעגאַלע" יידן, וועלכע זענען איבערגעבליבן.

אויך צומאַרגנס האָט גדאַרפט פאַרקומען די אויסזידלונג און ליקווידאַציע פון כינטשעווער ראַיאָן און מיר איבערגעבליבענע האָבן אויך גדאַרפט טיילן זייער גורל. ווי די בהמות האָט מען אונדז געטריבן צום מארק. אויפן וועג האָט מען אונדז געשלאָגן מיט נאַגייקעס, אַ סך זענען געשטאָרבן אויפן אָרט. אין מאַרק זענען מיר געזעסן אַ גאַנצן טאָג אויף דער ערד, נישט געטארט זיך רירן. די אוקראַינער האָבן געהיטן פון אַלע זייטן. דער רעגן האָט געגאָסן און מיר זענען גזעזסן און געוואָרט אויפן טויט. אַן ס״ס־מאַן איז דורכגעגאַנגען, אַנגעקוקט מיך און מיין מיידעלע, וואָס איז נאָך קיין פיר יאָר נישט אַלט געווען. אַנגעקוקט אונדז נאָכאַמאָל און איז אַוועק.

פאַרנאַכט האָט מען אונדז אַנגעהויבן שלאָגן און יאָגן צו דער באַן־סטאַציע. די וואַגאָנען האָבן שוין געוואָרט אויף אונדז... פלוצלונג איז פאַר מיר געשטאַנען דער זעלבער ס.ס.מאַן און אַ געשריי געטאָן אויף מיר: „אַרויס פאַרשאַלטענע, אָבער, שנעל!" איך האָב נישט פארשטאַנען וואָס דאָ קומט פאַר. איך האָב געמיינט, אַז ער פירט אונדז אונטער דער בריק צו דערשיסן. ער האָט אונדז אַוועקגעפירט אויף דער צווייטער זייט, אַ קוק געטאָן אויף מיין סאַבטשען און אַ זאָג געטאָן: „ווי שיין דו ביסט" און איז אַוועק. איך בין געבליבן זיצן באַהאַלטן צווישן די ביימלעך ביז אין אַוונט און דורך די באַן־רעלסן צוריק אַריינמאַרשירט אין געטאָ. ווען מיין „סיאמא" האָט מיך דערזען האָט ער געהאַלשט. אין צווישנצייט, האָט מיר אַ פוילישע פרוי געבראַכט דאָס קליינע קינד און איך האָב זיך מיט בריד קינדער אויסבאַהאַלטן ביי אַ שוסטער אויפן בוידעם, פאַרשטייט זיך, אַן דעם וויסן פון דעם בעל־הבית. דאָס קינד האָט געווויינט און איך פלעג אים פאַרשטופן דאָס מויל מיט מיינע הענט, פאַר מורא, מ׳זאָל אונדז נישט גפּינען. מיין ברודער סיאמא פלעגט אונדז ברענגען עסן און אַזוי האָבן מיר, אין באַהעלטענישן, געלעבט צווי וואָכן. ס׳איז געווען ווינטער און אויפן בוידעם איז די קעלט געווען גרויס. מיין ברודער האָט מיר צוגערעדט איך זאָל אַראָפגיין אין געטאָ, כדי זיך אַנווּאַרעמען אַביסל. פלוצלינג, ווידער די זעלבע קולות, געוואַלדן, שיסעריין. ס׳איז געווען אַן אַקציע נאָר אויף פרויען מיט קינדער. מ׳האָט אונדז אַרויס־געזעצט אויף וועגענער, כדי אַרויסצופירן קיין שידלאָוויץ אין יודענראַט. איך האָב

זער גוט געווסט, וואָס דאָס מיינט און אין האַרצן באַשלאָסן זיך ראַטעווען. די פּאָליאַקן און אוקראַינער האָבן אויף אונדז געקוקט, ווי אויף אַ ביין וווּנדער...

איך בין אַראָפּגעשפּרונגען פון וואָגן מיט סאָבשטען און אָנגעהויבן שנעל גיין אין דער ריכטונג פון פּוילישן צמענטאָזש. איך האָב זיך פּאַרהאַלטן ביי אַ קבר, כדי אָפּצוכאַפּן דעם אָטעם און איך האָב דערהערט געשרייען:

„אָנטלויפט, די דייטשן יאָגן אייך!"

איך בין אַראָפּגעשפּרונגען פון בערגל און אָנגעהויבן לויפן צו דער גאַס. קוילן זענען געפלויגן איבער מיין קאָפּ. איך האָב זיך אָפּגעשטעלט. צווישן דייטשן מיט רעוואָלווערן האָבן זיך דערנענטערט צו מיר:

„פּאַרוואָס ביסטו אַראָפּגעשפּרונגען?"

„איך בין נאָר אַזוי יונג, איך וויל נאָך לעבן".

„ביסטו אַ יידישע?"

„יאָ, אָבער מיין באָבע איז געווען אַן „אַריערין".

„דו זעסט טאָקע אויס ווי אַן „אַריערין, אָבער מען וועט דיך דערשיסן".

זיי האָבן מיך צוריקגעפירט צום צמענטאָזש. איך האָב צוגעדריקט סאָבשטען צום האַרצן און אין דער שטיל געזאָגט „שמע ישראל". מיטאָמאָל, האָט איינער פון זיי אַ מאָך געטאָן מיט דער האַנט און אַ זאָג געטאָן צו מיר „קום!" זיי האָבן מיך צוריקגעפירט צו די וועגענער און מיר זענען אָפּגעפירט געוואָרן קיין שידלאָוויץ. דאָרט, אין די חורבות פון די צעראַבירטע יידישע הייזער, האָט מען אויפגעזאַמלט אַלע אַנטלאָפענע פון די וועלדער און בונקערס און די פערציק חורבות האָט מען אָנגעפילט מיט פרויען און קינדער. מיר זענען געלעגן אין דרויסן אין דער קעלט. דאָס קליינע קינד איז קראַנק געווען און כסדר געווויינט. ס׳איז נישט געווען קיין טראָפּן וואַסער און נישט קיין עסן. אַ נס איז געשען, וואָס איינער פון די יידישע פּאָליציאַנטן האָט מיך מיט די קינדער אַריינגעלאָזט צו זיך אין צימער. ס׳איז אויך געווען אַ חורבה, אָבער ס׳איז דאָך געווען אַ דאַך איבערן קאָפּ און וואַרעמער ווי אין דרויסן.

ליגנדיק אַזוי אויף דער ערד, האָב איך געפרעגט דעם פּאָליציאַנט, צי ס׳איז נאָך דאָ אַ מעגלעכקייט פון דאָנעט צו אָנטלויפן. ער האָט מיר געזאָגט, אַז פּאַר פינף טויזנט זלאָטעס קען מען זיך אַרויסקריגן. מיר האָבן זיך צונויפגענומען מיט נאָך אַ משפּחה, קייזער מיט זיין פרוי און קינד און 3 אַ זייגער פּאַרטאָג זענען מיר אַרויס פון געטאָ. די שרעקלעכע נאַכט וועל איך קיינמאָל נישט פאַרגעסן. די קוילן זענען געפלויגן איבער אונדזערע קעפּ. נעבן מיר איז קייזער געפאַלן פון אַ קויל, און איך מיט אַ קליין קינד אין די אָרעמס, און סאָבשטע ביי דער האַנט, בין געלאָפן ווייטער אָן אָטעם, ביז איך בין אָנגעקומען אויף דער אַרישער זייט. דאָרט האָט עווואָרט אויף אונדז אַ טאַקסי מיט אַ „פּאָלקסדייטש". מיר האָבן באַצאָלט די געפּאָדערטע סומע מיט אַ קלאָפּנדיק האַרץ און מיט ספקות, אפשר האָט מען אונדז אָפּגענאָרט. מיר זענען אַריין אין אויטאָמאָביל. מיר זענען נאָכאָמאָל אָנגעקומען אין גטאָ פון יענדזשעוו. מיין ברודער, וועלכער האָט געאָרבעט ביים לאָדן קוילן, און נאָך געווען צווישן די לעבן־פאַרבליבענע און ער האָט צוגענומען דאָס פּיצל קינד פון מיר. מיר האָבן זיך געמוזט גוט אויסבאַהאַלטן, וויל אין גטאָ זענען שוין דעמאָלט כמעט קיין קינדער נישט געווען.

נאָכאָמאָל בין איך אָפּגעזעסן, מיט די קינדער, אויפן בוידעם, דריי וואָכן צייט. איך האָב זיך מיטאָמאָל אָנגעהויבן פילן שלעכט און איך מיט מיין ברודער האָבן באַ־

שלאָסן אָפּצוגעבן דאָס קליינע קינד צו אַ פּוילישע פרוי. זי האָט געהייסן יוזעפאַ קאָט און האָט געוווינט אויף 3־טע מאַי גאַס. איך בין קראַנק געוואָרן אויף פלעק־טיפוס. איך בין געלעגן אין פּראָוויזאָרישן שפּיטאָל פון ד״ר בער. צווישן וואָכן צייט האָב איך געקאָמפּט מיטן טויט און גענעבן לעבן. איך וועל נישט פאַרגעסן דעם מאָמענט, וועלן איך האָב, נאָכן קריזיס, צוריקגעקריגן דאָס באַווווסטזיין און דערזען מיין ברודער נעבן מיר, וויינענדיק און זאָגנדיק תהילים. איך האָב זיך אַרויסגעקריגן פון די נעגל פון טויט און אַ שוואָכע, האַלב בלינד און האַלב טויב פון דער קראַנקהייט, האָב איך זיך אַרויסגעשלעפּט פון שפּיטאָל. און דאָ האָט מען וויטער אַלעמען צונויפגעזאַמלט אויפן מאַרק־פּלאַץ, אַרויסגעפירט אַלע קראַנקע פון שפּיטאָל. וועט ס׳האָט נישט געקענט שטיין אויף די פיס, האָט מען גלייך דערשאָסן אויפן אָרט. לעדערמאַנען האָט מען פאַר מיינע אויגן דערשאָסן.

מ׳האָט אונדז אַרויפגעפאַקט אויף לאַסט־אויטאָמאָבילן און אָפּגעפירט קיין סקאָר־זשיסק. דאָרט האָב איך, ליידנדיק הונגער און קעלט, געאַרבעט צוויי יאָר צייט. דאָ איז געשטאַרבן מיין טייערער ברודער סיאמא אויף אַ טיפוס. ביזן היינטיקן טאָג, האָב איך דאָס געפילן, אַז מ׳האָט אים אָפּגעסמט אין שפּיטאָל. דאָס וואָס איך האָב איבערגעלעבט אין דעם לאָגער פון סקאָרזשיסק, בין איך נישט אומשטאַנד צו באַשרייבן. סאָבטשע איז דורך נסים אַ סך מאָל ניצול געוואָרן פון טויט. איינמאָל, צוריקקומענדיק פון דער אַרבעט, האָבן מיר דערזען, אַז מ׳האָט אַלע קינדער צונויפגעזאַמלט אויפן פּלאַץ, אויסערן לאָגער. אַלע מאַמעס זענען דערציטערט געוואָרן. מיר האָבן זייער גוט געווסט, וואָס דאָס הייסט... מיר האָבן פאַרצווייפלטע זיך געריסן די האָר פון קאָפּ... איך בין געווען אַ צעבראָכענע און קראַנקע און זיך קיין אָרט נישט געפונען — און אין דעם עפּנט זיך אויף די טיר און אַ יידישער פּאָליציאַנט פירט אַריין מיין סאָבטשען. איך האָב זי אַרומגעכאַפּט, צוגעדריקט צו זיך און אַזוי וויינענדיק, אַרומגענומען, זענען מיר געזעסן ביז פאַרטאָג. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז ווען מ׳האָט אַלע קינדער צונויפגע־זאַמלט, האָט זי זיך אַרויסגעכאַפּט און אַריין צווישן צוויי באַראָקן און דאָרט איז זי אַנטשלאָפן געוואָרן. ווען זי האָט זיך אויפגעכאַפּט, האָט זי בשום אופן נישט געקענט אַרויסקריכן פון צווישן די באַראָקן און זי האָט אַנגעהויבן וויינען. דער יידישער פּאָלי־ציאַנט האָט דערהערט דאָס געוויין און זי געבראַכט צו מיר.

קיין קינדער זענען שוין אין דעם לאָגער מער נישט געווען. די אומגליקלעכע מאַמעס האָבן געקוקט מיט וווייטיק און קנאה אויף סאָבציען. איך האָב נישט געהאָט וווּ זי צו באַהאַלטן. דערווייל איז אַנגעקומען אַ פּרישער טראַנספּאָרט מענער, פּרויען און אויך קינדער און איך האָב פּרייער אָפּגעטעמט.

נאָך אַ געוויסער צייט האָט מען אונדז אַרויסגעפירט אויף אַרבעט קיין טשענסטא־כאָוו אין אַמוניציע־פאַבריק. נאָענט פאַר דער באַפּרייאונג, ווען דער רוסישער פראָנט האָט זיך דערנענטערט, האָט מען אונדז אַרייגגעזעצט אין פּאַרמאַכטע וואַגאָנען און אונדז געהאַלטן באַרוועס און נאָקעט, אָן וואַסער, זעקס טעג און זעקס נעכט, און אַזוי האָט מען אונדז געבראַכט קיין בערגען־בעלזען. ווען מ׳האָט געעפנט די וואַגאָנען אין בערגען־בעלזען, זענען אַ העלפט פון זיי געווען פול מיט טויטע.

בערגען־בעלזען דער טויטן־לאָגער! פול מיט טויטע קערפערס אַרום און אַרום, און באַראָקן. אינדרויסן זענען געווען פּאַרפלאָנצט בלומען... סאָבציע האָט אַנגעהויבן קרענקען, זי איז געלעגן די מערסטע צייט מיט הויכער היץ. איך האָב זיך געהאַלטן

מינו אַלע כוחות אויף די פיס, געשלעפט הונדערט־ליטערדיקע קעסלען זופ, כדי צו קריגן דערפאַר אַ ביסעלע מער זופ פאַר מיין קינד און זי דערהאַלטן ביים לעבן. דורך דער גאַנצער צייט האָב איך געהאַט אַ מאַדנע געפיל, אַז איך וועל די מלחמה איבערלעבן!

ביז מיין טויט וועל איך געדענקען די לעצטע צוויי וואָכן פאַר דער באַפרייאונג. קיין עסן האָט מען שוין בכלל נישט געגעבן. אַלע קינדער זענען געלעגן אומבאַוווסט־זיניק, מיט שטאַרקער היץ, אַן אַ טראָפן וואַסער... די אַראָפלאַנען האָבן גערוישט איבער־די קעפ, מיר זענען געזעסן און געקוקט אויף די קינדער און געווויינט. מיר האָבן גע־וווסט, אַז די מלחמה ענדיקט זיך, אָבער מיר האָבן גערעכנט, אַז עס דערנענטערט זיך אויך אונדזער סוף, ווייל דער גאַנצער לאַגער איז געווען אַרומגעצוימט מיט מינעס. אין לאַגער איז אַרויס אַ קלאַנג, אַז די ענגלענדער זענען דאָ. קיינער האָט דערין נישט געגלייבט. פלוצים האָב איך דערזען נעבן מיין פענצטער זעלנער אין מונדירן. זיי האָבן געפרעגט וויפל קינדער זענען דאָ אין לאַגער? איך האָב זיי דערציילט, אַז די קינדער גוססן... זיי זענען אַריין דורכן פענצטער, ווייל דער אַריינגאַנג איז געווען פאַרשטעלט מיט טויטע, און וועז זיי האָבן דערזען די קינדערלעך האָבן זיי זיך צעווויינט... זיי האָבן דערנאָך געמאַלדן אַלעמען אין לאַגער:

„איר זענט פריי! שטאַרקט זיך, ס׳איז דאָ ברויט און מילך פאַר אַלע!".

די מערהייט פון די לאַגער־מענטשן האָבן זיך, ליידער, נישט דערוואַרט אויף דער באַפרייאונג. די ענגלענדער האָבן אַרגאַניזירט אויפן אָרט אַ שפּיטאָל און אַנגעהויבן אַ רעטונגס־אַרבעט. ס׳איז געווען שווער זיך דורכצוקריגן דורך די בלאָקן. טויזנטער קערפּערס פון טויטע האָבן זיך געוואַלגערט אונטער די פיס... מ׳האָט סאַבציען אַריינגענומען אין שפּיטאָל, ווו זי איז געלעגן אַנדערהאַלבן יאָר. די גרעסטע שווי־צאַרישע ספּעציאַליסטן האָבן זי גערעטעוועט און, גאָט צו דאַנקען, מיר זענען ביידע געבליבן לעבן.

די קליינע סאַבציע איז שוין היינט אַ מאַמע פון צוויי קינדער. מיין האָרץ בלוטיקט אָבער וועגן מיין זון, וואָס איז שוין היינט אַלט אַכצן יאָר און געפינט זיך, ווייזט אויס, אין פּוילן, אין קעלץ, ביי אַ קריסטלעכער משפּחה. איך קען זיין אַדרעס נישט געפינען, טראָץ אַלע זוכענישן און באַמיאונגען. איך האָב נאָך אַלץ נישט פאַר־לוירן די האָפענונג, אַז אויך ער וועט נאָך צוריקקומען צו מיר. זעכצן יאָר זענען פאַרבי און מיינע ליידן האָבן זיך נאָך נישט געענדיקט. ווי קען איך רואיק לעבן, וועָן מיין קינד איז נישט מיט מיר? אָבער מיין געפיל טרייסט מיך אויך איצטער, אַז דער גורל וועט נאָך שמייכלען צו מיר און מיין קינד וועט זיך צוריקקערן — און אַזוי אַרום וועלן דערפילט ווערן מיינע פאַרבאַרגנסטע באַגערן און האָפענונגען!

אייזיק קייזער
תל־אביב

מיינע זכרונות וועגן יענדזשעוו

אונדזער שאַרית הפּליטה געדענקט מסתּמא דעם זייער סימפּאַטישן פּעלדשער לייבל סאַבקאָווסקי, וועמען מ׳האָט צוליב זיין פּאָלקסטימלעכקייט געקרוינט מיטן צונאָמען „פּראָפעסאָר לייבל", וואָס ער האָט גוטמוטיק און מיט אַ שמייכל אויף די ליפּן אָנגענומען.

יענדזשעווער יידן האָבן צו אים געהאַט דעם גרעסטן צוטרוי, אין וועלכן עמעצער אין שטוב איז געווען „נישט מיט אַלעמען", האָט מען זיך קודם־כל געוועדט צו אים. ער פלעגט פעסטשטעלן דעם דיאַגנאָז, פאַרשרייבן אַ רעצעפּט און דער קראַנקער האָט געהאַט די רפואה.

אויב אַ יידענע פּחדן האָט מורא געהאַט, אָדער ביי אַן ערנסטער קראַנקייט געוויסן דעם שטאָט־דאָקטאָר פּושיפּקאָווסקי, האָט ער נאָכן אונטערזוכן דעם קראַנקן תמיד מסכים געווען צום פעלדשערס דיאַגנאָז, און האָלב־ע־נסט, האָלב אין געלעכטער, צוגעגעבן: „אויב פּראָפעסאָר סאַבקאָווסקי האָט דאָס פאַרשריבן, דאַרף מען פאָלגן און טוען אַלץ, וואָס ער הייסט".

ל. סאַבקאָווסקי האָט זיך דערוואַרבן דעם זעלבן צוטרוי אויך מצד דער נישט־יידישער באַפעלקערונג און די צאָל פון זיינע פּאַציענטן איז כסדר געוואַקסן.

דער גורל האָט געוואָלט, אַז לייבל סאַבקאָווסקי זאָל זיין צווישן די לעצטע, וואָס מען האָט איבערגעלאָזט אין יענדזשעוו נאָך דער ערשטער אויסזידלונג און זיי אַריינגעפּאַקט אין סקושיפּצ׳יקס הויז, וואָס איז באַשטימט געווארן אַלס ווויז־אָרט פאַר דעם קליינעם געטאָ, באַשטימענדיק אים, סאַבקאָווסקין, אַלס דעם מעדיצינישן פּאַכמאַן פאַר דעם ביסל יידן, וואָס איז דאָרט פאַרבליבן...

אָפּיציעל האָט עס געהייסן, אַז מיר בלייבן דאָרט, כדי צו „ליקווידירן" די יידישע פאַרמעגנס פון די יענדזשעווער פאַרשיקטע יידן קיין טרעבלינקע. אָדער ריכטיקער געזאָגט, צו העלפן פאַרפּאַקן און טראַנספּאָרטירן דאָס אַלץ אין „דריטן רייך" פאַר די משפּחות פון די רוצחים פון יידישן פאָלק. אָבער שוין צומאָרגנס האָבן זיך באַווייזן געסטאָפּאָ־לייט אין קליינעם געטאָ און געפאָדערט 40 יידן צו דער אַרבעט אויף דער נאָענטער באַן־סטאַציע סענדזישעוו.

איך בין געווען איינער פון די 40 יידן, וואָס מ׳האָט געשיקט טאָג־טעגלעך צו דער אַרבעט קיין סענדזישעוו.

דאָרט האָט מען אונדז מכבד געווען מיט אויסלאָדענען קוילן פון די לאָסט־וואַגענען, וואָס זענען כסדר געקומען פון זאָגלעמביע און אָבערשלעזיע. מיר האָבן דאָרט זייער שווער געאַרבעט אונטער דער שטרענגער אויפזיכט פון דעם געסטאָפּאָ־מאַן מילער, וועלכער האָט אונדז חוקר־ודורש געווען וועגן אונדזער באַשעפטיקונג פאַרן קריג.

כ׳האָב באַמערקט, אַז ער האָט אויף מיר געווארפן אַן אויג, מיך מער ווי אַנדערע קאָנטראָלירט און כ׳האָב דערפילט, אַז ער גלייבט מיר נישט, אַז כ׳בין פאַרן קריג אויך

געווען אַן אַרבעטער און כ׳האָב פֿאַרשטאַנען, אַז עס איז כדאי פֿאַר מיר זיך פון דאָרט אָפּצוטראָגן...

אַ דאַנק אַ יידישן פּאָליציאַנט, וואָס האָט מיך באַזאָרגט מיט אַ באַן־בילעט, האָב איך פון דאָרט עוקר געווען און צוריק צום קליינעם הייפעלע יענדזשעוועי יידן, וואָס האָבן זיך נאָך געפּינען אין יענדזשעוועי קליינעם געטאָ.

אָלע האָבן זיך מיט מיר דאָרט זייער דערפֿריַיט און מיך זייער וואַרעם מקבל־פּנים געווען, הגם זיי האָבן מיך כמעט נישט דערקענט, ווייל די צוויי וואָכן שוועריע אַרבעט אין סענדזשישעוו האָבן פון מיר געמאַכט אַ תל.

די שומרים אונדזערע האָבן מיך געוואָלט צוריקשיקן קיין סענדזישעוו צו דער קאָטאָרגע־אַרבעט. אָבער אַ דאַנק דער אינטערוועניע פון לייבל סאָבקאָווסקי און ד״ר בער, האָט מען מיך איבערגעלאָזט אין קליינעם געטאָ.

אַ געוויסן מאָנטיק ביינאַכט — פֿעברואַר 1943 — איז דאָס געטאָ אַרומגערינגלט געוואָרן דורך דייטשע זשאַנדאַרן, פּוילישע פּאָליציאַנטן און אַ באַנדע פּאָלקס־דייטשן און מען האָט אונדז אַריבערגעפּירט צו דער טאַרגאָוויסקע.

פילנדיק די לעבנס־געפֿאָר, האָט אַ טייל פון אונדז געפֿרוווט אַנטלויפן. עטלעכע איז געלונגען זיך צו ראָטעווען, צווישן זיי שמואל וואַרגאַן, וועלכער ווויינט איצט אין אויסטראַליע (ער איז געווען צווישן די קראַנקע פון שפּיטאָל).

שפּעטער האָבן מיר געזען ווי זיי האָבן דערשאָסן בערך 20 קראַנקע יידן, וואָס זענען געווען אין שפּיטאָל. נאָך דעם האָט מען זיך געניומען צו אונדז.

מען האָט אונדז געמריבן צו דער ליסאַקאָווער גאַס פון וואָנעט מען האָט בערך מיט 4 חדשים צוריק געמאַכט די ערשטע גרויסע אויסזידלונג.

אויפן וועג זענען ווידער עטלעכע פון אונדז דערשאָסן געוואָרן, פּאַר אַ פּרווו צו אַנטלויפן פון טראַנספּאָרט.

עס זענען אַנגעקומען לאַסט־אויטאָס אויף וועלכע מ׳האָט אונדז אַוועקגעשיקט קיין סקאַרזשיסקאַ.

קומענדיק צו די כענטשינער וועלדער, האָב איך, משה פּרייס, ברייטבאַרט און ראַ־קאָווסקי אונטערגעקויפט אַ פּאָלקס־דייטש, וואָס האָט אונדז געהיטן און אים געבעטן ער זאָל פּאָרן לאַנגזאַם, כדי מיר זאָלן קאָנען אַראָפּשפּרינגען.

די ערשטע זענען אַראָפּגעשפּרונגען משה פּרייס, ברייטבאַרד און ראַקאָווסקי, אָבער וועז נאָך עטלעכע יידן האָבן געוואָלט אַראָפּשפּרינגען האָט דער „פּאָלקס־דייטש״ אָנגעהויבן שיסן און איך בין שוין נישט געשפּרינגען...

דער פּאָלקס־דייטש האָט אונדז געמאָלדן, אַז פּאַר יעדן יד, וואָס איז אַנטלאָפן וועט מען אין סקאַרזשיסקאַ שיסן 10 יידן. עס האָט אונדז אָלע אָנגעכאַפּט אַ טויט־שרעק, פילנדיק וואָס אונדז דערוואַרט. אָבער, צו אונדזער גליק, האָבן דאָס מאָל די דייטשן זייער דראָונג נישט מקיים געווען.

עס האָט זיך אָנגעהויבן פּאַר אונדז אַ תקופה פון שווערער, איבערמענטשלעכער צוואַנגס־אַרבעט, דערצו האָבן מיר דאָרט ממש געהונגערט.

אַריינקומענדיק אין לאָגער, האָט מען פון אונדז געפּאָדערט, אַז מיר זאָלן זיי איבערגעבן אַלץ וואָס מיר פֿאַרמאָגן מיט זיך, אָבער לייבל סאָבקאָווסקי האָט אונדז געראָטן דאָס נישט צו טון. מיר האָבן אים געפּאָלגט און מיר האָבן נאָכדעם געלעבט

צוזאַמען און יעדער פון אונדז האָט געהאָלפן דעם צווייטן מיט וואָס ער האָט נאָר געקאָנט.

כ׳פּיל פֿאַר מיין הייליקן חוב צו דערמאָנען, אַז מיין לעבן האָב איך צו פֿאַרדאַנקען דעם גוטהאַרציקן, אײדעלן לייבל סאַבקאָווסקי ז״ל.

קראַנק זײַענדיק אויף פלעק־טיפוס, ביי אַ טעמפּעראַטור פון העכער 40 גראַד, בין איך געגאַנגען צו דער אַרבעט (ווייל בלייבן אין לאַגער האָט געשמעקט מיט באַל־דיקן טויט... און גיין אין לאַגער־שפּיטאָל הייסט, זיך לאָזן אין גהינום לעבעדיקערהייט). אָבער דער טייערער סאַבקאָווסקי האָט, ריזיקירנדיק מיט זיין לעבן, מיך באַזאָרגט מיט אַלע נייטיקע מעדיקאַמענטן און פלעגט און מיך גערעטעוועט פון אַ זיכערן טויט.

וועג די רוסן האָבן זיך דערנענטערט קיין פּוילן האָט מען דעם סקאָרזשיסקער לאַגער ליקווידירט. מען האָט אונדז צעשיקט אין פֿאַרשידענע ערטער. מיך קיין בוכענוואַלד און סאַבקאָווסקין קיין שליבזן, ווו ער איז נעבעט אומגעקומען פֿאַר דער באַפרייאונג.

פון בוכענוואַלד האָט מען אונדז געשיקט קיין דאַכאָו. מיר זענען געווען 600 יידן און אונדזערע שומרים האָבן פֿלאַנירט אונדז צו ליקווידירן. אָבער עס איז מיט אונדז געשען אַ גרויסער נס. די אַמעריקאַנער אַרמיי איז פֿלוצים אַנגעקומען און מיר זענען באַפרייט געוואָרן פון אונדזערע ליידן און פּיין. מיר האָבן געוואַנדערט איבער דייטש־לאַנד, ביז מיר האָבן אין פֿראַנקפורט געשאפֿן אַן הילפס־קאָמיטעט און מיט דער הילף פון דזשאָינט האָבן מיר זוכה געווען צו קומען קיין ישראל, ווו מיר לעבן ווי פּרייַ מענטשן אין אונדזער אייגן לאַנד.

יצחק ריטערבאַנד
טאָראָנטאָ

א באזוך אין מיין חרובער היים

(איינדרוקן)

אין אַ פּינצטערער, רעגנדיקער נאַכט, האַרבסט 1945, האָט מיך די באַן געבראַכט אין מיין געבוירן־שטאָט יענ־דזשעווו, צו וועלכער מיין האַרץ איז פול געווען מיט בענק־שאַפט, שמאַכטנדיק, אַלס פֿאַרשיקטער אין די סיבירער וועלדער, אין דעם הייסן אַזיע.

כ׳בין געוואָרן דערצימערט, דערהערנדיק דעם אויס־רוף פון באַן־קאָנדוקטאָר „סטאַציאַ יענדזשעיוו״ און כ׳בין אַראָפּ פון דער באַן און אַריין אין וואָקזאַל. עס האָט מיר אַ שלאָג געטאָן אין פּנים אַריין אַ געדיכטע שטיקנדיקע פֿאַרע. דער טונקל־באַלויכטענער וואָקזאַל איז געווען איבערפולט מיט שמוגלער און שמוגלעריגס. אַלע מיט גרויסע קוישן און זעק הינער, ענדז, פוטער, קעז און אייער, וואָס האָבן געוואָרט אויפן צוג קיין זאַגלעמביע. כ׳האָב זיך פֿאַרגעסן און אַנגעהויבן

זוכן צווישן דעם גרויסן עולם, אויך אַ יידישן פֿאַסאַזשיר אויף אַ רפואה... און ליידער קיינעם נישט געפונען...

כ׳בין אַרויס פון וואָקזאַל און אַנגעהויבן זוכן מיט מיינע אויגן משה דעם בעל־עגלה אַדער זוסמאַן דראַזשקאַזש, וועלכע פלעגן טאָג־אין טאָג־אויס פירן יידן צו דער באַן אַדער פון איר. אָבער, ליידער, קיינעם פון זיי נישט געפונען. כ׳בין אַוועק צופוס אין שטאָט אַריין און זיך געלאָזט צו מיין קריב בנימין גוטמאַן, וועלכער האָט געווויינט אין אַ האָטעל.

כ׳האָב לאַנג געקלאַפּט אין דער טיר פון זיין צימער און קיינער האָט נישט געענטפֿערט. ערשט רופנדיק אים ביי זיין נאָמען און זאָגנדיק אויך, וויער עס קלאַפּט, האָט ער מיר געעפנט די טיר. מיר האָבן זיך היים צעקושט און ער האָט מיר אויפגעקלערט, אַז ער האָט מורא געהאַט צו עפענען, ווייל פּוילישע מערדער־באַנדעס זוכן „זשידעס" אין די האָטעלן, כדי זיי צו באַראָבעוונען און דערמאָרדן... ער האָט מיר אויך געוויזן אַן אָנגעלאָדענעם רעוואָלווער, וואָס ער האַלט שטענדיק אונטערן קישן...

כ׳בין אַפֿילו געווען טויט־מיד און זייער געוואָלט שלאָפן, אָבער מיר זענען געזעסן ביז טאָג און זיך דערציילט וועגן אונדזערע איבערלעבונגען אין די פינצטערע מלחמה־יאָרן...

ס׳איז שוין, ברוך השם, טאָג און איך אייל זיך צו מיין טאַטנס הויז. ווי געיאָגט דורך אַ שטורעם, לויף איך אַדורך די קלויסטער־גאַס ביז צו דער פינטשעווער גאַס צום הויז, וווּ כ׳בין געבוירן און דערצויגן געוואָרן.

אומעטום איז נאָך פֿאַרמאַכט. אַלע שלאָפן נאָך. כ׳בין אַריין אין הויף. טערער שטיקן מיך אין האַלדז. כ׳דערמאָן זיך, אַז אין יאָר 1939, ווען כ׳האָב פֿאַרלאָזט מיין היים איז דאָס הויז געווען באַווויינט פון יידן. אַלע שכנים זענען צווישן זיך געווען אַזוי נאָענט, אַזוי היימיש; וואָסער פֿרעמדקייט און קאַלטקייט שלאָגט איצט פון יעדן ווינקעלע.

פֿלוצים עפנט זיך אַ לאָדן. אַן אַלטע גויע האָט זיך באַוויזן, מיך גוט אָבסערווירט פון אַלע זייטן און גיעזאָגט: „זשידעק, קום אַריין! כ׳פֿאַרשטיי, — זאָגט זי — אַז דו האָסט דאָ אַמאָל געווויינט, אָבער מיר זענען נישט שולדיק, אַלץ האָבן געמאַכט די דייטשן"...

זי האָט מיך געוואָלט מכבד זיין מיט אַ גלאָז טיי דערציילנדיק, וואָסערע גרויסע טובות זי האָט געטאָן די יענדזשעווער יידן. כ׳האָב איר קיין וואָרט נישט געענטפֿערט, נאָר געדאַנקט און אַרויס פון דאָרט...

אַקעגן איר איז געווען די וווינונג פון מיין פֿאָטער ז״ל. דאָ זענען שוין אַלע וואַך. דאָרט וווינט איצט דער פּוילישער שוסטער דודעק, ער האָט מיך דערקענט און אויסגעשריגן: „אוי, דו לעבסט נאָך!" און, ווייזט אויס, מורא געהאַט, אַז כ׳בין צו אים געקומען מאָנען מיין ירושה!

כ׳האָב מיך אַרומגעדרייט איבער מיין טאַטנס צימערן, געזען פיל מעבל־שטיקער פון מיין טאַטנס דירה און דערונטער אויך זיין ספֿרים־שענקל.

אויך דאָ האָב איך נישט געריעדט קיין וואָרט און שנעל אַרויס דורך דער פֿראָנט־טיר. קעגנאיבער האָט געווויינט דער פֿאַליאַק טשאַפּער. אויך ער האָט מיך גלייך דערקענט און איינגעלאָדנט צו זיך. זיין ווייב האָט מיך מכבד געווען מיט אַ גלאָז וואַרעמע מילך און אויך זיינע טעכטער האָבן זיך אַרומגעשטעלט אַרום מיר און געמומען דער־

ציילן, ווי מ׳האָט די יענדזשעווער יידן געטריבן דורכן סקראָניעווער וועג צו דער טאָר־גאָווסקע, וועמען און וויפל מ׳האָט אויפן וועג געשאָסן. כ׳האָב מער נישט געוואָלט הערן, זיך געזעגנט אויך מיט זיי און אַוועק...

כ׳האָב זיך געטראָכט, אַז אויב עס זענען אָפּילו געווען אין יענדזשעוו אַ פּאָר „גוטע" פּאָליאַקן, וועלכע האָבן נישט געמאַרדעט קיין יידן, אָבער דאָס יידישע פּאָר־מעגן האָבן זיי אַלע גערויבט...

פון דאָרט בין איך אַרויס אויפן גאַס. עס איז געווען אַ טריבער, וויינענדיקער טאָג. אַ דראָבנע רעגן האָט מיר געפּאָטשט אין פּנים. כ׳בין געשטאַנען ווי פאַרשטיינערט אין ראָג פון מאַרק. עס עפענען זיך די געוועלבער. אַלץ וואָס איז אַמאָל געווען יידיש פּאָר־מעגן איז שוין מער נישטאָ. נייע „סוחרים", וועלכע זענען אָנגעלאָפן פון די אַרומיקע דערפער האָבן אַלץ געירשנט...

אין די פּענצטער — צלמים און הייליקע בילדער, וואָס מ׳האָט אַריינגעשטעלט אין דער צייט פון דער נאַצישער הערשאַפט, כדי צו באַוויזן, אַז עס איז שוין נישט יידיש.

יענדזשעוו האָט קיינמאָל נישט געהאַט אַזויפיל שענקן ווי היינט. אומעטום איז פול מיט זיי. שוין 9 אַ זייגער אין דער פרי זענען די טישן באַזעצט מיט שקצים און שיקסעס, שמוגלערס און שמוגלערינס, זיי שיכורן און פרעסן פעטע שטיקער חזיר און דאָס שמאַלץ רינט זיי איבער די פּיסקעס. דער גרויסער צלם אין מיטן דער קראָם שטערט זיי נישט צו זייער ניוול־פּה, וואָס אָפּילו קאָזאַקן וואָלטן רויט געוואָרן, הערנדיק דאָס...

כ׳דערמאָן זיך — דאָס איז דאָך די קלייט פון אַ יענדזשעווער יד, אַ גרויסער למדן און יראַ־שמים, וואָס האָט שטענדיק דאָ געלערנט אַ בלאַט גמרא, אָדער מעיין געווען אין אַ חסידיש ספר!

כ׳לאָז מיך אין די אונטער־גאַסן און קום ביז צום קעלצער שאָסיי. כ׳דערמאָן זיך מיינע יוגנט־יאָרן. דאָ האָט אונדזער יוגנט שפּאַצירט, געטרוימט, דיסקוטירט וועגן ציוניזם, נאַציאָנאַליזם, קאָמוניזם און די אַנדערע „איזמען". דאָ האָט יעדער פון אונדז געחלומט וועגן אַ נייער וועלט פון אידעאַליזם, יושר און גערעכטיקייט. וווּ זענען זיי אַלע? כ׳לאָז מיך צוריק אין שטעטל. כ׳קום צו ביז דער ליסאַקאָווער גאַס. כ׳בלייב שטיין ווי פאַרשטיינערט... אָט דאָ איז דאָך געווען די געזעלשאַפט „די מוזע". אָט אין דעם הייזל איז געווען די י. ל. פּרץ־ביבליאָטעק, דער דראַמאַטישער קרייז. וויפל מי האָט יעדער פון אונדז דאָ אַריינגעלייגט? ווי גרויס איז געווען אונדזער שמחה, וועג מיר האָבן שוין געהאַט צוויי טויזנט ביכער אין דער ביבליאָטעק! וואָסער צוציאונגס־קראָפט איז דאָס געווען פאַר יענדזשעווער יוגנט פון פאַרשידענע קרייזן? אַלץ איז איצט פוסט. דער גרויזאַמער בלוט־מבול האָט אַלץ אָפּגעוואָשן, נישט געלאָזט קיין שפּור. דאָס האַרץ קלעמט פון צער און וויטיק!

כ׳גיי וויטער. כ׳קום צו צו דער בית־המדרש־גאַס, נאָכדעם, צום הויף פון אַמאָליקן גרויסן אייזן־סוחר, דעם יענדזשעווער שטאָט־גביר דוד ריטערבאַנד ז״ל. כ׳זע זיין אייניקל, מיינס אַ קרוב, וועלכער איז נאָכן חורבן געקומען אָפּנעמען זיין זיידנס פאָר־מעגן, אָבער די אַלע סקלאַדעס, וואָס זענען תמיד געווען פול געפּאַקט מיט סחורות זענען ליידיק, עס וואַלגערן זיך דאָרט אַלטע שמאַטעס און אַ ביסל פּאַרשאָוורט אייזן... פלוצלינג האָב איך באַמערקט אין איינעם פון די סקלאַדעס אַ באַרג מיט שבת־

דיקע לייכטערס אין אַ גרויסער צאָל, איבערציילנדיק זיי וואָלט מען געקאָנט באַשטי־מען, וויפל יידישע משפחות יענדזשעוו האָט געהאַט...

עס האָט געמאַכט דעם איינדרוק, אַז אַרום יעדן לייכטער שוועבט אַ היליקע יידישע נשמה, וואָס פאַדערט נקמה פאַר זייער לעבן, וואָס איז פאַרשניטן געוואָרן פאַר דער צייט און אויף אַזאַ אכזריותדיקן אופן!

כ׳האָב מורא געהאַט אָנצורירן די לייכטערס, כ׳האָב זיך דערמאָנט וויפל טערערן האָבן יידישע מאַמעס פאַרגאָסן, בענטשנדיק ליכט יעדן ערב שבת און יעדן ערב יום־טוב.

כ׳בין אַרויס פון הויף און געבליבן נעבן בית־המדרש, וואָס איז געווען פאַרשלאָסן מיט אַ גרויסן שלאָס. כ׳האָב מיך אַרויפגעדראַפּעט אויף אַ פענצטערל פון קליינעם בית־המדרש און אַריינגעקוקט... כ׳האָב דערזען דאָרט אַ וויסטע חורבה, אַן אַ דאַך, די וועגט אָפּגעריסן, דער גרויסער אויוון, וווּ יענדזשעוועך יידן האָבן זיך געוואַרעמט אין די קאַלטעווינטער־טעג און נעכט, איז צעוואַרפן...

אַ פּוילישער קאָאָפּעראַטיוו האָט דאָס בית־מדרש פאַרוואַנדלט אין אַ נאָפּט־מאָגאַזין און דער שיינער הימל האָט באַלויכטן דאָס געשענדעטע בית־מדרש!...

אַרויסגייענדיק פון דאָרט, קומט מיר אָנטקעגן אַ יידיש פּנים — ס׳איז געווען אַ יענדזשעוועך בחור, פרידבערג, זיין פאָטער איז געווען אַ קוילן־סוחר. מיר האָבן זיך ביידע דערפרייט — צוויי יידן אין זייער חרובער יידישער היים.

ער האָט מיר דערציילט וועגן זיין לעבן אין אַ בונקער מיט נאָך פיר יידן. זיי האָבן געגרינדעט אַ יידישע גמינע און אַז זיי באַשעפטיקן זיך מיט אויפזוכן יידישע מתים אַרום שטאָט און אין די נאָענטע דערפער און ברענגען זיי צו קבורה.

כ׳האָב אים געפרעגט, ווי אַזוי קאָן ער בלייבן צווישן אַזויפיל שוואַים, האָט ער מיר געזאָגט, אַז ער פירט אַ פראָצעס קעגן אַ גוי, וועלכער האָט צוגענומען פון זיין פאָטערס קוילן־סקלאַד אַ וואָגן. נאָכן ענדיקן דעם פּראָצעס וועט ער אַוועק.

דער נאַיוועך בחור האָט דעם פּראָצעס געווינען, אָבער ער האָט זיין לעבן פאַר־שפּילט... פרידבערג האָט זיך אָפּגעראַטעוועט פון די נאַציס און געפאַלן אַ קרבן פון זיינס אַ פּוילישן שכן!

כ׳האָב זיך דערוווסט, אַז אויפן יענדזשעוועך יידישן בית־הקברות איז נאָר מיין פאָטערס מצבה געבליבן גאַנץ. כ׳האָב מיך איינגעשטעלט און אויך דאָרט אַוועק. דער גאַנצער בית־הקברות איז געווען פאַראַקערט און דאָרט האָבן זיך געפאָשעט פערד און קי...

מיין פאָטער ז״ל האָט געהאַט דאָס גליק צו שטאַרבן קורץ פאַר דער אויסזידלונג. איז ער דעריבער נאָך געקומען צו קבר ישראל און מען האָט אים אויך נאָך געשטעלט אַ מצבה, באַפעסטיקט מיט צעמענט און אויפגעגעבן זיין נאָמען און דעם טאָג פון זיין פּטירה.

כ׳בין געשטאַנען ווי פאַרשטיינערט און פאַרגאָסן הייסע טערערן ביז נאָכט. כ׳בין צוריקגעקומען צו מיין קרוב, וועלכער האָט מיך ממש מיט געוואַלט געוואַלט נעמען אין קינאָ, וווּ מען האָט געגעבן אַ סאָוויעטיש בילד. אַריינקומענדיק אין זאַל האָב איך פאַרגעסן ווו איך האַלט אין דער וועלט און אָנגעהויבן זוכן די באַקאַנטע יידישע בחורים און מיידלעך, וועלכע פלעגן תמיד פול מאַכן דעם זאַל. קיינער פון זיי איז דאָ נישט געווען...

דער קינאָ־אייגנטימער יאַניקאָווסקי האָט מיך דערקענט און מיט אַראָפגעלאָזטע אויגן מיך באַגריסט. כ׳האָב געקוקט אויפן עקראַן אָבער גאָרנישט געזען. מיינע אויגן אוּן געדאַנקען זענען געווען אין אַמאָליקן יענדזשעוו. כ׳האָב געזען די פאַרשטעלונגען פון אונדזער דראַמאַטישער סעקציע אוּן געהערט די שטימע פון די פאַרשידענע פֿרעלעגענטן, וואָס פלעגן קומען קיין יענדזשעוו רעפּעריִרן אויף ליטעראַרישע אוּן פּאָליטישע טעמעס.

דערנאָך האָב איך מיט מיין קרוב זיך נאָך אַרומגעשלעפּט איבער די יידנלאָזע יענדזשעווער גאַסן, זיך מיט אים שנעל געזעגנט, געגעבן דעם לעצטן בליק אויף מיין געבורט־שטאָט אוּן אַנגעהויבן אַנטלויפן, ווי פון אַ מגפה אוּן זיך געטראַכט — יענ־דזשעוו, איך זע דיך איצט דאָס לעצטע מאָל, מיינע פּיס טרעטן אויף דיי ערד דאָס לעצטע מאָל! מיין אַמאָליק יענדזשעוו איז מער נישטאָ!...

מרדכי שלעדזשיק
רמת־חן

פון מיינע איבערלעבענישן אין היטלערס צייטן

די ערשטע מלחמה־טעג

ווען כ׳בין אין יאָר 1939 צוריקגעקומען פון פּוילישן מיליטער איז יענדזשעוו שוין געווען באַזעצט דורך די נאַ־צישע מחנות אוּן כ׳האָב פּוֹן מיינע קרובים אוּן פריינט זיך פיל אָנגעהערט, וועגן די גרויזאַמע ליידן, וואָס זיי האָבן מיט־געמאַכט בעת די רעוויזיעס אוּן רעקוויזיציעס אוּן ביים כאפּן צו דער אַרבעט.

אָבער, באלד בין איך געוואָרן אַן „עד־ראיה" פון די נאַצישע מערדעריִען אוּן דערפילט זייער שוועריע האָנט, אויך אויף מיינע אייגענע פלייצעס...

כ׳האָב אָבער נאָך מער גליטן מאָראַליש, זעענדיק די אויפּפירונג פון די פּוילישע „שכנים", וועלכע זענען ביז דער מלחמה געווען די כלומרשטע „יידן־פריינט", מיט זיי געפּירט געשעפטן אוּן געהאַט מיט זיי אַ טאָג־טעגלעכן קאָנטאַקט אוּן באַלד, אין די ערשטע טעג פון דער דייטשער אָקופּאַציע, אַרויסגעווייזן זייער אמתן פּרצוף...

כ׳וועל אַלס ביישפּיל, דערמאָנען די האַנדלונג פון דעם „פּוילישן פּאַטריאָט" יאָאַכים באָנק, וועלכער איז ביזן מלחמה־אויסברוך, געווען אַ באַאַמטער אין „קרייז־סיימיק" אוּן אַלס אַזעלכער, געשטאַנען אין קאָנטאַקט מיט יידן אוּ זיך דעקלאַרירט אַלס זייער בעסטער פריינט, אָבער, גלייך מיטן אָנקומען פון די דייטשן, האָט זיך אַרויסגעוויזן — אַז ער איז געווען אַ „דייטשער" אָגענט!

יאָאכים באָנק האָט באלד זיך אָפן געשטעלט צו זייער דינסט, מיט זיין צייטונג „נייע צייטן" און דאָרט געפירט אַן אַנטיסעמיטישע אַגיטאַציע און געזונגען לויב־געזאַנגען פאַר די דייטשן, וועלכע וואלן באַפרייען פוילן פון די „פאַרשאַלטענע זשידעס"... די דייטשן זענען אים נישט געבליבן שולדיק זייער „דאַנקבאַרקייט", און אים באַשטימט אַלס זייער „קאַמיסאַר", אין די ערעסטע יידישע אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען...

אָבער, ליידער, איז ער נישט געווען דער איינציקער, וואָס האָט אַנטדעקט זיין פרצוף. כמעט, אַלע יענדזשעווער פאָליאַקן האָבן זיך נישט געפירט בעסער פון אים. זיי פלעגן אָפקויפן יידיש האָב־און־גוטס ממש פאַר גראָשנס, און זיך אפילו נישט אָפגעהאַלטן פון צונויפצוזאַמלען די פאַרבלוטיקטע מלבושים פון דערשאָסענע יידן און אויך גלייכגילטיק, זיך צוקוקן צו די עקזעקוציעס פון די אומשולדיקע יידישע קרבנות — זייערע לאַנגיעריקע שכנים און פריינט...

פאַרטריבן אין נעטאָ

אין אָ געוויסער פינסטערער (באמת, פינסטערער נאָכט), האָבן די דייטשן אַרויס־געטריבן אַלע יענדזשעווער יידן פון זייערע דירות, נישט דערלויבנדיק זיי מיטצונעמען וואָס עס איז מיט זיך, און זיי אַריינגעשטופט אין דעם ענגן, פאַרצוימטן שטח פון דער „יידישער געטאָ", וואָס האָט אַרומגענומען דעם מאַרק, די פינטשעווער און ליסאָקוואסקאָ גאַסן, ביז צו דער גאַס פון „דריטן מאַי".

די דייטשן האָבן, ווי אומעטום, אויך אין אונדזער שטאָט, באַשטימט אָ „יודענראַט", וועלכער האָט זיי געדאַרפט העלפן ביים אויסטיילן די „שפּייז־צעטלען" פאַר יידן, אַרגאַניזירן די צוואַנגס־אַרבעט, דורכפירן פאַרשידענע רעקווירזיציעס, וועלכע די דייטשן האָבן אַרויפגעלייגט אויף דער יידישער באַפעלקערונג, און ביים אַרויסשיקן יידישע יונגעלייט אויף צוואַנגס־אַרבעט קיין סענדזשישעוו, בעלזשעץ און אַנדערע ערטער.

די דייטשע „הערשער" האָבן זער אָפט געמאַכט רעוויזיעס ביי די „אָפגעשלאָסענע" יידן און ביי זיי צוגענומען אַלע ווערטפולע זאַכן.

אויך ביי מיר האָבן זיי, דעם 16 יולי 1941, צוגענומען די גאַנצע וועש און מלבושים, אָ ווערמפולע זאַמלונג פון פאָסט־מאַרקן, אָ פוטער און נאָך אַנדערע שטוב־זאַכן.

יענדזשעוו — „יידן־ריין"

די דייטשע רוצחים האָבן זיך נישט צופרידנגעשטעלט מיט די צרות, וואָס זיי האָבן פאַרשאַפט די יענדזשעווער יידן אין דעם ענגן „גטאָ" און האָבן באַשלאָסן זיי אין גאַנצן אומצוברענגען.

אָ פאַר טעג פריער האָט מען שוין געפילט אין דער לופט, אַז עס גייט אויף אונדזערע יענדזשעווער ברידער אָ גרויסע צרה. מענטשן האָבן געזוכט ווו זיך אויסבאַהאַלטן, אָבער ליידער, זענען אַלע טויערן געווען פאַר אונדז פאַרשלאָסן...

עס זענען געווען קלאָנגען, אַז מען וועט די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג אַוועקשיקן צו דער רוסישער גרענעץ, דאָרט צו בויען „אָקאָפּעס", אָבער קיינער האָט זיך נישט געקאָנט פאַרשטעלן, אַז מען וועט אַלע שיקן אין די גאַז־קאַמערן.

ווער עס האָט נאָר געקאָנט, האָט זיך אַרויסגענבעט פון דער געטאָ, זיך באַהאַלטן אין די דערפער, ביי באַקאַנטע פויערים, אָדער אין די געדיכטע וועלדער אַרום יענדזשעוו. קיינער האָט נישט געהאַט קיין צוטרוי צו די „באַשיצער" און כסדר געטוישט די פּלעצער, ווו זיי האָבן זיך געפונען. זייער פּחד איז געווען באַגרינדעט...

עס זענען געווען פיל טרויעריקע פאַקטן, וואָס פּאַליאַקן, כלומרשטע „גוטע פריינט", האָבן איבערגעגעבן די באַהאַלטענע ביי זיי יידן אין די דייטשע לאַפּעס און זיי האָבן זיי אומגעבראַכט... אַזוי זענען געפאַלן אַלס קרבנות: אַדעלאַ צוקער, יולעק ברוינער, יודענהערץ און נאָך פיל אַנדערע.

די ערשטע אויסזידלונג

אַז מען האָט זיך דערוווסט, אַז די גאַנצע פּוילישע פּאַליציי איז דורך דער דייטשער זשאַנדאַרמעריע מאָביליזירט געוואָרן אויף 4 פאַרטאָגס, פון דעם דאָזיקן אומגליקלעכן טאָג, פון 16 סעפּטעמבער 1942, זענען אַלע יידישע הערצער געוואָרן פאַרציטערט און שוין 5 פאַרטאָגס, האָט זיך אַנגעהויבן די שוידערלעכע טראַגעדיע — דער אַנהויב פון דעם סוף — פון די יענדזשעווער יידן...

עס האָט זיך אָנגעהויבן דער ווילדער אַלאַרם, דורך דער דייטשער זשאַנדאַרמעריע און פּוילישע פּאַליציי: „שנעל, שנעל, הערויס, הערויס!" און במשך פון מינוטן, זענען שוין אויפן גאַס געשטאַנען הונדערטער יידן, מיט זייערע ווייבער און קינדער, און מען האָט אַלע געיאָגט און געטריבן דורך דער ליסאקאָווסקא גאַס צו דער טאַרגאָוויסקא, עס האָט געדויערט אַן האַלבע שעה און אַלע יענדזשעווער יידן, יונג און אַלט, זענען שוין געווען אויפן „טאַרגאָוויסקאָ"־פּלאַץ...

...אַזוי האָט מען זיי געפירט צו דער שחיטה!

די פּאָליאַקן, וואָס האָבן זיך באַוויזן אין גאַס, האָט מען צוריקגעטריבן אין זייערע ווינונגען, מורא האָבנדיק, אַז זיי זאָלן, חלילה, נישט מיטנעמען וועלכן עס איז יידּ אַדער יידענע, כדי באַהאַלטן ביי זיך...

אָבער די מורא איז געווען אַן אומזיסטע, ווייל דער גרעסטער טייל פון אונדזערע פּוילישע שכנים האָבן אונדז באַגליימט מיט אַ באַהאַלטענער שמחה... „מען טרייבט אַרויס די פּאַרשאָלטענע זשידעס — באַלד וועלן מיר ירשענען זייער האָב און גוטס"... עס זענען אפשר געווען געציילטע פּאָליאַקן, וואָס האָבן אונדז מיטגעפּילט און עס האָט זיך, אפשר, ביי וועמען פון זיי אויך דערוועקט אַ רחמנות־געפּיל...

ספּעציעלע זשאַנדאַרמעריע־אָפּטיילונגען האָבן קאָנטראָלירט אַלע ווינונגען אין געטאָ און געזוכט באַהאַלטענע קרבנות אין די, וואָס זענען אַנטדעקט געוואָרן, האָט מען געשלאָגן „מכות־רצח".

דעם סאבקאוועך רבין ר׳ שלמה שפּירא (אַן איידעם פון כענטשינער רבין זצ"ל), האָבן זיי געפּונען אין שטוב, איינגעהילט אין טלית און תפילין דאַוונענדיק, האָבן זיי אים דערשאָסן אויפן אָרט, צוזאַמען מיט זיין פּרוי, די רביצין.

דעם זעלבן ביטערן גורל האָט אויך געהאַט די פּרוי ראָזאַ גאָטפּריד ז"ל, וועלכע איז אַרויס פון שטוב אַ ביסל שפּעטער ווי די אַנדערע, מיט אַ שטיקל ברויט און מעל, אויך זי האָבן די סאַדיסטן, דערמאָרדעט אויפן אָרט...

יידישע יונגעלייט אין יענדזשעוועך געטאָ מיט די „מגן־דוד" בענדער אויף די הענט. פון רעכט: בזשעזשינסקי, רובינעק, יעקב לעדערמאַן, סאַקאָווסקי און בנימין כענטשינסקי הי"ד.

דאָס „בריקל" איז געווען די גרענעץ צווישן דער „געטאָ" און „גויאישן" יענדזשעוו. אויפן בילד 2 יידישע קינדער — ברזשעזשינסקי און סלאבענדסקי — ביידע אומגעקומען דורך די נאַצישע רוצחים.

נאָכן אַרויסטרייבן אַלע יידן פון דער געטאָ און פון דער נאָענטער אַרומגעגנט, זענען זיי אַרומגערינגלט געוואָרן דורך די „געסטאַפּאָ"־לייט, זשאַנדאַרמעריע, פּוילישע פּאָליציי און די מענטשן, פון די „אָרדענונגס־דינסט", און נאָך באַראַטונגען, מיטן פאָר־שטייער פון דער ס.ס.־פּאָליציי אין קיעלץ, אבער־שטורם־פירער, טהומאַס, און מיטן סעקרעטאַר פון דער „קרייז־קאָמאַנדע", פּרעזע, איז מען צוגעטראָטן צו דער „סעלעקציע" פון די מענטשן, וואָס זענען נויטיק געווען צום ליקווידירן דאָס יידישע פאַרמעגן פון דער „געטאָ"...

זיי האָבן אויסגעקלויבן 210 מאן, צווישן זיי אויך איך מיט מיין זון, נתן, און די רעשט — האָט מען געטריבן, דורך אַן אונטערגאַס פון דער „ליסאַקאָווסקע", צום וואָקזאַל, וועלכער געפינט זיך 2 קילאָמעטער פון שטאָט, צו דער „שחיטה" אין טרעבלינקא...

אויף דער באַן־סטאַציע האָט שוין געוואַרט אַ לאַנגער לאַסט־צוג און מען האָט, נעבעך, זיי אַריינגעפּאַקט, 70—80 פערזאָן אין יעדן וואַגאָן.

מען האָט זיי געזאָגט, אַז מען פירט זיי קיין קיעלץ, אָבער, באמת, האָט מען דעם צוג טראַנספּאָרטירט קיין טרעבלינקא...

עטלעכע טעג שפּעטער האָבן מיר זיך דערוווסט וועגן זייער ביטערן סוף — דער „טרויעריקער מאַרש" פון די יענדזשעווער קדושים, האָט זיך געענדיקט אין די גאַז־קאַמערן פון טרעבלינקער קרעמאַטאָריום!..

איך האָב דאָרט פאַרלוירן מיין פרוי העלאַ און מיינע קינדער: צוויי טעכטער, נעמי און דינה און אַ זון: יעקב.

דאָס קליינע געטאָ

אונדז, די 210 יידן, וואָס מען האָט איבערגעלאָזט, כדי „צו ליקווידירן דאָס יידישע פאַרמעגן אין דעם געטאָ" (אַזוי האָט מען אונדז, אָפּיציעל, טיטולירט) האָט מען אַריין־געפּאָקט אין סקרזשיפּציק אַ הויז, אויף קעלצער גאַס (די אַלטע טאַרגאָוויסקאַ) צו 6—5 פערזאָן אין אַ צימער.

די ערשטע טעג זענען מיר אַלע געווען צוטומלט, מיר האָבן פאַרשאָלטן די שעה וואָס מיר לעבן און באַוויינט אונדזערע נאָענטסטע, וועלכע מען האָט ביי אונדז צוגע־נומען. מיר האָבן זיי פשוט מקנא געווען, וואָס זיי האָבן שוין פאַרענדיקט זייער פינצטער לעבן, אונטער דעם שוערן יאָך פון די דייטשע רוצחים און זייערע פּוילישע מיטהעלפער...

אָבער אונדזערע פיניקער האָבן אונדז נישט געלאָזט אפילו ווייניען אָן דערמאָנען אונדזערע וויבער אָן קינדער, ברידער אָן שוועסטער, קרובים אָן גוטע פריינט, וואָס מיר האָבן פאַרלוירן... די דייטשן האָבן געהאַט זייער סיסטעם — פּיניקן אַן אויפהער! נישט לאָזן צורו, שטענדיק יאָגן. אַרבעטן — צי עס איז יאָ נויטיק, צי נישט — אבי פּיניקן!

די 210 אומגליקלעכע יידן פון דעם קליינעם „געטאָ", האָבן געמוזט אויספירן אַלע שוועריסטע און שמוציקסטע אַרבעטן; רייניקן די גאַסן, אויסהאַקן דאָס אייז פון טייך, אָפּקערן דעם שניי, רוימען די דירות פון דער „געסטאַפּאָ" און דער זשאַנדאַרמעריע, דערפילן אַלע זייערע קאָפריזן, פאַרשאָפן פאַר זיי אַלץ וואָס זיי האָבן געוואָלט, און אויך קובר צו זיין זייערע קרבנות.

און דערביי — דעם מינימאַלסטן צוטייל פון לעבנס־פראָדוקטן, אָפילו קיין שטיקל צוקער — יידן קאָנען יוצא־זיין מיט „סאכארין". אַזוי האָבן מיר זיך דאָרט געמוטשעט

ביז דער צווייטער אויסזידלונג און דער ליקווידאַציע פון קליינעם געטאָ — דעם 17 פֿעברואַר 1943.

די צווייטע אויסזידלונג

דעם 17טן פֿעברואַר 1943, 5 אַ זייגער פֿאַרטאָג, האָט זיך באַווייזן די זשאַנדאַרמעריע און געסטאַפּאָ, אויפגעוועקט אַלע יידן, וואָס זענען געווען אין געטאָ, זיי קאַנטראָלירט לויט די רשימות, און אַרומגעשטעלט נעבן זיי אַ שטאַרקע וואַך.

דער זשאַנדאַרמעריע־קאַמאַנדאַנט — פּאַן־ברילל (קיין אַנדער „ערן־טיטל" פּאַסט אים נישט...), האָט באַפּוילן אַרויסיאָגן די טיפּוס־קראַנקע, וואָס האָבן זיך געפונען אין אַ צימער — דאָס אַזוי גערופענע „עפּידעמיע־שפּיטאָל" — מען האָט זיי אַלע אַרויס־געמוסן, נאַקעטע און בארוועסט,און אויפן באַפּעל פון קאַמאַנדאַנט „פּאַן־ברילל" אַלע דערשאָסן, אויסער דעם יונגן ווארגאן, וואָס איז, בדרך־נס, ניצול געוואָרן פון די קוילן, וועלכע מען האָט אים נאָכגעשאָסן און האָט באַווייזן צו אַנטלויפן, געבליבן לעבן און ווויינט יעצט אין אויסטראַליע.

מ'האָט אונדז אָפּגעשיקט אין דער גרויסער אַמוניציע־פאַבריק אין סקארזשיסקא, ווו עס האָבן זיך געפונען ביז 8000 מענטשן־קנעכט. דער גרעסטער טייל — יידן פון גאַנץ פוילן — לאָדזש, וואַרשע, ראַדאָם, קיעלץ א.א.וו.

די ס.ס.־לייט האָבן געפאַדערט, אַז יעדער זאָל אָפּגעבן דאָס געלט און ווערט־זאַכן וואָס ער האָט ביי זיך. מען האָט אונדז אַלע אויסגעטאָן נאַקעט, גענישטערט אין אונדזערע קליידער, און נאָכן באָדן זיך, האָט מען אונדז אַריינגעטריבן אין פּערד־שטאַלן. בסך־הכל וענען מיר דאָרט געווען ביז 300 מאַן. אונדזער „מקום־מנוחה" איז אין לאַגער געווען באַוווסט מיטן נאָמען — „פּערדס־באַראַק"... דעם צווייטן טאָג, האָט מען אונדז געשיקט צו דער אַרבעט — פּאַבריצירן טיילן פון געווער.

מ'האָט אונדז געצוווונגען אַרבעטן 12 שעה אין מעת־לעת. דערפאַר, האָבן מיר באַקומען יעדן טאָג 200 גראַם ברויט אין דער פרי, אַ ביסל זופּ (כמעט ריין וואַסער) אויף מיטאָג און אַ טעפּל קאַווע — אויף אָוונט־ברויט.

די פּאַליאַקן וואָס האָבן דאָרט געאַרבעט, זענען נאָך דער אַרבעט געווען פריי אַהיים צו גיין נעכטיקן, און דורך זיי האָבן מיר זיך געקויפט לעבנסמיטלען; אַנדערש וואָלטן מיר נישטאָרבן פון הונגער... די „האַנדלס טראַנזאַקציעס" זענען געווען פאַרבונדן מיט סכנות־נפשות, ווייל מיר האָבן דאָך געדאַרפט דאָס געלט אָפּגעבן ביים קומען אין באַראַק־לאַגער. מיר האָבן ריזיקירט מיטן לעבן, אויסאַרבעטנדיק פון די מעטאַל־אָפּ־פאַלן פינגערלעך, שערלעך און קייטעלעך. וואָס די פּוילישע אַרבעטער האָבן באַקומען פאַרן ברויט, וואָס זיי האָבן אונדז פאַרזאַרגט...

יעדער פרייטיק איז געווען פאַר אונדז אַ „יום־הדין". די דייטשע רוצחים האָבן דורכגעפירט אַ סעלעקציע און די שוואַכע און קראַנקע דערשאָסן אויפן אָרט. די דער־שאָסענע האָט מען באַגראָבן אין וואַלד, ביי דער פאַבריק.

מאַנכעס מאָל האָט מען געהערט אַ שיסעריי אויך אין מיטן דער נאַכט. דאָס האָבן אונדזערע „שומרים" דערשאָסן די יעניקע, וואָס האָבן געוואָגט אַרויסצוגיין פון באַראַק. אַזוי אַרום זענען אויך דערשאָסן געוואָרן די ברידער העלבערג פון יענדזשעווו, וועלכע האָבן, באַקומענדיק לייב־שמערצן, אַרויס אין קלאָזעט — זיי האָבן דערפאַר באַצאָלט מיט זייערע יונגע לעבנס!

אין טשענסטאָכאָוו

דער גרעסטער רוצח פון די גענסטאָפאָווצעס אין דער אָמוניציע־פאַבריק „האָסאָג", איז געווען דער סאַדיסט קינעמאַן, אַליין אַ קאַליקע, אַ האַרבאַטער, האָט ער זיך אַרומגע־דרייט מיט אַ גרויסן הונט, דורך אים טרעסירט, אַזוי, אַז וועגדנדיק זיך צום הונט מיט די ווערטער: „מענטש פאַס דען הונט!" האָט זיך דער הונט געוואָרפן אויף די אומגליק־לעכע קרבנות פון דעם מענטשן־שונא און זיי צעביסן... דער ווילדער רוצח האָט גע־שמייכלט פון צופרידנקייט און צוגעגעבן אַ פאָר שמיץ מיט זיין נאַהייקע דעם קרבן פון וועלכן עס האָט נאָך געטריפט דאָס בלוט...

קראַנקע (און אַ קראַנקער האָט עהייסן דער, וואָס איז אַרויס מיט 39 גראַד היץ), וואָס האָבן נישט באַקומען קיין באַשטעטיקונג פון לאַגער־דאָקטאָר, זענען דערשאָסן געוואָרן אויפן אָרט.

די פאַבריק האָט געהאָט צוויי אָפטיילונגען: „פעלצעריי" און „וואָרטאָ" און די וואָרשטאַטן זענען געווען געטיילט אויף „א" „בע" און „צע". איך האָב געאַרבעט ביי די מאַשינען און טראַנספאָרט. די ערגסטע אָפטיילונג איז געווען „צע" — דאָרט האָט מען אָנגעפילט די רערן מיט טראָטיל — דאָס איז געווען אַ זייער שאַרף כעמיש מיטל, און אַלע, וואָס האָבן דערביי געאַרבעט, האָבן באַקומען וווּנדן אויפן גאַנצן קערפער און געוואָרן געל. ביים טראָטיל האָט מען נישט געקאָנט אַרבעטן מער ווי 6 וואָכן. עס האָט פשוט פאַרברענט די לונגען. די אומגליקלעכע האָט מען אַלס „דאָנקבאַרקייט", נאָכן פאַרלירן זייער געזונט, דערשאָסן בעת דער סעלעקציע. די דערשאָסענע האָט מען פאַרברענט אין די וועלדער אַרום טשענסטאָכאָוו.

די לעצטע טעג אין לאַגער

דאָס רוסישע מיליטער האָט כסדר אָפגעהאַלטן נצחונות. וועגן דעם האָבן מיר זיך דערוווסט דורכן גהיימען ראַדיאָ, וואָס איינער פון אונדז, אַ ראַדיאָ־טעכניקער, האָט באַוויזן צונויפמאָנטירן. אָבער אָפילו אָן ראַדיאָ האָבן מיר אויך געקאָנט פאַרשטיין, אַז היטלערס מפלה און אונדזער באַפרייאונג איז נאָענט (אויב מיר וועלן דאָס דערלעבן). די „שטאָלצע" דייטשן האָבן אַראָפגעלאָזט די קעפ, כסדר זיך געסודעט, אַ ביסל פאַר־לייכטערט דעם רעזשים...

מיט עטלעכע טעג שפּעטער האָט מען שוין געהערט די קאָנאָנאַדע אויך אין דעם לאַגער. אַמאָל האָט מען אַ גאַנצע נאַכט געהערט די שיסעריי.

די ס.ס.־לייט זענען אַרומגעגאַנגען אָן קעפ. פלוצלינג פאַראַרדנט מען: — „אַרבייטען 36 שטונדן אָהנע איבערריים!" מען ברענגט שוין נישט קיין ברויט און מען שיקט שוין נישט צו דער אַרבעט. עס טומלט זיך. מיר פילן, אַז די באַפרייאונג איז נאָענט. אָבער גלייכצייטיק טראַכטן מיר: „וווהין וועלן מיר גיין?" די אָנטלויפנדיקע היטלע־ריסטן וועלן דאָך אונדז, אַלס נקמה, אומעטום, דערמאָרדן? אונדז באַהערשט פרייד און שרעק צוזאַמען!...

די באַפרייאונג

מיר זעען שוין די רוסישע ערשפּלאָנען, זיי באַשיסן די שטאָט. מיר הערן די חורבות פון הייזער און פאַבריקן. אונדזער לאַגער ווערט נישט באַמבאַרדירט.

די דייטשן אַנטלויפן, פֿאַרלאָזן דעם לאַגער און די גאַנצע שטאָט ווי פֿאַרסמטע מיין. זיי ר׳יסן זיך אַלע אַ „היים", קיין דייטשלאַנד — אין זייער חרובדיק פֿאָטערלאַנד... און מיר, פֿאַרמוטשעטע, דענערווירטע, ווייסן נישט, צי וועלן זיי אויך אונדז מיטשלעפן מיט זיך, אַדער לאָזן צורו?

אָבער די גליקלעכע שעה איז געקומען. די רוסן זענען אין טשענסטאָכאָוו. מיר זענען באַפֿרייט!

עס ווילט זיך נישט גלייבן, אַז נאָך אַזעלכע שרעקלעכע יאָרן פון ליידן און פּיין, פון פּיזשע און גייסטיקע דערנידערונגען, הונגער און קעלט, שטענדיקע טויט־שרעק, זענען מיר ווידער פֿרייע מענטשן, מיט אַן אייגענעם ווילן!

מיט איבערמענטשלעכע כוחות ווַאַרפן זיך די קראַנקע צעבראָכענע מענטשן צו די טויערן, ווָאס פֿאַלן אַיין ווי די מויערן פון יריחו, און מיר זענען פֿרייַ! אין די אויערן קלינגט אַן אויפֿהער אַ קול, ווָאס שרייט:

„שקלאָפן, איר זענט פֿרייַ!" איר האָט צוריק באַקומען אייער צלם־אלהים! דער גרויסער היסטאָרישער נס איז געשען דעם 16טן יאַנואַר 1945, האַלב עלף ביינאַכט!

אַ ליכטיקע נאָכט אין אונדזער פּינצטער לעבן!

דער געהיימער שאָם

כ׳בין אַוועק אין מיין אַלטער חרובער היים — קיין יענדזשעוו. נאָך פיל מי האָב איך צוריק באַקומען מיין ווויונג, ווָאס איז געווען באַזעצט דורך אַ פֿאַליאַק פון פּויזן. ועלבפֿאַרשטענדלעך, איז אַלץ געווען צעפּלינדערט.

דעם זעלביקן טאָג איז אַרויס פון שפּיטאָל מיין אייניקער לעבנגעבליבענער זון, נתן, וועלכער האָט דורכגעמאַכט אַ שווערע טיפוס־קראַנקייט און געלעגן אין שפּיטאָל 61 טעג. מיין פּרייד איז געווען זייער גרויס.

אַרום 8 אַ זייגער אָוונט קלאַפּט מען אין דער טיר, כ׳האָב נישט געוואָלט עפענען, ווייל די פּולישע באַנדיטן האָבן געלויערט אויף די צוריקגעקומענע 60 יידן און זיי געוואָלט אומברענגען. די רוצחים האָבן אויפגעריסן אַ לאָדן און געשאָסן. כ׳בין געפֿאָלן אַ פֿאַרוווונדעטער אין דער לינקער זייט פון מיין מויל, די קויל איז געבליבן שטעקן. אויף דער שיסעריי איז אָנגעקומען אַ רוסישער מיליטערישער פֿאָטרול, אָבער די באַנדיטן זענען אַנטלאָפן. מען האָט מיך געזונט אין שפּיטאָל און אָפּערירט.

אַלע 60 יידן, ווָאס זענען דאָן געווען אין יענדזשעוו, זענען זיך צעלאָפן. געבליבן זענען: איך מיט מיין זון און אַ געוויסער פרידבערג, וועלכער האָט באַצאָלט מיט זיין לעבן, וועלנדיק אָפּצונעמען דאָס פֿאַרמעגן פון זיין פֿאָטער ז״ל, וועלכער איז פֿאַרברענט געוואָרן אין די טרעבלינקער גאַז־אויוונס.

נאָכן אַרויסגיין פון שפּיטאָל בין איך מיט מיין צווייטער פרוי אָן זון אַוועק קיין וואַצלאָוו.

אין יאָר 1947 האָבן איך באַשלאָסן נאָכאַמאָל באַזוכן יענדזשעוו, כדי זיך געזעגענען מיט די קברים פון מיינע עלטערן, מיין שוועסטער פּעסעלע ברעסלער און מיט די קדושים פון דער ערשטער און צווייטער אויסזידלונג, ווָאס כ׳האָב מיך באַטייליקט ביים ברענגען זיי צו קבר ישראל.

ד״ר פּשיפּקָאווסקי האָט מיך נישט געלאָזט גיין צום בית־הקברות, מיך אַרויפגע־

פירט אויפן דאָך פון זיין הויז און מיט זיין טעלעסקאָפּ מיר געוויזן, אַז דער בית־הקברות עקזיסטירט שוין מער נישט. דער גדר איז צעגומען, מיט די מצבות האָט מען געבויט אַ שאָסיי אויף דער פינטשעווער גאַס. אויפן פּלאַץ פון אונדזער בית־הקברות, פּאַשען די אַרומיקע פּויערים זייערע בהמות און חזירים. אין יענדזשעוו איז מער נישטאָ קיין איין ייד, אַלע זייערע ווינונגען זענען פאַרנומען דורך די פּויערים פון די אַרומיקע דערפער, וועלכע זענען אויך געווארן סוחרים...

אַ צעבראָכענער האָב איך פאַרלאָזט מיין היימשטאָט יענדזשעוו אויף אייביק.

אין יאָר 1957 בין איך מיט מיין פאַמיליע געקומען קיין ישראל און זוכה געווען צו זען די פאַרווירקלעכונג פון מיינע יוגנט־חלומות — דעם אויפבוי פון מדינת ישראל. מיר זענען אירע טרייַע בירגער און דאָס איז אונדזער פרייד.

אסתר שרף
בת־גלים

מיין ביטערער כוס אינעם ים טרערן

דער גרויסער, טיפער ים פון בלוטיקע טרערן, וואָס מיר האָבן פארגאסן און פאַרגיסן וויטער אויף אונדזער גרויסן אומגליק איז נאָך נישט פול... קיינמאָל וועט ער נישט פול ווערן!

יעדעס יזכור־בוך פאַר אונדזערע חרובע קהילות אין פוילן און אין גאַנץ מזרח־אייראָפּע, איז אַ פרישע קאַלוזשע פון בלוט און טרערן אין דעם דאָזיקן גרויסן ים פון אונדזערע צרות...

זאָל־זשע אויך מיר, דער געבוירענער יענדזשעווער יידישער טאָכטער, וועלכע האָט נאָך מיט 40 יאָר צוריק — אין יאָר 1925 — געהאָט די זכיה צו פאַרלאָזן דעם פינצטערן גלות און עולה זיין קיין ארץ־ישראל, כדי מיטצוהעלפן צום אויפבוי פון אונדזער לאַנד, הערלויבט זיין אַריינצוגיסן אויך מײַן ביטערן כוס טרערן אין דעם יזכור־בוך פון אונדזערע טייערסטע און ליבסטע!

ווער פון אייך, מיינע ברידער און שוועסטער פון יענדזשעווער שארית־הפליטה, געדענקט נישט נייַן גאָטזליקן פאָטער ר׳ משה פרידבערג, זיין צווייטע פרוי גיטל, וואָס איז פאַר מיר געווען ווי אַ געטרייַע מוטער, מיין שוועסטער פּייגעלע און איר מאַן הירש וואָלף טייכנער, מיט זייערע דריי טייערע קינדערלעך? אַלע, אַלע זענען זיי פאַרשוווונדן פון גאָטס וועלט פאַר דער צייט. מיין טייערער פאָטער, וועלכער האָט געשמט מיט זיין גוטהאַרציקייט, וואָס איז שטענדיק גרייט געווען זיך מקריב צו זיין פאַר יעדן ייד, וואָס איז געווען אַ סימבאָל פון ערלעכקייט און יושר אין זיינע מסחרים און אין זיינע באַציאונגען מיט יעדן ייד, צי קריסט, האָט אויף זיך געגומען דעם ביטערן גזר־דין, נישט געווואָלט פאַרלאָזן זיין שטאָט, זאָגנדיק: „כ׳וועל גיין מיין וואַנדער־וועג צוזאַמען מיט אַלע יענדזשעווער יידן".

עס זענען שוין פאַרלאָפן אַזויפיל יאָרן זינט מיין אָפּפאָר קיין ישראל, אָבער עס שטייען נאָך פאַר מיינע אויגן די הייליקע פּנימלעך פון די טייערע יידישע קינדערלעך, ווי זיי לויפן מיט שמחה אין זייערע „חדרים", לערנען תורה און יידישקייט.

כ׳דערמאָן מיך, ווי טאַטעס און מאַמעס האָבן מיט פרייד געפירט זייערע יינגלעך און מיידלעך אין „חדר" אַריין, האָפּנדיק פון זיי צו האָבן נחת, שטאָלצירנדיק פון זייער התמדה ביים לערנען.

אָלץ איז נעבעך אַוועק און פאַרבראַנט געוואָרן אין דער גרויסער שריפה פון אַ גאַנץ יידיש פאָלק!

זאָלן מיר, די געצייטע, וואָס זענען נאָך פאַרבליבן, זיי תמיד געדענקען און מיט יראת־הכבוד היטן זייער אָנדענק טיף אין אונדזערע צעבראָכענע הערצער.

די גרויסע וווּנד פון יידישן פאָלק איז אומהיילבאַר!

אָט זענען זיי די קינדערלעך וועגן וועלכע אסתר שרייבט מיט אַזויפיל ליבע.
די געדענקט זיי נאָך פון יאָר 1918 — פון פאַר איר עליה קיין ארץ־ישראל. דאָס זענען — שילערינס פון אַ ציוניסטישן בית־ספר אין יענדזשעוו. אין צענטער — דער מנהל פון בית־ספר יעקב דעמבינא ז״ל.

משה אַפעלשטיין
תל־אביב

נישט נאר טרערן!

כ׳מיין, אַז עס איז כדאי, אַז אין יענדזשעווער יזכור־בוך — דאָס בוך פון בלוט און טרערן, פון לייד און פיין, זאָל אויך דערמאָנט ווערן אַן אינטערעסאַנטער עפיזאָד, וואָס האָט פאַרשאַפט גליק און שמחה צוויי יענדזשעווער יידישע משפחות פון אונדזער שארית־הפליטה.

מיט 6 יאָר צוריק — אין יאָר 1959 — בין איך געפאָרן מיט מיין פרוי קיין חיפה, כדי צו באַגלייטן אונדזערס אַ פריינד, וואָס איז פון חיפהער פאַרט אַהיימגעפאָרן.

וואַרטנדיק צווישן די אָפּרייזנדיקע און זייערע באַגלייטער, האָב איך באַמערקט אַ יונגנמאַן, וואָס הערט נישט אויף צו קוקן אויף מיר... זיין פנים האָט מיר אויסגעזען באַקאַנט און כ׳האָב מיר דערלויבט אים פרעגן ווער ער איז און פאַרוואָס ער קוקט אויף מיר די גאַנצע צייט.

ער האָט זיך פאַר מיר פאָרגעשטעלט מיטן נאָמען האָפמאַן פון יענדזשעוו און דערציילט, אַז ער פאָרט אָפּ מיט זיין פרוי און קינד קיין קאַנאַדע, ווייל דאָ האָט ער קיינעם נישט. ער איז געבליבן דער אייניקער פון זיין גאַנצער משפחה, ער האָט אויף מיר געקוקט, ווייל מיין פנים האָט אים אויסגעזען קענטיק.

די זאַך האָט מיך זייער פאַרוווּנדערט, ווייל כ׳האָב געווּסט, אַז נעבן חיפה ווּוינט אַ יענדזשעווער מיטן נאָמען האָפמאַן. כ׳האָב אים דאָס דערציילט און ער איז ממש פאַרציטערט געוואָרן. צום גליק, איז נאָך געבליבן געניג צייט ביזן אָפּגאַנג פון דער שיף און כ׳בין צוואַמען מיט אים אַרויס זוכן דעם ברודער, וועמען ער האָט נישט געזען 18 יאָר און נישט געווּסט, אַז ער לעבט.

אין לשכת המס פון דער הסתדרות האָט מען וועגן אים גאָרנישט געווּסט. מיר זענען אַוועק צום אַלטן תושב פון חיפה יעקב שרף, וועלכער האָט גראָד געווּסט דעם אַרבעטס־פלאַץ פון צווייטן ברודער האָפמאַן.

קומענדיק צו אים האָט שרף אים געפרעגט, צי ער קאָן עמעצן פון די אַנווּעזנדיקע, ביי אים. ער האָט זיך אומגעקוקט און ביידע זענען געבליבן ווי פאַרגליווּערט פון איבער־ראַשונג — זיי האָבן זיך דערקענט...

די שמחה איז געווען אומבאַשרייבלעך, אָבער די צייט איז געווען קורץ. ביידע משפחות האָבן זיך געפרייט צוזאַמען אַ זייער קורצע צייט און מיר האָבן זיך געלאָזט צוריק צום פאָרט, זיך הייס געזעגנט און זיך צעשיידט...

כ׳בין גליקלעך, וואָס כ׳האָב געהאָט דאָס גרויסע גליק צו שאַפן דעם קאָנטאַקט צווישן די ביידע ברידער, וואָס יעדער פון זיי האָט געהאַלטן דעם צווייטן פאַר פאַרלוירן... און איך האַלט, אַז אַלע יענדזשעווער וועלן זיך פרייען צוגלייך מיט מיר...

יחזקאל פוקסהענדלער
ניו־דזשערסי

גיט א נדבה פאר א נצרך...

(אַן עפיזאָד פון אַמאָליקן לעבנס־שטייגער אין יענדזשעווו)

מיין מאַמע ע״ה, וועלכע מען האָט געקרופן מלכהלע יאָסל־יחזקאל־ליבעס, האָט מיר דערציילט פאָלגנדיקע גע־שיכטע, וואָס באַווייזט דאָס נדיבות פון די אַמאָליקע יענד־זשעווער יידן און ווי זיי האָבן מקיים געווען דעם „אשרי משכיל אל דל״.

פון דעם עפיזאָד קאָן מען אַרויסנעמען אַ מוסר השכל, ווי מען דאַרף זיך נוהג זיין ווען מ׳דאַרף און מען וויל העלפן אַ בכבודיקן יידּ, וואָס איז לא־עלינו אַ יורד (אין מאַטער־יעלן זין).

עטלעכע וואָכן פאַר פורים זענען צו מיין גאָטזעליקער מוטער געקומען צוויי יענדזשעווער חשובע בעלי־בתים זיך שואל עצה זיין ביי איר, ווי אַזוי צו העלפן אַ זייער בכבודיקן יענדזשעווער יידּ, וואָס מען האָלט אים אין שטאָט פאַר אַ גרויסן נגיד און אין דער אמתן איז ער אַ גרויסער נצרך, וויל ער האָט זיין פאַרמעגן פאַר־לוירן...

מיין מוטער האָט געזאָגט: „מיר וועלן זיך אַלע דריי משתתף זיין אין דער גרויסער מצווה, אָבער בתנאי, אַז קיינער טאָר נישט וויסן פאַר וועמען מיר זאַמלען דאָס געלט״.

פורים זענען זיי אַלע דריי אַרויס אין שטאָט און באַזוכט אַלע נגידים און בעלי־צדקה, נישט דורכלאָזנדיק אויך דעם געפאָלענעם נגיד (מיט דער כוונה, אַז קיינער זאָל זיך נישט אָנשטויסן, אַז מען זאַמלט פאַר דעם דאָזיקן יורד). ער האָט זיי, נעבעך, אויך געגעבן אַ שיינע נדבה (אפשר דאָס לעצטע, וואָס ער האָט געהאַט ביי זיך...).

זיי האָבן געזאַמלט אַ באַדייטנדיקע סומע און אין אַן איידעלער פאָרם אים עס איבערגעגעבן, שטעלנדיק אים אַזוי אַרום אויף די פיס.

עס זענען שוין אַריבער 60 יאָר, זינט מיין מאַמע האָט מיר דאָס דערציילט און איך קאָן עס נישט פאַרגעסן.

יענדזשעווער יידן האָבן זיך תמיד אויסגעצייכנט מיט זייער ברייטער האָנט אויף צדקה־צוועקן, איבערהויפט אין דער מצוה פון מתן־בסתר.

איך מיין, אַז דעם פאָקט וואָס כ׳האָב באַשריבן, דאַרף דינען אַלס אַ מוסר־השכל פאַר אַלע צייטן, אָפילו אויך פאַר אונדזער תקופה.

עס זענען תמיד פאַראַן ברידער און שוועסטער, וועלכע מען דאַרף העלפן אין אַן עת־צרה. זאָל די שארית־הפליטה פון דער יענדזשעווער קהילה היטן אונדזער שיינע טראַדיציע פון אָמאָל און דערמיט אויך פאַרשאָפן אַ נחת־רוח אונדזערע פאַרשטאָר־בענע עלטערן, וואָס האָבן אונדז דערצויגן אין דעם גייסט, און דערמיט אויך פאַראייביקן דעם זכרון פון אונדזערע קדושים!

משה קאַסיער
בוענאָס־איירעס

צוויי וואסערטרעגער

(פון די יענדזשעווער טיפּן)

עס איז שוין געווארן אַזאַ אָנגעוומענער מנהג אין אונדזער חורבן־ליטעראַטור, אַז באַשרייבן און שטעלן אין אויבנאָן, טוט מען תמיד די מענטשן, וואָס האָבן געהערט צו דער מזרח־וואָנט פון שטעטל, דאָקעגן לאָזט מען אין גאַנצן אַרויס פונעם אויג דעם פאַליש־ייד פון שטעטל. אַזוי אַרום באַקומט זיך דער איינדרוק, אַז אין שטעטל האָבן געלעבט בלויז „שיינע „יידן".

מיט מיינע פּאָר פּאַרשוינען, וועלכע איך ברענג דאָ אַרויס, וויל איך, אין אַ געוויסער מאָס, מתקן זיין דעם פּאַליש פון אונדזער שטעטל. זאָלן מיינע ווערטער זיין אַ מצבה פּאַר דעם פּשוטן און ערלעכן האַרעפּאַשניק פון אונדזער יענדזשעוו.

צוויי זענען זיי געווען, צוויי יידישע וואָסערטרעגער אין שטעטל. ביידע האָבן געהייסן מיט דעם זעלבן נאָמען, שלמהלע. אָבער כדי זיי אונטערצושיידן האָט מען איינעם גערופן „שלמהלע מיט דער בּאָרד". ער איז געווען אַ הויכער, מגושמדיקער ייד מיט אַ געדיכטער שוואַרצער בּאָרד, וואָס איז געווען צעוואַקסן איבערן גאַנצן פּנים. ער איז געווען אַ ייד אַ שווייגער, זעלטן ווען מיט וועמען אַ ווערט אַרויסגערעדט. וויבאַלד ער איז און פּונוואָנען ער שטאַמט, האָב איך קיינמאָל נישט געווּסט. לויט זיין אויפּפירן זיך און לויט אַלע סימנים, איז ער אין מיינע אויגן געווען אַ למד־וואָוניק. זינט איך געדענק אים איז ער תמיד געווען באַלאָדנט מיט אַ נאָסידלע און צוויי עמער וואָסער.

פיל מער קאָן מען דערציילן וועגן דעם צווייטן יידישן וואָסערטרעגער פון אונדזער שטעטל. געוויס האָט מען אים „שלמהלע יאָסל מלמדס". אַלע אין שטעטל האָבן אים געקענט, ער איז געווען יאָסל מלמדס יינגסטער זון. ר' יאָסל דער גמרא־מלמד האָט געהאַט פּיר זין, וועלכע מ'האָט אין שטעטל געקרוינט מיט אַ הייליקן נאָמען אַזש פון דער הגדה — „די אַרבעה בנים". דער עלטסטער, וועמענס נאָמען איך געדענק שוין נישט, איז געווען אַ שניידער, אַ לאָטוטניק משנת ימי בראשית. ער איז געווען אַ הוי־כער מיט אַ שוואַרץ קאָזע־בערדל. ער האָט דאָס געזאָלט זיין דער „חכם"; דער צווייטער האָט געהייסן יאָנקל און איז אויך געווען אַ שניידער, אַ טאַנדייט־שניידער. ער איז געווען אַ גאַנצע „שישקע" ביי די „חברה בושאים". אים האָט מען גערופן דער „רשע", זיין גאַנצע רשעות איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס ער האָט פיינט געהאַט שנאת־מוות די גבירים און תקיפים פון שטעטל, און ווען ער האָט נאָר געהאַט אַ געלעגן־הייט האָט ער זיי געמאַכט מיט דער בלאָטע צוגלייך. פּאַרשטייט זיך, אַז דאָס אַלץ נאָר מיטן מויל...

דער דריטער זון האָט געהייסן בנימין, אָבער גערופן האָט מען אים „יאָמעלע דעם מלמדס", אָבער מער באַקאַנט איז ער געווען ביי אַלע מיטן זיין צונאָמען „יאָמעלע

צאַץ". פֿאַרוואָס מען האָט אים אַזוי געדרופֿן, ווייס איך נישט. ער איז געווען אַ דרדקי־מלמד, געווינט האָט ער אויף ליסאַקאָווער גאַס, נישט ווייט פון דער „מוזע". געהאַט האָט ער בסך הכל אין שטוב וווּ עס איז געווען די קיך, דאָס עסצימער אָן אויך דאָס שלאָפצימער. אין דעם זעלביקן „צימער" איז אויך געווען דער חדר, וווּ יינגלעך אָן מיידלעך האָבן זיך געלערנט עברי אָן ועל כולם איז נאָך אין דעם צימער אויך געווען אַן איינבינדעריי, ווייל אונדזער ר' יאָמעלע מלמד האָט זיך פֿאַרנומען אַחוץ מיט קנעלן מיט זיינע תלמידים אָן תלמידות. אויך מיט איינבינדן ביכער.

אגב איז ער אויך געווען דער איינבינדער פון דער „מוזע". צי ער האָט געהאַט פון זיינע צווויי מלאכות אויך פֿרנסה, בין איך שטאַרק מסופֿק...

געווען איז ער אַ הויכער, אַ דאַרער, מיט אַ תמיד שמייכלדיק פּנים. דאָס גאַנצע גוטסקייט פון דער וועלט איז געווען קאָנצענטרירט אין אים. ער האָט מורא געהאַט אַראָפּצוגאַן אַ פליג פון זיין פּנים, טאָמער וועט ער דער פליג פֿאַרשאַפֿן יסורים... ער איז געווען שטאַרק קורצזיכטיק, אויך די פּיס זענען ביי אים נישט געווען אין אַרדענונג. ער איז נישט געגאַנגען נאָרמאַל, נאָר געשלעפּט די פּיס. פֿאַר למדנים און אינטעליגענטן האָט ער געהאַט שטאַרק דרך־ארץ. אַלע ביכער, וואָס די „מוזע" האָט אים געגעבן איינצובינדן, האָט ער פּריער אַדורכגעלייענט און געווייס דערפון געהאַט גרויס הנאה, אָבער ער האָט עס געמאַכט אין געהיים, ווי ער וואָלט זיך דערמיט געשעמט. וועגן מיר האָבן אים אַ געוויסע צייט נישט געגעבן איינצובינדן קיין ביכער, האָט ער אונדז אין דעם דערמאָנט און אונדז תמימותדיק געפרעגט, צי מיר האָבן נישט אָמאָל איינצובינדן ביכער פון „אַ געוויסן" שרייבער שלום־עליכם, דערביי האָט ער געזאָגט: „כ'האָב זייער ליב איינצובינדן שלום־עליכמס ביכער". אים האָט אונדזער שטעטל באַצייכנט אַלס דעם „תם" פון דער הגדה.

שלמהלע האָט געהייסן „שאינו יודע לשאול". ער איז דאָס געווען איינער פון די הויפּט־וואָסערטרעגער פון שטעטל. נישט מיט איינמאָל איז שלמהלע געוואָרן וואָסער־טרעגער. געווען איז ער פריער ביי זיין טאַטן אַ בעלפֿער, אָבער ער איז געווען אַ צו גוטער צו דעם דאָזיקן פֿאַך און די קינדער זענען אים איינפֿאַך ארומגעקראָכן אויפֿן קאָפּ. און ווייל ער האָט זיך נישט אויסגעטויגט אַלס בעלפֿער, האָט עמעצער פֿאַר אים באַשלאָסן, אַז ער זאָל ווערן... אַ בעקער.

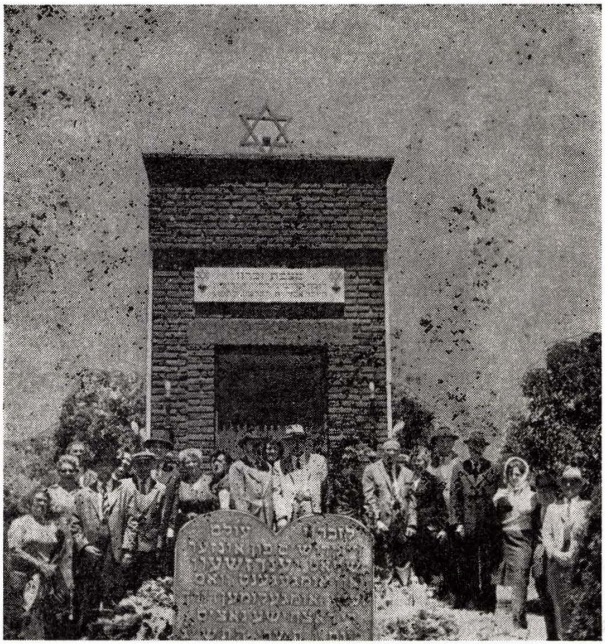
איך וויס נישט צי עמעצער האָט אים אָנגעצויגן, צי ער האָט זיך אַליין איבער־געטראָגן צו זיין נייעם פֿאַך, אָבער אַ פֿאַקט איז — ער איז געוואָרן פריער אַ לערניונג ביי זכריה בעקער, וועלכער האָט געהאַט זיין בעקעריי אויפֿן ראָג פון דער וואַידיסלאַ־ווער און בית־המדרש־גאַס (פֿונקט אַקעגנאיבער דעם מאַרק). וואָס טוט אַ לערניונג אין אַ בעקעריי? — ער טראָגט וואָסער און הייצט דעם אויוון. קיין וואָסער־לייטונג איז אין יענדזשעוו נאָך נישט געווען, אויך ברונעמער און פֿלומפּן זענען געווען זייער וויניק אין שטעטל. איך וויס נישט צי אין גאַנצן שטעטל זענען געווען צוואַנציק פֿלימפּן. דאָס גאַנצע שטעטל האָט געטראָגן וואָסער פון מאַרק, וווּ עס זענען געווען צווויי שטאַ־טישע פֿלומפּן, איינער איז געווען קעגנאיבער יונה קאַטשקעס אייזנגעשעפט און דער צווייטער — קעגנאיבער דעם סקלאַד אַפּטעטשנע. פון אָט די פֿלומפּן האָט שלמהלע געטראָגן וואָסער פֿאַר זכריהס בעקעריי. קיין בעקער איז שלמהלע קיינמאָל נישט געווען, דערפֿאַר איז ער אָבער געוואָרן אַ זעלבשטענדיקער וואָסערטרעגער און באַ־וואָרגט דאָס שטעטל מיט וואָסער. קיין גביר איז ער דערפון נישט געוואָרן, אָבער אַן „עושר" יאָ (איזה עשיר השמח בחלקו).

איך האָב קיינמאָל נישט געהערט, אַז ער זאָל זיך באַקלאָגן, איך האָב געהאַט דעם איינדרוק, אַז ער איז באמת געווען גליקלעך. איך וויס נישט וויפל „מאָל" וואַסער ער האָט געטראָגן אַ טאָג, איך וויס נאָר, אַז מען האָט אים געצאָלט גאַנצע 10 גראָשן פאַר אַ „מאָל" וואַסער. „אַמאָל וואַסער הייסט צוויי וויאַדראָס. זומער איז נאָך געווען אַ האַלבע צרה,ווינטער אָבער האָבן זיך אַרום די צוויי פלומפן געשאָפן גאַנצע בערגער איז אַזוי, אז מען האָט געדאַרפט זיין ממש אַן אַקראָבאַט אַוועקצוטראָגן פון דאָרטן בשלום צוויי פולע עמערס וואַסער און דערביי נישט פאַלן און צעברעכן העלט און פיס.

איצט, נאָך דעם חורבן פון יידישן יענדזשעוו, ווען איך פאַרמאָך די אויגן, זע איך אין מיין דמיון אים, דעם יענדזשעווער מאַרק פאַרטאָג. דער מאַרק איז ליידיק, נאָר צוויי יידן זעט מען. זיי זענען ביידע באַוואָפנט, זייער „געווער" באַשטייט פון צוויי נאָשידלעס, ביי וועלכע עס הענגען נאָך פיר וויאַדראָס פול מיט וואַסער.

ביידע האָבן זיי געהייסן שלמהלע, ביידע האָבן זיי געטראָגן וואַסער ביז די היט־לעריסטישע רוצחים האָבן זיי אומגעבראַכט!

דאָס וואַסער איז פאַרוואַנדלט געווארן אין בלוט — דאָס בלוט פון אונדזערע טייערסטע, וועלכע מיר וועלן קיינמאָל נישט פאַרגעסן! טאָרן נישט פאַרגעסן!

אונדזערע יענדזשעווער פריינט אין בוענאָס־איירעס, ביי דער ערשטער הזכרה פאַר די יענדזשעווער קדושים — ביים דענקמאָל וואָס אַרגענטינער יידן האָבן געשטעלט צום זכר פון די 6 מיליאָן יידישע קרבנות פון דער היטלער־שחיטה.

ישראל גורטמאַן
קרית ביאַליסטאָק

מ״ר מאריס טשינסקי (משה בענטשינסקי)

צווישן די ערשטע און וויכטיקסטע געזעלשאַפטלעכע קולטור־ און פּאַרטיי־טוער אין יענדזשעווּ, נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז געווען משה כענטשינסקי. ביז ער האָט פּאַרלאָזט יענדזשעווּ, אויסוואַנדערנדיק אין די פאַרייניקטע שטאַטן, האָט ער פּאַרשריבן אַ שיין קאַפּיטל אינעם רענעסאַנס פּון געזעלשאַפטלעכן און פּאַרטיי־לעבן אין יענדזשעווּ.

אָבער כ׳וויל קודם־כל איבערגעבן אַ פּאָר פּרטים פון זיין ביאָגראַפּיע.

ווי דער גרעסטער טייל פון יידישע קינדער אין יענער תקופה, איז זיין „אוניווער־סיטעט״ געווען דער „חדר״ און דער בית־המדרש. אַן אייניקל פון דעם יענדזשעווער שוחט, „דעם גרויסן ר׳ אלתר״ און אַ זון פון ר׳ נתן־בער כענטשינסקי, האָט מען אים געגעבן אַ טראַדיציאָנעלע און רעליגיעזע דערציאונג. אַ צייט האָט אים געלערנט תורה דער זיידע אַליין, נאָכן ענדיקן בייַ די מלמדים ר׳ מאיר־יחיאל, ר׳ דוד אפרימס, ר׳ שלמה וואָליער, ר׳ מענדל נתלס און ר׳ יאָסעלע ברענער.

נאָכן ענדיקן די לימודים אין די חדרים האָט ער געלערנט אין בית־המדרש צוזאַמען מיט די בית־מדרש־בחורים אהרן קאָצקער, חיים־יהושע ווילאָגע, הירש־בער מרדכי ראובנס און אַנדערע. חוץ גמרא האָט דער יונגער משה געהאַט שוין דאָן אַן אינטערעס פּאַר דער יידישער ליטעראַטור און פּרעסע. „דער פריינד״, וואָס איז דער־שינען אין פּעטערבורג און איז אָנגעקומען אויך צו זיין פּאָטער אין שטוב, פלעגט ער נישט נאָר אַליין לייענען, נאָר פּאַרלייענען אים אויך פּאַר אַנדערע.

אין 1905 האָט ער, בשתיקה, מיטגעאַרבעט מיט דער גרופּע רעוואָלוציאָנערן פון

יענער צייט אין וועמענס שפיץ ס׳איז געשטאַנען לייבל סאַבקאָווסקי, באַהאַלטנדיק רעוואָלווערן און רעוואָליוציאָנערע ליטעראַטור. ער האָט צוגעהאָלפן זיין פאָטער אין צייטונגס־פאַרקויף, צווישן זיי אויך רוסישע צייטונגען.

אין יאָר 1909 פאָרט ער קיין לאָדזש און לערנט זיך דאָרט דאָס וועבערייַ־פאַך בייַ ר׳ חיים־לייב האַמבורגערס טאָכטער.

דאָ האָט ער באַקומען די מעגלעכקייט, אין דער פרייַער צייט, פאַר די אָפּגע־שפאַרטע גראָשנס זיך קויפן יידישע ביכער און צייטונגען. דאָ הייבט זיך אויך אָן די מאָדערנע תקופה, וואָס האָט געלייגט איר חותם אויף דער וויטערדיקער געשטאַל־טיקונג פון דעם שפּעטערדיקן ערנסטן געזעלשאַפטלעכן עסקן און פאַרטיי־טוער. ער שרייבט קאָרעספאָנדענציעס אין „היינט״ און אין „מאָמענט״.

אין יאָר 1911 ווערט ער מאָביליזירט אין דער רוסישע אַרמיי. וועג עס ברעכט אויס די ערשטע וועלט־מלחמה איז ער נאָך אין דער אַרמיי, גייט אויפן פראָנט און פאַלט אַריין אין דייטשער געפאַנגנשאַפט, שמאָכט איבער 4 יאָר אין דייטשער געפאַנ־גענשאַפט, און ערשט אין יאָר 1918, נאָכן פאַרענדיקן זיך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, קומט ער צוריק קיין יענדזשעוו.

דאָ האָט ער געטראָפן אַ פעלד פאַר ציוניסטישער און געזעלשאַפטלעכער אַרבעט. ער וואַרפט זיך אַריין מיט פולן ברען צו אָרגאַניזירן די „צעירי־ציון״־אָרגאַניזאַציע און ווערט איר סעקרעטאַר. ער ווערט דעלעגירט צו דער ראַיאָן־קאָנפערענץ אין קעלץ און באַקענט זיך מיט די דעמאָלטיקע „צעירי־ציון״־טוער: ישראל מערעמינסקי, די ברידער גראָוויצקי און אַנדערע.

ער ווערט אויך געוויילט אַלס סעקרעטאַר פון ציוניסטישן „וועד־העיר״, וואָס נעמט אַרום די אַלגעמיינע ציוניסטן, „צעירי־ציון״ און „בנות־ציון״.

האָבנדיק אַ חוש פאַר יידיש טעאַטער, אָרגאַניזירט ער אַ דראַמאַטישן קרייַז, וואָס פירט אויף יידישע פּיעסן, צווישן זיי: „קרייצער סאָנאַטע״ פון יעקב גאָרדין. ער רעזשי־סירט און שפּילט אויך אַליין מיט.

אין יאָר 1920 פאָרלאָזט ער יענדזשעוו און דורך דייטשלאַנד, בעלגיע און קאַנאַדע דערשלאָגט ער זיך קיין אַמעריקע. ער רייסט נישט איבער זיין געזעלשאַפטלעכע און פאַרטיי־טעטיקייט — אויך אין אַמעריקע. ער ווערט אַ מיטגליד אינעם יידישן נאַציאָ־נאַלן אָרבעטער־פאַרבאַנד — וויַ אַ פאָרזעצונג פון „צעירי־ציון״ (ווי באַקאַנט, איז דער נאַציאָנאַלער אָרבעטער־פאַרבאַנד אַ מפּא״י־אָרגאַניזאַציע). ער ווערט סעקרעטאַר אין איינעם פון די צווייגן פון דער אויבנדערמאָנטער אָרגאַניזאַציע ווו ער איז טעטיק ביזן היינטיקן טאָג. ער האָט אויך נישט איבערגעריסן מיט דער אַלטער היים און ספּע־ציעל מיט יענדזשעוו. ער אינטערעסירט זיך מיט אַלעם, וואָס עס קומט פאָר אין יענדזשעוו. ער שאַפט די „יענדזשעווער לאַנדסמאַנשאַפט״ אין אַמעריקע און איז ביזן היינטיקן טאָג איינער פון די וויכטיקסטע טוער און איר סעקרעטאַר.

באַלד וויַ ס׳האָט זיך געענדיקט די צווייטע וועלט־מלחמה, אָרגאַניזירט ער די הילף פאַר די, וואָס זענען על־פּי־נס געראָטעוועט. צו דעם צוועק פאָרט ער אויך קיין קאַנאַדע, כדי אויך דאָרט צו אָרגאַניזירן די „יענדזשעווער״ — פאַר די, וואָס זענען געראָטעוועט פון די לאָגערן, האָט די דאָזיקע הילף, וואָס איז געקומען פון אַמעריקע נישט נאָר פאַרלייכטערט אין שווערע טעג, נאָר אויך דערמוטיקט.

ווי אַ פּריינט פון ישראל באַזוכט ער אין יאָר 1950 דאָס לאַנד און אינעם יאָר 1963 באַזוכט ער ישראל צוזאַמען מיט זיין פרוי, און זיין נאָענטן פּריינט און טוער פון דער יענדזשעוועך לאַנדסמאַנשאפט אין אמעריקע, חיים־יהושע ווילאָגע ז"ל.

וועג מ'האָט באַשלאָסן אַרויסצוגעבן דאָס יענדזשעוועך „יזכור־בוך", האָבן מיר געווואָסט, אַז מר. משה כענטשינסקי וועט אַלץ טוען, אַז די יענדזשעוועך אין אַמעריקע זאָלן בייטראָגן מאַטעריעל און מאַראַליש צום דערשיינען פון „יזכור־בוך", ווייל ס'איז אונדז געווען קלאָר, אַז אָן דער דאָזיקער הילף וועלן מיר נישט אימשטאַנד זיין דאָס דאָזיקע בוך אַרויסצוגעבן. מיר האָבן זיך נישט אָנטוישט. פּריינט משה כענטשינסקי האָט געזאַמלט הילף פאַרן בוך ביי אַנדערע און אַליין זיך פּיין באַשטייערט און אויך געשריבן פאַרן „יזכור־בוך" וועגן אַמאָליקן יענדזשעוו.

משה טשינסקי (כענטשינסקי)
ניו־יאָרק

מ"ר זעליג (סאלי) לעהמאן

(שטריכן צו זיין פּערזענלעכקייט)

יידן זענען בדרך כלל אַ פּאָלק פון מאמינים בני מאמינים — אַזוי ווערן זיי טיטולירט. אין דער אמתן אָבער „גלויבן" זיי נישט אין קיין שום זאַך, איבערהויפּט ווען זיי הערן ווען די „אַמעריקאַנער גליקן". ווייס איך וואָס — טענהען זיי מיט ביטול — אַ נייער אַמעריקאַנער בלאָף...

כ'וויל, דערפאַר, דאָס מאָל דערציילן מיינע יענדזשעוועך לאַנדסלייט, אַ מעשה, וואָס איז שוועך צו גלייבן אין איר, אָבער זי איז דאָך אמת!

אונדזערע יענדזשעוועך זקנים (זאָלן זיי מאריך־ימים זיין ביז 120 און אַפילו מער יאָרן שאָדט אויך נישט!) וועלן זיך געוויס דערמאָנען דעם פאַקט, וואָס כ'וועל דאָ דערציילן.

אין אַ שיינעם פרימאָרגן — עס איז שוין אַריבער אַ הפּשע צייט — געווען איז עס אין אָנהייב פון די נייניציקער יאָרן פון 19טן יאָרהונדערט, איז יענדזשעוו געגאַנגען כאָראָם. עפּעס אַ קליניקייט, ס'האָט זיך באַוויזן אין שטעטל אַ ליטוואַק — ממש אַ ליטוואק און נישט אַליין, נאָר טאָקע מיט אַ ווייב מיט קינדער אָן עין־הרע. אַ גאַנץ היפּשע משפּחה ייִנגלעך און מיידלעך. געקומען זענען זיי בסך־הכל פונעם קליינעם שטעטעלע מאַלאָגאָשץ (קעלצער גוב.). געהייסן האָט ער אָשר (ס'ווייב האָט אים גערופן „אַסער"). זי האָט געהייסן אסתר (דער מאַן האָט זי גערופן „עשטער"...).

אונדזער ר' אָשר לעהמאַן האָט באַקומען אַ שטעלע ביי דער פירמע „ווערטהיים", ייִער אַן אַסימילירטע אָבער אויך אינטעליגענטע משפּחה, וואָס האָט אויף דער יענ־ דזשעוועך באַן־סטאַציע געפירט גאָר גרויסע געשעפטן פון וואָס איר ווילט נאָר הערן זון געדענקן: נאָפּט, מינעראַל־איילן, זאָלץ, קוילן און דערצו אויך גרויסע לאָגער־מא־ גאַזינען און באַן־עקספּעדיציעס.

לעהמאַן איז נאָמינירט געוואָרן אַלס בוכהאַלטער פון דער דאָזיקער פירמע און די קליינע ליטוואַקלעך און ליטוואַטשקעס האָבן אָנגעהויבן זיך אַסימילירן צווישן די יענדזשעווער קינדער. אַמבולטסטן פון דער דאָזיקער ליטווישער משפחה זיך באַלד אַרויסגעוויזן דער צען־יאָריקער זעליגל. דאָס איז געווען אַ יונג אַ מזיק, שיין אָנטוויקלט פיזיש, גאָרנישט לויט זיינע יאָרן, אַ פּיסק אַ פּייער, אומעטום דער ערשטער, מיט אַמביציע אומעטום צו דאָמינירן — זיין דער הערשער. דערביי האָט ער אויך פּאַר־מאָגט אַ זעלטענעם גוטן כאַראַקטער, געווען גרייט זיך צו טיילן מיטן לעצטן ביסן. די פּאָר גראָשן, וואָס די מוטער האָט אים געגעבן אויף נאַשוואַרג איז ביי אים געגאַנגען פּאַר אַלע, אָן אויסנאַם.

מ״ר זעליג (סאַלי) לעהמאַן

אָבער פלוצלינג איז זעליג פאַרשוווונדן פון האָריזאָנט. ווי ס׳האָט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן איז זיך זעליגל אַוועק, אָן די עלטערנס הסכמה, אין גאָלדמאַנס דרוקעריי, כדי זיך צו לערנען דאָס דרוקעריי־פאַך. שפּעטער איז ער אַריבער קיין קעלץ אין ר׳ יצחק קאַמינערס דרוקעריי, זיך דאָרט פאַרפולקאָמט אין דרוקער־פאַך און דאָס 15יאָריקע בחורל האָט געמאָלדן די עלטערן, אַז זיין פעסטער באַשלוס איז צו פּאָרן קיין אַמעריקע וואָס שנעלער. די עלטערן זענען ממש דערציטערט געוואָרן: „וואָס הייסט? אַזוי יונג אַוועק פו דער היים, ווו ווועסטו נעמען געלט אויף הוצאות?" „נישט געזאָרגט, מאַמע" — האָט געענטפערט דער יונגער פראָלעטאַריער — „כ׳האָב שוין אָפּגעשפּאָרט אויף הוצאות און זאָרגט נישט וועגן דעם". די עלטערן האָבן מסכים געווען און ווען ער איז אין יאָר 1905, אין אַ פינצטערער נאַכט אַוועק פון יענדזשעוו, האָט אים זיין מאַמע באַגלייט מיט די ווערטער:

„געדענק, מיין קינד, פון וואָנעט דו שטאַמסט, דיין גוטהאַרציקייט פון די קינדער־יאָרן, זאָל דיך באַגלייטן ביז דיין לעצטן טאָג. פאָר געזונט!".

ער האָט זיך געלאָזט אין זיין ווייטן וועג. דאָס געלט האָט נישט געקלעקט אויף הוצאות ביז אַמעריקע. זעליג האָט געוואַנדערט איבער פאַרשידענע לענדער און ערשט אין יאָר 1906 איז ער אָנגעקומען קיין אַמעריקע. פול מיט האָפענונג און ענערגיע, האָט ער שווער געאַרבעט און אין אַוונטן זיך געלערנט די לאַנד־שפראַך.

דאָס מזל, אַדער ריכטיקער געזאָגט, זיין ענערגיע, אויסערגעווייניקער ווילנס־קראַפט, אינטעליגענץ און פאַך־קענטעניש, האָבן אים געבראַכט צו אַ גאַנץ הויכער מדרגה אין דער דרוקערייַ־ און ליטאָגראַפיע־אינדוסטרי. ער האָט גליקלעך חתונה געהאַט, געבויט אַ שיינע היים פאַר זיין פיינער משפחה, אָנטוויקלט די ליטאָגראַפישע בראַנזשע אין אַמעריקע און ער האָט היינט־צו־טאָג איינע פון די גאָר גרויסע ליטאָ־גראַפישע דרוקערייַען אין ניו־יאָרק.

מר. זעליג לעהמאַן היט אַפֿ דער מוטערס בקשה. ער האָט זיך נישט געענדערט. גוט־האַרציקייט און פשטות זענען די הויפט־שטריכן אין זיין אינדוסטריעלן און געזעל־שאַפטלעכן לעבן.

ער איז זייער אָנגעזעון אין די אַמעריקאַנער קרייזן (פאַר זיינע לייסטונגען אין דער צייט פון רוזוועלטס פֿרעזידענטשאַפט האָט לעהמאַן אויפגעבויט אַ ריי דרוקעריייַען פאַר בילנדע (בריל־סיסטעם) און דערפאַר באַקומען אַ פערזענלעכן דאַנק־בריוו פון פאַרשטאַרבענעם פֿרעזידענט רוזוועלט). ער „בלאָזט" נישט פון זיך, פילט זיך אַלס יענדזשעוועי און די יענדזשעוועי סאָסייטי־עסקנים האָבן ממש ביי אים אַן אָפענע טיר. אַ מעלדונג ביי זיין סעקרעטאַר וועגן זייערס אַ באַזוך ביי אים, ווערט באַלד אַקצעפטירט. יעדער באַזוך ביי אים איז פשוט אַ נחת־רוח. מיט אַ שמייכל אויפן פנים און טאַקע מיט אַ ביסל משקה אַ „לחיים" פאַר די שארית הפליטה פון די יענדזשעוועי — נעמט ער אונדז אויף אָן באַגלייט אונדז פון זיין גרויסן אָפיס.

זעלבספֿאַרשטענדלעך, אַז פאַרן יזכור־בוך פאַרנעמט זיין באַשטייערונג דעם אויבנאַן.

זאָלן מיר, דאָס רעשטל פון אונדזער קהילה, זיך טרייסטן דערמיט, וואָס מיר האָבן אַזאַ פריינט ווי דאָס אַמאָליקע ליטווישע יינגעלע זעליגל לעהמאַן, וואָס איז היינט פון די וויכטיקסטע יידן אין ניו־יאָרק.

משה טשינסקי (כענטשינסקי)
ניו־יאָרק

מ"ר נטע נתן קאהן

(דער ערשטער יידישער רעוואָלוציאָנער אין יענדזשעוו)

נטע קאָהן, אָדער ווי מ'האָט אים גערופן ביי אונדז אין שטעטל —נטע קאָכען, איז געווען דער ערשטער רעוואָלוציאָנער, וואָס האָט שוין אין יאָר 1905, צוזאַמען מיט לייבל סאָבקאָווסקי און דעם יונגן וועטהיים, אונטער דער השפּעה פון דעם ענערגישן ראָדעמער יונגערמאַן, כוואַט, וועלכער האָט געאַרבעט ביי דער פירמע ווערטהיים, געשאַפן אַ "רעוואָלוציאָנערע גרופּע" אונטערן נאָמען "אַחדות", וואָס האָט זיך געשטעלט פאָר אַ ציל אַראָפּצוווַארפן דעם רוסישן צאָר פון טראָן און איינפירן אַ סאָציאַליסטישע אָרדענונג, נישט נאָר אינעם גרויסן רוסלאַנד, נאָר אַפּילו אינעם קליינעם יענדזשעוו...

נ ט ע נ ת ן ק א ה ן, פּרעזידענט פון אַמעריקאַנער־רעליעף פון דער יענדזשעווער לאַנדסמאַנשאַפט.

זייענדיק דעמאָלט נאָך אַ 15 יאָריקער בחור, איז נטע קאכען, אַ זון פון אַ פרומען ייד, אַן איינבינדער, אַוועק פון פאָטערס דרכים און זיך געגומען אַרגאַניזירן די יידישע „אַרבעטנדיקע מאַסן" פון שטאָט: שוסטער־ און שנייידער־געזעלן לערניינגלעך ביי די פאַרשידענע בעלי־מלאכות און דינסטמיידלעך, און געווען דער ערשטער, וואָס האָט אויפגעהאָנגען די רויטע פאָן, וואָס האָט געפלאָטערט אַזוי לאַנג, ביז די רוסישע פּאָליציאַנטן האָבן זי אַראָפּגענומען און צעריסן אויף שטיקלעך, צעמזיקט די דעמאָנסטראַנטן און זיי צעטריבן... אָבער נטע איז ביי זיך נישט געפאַלן, און ווען דער פאָטער איז

שבת אָוועק דאָוונען אין בית־המדרש, האָט ער זיך געלאָזט צו זיינע פאַרבאַרגענע ערטער, ווו ער האָט גערעדט פאַר די פאַרזאַמלטע אַרבעטער וועגן די אַקטועלע פראָב־לעמען פון יענער שטורעמדיקער צייט.

די געשאַפענע אומלעגאַלע „אחדות"־אַרגאַניזאַציע האָט אָנגעהויבן אַרויסשטעלן פאָדערונגען, געדאַט און אויך דורכגעפירט שטרייקן, און די גאַנצע שטאָט האָט געווווסט, אַז סכסוכים צווישן אַרבעטער און זייערע בריוטגעבער קאָנען קומען צו אַ פאַרשטענדיקונג בלויז, אויב נטע קאָהן וועט דערצו מסכים זיין...

מיט זיין שטאַרקער האָנט האָט ער ממש אָנגעוואָרפן אַ פּחד אויפן שטעטל. ס׳טייטש — האָט מען געטענהט — וואָס הייסט, אַזעלכע יונגע בחורים וועלן זיך מישן אין אונדזערע געשעפטן, באַשטימען וויפל שעה מען דאַרף אַרבעטן, וואָסער אַרבעטס־לוין מיר דאַרפן צאָלן? וואָס מעגן מיר פאָדערן פון די לערנייניגלעך און וואָס נישט? זיי וועלן שטערן אונדזערע וויבער זיך צו „שאָפן" מיט די לערנייניגלעך, נישט לאָזן זיי אויסגיסן די שיסל, וואָשן דאָס געפעס, אָדער גיין אַ שליחות פאַר זיי?

אויך די דינסטמיידלעך, וועלכע האָבן קיין מאָל נישט געהאָט קיין פרייַע שעה פאַר זיך, זענען דורך נטען אַרגאַניזירט געוואָרן. זייערע פאָדערונגען זענען געווען גאַנץ באַשיידענע: עטלעכע פרייַע שעהען אין די פרייטיקצונאַכטסן און שבתים פאַר זיך און אַ מענטשלעכע באַציאונג מצד דער באַלעבאָסטע און אירע קינדער.

די „אחדות"־אַרגאַניזאַציע האָט זיך אויך געמישט אין די קהלישע ענינים, און ווען ס׳איז אמאָל אויסגעבראָכן אַ סכסוך צווישן רב און די שוחטים און די קהלה האָט באַשלאָסן אָפּשטעלן די שטאָטישע שחיטה און ברענגען פלייש פון אַנדערע שטעט. האָבן די „אחדותניקעס", מיט נטען בראש, אָפּגעוואָרט דעם וואָגן, וואָס האָט געבראַכט פלייש פון קעלץ און פון אים געפאָדערט דאָס פלייש צוריקפירן. און ווען ער האָט די פאָדערונג נישט געוואָלט דערפילן, זענען ווי פון אונטער דער ערד אַרויסגעשפרינגען אַ חברה „אחדותניקעס" מיט באַנקעס נאָפט און באַגאָסן דאָס פלייש אַזוי, אַז די שטאָט איז געבליבן אָן פלייש אויף שבת...

די דאָזיקע רעפּרעסיע האָט געווירקט און דער סכסוך איז אויסגעלייכט געוואָרן, און דווקא מיט דער הילף פון דער „טרויקאַ" — נטע קאָכען, לייבל סאַבקאָווסקי און ישראל דער בעקער, אָדער ישראל גראָוש — ווי מ׳האָט אים געפונען.

אין יאָר 1913 האָט נטע פאַרלאָזט יענדזשעוו און איז אַוועק קיין אַמעריקע, זיך דאָרט געלאָזט אויף אַנדערע דרכים און ווויינט ביז איצט אין ברוקלין.

נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה, ווען די יענדזשעווער לאַנדסלייט אין אַמעריקע האָבן געשאַפן אַ הילפס־אַקציע פאַר דער שארית הפליטה פון אונדזער שטאָט, איז נתן נטע כהן אויסגעווילט געוואָרן אַלס פרעזידענט פון פאַראיין און צוזאַמען מיט זיין חשובער פרוי, האָבן זיי פיל געלייסטעט ביי די געלט־זאַמלונגען און זעלבפאַרשטענדלעך, אויך זיך באַשטייערט מיט אַ בריייטער האָנט.

אויך פאַר דער אויסגאבע פון אונדזער „יזכור־בוך" האָט די פאַמיליע קאָהן זיך שיין באַשטייערט, אָנערקענענדיק די וויכטיקייט פון פאַראייביקן דעם זכרון פון אונ־דזערע קדושים.

די פאַמיליע קאָהן האָט זיך צוריקגעצויגן פון יעטוועדער אַרבעט און שטרעבט בקרוב מאָכן אַ רייזע קיין ישראל, באַזוכן דאָס לאַנד און זיך טרעפן מיט זייערע לאַנדס־לייט, וועגן וועלכע מיר און די פאַמיליע קאָהן רעדן תמיד מיט פיל ליבע און בענקשאַפט.

חללינו במאבק למען המולדת ובמלחמת־השחרור

יצחק אברהמי
ירושלים

אביגדור בלפר ז"ל

אביגדור בלפר ז"ל היה בן למשפחה, שנתברכה בהרבה בנים ובנות.
הוא החליט לעלות ארצה והגשים את שאיפתו זו בשנת 1920.
בבואו ארצה, החל לעבוד במרחביה, חלה בקדחת, בצורה קשה, וסבל הרבה.

בני־משפחתו רצו שיעזוב את הארץ ויחזור לפולין, או, שינדוד לקרוביו אשר בבלגיה ובארצות־הברית. אבל, בלפר, בהיותו נאמן לרעיון החלוצי וחובת בנין הארץ דחה בתוקף את כל הצעותיהם ולא נשמע גם להפצרת אביו, שבקרו בשנת 1926.

אם כי כל ימיו חי חיי דוחק ומחסור וגם מחלת הקדחת לא הרפתה ממנו, הוסיף לסבול ולעבוד.

אחרי כמה שנים שוב נפגשתי אתו, בעברו דרך ירושלים — הוא סיפר לי על הצלחותיו — על העבודה הקבועה, שיש לו במחצבה, המספקת אבנים לבנין הנמל בחיפה ועד כמה שהוא שמח בחלקו.

היתה זאת פגישתנו האחרונה ומה כאב לבי, כאשר לאחר זמן נפגשתי, עם חברנו המנוח יעקב קנמון ז"ל וממנו שמעתי את הידיעה המעציבה, כי אביגדור בלפר ז"ל נהרג בתאונה בעת פיצוץ אבנים במחצבה שבה עבד.

אביגדור ז"ל, היה אחד מיחידי־הסגולה שבתוכנו, שראה לפניו רק דרך אחת ויחידה לפתרון בעיית העם היהודי והוא — בנין הארץ בזעת אפם ובעמלם של כל אחד מאתנו. "חיים־קלים" בבלגיה או בארצות־הברית קרצו אליו עיניים, אבל, הוא לא נשמע ליצר־הרע. הוא היה נאמן לעצמו ולשאיפותיו עד שהמות האכזרי נטלו מאתנו לפני זמנו, בהשאירו לאנחות את אשתו ובתו וכל אלה שהכירוהו והוקירוהו.

זכרו יהיה שמור אצלנו לעולמים!

יצחק אברהמי
ירושלים

יעקב צרגר הי"ד

יעקב ברגר ז"ל נולד בחדש יוני 1907 בעיירתנו ינדז'יוב (פלך קילץ) בפולין. הוא היה בן למשפחה אמידה. למד עד גיל ה„בר מצוה" בחדרים ואצל מורים פרטיים שהכינוהו לבחינות כניסה לגימנסיה העירונית הפולנית. באותו זמן היו ידיעותיו בעברית מועטות. היה מטבעו מעורב בין הבריות ואהוב על כל חבריו, יהודים כפולנים. ואם כי רכש תמיד יחס של כבוד לעצמו, לא מצא, בכל זאת, סיפוק נפשי ואישי בחוג חבריו. ברגר שאף לפעילות ציבורית והרוח הלאומית פעמה בקרבו מילדותו. הוא שנא תכלית שנאה את ההתבוללות והחיקוי ל„מעשי הגויים". כשהתבגר, מצא את דרכו לתנועה החלוצית המגשימה ובהיותו כבן 16 עבר לקילץ ושם התקשר עם חוגי הנוער שבתנועת „השומר הצעיר" ובשובו לינדז'יוב „החיה" את קיומו של קן „השומר הצעיר" במקום, שנתרוקן מחבריו הפעילים, עם עליית שכבת הבוגרים הראשונים שלו, ארצה, בשנים הראשונות לעצמאותה של פולין.

יעקב ברגר היה הרוח החיה שב„קן" הנזכר והוא הוא שאירגן את כל פעולותיו והפעיל גם את קבוצת החברים הבוגרים לפעילות הראויה לשמה.

הנהלת הגימנסיה הפולנית ראתה, כמובן, בעין רעה את פעולותיו אלו ודרשה ממנו לעזוב את „השומר־הצעיר", אבל הוא לא היסס אף רגע ועזב את לימודיו בגימנסיה ומאז הקדיש את כל חייו למפעל החלוצי וההגשמה, וגם השפיע על חלק מחבריו שיעשו כמוהו — שיעזבו את ספסל־הלימודים ושיצאו להכשרה.

בשנת 1925 יסדנו, חברי יעקב ברגר ואנכי, מקום להכשרה חלוצית בכפר סנדזיוביצ'ה. היתה זאת נקודת־ההכשרה הראשונה בסביבתנו, שבה התרכזו 10 חברים שלנו ואחר כך הצטרפו אלינו עוד 6 חברים מעיירה חמיליניק הסמוכה.

עברנו שם את „הכשרתנו" בתנאים קשים עד מאד. נמצאנו במצב של חוסר מזון ולפעמים רעבנו אפילו ללחם.

ברגר היה תמיד משתדל לקבל על עצמו, את העבודות הקשות ביותר, על מנת לחזק אותנו על ידי כך ברוחנו ולהגביר בנו את רוח ההקרבה והעקשנות החלוצית. ואמנם נעשה ברגר לאיש־המרכזי והכח־המניע בשביל כלנו וממנו שאבנו כח ואמונה להמשיך ולהתמיד.

ב־22 ליוני 1926 עזב ברגר את פולין ועלה ארצה. עמדתי לעלות אתו יחד, אבל מסיבת מחלתי נתעכבה עלייתי. בהפרדו ממני, הבטיחני שהוא יחכה לי בארץ ותמיד נעבוד יחד, גם בארץ.

את ימיו הראשונים עשה בתל־אביב והיתה זאת תקופת המשבר הגדול בעליה הרביעית. בארץ שרר חוסר־עבודה נורא ומספר הזקוקים לסיוע הלך הלוך וגדל.

ברגר, אם כי היה מחוסר אמצעים, נמנע מלהזדקק לסיוע צבורי.

בינתיים הגעתי גם אני ארצה ויצאנו יחד לחפש עבודה כל שהיא.

במשך שבועיים עשינו את לילותינו על שפת הים, תחת כיפת השמים. אחרי כך „גילינו" בקצה העיר אורוות־פרדות ועם ערוב היום, נכנסנו שם בהיחבא ונשארנו בהן עד אור הבוקר. מכיון, שעבודה לא מצאנו החלטנו להכיר את הארץ על ידי טיול ברגל.

בדרך הצטרפנו לקיבוץ „השומר הצעיר", אבל שנינו חלינו. ברגר — בצהבת ואני — בקדחת. אחרי ששכבנו ימים מספר בבית־חולים הגענו לירושלים, ללא פרוטה בכיסנו, וכל „רכושנו" בלבנים ובבגדים היו בתרמילים שעל גבנו...

יעקב לא נכנע, הוא התחיל לעבוד בסבלות, בסלילת כבישים ובכל עבודה שנזדמנה. עמד לו גופו החסון, השופע מרץ וכוח־עלומים.

נרשמנו, אז, כחברים ב„ארגון ההגנה", שנעשה למפעל־חיינו עד יומו האחרון. לשנינו היה רק זוג נעלים אחד, הראוי לשימוש, ומשום כך לא יצאנו אף פעם בצוותא לפגישות. שמרנו זאת כ„סוד" כמוס בינינו, אבל, לבסוף נתגלה הדבר.

במשך הזמן, הצלחנו להשתרש בירושלים. קבלנו עבודה במחלקת־הטלפון וכל אחד מאתנו קיבל בשכר עבודתו 15 גרוש ליום!

ברגר נרשם לשיעורי־ערב והשתלם בשפות: אנגלית וערבית. הוא נתחבב על כל מכיריו וחבריו לעבודה. השתלמותו עזרה לו להתקבל כעובד קבוע ב„חברת החשמל" בירושלים. מצבו הכלכלי הוטב. הוא המשיך בלימודיו וגם רכש לו ספרי־מדע בשטחים שונים.

בשנת 1929, כאשר פרצו מאורעות־הדמים בירושלים, עזב את עבודתו והתמסר כולו, ימים ולילות, להגנת ירושלים. מעמדת־ההגנה שלו על יד „שער ציון" הצליח להדוף כנופיות של פורעים ערביים ולהציל יהודים רבים מידי אויביהם הערביים.

הוא הביט בבוז ושאט־נפש על אותם מצעירי ישראל, שהתחמקו ממילוי חובתם להגנה והגביר ביתר־שאת את פעולותיו בשטח ההגנה.

בשנת 1930 יצא לבקר את הוריו בפולין וראה שם במו עיניו את התנוונותה של יהדות פולין וחייהם הגלותיים האפורים ואז החליט, להציל את הוריו ולהעלותם ארצה ומשימה קשה זו, ביצע כעבור שנה.

שוב נכנס יעקב, בראשו ורובו, לעניני ההגנה והיה אחראי על השמירה, בעיקר, בשכונות, הגובלות עם משכנות הערבים — „תלפיות" ו„רמת־רחל".

באותו זמן עבר בתל־מונד קורס מיוחד לאילוף כלבי־שמירה.

עם התגברות הפעולות של עליה ב', הוטל על ברגר תפקיד מיוחד, אשר למענו, ביקר גם בחוץ־לארץ.

המונים המונים מלוים את יעקב ברגר ז"ל שנפל במאבק על המולדת למקום מנוחתו. (התמונות מימין לשמאל): נשיא הועד הלאומי ונשיאה השני של מדינת ישראל, יצחק בן־צבי ז"ל, מספיד את המנוח. הקהל הרב, שהשתתף בהלווייה. מימין (למטה) הוריו ובני משפחתו. ובמרכז — תמונתו של י ע ק ב ב ר ג ר ז"ל.

אחרי כך נשלח כ„מפקד" על השמירה באדמת „החולה", אבל שם חלה בקדחת ואנוס היה לחזור ירושלימה.

כשפרצו מאורעות 1936 הסתכן ברגר ויצא לשמירה למקומות שונים המסוכנים ביותר. הוא היה אז הממונה על השמירה במערבה של ירושלים.

כל שוכני הסביבה חיבבוהו והוקירוהו בעד מסירותו ודאגתו להם ולרכושם. באחת הפעולות המוצלחות שלו, חיסל כנופית פורעים ערבים, כשהתכנסה ב„בית־קפה" ערבי ברוממה.

החוליה האחרונה (ולצערנו, גם הסופית) בשרשרת המסירות, הגבורה והנאמנות שלו למולדת היתה השתתפותו בעלייה לחניתה.

ברגר היה שם בתפקיד של מפקד־מקשר ובעברו מנקודה לנקודה, לבדוק את המצב, נפצע קשה והיה הכרח לקטוע מיד את רגלו המרוסקת, אבל, גם ניתוח זה לא הציל את חייו ובאותו לילה מת מות־גבורים!

הוא הובא לקברות ב„רמת־רחל" ואנשי ירושלים וכל יושבי השכונות שמסביבה השתתפו בהלויתו.

במלאות 25 שנה לנפילתו ערכו חברי ההגנה בירושלים אספת־אבל שבה הספידוהו יו״ר ההנהלה הציונית וראש הממשלה לשעבר משה שרת, שסיפר על גבורתו ואומץ־רוחו. זכרו וזכר פעולותיו, יישמר בלב כל יודעיו ומוקיריו עד עולמי־עד!

מנחם גוטליב הי״ד

בנם של משה ולאה גוטליב מינדז׳יוב.

נולד בשנת 1922 והיה פעיל מנעוריו בתנועה הרביזיוניסטית בעירנו.

עלה ארצה באפריל 1939 בעליה ב׳ של ברית הציונים הרביזיוניסטיים והתגייס לנוטרות במשק נוה־איתן בעמק בית־שאן.

מסיבות משפחתיות עזב את הנוטרות ועבד בגן־הירקות של אותו משק.

ביום ב׳ באדר ת״ש (1940) נהרג במקום עבודתו.

ת. נ. צ. ב. ה.

ו. ה.

רעיה הורביץ — הי״ד

טאַכטער פון משה און צפורה הורביץ. געבוירן אין זאַוויערציע, אין יאָר 1912, זיך דערצויגן אין יענדזשעוו. געענדיקט דאָרט די „תרבות״־גימנאַזיע, געווען אַקטיוו אין „השומר הצעיר״.

עולה געווען אין יאָר תרצ״ז, די ערשטע צייט געאַרבעט אין חיפה אַלס פועלת בנין. שפּעטער אַריבער קיין ירושלים און געוווינט ביי איר שוועסטער, מרים, אַ חברה אין קיבוץ רמת־רחל, געווען אַקטיוו אין דער „הגנה״ ביי שמירה אויפן הר־הצופים. שפּעטער באַקומען אַרבעט אין „הדסה״־שפּיטאָל אויפן הר־הצופים און פיל געהאָלפן ביים אַריבערפירן קראַנקע און פאַרוווונדעטע ביים אַנהייב פון מלחמת השחרור.

דעם 13טן אַפּריל 1948 פאַרמיטאָג, איז זי געפאָרן מיט דער באַרימטער שיירה פון פּראָפעסאָרן, דאָקטוירים, „הדסה״־שוועסטער און סאַניטאַרן. די שיירה איז דאָן באַפאַלן געוואָרן דורך אַ באַנדע אַראַבישע רוצחים, וועלכע האָבן באַשאָסן און פאַרברענט די אַמבולאַנסן כּמעט פאַר די אויגן פון די „ענגלישע באַשיצער״, וועלכע זענען געווען זייער פּאַסיוו.

פאַר איר ליבע צו ישראל האָט רעיה הורביץ באַצאָלט מיט איר יונג לעבן. זי איז פאַרברענט געוואָרן, זייענדיק אַלט בלויז 36 יאָר! געקומען צו קבר־ישראל אין ירושלים (ד׳ ניסן תש״ח), אויפן בית־הקברות אין סנהדריה.

ו. ה.

מרדכי ב״ר אברהם חנצ׳ינסקי ז״ל

המנוח ז״ל הגיע ארצה כאחד מחיילי הגנרל אנדרס בה שירת ונלחם בקלגסי היטלר ברוסיה הסובייטית, תחת הפיקוד הרוסי־פולני.

בהיותו חניך התנועה הציונית והלאומית, עזב חיש מהר את הצבא הפולני וביצע את משאת־נפשו מימי נעוריו — השתקע בארץ. הוא זכה להתקבל כחבר בקיבוץ „אשדות יעקב״, להצטרף לשורות הפלמ״ח ולהקדיש את ידיעותיו הצבאיות הרבות להדרכת הנוער שזרם אז לפלמ״ח להתכוננות צבאית.

בפעולותיו אלו מצא סיפוק נפשי וראה בהן הגשמת חלום נעוריו.

בגלל סבות משפחתיות עזב את הקיבוץ, לאחר ששהה בו שנתיים, ועבר לתל־אביב. כאן נרשם בין פועלי־הבנין ועסק במקצועו החדש הזה.

יחד עם כמה מחבריו שכר דירה ביפו ועד מהרה נתחבב על שותפיו לדירה, בהיותו אדם נוח לבריות, חביב עליהן ומסוגל תמיד להיטיב לזולתו, מתוך חדוה ורצון טוב.

בהיותו קרוב משפחתי שלנו שהה גם אצלנו לעתים קרובות וניתנה לנו על ידי כך האפשרות להכירו מקרוב ולעמוד על סגולותיו האישיות הנעלות.

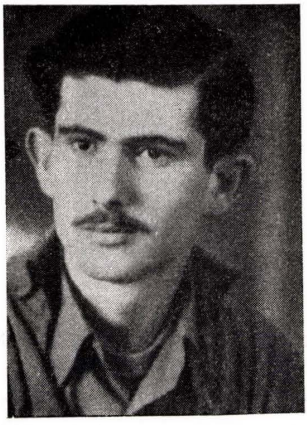
בשנת 1946 חלה לפתע במחלת הטיפוס וכעבור שבוע הוציא את נשמתו למגינת לב כל מכיריו ומוקיריו ובני־משפחתו.

הובא למנוחת־עולמים בבית הקברות שבנחלת יצחק והוצבה מצבה על קברו הרענן של חייל יהודי, שמת במיטב שנות חייו.

ת. נ. צ. ב. ה.

א. ויגניינסקי

צבי לנצ׳נר הי״ד

צבי נולד לאביו דוד ולאמו נחמה ביום י׳ אייר, תרצ״ז (21.4.37) ונפל במבצע סיני בקרב על המיטלה, ביום כ״ו בחשון, תשי״ז (31.10.1956) ונקבר בבית־הקברות הצבאי שב״הר־הרצל״.

הוא קיבל את חינוכו ב״גן־הילדים״ ואחרי כך בבית־הספר העממי ״תחכמוני״ ולבסוף — בבית הספר התיכון מקצועי ע״ש מכס פיין, שלא הספיק לגמרו, בגלל כניסתו לנח״ל, בגרעין של ״השומר־הצעיר״, בו התמסר למילוי תפקידיו, באופן יוצא מן הכלל.

והנה קטע מה שכתבה עליו אחת מחברותיו ל״גרעין״, שפורסמו ע״י קיבוץ ״השומר הצעיר״ בזיקים.

...״הגעת לגרעין ונכנסת כל כולך לחיינו. לראשונה, נחבאת מעט אל הכלים כי ביישן היית וממעט בדיבור, אולם, כשראית צורך לומר דבר, שנראה חשוב בעיניך — אמרת. ואכן דבריך תמיד היו דבר־טעם, בד־בבד עם הכניסה לחיים החברה נרתמת גם בעול העבודה, ובעול קשה יותר — הוא הענף. בחרת בענף חקלאי — מטעים, שנוסף ליום העבודה הקדשת לו חלק גדול מזמנך הפנוי. ...כשהיינו בקורס, חלית בדלקת־ריאה קשה ונאלצת לשכב בבית־חולים. סרבת לאחר־מכן לצאת לשבוע החלמה בבית־הבראה. לא רצית להפסיד יותר לימודים, כי חבל היה לך שלא לנצל את הקורס עד תומו. כשהגעת חזרה, מיד למדת והשלמת את החסר ע״י שעות־שקידה רבות. בתקופת היותנו בנח״ל, התקבלת לחברות בגרעין ומיד הוטל עליך סדור העבודה. לעתים היינו אומרים לך: ״אל תהיה כל כך אדיש״ אך אתה היית משיב לנו: ״חבל להצטער על דברים שכבר קרו, צריך לקבל כל דבר כמו שהוא ולא לקלקל את החיים בהלקאה עצמית״. אהבת את החיים ולכן רצית לראות בהם אך את הטוב והיפה, לכן לא רצית להרבות בחיטוט בשחור ובאפל שבחיים. הודות לגישתך זו, הצלחת להתגבר על המכה הקשה שהונחתה עלינו עם נפילת בן־דודך, שהיה גם רעך הטוב״.

„כותבת אני עליך ובזכרוני עולים פרטים רבים מתקופת חייך אתנו. ואינני מאמינה, שלא אראך יותר.

מה אכזר הגורל הלוקח אתכם מאתנו, ואמנם ארורות המלחמות!

מי יתן ולא תהיינה עוד מלחמות הטבולות „בדמי הטובים שבנו" ויבוא שלום שלמענו נפלתם כלכם — אשר שנאתם את המלחמה!

והנה מה שכתבה אמו באותה חוברת־זכרון, שקיבוץ „השומר הצעיר" בזיקים, הוציא לזכר ארבעת חבריו שנפלו בחזיתות שונות במלחמת־השחרור.

„...מאז האסון הנורא אינני יכולה להשתלט על עצמי ולמצוא מרגוע לנפשי. מתהלכת אני שבורה ורצוצה ואינני יכולה להשלים עם פני הדברים, שאכן ככה זה, שהוא איננו. לפעמים חושבת אני, שכל זה אינו אלא תעתוע־שוא. והאמת היא אחרת לגמרי. כל רגע נדמה לי, שהנה הוא בא לקראתי, בקומתו הזקופה, בחיוכו המלבב ובבלוריתו המתנודדת. אולם לא... והלב נצבט!

כשאני משתטחת על קברו הרענן והמלים „צבי לנצ׳נר" נבטות בעדו, אזי הלב נשבר. ברגעים אלה משתקפות לפני תמונות מימי ילדותו. תקופת ילדותו, כניסתו לגן־הילדים וההליכה לבית־הספר"...

וכך מסיים החבר, שהספידו באספת־האזכרה „ביום השלושים" לנפילתו במשמר־השבעה, את דבריו „על צביקה שנעקר מתוכנו".

...רק האיש, ששיכל את הטוב ברעיו הוא יבין לנפשנו.

אם היית מדבר עם צביקה זה, היית מרגיש מיד רגש מיוחד, הרגשת שיש לפניך אדם שלא מגלה לפניך כלום ועם זאת כולו גלוי. מעטים האנשים, שאתה מאבד אותם ואתה קרוב אליהם, כאילו אבדת משהו משווי משקלך. היית חברו וכשאבדת אותו נתרוקנת כאילו מכל חפץ לדבר, מכל חפץ להביע את רחשי לבך.

זה היה אדם, שהבין אותך לכל עניניך, אדם שיכולת לדבר אתו על כל הדברים שבעולם, אך אדם, שסבל כל השנים בהיותו במקום שלא התאים לאפיו, הוא התחיל את חייו בתקוה, שהנה הוא יגיע אל הנחלה וכאן יתחיל את החיים אליהם שאף, הוא נכנס לחברה, במלוא המרץ, מתוך תקוה לעשות בחיים מה שלא הצליח עד כה.

והנה כשהגיע כמעט יום שחרורו, נלקח מהחיים ואיננו!"

ו. ה.

ב א ר ץ :

ש—ל ג—ג

ר׳ עזריאל אינגבר ז״ל

המנוח ז״ל נולד בשנת 1891 בבית חסידי של אחת המשפחות המיוחסות בפולין וחונך על דרכי התורה והיראה.

הוא הצטיין מנעוריו במדותיו התרומיות וביחסיו הטובים לכל אדם ואדם, בין שהוא מחוגים הקרובים אליו ובין שזה היה, אפילו מבין הזרים לרוחו.

תמיד היתה בת־צחוק שרויה על פניו והיה מקבל כל אדם בסבר פנים יפות ולכן חובבוהו והעריצוהו כל יודעיו.

לפי השקפותיו היה יהודי דתי־לאומי ומראשי הפעילים שבהסתדרות ה״מזרחי״ שבינדז׳וב, והיה בין מייסדי קופת ״גמילת־החסדים״ שעל יד הקהלה היהודית ובמשך שנים רבות עמד בראשה ודאג לפיתוחה. קופה זו, שימשה ביחוד את מעוטי־היכולת ורבים מהם ״הקימה״ הקופה הזאת על רגליהם. לרבים מיהודי עירנו היתה ה״הלוואה״ שניתנה להם — ה״בסיס״ לעסקיהם בין שהיו סוחרים זעירים, רוכלים או בעלי מלאכה.

מקור פרנסתו מצא המנוח ז״ל ב״בנק המסחרי הקואופרטיבי״ שנקרא במקורו ״בנק הנדלובי־ספולדזילצי״, שהוקם על ידו ועל ידי שותפיו הרצקה איבושיץ ויוסף גרפינקל ורבים רבים מסוחרי המקום — גדולים כקטנים — נעזרו על ידו.

מר אינגבר ז״ל היה מנהל הבנק ומכיון שהצטיין בכושרו המסחרי ומינהלי, הצליח לרכוש את אמון הקהל ולהרחיב את פעולותיו של הבנק בשטחים שונים.

המנוח הקפיד על כך, שכל עובדי הבנק יקבלו את הקהל באדיבות יתירה, וכאשר עזב בשנת 1935 את ינדז׳יוב ועלה עם כל משפחתו ארצה, עורר הדבר צער רב אצל

כל מכריו ומוקיריו על יציאת עסקן רב־פעלים מן העיר ומאידך גיסא — שמחה רבה על שזכה להגשים את חלום נעוריו ומשאת נפשו ולהשתקע בארץ עם כל בני משפחתו.

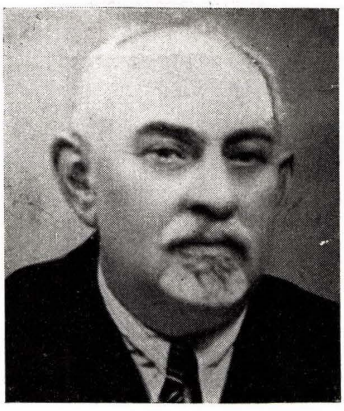
בארץ פיתח ע. אינגבר ז״ל את תוצרת הדבש ומפעלו זה הצליח מאד וזכה לשם טוב בטיב תוצרתו ויושרו המסחרי.

אבל לא זכה המנוח להאריך ימים בארץ וביום כ״ט באייר תש״ו, בהיותו רק בן 55 שנה, בא המות ושם קץ לחייו המפוארים!

אשת־נעוריו, הגברת כלצה, אשר ליוותה אותו באהבה והערצה הדדית כל ימי חייהם המשותפים בכתה על מות אלוף נעוריה רק חדשים מספר וביום כ״ו באלול, תש״י נפסק פתיל חייה. הנאהבים והנעימים בחייהם גם במותם לא נפרדו!

יהא זכרם ברוך ומבורך לעולמים!

ר׳ יצחק איצקוביץ ז״ל

המנוח, ר׳ יצחק איצקוביץ ז״ל השתקע בינדז׳יוב בשנת 1908, יחד עם חותנו ר׳ יוסף צבי דיקרמן וגיסו ר׳ שלמה דיקרמן החלו בתעשיית מתכת בצורה מצומצמת מאד. שלשתם עבדו קשה ובצורה פרימיטיבית בעיבוד פרסאות־ברזל לסוסים.

אבל, הודות למרצו הגדול ורב־המעוף של המנוח, הלך והתפתח בית־המלאכה הקטן עד שנעשה לבית־חרושת גדול ליציקה, שהעסיק מאות פועלים ותוצרתו נתפרסמה לשם ולתהלה בכל רחבי רוסיה הגדולה וקוניו הלכו והתרבו משנה לשנה.

גם לאחר תקומתה של פולין, — כשנסגר „השוק הגדול״ של רוסיה — התפשטה התוצרת של „מטל־פול״ (שם בית־החרושת של הפירמה איצקוביץ־דיקרמן) בכל פולין, ואפילו מחוץ לגבולותיה.

למרות עסקיו הרבים, מצא ר׳ יצחק איצקוביץ ז״ל אפשרות לקבוע גם עתים לתורה ולהתמסר לעבודה צבורית, בכל לבו ונפשו.

הוא עמד בראש „המזרחי" בינדז׳יוב וייצג אותו בועד הקהלה העברית, — שבמשך זמן רב עמד בראשה.

כן היה פעיל במוסדות צדקה וחסד שבעיר ותמכם ביד נדיבה.

עם פרוץ מלחמת־העולם השניה — בשנת 1939 — ברח לרוסיה וסבל שם מחסור רב.

הוא זכה לעלות ארצה — יחד עם בנו יעקב ובני משפחתו — ונפטר בתל־אביב, כיום י״ב בניסן תשי״ב.

ת. נ. צ. ב. ה.!

ו. ה.

ה. ס.

תל־אביב

דוד גולדברג ז״ל

נולד בשנת 1903 בינדז׳יוב להוריו ר׳ מנחם מנדל ורחל ז״ל. אביו, — יהודי דתי ואיש „עמך", — היה סוחר תבואות בעיירתנו, שנלחם — כמו רוב יהודי ינדז׳יוב — מלחמת־קיום קשה ולמרות כל הקשיים, חינך את ילדיו חינוך דתי ותורני.

המנוח, דוד ז״ל — עוד בהיותו נער, — הטה שכם לעזרת אביו בעול פרנסת המשפחה. נטל על עצמו את כל העבודות הפיסיות הקשות ביותר, כגון: ביקורים בכפרי הסביבה אצל האיכרים, לשם קניית תוצרת שדותיהם והבאתה העירה וכו׳, ורק את הצד המסחרי שבעסק התבואות, — שהתנהל בעיר עצמה, — השאיר בידי אביו.

ביחד עם זה, המשיך, דוד ז״ל, באותו זמן, ללמוד לימודים תורניים מפי אחיו הבכור, ר׳ צבי הירשל ז״ל, שנמנה אז על פאר הלמדנים שבעיר ולזכות גדולה נחשבה ל„בחור בית־המדרש" להימנות על חוג תלמידיו של ר׳ הירשל גולדברג ז״ל.

הודות לחבירותו של כותב הטורים האלה עם דוד, זכה גם הוא לשמוע תורה, מפיו של מורנו ורבנו ר׳ הירשל ז״ל, שהקים תלמידים רבים בינדז׳יוב ושרבים מהם היו אחרי כך, לנושאי נס התרבות בדורם.

בתקופת מלחמת־העולם הראשונה, כשנתעוררה תנועת התרבות בחוגי הנוער שבינדז׳יוב, היה גם דוד בין ראשוני המתעוררים לתנועה זו וביחד עם רבים מבני־גילו, השתתפו במאבק הקשה, שפרץ אז בין אבות לבנים, בענין הפצת תרבות בין הנוער היהודי שבעיירתנו. היה זה הדור המגשר בין העבר הדתי המסורתי לבין הדור המתקדם שאמר „נהיה ככל הגויים בית ישראל" בבחינת „היה יהודי באהלך ואדם בצאתך"...

דוד, שלא נרדף בביתו ועל ידי אביו ז״ל במלחמת־תרבות זו, משום שאביו הבין לרוחו והיה מטבעו אדם ליברלי וגילה הרבה סבלנות מצדו, דבר, ששימש לנו, אפילו, כ„מקשר" המוצלח ביותר וביתו נהפך עבורנו כ„בית־עקד ספרים" ושם גם הכינונו את חומר הקריאה בשביל חברינו ושם גם היה המקום, להחלפת הספרים וכו׳.

דוד, כבן להורים דתיים וכשהוא בעצמו הנהו בחור שמילא כריסו בתורה, רגיל היה לבקר תכופות בבתיהם של שני חבריו, בני הורים קנאים ולא פעם קרה, כאשר הקנאים האלה הרגישו, שמתחת כנף ה„קפוטה" שלו, בולט איזה ספר, גרשוהו מבתיהם ואסרו על בניהם להיפגש אתו. פעמים רבות נענשו „בנים סוררים" כאלה כאשר מי מבני משפחתם ראום משוחחים עם „המסית והמדיח" (לפי הבנתם) דוד.

ברם, דוד לא נפגע ממקרה כזה, להפך, הוא הגביר את קשריו עם בחור כזה, הרבה להפגש אתו ולהמציא לו חומר־קריאה וגם „גילה" לו „מקומות מחבואים" חדשים לפגישותיהם.

כיום נראים „סיפורים" כאלה כמעשה ילדות, אולם, לפני 45 שנה ומעלה, היו אלה בעיות רציניות מאד בשביל הנוער הדתי בעיירות פולין, שחתר להתקדמות ולתרבות!

*

במלחמת העולם השניה, כאשר דוד גולדברג ז״ל היה כבר בעל משפחה מבוסס והיה גר בסלומניק, פגעה, כמובן, גם בו, יד הצר הצורר ובשואת ישראל שפל את אשת נעוריו ושני ילדיהם. הוא בעצמו, הצליח להסתתר, יחד עם בני אחותו אסתר ז״ל, בכפרים אצל נוצרים ונשאר בחיים.

בשנת 1950 עלה ארצה ולאחר נסיונות מרובים, הצליח להתבסס בתל־אביב. חלום ימי־הנעורים שלו — להגיע אל המנוחה ואל הנחלה בארץ, התחיל ללבוש עור וגידים והנה בא המות האכזרי וקטע אותו בטרם עת, ביום המר והנמהר — כ״ג באלול תשכ״ג, בהשאירו אחריו, אלמנה צעירה ואומללה ובנם היחיד והרך, שנולד להם אחרי נשואיהם, לאחר השואה.

תפילתי היוצאת מעומק לבי היא, שאבי היתומים ודיין האלמנות, יהיה בעזרם וינחמם בנחמת ציון וירושלים!

בסוף דברי, עלי להזכיר גם את האסון הכבד שקרה למשפחה אומללה זו.

ביום־הזכרון הראשון למותו — ביום כ״ג באלול, תשכ״ד — נפטרה אחותו האהובה עליו, מרת אסתר רייזמאן ז״ל.

יהי זכר הנאהבים והנעימים האלה, ברוך ומבורך לעולמים!

יצחק אברהמי
ירושלים

שמואל דודאי (דודקביץ) ז"ל

שמואל דודקביץ' נתיתם בנערותו ואחיו המבוגר נעשה לאפוטרופסו. הוא חי בדחקות, למד ב„שטיבל" של חסידי אלכסנדר, וביחד עם זה למד גם בגימנסיה העירונית. בתקופת מלחמת־העולם הראשונה רעבה משפחתו ממש ללחם, אף על פי, שהוריהם השאירו בית משלהם.

המנוח המשיך את לימודיו גם בסמינר למורים ולאחר כך, עסק בהוראה, באחת העיירות, הסמוכות לינדז'יוב.

דודקביץ' היה ממייסדי „השומר הצעיר" ובשנת 1918 עזב, יחד עם אחיו הלל ז"ל, את ינדז'יוב עם עוד קבוצת צעירים, מבני ינדז'יוב ונסעו לוינה, בדרכם לארץ־ישראל.

עברו עליהם נדודים מרובים עד שהגיעו לאיטליה, ושם נאסרו, כי אף לאחד מהם, לא היה רשיון־עליה לארץ.

לאחר התערבותו של הפרופסור דנמה לאטס, — אחד מראשי התנועה הציונית והלאומית באיטליה — שוחררו מכלאם והוסעו, ע"י ממשלת איטליה, „על חשבון המדינה היהודית" — לאלכסנדריה של מצרים.

כל הצעירים האלה, הסתובבו באלכסנדריה כמה שבועות, כשהם רעבים ממש ללחם, עד שלמזלם עבר שם אחד מגדולי המנהיגים הציוניים בארצות־הברית, שופט בית הדין העליון דשם, ד"ר לואיס ברנדייס וכאשר שמע מהם על הסבל שסבלו עד כה במאמציהם לעלות ארצה, התערב והודות להשתדלותו קבלו רשיונות־עליה לארץ־ישראל.

הקבוצה שעלתה אז, היתה בת 102 איש ואשה, וביניהם גם שמואל דודאי ואחיו הלל ז"ל.

שמואל נכנס מיד ל„גדוד העבודה" ומשם עבר למרחביה, זכה להימצא לימינו של יוסף טרומפלדור וחבריו בהגנה על „תל־חי" וגם נפצע בקרב זה.

אחרי כך התיישב בכפר־יחזקאל, שבעמק־יזרעאל.

בשנת 1930 בא ירושלימה על מנת להתרפא ממחלת־הקדחת ולפי עצת הרופאים השתקע בירושלים ומצא בה את לחמו מעבודתו ב„תנובה".

בשבתו בירושלים ועד שנת 1947, היה מזכיר ההגנה לחבל 3 שבצפון העיר ונתן מאונו ויכולתו להגנת ירושלים.

במיוחד הצטיין בפעילותו בימי המצור על ירושלים והיה בין מארגני שיירות־האספקה, בהדרכתו של ד"ר דוב יוסף, מושל ירושלים דאז ושר המשפטים דעכשו.

בספרו „קריה נאמנה" מעלה הד"ר דוב יוסף את שמו של שמואל דודאי, כאחד מעוזריו הנאמנים בעניני האספקה בימי המצור.

שמואל דודאי חלה במחלה קשה ונפטר בשנת 1960.

יהי זכרו ברוך!

ר׳ ברוך זונשיין ז״ל

ר׳ ברוך בן ר׳ שלמה זונשיין נולד בעיר חמילניק, בפולין, בשנת תרס״א (1902), בן ונצר למשפחת ת״ח ויראי־שמים, שהצטיינה גם בפרנסים ועסקני־ציבור למופת.

משחר נעוריו היה מעורה בחברה ושוקד על תקנתה. בר־אוריין, אוהב תורה וקובע עתים לתורה, מצויין במעלות וסגולות יקרות, בעל מדות טובות ועסקן צבור. היתה בו מזיגה טבעית של תורה עם דרך־ארץ, מנאמני תנועת „תורה־ועבודה״.

לאחר מלחמת העולם הראשונה קיבל עליו „המזרחי״ להציל מן המשואות את הגחלים הלוחשות ולהדליק בהן מחדש אש־תמיד ביהדות הדתית לאומית. בהם בלטו „צעירי המזרחי״ שראשוניהם לא הכירו במכשולים ובאבני הנגף המרובים שבדרכם, ומבלי לשים לב לאדישות, לעוני הרוחני שמסביבם, יצאו לדרכם הקשה והארוכה. אז כל ה„תנועה״ היתה במערכה ל„דעות ואמונות״, לדרכי חיים ולמשאות נפש. כאן היתה מערכה כפולה ומכופלת. כתנועה־דתית היתה צריכה להלחם על הערכים היקרים והמקודשים של האומה. על הציונות השרשית, על החינוך היהודי השלם, על חיים יהודיים שיש בהם טעם. ונגד „שונאי ישראל״ מבחוץ ו„שונאי ציון״ מבפנים.

תנועת „תורה ועבודה״ מצאה בברוך זונשיין חבר נאמן ונלהב, שהיה פעיל בציונות הדתית עוד מילדותו בעיר מולדתו חמילניק פלך קילץ, מראשוני „צעירי־מזרחי״ שבפולין, בשעת הווסדה שררה אוירה עוינת ביחס למפיצי רעיון הציונות הדתית, והוא מן המעטים שהתמסרו לרעיון ושהאציל מרוחו על חבריו ועודדם לפעולות בהרצאותיו ובפולמוסיו. הוא היה מהמעצבים את דמות התנועה וצרים את צורתה, אחד בתוך המשפחה המפוארת של עסקני נוער, שבתוכה נמצאו שמות מזהירים של יוצרים ובונים בתנועה בגולה ובארץ.

בחמילניק היה עושה ומעשה, יו״ר „צעירי־מזרחי״ במקום, ובעברו, אחר נשואיו, לינדז׳יוב — גם שם, ייחד את שעתו הפנויה לארגון תנועת „תורה ועבודה״. נאם, הסביר, אירגן, הוא היה הרוח החיה בכל מקום. השתתף כציר במועצות ובועידות, עסק בעניני עליה וסרטפיקטים שבזכותם עלו יהודים רבים לישראל.

בינדז׳יוב שימש כיו״ר תנועת „תורה ועבודה״, יו״ר „ועדת הקק״ל, ו„ועדת השקל״, חבר במועצה הארצית של „תורה ועבודה״ בפולין ומועצת „המזרחי״ הארצית. גרעיני ההכשרה הראשונים של התנועה, נערכו בביתו. (בין המארגנים היו: מיכאל קנטורוביץ, (כיום ח״כ מיכאל חזני) והח׳ ראובן בן־דוד (כיום יו״ר מועצת סניף תל־אביב).

ב־1935 עלה ארצה עם משפחתו, והמשיך את חייו באותה סביבה יאוירה של התנועה.

היה פעיל ב„הפועל־המזרחי", וציר לועידה העשירית של התנועה. התמסר לפעולות תורניות־תרבותיות בארגון „תבונה" בתל־אביב, שהיה אחד ממיסדיו. כאיש חברה ואוהב תורה ריכז סביב הארגון עשרות חברים במטרה לפתח פעולות תרבותיות נרחבות.

חבר ורע לכל סובל ונזקק. וכל מכריו ידעו לחבב את יושרו ולהעריך את פעלו. היה לומד בכל בוקר עם חבריו אחרי התפילה פרק משניות ודף גמרא, ועל קביעות זו שמר וטרח להגשים את יעודו בחיים, שאיפת „תורה ועבודה" במעשים ובחיי יום־יום.

המנוח היה גם אחד ממייסדי ארגון עולי ינדז'יוב בישראל ופעל גם בשטח זה כמיטב יכולתו. בשנותיו האחרונות היה מנהל מחלקת המינויים והמודעות של עתון המפלגה שלו — „הצופה".

נפטר ביום ט"ו בכסלו, תש"י (30 לנובמבר 1949).

כשמו כן יהא זכרו ברוך!

בן־עיר

ישראל זרחי ז"ל

(זרח גרטלר)

ישראל זרח גרטלר ז"ל, הידוע בשמו הספרותי „ישראל זרחי", אשר בימי חייו הקצרים הספיק להעשיר את הספרות העברית המקורית החדשה ב־13 ספריו המקוריים ובשני ספרי־מופת מהספרות העולמית שתירגם לעברית, בקע ועלה בעירנו ינדז'יוב, באחת המשפחות המכובדות שלה.

הוא נולד בינדז'יוב ביום הושענא רבה תר"ע (6.10.1909) לאביו ר' שמעון גרטלר ולאמו הינדא בת ר' זלמן ופראניא שטרנפלד, בעל האחוזה סקרוניוב, שעל יד ינדז'יוב.

אמו מתה עליו, זמן קצר אחרי לידתו, והיתומים — אחיותיו פרומציה ורוזה והוא — הצעיר ביותר, גדלו ע״י ה״סבתות״ אֵם אמו... ואֵם אביו, הגברת אסתר גרטלר ממיחוב־חרשניצה.

מן הראוי לצטט מתוך אגרת, שכתב ביום 7 למאי 1946 (משהו למעלה, משנה לפני מותו) לידידו חיים תורן, כתשובה לחוזר שנשלח אליו בשנת תש״ו, בקשר לכרך ג׳ של „ספרותנו היפה מביאליק ועד ימינו״, שיש בו הרבה פרטים מעניינים על חייו.

...„החנוך שקבלתי היה חפשי, לשוני פולנית (עד שלמדתי יידיש מחברי, כבר הייתי בחור גדול). תחילה למדתי בבית־ספר פולני ממשלתי ואחרי כך בגמנסיה יהודית בקילץ, שלשון הוראתה — פולנית. בגמנסיה זו ניתנה גם הוראה של הלשון העברית, אך אני, כיון שהייתי מצטיין בכל למודי (מלבד בעברית) וויתרו לי בכל למודי היהדות ושנים רבות לא ידעתי את לשוננו. בגיל 16—15, שהיתי באיטליה הצפונית (בטירול) ולמדתי שם את הלשון הגרמנית, כיון ששהיתי בבית משפחה יהודית־אשכנזית מוינה. מטירול חזרתי לפולין ונתעוררתי על לימוד העברית, ואף הלכתי להיות בכפר של חלוצים — גרוכוב — שעל יד וורשה, שהיה כקיבוץ ארצישראלי לכל פרטיו ושהיתי שם למעלה משנה.

בשנת 1929 עליתי לארץ־ישראל כחלוץ: תחילה הייתי בצריפי החלוצים שבפתח־תקוה, שעמדו על מגרש ציבורי, ועבדתי בסלילת הכביש החדש פתח־תקוה—כפר סבא. מסבות פרטיות עברתי לקיבוץ „גבעת השלושה״ ושהיתי בו שנה ומעלה. שם עבדתי, בעיקר בפרדסים, וגם בבהמות והכשרתי את הקרקע לנטיעת הדרים של פרדס הצייר ראובן ואחיו. יום אחד נודע לי שנתקיימה נטיעה חגיגית של הפרדס — ואת השתיל הראשון נטע ביאליק. אני לא נוכחתי בפתיחת הנטיעה, כי במה נחשבתי, נער חלוץ ההולך אחר הבהמה, ורק למחרת היום, בבואי לעבוד בפרדס, נודע לי הדבר והמה לבי.

בצאתי מ„גבעת השלושה״, הייתי פועל „בודד״ בפרדסי כפר־סבא, אך כיון שבימים ההם עדיין לא עשו בה הפרדסים פרי, הייתי נודד בחורף לפתח־תקוה — כדי לעבוד שם בקטיף תפוחי־הזהב, וכך הייתי שנים אחדות פועל פרדסים עונתי: בקיץ — בכפר־סבא בעבודת הפרדסים ובחורף — בפתח־תקוה — בקטיף פרים.

בסוף תקופה זו, כתבתי את ספרי הראשון „עלומים״ וכתב־היד נדד עמי אף הוא ממקום למקום. אז עברתי לתל־אביב ועבדתי בבנין בית אחד ברחוב יהודה הלוי, וכל אימת שאני עובר אצלו, לבי מפרכס בקרבי — עד היום הזה. בשנת 1932 נכנסתי, על פי המלצת ביאליק, לאוניברסיטה העברית, ותקופתי זו ידועה לך בודאי יפה (מקבל המכתב היה גם חברו לעבודה, באוניברסיטה). סיימתי את למודי בתואר שלנו: „מוסמך למדעי הרוח״ בשנת תרצ״ז, אף, שמתחילה לא היה בדעתי ללמוד, על מנת לקבל תעודה, ואולם בהמשך למודי נתעורר בי יצר ההתחרות ועמדתי בבחינות כניסה, יוצא מכאן, שאף השכלתי התיכונית — עברית.

בשנת 1934 נסעתי לעיראק, תעיתי במדבר ובמקומות נדחים רבים של המזרח הקרוב, כתוצאה מזה, כתבתי את ספרי „הנפט זורם לים התיכון״. בשנת 1939, אחר גמר למודי באוניברסיטה, הייתי באירופה, איטליה, צרפת, בלגיה, אך בעיקר שהיתי באנגליה. למדתי באוניברסיטה של לונדון בקורס מיוחד בשביל אקדימאים בני חו״ל. על מסע זה, כתבתי את ספרי „מסע בלא צרור״. רשימת מסעי לא תהא שלימה, אם לא אזכיר, דבר פעוט לכאורה, אך השפעתו עלי לא היתה פחותה מן המסעות הגדולים. בשנת תש״א, בקיץ שהיתי שבועות אחדים בעיר העתיקה, לרצוני. העתקת דירתי, שנעשתה מתוך איזו דחיפה וצורך לדבקות בשרשי ישראל וארץ־ישראל (בימי היאוש הגדול,

כשיד הנאצים איימה גם על ארץ־ישראל) השפיעה עלי השפעה ניכרת, שלא כאן המקום לעמוד על טיבה. אחר שהייה זו בין החומות כתבתי את „עיטורי ירושלים", אך חשיבות מעשה זה אינה מסתכמת ברשימות אלה. בזה מסתיימת, נדמה לי, רשימות הנגלות שבתולדותי, והנסתרות — לא כאן מקומם.

דברי הראשון, הראוי במעט לשם זה, הוא ספרי „עלומים", בהוצאת „מצפה" ת"א, תרצ"ג (1933). כאן עלי להזכיר את שמו של יעקב פיכמן, שהיה קוראו הראשון של הספר, והוא שהמליץ בכתב לפני מו"ל להוציאו. שני לו, היה אשר ברש. השתתפתי בעריכת „ילקוט ירושלמי לדברי ספרות", (שיצא בהוצאת „אחיאסף" בירושלים, בשנת תש"ב בעריכת ישראל זרחי, עזרא מנחם וחיים תורן).

ספרי „הנפט זורם לים התיכון" נתרגם לפולנית וסיפורי „יומו הגדול של מיכאלי" ליידיש ולפולנית (שני תרגומים שונים); קטעים מן המחזור „עיטורי ירושלים" — לאנגלית; „שמשון משוק הבשמים" — לערבית; יותר אינני יודע. תרגמתי „מיכאל קולהאז" של הייניריך פון קלייסט (מגרמנית) וסיפורים של יוסף קונרד ושל סומרסט מוהם (מאנגלית).

ישראל זרחי לא היה מ„גבורי ישראל" כי עוד בימי נעוריו חלה במחלת־ריאות קשה ונשלח לריפוי במירן. מצב בריאותו הוטב וקיוו, שכבר יצא מן הסכנה, שהיתה צפויה לחייו. הוא נשא אשה ונולדו לו שתי בנות: נורית ומיכל והוא התמסר בכל כוחותיו הרוחניים וכשרונו הספרותי המבורך לכתיבה וזכה לפרסם 13 ספרים מקוריים ושנים — שתירגם מגרמנית ואנגלית ואלה הם: 1. „עלומים", רומאן, הוצאת „מצפה" ת"א, תרצ"ג. 2. „ימים יחפים", רומאן, הוצאת הנ"ל, תרצ"ה. 3. „הנפט זורם לים התיכון", הוצאת הספרים הארץ־ישראלית, ירושלים, תרצ"ז ומהדורה שניה, כנ"ל, תרצ"ט. 4. „מסע בלי צרור" (עלים מפנקס מסעות), הוצאה הנ"ל, תרצ"ט. 5. „הר הצופים", ארבע שנים מחייו של דניאל גפן, רומאן, הוצאת „אחיאסף", ירושלים, ת"ש. 6. „בית סבתא שחרב", סיפור, הוצאת „אחיאסף", ירושלים, תש"א (נדפס תחילה בהמשכים ב„אמר" — עתון־ערב של „דבר"). 7. „עיטורי ירושלים", שבילים בעיר העתיקה, הוצאת „עדי", ת"א, תש"ג. 8. „שלהבת גנוזה", מחזור סיפורים ממכר ראשי, הוצאת „אחיאסף", ירושלים, תש"ג (סיפורים אלה פורסמו לראשונה במאספים ספרותיים שונים). 9. „הימים הרעים", שני סיפורים (א. מות הרופא; ב. הדורש) הוצאת „עפר" ירושלים, תש"ח. 10. „ארץ לא זרועה", רומאן, הוצאת „עם עובד" (ספריה „לדור") ת"א, תש"ו. 11. „נחלת אבות", סיפור, הוצאת ראובן מס, ירושלים, תש"ו. 12. „על שום מה", סיפור, הוצאת „ספרית השעות", ת"א, תש"ו. 13. „כפר השילוח", רומאן, הוצאת „עם עובד" (ספריה „לדור") ת"א תש"ח.

תרגומיו: 14. „שעת כושר" לו. סומרסט מוהם, תש"ה (מאנגלית) ו־15. „סיפורים מפי השמועה" לג'וזף קונרד, תש"ה.

מלבד זה עוד סיפורים ומאמרים, שלא נכללו בקובצי סיפוריו, הניח עוד בכתב־יד „רישומים, שיחות ופגישות" שהם מעין יומן ספרותי, „מחנים", סיפור היסטורי שפרקו הראשון נתפרסם ב„קמה" — שנתון הקרן הקיימת לשנת תש"ח בעריכתו של נתן ביסטריצקי ו„מיכאל קולהאז" להייניריך פון קליסט, שתירגם מגרמנית.

בהיותו בשיא הצלחתו הספרותית חלה במחלה ממארת אשר שמה קץ לחייו הפוריים. והנה מה שכתב לאחר פטירתו, הטוב והנאמן שבחבריו, המבקר הספרותי, חיים תורן:

...„ורצה הגורל שפרשת חייו ויצירתו, שהיתה רצופה האבקויות קשות ומרות, תסתיים בשעה שכל רוחות העולם נשבו לטובתו וספינת חייו חתרה לעבר מטרתה בבטחה

ובעוד. מה גאה הלב כשראינוהו, כארבעה חדשים לפני מותו, מוכתר ב„פרס־ירושלים" על שם דוד ילין — שותפים היינו לשמחתו, להישגו ולנצחונו, אך מי פילל, שהישג זה, הוא תחנה אחרונה בפרשת חייו? מי שיער שדבריו היפים, השקולים והלבביים שהשמיע באותו מעמד והעידו על בגרות של מחשבה ותפיסה, הם דבריו האחרונים ויצאו מלבו של אדם שמכתו אנושה וימיו ספורים?

כמאה ועשרים יום נאבק עם מר המוות. בבקרו של יום חמישי, ז׳ באב, תש״ז נגאל מיסוריו ונלקח מאתנו לפני שהגיד לנו את כל לבו... בעוד לבו מלא על גדותיו חלומות מתוקים של חיים ויצירה נשמט עטו מידו; בעצם שגשוגו, לבלובו וחתירתו אל־על, נגדע אחד האילנות הנאים והרעננים מתוך פרדס ספרותנו"...

וכך מסיים חיים תורן את מאמרו „קוים לדמותו" על י. זרחי:

...„משנכנסתי לביתו בבקרו של אותו יום מר ונמהר, ז׳ באב, רגעים מועטים אחרי שעה שבע, כבר לא היתה בו רוח חיים.

מפי האם* והרעיה השכולות שנמצאו על יד מטתו, נודע לי שזה עתה הוציא את נשמתו בשקט, באין אומר ודברים. הוא שכב על צדו השמאלי, ראשו שמוט, שתי ידיו מכווצות מעט ועליו נסוכה השלווה הנצחית. באפילת החדר, שאור קלוש חדר מבעד לסדקי התריסים הסגורים, הלבינו פניו באור משנה. הוא נראה כאדם שנפלה עליו תרדימה לאחר עבודה מפרכת. בחלל האוויר עדיין רחפה רוחו של האיש שהתדפק בכל כחו בשערי החיים, ומשלא ענתה קיבל על עצמו את הדין ונכנע"...

במלאות אבל־השלושים למותו נערכה אזכרה, מטעם אגודת הסופרים העבריים בירושלים ומורו ורבו, הפרופיסור יוסף קלוזנר ז״ל, נשא את נאום־ההערכה העיקרי לזכר המנוח, בו אמר, בתוך השאר:

„ישראל זרחי נקטף בעצם פריחתו, ברגע שכשרונו בא לגמר בישולו. במשך קרוב לחמש־עשרה שנה (תרצ״ג—תש״ז) הספיק לפרסם בחייו עשרה ספרים גדולים, חוץ מסיפורים קטנים הרבה וחוץ מספר גדול שנתפרסם אחרי פטירתו. וכל ספר הוא דרגה של התפתחות, שהספר הבא אחריו הוא דרגה מתרוממת על זו הקודמת לה בסולם־ההשתלמות של ההסתכלות, העיון והעיצוב כאחד.

תלמידי היה, תלמידי היקר והמחונן, ומועטים הם המבכים את מיתתו קודם זמנה, יותר ממני.

הוא היה אחד מגומרי־האוניברסיטה הראשונים. עבודת־הגמר שלו היתה, אם אינני טועה, על „הרומאן העברי בתקופת ההשכלה". העבודה עשתה עלי רושם מצוין והמלצתי עליה, שהיא ראויה להידפס. ודאי מצויה היא בכתב־יד בין ניירותיו של זרחי או בארכיון של האוניברסיטה ומן הראוי למצוא אותה ולפרסמה".

ופרופיסור י. קלוזנר ז״ל סיים את הרצאתו־הספדו במלים אלו:

...„הוא לא ישוב עוד אלינו, אך ירושה עשירה השאיר לנו: עשרה סיפורים גדולים ומספר הגון של סיפורים קטנים, שבהם נסתמנו — אמנם, נסתמנו בלבד — דרכים חדשות של יצירה עברית ארצישראלית. הבה נאסוף את כל היצירות הללו בכרך אחד גדול, או בשנים־שלושה כרכים, וניתן אותם בידי בנינו ובנותינו. וכך תהא נשמתו של ישראל זרחי היקר — היקר גם כסופר וגם כאדם — צרורה בצרור החיים הנצחיים של העם הנצחי בלשונו הנצחית!"

* **הגברת שפרה בת ר׳ אלתר ברין, היתה אשתו השניה של אביו ר׳ שמעון גרטלר ז״ל, אבל היא היתה לו לאם רחמניה עד יומו האחרון.**

משאלתו של הפרופיסור קלוזנר ז"ל טרם נתמלאה. לעומת זה הופיע בשנת תש"ט — כשנתיים אחרי מותו של זרחי — „מאסף ספרותי לזכר ישראל זרחי" בשם „עיטורים", הערוך על ידי ידידו חיים תורן, שבו השתתפו בדברי־הערכה או ביצירותיהם, שהוקדשו לזכר המנוח, הסופרים והמשוררים:

פרופיסור יוסף קלוזנר, ד"ר צבי וויסלבסקי, חיים תורן, משולם טוכנר, אריה ליפשיץ, מרדכי רבינזון, דוב שטוק (ד. סדן), י. א. זיידמן, צבי הרכבי, אשר ברש, דוד שמעוני, ש. שלום, אנדה פינקרפלד, יוסף אריכא, מאיר מוהר, יעקב אורלנד, אהרן זאב, יעקב קופליביץ, בנציון בנשלום (שתירגם שירו של בירנסטירנה בירנסון), אברהם ברוידס, יצחק עגן, יוסף חנני, ב. מרדכי, פנחס לנדר, צ. ז. וינברג, מרדכי עובדיהו, ק. א. ברתיני, אפרים תלמי, אברהם בירמן (שתירגם שירו של ויליאם בטלר יטס), ד. קמחי ויצחק שנברג.

כן פורסמו בקובץ זה כמה פרקים מיומנו הספרותי של זרחי, תולדות חייו, ביבליוגרפיה של ספריו ומאמרי־הערכה שפורסמו עליהם וכן כמה מאגרותיו לחיים תורן, יוסף אריכא, יוחנן טברסקי ואברהם ברוידס.

מאמרנו על בן־עירנו זה נכתב על יסוד המקורות שב„עיטורים" ואנו גאים, שסופר רב־כשרון כישראל זרחי ז"ל, הורתו ולידתו בינדז'יוב עירנו — בן למשפחת זלמן שטרנפלד הנכבדה. זכרו יישמר אצלנו לכבוד ולתפארת לקהלתנו המושמדת.

ש. ד. י.

ישראל גורטמן
קרית־ביאליסטוק

ר' נתן דוב חנצ'ינסקי ז"ל

במותו של ר' נתן בער חנצ'ינסקי ז"ל (כך היה נקרא בפי הבריות) נסתלקה מאתנו אישיות מרכזית של תקופה רבת־ערך בחיי עמנו — כוונתי — לתקופת התחיה הלאומית וחדירת הרעיון הציוני בקרב יהודי פולין.

לדעתי, לא תקופת־ההשכלה של משה מנדלסון וחבריו, שרוח ההתבוללות היתה נסוכה עליה מעצם בריאותה ושהביאה בסופה, אפילו לתנועת השמד, היא שקבעה את הדרך לשינוי־ערכין בקרבנו, ולא תנועה זו תצוין בתולדות עמנו כזו, שהביאה את המהפכה במהלך המחשבה של עמנו, אלא, אך ורק המחשבה הלאומית והתנועה הציונית שהביאה לגאולת ישראל ולחידוש החיים הממלכתיים של האומה.

המנוח, נולד בעיירה קטנה — אם כי בעלת חשיבות רבה בקורות יהודי פולין — וודזיסלב (פלך קיעלץ) בבית חסידי ואדוק ביותר, בבית אביו השוחט ר׳ אלתר יחיאל יוסף הכהן ז״ל, שהיה מכונה בשם „דער גרויסער ר׳ אלטער״.

ר׳ אלתר יוסף הכהן חנצ׳ינסקי ז״ל, שו״ב ראשי בינדז׳יוב
— אביו של ר׳ נתן דוב ז״ל

מובן, שבבית כזה קיבל חינוך מסורתי קפדני ושאיפת הוריו היתה לגדלו לתורה ולחסידות הגורית (גער בלע״ז) ששלטה בבית זה.

וכך עסק בתורה וחסידות כל ימיו, לרבות הלילות, עד שזכה גם לקבל „סמיכות״ בתור שוחט־ובודק כהלכה.

לא ידוע, כיצד חדרו ללבו של אברך מחונן זה, ניצני ההשכלה הראשונים, אבל, כאילו מתחת לסף ההכרה נוצרו בו „מחשבות זרות״ והרגשה כי לא זו הדרך שעליו ללכת בה ושעליו לשאוף „למשהו אחר״, וה„משהו אחר״ היה עבורו — הצטרפות לתנועה הלאומית והציונית, שהיתה אז בראשית צעדיה.

אבל, כיצד עושים את הצעד הראשון בכיוון זה?

אברך צעיר, שגדל בעיירה קטנה ונידחת כוודזיסלב ובביתו של שוחט, שהוא — נוסף לכך — משמנה וסלתה של חסידי גור, היה צריך להתאזר באומץ־לב בלתי שכיח ובגבורה עילאית בכדי לשחות נגד הזרם.

נתן בער חנצ׳ינסקי ז״ל חונן בסגולות אלו ויצא לדרך הקשה ומלאת־המכשולים הזאת.

עוד מלפני הקונגרס הציוני הראשון, נתפס לרעיון הציוני ולשאיפת התחיה ובהתלהבות חסידית, שהיתה אז למקור חייו, התחיל בצנעה להפיץ את הרעיון הזה בקרב מתי־מספר הצעירים שהתגעגעו כמוהו ל״משהו אחר״ — למשהו חדש. כמו כן הדביק ברעיונו את בניו הקטנים, שהתחילו להבין לרוחו ולשמחתו לא היה כל גבול בראותו, שרעיונותיו נשמעים ונקלטים בלבות שומעיו.

לאט לאט התרחק מסביבתו הקודמת מה״שטיבל הגורי״ עד שמצא עוז בנפשו לגלות את מצפוניו גם לסופר הנודע ומגדולי המשכילים שבדורו ר׳ עזריאל נתן פרנק ז״ל, שהיה יליד ותושב וודזיסלב, לפני שנתפרסם ועבר לוורשה, בתור חבר מערכת ״הצפירה״, בעריכתו של נחום סוקולוב ז״ל.

ר׳ נתן בער, — שגר אז כבר בינדז׳יוב — נתקבל ע״י ע. נ. פרנק בחמימות יתירה ובעמדו על טיבו ועל מגמותיו ושאיפותיו יעץ לו לעבור לוורשה ונתן לידו מכתב־המלצה חם ולבבי לר׳ נחום סוקולוב עורך ״הצפירה״ דאז. חנצ׳ינסקי יצא לוורשה ומשבא לנחום סוקולוב, יעצהו גם הוא להישאר בוורשה ולבנות בה את עתידו.

אבל, נתן בער היה מחוסר־אמצעים ולא ידע שום מקצוע מחוץ ל״שחיטה״, מקצוע שמאס בו מתחילתו ולכן לא מצא גם שום עבודה, שיוכל להתפרנס ממנה ואנוס היה לחזור לעירנו ינדז׳יוב.

הדבר היחידי שהצליח בו בנסיעה זו היה, שב. סוקולוב מינה אותו כקוריספונדנט של ״הצפירה״ בעירו והנהלת ״הצפירה״ מסרה לו את הסוכנות לעיר זו וסביבתה לרכישת חותמים ומודעות.

מאז התחיל חנצ׳ינסקי לפרסם ב״הצפירה״ כתבות על הנעשה בינדז׳יוב וסביבתה, וכן בדיחות ותיאורים על חיי היהודים בעיירות הקטנות ומתוך חשש של נקמה מצד חבריו שבעבר שבין חסידי גור, חתם בפסיבדונים ״נבח״.

לא ארכו הימים ונתגלה ״הסוד״ מיהו המחבר של הכתבות וחסידי גור הכריזו עליו מלחמה בציינם כי מי ״ששנה ופירש״ יש לרדפו עד חרמה...

הרדיפות הללו לא שיברו את רוחו והוא המשיך בהפצת רעיונותיו, עתונים וספרי־השכלה.

לפי עצתם של נ. סוקולוב וע. נ. פרנק ז״ל — שהיה אתם בקשרי־מכתבים תמידיים — קיבל משרה של מורה עברי לילדי בעל־אחוזה יהודי שבסביבה בשם סולוביץ. הוא ישב בכפר כל ימות השבוע וחזר לביתו לשבת ופרנסתו היתה מצויה.

באותו זמן התחיל להופיע בפטרבורג העתון ביידיש בשם ״דער פריינד״ וחנצ׳ינסקי נעשה לסופרו וסוכנו בעיר. כן היה מביא את מבחרי הספרים שהופיעו אז בעברית וביידיש והשתדל להחדירם לכל בתי המשכילים ושוחרי הדעת שבעירנו.

מספר מעריציו הלך הלוך וגדל וכולם ראו בו את מפיץ ההשכלה והרעיון הציוני בקרב הנוער.

מובן, שבראש וראשונה דאג להשכלת בניו ולהחדרת בקרבם רעיון התחיה הלאומית והתשוקה לציון.

בנו, דוד חנצ׳ינסקי, עלה ארצה וכעבור שנים מספר — עוד לפני פרוץ מלחמת העולם השניה — העלה את אחותו פרל־חוה, יחד עם הוריו, שהגשימו על ידי כך את שאיפת חייהם מימי נעוריהם.

גם בנו השני משה (כיום מוריס טשינסקי — בארצות־הברית) חונך ברוח הציוני.

היה מראשי תנועת „צעירי ציון" בינדז׳יוב וכיום תופס מקום חשוב כעסקן ציבורי ותרבותי בארצות־הברית והוא גם הפעיל ביותר בארגון יוצאי ינדז׳יוב בארצות־הברית. (מיד לאחר שהסתיימה מלחמת־העולם השניה הוא אירגן את מפעל־הסעד למען „שארית הפליטה" של יהודי עירנו, שנשארו במחנות בגרמניה ולאלה שיצאו לפולין לחפש את קרוביהם).

עד כמה ר׳ נתן בער שלנו השתחרר מהמושגים ששררו בימים אלה בתפוצות הגולה תעיד גם העובדה שבנו השלישי, קלמן חנצ׳ינסקי, רכש מקצוע כסדר־דפוס ומדפיס, אף שלימוד מקצוע נחשב אז לעוון ופשע...

בנו זה, קלמן, נכנס עוד בנעוריו להסתדרות „פועלי ציון", נבחר לועד המפלגה והיה פעיל מאד. אחרי כך עבר למפלגת „פועלי ציון" (מאוחדים עם צ.ס.) והיה גם מזכיר של האגודה המוסיקלית־דרמטית „מוזע" עד היום שבו עבר לגור בסוסנוביץ.

בימי המלחמה העולמית השניה עברו עליו כל איומי השואה, אשתו ובנו היחיד הושמדו ולבסוף זכה לעלות ארצה והוא כיום אחד הפעילים ביותר ב„ועדת־הספר" שדאגה לאיסוף החומר ופרסום „ספר הזכרון" ליהודי ינדז׳יוב.

לדאבון הלב, לא זכו שני בניו הצעירים של ר׳ נתן בער, אברהם ובנימין לעלות ארצה ומצאו את מותם בתאי־הגאזים, יחד עם היהדות המושמדת ע״י היטלר ומשרתיו האכזריים.

כמו גורלם של יתר העסקנים הציוניים הותיקים שעלו ארצה היה גם גורלו של המנוח ז״ל.

בהיותו עדין־נפש מטבעו, לא רצה להטיל את עצמו על מי שהוא ועד יומו האחרון ראה בארץ־ישראל רק את האור והתפארת שבה ואם קרה פעם, שהביע את דעתו על הצורות השליליות שבחיינו בארץ, עשה זאת בעדינות ותוך רמזים קלים בבחינת „והמבין יבין!"...

עד יומו האחרון גר בתל־אביב, בשכונת שפירא, והלך לעולמו ביום כ״ז בסיון תשי״ז (25.6.57).

אני רואה חובת־כבוד לעצמי, להעלות גם את זכר רעייתו המנוחה וחברתו בחיים מרת רחל ז״ל, שלמרות הסבל הרב שעבר עליה במשך ימי חייה הארוכים, לא נשבר רוחה. היא נשאה בדומיה את הכל וליוותה את בעלה בדרך חייו שהיתווה לעצמו עד יומה האחרון — כ״ד בניסן תשי״ג.

רצה הגורל ושניהם מצאו את מנוחתם בבית־העלמין שבקרית־שאול, קבר אל קבר, וקוים בהם — „הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו!"

ישמשו נא דברי אלה, לצרור־פרחים על קבר מורה ומחנך לבני־דורו, שסבל למען תחיית ישראל והקמת מדינתנו, ולאשת נעוריו.

ישראל גורטמן
קרית־ביאליסטוק

ר׳ אלתר יחיאל טופיול ז״ל

הוא בא לעירנו מסטופניץ הקרובה בצורת „אברך־משי" מבית חסידי.

אני זוכר אותו עוד מלפני מלחמת־העולם הראשונה. הוא היה בעל בית גדול ברחוב הווידיסלאבי וניהל בית מסחר גדול לנוצות ולפלומה.

הוא היה חלוץ המקצוע הזה ופיתח אותו למימדים גדולים ביותר. בהיותו מומחה ממדרגה הראשונה בשמח זה, ידע איך להרחיב ולפתח את עסקו זה.

היו לו ספקים, שקנו עבורו ועל חשבונו את הנוצות והפלומות לפי הדרכתו, אבל, ביחד עם זה, לא מנע את עצמו מלקנות מבעלי משקים זעירים גם את הכמויות הקטנות שסיפקו לו ועל ידי כך נעשה טופיול, האברך־החסידי, לתל שהכל פונים אליו וביתו היה תמיד מלא אנשים, ספקים גדולים ועל ידם גם סוחרים זעירים, אכרים ואכרות מכל הסביבה.

בני־ביתו היו עוזרים על ידו בשקילת הנוצות, בבדיקת טיבן ובקביעת מחירן ותשלומי המגיע.

כמוהו, כן גם בני־ביתו וכל העוזרים לו בעסקו הגדול, ידעו לקבל את הבאים לביתו ברוח טובה וביחס ידידותי ועממי.

עוד בילדותי נשלחתי אליו הרבה פעמים ובעניינים שונים ותמיד נהניתי, בראותי את התנהגותו היפה עם הבריות — עם כל באי־ביתו, כגדולים כקטנים.

אבל, מי מילל ומי פילל, שאותו צעיר אדוק — שבא מבית חסידי ונכנס לבית חסידי — ימצא לו זמן ורצון להתמכר לתנועה הציונית, בכל לבו ונפשו ובכל המרץ שבו נתברך, כנראה, מימי נעוריו ושבני־עירו, עירנו ינדז׳יוב, ידעו להעריך את הדבר עד שהעמידוהו בראשם, כנציגם האהוב והמסור בכל המוסדות הציבוריים והלאומיים.

מר טופיול פשט את בגדיו החסידיים ונכנס לפני ולפנים של ההסתדרות הציונית הכללית והקדיש לה ולפעולותיה, ממיטב כחותיו וזמנו. פעל ועשה נפשות לתנועה זו,

הרים את קרנה בידעו לייצג אותה בכבוד ובגאון לאומי כלפי פנים ובעיקר, כלפי־חוץ — בעיריה ומוסדותיה ובשלטונות הממשלתיים.

אם כי לפי השקפותיו הציוניות, השתייך לסיעת „על המשמר", בהיותו חסיד נאמן ומסור של המנהיג הציוני מר יצחק גרינבוים, דאג לכך, שבעירנו לא ישררו רגשי שנאה וטינא ומריבת־אחים בין אנשי סיעתו והציונים הכלליים מסיעת „עת לבנות", אלא להיפך, תמיד שררו יחסי־ידידות והבנה הדדית בין שתי הסיעות הללו ולא עוד — אלא, שמר טופיול הבין, שטובת הציונות דורשת — איחוד הכוחות למטרות הציונות ומפעלי הבנין בארץ, ושכל התנועות הציוניות, ימין ושמאל ומרכז, צריכים להשתלב כיחידה אחת במטרות הלאומיות הכלליות וכך אופשר הדבר, שב„מועדון" של הציונים הכלליים בבנין הנהדר שהקימו בעזרתו הפעילה, יוכלו לשבת זמן רב תחת גג אחד, כל הזרמים שבציונות ולפעול למען הקרנות הלאומיות — „קרן היסוד" ו„קרן הקיימת לישראל", שהוא עמד בראשם.

המנוח ייצג גם את מפלגתו בועד הקהלה ובעיריה, בה נבחר גם כחבר ההנהלה ובתוקף תפקידו זה עמד על משמר האינטרסים של כל התושבים ובמיוחד של השכבות הרחבות ולא חסך כל עמל, בכדי לסייע לכל תושב יהודי ככל האפשר.

הוא היה גם ממייסדי אגודת בעלי־המלאכה בינדז׳יוב ועמד שנים רבות בראשה כיו״ר־נבחר שלה. הוא שמר על האופי העממי שלה ומנע בעד כחות־ההרס שרצו להשתלט עליה את השתלטותם זו וקירב את חוגי בעלי־המלאכה לתנועה הציונית.

המנוח היה שייך לאותו החוג המצומצם של עסקני־ציון, שהרגישו שאין להסתפק בהטפה לציון ולעליה ארצה, מבלי לקיים מצוה זו בעצמם ולכן, בעוד מועד, שלח לפניו את בנו יעקב (אגב, כיום אחד מפעילי ארגוננו החרוצים ביותר) ארצה, כ„חלוץ העובר בפני המחנה", תוך כוונה, לבנות את עתידו ועתיד משפחתו בארץ־ישראל.

לפי שעה, פעל ועשה למען עליית הנוער מכל הזרמים וסייע לביסוס כל קני־ההכשרה שהקימו ההסתדרויות הציוניות השונות. כמובן, לא מנע גם את עזרתו הרבה גם ל„„ליגה למען ארץ־ישראל העובדת" ופעל למענה בכל מה שאפשר.

קבוצת עסקנים ועסקניות של „קרן הקיימת לישראל" ובמרכזם: ר׳ אלתר יחיאל טופיול, צבי יוסף נחמיה, ז. וויגניינסקי, זליג ברייטברד ול. צימרמן

בתור יו"ר המשרד הארצישראלי במקום דאג לא רק לאישור העולים, אלא, גם לסיוע החומרי לעלייתם, לאלה, שהיו זקוקים לכך.

והנה הגיע גם זמנו של ר' אלתר יחיאל טופיול להגשים את שאיפת חייו.

לפתע פתאום חיסל את עסקו הגדול והנושא פרי, מכר את ביתו — אחד הבתים המפוארים שבעיר — ועלה ארצה!

צעדו הנועז הזה עשה רושם שלא יתואר על כל בני העיר, יהודים כנוצרים. היו כאלה שקנאו בו והיו כאלה שהשתוממו ואמרו: „אלתר יחיאל שפיקח הוא מה ראה לשטות זו?" (לאסוננו הגדול, הוכיחה המציאות המרה, שאכן פיקח היה והציל בעוד מועד את עצמו וכל משפחתו מתאי־הגאזים!)...

הוא עלה ארצה! אבל, הגורל המר, שליוה את כל ראשי התנועה הציונית בגולה, שהקדימו ועלו ארצה לפני השואה, היה גם גורלו.

גם הוא לא תפס בארץ את המקום שהיה ראוי לו, אבל הוא לא התיאש ולא התחרט. בשמחתו העזה, שזכה לעלות עם כל בני משפחתו, מצא שילומים.

הוא חידש בארץ את עסקו, עסק הנוצות והפלומה, הרחיב את גבולותיו, חיפש ומצא מקומות ליצוא לחו"ל, יצר מקורות פרנסה למספר משפחות במקצוע חדש זה שלא ידעו עליו בארץ כלל וכלל.

ביתו היה שוב בית פתוח לרווחה ולבו היה ער כמו תמיד לכל הפונים לעזרתו.

לאחר ימי השואה הוקם ביזמתו „ארגון עולי יגדז'יוב" והוא, יחד עם יתר חבריו שעלו ארצה בשנים קודמות פעלו ועשו למען ניצולי השואה במדת האפשרויות המצומצמות.

כאשר עליתי ארצה ביקרתי אצלו פעמים רבות ואם כי היינו שנינו בעלי השקפות ציוניות נפרדות קיבלני באהבה ובידידות. עודד אותי ואת יתר עולי יגדז'יוב והבטיח כי הימים הקשים יעברו ונמצא בארץ את ספוקנו המוסרי וצרכינו החומריים...

לבו נשבר בקרבו בשמעו על הזוועות אשר עברו על אחינו לפני השמדתם ועל סופם המר ודמעות זלגו מעיניו למשמע דברינו.

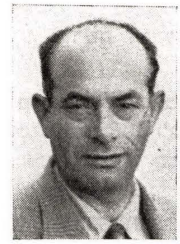
הוא הוציא את נשמתו הטהורה כאשר סביבו כל בני משפחתו ובחירי ידידיו.

מותו הדהים את כל אנשי יגדז'יוב, שנשארו לפליטה מאסוננו הלאומי הגדול וכלנו לווינו אותו לבית־עולמו — למנוחתו האחרונה.

כבוד־נצחים לחבר ולעסקן נערץ כמוהו!

יעקב טופיול
גבעתיים

על אבי ר' אלתר יחיאל טופיול ז"ל

דרכו של עולם שאין אדם מעיד על בנו ואין הבן מספר בשבחו של האב אבל הפעם עלי לצאת מגדר המקובל וזאת שלא ברצוני.

אנוס אני על פי הדיבור, כי רבים מידידי ומוקירי זכרו של אבי ומורי בציונות ובאהבת ישראל, לא נתנו לי מנוחה באמרם: "היתכן? מי כמוך יודע לספר את כל פרטי חייו של אביך הנערץ ז"ל ומי כמוך ראה את כל אשר עשה למען אחינו בינדז'יוב בגלוי ובסתר ולא יתכן לכן, שיופיע "ספר־זכרון" ל"עירו של אבא" ושלך לא יהיה חלק במסופר על אחת הדמויות הבולטות והחביבות ביותר שבעסקני ינדז'יוב שהוא, במקרה אביך? נעניתי לכן להפצרת חברי "ועדת־הספר" ואספר גם אני משהו.

אבי ר' אלתר יחיאל טופיול ז"ל, נולד בעיירה סטופניצה (פלך קילץ) הסמוכה לינדז'יוב, בשנת 1891, לאביו ר' ישראל דוד ז"ל, שהיה יהודי למדן וירא שמים ונוסף לכך גם סוחר גדול שעסק במסחר הנוצות באמת־מדה רחבה ורבת־היקף.

למרות טרדותיו המרובות בעסקו, גזל ממש מזמנו והרבה לפעול למען בני עירו בכל השטחים.

מנהג יפה זה — עיסוק בצרכי ציבור באמונה — הוריש גם לאבי המנוח ז"ל; אשר הגיע לינדז'יוב בשנת 1910 לאחר שנשא לאשה את אמי אסתר שתחיה — בתו של ר' משה לדרמן ז"ל, יהודי תלמיד־חכם מחשובי העיר, שהיה נקרא בפי בני עירנו בכינוי "ר' משה ר' יעקלס".

אבי ז"ל, שהיה מומחה גדול בענף הנוצות, נגש לפתח ענף זה גם במקום מגוריו החדש, שאיש לא ידע עליו ולא טיפל בו מקודם.

הוא גילה לסוחרים יהודים במקום את דרכי המסחר בשטח זה והדריכם מה ואיך לקנות את הנוצות, מאכרי הסביבה וכיצד לנקותן.

לא עברו אלא שנים מועטות ואבי ז"ל עמד בקשרים עם גדולי הסוחרים שבענף זה בכמה מארצות אירופה (אוסטריה, גרמניה, צרפת ואנגליה).

אם כי אבי קבע ימים מסוימים לקבלת הנוצות מאת הספקים וימים מיוחדים עבור סוחרי הסביבה להתיעצויות ולסידור חשבונות הקניות, באה המציאות וטפחה על פניו וכל ימות השבוע (מחוץ לערב שבת ושבת) היה ביתנו רועש וגואש מהמון מבקריו וכל בני־ביתנו היו עסוקים מסביב לקנית הנוצות ושקילתן וכן בבדיקת איכותן וצורת מריטתן וניקוין.

עלי לציין, שמסביב לעסקנו, התפרנסו כמה מאות משפחות יהודיות ונוצריות, ואבי ז"ל, למרות טרדותיו המרובות בניהול העסק, התפנה גם לעסקנות ציבורית ממשית לטובת הכלל והפרט כאחד.

עם פרוץ מגיפת ה"טיפוס" בעירנו דאג אבא ז"ל להקמת בית־חולים עבור חולים במחלה מדבקת זו ולא פעם סיכן את עצמו ואת בני־ביתו על ידי מגעיו האישיים עם חולים מחוסרי קרובים שיטפלו בהם. הוא דאג לכל מחסוריהם של החולים.

אבל, זאת לא היתה פעולתו היחידה. לא היה בעירנו יגדז׳יוב, שום מוסד ציבורי, חברותי או תרבותי שאבא ז״ל, לא היה בין ראשוני הפעילים והמפעילים למענו.

אם כי אבי המנוח היה איש אמיד (ובעיר חשבוהו אפילו בין עשיריה) היה לפי אופיו ותכונותיו איש־העם והתקרב ביותר לעובדי־כפים. הוא היה בין ראשי מייסדי ארגון בעלי־המלאכה ועמד בראשו במשך שנים רבות, פעל ועשה למען ביסוסו, בכדי לאפשר לו לסייע סיוע של ממש לבעלי־מלאכה בכל השטחים.

עד לעלייתו ארצה היה יו״ר של הסתדרות הציונים הכלליים, מורשה הקהק״ל בעירנו וחבר פעיל בועד ״קרן־היסוד״.

הודות לעבודתו המסורה זכתה יגדז׳יוב להימנות בין הערים המצטיינות למען התנועה הציונית בכלל ולמען הקרנות הלאומיות עד שזכתה לשם המפואר יגדז׳יוב הכחולה־לבנה (דאָס בלוי־ווייסע יענדזשעוו). הוא היה מחסידיו של המנהיג הציוני יצחק גרינבוים ובהשפעתו הפכה אגודת הציונים בעירנו ל״מבצר״ של ״על המשמר״.

בתור חבר מועצת־העיר התמסר, בתוקף תפקידו, במיוחד למחלקה לעבודה סוציאלית ודאג לכל הזקוקים לעזרת העיריה, יהודים כפולנים. כן פעל רבות בועד הקהלה.

בכל עבודתו הצבורית הענפה לא הסיח את דעתו מ״מטרתו הסופית״ כעסקן ציוני מימי נעוריו והיא — לבנות את עתידו בארץ־ישראל ולאחר ששלח אותי בשנת 1930 כ״חלוץ לפני המחנה״ — מחנה משפחת טופיול, חיסל לאט־לאט את עסקו, מכר את ביתו ובשנת 1934 עלה עם משפחתו ארצה, לפי סרטיפיקט של ״עסקן ציוני ותיק״.

בהיודע בעיר על החלטתו זו הצטערו רבים על אבדן ידיד נאמן ומסור כמוהו, אשר תמיד עמד לעזרתם לעתות בצרה, והפצירו בו, שיעכב עוד את נסיעתו. אבל, החלטתו היתה נחושה והמון ידידיו, מוקיריו ומכיריו נהרו לתחנת הרכבת על מנת להיפרד ממנו ולאחל לו הצלחה בארץ — משאת נפשו.

בהגיעו ארצה נתקבל בחבה יתירה על ידי אנשי יגדז׳יוב שקדמו לו בעלייתם.

רצונו העז להמשיך בפעולה צבורית וציונית לא עזבו גם אז ויחד עם ״ותיקי יגדז׳יוב״ בישראל, הח״ח יעקב קנמון וברוך זונשיין ז״ל ויבדלו מהם לחיים טובים וארוכים הח״ח יעקב שרף ואליעזר רובינשטיין, הקים את ארגון יוצאי יגדז׳יוב וניגש לפעולה להידוק הקשרים בין עולי יגדז׳יוב.

פעולת הארגון גברה, ביחוד, לאחר מפלת היטלר ימ״ש כאשר ניצולי יגדז׳יוב החלו להגיע ארצה, אחרי שנות סבל ויסורים. הארגון עשה כל מה שבכחו על מנת להושיט להם את עזרתו בכל השטחים.

כדאי לציין, שגם בשטח הכלכלי הצליח אבא ז״ל לפעול למען פיתוח ענף המסחר בנוצות אשר רבה היתה בו העזובה. הוא ראה בבתי־השחיטה לעופות איך הנוצות הולכות לאיבוד ופנה, יחד אתי, לראש העיר ולראש המועצה הדתית והפנה תשומת לבם על האפשרויות הרבות שישנן ליצוא נוצות גם מארץ־ישראל.

משניתנה לו האפשרות לכך, שכר כמה עשרות בחורות, לימד אותן אופן ניקוי הנוצות, התקשר שוב עם הפירמות הגדולות באירופה, חידש את הקשרים אתן ונוסף לכך הקימו אחי, מפעל גדול, ההופך את פסולת הנוצות למזון לעופות, דבר שערכו רב גם לפיתוח המשק הישראלי.

כלכל העסקנים הציוניים הותיקים לא ניתנה גם לו האפשרות להראות את כחו בעסקנות צבורית, אבל, הוא תפס, בכל זאת, את מקומו המכובד ״בקבוצת יצחק גרינבוים״ וכן בין פעילי ״המשמר האזרחי״.

הוא נפטר ביום ט״ז בניסן תשי״א (24.4.1951) כשהוא רק בן 60 בהשאירו אחריו משפחה ענפה בארץ ומחוצה לה, שחונכה על ידו לאהבת העם והארץ ותורתו זו נשמרת על ידם בהקפדה יתירה.

זכרו ברוך ומבורך בפי כל יודעיו ומוקירי שמו.

ישראל גורטמאַן
קרית ביאַליסטאָק

ר׳ נתן־בער כענטשינסקי ז״ל

מיטן אוועקגיין צו זיין איביקער רו פונעם גאַטזעליקן ר׳ נתן בער כענטשינסקי איז אַוועק פון אונדז אַ פאַרשטייער פון אַ זייער אינטערעסאַנטער תקופה. כ׳מיין די תקופה פונעם ציוניסטישן און קולטורעלן רענעסאַנס פון די ייִדן אין פוילן.

נישט די השכלה־תקופה פון משה מענדלסאָן און זיינע חברים, וואָס איז געווען אַן אַסימילאַטאָרישע און אַן אָנהויב פון אַ שמד־באַוועגונג, איז געווען דעצידירנד פאַר אונדזער יידישער געשיכטע, נאָר די תקופה פונעם אַנטשטיין פון מאַדערנעם ציוניסטישן געדאַנק.

ער איז געבוירן אין אַ קליין שטעטעלע, וואַידיסלאַוו, אין אַ שטרענג־חסידישער שטוב, אַלס זון פון אַרטיקן שוחט ר׳ אַלטער יחיאל יוסף הכהן ז״ל (אָדער, ביים גרויסן ר׳ אַלטער, ווי מען האָט אים געפרופן). דאָרט האָט דאָס קליינע חסידישע יינגל אינגעזאַפּט אין זיך פון קינדווייז אָן, דאָס שארפע געפרע חסידות און עוסק געווען, טעג און נעכט, אין תורה ועבודה און האָט, אַפילו, באַקומען „סמיכות״ אויף שחיטה.

זיין לעבנס־אַרט האָט אים נישט באַפרידיקט. ער האָט געהאַט אַ שטאַרקן ווילן, נישט נאָר ווייטער שמידן די קייט פון טראַדיציאָנעלן יידנטום, נאָר שטרעבן אויך צו דער נאַציאָנאַלער גאולה, דורך דער פאַרווירקלעכונג פון ציוניזם.

אין יענער צייט האָט מען אין אַ קליין אַפּגעשטאַנען פּוילישׁ שטעטל, געדאַרפט האָבן זייער פיל דרייסמקייט און גלויבן פון אַ דרייסטן פיאָנער און אויך גבורה כדי צו קענען גיין קעגן שטראָם.

נתן בער כענטשינסקי האָט די דערמאָנטע אייגנשאפטן פאַרמאָגט און זיך געלאָזט אויף זיין שווערן וועג.

נאָך פאַרן ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס האָט ער אָנגעהויבן באַווירקן די פריינד אין זיין ריכטונג. וועג אלץ איז נאָך מער נישט געווען ווי אַ שיינער חלום, וועג ס׳האָט זיך געדאַכט, אַז עס קומט אַ שיינער מאָרגן פאַרן יידישן פאָלק, האָט דער יונגער כענטשינסקי שוין געזען די ווירקלעכקייט... און האָט אָנגעהויבן אזויערנאָך אויך באַאיינפלוסן זיינע קינדער, און זיינע תלמידים, באַזאָרגנדיק זיי מיט העברעאישע און יידישע ביכער פון דער השכלה עפאָכע.

ביסלעכווייז האָט ער זיך דערווייטערט פון דער געוועזענער חסידישער השפעה און זיך געלאָזט אויפן וועג פון פריידענקען און מאַדערנע יידישע געדאַנקען.

אין זיין געבורט־שטעטל וואידיסלאוו האָט געווינען אַ גרויסער און באַרימטער

יידיש־העברעאישער משכיל עזריאל נתן פרענק, וואָס איז אויך געווען אַ גרויסער למדן. ער פֿאָרט אַריבער צו אים פון יענדזשעוו, ווו ער האָט שוין דאַן געווינט מיט זיינע עלטערן און איז אים מגלה־סוד וועגן זייַנע נייַע געדאַנקען און שטרעבונגען.

פרענק האָט אים זייער מקרב געווען און זייַנדיק שוין אַן אויפגייַנדיקער שטערן אין דער לימעראַרישער און זשורנאַליסטישער וועלט (באַרימט געוואָרן דורך זיין איבערזעצונג פון „דניאל דירונדה" אויף העברעאיש — שפּעטער רעדאַקציע־מיטגליד אין „הצפירה") גיט ער אים אַ זייער וואַרעמען רעקאָמענדאַציע־בריוו צו נחום סאָקאָלאָוו.

כענטשינסקי לאָזט זיך אָן אַ פֿרוטה אין טאַש קיין וואַרשע. סאָקאָלאָוו נעמט אים פּיין אויף און ראַט אים בלייבן אין וואַרשע. דאָ אַרבעטן און זיך לערנען. ליידער גפּעפּינט ער נישט קיין אַרבעט און קומט צוריק קיין יענדזשעוו און פֿאַרבינדט זיין וווייטערדיקן גורל מיט אונדזער שטאָט.

דאָס אינצידענט וואָס די רייזע קיין וואַרשע האָט אים געבראַכט איז געווען — ער וועלט קאָרעספּאָנדענט פון „הצפירה" וווי אויך איר אָגענט פאַר אַבאָנענטן און אַנאָנסן.

כענטשינסקי הייבט אָן דרוקן אין „הצפירה" קאָרעספּאָנדענציעס, וויצן און סאַטירעס, אָבער אַלץ אונטערן פּסעוודאָנים „נבח". צוליב מורא פאַר רדיפות מצד די גערער חסידים, וועלכע וואָלטן אים „עוקר מן השורש" געווען.

אין אַ קליין שטעטל קאָן מען קיין סודות נישט מאכן און עס הויבט זיך אָן אַ מין באַהאַלטענע מלחמה קעגן דעם חסידישן אפּיקורס ווייל א „שנה ופּירש" איז דאָס ערגסטע...

דער אידעאַליסט כענטשינסקי ווערט נישט נתפּעל, שמייכלט אונטער און טוט דאָס זיניקע.

ער איז אין פאַרבינדונג מיט נחום סאָקאָלאָוו און עזריאל נתן פרענק, זיי שטיצן אים מאַראַליש און לויט זייער עצה ווערט ער אָן העברעאישער לערער. ער באַקומט אַ שטעלע אַלס לערער פאַר זייַנע קינדער ביי אַ יידישן גוט־באַזיצער סאָלאָוויטש ער איז דאָרט אַ גאַנצע וואָך, לערנט די קינדער העברעאיש, תנ"ך, יידישע געשיכטע און אויך אַנדערע אַלגעמיינע לימודים.

יעדן פרייטיק קומט ער אַהיים,ברענגט מיט זיך עסנוואַרג פאַר דער משפּחה און איז צופרידן.

עס הייבט דאָן אָן דערשיינען „דער פריינד" אין פּעטערבורג. כענטשינסקי באַזאָרגט אים פאַר זיינע פריינד־לייענער. ער באַזאָרגט זיי אויך מיטן בעסטן פון דער יידישער און העברעאישער ליטעראַטור.

די פאַרגעשריטענע קרייזן פון די יענדזשעוויער יידן רעספּעקטירן אים זייער. זיי זענען אים אַלס זייער דערציער און אויסלייזער פון דער אַרומיקער פינצטערניש.

עס דאַרף באַטאָנט ווערן, אַז זיין אויפקלערונגס אַרבעט, האָט ער געפירט זייַנדיק אַליין אין אַ שווערן מאַטעריעלן מצב.

זעלבסטפאַרשטענדלעך האָט ער זייַנע קינדער, אין דער ערשטער רייַ, דערצויגן אין ציוניסטישן אוון אין מאָדערנעם גייסט.

זיין זון דוד כענטשינסקי איז עולה געווען קיין ישראל און אַביסל שפּעטער — נאָך פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה — האָט ער אַראָפּגענומען זיין שוועסטער פערל־חוה מיט די עלטערן. אַזוי איז פאַרווירקלעכט געוואָרן זיין יוגנט־חלום וועגן זיין

זיין צווייטער זון משה כענטשינסקי (היינט מאָריס טשינסקי, אין די פאַרייניקטע שטאַטן) איז אויך דערצויגן געוואָרן אין ציוניסטישן גייסט, געווען פון די פירער פון דער „צעירי־ציון"־באַוועגונג אין יענדזשעוו. היינט איז ער אַן אַנגעזעענער געזעל־שאַפטלעכער עסקן און קולטור־טוער אין אַמעריקע, ווי אויך דער אַקטיווסטער טוער פון דער יענדזשעווער לאַנדסמאַנשאַפט אין די פאַרייניקטע שטאַטן.

ער האָט באלד נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה אַרגאַניזירט די ערשטע הילפס־אַקציע פאַר די יענדזשעווער אין די פאַרשידענע לאַגערן אין דייטשלאַנד, ווי אויך פאַר דער „שארית הפליטה" אין פוילן.

אויף ווי ווייט פאַרגעשריטן עס איז אין יענער צייט געווען אונדזער ר׳ נתן בער באוויזט אויך דער פאַקט, וואָס ער האָט זיין זון קלמן, געלערנט דאָס זעצעריי און ז׳וקעריי פאַר, כאָטש אין יענע צייטן איז לערנען אַ פאַך געווען אַ בושה...

זיין זון קלמן כענטשינסקי איז יונגערהייט אַרייַנגעטראָטן אין דער „פועלי־ציון"־אַרגאַניזאַציע אין יענדזשעוו, געווען אַקטיוו אין פאַרטיי־קאָמיטעט און זייער אַקטיוו גע־ווען. שפּעטער איז ער אַריבער אין די רייַען פון רעכטע „פועלי־ציון" (פאַרייניקט מיט צ.ס.). ער איז געווען סעקרעטאַר פון דער יידישער דראַמאַטישער און מוזיקאַלישער געזעלשאַפט „מוזע", דערנאָך אַריבער קיין סאַסנאָוויץ — שפּעטער דורכגעמאַכט דעם גיהנום אין די דייטשע לאַגערן, פאַרלוירן זיין פרוי און אייניציקן זון און געפינט זיך היינט אין ישראל און איז זייער אַקטיוו אין „ועדת־הספר" פון אונדזער „יזכור־בוך".

ליידער האָבן די יינגערע זין פון ר׳ נתן בער, אברהם און בנימין נישט באוויזן עולה צו זיין און זענען אומגעקומען אין די גאַז־קאַמערן פון טרעבלינקע.

ר׳ נתן בער האָט זיך איבערגעגעבן מיט לייב און לעבן דער ציוניסטישער זאך אין ברייטן מאַסשטאַב.

ווי אַ סך אַנדערע ציוניסטישע וועטעראַנען, איז ער ליידער, אין מדינת ישראל נישט אָפּגעשאַצט געוואָרן. איבערהויפט, אַז לויט זיין איידעלן כאַראַקטער האָט ער זיך נישט געוואָלט אָנווארפן אויף קיינעם. אָבער ביזן לעצטן טאָג פון זיין לעבן האָט ער געזען אין ישראל נאָר ליכט און אויב ער האָט אמאָל יאָ עפּעס קריטיקירט, האָט ער זיינע סאַרקאַסטישע באַמערקונגען געמאַכט אין פאַרם פון אַ לייכטן וויץ, וואָס האָט בלויז מרמז געווען אויף די נעגאַטיוויטעט דערשיינונגען פון דער ארץ־ישראלדיקער ווירקלעכקייט...

ביזן סוף פון זיין לעבן האָט ער געווינט אין שכונת שפירא, אין תל־אביב, וווּ ער איז נפטר געוואָרן כ״ז סיון תשי״ז (25.6.1957).

כ׳וויל אויך דערמאָנען זיין גאָטזעליקע פרוי רחל, וועלכע האָט זיך אין די שווערסטע צייטן וואָס זיי האָבן דורכגעמאַכט אין די לאַנגע יאָרן פון זייער צוזאַמענלעבן מיט אים מיטגעגאַנגען דעם שוערן גערעכטיזאַמען וועג ביז כ״ד ניסן תשי״ג, וועלן זי איז נפטר געוואָרן. דער גורל האָט געוואָלט אַז איר אַזוי געליבטער מאַן האָט באַקומען זיין קבר נעבן איר קבר. הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו!

באַמערקונג פון רעדאַקציע: לויטן וווּנטש פון אונדזערע לאַנדסלייט אין אויסלאַנד, גיבן מיר דאָס אַרטיקל וועגן נ. ב. כענטשינסקי ז״ל אויך אין יידיש.

יצחק אברהמי
ירושלים

אהרן בן יעקב סוכצקי ז״ל

המנוח ז״ל, שאף כל ימי חייו, לבנות את עתידו בארץ־ישראל. כאיש־עבודה ניסה בשנת 1933, להגיע ארצה, באופן בלתי ליגאלי, אבל הוא „נתגלה" ע״י בלש — „שומר־חוק" אנגלי — שירה בו ופצעו ברגלו והוא הוחזר לפולין. אולם הוא לא התיאש, ניסה שוב פעם את מזלו והפעם הצליה. ראשית עבודתו היתה באחד הפרדסים שבפתח־תקוה. פרנסתו היתה אז מצומצמת מאד ובני משפחתו רעבו, ממש, ללחם.

תנאיו הכלכליים הקשים הכריחוהו לחזור למקצועו שבחו״ל — כורך ספרים — מקצוע שעבר לו בירושה מאביו ומסבו, כך שהיה דור־שלישי לכורכי־ספרים. הוא השתקע בירושלים ובה מצא את לחמו, גם כן בצמצום.

בהגיעו ירושלימה, נכנס מיד לשורות ה„הגנה" והיה מטוביה ונאמניה עד למלחמת־השחרור. אז נשבע לצה״ל, ויהי בין מגיני העיר, כחייל בגדוד, שאני הייתי בין מפקדיו בראשונה — בתור מפקד חבל III ואחרי כך — כמג״ד.

עם שחרורו מהצבא, חזר למקצועו, ונהיה גם לסופר־סת״ם. גם לאחר זה היתה פרנסתו דלה ומצומצמת, כי את עבודת־הקודש שעשה כסת״ם נעשתה בקדושה ובטהרה ובהקפדה יתירה. גם בעבודת־החולין שלו — כריכת ספרים — לא הוציא מידו שום ספר מבלי לעיין בו תחילה ומבלי לקראו מתחילתו ועד סופו... דבר, שהפחית כמובן את זמן עבודתו ורווחיו.

לפני חדשים מספר, חלה במחלה ממארת, וחי בה ביסורי־גוף ונפש, עד שבא המוח המר, ביום ג׳, ח׳ באב, תשכ״ד (14.7.64), ושם קץ ליסוריו והוא רק בן נ״ב שנים.

תהי נפשו צרורה בצרור החיים וזכרו יישמר, בהדרת־כבוד, אצל כל יודעיו ומוקיריו.

אפרים־יצחק בן יעקב סנקוביץ ז״ל

נולד בינדז׳יוב בשנת 1903. קיבל את חינוכו ב״חדרים״ שונים, אבל, ספג לתוכו אהבה למולדת הקמה לתחיה ובמיטב ימי נעוריו — בהיותו בן 15 שנה בלבד נכנס ל״החלוץ״ בפולין ובהגיעו לגיל של שבע־עשרה שנה, היה למזכיר בקיבוץ הכשרה ומאז החל גם לעסוק בעניני העליה.

בהיותו בן 32 שנה עלה ארצה ונכנס לקיבוץ יגור. שהה בקיבוץ רק זמן קצר ובשנת 1935 — עם פרוץ המאורעות — נשלח לבני־ברק לשמירה. הוא היה נתון בראשו ורובו לתפקיד השמירה על רכוש יהודי, כשנשק חם תמיד בידיו. באותן השנים ויתר על מקומות־עבודה נוחים, והתמסר אך ורק לעניני ארגון ההגנה שבסביבה, הדריך חברים אחרים וזירזם לפעולות נרחבות בארגון ההגנה.

בשנת 1943 עזב את כל עבודתו והתמסר בכל זמנו לפעולות ההגנה בלבד.

פועלי בני־ברק הטילו עליו תפקידים רבים, בידעם להעריך את נאמנותו ומסירותו ללא גבול וללא כל עייפות וכן את יושר לבו ואהבת־האמת, שהיתה לו לקו בכל הליכותיו.

המנוח השתתף — ותמיד כחבר פעיל היודע להתיחס ברצינות לשליחותו — למועצת פועלי בני־ברק, אגודת פועלי הבנין, הועדה הפריטטית ולשכת־העבודה שבמקום.

אפרים יצחק נבחר גם כיושב־ראש ועדת־הבחירות לכנסת הראשונה והשניה, ולועדות־הבחירות לעירית בני־ברק, להסתדרות ולאגודת פועלי הבנין.

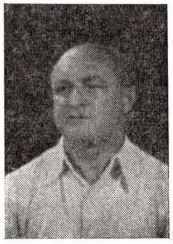
התמסרותו לכל עבודותיו הצבוריות שנזכרו לעיל, הרסה את בריאותו, מחלתו החמירה ואיש רב־פעלים זה, הוצמד למטה, מבלי שיוכל להמשיך בפעולותיו, כדרכו מאז ומתמיד.

אפשר לציין, ללא הגזמה כל שהיא, כי עד לרגעיו האחרונים ממש, היו מחשבותיו נתונות אך ורק לעניני הפועלים, ההסתדרות והמפלגה.

זכרו יהא שמור אצלנו בחבה והוקרה!

נ־ן ל־י

יעקב קנמון ז״ל*)

הלך מאתנו לפתע פתאום חבר ישר־דרך, שכולו היה תמיד דרוך לפעולה, מסור ונאמן. חדור היה ערכי התנועה והתמסרותו לעבודה היתה התמסרות לשמה. מה שדרש מעצמו תבע גם מאחרים ובפרט, מחבריו לעבודה. מ־58 שנות חייו, היה קנמון 35 שנים בארץ ומילא בה תפקידים רבים, מהם חלוציים וקשים עד מאד.

הוא היה יליד ינדז׳יוב בפולין, שתושביה היו יהודים עממיים ועמלים. מאז עלותו, והוא כבן 23 שנה, לא עזב את הארץ אף ליום אחד.

בתום מלחמת־העולם הראשונה, נסחף עם זרם היהודים הצעירים שעזבו את פולין. הגיע לברסלאו, העיר הגרמנית הגדולה בקרבת גבול פולין, ששימשה אז אכסניה לאלפים רבים בדרך הנדודים שלהם. שם פגשתיו לראשונה. משם עבר לאוסטריה והמשיך ארצה עם גל־העליה הגדול, שזרם בתקופה זו מוינה לחופי הארץ.

בתמונה מימין לשמאל: יעקב קנמון ז״ל, ישראל גורטמן, ליב ווקסבוים ור׳ אלתר יחיאל טופיול ז״ל

*) מאמר־הערכה זה פורסם ב„הפועל הצעיר״ מיום ל׳ בחשון תשט״ז (15.11.1955) על־ידי אחד מחבריו בעבודה בארץ. על פעולתו הציונית והציבורית בינדז׳יוב עצמה מסופר בכמה ממאמריהם של חבריו בינדז׳יוב. ענין מיוחד ימצאו הקוראים ב„תזכיר״ שמסר יחד עם ה׳ מ. טננבוים ז״ל לראש הממשלה הפולנית יוזף פילסודסקי בזמן הופעתו לפניו ביום 30 לנובמבר 1918 כנציג המועצה הלאומית היהודית למחוז ינדז׳יוב. המערכת

בשנים הראשונות לעלייתו ארצה עבד תקופה מסויימת כ„פועל־דפוס" בתל־אביב. אחר כך התנסה בעבודה כ„פועל־בנין". הוא היה מראשוני המתיישבים החקלאיים ב„צריפין", — עתה — קבוצת מזרע. הוא עבד תקופה מסויימת במזכירות המרכז של „הפועל הצעיר", לפני אחוד המפלגות. זמן מה כיהן כראש עירית עפולה והיה בין ראשוני מתישבי „כפר ויתקין". לאחר מכן עבד זמן מסויים ב„מרכז מפלגת פועלי ארץ ישראל" ואחרי־כן ב„מרכז קופת־חולים". החל משנת 1938 הוטל עליו התפקיד האחראי של מנהל לשכת־המס בתל־אביב והמשיך בתפקיד זה, למעלה, משתים־עשרה שנה. בשנים האחרונות עבד בשליחות „חברת העובדים" ובשבוע האחרון לפני מותו, חזר שוב לעבודה ב„לשכת המס" המרכזית.

כך מילא משימות ותפקידים בכל שטחי הפעולה והיצירה של ציבור העובדים המאורגן בארץ. הוא נענה לכל שליחות הסתדרותית ומפלגתית שהושמה עליו. היה פעיל בתפקידים שונים שהוטלו עליו בשנות שהותו בתל־אביב, אם ע„י מועצת פועלי תל־אביב ואם ע„י סניף המפלגה בתל־אביב.

אף פעם לא נרתע מקשיים ואי־נוחיות ואף פעם לא עשה חשבון, אם הדבר כדאי לו — אישית או לאו. היה בין נאמני ההסתדרות והמפלגה, אשר על מסירותם, נאמנותם, ישרם ורצונם הכן להתמסר לענין בכל מה שביכולתם, וללא כל חשבונות, נשענת תנועתנו. הוא לא דרש ציון מיוחד ולא פיצוי לעצמו, עבור נאמנותו זו והתמסרותו.

רק כחצי שעה לפני פטירתו, עסק עדיין בעבודתו השוטפת במשרד. רוחו היתה טובה עליו והקרובים לו שמחו לראותו עד כמה הוא התאושש בשובו, לאחר שנעדר שנים מספר, למוסד, שהקדיש לו שלוש עשרה שנות עבודה פוריה.

ולפתע פתאום נעקר מתוכנו. זכרו יינצר בקרבנו! מ. נ.

אסתר רייזמאַן ז„ל

די חשובע נפטרת איז געבוירן געוואָרן אין יענדזשעוו. אירע עלטערן, מענדל און רחל גאָלדבערג, זענען געווען פשוטע, ערלעכע מענטשן, שטרענג־רעליגיעזע, געפירט אַ טראַדיציאָנעל יידיש לעבן, לויטן שטייגר פון די לעצטע צענדליקער יאָרן פון 19טן יאָרהונדערט.

מיט פּרנסה איז געגאַנגען אַ ביסל שוועךלעך. דער תּבואה־האַנדל, וואָס איז אין יענע יאָרן געווען כּמעט דער איינציקער מקור, פון וועלכן יידן אין אַזאַ שטעטל ווי יענדזשעוו, וואָלטן אפשר געקאָנט מפרנס זיין בכבוד עטלעכע אָדער אפילו צענדליקער יידישע משפחות, אָבער דער רבונו של עולם האָט, ווייזט אויס, גוזר געווען, אַז אַלע „ניי־געבוירענע" בעלי־ביתלעך זאָל באַלד נאָך דער חתונה זיך נעמען צום... תּבואה־האַנדל דער גזר־דין איז געווען — „לכו והתפרנסו זה מזה!" און דעריבער האָט אַזאַ משפּחה, וועלכע איז דערצו געווען געבענטשט מיט אַ היפּש ביסל קינדערלעך, זיך גאַנץ גוט געמוטשעט, כּדי אַרויסצוציען פּרנסה פון דאָזיקן האַנדל.

אָבער סיי איר פאָטער און סיי די מוטער האָבן פאַרשטאַנען, אַז מען דאַרף זיך אפילו אפשפּאָרן פון לעצטן ביסן, אַבי צו שיקן די קינדער צו די בעסטע מלמדים, און זיי האָבן טאַקע אַזוי געטאָן און דערפאַר זוכה געווען, אז איינער פון זייערע זון, ר׳ הירשל, איז געווען אַ גרויסער למדן פון וועמען זיי האָבן געשעפּט פיל נחת.

אויך די טאָכטער אסתר ז״ל, איז געווען דאָס „שיינדל" פון שטוב. מיט אייגענע כוחות האָט זי זיך געלערנט, פיל געלייענט און אויך געהאַט אַ שטאַרקן באַגריף אין תּבואה־האַנדל, אַזוי, אַז נישט נאָר די עלטערן, נאָר אויך די אַנדערע תּבואה־סוחרים האָבן זיך מיט איר באַראַטן אין פאַרשידענע פאַרוויקלטע ענינים פון תּבואה־האַנדל, און על פּי רוב, געהאַנדלט לויט אירע עצות.

די משפּחה גאָלדבערג האָט פיל געליטן פון צער גידול בנים — פון צוועלף קינדער זענען געבליבן נאָר צוויי — זי און איר ברודער דוד ז״ל (וועגן וועלכן מיר שרייבן אויף אַן אַנדער אָרט).

ביי די אַלע אָפּטע און שווערע אומגליקן איז די פאַרשטאַרבענע געווען די „טרייסטערין" פון די עלטערן און זיי נישט געלאָזן פאַלן אין מוט.

אסתר האָט אויך געפונען צייט פאַר ציוניסטישער אַרבעט. זי איז געווען אַ גרויסע אַנהענגערין פונעם מנהיג פון פוילישן יידנטום, יצחק גרינבוים, און האָט זיך אַקטיוו באַטייליקט אין דער ציוניסטישער אַרבעט, איבערהויפּט בעת די וואָלן צום סיים.

אין יאָר 1932 האָט זי מסכים געווען צו בלייבן „דערווייל" אין יענדזשעוו מיט אירע צוויי קינדער, אַבי איר מאַן, נחום רייזמאַן, זאָל עולה זיין קיין ארץ־ישראל.

ער איז געקומען אומלעגאַל און איז עטלעכע מאָל אַרעסטירט געווארן אַלס אומלע־גאַלער עולה און דאָ שווער געאַרבעט ביזן יאָר 1938 אַלס „טאַבאַרשטשיק".

ווען די בייזע ווינטן פון היטלערס גייסט האָבן זיך שוין אַזוי געפילט אין פוילן, האָט זי באַשלאָסן עולה צו זיין מיט איר יונגערן זון, יצחק.

אַ דאַנק איר ענערגיע האָט איר מאַן געקאָנט פאַרלאָזן די שווערע פיזישע אַרבעט און זיך געמאַכט אַ געשעפט פון וועלכן ער האָט געצויגן זיין פרנסה בכבוד.

אָבער עס וווייזט אויס, אַז זיי איז נישט באַשערט געווען קיין רואיק לעבן. זי האָט זיך אַנטוישט אין דער פירונג פון די ציוניסטישע אָפּיציעלע מנהיגים קעגנאיבער דער פיינטלעכער האַנדלונג פון דער ענגלישער רעגירונג צום ישוב, און איז אַריבער אין די רעוויזיאָניסטישע רייען. איר זון, יצחק, איז אַריין אין אצ״ל און זיך אָקטיוו באַטייליקט אין זיין קאָנספּיראַטיוועך אַרבעט. ער איז עטלעכע מאָל אַרעסטירט געווארן, אָבער אסתר רייזמאַן ז״ל האָט דערביי פון צייט צו צייט ביי זיך באַהאַלטן אצ״ל־לייט, וואָס זענען געדודפט געווארן דורך די ענגלענדער.

אין יאָר 1948 איז איר עלטערער זון געקומען קיין ישראל. נאָכדעם, ווי ער האָט

אין יענדזשעוו איבערגעלעבט דעם גאַנצן חורבן פון די דאָרטיקע יידן, לעבנדיק אַלס „אַריער" און וואַנדערנדיק פון דאָרף צו דאָרף צוזאַמען מיט זיין פעטער, דוד גאָלדבערג ז״ל, וועלכער איז געקומען קיין ישראל אין יאָר 1950 מיט זיין צווייטער פרוי און קליין קינד.

אסתר רייזמאַן ז״ל איז געווען איבערגליקלעך! צוריק באַקומען דעם צווייטן זון און דעם אייניציקן ברודער ז״ל. זי האָט אים און זיין משפחה, געהאַלטן ביי זיך אַ לענגערע צייט, ביז זיי זיך אַליין אויפגעאָרדנט.

אַזאַ באַציונג האָט די פאַרשטאַרבענע געהאַט צו אַלע יענדזשעווער, וואָס זענען ניצול געווואָרן פון דעם גרויסן בלוט־מבול, וואָס האָט אָפגעווישט דאָס יידישע פאָלק אין פוילן און אין מזרח־אייראָפּע. אַלע האָבן ביי אים געפונען אַ וואַרעמע היים און די נויטיקע הילף!

אָבער, ליידער האָט אים שיין און ערלעך לעבן, וואָס איז געווען, ווי מ׳זאָגט, „צו גאָט און צו לייט" — אַ שטרענג רעליגיעז לעבן פון איין זייט און אַ מאָדערנעם קוק אויפן לעבן פון דער צווייטער זייט, — נישט געהאַט קיין אריכת ימים... די שווערע און אומבאַהיילבאַרע קרענק האָט דערצו געמאַכט אַ סוף...

כ״ג אלול תשכ״ד, פונקט אינעם טאָג פון ערשטן יאָרצייט פון אים ברודער דוד גאָלדבערג ז״ל, האָט זי אויסגעהויכט אים איידעלע נשמה!

אים משפחה האָט געפונען אַ טרייסט אין דעם, וואָס זי האָט נאָך זוכה געווען זיין ביי דער חופה פון אים יינגערן זון יצחק, וועלכע איז געווען ביי אים בעט...

אירע אויגן האָבן געשטראָלט פון שמחה, אָבער אים קערפער איז שוין געווען אין די הענט פון מלאך־המות!..

אָבער וואָס האָבן זי געקענט, וועלן תמיד דערמאָנען אים נאָמען מיט יראת־הכבוד.

ו. ה.

די „קרן קיימת" קאָמיסיע אין יענדזשעוו אין יאָר 1925.
אויפן בילד: יצחק אַבראַמאָוויטש, שמעון פרוכט, נטע רעכט, ישראל דוב ברייטבאַרד, משה פערענס, דוד ליפמאַנאָוויטש, מרדכי שלעדזשיק, ישראל גורטמאַן און משה פיש.

אנשי תורה וחכמה, סופרים, עסקנים, מחנכים וחלוצים

שהלכו לעולמם

ב ח ו ץ - ל א ר ץ :

קלמן חנצ'ינסקי *
חולון

אשר ברין ז"ל

אשר ברין ז"ל היה אחד מעשרת בניו ובנותיו של ר' משה'ל ברין ז"ל, אחד הטיפוסים המיוחדים שהיו בעירנו ינדז'יוב.

אם כי ר' משה'ל הקפיד על מצוה קלה כבחמורה, הרי, ביחס לחינוך בניו, היתה לו שיטה מיוחדת במינה. הוא שאף, כמובן, שבניו ובנותיו (שמספרם הגיע ב"ה ל„מנין" שלם) ילכו בדרכיו, אבל, לאחר שראה, שדבריו אינם נשמעים עוד על ידם, נתן, לכל אחד מהם יד חפשית, לנהוג לפי רוחו וכך קרה, שבניו ובנותיו נתחלקו לשומרי־מצוות מצד אחד ולעומתם — פורקי עולה של תורה ונסחפים עם ה„זרם", ששרר כבר אז בעם ישראל וינדז'יוב בתוכו וכך קרה — שאחד מבניו, אֲשר ז"ל, נתפס לציונות ולפעולה אקטיבית למענה.

במרוצת הזמן עזב אשר ברין את ינדז'יוב, נשא אשה, השתקע בקטוביץ שבשלזיה העילית ויסד שם יחד עם גיסו הירשל טייטלבוים (הנמצא כיום בארץ) עסק גדול, הוליד בנים וחי חיים טובים וכדרך אביו ז"ל, גם ידו היתה פתוחה להושיט עזרה לכל מי שפנה אליו וביחוד לבני ינדז'יוב, אפילו לאלה שלא הכירם מעולם.

עם פרוץ מלחמת העולם השניה, היה אשר־אוסקר ברין, בין הראשונים, שקלגסי היטלר ימ"ש, הרסו את עולמם והשמידו את חייהם. הוא נשלח לאושביץ יחד עם אשתו ובניהם ב„משלוח הראשון", שיצא מקטוביץ וב„מחנה־מות" זה איבד את משפחתו, מחוץ לבן אחד, נחמן, שנשאר בחיים גם לאחר השחרור.

אחד הניצולים מן המחנה הארור הזה סיפר לי מה שעבר על המנוח בשנים 1942—1945 ועל סבלו הרב ודוקא בימי־מצוקה אלה הבחינו אחיו לסבל את נפשו העדינה ומדותיו התרומיות. לא פעם, אלא כמעט יום־יום, סיכן את חייו, חסך מלחמו הצר ומסרו לאנשים הרעבים, אף שהיו לו זרים לגמרי ומבלי להתחשב בכך, שאם יראהו אחד השומרים האכזריים הרי דמו בנפשו!

פרק מיוחד במינו בחייו במחנה אושביץ החל מזמן שהופיעו במחנה אנשי הס.ס. והכריזו „מי שיודע תלמוד וחסידות יצא מן השורה ויופיע בפני מפקד המחנה!" ואם כי באותה תקופה התאמצו הצוררים הנאציים להכחיד ולהשמיד את האינטליגנציה היהודית והפולנית כאחת, היה לאשר ברין האומץ לצאת מן השורה ולהודיע כי בקי הוא בתלמוד ובספרות התורנית.

הוא נצטווה להופיע למחרת בלשכת המפקד וכל הנוכחים במיפקד, חרדו לחייו. אבל, מה רבה היתה שמחתם, כאשר חזר בערב בריא ושלם!

אשר סיפר, כי הכניסוהו לחדרים מלאים ספרי־קודש יקרי־המציאות, שהנאצים הוציאו מכל הספריות התורניות ומבתי הרבנים ולומדי־התורה. הוא נצטווה לציין את

* המאמר, לזכרו של אשר ברין ז"ל, נכתב על ידי קלמן חנצ'ינסקי ותורגם ע"י יצחק אברהמי מירושלים, תוך תוספת פרטים על משפחת המנוח.

חשיבותו של כל ספר וספר וכל יקרי־המציאות שביניהם נלקחו והועברו לברלין לספריה הממשלתית.

הוא שמח על העבודה שניתנה לו כי על ידי כך העשיר גם את ידיעותיו בעיון בספרי תורה ומחקר ושוחרר מעבודת־הפרך, שהיתה מנת חלקם של יושבי המחנות.

ברין הוזהר, כי מחוסר אמון ב„רבנים אנשי המירמה", נבדקים ספרים אלה גם על ידי אנשים הנאמנים עליהם ואחת דתו למות, אם יכשילם בהערכת ערך הספרים.

*

נפגשתי אתו באזכרה הראשונה שנערכה לקדושינו הי״ד אחרי השחרור במינכן ולא אשכח לעולם את ה„קדיש" שלו אחרי התפילה ואמירת „אל מלא רחמים". כל הנוכחים באזכרה רעדו ועיניהם זלגו דמעות.

אחרי האזכרה נגש אלי (ואחרי כך גם לאחרים) פתח את ארנקו ואמר לי: „קלמן! קח לך כסף כמה שאתה צריך, כי לי יש ב״ה כסף רב!" הודיתי לו ואמרתי, שאינני זקוק לכספו.

הוא נדד עם בנו לפילדלפיה ופתח לו שם עסק. אבל, אבדן אשתו ובניו בתנורי הגאזים שבאושביץ הרסו את בריאותו והוא הוציא את נשמתו הטהורה על אדמת־נכר!

ר׳ חיים ברסלאור הי״ד

ר׳ חיים יהודה ברסלאור ז״ל נולד ביום 16 למארס 1877.

עוד משחר ימי נעוריו, התמסר לעבודה צבורית, שהתבטאה בימים ההם בעיקר, בעזרה סוציאלית לנזקקים, שמספרם לא היה קטן בכלל ושגדל, במיוחד, בימי מלחמת העולם הראשונה, כשהחזית נמצאה ממש על גבול ינדז׳יוב (הרוסים התבצרו אז על גדות הנהר „נידה" ולעומתם — עמדו מעבר השני, במשך זמן רב, צבאות אוסטריה ואנשי הלגיון הפולני, שהוקם ע״י המרשל יוזף פילסודסקי).

באותו זמן, נפתח בעירנו „מטבח צבורי זול", שחילק כמה מאות ארוחות ליום ושלח

מנות־מזון לבתיהם של „היורדים" מנכסיהם, שכלפיהם צריכים היו לנהוג בצורת „מתן־בסתר"...

הודות לעזרתו הכספית של ה„ג'וינט" האמריקאי, אפשר היה לבצע מפעל רב־ערך זה ור' חיים ברסלאור ז"ל, היה בין העושים והמעשים, שהצטיינו במסירותם לענין.

המנוח היה גם מראשוני־הראשונים שבתנועה הציונית הכללית ומטובי פעיליה ונציגיה במוסדות הצבוריים שבעירנו.

עם תחייתה של פולין, נוסדה גם בעירנו „מועצה לאומית מחוזית", שבה השתתפו נציגי כל ההסתדרויות הציוניות והלאומיות שבעיר וגם המנוח היה אחד מחבריה הפעילים, כנציג הציונים הכלליים, במשך כל ימי קיומה.

הוא היה גם אחד המייסדים של הגימנסיה היהודית שבינדז'יוב, בהנהלתו של המהנדס משה טננבוים ז"ל וסייע להתפתחותה ושגשוגה.

במשך שנים רבות, ייצג את ההסתדרות הציונית הכללית ב„ועד־הקהלה" וכן ב„מועצה העירונית", מקודם כחבר העיריה ואחרי־כך — כחבר הנהלת העיר („לאוניק"). כן השתתף באיסוף הכספים לבנין ההסתדרות הציונית הכללית, כיושב־ראש שלה. (באותה התקופה היה סגנו — מר פנחס שטרנפלד ז"ל).

בשנים 1928—1922 ייצג בועידות הארציות של ההסתדרות הציונית בפולין את סייעת „עת לבנות" שהוא היה בין חבריה הנאמנים.

הנאצים הארורים, שמו קץ לחייו הפוריים והמבורכים, עוד לפני גירוש יהודי עירנו, והוא נפל חלל ע"י יד טמאה של אחד הצוררים שירה בו. ד' ינקום דמו!

י. ב.

שלום גנאט
חולון

הורי, ר' מאיר יחיאל ורבקה צירל גנאט, זכרונם לברכה

(בן יכבד הורים)

לדאבוני הגדול, אין באפשרותי לספר הרבה על אבי ז"ל — הוא נלקח ממני בהיותי בן שנתיים וחצי בלבד — ועלי להסתפק רק בסיפורי אמא ז"ל עליו, וגם במה ששמעתי אודותיו מאלה אשר הכירוהו והוקירוהו, ושהרבו לספר בשבחו.

אבי ז"ל, היה מלמד תורה לילדי ישראל בינדז'יוב, זה היה „מקצועו" וממנו הוציא את פרנסתו (בימיו, נקראה גם זאת „פרנסה"...).

באחד החדרים שבדירתנו — מקודם ברחוב ה„פינטשובי" ואחרי־כך ברחוב הכנסיה (קלויסטער־גאס, בלע"ז) נמצא ה„חדר" של אבא. מובן, שיעדו לו את החדר הכי־גדול שבדירתנו, שהיה תפוס, למטרה זו, כל ימות השבוע ובאותו

„חדר" קיבלו את חינוכם התורני רוב בחורי ינדז׳יוב, ששאבו את ידיעותיהם מפי ר׳ מאיר יחיאל מלמד (כך נקרא אבא ז״ל, בפי כל בני עירנו).

אם כי פרנסתו היתה מצומצמת מאד, לא נמנע אבא ז״ל מלספח ל„חדרו" גם בני־העניים, שידם לא השיגה לשלם את „שכר־הלימוד" הקבוע והיו אפילו כאלה, שלימדם לגמרי שלא על מנת לקבל פרס.

ב„חדר" שלנו „השתכן" גם „שטיבעל־חסידי", (של חסידי ראדומסק) על ידי כך שהכניסו בו „ארון־קודש" עם שני ספרי־תורה, שמו „פרוכת" נאה וציורית על דלת „ארון הקודש", תלו „וילון" להפריד בין „קודש־לחול" כלומר, בין „חדר רגיל" ו„מקום־תפלה".

מובן, ש„השטיבל" מילא את תפקידו רק בשבתות ומועדים כשרבים נהרו להתפלל בצותא, עם ר׳ מאיר יחיאל המלמד, שמצאו בו תלמיד־חכם גדול וירא־שמים למופת.

מימי נעוריו, היה קשור ודבוק באדמו״רי ראדומסק והיה מבקר אצלם, לעתים קרובות.

ה„חדר" של ר׳ מאיר יחיאל גנאט ז״ל בשנת 1922. במרכז בנו, ר׳ יצחק הי״ד, שניהל „חדר" זה.

אבי המנוח ז״ל הצטיין גם במדת הכנסת־האורחים שלו. בעליית ביתו, נשתמרו תמיד „שקי־שינה", ממולאים קש ובכל לילה היה בעצמו מורידם ל„חדר" ומסדר את מקומות־הלינה לעניים, שביקרו בעירנו ומכבדם, קודם־כל בכוסות־תה ולחם לשובע.

בכל מוצאי־שבת היו עורכים ב„שטיבל" הראדומסקאי סעודת „מלוה מלכה" של המתפללים שאליה צורפו כמובן גם העניים ש„התאכסנו" באותה שבת ב„חדר" — „הכנסת האורחים".

אבא ז״ל היה משמיע דברי־תורה וחסידות והיו שרים מזמורי־תפלה מתאימים ושירים חסידיים, שחסידי ראדומסק היו מצטיינים בנגינתם, הידועה לשבח. גם בשבת האחרונה לימי חייו, כאשר היה עליו לעבור בפני התיבה וגם לברך את „ברכת החודש"

לחדש שבט וקור גדול שרר באותו יום, החליט להיטבל לפני התפלה במקוה. אמי ז״ל התחננה לפניו, שלא יצא החוצה בקור כזה וכאשר אני — אם כי הייתי רק בן שנתים וחצי — שמעתי את הפצרותיה של אמא, תפסתיו גם כן בשולי בגדיו, בכדי למנוע את יציאתו מן הבית. אבל, אבא ז״ל עמד על שלו — הלך למקוה, טיהר את עצמו ועבר בפני התיבה וגם בירך את „ברכת־החודש״.

באותו יום חלה בדלקת־הריאה וביום ו׳ בשבט נפטר והלך לעולמו.

סיפרו שיהודי ירא וחרד בעירנו, בשם ר׳ ראובן גולדשמידט ז״ל קנה מיד מ״חברה קדישא״ את המקום הסמוך לקברו של אבא ז״ל, באמרו כי רצונו העז להיקבר אחרי פטירתו על יד קברו של אותו צדיק וירא ד׳.

גם אמי רבקה צירל ז״ל הצטיינה במדותיה הטובות וביראת ד׳ שלה. אם כי נתאלמנה בימי נעוריה ונשארה עם שלשה ילדים לא הרהרה ח״ו אחרי מדותיו של הקב״ה, התאוששה ובעזרת שני אחי, יצחק ואברהם ז״ל, המשיכה להחזיק ב„חדר״ ומזה התפרנסנו.

זכורני, כי בימי־מצוקה, כאשר התעוררו בה רגשי־יאוש היתה מתגברת ולוחשת לעצמה: „כן, רבונו של עולם! אסור להרהר אחרי מדותיך. תמיד הצדק אתך ואם אורח חיי הנוכחים ערבים לך, הדבר ניחא גם לי״, כי תמיד ראתה את יד ד׳ בכל אשר קרה לה בימי חייה!

גורלה המר הוסיף לה מכה על מכה. אחי אברהם ז״ל — בהיותו בן עשרים — חלה במחלה אנושה וסבל יסורים כבדים מנשוא במשך שלשה חדשים. ב„אסתר תענית״ ביקשה אמי ז״ל להעביר את מיטת אחי החולה ולהעמידה על יד „ארון־הקודש״ והוא אמנם נפטר באותו המקום. אמי הצדקת ז״ל צידקה את הדין ואמרה: „ד׳ נתן וד׳ לקח! יהי שם ד׳ מבורך!״

גם האסון הכבד הזה ומצבה החומרי הקשה לא שיברו את רוחה. היא הבליגה על צערה בדומיה ולא הפריעה בעדי — אם כי היתה אדוקה ושומרת מצוה קלה כחמורה — להצטרף לתנועת „השומר הצעיר״ ו„החלוץ״ ולהגשים את שאיפותי לעלות ארצה.

מר היה גורלה ולא ידעה מנוח לנפשה בחייה, אבל, היא לא זכתה, אפילו, למות כמות כל האדם. החיה ההיטלריסטית פגעה גם בה, ויחד עם כל בני עירנו נשלחה לטרבלינקה ושם מצאה את מותה הטרגי. ד׳ ינקום את נקמתה.

כבוד ויקר להורי הצדיקים והתמימים, נשמתם עדן!

מתלמידיו של אותו החדר (מאיר שלום נידזויצקי, קוזלובסקי ויוסף ריטרבנד)

שאול גרינברג
חולון

ר׳ צבי הירש ב״ר יחזקאל גרינברג הי״ד

אבי המנוח ז״ל היה מאותו הסוג של עסקני הציבור שבעיר ינדז׳יוב שעליהם נאמרת התפלה „וכל מי שעוסקים בצרכי ציבור באמונה, הקדוש ברוך הוא ישלם שכרם״.

אם כי פרנסתו לא היתה ברוכה בשפע־רב, מסר, בכל זאת, את מיטב זמנו לעבודה צבורית וכל זאת — שלא על מנת לקבל פרס.

הוא עשה ממש ימים כלילות על מנת לעזור לאחינו שבעירנו כחבר ועד „התאחדות הסוחרים״, „לינת־הצדק״, „חברת תהילים״ ובעיקר — כאחד ממייסדי וגבאי חברת החברה קדישא — „חסד של אמת״.

עד לשואה האיומה פעל ועשה להקמת „בית־כנסת של החברה וכתיבת „ספר־תורה״ על שם החברה הנ״ל.

חגיגת סיום כתיבת הספר נעשתה בביתו ולאסוננו הגדול, צעד עם „ספר תורה״ זה גם את דרכו האחרונה, למחנה ההשמדה בטריבלינקה...

בימי נעוריו השתייך להסתדרות „המזרחי״ אבל אחרי כן, התרחק מכל מפלגה שהיא, אולם נשאר נאמן לשאיפתו הציונית ולגעגועיו לארצנו הקדושה.

בבחירות לועד הקהלה ולמועצה העירונית הוא ייצג את הסוחרים שבמקום, חברת „חסד של אמת״ וכל אלה הנקראים „עמך״, ובבחירות האחרונות שמלפני השואה היה אחד מארבעת הנציגים היהודיים, שנבחרו למועצת העיריה המקומית וכיהן בתפקיד צבורי חשוב זה, עד לכיבוש העיר על ידי הנאצים.

בשנת 1938 הצליח לקבל רשיון־עליה, אבל לא זכה להגשים את שאיפת חייו. שני בניו וכלתו זכו לעלות ארצה ועל כך היתה גאוותו, באמרו, הנה תקעתי יתד נאמן בבית ישראל.

הוא תקע אמנם יתד, אבל, לא זכה לבנות את ביתו בישראל וכשעלה הכורת על יהדות ינדז׳יוב, היה אבא־מורי ז״ל, בין אלה שנשלחו למחנה־ההשמדה.

הוא התבלט ביותר, משום שהחזיק, צמוד ללבו, את ספר התורה שבידיו ושפתותיו נעות בתפלת יהודי, המתייחד עם בוראו ברגעיו האחרונים.

זכרו לא ימוש מתוכנו לעולמים!

שלמה דוטקעוויטש ז״ל

ר׳ שלמה דוטקעוויטש ז״ל איז געבוירן אין יענדזשעוו אין יאָר 1888. אין יאָר 1906 האָט ער חתונה געהאַט מיט זיין פרוי, גיטל ז״ל.

פון זיינע יינגסטע יאָרן אָן האָט ער געהאַט גרויס פאַרשטענדעניש פאַר געזעל־שאַפטלעכער אַרבעט, זעלבסטפאַרשטענדלעך אין נאַציאָנאַל־רעליגיעזן זין, וויייל אין דעם ג׳יסט איז ער אויך דערצויגן געוואָרן אין זיין טאַטנס הויז.

דער דאָזיקער געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט האָט ער געווידמעט נישט נאָר זיין פרייע צייט, נאָר גאַנץ אָפט האָט ער מוותר געווען אויך אויף זיין רו־צייט, און ווען ער האָט עס געפונען פאַר נייטיק, — אַפילו אויפן חשבון פון זיינע פּריוואַטע געשעפטן.

ר׳ שלמה דוטקעוויטש ז״ל האָט גוט פאַרשטאַנען די וויכטיקייט פון דער רעליגיעז־נאַציאָנאַלער דערציאונג און איז דעריבער געווען איינער פון די גרינדער פון דער יידי־שער מיידל־שול אין יענדזשעוו. שפּעטער האָט ער אויך זייער פיל מיטגעהאָלפן ביי דער גרינדונג פון דער העברעישער שול ״יבנה״ און אויך פיל געזאָרגט, כדי צו פאַרזיכער איר מאַטעריעלע עקזיסטענץ.

די יידישע באַפעלקערונג אין יענדזשעוו האָט פאַרשטאַנען וווי אַזוי אָפּצושאַצן זיין געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט און אים אויסגעוויילט אַלס דאָזאָר אין דער יידישער קהלה. דעם דאָזיקן אַמט האָט ער באַדינט לאַנגע יאָרן.

שלמה דוטקעוויטש ז״ל האָט אויך אַ סך יאָרן פאַרטרעטן די יענדזשעווער יידן אין שטאָט־ראַט און צום סוף אויך אַלס זייער ״לאַוניק״ אין מאַגיסטראַט.

זייענדיק אַ גרויסער בר־דעת און האָבנדיק דעם פולן צוטרוי מצד דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג (אָפילו פון די פאָליטישע קעגנער פון ״מזרחי״, צו וועלכער דער נפטר האָט אָלע יאָרן געהערט), האָבן אַלע אין אים געזען דעם ערלעכסטן יידישן פאַר־שטייער, וועלכער זאָרגט פאַר אַלעמענס אינטערעסן.

אַלס פאָרשטייער פון די יידן אין קאָמיסיעס פון מלוכהשן שטייער־אַמט,

האָט ער דאָרט געקעמפט און נישט דערלאָזט באַוווּלען די יידישע סוחרים און האַנט־ווערקער.

זייענדיק פון די ערשטע חובבי־ציון, האָט ער אויך געשענקט פיל צייט פאַר די נאַציאָנאַלע קרנות. ער איז געווען איינער פון די אַקטיוווסטע עסקנים פון „קרן היסוד".

ליידער, איז דאָס רייכע געזעלשאַפטלעכע לעבן פון שלמה דוטקעוויטש זייער פרי איבערגעשניטן געוואָרן. — י"ח כסלו תרצ"ה איז ער פלוצלינג געשטאָרבן אינעם בליענדיקן עלטער פון 47 יאָר, איבערלאָזנדיק זיין פרוי גיטל ז"ל, אַלס יונגע אַלמנה מיט אירע 4 קינדער: אסתר, יחיאל, ישראל און ריבה.

זיי אַלע, חוץ זיין זון ישראל, וואָס איז געבליבן לעבן און ווויינט אין נאָרוועגיע, — זענען אומגעקומען דורך די מערדערישע היטלעריסטישע רוצחים.

דער פריצייטיקער טויט פון שלמה דוטקעוויטש ז"ל האָט אַרויסגערופן אַ גרויסן טרויער נישט נאָר ביים יידישן ינדזשעווּ, נאָר אויך ביי דער פוילישער באַפעלקערונג, וואָס האָט אים זייער געשעצט אַלס ייִד און בירגער.

אַלע האָבן געפילט, אַז אונדזער שטאָט האָט פאַרלוירן, פאַר דער צייט, איינעם פון אירע שענסטע און ערלעכסטע עסקנים. כמעט די גאַנצע שטאָט האָט געטרויערט אויף זיין פריצייטיקן טויט און אים באַגלייט צו זיין אייביקער רו אויפן יענדזשעווער בית־הקברות.

אייביקער כבוד זיין אָנדענק!

י—ל ד—ש

הלל דוטקעוויטש ז"ל

זייענדיק נאָך אַ גאַנץ יונגער בחור, אַפילו נאָך קיין 16 יאָר נישט אַלט געווען, האָט הלל דוטקעוויטש פאַרלאָזט זיין וואַרעמע קינדערהיים אין יענדזשעווּ און באַלד נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, אין יאָר 1918, זיך געלאָזט קיין ארץ־ישראל, אָן אַ רייזע־

דערלויבעניש (סערטיפיקאַט פון דער ענגלישער מאַנדאַט־רעגירונג) זאָגנדיק, פונקט ווי זיינע יענדזשעווער חברים, „אין לך דבר העומד בפני רצון". ער האָט פעסט געגלייבט, אַז בלויז מיט זיין שטאַרקן ווילן וועט ער זיך, צוזאַמען מיט זיינע חברים, אַרײַנבאַקומען קיין ארץ־ישראל.

זיי זענען טאַקע געקומען קיין ארץ־ישראל, אָבער נישט אַזוי לייכט, ווי זיי האָבן זיך עס פאָרגעשטעלט...

לאַנג, זייער לאַנג האָט זיך די גרופּע פון איבער 100 יידישע חלוצים פון פוילן געוואַלגערט אין קאַטאָויץ, ווין און אין פאַרשידענע פּאַרט־שטעט אין איראָפּע, געליטן הונגער און נויט, ביז די ישועה איז געקומען און זיי האָבן זוכה געווען אַריבערצוטרעטן די לעצטע גרענעצן און קומען קיין ארץ־ישראל!

הלל דוטקעוויטש איז געווען באַגייסטערט און פול מיט בטחון, אַז זיין וועג איז אַ ריכטיקער און אַז ער וועט בויען זיין פּערזענלעכע צוקונפט אינעם לאַנד פון זיינע חלומות — אין ארץ־ישראל!

הלל איז געווען פון די גרינדער פון קבוצת „גבע" אין עמק יזרעאל, דאָרט אַרײַנ־געלייגט פיל מי און כוחות, בייטאָג געאַרבעט און ביינאַכט געגאַנגען אויף „שמירה". ער האָט דאָס נישט אויסגעהאַלטן און מיט אַ פּאָר יאָר שפּעטער אַוועק קיין דייטשלאַנד.

אָבער אויך דאָרט איז הלל געבליבן געטריי זיין אידעאַל און פיל געאַרבעט פאַר ארץ־ישראל.

ווען היטלער, ימח שמו, איז געקומען צו דער מאַכט אין דייטשלאַנד, איז הלל דוטקעוויטש פון דאָרט אַוועק און אַנגעהויבן וואַנדערן פון לאַנד צו לאַנד. געווען אין האָלאַנד, בעלגיע, פראַנקרייך און איטאַליע.

דאָרט האָט ער זיך באַקענט מיט זיין צוקונפטיקער פרוי, פרידאַ, און האָט מיר איר חתונה געהאַט אין מילאַנאָ. פון דאָרט זענען זיי אַוועק קיין דרום־אַפּריקע. דאָרט איז געבוירן געווארן זייער קינד, שלמהלע און אין יאָר 1941 האָבן זיי זיך דערשלאָגן קיין אַמעריקע.

ער האָט דאָרט זייער מצליח געווען אין זיינע „ביזנעס". גלייכצייטיק האָט זיך ביי אים דערוועקט זיין בענקשאַפט קיין ארץ־ישראל. ער האָט געשטיצט מיט אַ ברייטער האַנט אַלע ארץ־ישראל־פאָנדן, עטלעכע מאָל באַזוכט דאָס לאַנד און זיך געשטעלט כּאָר זיין ענדציל — זיך באַזעצן אין ארץ־ישראל.

לײדער, האָט ער נישט זוכה געווען צו פאַרווירקלעכן זיין דאָזיקן חלום ביי זיין לעבן. כ״ו אייר תש״כ (1960) איז ער געשטאָרבן נאָך אַ צווייאָריקער שוועריר קראַנקייט, אין עלטער פון 57 יאָר.

זיין לעצטער וווּנטש צו זיין פרוי און זון איז געווען:

„פירט מיך אַריבער צו קבורה קיין ישראל, זאָלן כאָטש מיינע בייניר דאָרט רוען!"

זיי האָבן זיין לעצטן וווּנטש דערפילט און אים אויבערגעפירט קיין ישראל, און אויפן ירושלימער בית־עלמין רוען זייער אייביקע רו צוויי בריידער. זייערע קברים געפינען זיך אייניר נעבן צווייטן און אויף זייער מצבה לייענען מיר:

„דאָ רוען די צוויי בריידער, הלל און שמואל דוטקעוויטש ז״ל". דער פּאַרשטאַרבע־נער הלל האָט זיין ציל דערגרייכט, אָבער, לײדער, אביסל צו שפּעט.

הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו!

י—ל ד—ש

יהונתן האַלפערן ז״ל

(ביאָגראַפישער נאָטיץ)

יהונתן האַלפערן איז געבוירן אין זשאַרקי (פּיעטרקאָווער גובערניע). אין אַפּריל 1877, און איז געשטאָרבן דעם 15טן יולי 1918. ער איז געווען אַ זון פון אַ פאַרמעגלעכער חסידישער סוחרישער פאַמיליע. פון פאָטערס צד — פון די באַרימטע לובלינער האַלפּערנס, וואָס זייער יחוס־בריוו גרייכט ביז אין 16טן יאָרהונדערט, און פון דער מוטערס צד — פון ר׳ יהונתן אייבעשיץ. הגם זיין פאָטער האָט געהאַט אַ נייגונג צו השכלה, האָט ער דאָך באַקומען אַ ריין־רעליגיעזע דערציאונג. ביז 18 יאָר האָט ער געלערנט תלמוד און מפורשים, אויסצייכענענדיק זיך אַלס עילוי, ערשט נאָך דער חתונה האָט ער זיך אָפּגעגעבן מיט וועלטלעכער בילדונג, דערוואַרבן ידיעות אין נאַטורוויסנשאַפט, מאַטעמאַטיק און שפּראַכן (רוסיש, פוילישׁ, דייטש). פאַרנעמענדיק זיך מיט מסחר אין יענדזשעוו. אין די יאָרן פון 1904 ביז 1907 סימפּאַטיזירט ער מיטן סאָציאַליזם, שפּעטער אַ קורצע צייט געווען טעטיק אין דער ציוניסטישער באַוועגונג, געהאַט אַ שטאַרקע נייגונג צו חסידות, דאָן איז ער אַלץ מער אַריבער צו לי־טעראַרישער טעטיקייט. אַרום 1908 אָנגעהויבן צו שרייבן נאָוועלן. אין יאָר 1913 פאַרעפנטלעכט ער זיין ערשטע דראַמע אין דריי אַקטן „שיינדעלע״ און דעם איינאַקטער „מוטער און זון״ (פאַרלאַג א. גיטלין, ווארשע), וואָס האָבן געצויגן אויף זיך די אויפ־מערקזאַמקייט פון דער יידישער קריטיק און זענען אויך אויפגעפירט געווארן דורך פאַרשידענע ליבהאָבער־קריזן. ער האָט אויך געשריבן צוויי בענדער לידער, אַ באַנד לידער אין פּראָזע, אַ באַנד לעגענדעס (אין די לעצטע טעג פון זיין לעבן), דערהויפט האָט יונתן האַלפּערן אָבער געשאַפן אויפן דראַמאַטישן געביט און איבערגעלאָזן פאַלגענדיקע ווערק: „דער אַלטער דיכטער״, דראַמאַטישע פאָעמע אין דריי אַקטן; „קיין וועג צוריק״, דראַמע אין דריי אקטן פון פויל בארכאן, איבערגעזעצט אויף דייטש און אָנגענומען פון לעסינג־טעאַטער, אָבער צוליב דער וועלט־מלחמה איז די אויפפירונג נישט רעאַליזירט געווארן; „אונטערגעהאַקטע פליגלען״, דראַמע אין פיר אַקטן; פאמיליע בראַמע־בערג״, דראַמע אין דריי אַקטן; „דער געפערלעכער רעצעפט״, קאָמעדיע אין איין אַקט „פורים־שפּילער״, קינדער־קאָמעדיע אין דריי אַקטן. געשטאָרבן אין יענדזשעוו.

זיין זון, ד״ר יחיאל האַלפּערן, וווינט אין ישראל און איז רעדאַקציע־מיטגליד אין „דבר״ (די נאָטיץ — לויט די מאַטעריאַלן פון דעם לעקסיקאָן פון דער יידישער ליטעראַטור, פרעסע און פילאָלאָגיע).

י. מ. נייַמאַן ז״ל

יהונתן האַלפערן

צו דרייסיק יאָר האָט ער־ אָנגעהויבן צו שרייבן — צו 42 יאָר איז ער געשטאָרבן, אין דער צייט פון קריג.

זיין לעבן אויסגעלעבט אין יענדזשעוו.

אַ קינסטלער־גורל. אומפאַרמיידלעך טראַגיש. אין אַלע זיינע פאַרבליבענע דראַמאַטישע ווערק האָט ער אייגנטלעך געמאָלט זיך אַליין, זיין אייגענעם גורל, דאָס פאַטאַלע אינעם לעבן.

*

יהונתן — אַן אייניקל פון ר׳ יהונתן אייבעשיץ (ער הייסט נאָך אים). און אין זיין שוואַרץ־אַרומגעצייכנטן קאָפּ מיט די שאַרפע לעבעדיקע אויגן בליצט אויף דאָס אייביק־פינקלדיקע און לעבנס־פולסירנדיקע פון אַן אַלטן גזע־ייד, אַ ווילקענעוודיקער, אַ לערנער, אַ חסיד, לויטן טעמפּעראַמענט, און אַ שכל־ייד דערצו.

ער האָט יונגערהייט אַרויסגעוויזן אַ נייגונג צו מעכאַניק. אפילו דערפינדן אייגענע זאַכן, אַ פאַטענט אַרויסגענומען אויף אַ זייגער, אַ שלאָס. די וואַרשעווער אינזשעניערן־געזעלשאַפט האַלט אָפּ אַ פּפּעציעלע זיצונג און באַטראַכט מיט שטוינען דעם צוגעשיקטן מאָדעל פון אַ קליינשטעטלדיקן לאַנג־געקלייַדטן ייד. מען דריקט זיך אויס וועגן אים מיט באַוווּנדערונג.

און דאָס אַלץ פון זיך אַליין, אַן שום טעכנישער פאַכמענישער צוגרייטונג, אַ ייד — אַ בעל־שכל, און די הענט קאָנען נישט אינרוען, נעמט מען פייל און שטאָנג און מען מייסטערעווט, און מען פֿלפֿולט אויס אַ נייעם מעכאַניזם. אָבער נישט, חלילה, אויף צו עקספּלאָאַטירן דאָס דערגרייכטע. אָט אַזוי לשמה. עס איז אַ שכל דערביי־!

*

איך שטעל זיך אָפּ מיט אַ כיוון אויף די נאַיווע טעכנישע דערפינדונגען פון יהונתן האַלפערן.

גראָד פון אַזאַ ווונדערבאַרן געמיש: אַן אייניקל פון אַ יהונתן אייבעשיץ און אַ מעכאַניקער, קאָן געבוירן ווערן דער דראַמאַטורג.

דיכטער זיין — גאָט־געבענטשטקייט; דראַמאַטורג זיין — אַן עודף פון אומגעהויערן פלייס און טעכניש קענען.

די דראַמע איז אַרכיטעקטור.

ווי אַרכיטעקטור פאַראייניקט זי אין זיך די דיכטער־באַגייסטערונג און אַלע טעכנישע פאַרפולקאָמענהייטן און מאַטעריאַלן־דערגרייכונגען פון זייער צייט.

אַ פוגע־געשטעלט. איינס אַרייַנגעפאַסט אין אַנדערן, באַהערשונג פון מאַטעריאַל, סטרוקטור קאָמפּאַנירונג, געבוי.

און יהונתן האַלפֿערן איז — לויט זיין שאַרפזיניקער, פֿשוט מייסטערהאַפֿטער סטרוקטור און געבוי פון דראַמע — אפשר איינער פון די געצייל־טע ביי אונדז!

*

אַ באַשיידענער ייִד, פֿאַרוואַרפן אין אַ יענדזשעוו, האָט ער געפֿורעמט זיינע געשטאַלטן און געשאַפֿן זיינע ווערק און זיי האָבן אין זיך דעם חן און דאָס פֿרימיטיווע פון „קוסטאַרן"־אַרבעט און די ראַפֿינירטקייט פון אַ יידישן ווויל־קענעוודיקן „קאָפֿ־מענטש".

ער האָט איבער געלאָזט נאָך זיך ביז 8 דראַמעס. מיר האָט זיך געמאַכט צו לייענען נאָר דריי פון זיי.

דאָס ערשטע בלעטל — מ׳ווערט איבערראַשט. כ׳שריי אויס: דאָס איז דאָך דיאַלאָג, אמתער דיאַלאָג. דאָס איז דאָך האַנדלונג — אמתע האַנדלונג!

און מען דערציילט:

ווען עס איז דערשינען אין דרוק דער ערשטער איינאַקטער פון יהונתן האַלפֿערן — אַן זיין ווייסן, פֿאַרשטייט זיך, ער האָט נישט געהאַלטן פון דרוקן — האָט בעל־מחשבות באַמערקט אין דער „יודישער ווועלט", אַז דאָס ווערק „פֿאָטער און זון" איז ווי קאַמער־מוזיק. עס לאָזט איבער אַ פיינעם נאָכקלאַנג. און דער בוי און די קאָנסטרוקציע איז גלענצנד.

מיט זיינע דראַמען האָט זיך פֿאַראינטערעסירט מאַרטין בובער. פֿאול באַרכאַן האָט פון מאַנוסקריפּט איבערגעזעצט איין ווערק אויף דייטש. דאָס ווערק האָט שוין געזאָלט אויפֿגעפֿירט ווערן אין אַן ערשטראַנגיקן דייטשן טעאַטער, נאָר די מלחמה האָט געשטערט. דער יידישער דראַמאַטורג איז ווידער צוריקגעצויגן פון דער עפנטלעכקייט. און ווי אַן אַלטער כראַניקער, אין די ד׳ אמות, שאַפט ווידער יהונתן האַלפֿערן איין דראַמע נאָך דער אַנדערער, אָפּגעזונדערט פון אַלעמען און שטאַרק אין זיין גלויבן.

*

„דער אַלטער דיכטער" — דאָס באַדייטנדסטע, וואָס ער האָט געשאַפֿן.

פון הינטער די בערג הערט זיך אַ געזאַנג. די מיידלעך פון טאָל זינגען דאָס ליד פון יוגנט־קראַפֿט און פרייד און דערציילן זיך לעגענדעס וועגן וווּנדערלעכן זינגער. אַ מאַן שטייגט אַראָפּ פון די בערג, אַן אַלטער און אַ געבויגענער. די מיידלעך לויפֿן אים אַ קעגן:

— מענטש פון די בערג, אפשר קאָנסטו אונדז דערציילן, וו֯ו עס ווויינט דער דיכטער, וואָס מיר זינגען זיין ליד אין טאָג פון אונדזערע שמחות.

דער אַלטער מאַן האָרכט אויף.

— איך בין עס. איך בין דער דיכטער און כ׳האָב גענידערט צו אייך הערן דעם עכאָ פון דעם ליד.

— ניין, דו ביסט עס נישט. אונדזער דיכטער איז אַ יונגעטשקער מיט פּ־ייל־עכע לאָקן, מיט הייטערע אויגן.

און ברומענדיק אַ ליד — דאָס ליד פון אַלטיטשקן — אַנטלויפֿט דאָס קליינע מיידל.

צונויפֿשטויס פון אייביק פֿאַטאַלער קעגנזאַץ: דאָס אויסגעטרוימטע און דאָס ווירקלעכע.

דאָס אייביק טרויעריקע און טראַגישע: דאָס אַלט ווערן פון קערפּער, ווען דער גייסט איז נאָך פריש און שטאַרק.

דער דיכטער וואָגלט. אומעטום הערט ער אַרויסשאַלן זיין ליד. זיין ליד איז אין אַלעמענס מויל — ער אַליין, דער שעפער, דער זייגער — פאַרלאָזן און פרעמד.

און שוין קומען די גרויע שאָטנס, די קאָשמאָרן און דער שטיין — דער פאַר־קערפּערער פון וועלט־וויי — און ווילן זייגן זיין בלוט און ווילן אים נעמען אין זייער שויס.

דיכטער, זינג אונדזער ליד — דאָס ליד פון אייביק־צער און אייביק־וויי.

— ניין! איך בין דער דיכטער פון פרייד!

און דער שטיין — דער אויסדרוק פון צער — שטאַרט אים אָן מיט זיינע קאַלטע, טריבע אויגן. אָ, דיכטער, קיין אויסוועג נישטאָ, מוזט שוין נידערן אין מלכות פון צער. — קאָנסט זיך ראַנגלען — נאָר דער תהום ציט. און קיין פריילעכע תהומען זענען נישטאָ.

און דער דיכטער וואָגלט. און ווי יעדער, מיינט ער, אַז זיין וועג איז ניי און אומבאַטראָטן — און דער וועג איז אַלט. אַלט און אייביק, ווי די מעלאָדיע פון דער וועלט און עס קומט שוין די אָנערקענונג. און די מלכים און האַרן און חשובע מענער גיבן אים אָפּ גרויס כבוד. און דאָס האַרץ פון דיכטער טרויערט. און מען שטעלט אים ביים לעבן אָ דענקמאָל. און קינדער קומען און פלעכטן זיך צונויף אין אָ קראַנץ און טאָנצן אַרום דענקמאָל — און פאַרן דיכטער איז זיין דענקמאָל אָ שטאַרער שטיין — און ער שפּאַרט אָן זיין מידן אַלטן קאָפּ אָן אים.

דאָס פאַטאַלע!

און עס געשעט, ווי עס געשעט אין הייַנעס באַלאַדע וועגן פערסישן דיכטער צוויי אַרונות ווערן געטראָגן, פון איין זייט קומט דעם קעניגס אַרון מיט מתנות פאַרן דיכטער און כל טוב — און פון דער אַנדערער זייט, פירט מען דעם אַרון אָן אָ לוויה ציט...

צו שפּעט — דאָס אייביקע פאַטאַלע!

האַלפּערן איז אָ דיכטער. נישט געקוקט דערויף, וואָס דער לייט־מאָטיוו — דאָס געגראָמטע ליד — איז נאָיוו און שוואַך. דאָס אַרומיקע — די אַטמאָספער איז שטאַרק און ערלעך. און די סצענע מיטן מאָלצייט לכבוד דעם דיכטער איז שיין און געראָטן. און די באַגעגענישן — די פאַטאַלע באַגעגענישן, ווען די וועגן קרייצן זיך שוין — מוסטערהאַפט!

*

אָ צווייט ווערק — „פאַמיליע בראָמבערג".

דאָס פראָבלעם פאַרעלטערט. אָן אַסימילירטע שטוב, שמד, נאַציאָנאַלער גייסט, אַוועקגייענדיקע קינדער און די מוטער —

אָבער ווי אָזוי די קינדער גייען אַוועק — ווי שטיל און בנעימותדיק די מוטע־לעבט איבער דעם איבערבראָך.

און דער „משומד" — דער שיכור־לייטענאַנט, וואָס רימט זיך שיכורערהייט, אָז פאַר אים איז אַלץ איינס — אָ ייד — אָ נישט־ייד — אויך דאָ איז פאַראָן אָ באַוווּנדערנ־דיקע בינע־קענטעניש און עכטקייט!

נאָר ווי געזאָגט — פאַרעלטערט.

די פאַרעלטערטע הייערמאַנס און זודערמאַנס קאָנען נאָך האָפן ביי אונדז געשפילט צו ווערן — צו אַ יידישן איז מען שטרענג!

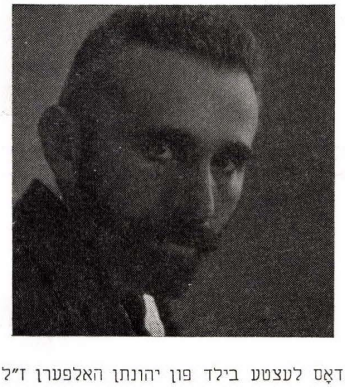
*

מיר האָט זיך געמאַכט צו לייענען נאָר אַ קלייגעם טייל פון זיינע ווערק, נאָר פון דעם ביסל האָב איך דעם איינדרוק — און דער איינדרוק איז שטאַרק — אַז מיר האָבן דאָ צו טון מיט אַן אויסגעשפראָכענעם געבוירענעם דראַמאַטורג!

געוויס, יענדזשעוו שטערט אַ ביסל. פאַראַן אין די זאָכן אַ ביסל פראָווינציאַליזם, פאַרעלטערטקייט און נאַיוויטעט — אָבער אין דעם פאַל איז עס אַ ריין אויסערלעכע זאַך, וואָס קאָן ווי אַ שטויב אַראָפגעווישט ווערן. דער קערן איז געזונט. עס איז דאָ אַן ערלעך געפיל, אַ טיפער ווייַ, ווועלט־ווייַ. און עס איז ווי אַרויסגעווינט און אַרויס־געזונגען. מען פילט דאָ בחוש: דער יידישער אָט געטרייַ עוסק געווען אין זיין אַרבעט, אַן זייטיקע כוונות. אַ ווידוי, אַ לינדערונג פון ווייַ. אַ לעבן, וואָס רייסט זיך צו דער־פריי, ריזלט אַזוי אַדורך צווישן די ציילן. עס איז דיכטונג!

און דאָך, די ווערק פון אַ יהונתן האָבן זיך געוואָלגערט און וואָלגערן זיך נאָך איצט און מען האָט אַפילו נישט געפונען קיין צייט איבערצולייענען זיי.

דאָס פאַטאַלע.

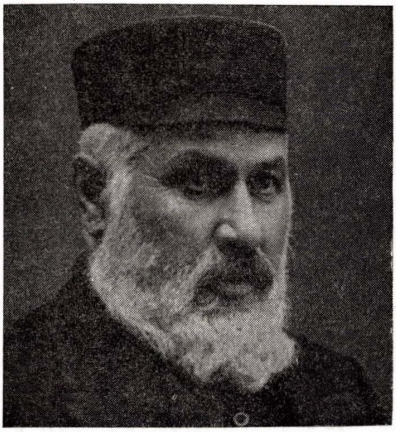
דאָס לעצטע בילד פון יהונתן האלפערן ז״ל
(אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה).

י. מ. גיימאַן ז״ל האָט נאָך אין יאָר 1922 באַדויערט וואָס אַזעלכע וויכטיקע כתבים ווי יהונתן האַלפערנס ווערק „וואָלגערן״ זיך נאָך.

אין אַ געשפּרעך מיט מיר וועגן זיין פאָטער, האָט זיין איינציקער זון, וואָס איז געבליבן לעבן, ד״ר יחיאל האַלפערן, מיר דערציילט, אַז די כתבים פון זיין באַגאַבטן פאָטער, זענען פאַרלוירן געגאַנגען אין חורבן־וואַרשע, אין די שרעקלעכע היטלער־יאָרן. פון אים איז געבליבן געדרוקט — זיין ערשטע דראַמע „שיינדעלע״ און דער אייגנאקטער „מוטער און זון״ און אין כתב־יד: אַ באַנד לידער און די דראַמאַטישע פאָעמאַ „דער אַלטער דיכטער״.

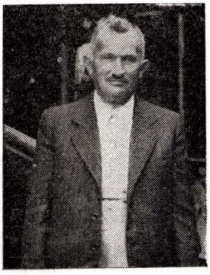
צוויי קינדער פון יהונתן האלפערן ז״ל, ישראל און טובה הי״ד, זענען אומגעקומען אין וואַרשעווער געטאָ דורך היטלער׳ס באַנדעס.

ש. ד. ירושלמי

ר׳ יעקב האַראַוויץ ז״ל

אחד מנכבדי העיר, שעשה הרבה לפיתוח התעשיה בינדז׳יוב (פרטים במאמרו של מ. הורוביץ — זכרונותיו על ינדז׳יוב בעבר), נפטר לפני המלחמה והובא לקבר־ישראל בבית־העלמין שבינדז׳יוב בכבוד גדול.

בנו יקותיאל הורוביץ הי״ד

(פרטים עליו במאמריהם של ש. גרינברג, מ. הורוביץ מ. שלדזיק ועוד).

תמונת אשתו סלה (לבית ברסלר) הי״ד

כשהיא שוכבת בבית־החולים ב„גיטו״־ינדז׳יוב ועונדת את הסרט „יהודיה״ מעוטר ב„מגן־דוד״

ר׳ משה וורגון הי״ד

אחד מעמודי־התוך של היהדות הדתית־לאומית בינדז׳יוב ונציגה בכל המוסדות הציבוריים והכלכליים שבעיר. ומגדולי וחשובי הסוחרים. פרטים עליו במאמריהם של ע. בר, מ. הורוביץ ומ. שלדזיק ועוד.

ישראל גורטמאן
קרית־ביאליסטאָק

ר׳ חנוך העניך וואַקסבוים ז״ל

ר׳ חנוך וואַקסבוים, אַדער ווי מ׳האָט אים זייך גאַנץ לעבן געהייסן — ר׳ העניך וואַקסבוים — איז געבוירן געווארן אין יאָר 1876 אין בילגאָראיי (לובלינער גובערניע) אין אַ שטרענג חסידישער שטוב און ווי דער שטייגער, נאָך אַלס יונג בחורל מיטגעפאָרן מיט זייך פאָטער קיין גער צום רבין, זאָל לעבן.

לויטן מנהג, וואָס האָט געהערשט אין אַמאָליקע יאָרן, אין די חסידישע קרייזן בכלל און ביי די גערער חסידים בפרט, האָבן טאַטעס, וואָס האָבן פאַרמאָגט קינדער, וואָס זענען געווען געבענטשט מיט תורה און חסידות אין אַ גרויסער מאָס, מיטגענומען די קינדער צום רבין צוליב צוויי כוונות.

ערשטנס — דער בחור זאָל געניסן פון רוחניות, זען דעם רבין, הנאה האָבן פון זיין הייליקער התנהגות ביים דאַוונען, ביים פירן דעם „טיש" און הערן טאָקע זיינע חסידישע תורות און, צווייטנס, געפינען פאַר אים אַ תכלית אויך אין גשמיות... ער זאָל נושא־חן זיין ביי אַ לייטישן חסיד, וואָס זוכט דאָרט אַ בחור אַ תכשיט, ער זאָל אים נעמען אַלס איידעם פאַר זיין בת־יחידה, חתונה מאַכן די קינדער, געבן קעסט און דער איידעם זאָל זיצן און לערנען אין דאגת־פרנסה.

אויב אַ ייד אַ חסיד האָט געוואָרפן אַן אויג אויף אַזאַ בחורל, האָט ער קודם־כל געפרעגט אַן עצה ביים רבין, און ווען ער האָט באַקומען זיין הסכמה, האָבן ביידע חסידים צווישן זיך אַרומגערעדט דעם „ענין", און אַז מ׳איז געקומען צום עמק־השוה, האָט מען געמומען דעם רבינס ברכה און דאָס בחורל איז, צו מזל, אַהיימגעפאָרן אַ חתן, אַמאָל מיט אַ גאָלדענעם זייגער און מערסטנס מיט אַ ווילנער ש״ס, אַ מתנה פון מחותן.

אויף אונדזער העניכל האָט געווארפן אַן אויג דער יענדזשעווער חסיד און שיינער ייד „ר׳ אַלתר דער גרויסער", ווי מען האָט געפון דעם יענדזשעווער הויפט־שוחט, און דאָס 17יאָריקע בחורל האָט מיט מזל חתונה געהאַט מיט ר׳ אלתרס טאָכטער, פערל, און זיך באַזעצט אין יענדזשעוו.

ליידער, האָט די גרויסע טיפוס־עפידעמיע, וואָס האָט אַמאָל געהערשט אין יענדזשעוו,צווישן אירע קרבנות אויך אַוועקגעריסן דאָס יונגע ווייבל, פערל ז״ל.

ר׳ אלתר האָט נישט געווואָלט פאָרלירן, צוזאַמען מיט זיין טאָכטער, אויך דעם באַליבטן איידעם און מיט אַ צייט שפּעטער האָט ער אים געגעבן זיין צווייטע טאָכטער, ברכה ז״ל, כדי ער זאָל פאָרבלייבן אין זיין משפחה.

ר׳ העניך האָט געווווסט, אַז „תורה איז די בעסטע סחורה", אָבער ער האָט אויך

געדענקט דעם כלל, אז „אם אין קמח, אין תורה", און טאָקע געגומען פירן גרויסע האַלץ־געשעפטן, בשותפות מיט ר׳ ישׂראל ראָזענבערג און ר׳ העניך טייטעלבוים ז״ל. זיי האָבן דאָס האַלץ געשניטן אין טאַרטאַק פון ר׳ בונם וועדיגער ז״ל, דעם פאָטער פון ר׳ מרדכי יוסף וועדיגער ז״ל.

ר׳ בונם ז״ל, וואָס האָט חוץ לומדות און חסידות אויך געהאַט אַ גוטן חוש־הריח און ער האָט דערפילט, אַז דער יונגער חסידישער האַלץ־סוחר באַזיצט גרויסע פּעיקייטן אין עולם המסחר, האָט אויף אים משפּיע געווען, אַז ער זאָל פאַרלאָזן דאָס האַלץ־געשעפט און איבערגיין אַרבעטן ביי אים אַלס געשעפטספּירער ביים בוי פון דער גרויסער מאַדערנער מיל אויף דער פּינטשעווער גאַס.

די געשעפטן פון דער משפּחה וועדיגער זענען כסדר געוואַקסן און ר׳ מרדכי יוסף וועדיגער ז״ל איז געווארן דער אייגנטימער נישט נאָר פון דער נייַ־געבויטער מיל, נאָר אויך פונעם טאַרטאַק, אייזן־גיסעריי און פון דער שטאָטישער עלעקטרישער סטאַציע.

דער באַגאַבטער ר׳ העניך וואַקסבוים ז״ל איז ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, געווען דער לייטער פון אָט די אַלע גרויסע אונטערנעמונגען.

ר׳ מרדכי יוסף וועדיגער ז״ל האָט זיך תמיד באַמיט צו באַשעפטיקן אין זיינע אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען אַלס בעאַמטע יונגעלייט בלויז גערער חסידים, און אויך ר׳ העניך ז״ל — אַליין אַ גערער חסיד, האָט געהאַט פאַרשטענדעניש דערצו און זיך באַמיט זיי צו פאַרוואַנדלען פאַר גוטע און נוצלעכע בעאַמטע אין די גרויסע געשעפטן, פאַר וועלכע ער האָט געטראָגן די פאַראַנטוואַרטלעכקייט פאַר די בעלי־בתים.

ר׳ העניך איז געווען אַ שאַרפער גערער חסיד, אָבער גלייכצייטיק האָט ער געהאַט פאַרשטענדעניש פאַר די באַדערפענישן פון דער יוגנט. ער איז נישט געווען קיין סתם פאַנאַטיקער, געפונען צייט אויך צו לייענען די יידישע פרעסע און די מאַדערנע ליטעראַטור און זיך באַצויגן מיט טאָלעראַנץ צו דער ציוניסטישער באַוועגונג און נישט געשטערט זיינע קינדער זיך אַקטיוו צו באַטייליקן אין דער ציוניסטישער און קולטורעלער אַרבעט, ווי עס האָבן געטאָן אַנדערע גערער חסידים.

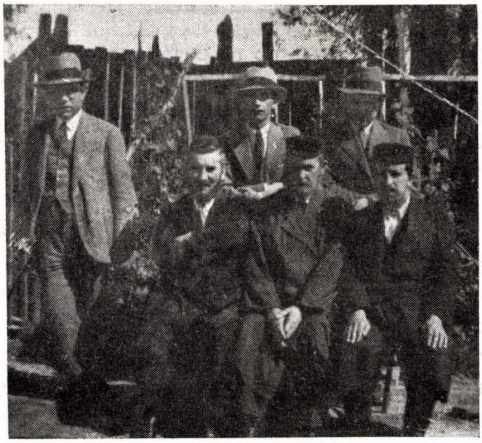
זייענדיק אַ גרויסער תלמיד־חכם און דערצו אַ מומחה אין די אינדוסטריעלע און האַנדלס־קרייזן, איז ר׳ העניך וואַקסבוים ז״ל אויך געווען הויפּט־בורר ביי די פאַר־וויקלסטע און שווערסטע סכסוכים צווישן סוחרים און פאַבריקאַנטן. זיינע באַשלוסן זענען תמיד געווען אָביעקטיוו און על פּי רוב צופרידנגעשטעלט ביידע צדדים.

אַ באַזונדערס גוטע באַציאונג האָט צו אים געהאַט ר׳ מרדכי יוסף וועדיגער ז״ל, וועלכער האָט צו אים געהאַט דעם גרעסטן צוטרוי, און נישט איין מאָל דערמאָנט, אַז „אַ דאַנק העניכס עצות" האָט ער מצליח געווען אין זיינע געשעפטן און מאַנכעס מאָל דערגרייכט צום מאַקסימאַלסטן דערפאָלג.

אייַנער פון זיינע בעסטע ידידים איז געווען דער יענדזשעוועך מורה־הוראה, דער גרויסער למדן און פייַרדיקער גערער חסיד, ר׳ שמשון (שמשי) בירענשטאָק ז״ל, וועלכער איז געווען ביי אים אַן אָפטער בן־בית. זיי ביידע האָבן תמיד עוסק געווען אין דברי תורה און חסידות און אַלע אַרומיקע בעאַמטע פון מיל, אויך חסידים און למדנים, האָבן זיך אַרומגעשטעלט און שטאַרק הנאה געהאַט פון די צוויי תלמידי־חכמים, וואָס נאָר אייַנער פון זיי, ר׳ שמשון ז״ל, איז געשטאָרבן אין דער מלחמה און געקומען צו קבר־ישׂראל.

די „אגודת ישׂראל", צו וועלכער ר׳ העניך ז״ל האָט געהערט, האָט געוואָלט אים

האָבן אַלס איר פאַרטרעטער און אַפילו אים פאַרגעלייגט דעם אָמט פון פּרעזעס פון דער יידישער קהילה אין יענדזשעוו — וועָן איר פאַליטישער צוזאַמענשטעל האָט דאָס דער־מעגלעכט — אָבער ער האָט עס קאָטעגאָריש אָפּגעוואָרפן, נישט וועלנדיק זיך אַנגאַזשירן אין פאַרטיי־סכסוכים.

זיצן (פון רעכטס צו לינקס): ר׳ בנימין וועדיגער (לעבט אין ישראל), ר׳ העניך וואַקסבוים הי״ד און ר׳ אברהם יוסף שפילבערג הי״ד. שטייען: ל. טאַרבעצקי הי״ד, משה וואקסבוים (לעבט אין אָמעריקע) און יצחק שפילבערג הי״ד.

ר׳ העניך וואַקסבוים ז״ל האָט געווינט אינעם מיל־הויף צוזאַמען מיט זיין פרוי און קינדער, וועלכע ער האָט דערצויגן אַלס גוטע יידן און מענטשן. ביז דער צורר היהודים היטלער ימח שמו וזכרו, האָט אַרויסגעריסן דעם שיינעם יידישן בוים, צוזאַמען מיט אַלע יענדזשעווער ייד און זיי אומגעבראַכט אין די טרעבלינקער גאַז־קאַמערן.

פון דער פאַרצווייגטער משפּחה וואַקסבוים האָבן זיך געראַטעוועט בלויז צוויי זין, משה, וועלכער ווינט אין אָמעריקע און לייב, וואָס ווינט אין ישראל און איז אַקטיוו אין ארגון עולי ינדז׳יוב בישראל און אויך אין ועדת־הספר פון אונדזער יזכור־בוך.

גאָט! שטראָף די רוצחים פון אונדזער פאָלק!

חיים יהושע ווילאגע ז״ל

מיאמי־ביץ

ר׳ הירש נתן ווילאגע ז״ל

עס וואָלט געווען אַ גרויס אומרעכט פון מיר, נישט צו פאַראייביקן זיין נאָמען אין אונדזער יזכור־בוך.

מיין פאָטער, ר׳ הירש נתן ווילאגע ז״ל, איז געווען איינער פון די געציילטע באַרימטע בדחנים אין פוילן און איז געווען באַליבט אין די חסידישע קרייזן, וואָס האָבן באַוווּנדערט זיין לומדות און זיין „אויסטייטשן" פאַרשידענע חסידישע תורות, אויף רבנישע אָדער רבייאישע חתונות.

כ׳גדענק, ווי ער האָט מיך, נאָך אַלס קינד, מיטגענומען אויף אַ רבנישער חתונה. דער גרעסטער טייל פון די מחותנים זענען געווען „כלי־קודש", אַלע אין זיידענע קאַפאָטעס און מיט גרויסע שטרײַמלעך אויף די קעפּ.

בשעת דעם „באַזינגען" דעם חתן, ווי אויך ביים טיש, בשעת דער סעודת־מצוה, האָט מיין טאַטע ז״ל געזאָגט בדחנות, אָבער פון אַ באַזונדערן שטייגער. ער האָט ממש געשפּרודלט מיט מאמרי חז״ל און אַרויסגעווי־זן אַ גוזאַלדיקע בקיאות אין תנ״ך, תלמוד, מדרשים און גמטריאות אַן אַ סוף, וואָס האָבן באַווי־זן אַז דאָס פאַרלאַ איז אַ זיווג מן השמים און אַז דער זיווג וועט עולה יפה זיין. ער האָט אַזוי מצליח געווען, אַז נאָכן פאַרענדיקן האָט אַ באַרימטער רבי אים צוגערופן, געדאַנקט און געבענטשט אים, ער זאָל זיין גאָנץ לעבן זוכה זיין משמח זיין ייִדן מיט זיין בדחנות.

יענדזשעוו איז זעלבסטפאַרשטענדלעך געווען זיין שטענדיק ווויז־אַרט, אָבער ער איז כמעט דאָס גאַנצע יאָר (חוץ ספירה־צייט און די „דריי וואָכן") אַרומגעפאָרן איבער גאַנץ פוילן, ער פלעגט מיט זיך נעמען צווויי וואַליזעס — אין איינער האָט ער געהאַט זיינע געווײַנלעכע מלבושים און וועש און אין דער צווייטער — קליידונג פון פאַרשידענע טיפּן, דערונטער אויך די הלבשה פון אַ „יידישן פּריץ".

ווי אַזוי איז מיין פאָטער געקומען קיין יענדזשעוו, אַז בסך־הכל איז ער גאָר געווען אַ וואַרשעווער? טאָ הערט אַ מעשה:

מיין פאָטער האָט געלערנט ביים לוקאָווער רב ר׳ ירחמיאל משה מינצבערג אַלס ישיבה־בחור און ווען דער לוקאָווער רב ז״ל איז געווארן דער ערשטער יענדזשעווער רב, האָט ער אים מיטגענומען מיט זיך און ער האָט דאָ ביי אים ווייטער געלערנט.

מיט אַ יאָר שפּעטער איז צום רב אַריינגעקומען ר׳ עקיבא בעקער, וואָס איז דאָן געווען שוין אַ ייִד אַ גביר און אים געבעטן, אפשר האָט ער פאַר אים אַ „גוטן בחור", וועלכן ער וויל נעמען אַלס חתן פאַר זיין טאָכטער. דער רב האָט אים געראַטן נעמען מיין פאָטער פאַר אַן איידעם, אַזוי אַרום איז מיין פאָטער געווארן אַ יענדזשעווער תושב.

די משפּחה אונדזערע איז ב״ה כסדר געוואַקסן, און ווען כ׳בין אַלט געווארן 18 יאָר, האָב איך פאַרשטאַנען, אַז עס איז שוין כדאי זיך אַרויסצולאָזן אין דער גרויסער וועלט. כ׳בין אַוועק קיין פאַריז און פון דאָרט קיין אַמעריקע. ווען כ׳האָב מיך געדאַרפט שטעלן צום מיליטער־דינסט בין איך צוריקגעקומען קיין יענדזשעוו, כדי מיין פאָטער זאָל נישט דאַרפן באַצאָלן די שטראָף פון 300 רובל (דאָס איז געווען די שטראָף, וואָס די רוסישע

רעגירונג האָט געגומען פון די, וואָס האָבן זיך נישט צוגעשטעלט צום מיליטער־דינסט).

מיין פאָטער איז מיט מיר געפאָרן צום ביאַלאָבזשעגער רבין, ר׳ שרגא יאיר ז״ל, כדי זיך באַראַטן מיט אים וועגן מיין פּריזיוו.

דער רבי האָט מיר געגעבן „שלום־עליכם״ און געזאָגט: „דו האָסט געטאָן אַ גרויסע מצוה — מקיים געווען די מצוה פון כיבוד אב, קומענדיק אַזש פון אַמעריקע, דערצו טראָגסטו דאָך בריליַן. דו וועסט געווויס באַפרייט ווערן!״

די ברכה איז טאַקע מקוים געוואָרן (כ׳האָב באַקומען אַ „בלויען בילעט״, וואָס באַפרייט פון מיליטער־דינסט) און נאָך אַ קורצער צייט בין צוריקגעפאָרן קיין אַמעריקע.

שפּעטער זענען מיינע עלטערן אויך געקומען קיין אַמעריקע, ווו מיין פאָטער ז״ל איז געשטאָרבן.

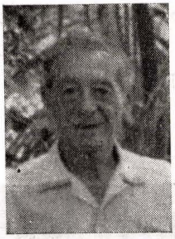

די משפּחה פון ר׳ הירש נתן ווילאָגע ז״ל אין אַמעריקע.

צווישן זיי, אויך זיין פאַרשטאָרבענער זון, חיים יהושע ז״ל — דער שרייבער פונעם ארטיקל.

ישראל גורטמאַן
קרית ביאַליסטאָק

חיים יהושע ווילאגע ז״ל

מיר האָבן באַקומען די טרויעריקע ידיעה, אַז אין מיאַמי־ביטש איז נפטר געוואָרן אייניער פון די אָנגעזעענע טוער פון יענדזשעוועך לאַנדסמאַנשאַפט אין אַמעריקע חיים־יהושע ווילאגע ז״ל.

ווי דער שטייגער איז געווען מיט 60 יאָר צוריק אין די פוילישע שטעטלעך, האָט אויך חיים־יהושע ווילאָגע, וועלכער שטאַמט אַליין פון אַ בעל־הבתיש חסידישער שטוב, געפונען זיין אָרט אין בית־המדרש ביי דער גמרא.

אין זיינע זכרונות, וואָס ווערן געדרוקט אין יענדזשעוועך יזכור־בוך, דערציילט דער נפטר אַ סך וועגן דעמאָלטיקן יידישן לעבן און וועגן די בית־המדרש־בחורים, וועלכע האָבן פאַרברענגט אין תורה, אָבער קיין פערזענלעכע צוקונפט איז פון דעם נישט געווען.

ווי אַ סך אַנדערע, האָט ער פאַרלאָזט די בית־המדרש־באַנק, אַן אַ פאַך, אַן אַנדער שפּאַר אין ווירקלעכן לעבן פאַרלאָזט יענדזשעוו אין יאָר 1906 און אַוועק מיטן גרויסן עמיגראַציע־שטראָם, וואָס איז דאָן געגאַנגען קיין אַמעריקע.

ווי אַנדערע, האָט אויך ער מיטגעמאַכט דעם שווערן לעבנס־וועג פון אַ „גרינעם״, אַן שפּראַך, אַן אַ פאַך, אין אַ נייער פאַר אים וועלט.

ער האָט אָבער אויף קיין איין מינוט נישט איבערגעריסן מיט זיין אַמאָליקער היים, מיט די איבערלעבונגען אין בית־המדרש, און אין זיינע זכרונות קומען צום אויסדרוק די שוועריקייטן, אָבער דאָך ערלעכע יוגנט־יאָרן אויף דער בית־המדרש־באַנק אין יענדזשעוו, איז ער דערפאַר געווען צווישן די גרינדער פון יענדזשעוועך רעליעף אין אַמעריקע, כדי ווייטער צו ציען די גאָלדענע קייט פון נעכטן.

די ידיעה וועגן אומקום פון דער יענדזשעוועך יידישער באַפעלקערונג צווישן די 3 מיליאָן יידן אין פוילן, האָט אים צעבראָכן, אָבער ער האָט זיך געשטעלט אין דער ערשטער ריי צווישן די יענדזשעוועך אין אַמעריקע, וועלכע האָבן אָנגעהויבן באַקומען ידיעות פון אייניצלנע יענדזשעוועך, וואָס זענען געראָטעוועט על פי נס פון די מער־דערישע היטלער־העניט, אין די לאָגערס, פאַרטיזאַנען, פראָנט־קעמפער און אנד. און ער מיט די אַנדערע חברים פון רעליעף האָבן אָנגעהויבן רופן די יענדזשעוועך אין אַמע־

ריקע טראָגן אַ טרייסט־וואָרט און הילף, אין וועלכער די שווער געליטענע האָבן זיך אַזוי געגייטיקט.

איך געדענק, ווי מיר יענדזשעווער אין פוילן, באַלד נאָכן אומגליק, זענען דערמו־טיקט געוואָרן דורך די ווּאַרעמע אָפּרופן פון יענער זייט ים. מיר אַלע זענען צוריקגעקו־מען מאַטעריעל, פיזיש און גייסטיק רואינירט. דער געדאַנק, אַז מען טראַכט וועגן אונדז, האָט געגעבן אַ שטויס אָנצוהייבן אַ ניי לעבן...

דער יענדזשעווער רעליעף אין אַמעריקע האָט געזאַמלט קליידער, שפּייז און איבערגעשיקט די יענדזשעווער, וואָס זענען געראַטעוועט און נאָך געוועזן אויף דער פאַרשאָלטענער דייטשער ערד ווי אויך אין פוילן, עסטרייך, איטאַליע. אויך וועזן מיר האָבן באַשלאָסן דאָ, אין ישׂראל צו פאַראייביקן דעם אָנדענק פון די יענדזשעווער קדושים דורך צוגרייטן מיטלען אַרויסצוגעבן אַ יזכור־בוך, האָט חיים יהושע ווילאָגע ז״ל זיך געשטעלט אין אַקטיוווער דינסט פאַר דעם צוועק. טראָץ זיין עלטער, האָט ער געווידמעט אַ סך צייט, כדי צו העלפן זאַמלען מאַטעריעלע מיטלען. אַליין געשריבן פאַרן יזכור־בוך און אָפּגע־היטן, אַז עס זאָלן נישט פאַרלוירן גיין די זכרונות פונעם אָמאָליקן אַזוי שווערן אָבער דאָך פולבלוטיקן יידישן לעבן אין יענדזשעוו.

זיין גאָטזעליקער פאָטער ר׳ הירש־נתן ווילאָגע ז״ל, איז געווען אין יענדזשעוו פון די ערשטע ציוניסטן. פאַרטזעצענדיק דעם פאָטערס טראַדיציע, האָט אויך ער טיף ליב געהאַט ארץ־ישׂראל און זיין חלום איז געווען צו באַזוכן די יידישע מדינה, און ער האָט געהאַט די זכיה צו זיין אין לאַנד דעם פאַראַנגענעם זומער מיט זיין פרוי. געפרייט זיך מיט דער אָנטוויקלונג פון דער יידישער מדינה, אַרויסגעטראָטן אויף אַ צוזאַמענטרעף מיט די יענדזשעווער דאָ אין לאַנד מיט אַ וואַרעמען אָפּעל פאַרן יזכור־בוך. ליידער איז אים נישט באַשערט געווען צו זען דאָס יזכור־בוך פאַר וועלכן ער האָט אַזוי פיל האַרץ אָוועקגעגעבן.

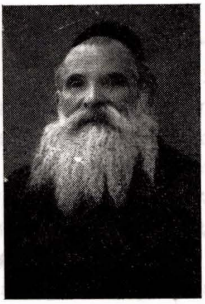
מיר, די איבערגעבליבענע יענדזשעווער אין ישׂראל, בייגן די קעפּ צום אָנדענק פון חיים־יהושע ווילאָגע ז״ל, וואָס האָט אויף קיין מינוט אויף זיין וואנדער־וועג נישט פאַרגעסן דאָס יידישע יענדזשעוו, און שפּעטער אָנגעהאַלטן אַ וואַרעמען קאָנטאַקט מיט דער יענדזשעווער לאַנדסמאַנשאַפט אין ישׂראל און דריקן אויס אַ טרייסט זיין משפּחה און אַלע יענדזשעווער אין דער גאָרער וועלט.

דאָס יענדזשעווער יזכור־בוך וועט אויך זיין די מצבה פאַר די, וואָס דאָס יידישע יענדזשעוו פון אָמאָל איז זיי תמיד ליב און טייער געווען אפילו אין וווייטע מרחקים.

זאָל זיין געהייליקט זיין טייערער אָנדענק.

(ציטירט פון „אידישע צייטונג״)

חדוה מינץ
תל־אביב

א) סבי — ר׳ שמחה בינום ורדיגר הי״ד

סבי הנ״ל, אבי־אבי, זכרון שניהם לברכה, התגורר — עד לשנותיו האחרונות — בינדז׳יוב.

מראהו היה כפני איש פטריארכלי מהמאה הקודמת.

אם כי היה סוחר יערות גדול ובעל עסקים ובתי־חרושת מרובים, היה אצלו העיקר — עולמו הרוחני — תורה ומצוות ומעשים טובים.

הוא השקיע מאמצים רבים בחינוך הבנים ואמנם, זכה להעמיד דור של תלמידי־חכמים, ומצא סיפוק רב, כאשר ראה אצל בניו, את ההמשך של עולמו הוא.

משהגיעו בניו ובנותיו לפרקם, חיפש ומצא עבורם בני ובנות־זוג, לא מבתי העשירים, כפי שהיה נהוג בימים הם, אלא, מגדולי הרבנים והאדמו״רים שבדורו.

אף שהיה תלמיד־חכם גדול וחסיד ותיק, הקפיד, הקפדה יתירה, על לבושו והופעתו עשתה תמיד רושם על כל רואיו, שראו לפניהם זקן, מהודר בזקנתו ושופע רעננות ופקחות.

כיצד סבל והגיב על גזירותיו של היטלר ימ״ש, ראיתי במו עיני כשהייתי אתו בינדז׳יוב, עם פרוץ מלחמת־העולם השניה.

בימים ההם, בצאתו פעם לרחוב, נגשו אליו כמה יהודים מקומיים ויעצו לו, שלא לעבור דרך הרחובות הראשיים, כי ליהודים בעלי זקנים יפים כשלו, נשקפת סכנה מיוחדת להיראות ולהתהלך בחוץ.

ראיתיו אז, כשחזר והסתגר בבית, מבלי להוציא הגה מפיו, הוא היה נראה כאריה זועם, שכלאו אותו בסוגר...

והרי אני זוכרת את סבי זה, כאשר שלט באחוזתו, ממש כמלך, שאינו סובל שום התנגדות בסביבתו, מטיל משמעת חזקה, שעוררה ממש פחד, אפילו אצל ילדיו (כלפי נכדיו ונכדותיו, היה כבר יותר נוח...)

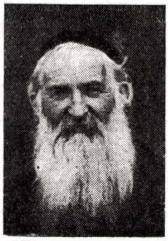
ידועים לי סיפורים שונים על התקופה ההיא, אבל, אינני רוצה להרחיב עליהם את זכרונותי.

והנה, מיהודי גא ואמיץ־לב זה, ניטל חופש־התנועה, נשללה ממנו אפילו, תנועה עלובה בחוצות עירו. היתכן?

אדם, שהיה רגיל, כל ימי חייו, לפקד ולא לציית לאחרים, נאסרה עליו התנועה? אולם, (לפי גירסת הניצולים של ינדז׳יוב) סירב, אפילו, ברגעי חייו האחרונים, להיכנע לפקודה הגרמנית, לצאת מן הבית ולהצטרף למגורשים לכיוון הבלתי־ידוע וכמובן, נורה במקום.

יהי שמו וזכרו הקדוש ברוך לעולמים!

ב) אבי — ר׳ מרדכי יוסף ורדיגר הי״ד

אתחיל במה ששמעתי פעם, מאיש ינדז׳יוב, אדם יקר ומכובד מאד — ר׳ עזריאל אינגבר ז״ל, וזהו הסיפור:

...״אביך, ז״ל, קראני פעם אליו, ובקשני, להתענין במצבו הכלכלי של אחד משכניו (גדול כבוד הבריות — ומשום כך, אינני מפרסמת את שמו...) באמרו כי כפי שהוא שמע, מצבו של הנ״ל בכל רע ושבאו אצלו, כמעט, מים עד נפש.״

דבר זה לא היה ידוע לשום איש, כי הופעתו החיצונית של שכננו זה היתה, כשל אחד העשירים שבעירנו.

ור׳ עזריאל ז״ל הוסיף וסיפר:

״אביך ז״ל מסר לי תרומה הגונה כ״מתחיל במצוה״ והדגיש, שרצונו הוא, שהדבר ייעשה בהשכל ובדעת ושזה יישאר כ״סוד כמוס״.

התרשמתי מאד מן הדבר, בידעי, כי אותו שכן, לא נמנה בין ידידי אביך ז״ל אלא להפך, הוא השתייך למחנה היריבים־הפוליטיים של אביך״.

העזתי לכן ושאלתיו: ״ר׳ מרדכי יוסף! האם ידוע לכבודו יחסו של השכן אליו ולהתנהגותו?״ ועל כך ענני: ״זה דבר המובן מעצמו, שבן אדם, שמצבו ירוד, מקנא בשכנו העשיר, שאינו מרגיש בשום מחסור״ וסיים: ״אני מבקשך: מלא נא את בקשתי זו, אסוף כסף, בצנעה וכמה שאפשר ועזור ליהודי זה כמיטב יכולתך לשפר את מצבו. אבל, אני מבקשך, שלא תגלה לשום אדם על השתתפותי בתרומתי בדבר־מצוה זה״ ור׳ עזריאל ז״ל סיים את סיפורו באמרו: ״התרגשתי והתרשמתי עוד יותר מגדולתו של אביך ז״ל, מטיב נפשו, רוחב לבו וטוהר נשמתו!״.

*

ראיתי בגדולתו, בחדשים הראשונים של מלחמת־העולם השניה, כאשר שהיתי בביתו בינדז׳יוב.

כידוע, פרצה בהלה איומה בימים הראשונים לפרוץ המלחמה, ודרך חלונות ביתנו, ראינו את אלפי האנשים הבורחים על נפשם (ואמנם, היתה הסערה קרובה אלינו מאד)... ידידינו — מבין בני עירנו — באו במרוצה לאבי ז״ל והפצירו בו, שיעזוב, חיש

מהר, את העיר, כי אין כל ספק, שייאסר מיד על ידי הגרמנים, כראש ועד הקהלה היהודית וכו'. הוא נענה לעצתם ויצא בחפזון מן הבית, כשבידו רק התרמיל של ה„טלית ותפילין" שלו, מבלי שהספיקו לרתום עבורו את כלי־הרכב שהיו ברשותנו.

כעבור כמה שבועות, כאשר כל תושבי ינדז'יוב חשבו, שכבר שככו הרוחות, חזר גם אבי ז"ל בערב ראש השנה ת"ש לביתו. כעבור כמה ימים נשמעו, באישון לילה של ליל השבת, כמה יריות בעיר. יתכן מאד, שהיו אלו יריות של פולנים המכוונות לגרמנים, אבל הכובשים חשדו מיד ביהודים ובאמצע הלילה אסרו 11 יהודים — ובראשם את אבי ז"ל, — וכומר פולני אחד כ„ערבים"...

למחרת הלכתי לשלטונות להשתדל בדבר שחרורו של אבא ז"ל ונימקתי את בקשתי, במצב בריאותו הרופף, בגלל מחלת־הלב שלקה בה. הגרמנים הראו לי (היתה זאת רשות צבאית) יחס מאד אנושי ורצון כן לעזור. המפקד, אפילו הוסיף, שמבחינת ה„אינטרס שלהם" יש לשחרר את אבי, לאחר, שבתור בעל בית־החרושת לבירה, שכל התוצרת מיועדת לצבא, נוכחותו שם חיונית כדי שיהיה אחראי כלפי הצבא ולכן הוא מוכן לשחררו מיד.

מחסן בטחנת־הקמח של ר' מרדכי יוסף ורדיגר ז"ל, בשנות מלחמת העולם הראשונה.
בתמונה: קציר־אוסטרי, שמונה כ„מפקח על התחנה" ואשתו, הטוחן ר' שמעון גורטמן ז"ל ושלשה בניו: יהודה, ישראל ויהושע ואליעזר זלצר.

משמסרתי זאת לאבי ז"ל, סירב ליהנות מן השחרור וציוה עלי, להשתדל בדבר שחרור כל האסירים־הערבים, כי אחרת גם הוא לא יצא מן הכלא, שבו הושמו.

בושתי וגם נכלמתי על אשר השתדלתי רק למענו, כי הרי ידעתי את עמדתו במקרים כאלו ולא יכולתי לצפות ממנו גישה אחרת.

עמדתו האיתנה זאת, השפיעה גם על השלטונות הצבאיים הגרמניים וכעבור כמה ימים, שוחררו כולם מבית הכלא.

*

עם פרוץ מלחמת העולם השניה שונו פני החיים תכלית שינוי. אכן, היתה זאת ה״התחלה״ של ״הסוף״ המר, שהלך והתקרב... בני־אדם איבדו, בבת־אחת, את ממונם, בטחונם, כבודם וערכם האמתי ולעתים קרובות — גם את מקומות מגוריהם.

כל ה״יצרים״ הרעים, שהיו טמונים בעמקי לבו של כל אדם, נתגלו ונקרע כל רסן לעצירת ה״יצרים הרעים״ האלה. הכל נעשה הפקר. כל דבר מותר ומוצדק ואין לו בעולמו של האדם, אלא, ה״אני״ שלו, כאילו כל העולם כולו, לא נוצר אלא בשבילו בלבד...

ובאותם הימים הקשים והעגומים האלה, ראיתי שוב את אבי ז״ל בהתעלותו הרוחנית ובמעשיו הטובים, שה״שיא״ שבהם היה, אופיו הנעלה, ביחס לפליטי המלחמה.

בביתנו התאספו אז הרבה קרובים באמת וגם ״קרובים״, רחוקים מאד, וביניהם אפילו אנשים זרים לנו לגמרי, שאחותי תחיה, הביאה אותם עמה מדרך נדודיה.

יחד אתי ועם שני בני, נמצאו אז בביתנו, שלושים איש ואשה וטף!

ובאותו זמן, הרי הגרמנים בזזו מאתנו כמעט את הכל וגם לא ידענו ״מה יולד יום״, כי יצאו נגדנו גזירות שונות ומשונות כמה פעמים ביום. אפילו גם בימים שהיחס ל״סתם יהודים״ הוטב, יחסית, קצת, הרי לנו ולבני־ביתנו, הציקו באופן יוצא מן הכלל. כנראה, שלפי עצת ״הידידים הפולניים״ ושאיפת־הנקמה שלהם, הוחרמו, יום־יום מפעלים שלמים והוצאו מן הבנקים, הכספים שהיו שייכים ליהודים. גם מחסני העצים להסקה והפחמים התרוקנו, לאחר שהכל נלקח מהם...

למרות המצוקה החומרית והנפשית הזאת והמצב המעורפל בכלל, שהלך והשתנה לרעה, כמעט מרגע לרגע, לא עשה אבי ז״ל כל חשבונות מ״מה נהיה?״ ו״איך נתקיים?״, אלא קיבל את כל האורחים־הפליטים בעין יפה ובזרועות פתוחות וקיים בהם את מדת ״הכנסת האורחים״ בצורה נאה ביותר — כפי שהיה רגיל להתנהג כש״הימים כתקונם״. הוא נהיה לאב־רחמן, לכל הפליטים שנהפכו לנודדים ומחוסרי־בית משלהם.

*

בהופעתו הנאה היה תמיד משהו, המעורר כבוד כלפיו וזוכרת אני יום מסוים אחד, כאשר חיילי־היטלר התרוצצו ברחובות עירנו והשתוללו, תפסו יהודים, בעלי זקנים וגזזום בסכיניהם. והנה התקרב חייל גרמני כזה גם לאבי ז״ל אבל הוא לא פגע בו. הסתכל עליו, וכנראה נרתע, ואמר לו: ״לך, אדוגי למספרה הקרובה!״. כנראה, התעוררה יראת־הכבוד כלפיו גם אצל גרמני זה, כי אבא ז״ל היה באמת, שופע חן ויופי. אבל יופיו הפנימי עלה על החיצוני, וכך ניצל מאותה החרפה האיומה של מריטת וגזיזת זקנו.

*

אף על פי, שאבי ז״ל היה נחשב בין הבריות לעשיר גדול, הרי, למעשה, הדבר לא היה כך. למעשה — כל הוצאה יותר גדולה — כגון נשואי בנים, על כל ההוצאות הכרוכות בכך, והנסיעות לחו״ל לשם ריפוי, הכבידו עליו מאד, אבל, דבר זה, לא השפיע על מדת נדיבות לבו, כלפי נצרכים, שלא היתה לה כל גבול.

תמיד ראיתי בביתנו, אורחים שונים, שמרחוק באו, ועמדתי על טיבם רק כאשר גדלתי.

פעם, היה זה איש מכובד שירד מנכסיו ושמצבו הקשה היה עוד בגדר סוד כמוס במקום מגוריו והוא בא, לבקש עזרה וסעד מאבי ז״ל, בכדי שיקימו על רגליו...

ובפעם שניה, הרי זה מעשה בבן־אדם, שבעירו נחשב, עדיין, כעשיר עתיר־נכסים

ולמעשה, הרי אין בידו כלום לצרכי הנדוניא, שעליו לסלק לבתו ושיש להשיאה כדרך הנגידים — וגם זה, בא לבקש עצה ועזרה מאת אבי ז"ל, בכדי שיוציאו ממצוקתו.

וקרה גם הרבה פעמים, שאורחים נכבדים מסוג זה, נשארו בביתנו, אפילו כמה שבועות, עד שאבא ז"ל יכול היה להתפנות מעסקיו, לימים־מספר, בכדי לצאת לוורשה או ללודז', לשם איסוף כספים מרובים, שבהם אפשר יהיה להוציא את הנכבדים האלה ממצוקתם.

לפעמים „הסתתרו" גם בביתנו, במשך זמן ממושך, אנשים מכובדים וסוחרים גדולים, שירדו מנכסיהם והם קרובים ממש למצב של „פשיטת רגל" ויש להצילם מירידתם הכלכלית ולשקמם.

ביתנו המה תמיד מאורחים כאלה ולכלם עזר אבא ז"ל בעזרה שיש בה ממש, והכל נעשה בהשכל־ודעת, בצורה נאה וביד־נדיבה ותמיד למעלה מיכולתו הממשית.

*

לעתים קרובות היו נכנסים יהודים שונים לחדרו של אבא ז"ל, כשבידיהם איזו חבילה שהכילה איזה חפץ שרצו למסרו כעבוט ותמיד ראיתי, שאותם היהודים עוזבים את ביתנו כשהחפץ בידם... ומשיצא אבא ז"ל, כעבור רגעים מחדרו, זלגו עיניו דמעות, שגרמו להן, סיפוריהם של אותם האומללים על מצוקתם. אבא ז"ל לא הסתפק באנחותיו ודמעותיו אלא, שהלווה, לכל אחד מהם, „גמילת־חסד", מבלי לקבל ממנו כל משכון, הוא ידע, כי על ידי מתן הלוואותיו, ללא נטילת משכון, הוא מחזק גם את רוחו של האדם הסובל...

*

בעיירתנו היו רגילים להוסיף, לכל בן־אדם, איזה „כינוי", שהיה כמזבן, לגנותו ולא לשבחו... אבא ז"ל, היה נזהר מכך, בזכרו את דברי חכז"ל כי „כל המכנה שם לחבירו, אין לו חלק לעולם הבא". והנה היה בעירנו יהודי אחד, שהיה עוסק במתן עזרה לאסירים, בכל מה דאפשר, ובשביל כך „הכתירוהו" בכינוי „קוזה" (כך היה נקרא מקום־המעצר בפולנית). פעם נכנס אותו היהודי, שהיה זקוק לאבא באיזה ענין. הודעתיו על כך ומששאלני, מי האיש המחכה לו, עניתי לתומי — ר' יוסל קוזה. ואותו האיש, שישב בחדר, שממנו עניתי לאבא, שמע זאת ונעלב...

משהלך האיש, נזף בי אבא ז"ל קשות והסביר לי את חומרת העוון, של העלבת בני־אדם. מובן, שמאז לא הוספתי לעשות ככה ומאד הצטערתי על החטא, שבו נכשלתי.

*

„יום החמישי" בשבוע, שנקרא כיום ה„ירید" הגדול, היה גם „יומם" של ה„חוזרים על הפתחים", שהיו באים בהמוניהם מכל הסביבה. היו ביניהם „מומחים לשנוררות", שהיו באים עם כל בני משפחותיהם, מתחלקים לפי רחובות העיר ועוסקים ב„שנוררות". ביניהם היו גם רבים שהיו מתחלפים בבגדיהם ובילדיהם המלווים אותם (בכדי „לעורר" רחמנות!) והיו מבקרים בבתי־העשירים, במשך היום, כמה וכמה פעמים.

אצלנו „מונתה" המבשלת על חלוקת הנדבות — חמש אגורות לכל איש ואשה — שפשטו את ידיהם...

למבשלת, שהיתה באותו יום, עסוקה במיוחד בהכנת צרכי־שבת, היה הדבר למעמסה והביטה על כל העניים האלה, בעין רעה ובחשדנות.

פעם, תפסה כמה עניים, שהכירה בהם, שכבר היו במטבח כמה פעמים באותו יום

וקבלו את שלהם. היא הרימה עליהם קול צעקה וגירשה אותם מעל פניה בצעקה: „בוז לכם רמאים!"

במקרה, שמע זאת אבא ז״ל, קרא לה והטיף לה מוסר על שהעליבה עניים אומללים, והסביר לה, שהרי סוף־סוף הם מרי־נפש והתכוונו לזכות, שלא בצדק, בעוד כמה אגורות. ואבא ז״ל הוסיף ואמר לה: „קורה, שסוחרים מסוימים ולא עניים, מנסים לרמות אותי בעסקים גדולים, ואני עובר על כך בשתיקה, כי חטאו של המלבין פני אדם, גדול מנשוא." כמובן, שמעה הנערה להוראה שניתנה לה, וחדלה לגעור בעניים והיתה להם הרווחה!

*

הושפעתי מאד מההווי החסידי שלו, בהיותי עדיין נערה צעירה.

בימי החגים, התאספו בביתנו כרגיל כל חסידי גור שבעיירתנו והנה ראיתי את אבי ז״ל, כשהוא רוקד בלהט חסידי נמרץ, שלוב יד־ביד עם כל הנוכחים כאנשים־אחים, אם כי היה מרחק־רב ביניהם ובמעמד הסוציאלי שלהם. בשעת ה„ריקודים־החסידיים" האלה והשירה החסידית הבוקעת שמים, לא היה כל הבדל בין אדם לחברו — בבחינת „ויעשו כולם אגודה אחת לעבדך בלב שלם"... אם כי היו ביניהם גם עניים מרודים, שמלבושיהם מרופטים וגם לא נקיים ביותר...

באותה שעה, שכח אבא ז״ל — שהיה בכלל מקפיד על הופעתו החיצונית ונקיון בגדיו עד שלא יימצא עליהם רבב כל שהוא — על הכל. שמח עם כולם. בשמחה רבה ובהתלהבות יתירה קיים את מצות „ושמחת בחגך!".

*

אהבה יתירה היתה לו לארץ־ישראל, אם כי לא זכה לעלות ארצה מסיבות משפחתיות. אבל, כאשר מי מילדיו, נשא עיניו לארץ־ישראל, נתן מיד את הסכמתו ועשה זאת בשמחה רבה.

אחרי מלחמת העולם הראשונה, לאחר שהפולנים השתחררו מעולה המשעבד של רוסיה, התבטאה „שמחתם", על שחרור ארצם והקמת עצמאותם הפוליטית — בהשפלת היהודים ואירגון פוגרומים עליהם, כמצות הגנרל הלר, הנודע לשמצה.

אנחנו, אמנם, לא הרגשנו עוד כראוי את האנטישמיות הפרועה, כי בעסקינו עבדו הרבה פולנים וכולם התייחסו אלינו, כמובן, בכבוד הראוי וביחוד, האומנת הפולנית הזקנה שהיתה מאד קשורה אלינו (וגם אנחנו אליה) ברגש חם ועמוק.

יחס כזה מצאתי גם מהמורים והמורות הפולניים אשר למדוני.

אבל, למעשה, שרר יחס כזה, רק לגבינו, ומשום כך, אולי, לא הבחנתי ביחסם האמיתי של הפולנים ליהודים ומה־גם, שהייתי אז עוד צעירה מאד. אולם, בנסיעתי הראשונה ברכבת, נפגשתי עם המציאות המרה — כפי שהתבלטה — לאחר עלייתם של הפולנים לשלטונם העצמי. וכך ראיתי במו עיני, כיצד פולני — משכבת „המשכילים" — התייחס בבוז ובשנאה גלויה, לאחד הנוסעים ברכבת, ש„אשמתו" היחידה היתה שהוא יהודי! הפולני הכהו על ראשו ואמר לו: „מה לך כאן יהודון מלוכלך, לך לך לפלשתינא שלך"... תמונה מעציבה זו השפיעה עלי כל כך, עד שהחלטתי לעלות לאותה ה„פלשתינא", שהיהודי האומלל נשלח אליה על ידי שונאו בנפש...

כשחזרתי הביתה, הודעתי לאבי ז״ל על החלטתי ולהפתעתי הרבה הסכים מיד לכך, אלא, בתנאי, שאתחתן מקודם ושגם בעלי, יסכים לעלות ארצה.

מובן, שעברו עוד שנים רבות, עד שיכולתי להגשים את משאת־נפשי זו.

*

אבי ז"ל עקב בעירנות אחרי התפתחות הארץ. כאשר תיכננתי בידנז'יוב באביב שנת תרפ"ט, את ביקורי בארץ, היה זה בזמן שביצוע הטיית הירדן בנהריים היה בשלב הגמר. הביעותי, שעלי יהיה לבקר במקום הזה, לפני צאתי את הארץ וכי עלי יהיה למסור לאבי ז"ל, דו"ח מפורט על בנין הסכר לניצול כוחות־המים להפקת החשמל. ואמנם, שמח אבא מאד, וההסבר שקבלתי מפי מהנדס מפעל־הירדן (בדיוק יום לפני פתיחת הסכר) עניין אותו מאד.

מלבד התעניינותו הרבה במפעל חדש וכה חיוני זה בארץ־ישראל, הרי גם הוא בעצמו הביא „אור" לעיירתנו, ביסדו — עוד בשנת 1912 — את רשת־החשמל. הוא עשה אז זאת, לא לשם הפקת רוחים בלבד, אלא, מתוך הנאה מעצם פיתוח העיר, על ידי יהודי, מהת־קדמותה הטכנית ומחידוש פני הקיים.

וכך גם היה כאשר בנה את טחנת־הקמח (כמדומני, עוד בשנת 1906). הוא הקים את מפעלו זה, לפי התכנית המודרנית ביותר, ורכש את המכונות הכי־חדישות.

על בקיאותו בשטח הבנייה ועל האוריינטציה המוחלטת שלו, בכל השייך לכך — התפעלו האינג'נרים דאז והללוהו מאד.

*

אם כי לפי השקפותיו הדתיות, לא נמנה על המחנה הציוני, התייחס, בכל זאת, בחמימות, כלפי החלוצים, שהיו בהכשרה בעירנו, העסיק אותם במפעליו (למרות פריון־העבודה הנמוך שלהם) והעלה על נס את סבלותיהם למען ארץ־ישראל ובנינה.

צער רב קינן בלבו על אשר לא זכה להשתתף, בכשרונותיו הנדירים, בפיתוח ארצנו הקדושה.

בקיץ תרצ"ט — כשעמדתי לחזור הביתה, לארץ־ישראל — תיכנן אבא ז"ל את נסיעתו יחד אתי, תחילה כתייר, תוך תקוה, שבמשך הזמן, גם אשתו תבוא אחריו על מנת להשתקע. הוא היה שרוי בשמחה, כי הנה עוד מעט וחלומו יתגשם. אבל, לצערנו, לא נסתייע הדבר. פרצה המלחמה האיומה, ששמה קץ לתקוותיו ולחייו הקדושים.

*

עסקיו הגדולים וטרדותיו המרובות גם בעניני הציבור, לא הפריעו בעדו מלקבוע עתים לתורה והוא למד את שעוריו בערבים ולפנות־בוקר.

אף על פי שהיה רגיל, לזמזם בזמן למודיו, בשקט, כדי שלא להעיר את בני־הבית משנתם, חדר, לא פעם, קולו הערב לחדר־המנוחה שלי והיה לי עונג רב, להאזין לצלצולי קולו הנפלא הזה, שאף פעם לא שמעתי בדומה לו.

בהיותו תלמיד־חכם גדול, בתורה ובחסידות, שאף, לתת גם לבניו חינוך תורני מעולה ולשם כך חיפש ומצא תמיד עבורם מורים מיוחדים, מן המובחרים שבמובחרים, שעלו לו בדמים מרובים, משום שהוא סיפק להם את כל צרכיהם החומריים, ופניו קרנו משמחה ועונג, כאשר זכה לראות פרי־ברכה מעמלו זה.

כמנהג הימים ההם לא לימד את בנותיו תורה, אבל היה עליהן ללמוד את כל הדינים, שעל בנות ישראל לדעתן וגם לעבור, מדי שבת בשבתו, על פרשת השבוע בתרגום ליידיש, שממנו רכשתי גם את היסוד לידיעותי בעברית.

אבי ז"ל התגאה מאד כאשר שמע על התקדמותי בידיעת לשון־הקודש.

בנימין זערדיגער, זון פון באשאפטי נבור אין יגדרוסיניה, ויצט ביחוד מים זון מלמר אין זין חרר אין לערנם א בלאטל נמרא.

ר' בנימין זרדיגר (בנו של ר' מרדכי יוסף הי"ד ואחד מראשי „אגודת ישראל" בישראל) לומד שיעור בתלמוד אצל המלמד המיוחד שלו — ר' יוסף ברוין ז"ל.

*

אצלנו הזדמנו, לפעמים, גם בכל ימות השבוע אורחים עוברי־דרך, אבל בעיקר, רב היה מספר אורחינו, לסעודות שבת ויום־טוב.

אבי ז"ל, קרן משמחה, כשראה, איך העלובים האלה, ניהנים מהמאכלים הטובים, המוגשים להם ביד רחבה ולשביעתם המלאה.

אני זוכרת עדיין את ימי מלחמת העולם הראשונה והאורחים הצבאיים החשובים, ששהו אז בסביבתנו — קצינים וחיילים רוסיים, גרמניים ואוסטריים (כמובן, בתקופות שונות של המלחמה).

היהודי הגרמני — שלא הכיר את ה„אוסט־יודען" — הופתע לטובה, כשנכנס לבית „אוסט־יודע" שכזה, שהיה תמיד בעיניו בבחינת „נחות־דרגא", רמאי, מסכן (כך „תיאר" לעצמו את היהודי, הפולני, הליטאי וכו') והנה ראה לפניו בית נהדר — שאינו נופל בסדריו היפים על ביתו הוא — והשתומם, למצוא בבית כזה הכנסת־אורחים לבבית ואוירה ידידותית כלפיו, שלא פילל לכך מעולם!

כמובן, טושטשו ונעלמו מיד כל המחיצות שבין הקצינים היהודים, בעלי הדרגות הגבוהות והיהודים הפשוטים האלה.

ביחוד ניהנו מביקוריהם בבתים כאלה, החיילים היהודים האוסטריים וההונגריים שנמצאו לפעמים, ביניהם גם בני שלושה דורות (סבא, אבא ונכד), ששירתו יחד בצבא ושמרו בו על זקניהם ופיאותיהם.

בשביל היהודים האלה היה הבית היהודי המסורתי שלנו, למקור עידוד וחיזוק ובמשך שעות רבות, השתעשעו בביתנו, באכילה ושתיה ובשמיעת דברי־תורה וחסידות.

יהודים אלה, שעינוייהם בחפירות שבשדה־הקרב, היו לגבם, כאין וכאפס, בהשוואה לסבלם, על שלא ניתנה להם האפשרות להניח תפילין ושעליהם להתגעל במאכלים אסורים ולהימנע מקיום מצות אכילת מצה בפסח והנה נזדמן להם בית יהודי כשר וישר והם יושבים בו מסובים על ידי שולחן ערוך ל„סדר" של פסח כדת וכדין. הדבר נראה

להם כחלום בהקיץ. הם נרגשים ובוכים מתוך שמחה ואנחנו בוכים עמהם מתוך התרגשות ושמחה כאחת.

כך היה ה„סדר" של אבא ז"ל ב„פסח" שבשנות מלחמת־העולם הראשונה וזכרו עודנו שמור בזכרוני.

*

החוש האסטטי של אבא ז"ל היה מפותח מאד. השולחן היה נערך תמיד, — ובפרט בשבתות וחגים — בקפדנות יתירה — כרצונו של אבא — שאהב את הנוי והסדר היפה.

גם אנחנו הילדים נצטוינו, שלא למהר באכילה ושלא לעזוב את השולחן לפני תום הסעודה.

כמו־כן לא סבל אבא ז"ל „בררנות" בדברי־מאכל ואם מי מאתנו, לא אכל את „המוגש" לו, הוא הזמן מיד לראש השולחן ואבא עצמו האכילו את המאכל שמאס בו ומתוך צלחתו של המבזה את האוכלין. מובן מעצמו, ש„הזמנה" אחת כזו, הספיקה... וכולנו, אכלנו כבר את המאכלים שהוכנו, מבלי להשאיר „שיריים"...

*

אבא ז"ל נהנה מאד גם מהצלחותינו והישיגינו בלימודים חילוניים אשר ראה בהם „צורך חיוני" לעתידנו.

אבל, ביחד עם זה, החדיר בלבותינו, וכמובן גם בי, הערצה מיוחדת לספר ה„תהלים" המופלא, אשר מדי קראי בו מתגלית לפני דמותו הקורנת והיא ניצבת נגדי כמו חיה, ואז, הנני מתייחדת עם זכרו.

אבא ז"ל, הצליח להחדיר בקרבי הרגשה דתית אמיתית, המלווה אותי תמיד.

יהא זכרו הקדוש ברוך לנצח־נצחים!

ג) אחי — ר' יצחק מאיר ורדיגר הי"ד

גם אחי, ר' יצחק מאיר ז"ל היה אדם יקר ובעל נפש טהורה, שאני יכולה להתגאות בו ובמדותיו הנעלות. הוא הלך בדרכי אבינו ז"ל וראוי הוא לציון ולברכה.

עוד בימי ילדותו, הצטיין בלימודיו, בחריפות שכלו ובהתמדתו הגדולה חדר לעמקיה ואוצרותיה של התורה.

מימי נעוריו נתפרסם שמו כ„עילוי" ואם כי לא עלי להעריך את למדנותו ואת בקיאותו הרבה בתלמוד ומפורשיו, אבל, מותר לי לספר, עד כמה הפליאה אותי ידענותו, בבעיות שונות ובשטחים מרובים. לא פללתי לקבל, דווקא ממנו, הסבר לכך, אבל להשתוממותי הרבה, אמר לי פעם: „אין לך דבר שלא תמצאי את מקורו בש"ס, — בתלמוד בבלי וירושלמי". הוא לא למד, אף פעם, באופן שטחי. תמיד שאף והתאמץ, לחדור לעמקותן של כל הסוגיות, שבהן הגה ועסק.

היה ממש תענוג רוחני עילאי, לשוחח אתו, — אם כי קשה היה לדובבו — משום, שבכלל, לא היה „דברן" בצורה המקובלת, כי היה חס על זמנו והשתדל שלא לבטלו, בשיחות־חולין.

אחי ז"ל, היה מחונן בתכונות בלתי־רגילות ועול האחריות היה תמיד לנגד עיניו. ביחד עם זה, היה גם בעל רגש וכל קרוב ורחוק הרגיש זאת בפגישותיו אתו.

הוא היה גם „בעל חשבון" נפלא ועוד בהיותו נער, פתר לי תרגילי־חשבון מאד

מסובכים, שאפילו המורה למתמטיקה, התקשה, לפעמים, לפתרם. מובן מעצמו, שאחי ז"ל, לא השתמש לכך בשיטות המקובלות, משום שאף־פעם לא רצה ללמוד לימודי־חול, כי לא רצה להפריש, ללימודים אלו, מזמנו הנתון כולו ללימודי־קודש.

*

את מצות „כיבוד אב" קיים במלואה ומשהרגיש, שאבינו ז"ל נחלש, נרתם מיד לניהול עסקיו ובכדי להקל עליו, במדה הדרושה, לקח על עצמו את כל התפקידים הכבדים והאחראיים ביותר. הוא נשא בעול כביר ודאג את כל דאגותיו.

אם כי, כלפי־חוץ, היה נחשב כ„בטלן", השתלט עד מהרה על העסקים בצורה מפליאה ממש, למרות זה, שעד אז לא היה לו שום מושג בענינים אלה, כי היה מחוסר כל נסיון בעולם התעשיה והמסחר.

כדאי לציין, שבהרגישו פעם, כי מנהל מפעל־הבירה שלנו גורם הפרעות וצרות למפעל, בידעו כי אנו תלויים בו, לאחר שאין לו חליפין, כמומחה במקצועו, החליט אחי ז"ל, להשתלם באותו המקצוע, בכדי שלא יצטרך להישען על „חסדיו" של אותו המומחה שאינו ממלא את תפקידו באמונה ובמסירות הדרושה.

את השתלמותו במקצוע הנזכר, עשה אחי ז"ל, בשיטה מקורית משלו...

הוא הזמין במינכן את כל הספרות המקצועית והוצאת־הספרים קיבלה על עצמה, לשלוח לו גם את כל ההסברים שיצטרך להם ללימודו זה ולפיענוח ההסברים השתמש במילון גרמני, לאחר שלמד את קריאת האותיות שבו...

לא עבר זמן רב, וה„מומחה להרע" נוכח, שאחי ז"ל מסוגל כבר, למלא את מקומו ואז „חזר בתשובה" והופסקו כל הצרות, שמנהל המפעל גרם להן עד אז...

*

באותו זמן ומתוך רגש האחריות שבו, התחיל להתענין גם בצרכי הציבור (דבר, שהתרחק ממנו כל ימיו) ובראותו מה רבה העזובה בשטח החינוך המסורתי, הקים על יד בית מגוריו, בחצר בית החרושת לבירה, בית־ספר (חדר) „יסודי התורה" לילדי ישראל מבתים דתיים, הזמין מורים משובחים ודאג לקיומם ולכל צרכי בית־הספר ולתקציבו המאוזן.

הוא המשיך בפעולתו זו, עד שבא הצר הצורר והשמיד את הכול, ובתוך זה, — כמובן, גם את יצירתו הרוחנית הזאת!

*

אחי, ר' יצחק מאיר הי"ד, היה איש סגולה „בעולם שהיה ואיננו עוד", חסיד גלהב, שהסתופף בצלו של האדמו"ר מגור זצ"ל. התנהגותו היפה התגלמה במעשי צדקה וחסד, ביראת־שמים למופת ובדביקות בתורה וכל מצוותיה.

במעשיו הטובים האלה, לא בייש את סבו הגדול — את האדמו"ר הראשון לשושלת גור — את בעל ה„חידושי־הרי"ם" — שאת שמו הקדוש והמפואר, נשא בגאון.

חיי הקדושים, הטהורים והמבורכים תמו, יחד עם בני משפחתו — משפחתי, לפי צו עליון, בימים הנוראים, ו' וז' תשרי תש"ב.

תהא נפשו, ונפשות בני־ביתו, צרורות בצרור החיים עד לקץ הימין!

יצחק אברהמי
ירושלים

משה זילברשטיין הי"ד

(קינה על מות גיסי)

יודע אני, כי כל מי שיבוא להעלות את זכרונותיו על יגדז'יוב הציונית, לא יפסח על שמו של משה זילברשיין הי"ד, אשר היה הראש והראשון לכל מצוה לאומית וצבורית בעירנו, מיומו הראשון ועד אחריתו הטרגית.

אבל, כשאני נזכר ב„שם" היקר הזה, אשר ממנו שאבתי את כל ידיעותי בתורה, בחכמת ישראל ובתולדות עמנו וארצנו ואשר הוא הוא ש"דחפני" ממש לארץ־ישראל, הריני מרגיש, שמדי דברי בו, לא אצא ידי חובתי, אם לא אעלה על הכתב, לכל הפחות מקצת מן המקצת מסגולותיו המיוחדות שבהן נתברך וקורטוב ממעשיו הטובים בשביל יגדז'יוב שלנו־שלו וביחוד, בשביל הנוער, אשר שתה תמיד בצמא את דבריו.

משה זילברשטיין הי"ד, הצטיין בידיעותיו הכבירות בכל מכמני הספרות העברית. היו בו שתי הסגולות המיוחדות: „ספוג", שסופג את הכל ו„בור־סיד", שאינו מאבד טיפה. בבקיאותו, בחכמת ישראל לכל ענפיה, הפליא את כל מכיריו ויודעיו.

הוא ידע את התנ"ך וכל מפורשיו, היה בקי בים התלמוד ובחכמת הקבלה, כי הוא עשה ימיו ולילותיו להשתלמות מתמדת ובשקידה רבה. לשם כך יצא גם לאיטליה והשתלם שם גם בשפות זרות ובתרבות העמים.

משחזר ליגדז'יוב ונכנס בה להוראה, היתה משאת־נפשו העיקרית, להאציל מרוחו ומידיעותיו על תלמידיו, שומעי־לקחו ולהשריש בהם את אהבת ישראל וחיבת ציון, שבהן ראה את יסוד־היסודות ועיקר־העיקרים עבור דור־התחיה, שבקרבו פעל ועשה.

מתוך תשוקתו זו לחנך את הנוער לקראת עתידו, לא הסתגר ב„ד' אמות" של „פרוגרמות" וכל התנועות הלאומיות והציוניות בין שהן סוציאליסטיות, ציונות כללית או רביזיוניסטיות, כולן היו כשרות בעיניו, כל עוד שהן עוסקות בפעולות למען גאולת המולדת ובנינה.

בכדי למשוך את הנוער למטרותיו, בכל הדרכים, הקים בעירנו גם קבוצת כדור־רגל, וגם ייסד „להקה דרמאטית" שהציגה, אמנם, את הצגותיה ביידיש, — כי להצגות בעברית לא היו די־כוחות אמנותיים, בעירנו הקטנה. הוא היה גם ממייסדי הספריה ודאג לכך, שהנוער ימצא בה את כל פניני הספרות העברית והיודית, אשר יסייעו לנוער זה להרחבת ידיעותיו ואופקי מחשבותיו.

בהיותו מחונן גם בקול אדיר וחזק (שפיתח אותו, בימי למודיו במילאנו) הקים גם להקת־זמרים, שהודרכו ואומנו על ידו.

כשעליתי בשנת 1926 ארצה אמר לי, בזמן שנפרדתי ממנו, כי אין ערך לעליה, אם האדם העולה אינו מסוגל לתת את כל כחותיו ואפילו חייו, בשביל מולדתו ודרש גם ממני הקרבה אישית כזו.

המשכתי להיות אתו בקשרים שבכתב וגם שלחתי לו ספרי־ההוראה שפורסמו בארץ ושהוא היה מעונין להשיגם. בשנת 1931 עזבתי את הארץ, מטעמי־בריאות, לכמה חדשים ומשנפגשתי עם המנוח, ביקש ממני לספר לו כל פרטי הפרטים מהנעשה בארץ, על חיי הקבוצה, פעולות ההגנה ועל הפרעות בשנת 1929, שזכיתי להימנות בין מגיני ירושלים דאז.

היתה זאת פגישתנו האחרונה ולא זכיתי לראותו יותר, אם כי, בינתיים נתקרבנו גם קרבת־משפחה, לאחר, שלקח את אחותי שושנה, לו לאשה.

התנהלה בינינו חליפת־מכתבים עד לפרוץ מלחמת־העולם השניה.

משפרצה המלחמה והוקמו, ע״י צוררינו ה„יודנראטים" המפורסמים, צירפו גם את גיסי משה זילברשטיין ז״ל כאחד מחברי ה„יודנראט" בינדז׳יוב.

משה זילברשטיין, היהודי־האמיץ ובעל האופי החזק והנאמן לכל בני עירו, לא יכול היה להשתתף ב„מרוץ־השדים", שלשמו הוקמו ה„יודנראטים" בארצות הכיבוש ולכן „נשלח" ע״י ה„גסטאפו", כעבור חדשיים לאחר מינויו זה, ל„מחנה־המות" בדכאו ושם הומת ואפרו הקדוש הוחזר לאחותי...

אחותי שושנה ובתה שולמית הי״ד נלקחו גם הן עם כל יהודי ינדז׳יוב לטרבלינקה ושם מצאו את מותן. ד׳ ינקום את נקמת הדם השפוך!

בית־הספר של צ. פרובולובסקי ז״ל ומצד שמאל (בשורה שלישית) — משה זילברשטיין הי״ד, המורה לעברית באותו בית־ספר.

ישראל גורטמאַן
קרית ביאַליסטאָק

משה זילבערשטיין הי״ד

מיט אַ קורצער צייט צוריק איז אין ישראל נפטר געוואָרן דער לעצטער פון דער גרויסער, פאַרצוויגטער משפחה זילבערשטיין, ר׳ הירש מאיר ז״ל, וועלכער איז אגב געווען דער איינציקער פון דער דאָזיקער משפחה, וואָס האָט זיך גערעטעוועט פונעם שרעקלעכן חורבן.

הירש מאירס עלטערער ברודער איז געווען משה זילבערשטיין הי״ד. ער איז געווען איינער פון די אָנגעזעענסטע ציוניסטישע און געזעלשאַפטלעכע טוער אין יענדזשעוו, און זיין הייליקן אָנדענק זענען געווידמעט מיינע פאַלגנדיקע שורות.

משה זילבערשטיין איז געווען אַ לערער פון יידישער רעליגיע אין די פּוילישע מלוכהשע פאַלקס־שולן און העברעאישער לערער אין דער יידישער גימנאַזיע.

זייענדיק פון זיינע יינגסטע יאָרן אַ גרויסער מתמיד, האָט ער זייער פיל געלערנט תנ״ך, תלמוד און זיינע מפורשים און אויך חסידישע און קבלה־ספרים.

אַ דאַנק זיין פילפאַכיקער ערודיציע און זיין הייסן יידישן פאַטריאָטיזם, האָט ער זיך תמיד באַמיט משפּיע צו זיין אויף דער יענדזשעווער יוגנט אין ציוניסטישן און נאַציאָנאַלן זין און באַרייכערן זייערע ידיעות אין די גרויסע אוצרות פון אונדזערע אַלטע און נייע קולטור־ווערטן. דער דאָזיקער זאָך האָט ער געווידמעט זיין גאַנצע פרייַע צייט און האָט טאַקע מצליח געווען, און זיין השפּעה אויף דער יידישער יוגנט אין אונדזער שטאָט איז געווען זייער גרויס.

בעת דער שפּאַלטונג אין דער אַלגעמיינער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע איז ער אַריבער אין די רייען פון זשאַבאָטינסקיס תלמידים — צו די רעוויזיאָניסטן, און האָט ווייטער געווידמעט זיין גאַנצע ענערגיע און זיינע גרויסע פּראָפּאַגאַנדיסטישע פעיקייטן דעם אידעען־גערעכטיגל וועגן די ציוניסטישע פּראָבלעמען.

זייענדיק — ווי כ׳האָב שוין אויבן דערמאָנט — אַ גרויסער ידען, ממש אַ חריף ובקי אין די „קליינע אותיות״, האָט ער מיט גרויס הצלחה געפירט זיינע ויכוחים מיט די „אגודה״־לייט, אַנווייזנדיק פון פאַרשידענע תלמודישע מקורות, ווי גרויס עס איז די מצוה פון ישוב ארץ־ישראל און ווי יעדער פרומער ייד דאַרף מקיים זיין די דאָזיקע מצוה.

ליידער, האָט דער גרויסער פּראָפּאַגאַנדיסט פאַר ארץ־ישראל, וועלכער האָט זיין גאַנץ לעבן געווידמעט דעם ציוניסטישן און התחיה־געדאַנק, נישט זוכה געווען עולה צו זיין קיין ישראל, און צו אונדזער אַלעמענס אומגליק געווען פון די ערשטע קרבנות פון יידישן יענדזשעוו.

ער איז פאַרשיקט און דערמאָרדעט געוואָרן דערפאַר, וואָס ער האָט נישט געוואָלט אויספירן דאָס, וואָס די נאַצישע רוצחים האָבן געפאָדערט פון די „יידישע פאַרשטייער״, וועלכע זיי האָבן געקרוינט מיטן שיינעם נאָמען — יודענראַט.

אַ קורצע צייט נאָך זיין פאַרשיקן האָט זיין פרוי שושנה ז״ל (די שוועסטער פון יצחק אברהמי, קאָמיטעט־מיטגליד פון ארגון יוצאי ינדז׳וב) באַקומען פון פאַרניכטונגס־לאַגער דאַכאַו אַ קעסטעלע מיטן אַש פון איר באַגאַבטן און אַזוי פאַרדינסטפולן מאַן, הי״ד.

שפּעטער האָט שושנה זילבערשטיין מיט זייער קליין טעכטערל שולמית, הי״ד, געטיילט דעם גורל פון אַלע יענדזשעווער יידן און זענען אומגעקומען אין די גאַז־קאַמערן פון טרעבלינקע.

מיר בייגן דעם קאָפּ פאַר איינעם פון די שענסטע געשטאַלטן פון יידישן יענדזשעוו, וועלכער האָט תמיד אין קאַמף פאַר זייַנע אידעאַלן, געווען צו שעצן אויך די מיינונגען פון זייַנע פאַליטישע קעגנער און זיי רעספּעקטירן. זיין נאָמען איז פאַרבליבן הייליק און טייער ביי אונדז אַלע.

יהא זכרו ברוך ומבורך לעולמים!

נ״י ר״ז
תל־אביב

ר׳ ישראל דוד זלצר הי״ד

אחד העסקנים החביבים ביותר בעירנו היה — ר׳ ישראל דוד זלצר ז״ל.

הוא כאילו נוצר משורשו, להיות ה״טוב והמטיב לכל״ ואם אפשר לציין את מישהו בתואר ״רודף צדקה וחסד״, הרי דברים אלה נאמרים על בני־אדם, מטיפוסו של המנוח ז״ל.

זלצר לא היה יושב בחנותו ומחכה עד שיבוא מישהו אליו לבקש את עזרתו, אלא, היה לו מין ״חוש הריח״ מיוחד במינו, להריח בעצמו ולגלות את מי שנמצא במצוקה וכאשר יכול היה לסייע לאדם זה, היה שש לדבר מצוה שבאה לידו ולא החמיצה אף רגע. רץ ופעל, בין שזה היה תלוי בסמכותה של מועצת העיריה, בועד־הקהלה, ב״מס־הכנסה״ או בשלטונות ממשלתיים אחרים, ועל פי רוב הצליח להעביר את רוע הגזירה, או, להקטינה עד כמה שאפשר.

ידוע ידעו כל אלה, שהדבר נתון בידם, שלפניהם איש נקי־כפיים ובר־לב, שאינו פועל, אף פעם, לרעת הציבור, אפילו אם הדבר נוגע לאדם הקרוב לו ביותר ומשום כך, נענו כמעט תמיד לבקשותיו.

אחת המצוות החביבות עליו מאד היתה מצות ״ביקור חולים״ ולשם כך יסד

בינדז׳יוב את המוסד „לינת הצדק" ועמד בראשו במשך שנים רבות והפעיל גם אחרים, לקיים מצוה זו, שהוא בעצמו קיימה בכל לבו ובכל נפשו העדינה.

המנוח ז״ל היה מטבעו „בלתי־מפלגתי" ואם כי כל המפלגות שבעיר התאמצו להכניסו בשורותיהן, לא נענה לכך. אולם, בבוא תקופה של בחירות לקהלה או למועצת העיר הופיע י.ד. זלצר ברשימה משלו, ללא כל צבע מפלגתי, והנה הוא הצליח, לפעמים, לקבל מספר יותר גדול של קולות מאשר מפלגות ידועות ומבוססות...

הוא לא נדחק למוסדות האלה לשם „כבוד" או „כיבוד" בעלמא, אלא — לשם מציאת ה„גושפנקא", שתאפשר לו לפעול למען זולתו ובעיקר — למען הראויים לעזרה ולהגנה על זכויותיהם!

זלצר מצא את לחמו מבית־מסחר הספרים שלו, שנהפך, למעשה, למקום־משכן למשכילי העיר, שגם אותם קירב לספרות העברית והיידית.

אמרו עליו, על י. ד. זלצר, שלא הניח שום ספר וגם לא מכרו, טרם שקרא בו מראשיתו ועד סופו...

למרות היותו בלתי־מפלגתי נתחבב על כל המפלגות השונות, שראו בו את האיש הנויטראלי, שרק האמת והצדק נר לרגליו ולפי זה תמך או התנגד להצעות השונות שהובאו לדיון במוסדות שבהם ייצג את עצמו — את העסקן הישר, העושה את מלאכתו ללא כל פנייה או תועלת עצמית.

גורלו וגורל משפחתו — היה כגורל כל יהודי ינדז׳יוב, הם נשלחו למחנה־השמדה ושם נשרפו חיים בשריפה אשר שרף ד׳...

אחותו פייגלי מנלה נמצאת בארץ וחיה ב„בית האבות" שבחולון ובתה נעמי רייז גרה בתל־אביב. בן אחיו, מרדכי זלצר, הוא ממייסדי „כפר ארגנטינה" וגר בו.

כבוד־עולמים לזכרו הקדוש!

תמונת חלוצים מינדז׳יוב משנת 1922 בארץ־ישראל. הראשון ביניהם — נושא האלונקה — הוא משה פיש הי״ד. היתר: חיים אוקוביטה־שרף, דוד מכטינגר ודוד פלדמן.

מסיבה טכנית, ניתנה כאן תמונה זו — שמקומה בעמוד 363, — שבו פורסמה הרשימה על משה פיש הי״ד.

יעקב טופיול
גבעתיים

אחותי — שרה ז״ל

פטירת אחותי הבכירה, שרה טופיול ז״ל בדמי ימיה, עוררה אֵבל כבד מאד, לא רק בחוג משפחתנו, שראו בה עטרת תפארתם והתגאו במעשיה הטובים, אלא בתוך כל אלה שהכירוה והוקירוה ואשר היללו בשערים מעשיה.

מספרם לא היה מעט, כי לא היה אף מוסד ציוני ולאומי בפריז, שאחותי ז״ל לא השתתפה בפעולותיו ולא השתתפות פסיבית גרידא, אלא, בכל לבה ונפשה ובכל מרץ־הנעורים שלה. היא הקדישה מזמנה ומכוחותיה הפיזיים וכמובן, גם מיכולתה הכספית הגדולה, בכדי לתת תמיד ובכל שטח של פעולה, את המקסימום ואפילו, למעלה מזה.

עם פרוץ מלחמת הקוממיות שלנו, הקימה את הועד למען החייל בפריז ודאגה לכך, שיהודי פריז ימלאו בכבוד ובהצטיינות את חובתם לצבא הגנה לישראל.

היא היתה גם בין העסקניות הראשונות והמצטיינות של ויצ״א בצרפת ושימשה תמיד מופת לכל חברותיה בעבודת־הקודש למען ישראל.

אם כי היתה אֵם לבנים, בהודע לה על ילדה בת־שבע מנשואי־תערובת (האב — נוצרי והאם יהודיה) שנשקפת לה סכנת שמד, אימצה אותה כבת לה ודאגה לחינוכה ברוח דתית־לאומית וילדה זו עומדת לעלות ארצה, להשתתף בבנין הארץ ולבנות בה את עתידה כבת ישראל כשרה.

יחד עם בעלה — גיסי מלך טופיול, דאגה, להפוך את ביתם המפואר, לבית־כינוס לכל מנהיג ציוני בזמן שהותו בצרפת ורבים היו הבאים לבית הזה של אחד מראשי התנועה הציונית בצרפת, וחבר הועד הפועל הציוני, כנציגם של ציוני צרפת.

לאות הוקרה ולהנצחת זכרה של אחותי ז״ל נטעה ההנהלה העולמית של קרן הקיימת לישראל ביום ה־26 בדצמבר 1960 יער בהרי־יהודה וראש הקהק״ל יעקב צור — שגריר ישראל בצרפת בעבר ומבאי־ביתה של המנוחה, הספידה וסיפר בשבח פעולותיה למען ישראל.

אחותי שרה ז״ל נולדה בסטופניצה (פ׳ קיעלץ) ונפטרה ביום המר והנמהר ח׳ באייר תשי״ח (1958). תהי נפשה צרורה בצרור־הנצח של בנות ישראל שהקדישו את כחותיהן למען המולדת הנגאלת.

לזכרה של שרה טאַפּיאַל ז״ל

שרה טאַפּיאַל ז״ל, די עלטסטע טאָכטער פון יענדזשעוועך ראש הציונים הכלליים, דער באַליבטער כלל־טוער ר׳ אלתר יחיאל טאַפּיאַל ז״ל, איז געשטאָרבן ה׳ אייר תשי״ח (דעם 28 אַפּריל 1958) אין פּאַריז, אין עלטער פון 48 יאָר, און געקומען דאָרט צו קבורה מיטוואָך, דעם 30 אַפּריל.

די אַזוי־יונג פאַרשטאָרבענע שרה טאַפּיאַל, איז געווען דער שטאָלץ און ליבלינג נישט נאָר פון אירע עלטערן, ברידער און שוועסטער, נאָר אויך די עקרת־הבית פון איר באַרימט ציוניסטיש הויז, וואָס האָט געשמט, ווייט איבער די גרענעצן פון פּאַריז און פראַנקרייך, נאָר אויך אין ישראל.

אַלע פּראָמינענטע ציוניסטישע פירער פון ישראל האָבן קומענדיק קיין פּאַריז, באַזוכט דאָס הויז פון מלך און שרה טאַפּיאַל און דאָרט זיך געפונען ״ווי אין דער היים״, ווייל אַלץ האָט דאָרט געשמעקט מיט ישראל און ציוניזם.

בכדי צו פאַראייביקן דעם אַנדענק פון אונדזער יענדזשעוועך גרויסע יידישע טאָכטער, ברענגען מיר אין אונדזער ״זיכור־בוך״ דאָס אַרטיקל, וואָס די רעדאַקציע פון די ״ציוניסטישע שטימע״ — דער צענטראַל־אָרגאַן פון דער איראָפּעאישער און צפון־אַפריקאַנער קאָנפעדעראַציע פון אַלגעמיינע ציוניסטן, וועלכע דערשיינט אין פּאַריז האָט וועגן דער פאַרשטאָרבענער פאַרעפנטלעכט, דעם 2טן מאַי 1958, אין נומער (554) 3 פון איר צייטונג.

שרה טאַפּיאַל איז נישטאָ!

״שרעקלעך און ביטער קלינגען די פּינף וועך: ״שרה טאַפּיאַל איז מער נישטאָ!״ די דאָזיקע וווּנדערבאַרע פרוי, וועלכע האָט מיט זיך פּערזאָניפיצירט דעם טיפּ פון אַן ״אשת חיל״ אינעם פולסטן זין, וועלכע איז געווען פול מיט פולסירנדיקן לעבנס־גייסט, פול מיט איניציאַטיוו און ענערגיע — אָט די פרוי איז שוין מער נישטאָ צווישן אונדז.

עס קען זיך פּשוט נישט גלויבן, עס דוכט זיך, אַז דאָס איז נישט מער ווי אַ בייזער חלום, אַ קאָשמאַר, פון וועלכן מען וויל זיך שנעל אַרויסרייסן.

ניין, דאָס איז די גרויזאַמע ווירקלעכקייט!

די קלוגע, די שאַרפזיניקע שרה, מיט וועלכער מיר האָבן זינט אַזוי פיל יאָרן געאַרבעט צוזאַמען, וועלכע האָט מיט איר שאַרפן הומאָר פאָר אַלץ געפונען דעם ריכטיקן אויסדרוק פון וועלכן מען האָט זיך קיינמאָל נישט געקענט באַלייִדיקן, — אונדזער שרה איז פון אונדז אַוועק אויף אייביק.

אַוועק איז אַ פרוי אַן עסקנית.

שרה טאַפּיאַל איז נישט בלויז געווען די פרוי פון אַ ציוניסטישן עסקן, זי איז אַליין געווען אַן עסקנית, זי איז געווען אומעטום און ביי אַלע סאָרטן פון אַרבעטן. ווער געדענקט נישט וויפל כוחות און ענערגיע, וויפל צייט און מי זי האָט אַוועקגעשענקט אין אַנפאַנג פון דער עקזיסטענץ פון דער פראָגרעסיווער פּאַרטיי אין פראַנקרייך. זי האָט געטאָן אַלץ! געפירט פראַפאַגאַנדע, אַגיטירט מיטגלידער, געהאָט צענדליקער פלענער, וואָס זענען ביי איר גלייך פאַרוואַנדלט געוואָרן אין רעאַליטעטן, אַרגאַניזירט באַלן, פאַרקויפט ביללעטן, געגרייט דעם בופעט און קאָמאַנדירט מיט אַלעמען, האָבנדיק אַליין שטענדיק פאַרקאָטשעט די אַרבל און די הענט פול מיט אַרבעט.

און אַזוי האָט שרה טאַפּיאַל שטענדיק געאַרבעט אומעטום: אין וויצ״א און ״עלית

הנוער״, ביי געלט־זאַמלונגען און ווויל־טעטיקייט־קאַמיטעטן און ביי דעם אַלעמען געווויסט צו שעפן פון לעבן דאָס בעסטע און דאָס שענסטע.

זי האָט זיך מיט אַלעמען און מיט אַלץ אינטערעסירט, געווויסט וועגן יעדן פּיצעלע, שרהן האָט מען נישט געקענט אָפּנאַרן.

און וויפל לעבן האָט געשטעקט אין איר ?! זי האָט נישט געקענט בלייבן זיצן רואיק, פון די שווערע מלחמה־צייטן ביז צו די לעצטע טעג, וועו זי האָט נאָך געהאַט כוח און מוט, איז זי געווען שטענדיק אין דינסט פון דער געזעלשאַפט, געאַרבעט, געלאָפן, געווען און געפאָדערט. איר לעצטער גרויסער ביישטייער איז געווען פאַרן יידישן סאָלדאָט אין ישראל ! זי איז געווען צווישן די מיטגלידערינס פונעם „ועד למען החייל״.

דאָס איז געווען איר לעצטער געזעלשאַפטלעכער אָקט.

דער שענסטער בוים פון אונדזער גאָרטן איז ברוטאַל אַרויסגעריסן געוואָרן אין מיטן פון זיין פרעכטיקער בלי־צייט, שרה טאָפּיאָל איז פון אונדז אַוועק נישט נאָר יונג אין יאָרן — און דאָס אַליין, אוי ווי וויכטיקלעך, ווי שמערצלעך עס איז — נאָר דער עיקר, יונג אין גייסט און טעמפּעראַמענט.

און מיר וויינען צוזאַמען מיט דיר, ליבער מלך, וואָס דו ביסט אַזוי גרויזאַם געפּרוווט געוואָרן, וואָס דו האָסט אַזוי ברוטאַל און טראַגיש פאַרלוירן דאָס בעסטע פון דיין לעבן, די קרוין פון דיין שטוב, די גוטע און געטרייע חברטע און פריינדין.

עס פּעלט אונדז די טרייסט־וואָרטער צו דיין טיפן טרויער אין דיין שרעקלעכן וווייטיק. מיר ווילן דיר אָבער פאַרזיכערן, אַז מיר וועלן קיינמאָל נישט פאַרגעסן אונדזער חברה שרה. ת.נ.צ.ב.ה.

אַלע ציוניסטישע אַרגאַניזאַציעס אין פראַנקרייך און פאַרשידענע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס האָבן פאַרעפנטלעכט מיטגעפיל־מעלדונגען צוליב איר טויט און טרייסט־וואָרטער פאַרן מאַן, קינדער און משפּחה.

דאָס דירעקטאָריום פון „קרן קימת לישראל״ האָט באַשלאָסן, אַלס אויסדרוק פון

די שדרה — „יער שרה טאָפּיאָל ז״ל״ אין די „הרי־יהודה״, ביי ירושלים.
געפלאַנצט דורכן דירעקטאָריום פון „קרן קיימת לישראל״, אַלס אויסדרוק פון אנערקענונג פאַר איר פרוכטבאַרער אַרבעט אין פאַריז, לטובת דעם „קרן הקיימת״.

אַנערקענונג פאַר דער אומפאַרמיידלעכער „קרן־קימת"־טוערין, צו פלאַנצן אַ שדרה אין איינעם פון די נאַציאָנאַל־פאַנד־וועלדער אין די הרי יהודה ביי ירושלים. דער באַשלוס איז פאַרווירקלעכט געוואָרן דעם 26סטן דעצעמבער 1960.

דער פאַרזיצער פון קרן־קימת און געווען ישראל־אַמבאַסאַדאָר אין פראַנקרייך, וועלכער איז געווען אַ בן־בית אין ציוניסטישן הויז פון מלך און שרה טאַפּיאָל — האָט ביי דער טרויער־צערעמאָניע פון פלאַנצן די בוימער געהאַלטן אַ רירנדע רעדע, אין וועלכער ער האָט דערציילט זכרונות וועגן דער פאַרשטאַרבענער עסקנית.

איר מאַן, ווי אויך פיל מיטגלידער פון אַקציאָנס־קאָמיטעט און דעלעגירטע צום ציוניסטישן קאָנגרעס אין ירושלים האָבן געפלאַנצט בוימער און אַזוי אַרום אויסגעדריקט זייערע געפילן און ליבע פאַר דער אַזוי יונג־פאַרשטאַרבענער שרה טאַפּיאָל ז״ל.

ו. ה.

זאב אברמוביץ
ירושלים

אינג׳נר משה טננבוים הי״ד*

משה טננבוים ז״ל, נולד בשנת 1890 (בערך), בעיירה ינדז׳יוב כבן־בכורו לאביו ר׳ נטע טננבוים, חובש במקצועו, שהיה נקרא „נטע פעלדשער".

אחריו, נולדו להוריו, עוד בנים ובנות ובהיותם מטופלים במשפחה גדולה, היה מצבם הכלכלי קשה ולא היתה להם כל אפשרות, לתת לבניהם חינוך מלא.

אולם, משה הקטן, נמשך, משנות ילדותו ממש, לספרים ושאף לרכוש לעצמו אפילו השכלה גבוהה.

הוא התחיל בלימודיו, בכוחות עצמו, עבד כל מיני עבודות ובלבד למצוא אפשרות כספית, להיכנס לבית־ספר תיכוני והוא הצליח להגשים את שאיפתו זו. נרשם כתלמיד בבית־ספר התיכוני בקיעלץ.

משחזר הביתה ותעודת־גמר בידו, הוסיף לעבוד, כסַפּר, צבר קצת כסף ויצא לבלגיה. נרשם שם לטכניון וכעבור כמה שנים חזר לינדז׳יוב, כשתואר „מהנדס" בידו!

מובן, שהצלחתו זו הוסיפה כבוד להוריו וגם למהנדס הצעיר וה„שכבות העליונות" של האינטליגנציה המקומית קרבוהו, ועד מהרה, תפס גם מקום חשוב בפעולה הציונית והתרבותית שבעיר ונהיה לאחד העסקנים הבולטים, בהסתדרות הציונים הכלליים בינדז׳יוב.

עם התקרבות מלחמת־העולם הראשונה לקיצה ותחייתה של פולין העצמאית, הוקמו, כמעט בכל הערים המחוזיות שבפולין „מועצות לאומיות יהודיות", שבהן התרכזו נציגי כל המפלגות הלאומיות והמוסדות הצבוריים המרכזיים שבכל עיר מחוזית.

ביזמתו של המהנדס מ. טננבוים הוקמה מועצה כזו גם בינדזיוב, ובה השתתפו:
צבי פרובולובסקי (מורה), יעקב סקורצקי (מנהל־חשבונות), המהנדס משה טננבוים (נציג הציונים הכלליים), יצחק איצקוביץ (תעשיין ונציג „המזרחי"), חיים ברסלאור (סוחר ונציג הציונים הכלליים), זאב אברמוביץ (עסקן ונציג „פועלי ציון"), עזריאל אינגבר (סוחר ונציג „המזרחי"), יעקב קנמון, (עסקן ציוני), ועוד כמה מעסקני העיר, ששמותיהם נשכחו מזכרוני.

המועצה המחוזית הזאת החליטה, לארגן מועצות לאומיות יהודיות מקומיות גם בעיירות הקטנות שבמחוז ובכיוון זה פעלו חברי־המועצה, זאב אברמוביץ ויעקב קנמון והם הצליחו לארגן מועצות כאלו בסנדזישוב, וודזיסלב ובעוד כמה עיירות.

כידוע, ניסו אז חוגים מסוימים של הפולנים „לחוג את חג שחרורם הלאומי" — בהסתה אנטישמית, בהתפרצויות ובמעשי־שוד, אצל התושבים היהודים.

בית־הספר התיכון בינדז׳יוב בהנהלתו של המהנדס מ. טננבוים הי״ד.
לימדו בו המורה משה זילברשטיין והמורות אפשטיין ו. טננבוים.

בוודזיסלב הסמוכה, נתארגנה קבוצת פורעים, ששדדו את חנויות ובתי־היהודים המועצה הלאומית היהודית בינדז׳יוב, החליטה, לשגר מטעמה משלחת אל ראש־הממשלה הפולנית, המרשל יוזף פילסודסקי, ולתבוע ממנו יד־חזקה להשקטת המהומות. למשלחת נבחרו: המהנדס משה טננבוים ויעקב קנמון, שיצאו לוורשה, ובעזרתו של ראש המועצה הלאומית היהודית הזמנית, מר יצחק גרינבוים, נתקבלו לראיון אצל ה„קומנדנט" ומסרו לו תזכיר.

(בספר זה מתפרסם התזכיר הנ״ל ופרטי הפגישה והשיחה ההיסטורית, שבין הנציגים הצעירים של יהודי ינדז׳יוב והמרשל יוזף פילסודסקי).

כעבור זמן, ייסד המהנדס טננבוים בעירנו, בית־ספר תיכון יהודי והוא עמד בראשו כמנהלו ובו קיבלו התלמידים חינוך לאומי ויהודי והשכלה כללית. טננבוים לא הסתפק בפעולותיו החינוכיות האלה, שעל ידן גדל נוער גא ביהדותו ומצטיין באומץ־לבו בהגנה על חייו וזכויותיו הלאומיות, אלא דאג גם להחדיר את הרוח הלאומית בלבות המבוגרים ולשם כך, קיים שורות של הרצאות על נושאים תרבותיים, ספרותיים ופוליטיים.

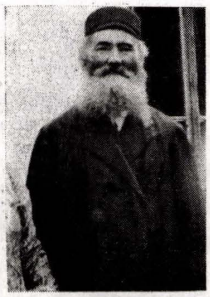
להרצאותיו, בהן שיתף גם מרצים אחרים מן החוץ, בא, תמיד, קהל רב ותועלתן היתה רבה מאד.

לאחר שנים מספר נתבקש מר טננבוים, לעמוד בראש מוסד חינוכי גדול בפיוטרקוב־טריבונלסקי בפולין ועזב את עיר מולדתו. לצערנו הגדול, לא נמצא בין „שארית־הפליטה" של יהודי ינדז'וב, איש, אשר יוכל לספר על המשך פעולותיו של עסקן ומחנך רב־פעלים זה, עד לסופו המר, — שבלי ספק, היה, כסופם של חניכיו ושומעי־לקחו אשר הצר הצורר שם קץ לחייהם היפים, בימי השואה האיומים.

זכרו קדוש לנו ושמו מבורך לעולמים!

* זכרונות אלה, נרשמו מפי המחבר, על ידי אחיו, יצחק אברהמי מירושלים.

ר' יוסף טרייסטר הי"ד

המנוח ר' יוסף ז"ל, היה אחד הטיפוסים המקוריים ביותר בעירנו. מטבעו אדם נוח לבריות ובעל לב מקשיב לצרות זולתו.

עסק כל ימי חייו בצרכי ציבור באמונה. אבל כ„שיא" עסקנותו הצבורית יש להזכיר ולציין את יחסו לקיום מצוות „חסד של אמת" והלויית המת, שלא על מנת לקבל פרס.

עוד בימי נעוריו נבחר כגבאי ה„חברה קדישא" בינדז'יוב ובכהונה זו, שירת כמעט יובל שנים.

ר' יוסף טרייסטר ז"ל בחר לו כ„מסייעים" לדבר מצוה זו, אנשים ישרים ונאמנים, שעשו את מלאכתם בהתנדבות ובמסירות רבה.

מן הראוי להזכיר, כי בשעת מלחמת־העולם הראשונה, כאשר נתקבלה ידיעה מהמפקדה הצבאית הרוסית, כי בשטח החזית שעל יד הנהר „נידא", נמצאים כמה חללים יהודים ששירתו בצבא הרוסי, מיהר לחפירות ויחד עם כמה מעוזריו סיכנו את חייהם והוציאו את החללים והביאם לקבר־ישראל בבית־העלמין שבינדז'יוב.

גם בימי השואה כאשר קלגסי היטלר ימ"ש זרעו מות על כל הדרכים, סיכן את חייו ובכל מקרה ומקרה דאג, שקרבנות הנאצים הארורים, אשר קיפחו את חייהם יבואו לקבורה בבית־העלמין, אם כי, אנשי ה„גסטפו" לא ראו בעין יפה את הפעולה הזאת.

הצר הצורר לא חס גם עליו והוא מצא את מותו — מות־קדושים — יחד עם בני קהלתו החביבה עליו.

תהא נשמתו צרורה בצרור החיים ואֵל נקמות ינקום את נקמת דם עבדיו השפוך!

י. ר.

משה טשינסקי (כענטשינסקי)
ניו־יאָרק

אהרן מאַכטינגער (קאָצקער) ז״ל

יעדער יענדזשעווער ייד האָט אים געקענט אַלס אהרן, זיין פאַמיליע־נאָמען מאַכטינגער איז כמעט געווען אומבאקאַנט, דעם צונאָמען „קאָצקער" איז אים צוגעקומען צוליב זיין פאָטער, וועלכער איז געווען אַ שאַרפער קאָצקער חסיד יונג און אַלט האָבן אים געקענט אַלס שטיפער און גרויסער קונדס, וואָס קען אַלץ — טאַנצן אַ קאָזאַק־טשאָק, אריינקוקן אין אַ ספר, לערנען אַ בלאַט גמרא, און קען אַפילו זיך גריבלען אין אַ מאַדערן בוך.

ווער פון דער אַלטער גוואַרדיע פון יענדזשעוו געדענקט עס נישט, ווי אהרן פלעגט זיך אַ לאָז טאָן אין אַ טאַנץ. דאָס איז געווען ביי אים אַ טאָג־טעגלעכע דערשיינונג. נאָך יעדן מנחה־מעריב אינעם קליינעם בית־המדרש, פלעגט זיך פאַרזאַמלען אַ גרופּע בית־המדרשניקעס, וועלכע פלעגן דאָרט פאַרבלייבן לערנען ביז שפּעט בייאָבט, און ער האָט זיך דאָן אַ לאָז געטאָן אין אַ קאָזאַטשאָק, טאַנצנדיק כמעט אויף אַלע פיר, צוקלאַפּנדיק מיט די הענט און אונטערזינגענדיק „יידי גדוביי דוביי דוביי". די מעלאָדיע איז געווען אַ רוסישע, אָבער דעם טעקסט צו דער דאָזיקער מוזיק האָט קיינער נישט פאַרשטאַנען. ער פלעגט אַריינפאַלן אין אַזאַ התלהבות, אַז ס׳איז אים שווער געווען אָפצושטעלן. זינט איך געדענק אים איז ער געווען אַ יתום, שוין נישט געהאָט קיין פאָטער, זיין מאַמע, וועלכע מ׳פלעגט רופן „אסתר ליי־בישעס", האָט געהאָט אַן אייגן הויז, וואָס איז געווען דרייעקיק, איין שפּיץ איז געווען אין דער פינטשעווער גאַס, דער צווייטער אין קעלצער גאַס און דער דריטער אין שטאַטישן מאַרק. זיין מאַמע האָט געהאָט אָחוץ אים, נאָך דריי זין, שמחה, משה און יוסף. זי האָט זיך מפרנס געווען פון דעם, וואָס זי האָט געפירט אַ קליינע אַכסניה אין שטוב, די פּרנסה איז געווען בצמצום. שמחה, וואָס איז שוין געווען פאַרהייראָט, האָט

געהאַט אַ קראַם אין זעלבן הויז און געהאַט פרנסה בריווח. שמחה — אַ פאַרברענטער חסיד, האָט נישט געפילט קיין גרויס ליבשאַפט צו זיין ברודער אהרן, ווייל ער איז נישט געגאַנגען אין די דרכים, וואָס שמחה האָט אים געוואָלט פירן. צווישן די צוויי ברידער איז תמיד געווען אַ ברוגז און איינער האָט אויסגעמיטן דעם צווייטן, כאָטש אהרן פלעגט דעם ברודער שמחה אַרויסהעלפן אין זיין קראָם, האָט ער אים פשוט פאַרקירצט די יאָרן, נישט באַצאָלט קיין פרוטה פאַר זיין אַרבעט. ס׳איז דערגאַנגען צו אַזאַ מצב, אַז אהרן האָט זיך דערלויבט, אַן ברודערס וויסן, נעמען עטלעכע גראָשן פון פדיון, כדי צו האָבן אויף אַ פעקל פאַפּיראָסן, אָדער אויף אַ שעכטל גילזן מיט מיטן, אויף צו פאַרדרייען זיך אַ פאַפּיראָסל.

די חברה איז אונטערגעוואָקסן. אַרום אהרנען, וואָס איז געווען דער עלטסטער פון דער חברותא, האָבן זיך גרופירט די פאָלגנדיקע בית־מדרשניקעס: וואָלף נחומס, חיים הערש נתנס, יחזקאל פוקסהענדלער, שמעלקעס זון פון דער וואידיסלאָווער גאַס, משה נתן בערס און אַנדערע. מ׳האָט בגניבה אַנגעהויבן אַריינקוקן אין „טריף־פסולס", יידישע ביכער, סאָציאַליסטישע ליטעראַטור זענען בייַ זיי געווען באַהאַלטן צווישן די גמרא־בלעטער און בייַנאַכט נאָכן לערנען פלעגט מען באַהאַלטן די ביכלעך צווישן די אַלטע שמות. אהרן איז געווען דער אַנפירער פון דער גרופּע. איינמאָל בייַנאַכט, וען מיר זענען געבליבן אַליין, האָט ער אונדז מגלה־סוד געווען, אַז ער טראָכט וועגן פאַרלאָזן יענדזשעוו. מ׳האָט אים צוגעהאַלפן, געשאָפט אים אויף הוצאות, איינגעקויפט מלבושים און שטיוול אאַז״ו. אַ געוויסן פרייטיק האָט אהרן איבערגעלאָזט אין דער שטאָטישער מקוה זיינע צעריסענע מלבושים און איז גרייט געווען צו דער נסיעה. מוצאי שבת האָבן מיר אים באַגלייט צו דער באַן.

צומאָרגנס אינדערפרי איז דאָס גאַנצע שטעטל געגאַנגען כאַראָאָם. אהרן קאָצקער איז נישטאָ. ווו ס׳איז נאָר געווען עפּעס אַ פאַרדעכטיקס אָרט האָט מען אים דאָרט געזוכט — אָבער „והילד איננו!". מיט עטלעכע וואָכן שפּעטער איז אַנגעקומען פון אים אַ בריוו מיט אַ פאָטאָגראַפיע, אַזש פון פאַריז. אַהרן טראָגט אַ שיין העמד מיט ספּינקעס, אַ שטייפן קאָלנער מיט אַ צילינדער. אונדזער חברה האָט געלאָכט אין די פויסטן, קוקנדיק אויף זיין בילד און עלעגאַנטע מלבושים.

אָפּזייענדיק אין פאַריז אַ שטיקל צייט, האָט זיין אומרואיקע נשמה אים נישט געלאָזט רוען. ער האָט שנעל איינגעפאַקט זיינע זאַכן און איז אַוועק קיין אַמעריקע. ער איז אַנגעקומען קיין סט. לואיס, אַ גרויסע שטאָט מיט אַ גרויסן יידישן ישוב. די ערשטע יאָרן האָט ער זיך שטאַרק געמוטשעט, ווי אַלע נייַע עמיגראַנטן, אַרבעטנדיק בייַ זיין פאָך אַלס טאָפּעצירער. סוף־כל־סוף האָט ער זיך צו עפּעס דערשלאָגן, חתונה געהאַט, אויפגעשטעלט און דערצויגן אַ פאַמיליע און ביזן צווייטן וועלט־קריג האָט מען פון אים גאָרנישט געהערט.

וען די מלחמה האָט זיך געענדיקט און לאָנדסלייט פון מזרח־אייראָפּע האָבן זיך אַריינגעוואָרפן אין דער הילפס־אַרבעט פאַר דעמ שארית הפליטה, האָבן מיר יענ־דזשעוויר נישט געקאָנט געפינען קיין געמיינזאַמע שפּראַך, ווי אַזוי צו שאַפן אַזאַ מין הילפס־אַרגאַניזאַציע. פלוצים האָט זיך באַוויזן דער ליבער אהרן קאָצקער. ער איז פאַרפאַרן צו חיים הערש־נתנס אין הויז און געשאַפן אַ הילפס־אַרגאַניזאַציע, וואָס האָט זיך געשטעלט אין פאַרבינדונג מיט דער שארית הפליטה פון יענדזשעוו. עס איז געווען דער אָנהייב פון אַ גרויסער געלט־אַקציע פאַר דעם צוועק. מ׳האָט געשיקט יעדן, צווי

מאָל אַ חודש, פּעקלעך מיט שפּייז און קליידער און דאָס אַלץ אַ דאַנק זיין איבערגעגע־
בנקייט און זיין ברייטהאַרציקייט. ביי דער גרינדונגס־פּאַרזאַמלונג פון דעם דאָזיקן
קאָמיטעט האָט ער געזאָגט האַרציקע ווערטער: ער האָט זיך מיט אונדז געזעגנט
און אַוועקגעפּאָרן. ער האָט אויפגעזוכט אַ סך יענדזשעווער אין אַמעריקע, געמאָנט, גע־
פּאָדערט און אויך באַקומען. ער אַליין פלעגט אויך צושיקן זיין חודשלעכן אָפּצאָל מיט
אַ ברייטער האַנט. איך בין געשמאַנען מיט אים אין שטענדיקער פּאַרבינדונג און אים
אינפּאָרמירט וועגן אונדזער אַרבעט. עס איז אַ גרויסער פּאַרלוסט, וואָס מיר האָבן אים
אַזוי שנעל פאַרלוירן, ער האָט זיך געגרייט צו פּאָרן קיין ישׂראל, צן זען דאָס לאַנד,
משפּחה און לאַנדסלייט. דער טויט האָט אים פון אונדז אַוועקגעריסן פּאַר דער צייט.
מיר באַווייזען אים און מיר וועלן געדענקען דעם טיערן האַרציקן מענטש אהרן קאָצקער,
זכרונו לברכה!

משה פיש הי״ד

נולד בינדז׳יוב למשפחה אמידה ומכובדת, סוחרי תבואה. חונך מנעוריו ברוח לאומית וחלוצית.

בהיותו עוד צעיר לימים עבר הכשרה חלוצית ועלה ארצה עם קבוצת הצעירים הראשונה.

מסיבות משפחתיות ומטעמי בריאות נאלץ היה לעזוב את הארץ ולחזור לינדז׳יוב.

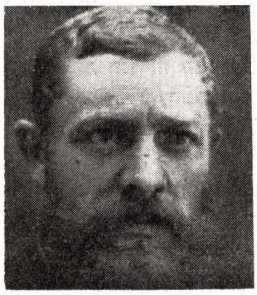
אם כי התחיל להתעסק במסחר התבואה כאחד הסוחרים הסיטוניים הגדולים בשעירנו, הקדיש הרבה מזמנו ומרצו לעבודה צבורית לאומית וציונית ונהיה לאחד העסקנים הבולטים ביותר בהסתדרות הציונית שבינדז׳יוב וייצג אותה במוסדות הציבוריים שבעיר.

בהיותו איש נעים הליכות, נתחבב על כל החוגים ודעתו היתה נשמעת בכל השאלות שעלו לדיון במשך השנים שהחיים היהודיים בפולין התנהלו כהלכה.

עם פרוץ מלחמת העולם השניה היה גורלו וגורל משפחתו כגורלם של כל יהודי עירנו. הוא גורש מביתו היפה ל״גיטו״ הצר וביום המר של השמדת יהודי ינדז׳יוב נשלח גם הוא עם כל בני ביתו לטריבלינקה ושם נפסק פתיל־חייהם בכבשני ההשמדה של הצוררים הנאציים. הי״ד!

ו. ה.

תמונתו של מ ש ה פ י ש, בתוך קבוצת חלוצים בא״י, בשנת 1922, נדכסה — בגלל סיבה טכנית בעמוד 354 (מתחת לרשימה על ר׳ י. ד. זלצר הי״ד).

ר׳ נתן מנחם מענדל רובינשטיין ז״ל

פרטים עליו — במאמריהם של מ. הורוביץ ואליעזר רובינשטיין.

אליעזר רובינשטיין
תל־אביב

אחי — עקיבא רובינשטיין הי"ד

בשנת 1920 — בזמן המלחמה שבין פולין ורוסיה־הסובייטית — נקרא גם אחי עקיבא לשרות בצבא הפולני ונשלח לגדוד צבא שחנה בגרודנה.

כעבור כמה חדשים, העבר משם לראדום והואיל והוא היה בעל מקצוע מובחר (פחח), צורף לבית־המלאכה הצבאי, שבו הוכנו כלים ומכשירים שונים לצרכי הצבא.

הממונים עליו היו מרוצים מאד מכושרו המקצועי והחליטו להשאירו בית־המלאכה ולא לשלחו לחזית. כמובן, שגם הוא, היה מרוצה מאד מסידור זה.

אולם, כעבור חדשים־מספר, הוטל חשד על כל החיילים היהודיים שבמחנה הפולני, שנמצאו בחזית, כי הם נמנעו מלירות בחיילים הרוסים, אלא להיפך, כיוונו את רוביהם לחבריהם־לנשק, — לפולנים...

מפקדי הצבא הפולניים הוציאו לכן, פקודה דחופה, לאסוף את כל החיילים היהודיים על קציניהם ולשלחם למחנה־הסגר יאבלונה (על יד וורשה).

„הגזירה" הבלתי־צודקת הזאת, שפגעה בהתחלה רק בחיילים וקציניהם היהודיים שבחזית, התרחבה אחר־כך גם על אלו מהם, ששירתו בבתי־מלאכה צבאיים וכמובן, בתוכם, גם על אחי ז"ל.

על כולם הוטל חשד חמור של „בגידה בזמן מלחמה", והתנהגו כלפיהם בכל חומר הדין. נאסר עליהם גם כל קשר שהוא עם בני־משפחותיהם.

אחי עקיבא ז"ל הצליח בכל זאת להעביר אלינו מכתב, שבו סיפר על מצב האסירים ועל הסכנה הגדולה הנשקפת להם.

בינתיים הופיעו גם בעתונות היהודית, ידיעות, אמנם מקוטעות, על הנעשה ביאבלונה ונפוצה שמועה כי עומדים לעלות את מחנה־המעצר הזה באש על כל יושביו.

הפחד הגדול שנפל אז על יהודי פולין בכלל ועל המשפחות שבעליהן ובניהן נעצרו במחנה הזה לא ניתן להיתאר. אֲבל כבד שרר בכל בית יהודי באותם הימים הנוראים, וכולם טכסו עצות, איך לעזור לעצורים.

הנסיעה בכיוון יאבלונה, היתה כרוכה בסכנה גדולה, כי הדבר קרה בתקופת „גזיזת הזקנים" של יהודים דתיים וזריקתם מקרונות הרכבת, אפילו, בזמן הילוכה.

בביתנו הוחלט, בכל זאת, שעלי לנסוע יחד עם אחותי הצעירה לוורשה ולהשתדל להגיע משם למחנה־המעצר ביאבלונה.

בבואנו ליאבלונה, מצאנו כבר שם אלפי משפחות, שבאו מכל קצוי המדינה ושנמצאו שם זה כמה ימים, מבלי שתאופשר להם, אפילו למסור ליקיריהם איזו חבילת־מזון, או בגד כל שהוא, כי מפקדת־המחנה סירבה, בכלל, לקבל חבילות בשביל העצורים היהודיים.

הסתובבתי יחד עם אחותי מסביב למחנה, — שהשתרע על שטח של הרבה קילומטרים ומגודר בגדר של חוטים־דוקרניים —, ראינו קבוצות קטנות, בנות 10—15 חיילים יהודים, כשהם מוקפים ונשמרים ע״י „חבריהם־לנשק״ הפולניים החמושים ברובים מכודנים. כן ראינו רבים מן החיילים היהודיים, שטוחים על האדמה, בלי נעלים, חיורים והכרת־פניהם ענתה בהם שזה ימים לא בא אוכל לפיהם...

בהסתובבנו כך מסביב לגדר קראנו בקול ושאלנו: „מי מכיר את עקיבא רובינשטיין מינדז׳יוב?״ לפתע פתאום, התקרבו אלינו 4 עצורים ואחינו ביניהם! אחי רמז לנו שעלינו להתרחק מכאן ולעבור למקום אחר... למזלנו, הוחלף באותו זמן „המשמר״ ובאותו רגע ממש הצלחתי להעביר לאחי את החבילה שהבאנו לו, שהכילה ככר לחם, קצת כסף ומכתב, שבו עודדנו את רוחו ובקשנוהו למסור לכל העצורים, כי דעת־הקהל היהודית סוערת ושעושים את הכל בכדי להסיר מהם את הסכנה והחרפה כאחת.

עמדנו שם עוד זמן מסוים והסתכלנו מרחוק על אחינו וחבריו, המושמצים על לא עוול בכפיהם, ובלב נשבר חזרנו לוורשה. התעכבנו שם עוד כמה ימים, בכדי להוודע על הנעשה למען העצורים ולמען שחרורם.

נודע לנו, שהוקם „ועד־עזרה״ ושישי רבנים, מטפלים בהכנת רשימות המשפחות, הנכונות לעזור לעצורים. נתקבלו תרומות רבות, אלא, שהשלטונות הצבאיים הפולניים, צמצמו את העברת החבילות רק לפעמים בשבוע והגבילו גם את המיצרכים, שמותר היה לשים בחבילות...

כשחזרנו הביתה, היתה השאלה הראשונה של הורינו ז״ל: „הראיתם את עקיבא? העודנו חי?״ וכשהודענו להם, שהצלחנו אפילו למסור לו את החבילה, היתה שמחה גדולה בביתנו.

בינתיים, גברו הפעולות של עסקני־הציבור וצירי־הסיים ובראשם המנהיג הציוני יצחק גרינבוים, למען העצורים, והממשלה הפולנית נוכחה סוף־סוף ש„הפריזה קצת על המידה״ והוציאה לכן הוראה, לחסל את המחנה ולהחזיר את החיילים וקציניהם למקומותיהם.

אחי עקיבא חזר אז לביתו, הקים בית וחי אתנו יחד עם אשתו ובניו עד שהורם הכורת על יהדות אירופה וגורלו וגורל בני ביתו היה כגורלם של כל יהודי אירופה המושמדת. אנא השם! נקום נא את נקמת דם עבדיך השפוך!

יענדזשעוו אין דער יידישער פרעסע

אַ פּאַרזאַמלונג פון „אגודת ישראל" זיך פאַרענדיקט מיט ציוניסטישע רעזולטאַטן

מאָנטיק, כ"ב אייר, 4 אַ זייגער נאָכמיטאָג, האָבן די היגע אָרטאָדאָקסן איינגעאָרדנט אַ מיטינג אינעם גרויסן בית־המדרש אויף וועלכן זיי האָבן איינגעלאַדנט אַ געוויסן ר' אלכסנדר זושע פרידמאַן, אַ מיטגליד פון אָרטאָדאָקסישן צ. ק. אָלס פרעלעגענט. די טעמע אויף וועלכער ער האָט געזאָלט רעפערירן האָט געהייסן „די באַציאונג פון דער אָרטאָדאָקסיע צו ארץ־ישראל". ווי דער שטייגער איז, האָבן זיי מיטגענומען אַ פּאָלי־צייאָנט אין געהיים בייצוווינען די פאַרזאַמלונג.

אויף דער פראַגע, פאַרוואָס מיט פּאָליציי, האָט איינער פון זיי, ה' י. א., געענטפערט: „צו האַלטן די אָרדענונג און נישט לאָזן שטערן דעם רעדנער".

אין אַנהייב זענען געווען נאָר די אָרטאָדאָקסן מיט זייער גאַנצן שטאָב. וועג ער האָט שוין געהאַלטן אין מיטן רעדן, איז דאָס בית־המדרש געוואָרן פול פון אַלע ריכ־טונגען און פאַרטייען פון שטאָט. וועג דער רעדנער האָט שוין געהאַט שוין געענדט אַ שעה צייט און נישט דערמאַנט אפילו דאָס וואָרט „ארץ־ישראל", האָט דער עולם אַנגעהויבן צו ווערן אומרואיק און פאַרלאַנגט, אַז מען זאָל געבן דאָס וואָרט דעם ה' מ. זילבער־שטיין און דעם ה' מ. ווינרייך. ס'איז שוין דאָן געווען אַרום האַלב אַכט אָוונט, און זעענדיק, אַז דער רעדנער וויל פאַרציען זיין רעדע ביז מנחה־צייט, כדי די אויבנדער־מאַנטע זאָלן נישט קומען צום וואָרט, האָט דער עולם אַלס פראָטעסט אַנגעהויבן זינגען די „התקוה". די אָרטאָדאָקסן האָבן געזוכט אַלע מיטלען כדי צו באַרואיקן דעם עולם. עס איז אַבער געווען אוממעגלעך. דערנאָך האָט דער עולם געפאַדערט, אַז דער אָר־טאָדאָקסישער רעדנער זאָל אפמרעטן און געבן די מעגלעכקייט אים צו ענטפערן. דער אָרטאָדאָקסישער שטאָב זעענדיק, אַז ער האָט גארנישט וואָס אויפצוטוען, האָבן זיי געענומען דעם רעדנער און צוזאַמען מיט אַן ערך 20—25 מאַן האָבן זיי פאַרלאָזט דאָס בית־המדרש.

די פאַרזאַמלונג האָט ווייטער אָנגעפירט ה' ז. שוואַרצבאַרד און ה' זילבערשטיין האָט אין אַ געלונגענעם ענטפער צעקלאַפּט ה' פרידמאַנס רעדע און האָט פאַרגעלייגט פאָלגנדיקע רעזאָלוציע:

1) די אינציקע פאַרטיי, וואָס האָט דעם צוטרוי פון פאָלק און פאַרדינט אָנערקענונג איז דער „מזרחי".

2) די פאַרזאַמלטע דריקן אויס אַ שארפן פראָטעסט קעגן דעם פאַרראַט פון דער ווינער „אגודה"־קאָנפערענץ, וואָס האָט געוואָגט דורך אַ געמיינע מסירה צו שטערן דאָס פאַרווירקלעכן די יידישע האָפענונגען.

מיט אפלאָדיסמענטן פון דער גאַנצער פאַרזאַמלונג, דערונטער פון אַ גרויסער צאָל אָרטאָדאָקסן, איז די רעזאָלוציע אַנגענומען געוואָרן. מיטן געזאַנג פון „התקוה" איז די פאַרזאַמלונג געשלאָסן געוואָרן.

„נייער היינט" נומ' 146. מיטוואָך, פ' שלח, כ"ג סיון, תרפ"א (29 יוני, 1921)

יענדזשעוו גרייט זיך צו די וואַלן פון שטאָט־ראַט

די וואַלן צום שטאָט־ראַט זענען באַשטימט געוואָרן אויפן 3טן יולי (?). די צאָל וואַל־באַרעכטיקטע דערגרייט ביי אונדז ביז 5.500, דערפון 2.500 יידן.

אויב די יידישע שטימען זאָלן ביי די וואַלן נישט ווערן צעשפליטערט, קאָנען מיר רעכענען אויף 9—10 יידישע ראַטמענער. ליידער, אָבער, ווייזן אונדזערע פּאַרטייען דערווייל נאָך נישט אַרויס די נייטיקע איניציאַטיוו אין דער ריכטונג פון אַ פּאַראַייני־קונג.עס וואָלט געווען געוווּנטשן, אַז עס זאָל וואָס גיכער געבילדעט ווערן אַ יידישער בלאָק, וואָס זאָל קאָנען גראַנטירן דער יידישער באַפעלקערונג, אַ געהעריקע פאַר־טרעטונג אין שטאָט־ראַט.

ציטירט פון דער וואַרשעווער צייטונג „היינט" נום׳ 149 פון ל׳ סיון, תרפ״ז (30.6.1927)

רעזולטאַטן פון די וואַלן צום ציוניסטישן קאָנגרעס אין יענדזשעוו

ליסטע 1 — 23 שטימען, 2 — 38, 3 — 176, 4 — 12 און 5 — 5 שטימען.

ציטירט פון „היינט" נום׳ 148 פון כ״ה סיון, תרפ״ט (3 יוני 1929). ליידער פעלן אין דער קאָרעספּאָנדענץ די פּרטים ווען די פּאַרטייען, וואָס האָבן פיגורירט אונטער די נומערן און אויך צו וועלכן ציונ. קאָנגרעס זענען דאָס פאַרגעקומען די דאָזיקע וואַלן.

די ראַיאָן־קאָנפערענץ פון „קרן־קימת" אין יענדזשעוו

פון אַן אַלגעמיינער קאָרעספּאָנדענץ פון קעלצער „היינט"־קאָרעספּאָנדענט (חיים זיעלאָני), ווועלכע איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין „היינט" נר. 80 פון י״ט ניסן תרצ״א (6.4.1931), דערוויסן מיר זיך:

אין יענדזשעוו (קעלצער קרייז) איז פאָרגעקומען אַ קרייז־קאָנפערענץ פון אַלע קרן־קיימת־קאָמיטעטן. עס איז געקומען אַ גרויסע צאָל דעלעגאַטן, ווי אויך דער מיט־גליד פון דער ארץ־ישראל־דעלעגאַציע ה׳ ליכטיגער און דער לייטער פון וואַרשעווער הויפּט־ביוראָ פון ק.ק.ל., ה׳ ליפּאַ בלאָך.

די קאָנפערענץ איז געעפנט געוואָרן מיט אַ פייערלעכער אַקאַדעמיע אין זאָל פון די פייעדלעשער. אין פּרעזידיום זענען געזעסן די ה״ה ד״ר פאָליאַק, קולימעק, רייז־מאַן און זאַנשיין פון יענדזשעוו.

גרויסער ציוניסטישער נצחון ביי די קהלה־וואַלן

אין „היינט נר. 121, פון י״א סיון, תרצ״א (1.5.1931) איז אונטערן קעפל: „ווייי־טערדיקע רעזולטאַטן פון די קהלה־וואַלן געמאַלדן:

יענדזשעוו (קעלצער גוב.).

5 — ציוניסטן, — „אגודה", 1 — אומפּאַרטייאישער.

מבטל געמאכט די קהלה־וואלן אין יענדזשעוו

דער יענדזשעווער סטאראסטע האט צוגעשיקט א בריוו צו דער דארטיקער יידי־שער קהלה וווּ עס ווערט געמאלדן, אז די קהלה־וואלן, וואס זענען דארט פארגעקומען דעם 20סטן מאי ד. י. ווערן בטל. דער טערמין פון די נייע וואלן איז נאך נישט בא־שטימט געווארן.

ציטירט פון „היינט" פון י"ב מנחם־אב, תרצ"א (26.7.1931)

ציוניסטישער נצחון ביי די קהלה־וואלן אין יענדזשעוו

אין יענדזשעוו זענען פארגעקומען וואלן צו דער קהלה. עס זענען אריינגעטראגן געווארן גאנצע 8 קאנדידאטן־ליסטעס, דערונטער 4 פון דער „אגודה" און אירע פאר־בינדעטע.

די וואלן גופא זענען אדורך אן אינצידענטן. א גאנצן טאג האט זיך אין וואל־ביורא געפונען דער סטאראסטע, אונטער וועמענס אויפזיכט די וואלן זענען פארגעקומען.

וואל־בארעכטיקטע זענען געווען — 1080, געשטימט האבן 758 פערזאנען.

די ליסטע נר. 2 (אומפארטייישע) האט באקומען 72 שטימען; ליסטע נומער 3 (רעליגיעזע) 160 שטימען; ליסטע נומער 5 („אגודה") — 129 שטימען; ליסטע נומער 6 (ציוניסטן) — 135 שטימען; ליסטע נומער 7 (האנטווערקער) — 141 שטימען און ליסטע נומער 8 („מזרחי") — 115 שטימען.

דער נאציאנאלער בלאק (ציוניסטן, האנטווערקער און „מזרחי"), וועלכע האבן באקומען א מערהייט שטימען האט דורכגעפירט 5 דאזארעס:

2 ציוניסטן: א. י. טאפיאל און י. ראזענהאלץ.

2 האנטווערקער: א. בערקאוויץ און ה. וואלפאוויץ.

1 מזרחיסט: י. איצקאוויץ.

די „אגודה", וואס האט אין דער פריערדיקער קהלה געהאט א מערהייט, האט צוזאמען מיט אירע פארבינדעטע באקומען נאר דריי מאנדאטן.

אויף דער ערשטער זיצונג פון דער נייער קהלה איז אלס פרעזעס געוויילט געווארן ה' י. איצקאוויץ („מזרחי"). די וואל פון ה' איצקאוויץ איז שוין באשטעטיקט געווארן דורך דער אויפזיכטס־מאכט און די נייע קהלה האט שוין אנגעהויבן אירע טעטיקייט.

ציטירט פון „היינט נומ' 238 פון כ"ד מרחשון, תרצ"ג (23.11.1932)

אפפאר פון א פארדינסטפולן ציוניסטישן עסקן פון יענדזשעוו קיין ארץ־ישראל

ה' א. י. טאפיאל, איינער פון די אנגעזעענסטע ציוניסטישע עסקנים אין יענדזשעוו איז די טעג אפגעפארן קיין ארץ־ישראל.

ה' טאפיאל האט יארנלאנג פארנומען דעם אמט פון פרעזעס פון דער ציוניסטי־שער ארגאניזאציע ביי אונדז אין שטאט. ער איז אויך געווען מיטגליד אין פארטיי־ראט פון דער אלגעמיינער ציוניסטישער ארגאניזאציע אין פוילן, מורשה פון קרן קיימת לישראל, אקטיוויער עסקן פארן „קרן־היסוד", ראטמאן אין שטאט־ראט און פארשטייער פון די ציוניסטן אין דער יענדזשעווער קהלה־פארוואלטונג (דאזאר), 20 יאר אן איבער־

רייס איז ער געשטאַנען אין די פאַדערשטע רייען פון אונדזער באַוועגונג אין קעלצער קאַנט און האָט אַלע דערמאַנטע אַמטן דערגרייכט נישט דורך תקיפות און פּוסטער רעדעריי, נאָר דורך איבערגעגעבענער שווערער אַרבעט. נישט לייכט איז אים אָבער אָנגעקומען צו קריגן אַ סערטיפיקאַט אויף עולה צו זיין אין לאַנד פון זיינע האָפענונגען. ער האָט ווייטער פאָרגעזעצט זיין אַרבעט, און ערשט לעצטנס האָט ער באַקומען אַ סער־טיפיקאַט פון דער קאַטעגאָריע עליה־סערטיפיקאַטן פאַר פאַרדינסטפולע עסקנים, וואָס זענען עלטער פון 35 יאָר.

די יענדזשעווער יידן האָבן זיך מיט ה׳ טאַפּיאָל האַרציק געזעגנט. די קהלה, קרן קיימת לישראל, ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע און אַנדערע אינסטיטוציעס האָבן לכבוד אים איינגעאָרדנט פייערלעכע אָפשיד־באַנקעטן. אין באַנקעט פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע האָט זיך באַטייליקט אַ ריזיקער עולם. מיט רעדעס זענען אַרויסגע־טראָטן די ה״ה מ. שלעזינגער, י. טאַפּיאָל (בוסק), מ. זילבערשטיין (ברית הצה״ר), מ. פיש און אַנדערע.

באַגלייטן דעם ה׳ טאַפּיאָל צו דער באַן איז געקומען די גאַנצע באַפעלקערונג.

די קאָרעספאָנדענץ איז ציטירט פון „היינט״ פון סוף חודש אלול תרצ״ד (1934). ליידער, איז נישט באַצייכנט דער נאָמען און די ענויע דאָס וועלן פון דאָס איז געווען געדרוקט אין „היינט״.

די טעטיקייט פון „תורה ועבודה״, יענדזשעווער סניף

ביים סניף פון „תורה ועבודה״ אין יענדזשעוו, וואָס האָט זיך לעצטנס איבערגע־טראָגן אין נייעם לאָקאַל, עקזיסטירט אַ ביבליאָטעק אויפן נאָמען פון ז. יעבץ. די ביבליאָטעק ציילט 1000 ביכער.

„תורה ועבודה״ באַטייליקט זיך אַקטיוו אין דער אַרבעט פון קק״ל. מורשה איז ה׳ ב. זאַנשיין.

לעצטנס האָט אונדז באַזוכט הרב א. פּיאָטרקאָווסקי פון וואַרשע, וועלכער איז אַרויסגעטראָטן מיט אַ רעפעראַט.

ביים היגן „תורה ועבודה״־סניף איז אויך געשאַפן געוואָרן אַ סניף „בעלי־מלאכה דתיים״, וואָס ציילט שוין 30 מיטגלידער.

דער וועד פון „תורה ועבודה״ באַשטייט פון די חברים: זאַנשיין, ווייצמאַן, בער, פרידבערג און בערלין.

אין דער אַרבעט באַטייליקן זיך אַקטיוו אויך די ה״ה י. איצקאָוויץ, ע. אינגבער און טריימאַן.

די טעג איז ביי אונדז געשאַפן געוואָרן אויך אַן „ארגון חקלאים דתיים״, וועלכער ציילט 40 מיטגלידער.

ציטירט פון „היינט״ נומ׳ 55 פון ל׳ אדר א׳ תרצ״ה (5.3.1935)

געגרינדעט אַן אָפּטיילונג פון דער ציוניסטישער פרויען־אָרגאַניזאַציע „וויצ״ו

פון יענדזשעוו שרייבט מען אונדז:

אַ דאַנק דער ענערגישער אַרבעט פון דער דעלעגאַטין פון וואַרשעווער צענטראַל־

קאָמיטעט פון „וויזאָ" אין פּוילן, די אינזשיניערין באַרזאַך, איז אין חודש אַפּריל געפּנט געוואָרן אין יענדזשעוו אַן אָפּטיילונג פון „וויזאָ".

באַלד נאָכן אָרגאַניזירן זיך פון דער פּאַרוואַלטונג האָט זיך אָנגעהויבן אַ לעבעדיקע און פרוכטבאַרע אַרבעט.

די ערשטע אויפגאַבע, וואָס דער קאָמיטעט האָט אויף זיך גענומען, איז די גרינדונג פון אַ ביבליאָטעק, וואָס וועט אַנטהאַלטן יידישע, העברעישע און פוילישע ביכער.

נאָכן באַקומען די לעגאַליזאַציע פאַר אונדזער אָפּטיילונג, איז דעם 21סטן מאַי פאַרגעקומען אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון די מיגלידערינס, וועלכע האָבן געווײַלט אַלס פאַרזיצערין — אַדוו. טיסלאוויץ, פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער די פרויען: פעפער, מאַוער, מערמעלשטיין, כמיעלעווסקי און פרל. זאַלצבערג. אין דער רעוויזיאָנס־קאָמיסיע: די פרויען שפּילבערג, אסיאש און פיש.

ציטירט און איבערגעזעצט פון פּוילישן „נאָווי דזשענניק" (קראָקע), נומ. 150, פון 1טן יוני 1938.

דין וחשבון

על פעולות ועד הארגון לעולי ינדז'יוב בישראל, מראשית היוסדו ועד לסוף שנת 1964.

התארגנות הועד

עוד בשנת 1942 כאשר הגיעה ארצה הידיעה, באמצעות חיילים יהודיים מצבא אנדרס, על השואה האיומה של יהדות פולין ובתוכן גם של קהלת ינדז'יוב וביחד עם זה, נקלטה גם שמועה על קומץ קטן של יהודי עירנו שניצולו ושהם מתגלגלים ופזורים בארצות שונות (פולין, גרמניה, אוסטריה וכו') התעוררה קבוצת בני עירנו ובראשם ה"ה אלתר יחיאל טופיול ז"ל, יעקב קנמון ז"ל, ויבדל מהם לחיים טובים וארוכים אליעזר רובינשטיין, והם נגשו לארגן את עולי ינדז'יוב אשר נמצאו אז כבר בארץ, למען פעולת ההצלה של שארית בני עירנו.

הועד הראשון

לועד הראשון של ארגוננו נבחרו (לפי הא"ב) ה"ה: יצחק אברהמי (ירושלים), ישראל דוב ברייטברט (כפר פינס), עמנואל בר (תל־אביב), שמואל דודקיוויץ ז"ל, (ירושלים), דבורה הורוביץ (חיפה), ברוך זונשיין ז"ל, (תל־אביב), אלתר יחיאל טופיול ז"ל, (תל־אביב), חדוה (לבית ורדיגר) מינץ (תל־אביב), יעקב קנמון ז"ל (תל־אביב), מרדכי קוניצפולסקי (שדמתי) (תל־אביב), אליעזר רובינשטיין (תל־אביב) ויעקב שרף (חיפה).

הועד הציב לו למטרה את הפעולות דלהלן:

1) פעולות ארגוניות; 2) מציאת הקשר עם הניצולים מבני עירנו; 3) איסוף כספים לצרכי סיוע; 4) ייסוד קופת „גמילת חסדים"; 5) משלוח חבילות מזון ובגדים לנזקקים; 6) עריכת פגישות ו„ימי אזכרה" לקדושי עירנו; 7) הדפסת „ספר־יזכור" להנצחת קדושי עירנו.

שינויים בהרכב הועד

במשך השנים התחלף הרכב הועד (היו לצערנו, כמה שנפטרו והלכו לעולמם, או שיצאו מן הועד ונבחרו אחרים במקומם). בכל אופן, הועד בהרכביו השונים המשיך במתן עזרה לחברים שעלו ארצה, לעודדם ולסייע להם למצוא עבודה מתאימה ולהשתרשותם בארצנו.

בכדי שנוכל לבצע גם את שאיפתנו בדבר פרסום „ספר זכרון" לעירנו המושמדת, פרסמנו, עוד בשנת 1954, חוזר, ששלחנוהו לכל בני עירנו בארץ ובתפוצות ישראל ובקשנו בו סיו עכספי ובעיקר, חומר עובדתי על פעולות ארגוניות, חברותיות ותרבותיות, הזכורות להם מימי שהותם בינדז'יוב ושלדעתם, כדאי לציינן ב„ספר הזכרון".

כמו כן בקשנו, שכל אחד ואחת ימציאו לנו את שמות בני משפחותיהם שהושמדו על מנת שנוכל להנציחם בספר הנ"ל.

הועד החדש

בשנת 1956 בא שינוי בהרכב הועד ואליו נבחרו ה"ה:

יצחק אברהמי (ירושלים), יוסף אינגבר (תל־אביב), אברהם גוטפריד (קרית־שמואל), ישראל גורטמן (קרית־ביאליסטוק), שלום גנאט (חולון), שאול גרינברג (חולון), ליב ווקסבוים (תל־אביב), קלמן חנצ'ינסקי (חולון), יעקב טופיול (גבעתיים), לייבוש ליפמנוביץ (תל־אביב), טובה מונדרי (הלברג) (תל־אביב), אליעזר רובינשטיין (תל־אביב), משה רייזמן (תל־אביב), מרדכי שלדז'יק (רמת־חן) ויעקב שרף (חיפה).

ועד הארגון של עולי ינדז'יוב בישראל.

יושבים (מימין לשמאל): יהודה ליפמנוביץ, ישראל גורטמן, יעקב שרף, יעקב טופיול, מרדכי שלדזיק, אליעזר רובינשטיין וקלמן חנצ'ינסקי. עומדים (כנ"ל) שאול גרינברג, יהודה ווקסבוים, יצחק אברהמי, שלום גנאט, אברהם יהושע גוטפריד ומשה רייזמן.

הועד החדש קבע, שמרכז פעולותיו יהיה — הכנת החומר והאמצעים הכספיים הדרושים להוצאת „ספר הזכרון" אשר ינציח את עירנו ינדז'יוב, שבה נולדו ושבה השארנו את הורינו, קרובינו וידידינו — קדושי בני עירנו — אשר ניספו בשואה האיומה בכל מיני מיתות משונות — הרג, שריפה וחנק. בכדי שספר זה, ישמש לזכרון־נצח לנו ולבנינו אחרינו.

ידוע ידענו מה כבדה היא המשימה אשר נטלנו על עצמנו. ידענו, שהדפסת ספר שכזה, כרוכה בהוצאה של אלפי לירות ובכל זאת נגשנו להגשמת הדבר.

לצערנו הגדול, לא מצאנו את העידוד הדרוש לכך מצד חברי ארגוננו, לא בכספים הנחוצים ואפילו, לא במשלוח החומר, הדרוש על מנת שנוכל לגשת לעבודת־קודש זו.

אם כי אי־ההיענות מצד חברינו, צריכה היתה, בדרך הטבע, להחליש את מרצנו, הרי אנחנו, בכל זאת, לא אמרנו נואש. להיפך — שלחנו שוב ושוב חוזרים חדשים ובקשות נוספות לחברינו בארץ ומחוצה לה והוספנו לתבוע ולהתריע על האחריות הגדולה הרובצת על כל אחד מאתנו בענין הספר.

ועדת הספר

בשנת 1960 נבחרה „ועדת־ספר" מצומצמת מבין חברי הועד, תוך החלטה נחושה ודחף־לב פנימי, לבצע את המטרה הקדושה הזאת על אף המכשולים הרבים שלפנינו.

הרכב הועדה

ל„ועדת־הספר" נבחרו החברים:
ישראל גורטמן, שלום גנאט, שאול גרינברג, יהודה וקסבוים, קלמן חנצ׳ינסקי, יעקב טופיול ואליעזר רובינשטיין.

פעולות הועדה

החברים הנ״ל נגשו בכל לבם, מרצם ומסירותם לפעולה והקדישו לה את רוב זמנם. טיפלו באיסוף כספים, בביקורי־בית אצל חברי הארגון, בהכנת חומר ובכל העבודה הרבה והקשה, הקשורה בענין זה.

אנחנו מציינים בכבוד והערכה את חברנו קלמן חנצ׳ינסקי ואת מסירותו המיוחדת בעבודה קשה זו. הוא טרח ועמל ימים ושבועות בטיפול ובקשר, על ידי כתיבת אלפי מכתבים לחברינו — הפזורים בכל קצווי תבל — בדרישותינו לעזרה בחומר וברוח.

הפעולות בארצות הברית

כמו כן, עלינו להזכיר לשבח, כי חברנו שלום גנאט, בבקרו בשנת 1960 באופן פרטי, בארצות הברית, הקדיש מזמנו לקיום פגישה עם חברי הועד של „ארגון בני עירנו" בארצות הברית והניע אותם, להתמסר לפעולה קדושה זו. ואמנם הצליח להפעילם כך, שבאותו מעמד, תרם יושב־ראש הועד מר נתן כהן סכום כסף הגון לקניית נייר עבור הספר ולאחר שנתרמו עוד תרומות והועבר אלינו סכום ניכר, היה לנו הבסיס הכספי להכנת התקציב הדרוש להוצאת הספר.

גם בשנת 1962, נוצל ביקורו הפרטי של החבר ישראל גורטמן בארצות הברית, לשם פגישות עם בני עירנו ונאסף גם סכום מסוים למען „ספר הזכרון".

„ימי־הזכרון"

עלינו לציין כמה פעולות מיוחדות מתוך פעולותינו:

קיימנו מדי שנה בשנה, ביום ו׳ בתשרי, (שהוא יום גירוש יקירינו־קדושינו למחנה המות בטרבלינקה) אזכרת־אבל לקדושי עירנו שנהרגו, נשחטו ונשרפו חיים בתאי־המות שבטרבלינקה.

הזכרה לקדושי ינדז׳יוב הי״ד בשנת תש״י.

בתמונה (מימין לשמאל): ר׳ נתן דוב חנצ׳ינסקי ז״ל, אליעזר רובינשטיין, יעקב קנמון ז״ל ור׳ אלתר יחיאל טופיול ז״ל.

הזכרה לקדושי ינדז׳יוב הי״ד בשנת תשי״ד.

בתמונה (מימין לשמאל): ר׳ נ. ד. חנצ׳ינסקי ז״ל, מדליק נר־הנשמה לקדושים ועל ידו: יעקב שרף, יעקב קנמון ז״ל, א. רובינשטיין, י. גורטמן, י. ב. ברייטברד ויעקב טופיול.

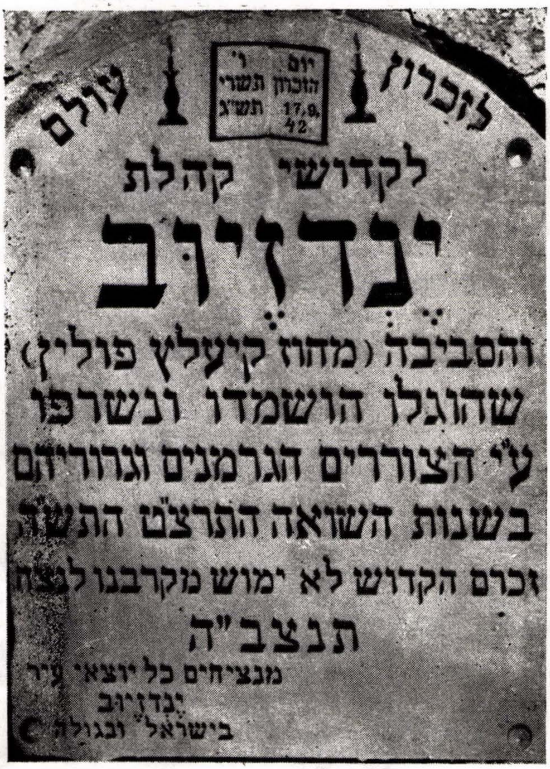

הזכרה לזכר קדושי ינדז׳יוב בשנת תש״כ.

בתמונה למעלה (מימין לשמאל) הנשיאות וחברי ועד הארגון: ק. חונצ׳ינסקי, י. גורטמן, א. רובינשטיין, י. טופיול, י. גן־צבי, ש. גרינברג, החזן הראשי בבית־הכנסת הגדול בנימין אונגר, למטה — ציבור המשתתפים בהזכרה.

מצבת־הזכרון ב„הר ציון"

ביום 28 ליולי שנת 1958 הקימונו מצבת־שיש לזכרון עירנו המושמדת וקדושיה, במרתף־השואה שב„הר־ציון" בירושלים בירתנו, בקיר־הזכרון המיועד לקהלות־הקודש שבגליל קיעלץ.

גילוי מצבה זו — ביום ה' בתשרי תשכ"ב (4.10.1962) ב„הר־ציון" שבירושלים עיר־הקודש, בהזכרה שנערכה במלאות עשרים שנה להשמדת קדושי עירנו הי"ד.

ביי די מצבה איז דאָנערשטיק, ה' תשרי תשכ"ב (4.10.1962) אויפן הר־ציון אין אונדזער הויפט־שטאָט ירושלים, צום צוואַנציקסטן יאָרצייט פון אומקום פון אונדזערע קדושים הי"ד, אַבגעריכט געוואָרן די יאָר־צייט־הזכרה.

האזכרה ב„הר ציון"

ביום ה׳ תשרי שנת תשכ״ב (4.10.1962), במלאות עשרים שנה להשמדת קדושי עירנו עלו כ־150 מבני עירנו לגילוי המצבה.

חברנו שאול גרינברג פתח את טכס־האבל בדברי־הספד על קדושי ינדז׳יוב שהושמדו בשנות השואה ובמיוחד על אלה, שהשמדתם האכזרית נעשתה בתאי־הגאזים שבמחנה־המות טרבלינקה.

את נרות הזכרון הדליקו באותו מעמד הגברות אסתר טופיול ואסתר שרף. החברים זאב אברמוביץ ואליעזר רובינשטיין גילו את המצבה. לאחר גילוי המצבה נאמרו דברי־הספד על ידי החברים יצחק אברהמי וישראל גן־צבי אשר התריעו על שתיקת העולם הנאור הגדול בימי השואה כשהושמדו ששה מיליון יהודים, אנשים נשים וטף.

החבר מרדכי שלדז׳יק, מניצולי הגיטאות, סיפר על הזוועות שעברו על יהודי ינדז׳יוב ב„גיטו" שלהם ובמחנות־הריכוז, שמהם ניצולו ונשארו בחיים רק מעטים.

זאב אברמוביץ ואליעזר רובינשטיין מגלים את מצבת־הזכרון לקדושי ינדז׳יוב ב„הר־ציון"
(מסביב לה המצבות שהוקמו לזכר הקהילות המושמדות של גליל קיעלץ).

קבוצת חברים וחברות של ארגון עולי ינדז׳יוב, שהשתתפו בטכס־גילוי מצבת־הזכרון על „הר ציון".

על משלחת יהודי ישראל לוורשה

בשנת 1963, כשביקרה משלחת יהודית מישראל בפולין לרגל מלאות עשרים שנה למרד גיטו וורשה, עברה גם על מקומות־ההשמדה שבפולין ובתוכם גם בטרבלינקה, וראו שם את העצמות הפזורות על פני השטח שנשארו לדראון עולם.

הרב יצחק ידידיה פרנקל מתל־אביב, שהיה אחד מחברי המשלחת הזאת, אסף חלק מן העצמות הקדושות והביאן ארצה, על מנת להטמינן באדמת־ישראל.

האזכרה על יד קבר עצמות הקדושים בנחלת־יצחק

במלאות 21 שנה להשמדת יהודי ינדז׳יוב, ביום שלישי, ו׳ תשרי, תשכ״ד, התאספנו בבית הקברות בנחלת־יצחק על יד קברן של העצמות הללו, בנוכחותו של הרב הנ״ל, אשר תיאר מה שעבר עליו בראותו את השטח הענקי הנ״ל, המלא אפר ועצמות של יהודים, שהושמדו ונחנקו חיים במחנה־ההשמדה והודיע על החלטה שנתקבלה, בדבר הקמת מצבה על קבר העצמות הקדושים על ידי אותן הקהילות, שבניהן נשלחו והושמדו במחנה טרבלינקה.

חברינו ישראל גורטמן ו־שאול גרינברג הספידו את קדושי עירנו והודיעו, שגם ועדנו יצטרף למקימי המצבה.

ההזכרה לקדושי ינדזיוב הי"ד שנערכה ביום ג', ו' תשרי תשכ"ד בבית הקברות בנחלת־יצחק על יד קברן של עצמות קדושי טרבלינקה הי"ד שנאספו והועלו ע"י הרב יצחק ידידיה פרנקל שליט"א בזמן ביקורו במחנה־המות הנ"ל.

טכס־האזכרה נפתח ע"י שאול גרינברג ונאמו אחריו הרב י. י. פרנקל וי. גורטמן.

בתמונה: (למעלה): חלק מניצולי ינדזיוב שהשתתפו בהזכרה.

למטה: המצבה הזמנית לעצמות קדושי טרבלינקה בבית־הקברות בנחלת־יצחק.

קבלות־פנים לאורחינו מחוץ־לארץ

מזמן לזמן מבקרים בארצנו כתיירים חברינו מחוץ־לארץ. הועד קיים בכל מקרה שכזה, פגישות־חברים ובהן הועלו זכרונות מהימים הטובים שהיו ואינם...

כמובן, בקשנו, בכל פעם גם שיתוף־פעולה למען הוצאת הספר, ככל המוקדם. בשנים הללו בקרו חברים: מארצות־הברית, אוסטרליה, אורוגוואי, אנגליה, צרפת וקנדה.

קבלת־פנים חגיגית לאורחים מחוץ־לארץ.

גב' מרגלית פלשובסקי, הא' והגב' ש. רובין מקנדה והגב' סינא מאנגליה, בזמן ביקורם בארץ בשנת 1958. למעלה: הנשיאות והאורחים מחו"ל. למטה: חברינו וחברותינו שבארץ.

ביקורו של המחנדס יסקולסקי בארץ

כמו כן ביקר בארץ ואצלנו המהנדס מר יסקולסקי — שאפשר לצרפו לחסידי אומות־העולם — כי הוא סיכן את חייו ממש, בהצילו כמה נפשות מבני עירנו.

החברים יעקב טופיול ושאול גרינברג קיבלו אותו בדברי־ברכה והחבר אליעזר רובינשטיין הגיש לו למזכרת „אלבום ישראל".

פעולות הועד להצלת „ספר תורה" מידי נכרים

חברנו מרדכי שלדז׳יק הודיע לנו, כי במוזיאון העירוני בינדז׳יוב נמצא „ספר תורה".

ועדנו התחיל במאמצים, להשיג את השריד היקר והקדוש של קהלתנו המושמדת ולהעבירו לארצנו — ולדאבוננו הגדול טרם נעלינו... הועד ימשיך במאמציו ביתר שאת ולא ינוח ולא ישקוט עד ש„ספר־התורה" יגיע למקומו הנכון — לארצנו הקדושה.

תכנית לעתיד

עם סיום הפעולה של הדפסת „ספר הזכרון" והפצתו יתחיל הועד בפעולותיו, שמטרתן ׳ידוק הקשרים בין החברים על ידי פגישות־חברים מתמידות, בכדי לקרב איש לרעהו ולחזק את רגשי הידידות וההבנה ביניהם.

המגע עם חברינו בחו״ל

כן ידאג הועד, שגם חברינו בחוץ־לארץ, יהדקו את הקשרים ביניהם לשם פעולות חברותיות ותרבותיות ושיום ו׳ תשרי, יישמר בין כל יוצאי ינדז׳יוב, בכל מקומות שהם לתמיד כ„יום־הזכרון" לקהלת ינדז׳יוב היקרה לכולנו.

ועד הארגון

ד י ן ו ח ש ב ו ן

וועגן דער טעטיקייט פון קאָמיטעט פונעם „אירגון עולי ינדז׳יוב בישראל" זינט זיין אַנטשטייאונג ביזן סוף פון יאָר 1964

נאָך אין יאָר 1942, באַלד ווי עס זענען אַנגעקומען דורך יידן פון אַנדערס אַרמיי די ידיעות וועגן דעם שרעקלעכן אומגליק, וואָס האָט געטראָפן דאָס יידנטום אין פוילן און דערונטער אויך דער יידישער קהילה יענדזשעוו און נאָכדעם, ווי עס האָט זיך אויך געהערט אַ קלאַנג וועגן אַ קליין הייפל יענדזשעווער יידן, וועלכע זענען גערעטעט־וועט געוואָרן און וואָלגערן זיך צעזייט און צעשפרייט אין פוילן, דייטשלאַנד, עסטרייך און אין אַנדערע לענדער אין צענטראַל־אייראָפּע. האָבן עטלעכע יענדזשעווער יידן אין ישראל: די חברים אלתר יחיאל טאָפיאָל ז״ל, יעקב קנמון ז״ל און, יבדל לחיים טובים, אליעזר רובינשטיין, געזומען אַרגאַניזירן אונדזערע לאַנדסלייט צו אַ רעטונגס־אַקציע לטובת די לעבנגעבליבענע יענדזשעווער.

דער ערשטער ועד

אין ערשטן קאָמיטעט פון דעם געגרינדעטן דורך זיי „ארגון עולי יגדז׳יוב בישראל" זענען געווייזלט געוואָרן (לויטן א״ב) די חברים: יצחק אברהמי (ירושלים), עמנואל בער (תל־אביב), ישראל דוב ברייטבאַרד (כפר פינס), שמואל דוטקעוויץ ז״ל (ירושלים), דבורה האַראַוויץ (חיפה), ברוך זאַנשיין ז״ל (תל־אביב), אלתר־יחיאל טאָפּיאָל ז״ל (תל־אביב), חדוה (געב. וועדיגער), מינץ (תל־אביב), יעקב קנמון ז״ל (תל־אביב), מרדכי קאָניעצפּאָלסקי־שדמתי (תל־אביב), אליעזר רובינשטיין (תל־אביב) און יעקב שרף (חיפה).

דער ועד האָט זיך געשטעלט פאַר זיינע אויפגאָבן: 1) אַרגאַניזירן דעם ארגון; 2) שאַפן דעם קאָנטאַקט מיט די געראַטעוועטע יידן; 3) געלט־זאַמלונג פאַר אַ הילפס־אַקציע; 4) גרינדונג פון אַ גמילת־חסדים־קאַסע; 5) שיקן שפּייז־פּעקלעך און קליידונג פאַר די נויטבאַדערפטיקע; 6) איינאַרדענען צוזאַמענטרעפונגען צווישן די חברי הארגון און באַשטימען דעם „יום־הזכרון" פאַר די קדושים און 7) זאַמלען מאַטעריאַלן פאַר אַ „ספר זכרון", וואָס זאָל פאַראייביקן יענדזשעוו און אירע קדושים.

ענדערונגען אין ועד

אין משך פון די ערשטע עטלעכע יאָר האָט זיך דער צוזאַמענשטעל פון ועד געענדערט (ליידער, זענען עטלעכע געשטאָרבן, מאַנכע האָבן פאַרלאָזט דעם ועד און עס זענען געווייזלט געוואָרן אַנדערע אויף זייער אָרט). בכל אופן האָט דער ועד, ביי אַלע זיינע ענדערונגען, פאַרגעזעצט זיין ארבעט, וואָס האָט זיך אויסגעדריקט אין העלפן מאַטעריעל די גראַטעווטע עולים, דערמוטיקן זיי, זוכן פאַר זיי אַנטשפּרעכנדיקע אַרבעט און העלפן זיי זיך צו אַקלימאַטיזירן אין לאַנד.

כדי צו פאַרווירקלעכן אונדזער שטרעבונג וועגן אַרויסגעבן דעם „ספר הזכרון", וואָס זאָל פאַראייביקן אונדזער חרובע קהילה האָבן מיר נאָך אין יאָר 1954 אַרויסגעגעבן אַ צירקולאַר, וועלכן מיר האָבן צוגעשיקט צו אַלע יענדזשעווער אין ישראל און אין דער גאָרער וועלט און געבעטן פינאַנסיעלע הילף און איבערהויפט געדענק־מאַטעריאַל וועגן דער געזעלשאַפטלעכער און קולטורעלער טעטיקייט אין אונדזער שטאָט, וואָס וועט באַאַרבעט ווערן פאַרן „ספר הזכרון".

מיר האָבן אויך געבעטן צוצושיקן רשימות פון קרובים און באַקאַנטע, וועלכע זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַצישע רוצחים, וואָס וועלן פאַרעפנטלעכט ווערן אין בוך אין דער „רשימת הקדושים".

אַ נייער ועד

אין יאָר 1956 איז אונדזער ועד רעאָרגאַניזירט געוואָרן און עס זענען געווייזלט געוואָרן די חברים: יצחק אברהמי (ירושלים), יוסף אינגבער (תל־אביב), אברהם־יהושע גאָטפריד (קרית שאול), ישראל גורטמאַן (קרית ביאַליסטאָק), שלום גנאַט (חולון), שאול גרינבערג (חולון), לייב וואַקסבוים (תל־אביב), יעקב טאָפּיאָל (גבעתיים), קלמן כענטשינסקי (חולון), לייבוש ליפמאַנאָוויץ (תל־אביב) טובה העלבערג־מאַנדרי (תל־אביב), אליעזר רובינשטיין (תל־אביב), משה רייזמאַן (תל־אביב), מרדכי שלעדזשיק (רמת־חן) און יעקב שרף (חיפה).

דער נייער ועד האָט באַשלאָסן, אַז זיין הויפט־אויפגאַבע וועט זיין — שאַפן די נייטיקע געלט־מיטלען און זאַמלען דאָס מאַטעריאַל פאַרן „ספר הזכרון", וואָס זאָל

פֿאַראייביקן אונדזער געבורט־שטאָט ינדזשעוו, די שטאָט, ווו מיר האָבן גענאָסן אונדזערע עלטערן, קרובים און פריינט — די קדושים פון אונדזער שטאָט, וועלכע זענען אומגעקומען דורך פֿאַרשידענע רוצחישע מיטלען — דערשאָסן, פֿאַרברענט און דער־שטיקט געוואָרן אין די גאַז־קאַמערן און אַפֿילו אין די פול־געפֿאַקטע וואַגאָנעס ווו מען האָט זיי געפֿירט צו דער שוידערלעכער שחיטה.

מיר האָבן גוט געוווסט, וואָס פֿאַר אַ שוועריע אויפגאָבע מיר נעמען אויף זיך. מיר האָבן געוווסט, אַז צום אָפּדרוקן אַזאַ ספר דאַרפן מיר אַ סך טויזנטער פונטן אָבער מיר האָבן זיך נישט דערשראָקן און צוגעטרעטן צו דער אַרבעט.

ליידער, האָבן מיר נישט געפונען קיין דערמוטיקונג מצד די חברים פון אונדזער ארגון, נישט נאָר מיט קיין געלט, נאָר אַפֿילו נישט מיטן שיקן דאָס נייטיקע מאַטעריאַל פֿאַרן ספר.

די דאָזיקע פֿאַסיווע באַציאונג מצד די חברים, האָט נאָטירלעך אָפּגעשוואַכט אונדזער ענערגיע, אָבער מיר האָבן זיך דאָך נישט מיאש געווען, מיר האָבן וויייטער געשיקט חוזרים נאָך חוזרים, ווידעראַמאָל געבעטן די חברים אין ישראל און אין אויס־לאַנד, מאַכנדיק זיי אויפמערקזאַם אויף דער גרויסער מאַראַלישער אחריות, וואָס זיי נעמען אויף זיך אויב דער „ספר הזכרון" ווערט נישט אַרויסגעגעבן ווערן.

ועדת הספר

אין יאָר 1960 האָבן מיר באַשלאָסן צו שאַפֿן אַ ספּעציעלע „ועדת־הספר" פון עטלעכע אַקטיווע חברים, וועלכע זאָלן זיך ספּעציעל אָפּגעבן דער דאָזיקער הייליקער אַרבעט און מיט דער גרעסטער עקשנות זיך באַמיען איבערצווונדן די גרויסע שוועריקייטן און פֿאַרוויקלעכן די דאָזיקע וויכטיקע אויפגאַבע.

דער ועד האָט אויסגעווייילט אינעם ועדת־הספר" פֿאָלגנדיקע חברים: ישראל גורט־מאַן, שלום גנאַט, שאול גרינבערג, יהודה וואַקסבוים, יעקב טאָפּיאָל, קלמן כענטשינסקי און אליעזר רובינשטיין.

די אויבנדערמאַנטע חברים זענען באַלד צוגעטרעטן צו דער אַרבעט מיט האַרץ, ענערגיע און איבערגעגעבנקייט. זיי האָבן געווידמעט זייער פֿרייַ צייט, כדי צו באַזוכן די חברים אינדערהיים, געזאַמלט גלעלט און מאַטעריאַלן און זיך נישט אָפּגעשטעלט פֿאַר דער שוועריסטער אַרבעט, אַבי צו פֿאַרווירקלעכן ווי אַמשנעלסטן זייער הייליקע אויפגאַבע.

אָנערקענונג פֿאַר אַ חבר

מיט כבוד און אָנערקענונג דערמאָנען מיר דעם נאָמען פון חבר קלמן כענטשינסקי צוליב זיין ספּעציעלער איבערגעגעבנקייט צו דער דאָזיקער שוועריקער און פֿאַראַנט־וואָרטלעכער אַרבעט.

לאַנגע טעג און וואָכן האָט ער אַוועקגעגעבן, געשריבן טויזנטער בריוו צו אונדזערע חברים, וואָס זענען צעזייט און צעשפּרייט איבער דער גאַנצער וועלט, געזוכט און געפונען דעם קאָנטאַקט מיט אַלע, וואָס האָבן נאָר געקענט העלפן מיט מאַטעריאַלן, היסטאָרישע דאָקומענטן, ווי אויך מיט געלט־מיטלען. ער האָט אויך קאָנצענטרירט און אָפּגעהיטן דאָס געזאַמלטע מאַטעריאַל (מאַנוסקריפּטן, בילדער און דאָקומענטן), וואָס זענען אויסגענוצט געוואָרן פֿאַרן ספר.

די טעטיקייט אין אַמעריקע

מיט דאַנק דאַרפן מיר אויך דערמאָנען, אַז דער חבר שלום גנאַט, וואָס זייענדיק אין יאָר 1960 אויף אַ פּריוואַטן באַזוך אין אַמעריקע, האָט ער געווידמעט צייט און מי, כדי זיך צוזאַמענצוטרעפן מיט קאָמיטעט פון דער יענדזשעוועך לאַנדסמאַנשאַפט, און זיי באַ־איינפלוסט מיטצוהעלפן אונדז אין אונדזער הייליקער אַרבעט פאַרן „יזכור־בוך".

זיין אַרבעט האָט באַלד אויפן אָרט געהאַט דערפאָלג — דער פּרעזידענט פון דער אַמעריקאַנער לאַנדסמאַנשאַפט מר. נתן כהן האָט געשפּענדט אַ באַדייטנדיקע סומע אויף צו קויפן פּאַפּיר פאַרן „יזכור־בוך".

אַ ביסל שפּעטער זענען דאָרט געזאַמלט געוואָרן נאָך פאַרשידענע תרומות און באַקומענדיק אַ גאַנץ באַדייטנדיקן סכום, האָבן מיר געהאַט די מעגלעכקייט פעסטצושטעלן דעם נייטיקן בודזשעט און צוטרעטן צום רעדאַגירן און דרוקן דעם ספר.

אויך אין יאָר 1962 איז אויסגענוצט געוואָרן דער פּריוואַטער באַזוך פון חבר ישראל גורטמאַן אין אַמעריקע אויף באַגעגענישן מיט יענדזשעוועך לאַנדסלייט, און עס איזווידער געשאַפן געוואָרן אַ געוויסע סומע פאַרן „יזכור־בוך".

מיר ווילן זיך אין אונדזער באַריכט אָפּשטעלן אויף עטלעכע ספּעציעלע אַקציעס פון אונדזער טעטיקייט:

דער יום־הזכרון

יאָר־יערלעך האָבן מיר איינגעאָרדנט אין ו' תשרי (דאָס איז די טראַגישע דאַטע פון דער ערשטער אויסזידלונג פון אונדזערע טייערע קדושים אין די גאַז־קאַמערן פון טרעבלינקע), אַ טרויער־הזכרה געווידמעט דעם אַנדענק פון אונדזערע קדושים הי"ד.

די מצבה אויפן הר־ציון

דעם 28סטן יולי 1958 האָבן מיר אויפגעשטעלט אין מרתף השואה אויפן הר־ציון אין ירושלים אַ מאַרמאָרענעם אַנדענק־טאָוול פאַר אונדזער קהילה און אירע קדושים.

דער טאָוול געפינט זיך אויף דער וואַנט, וואָס איז דורכן משרד הדתות באַשטימט געוואָרן פאַר די געדענק־טאָוולען פון די פאַרשוווונדענע שטעט און שטעטלעך פון קעלצער וואָיעוואָדשאַפט.

די הזכרה אויפן הר־ציון

ה' תשרי תשכ"ב (4.10.1962), צום צוואַנציקסטן יאָרצייט פון אומקום פון אונדזערע קדושים, זענען 150 חברים און חברות פון אונדזער ארגון געפאָרן קיין ירושלים אויפן הר־ציון צו דער אַנטהילונג פון דעם יענדזשעוועך אַנדענק־טאָוול.

די טרויער־פייערונג איז געעפנט געוואָרן דורך חבר שאול גרינבערג, וועלכער האָט אין זיין הספּד דערמאָנט די קדושים און איבערהויפּט די, וואָס האָבן געפונען זייער טויט אין די גאַז־קאַמערן פון טרעבלינקע.

די נשמה־ליכט האָבן אָנגעצונדן די חברות אסתר טאַפּיאָל און אסתר שרף און די חברים זאב אַבראַמאָוויץ און אליעזר רובינשטיין האָבן אַנטהילט די מצבה.

טרויער־רעדעס האָבן געהאַלטן די חברים יצחק אברהמי און ישראל גן־צבי, וועלכע האָבן זיך באַזונדערס אָפּגעשטעלט אויף דער שענדלעכער האַנדלונג פון דער גרויסער קולטורעלער וועלט, וואָס האָט געשווייגן און געלאָזט אומבאַרענגען זעקס מיליאָן יידן.

דער חבר מרדכי שלעזשיק, איינער פון די געראַטעוועטע פון געטאָ און אַרבעטס־לאַגערן, האָט דערציילט וועגן די גרויזאַמקייטן און די ליידן פון די יענדזשעוועער יידן, סיי אין געטאָ און סיי אין די קאָנצענטראַציע־לאַגערן, וואָס נאָר געציילטע פון זיי זענען געבליבן לעבן.

די ישראל־דעלעגאַציע אין וואַרשע — צום 20סטן יאָרטאָג פונעם אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ

אין יאָר 1963 איז, ווי באַקאַנט, אַרויסגעפאָרן אַ יידישע דעלעגאַציע פון ישראל, כדי זיך צו באַטייליקן אין די פייערונגען צום 20סטן יאָרטאָג פונעם אויפשטאַנד פון די לעצטע יידן אין וואַרשעווער געטאָ.

די דעלעגאַציע האָט אויך באַזוכט די ערטער וווּ עס זענען אומגעבראַכט געוואָרן אונדזערע ברידער פון פוילן און אַנדערע לענדער. זיי האָבן אויך באַזוכט טרעבלינקע.

איינער פון די מיטגלידער פון דער דעלעגאַציע, הרב י. י. פרענקל, האָט דאָרט צונויפגענומען ביינער פון די קדושים, וואָס זענען געווען צעזייט און צעשפרייט אויפן פלאַץ וווּ עס איז געווען די קרעמאַטאָריע. ער האָט די ביינער געבראַכט מיט זיך כדי זיי קובר צו זיין אין ישראל.

די אזכרה אין נחלת־יצחק

דינסטיק, ו׳ תשרי תשכ״ד (49.1964) האָבן מיר זיך פאַרזאַמלט אין נחלת־יצחק ביים קבר פון די דאָזיקע ביינער. אויך הרב פרענקל האָט זיך דאָרט באַטייליקט און געשילדערט די שוידערלעכע סצענע, וואָס ער האָט געזען אין טרעבלינקע, וווּ עס וואַלגערן זיך נאָך ביינער פון די קדושים.

ער האָט אונדז אויך איבערגעגעבן וועגן דעם באַשלוס, אַז אַלע קהילות, וואָס וייערע יידן זענען געשיקט געוואָרן קיין טרעבלינקע, זאָלן מיט בשותפותדיקע כוחות אויפשטעלן אַ פּאַסנדיקע מצבה אויפן קבר פון די געבראַכטע ביינער.

אונדזערע חברים ישראל גורטמאַן און שאול גרינבערג האָבן מספּיד געווען אונדזערע קדושים און מיטגעטיילט, אַז אויך אונדזער ארגון וועט זיך באַטייליקן אינעם אויפשטעלן די געמיינזאַמע מצבה.

קבלת־פּנים פאַר געסט פון אויסלאַנד

פון צייט צו צייט באַזוכן אונדזערע אויסלענדישע חברים דאָס לאַנד אַלס טוריסטן.

מיר האָבן יעדעס מאָל איינגעאָרדנט באַגעגענישן מיט די דאָזיקע חברים, וווּ מען האָט זיך געטיילט מיט די זכרונות פון אַמאָל, פון יענע גוטע און שיינע צייטן אין יענדזשעוו, וואָס זענען שוין, ליידער, נישטאָ.

זעלבסטפארשטענדלעך האָבן מיר יעדעס מאָל אויסגענוצט די דאָזיקע באַגעגענישן כדי צו רעדן וועגן „יזכור־בוך״, און וועגן דער נייטיקייט, אַז עס זאָל דערשיינען ווי אַמשנעלסטן.

במשך דער דאָזיקער צייט האָבן מיר געהאַט געסט פון אַמעריקע, אויסטראַליע, אורוגוויי, ענגלאַנד, פראַנקרייך און קאַנאַדע.

פּייערלעכער קבלת־פּנים לכבוד אונדזערע אויסלענדישע חברים־געסט.
מ״ר בזשעזשינסקי און זיין פרוי (ניו־יאָרק), גב׳ ניכטשע מענדעראָווסקי־פּינקעלשטיין (קאַליפֿאָרניע).
נעבן זיי: חברים פּון ועד הארגון. עס באַגריסט זיי: ישראל גולטמאַן.

אַ פּייערלעכער קבלת־פּנים לכבוד אויסלענדישע חברים־געסט:
משה טשינסקי (כענטשינסקי) מיט זיין פרוי פּון ניו־יאָרק, גב׳ בראדלי־פּלעשאָווסקי פּון קאַנאַדע
און פרוי הדסה ווארגאן פּון מעלבאָרן.

משה טשינסקי (כענטשינסקי) דאנקט פאַרן קבלת־פנים.
רעכטס פון אים — פרוי רחמה בעקער־ווילאָגע, לינקס — מזכיר הארגון — יעקב טאָפיאָל.

דער באַזוך פון אינזשיניער יאַסקולסקי

עס האָט באַזוכט ישראל און אויך אונדזער ארגון דער אינזשיניער יאַסקולסקי, וועלכער קאָן פאַרעכנט ווערן צווישן די חסידי אומות העולם, ווייל ער האָט בעת דער דער אָקופאַציע, ריזיקירנדיק מיט זיין לעבן, אָפּגעראַטעוועט עטלעכע יידישע נפשות אין יענדזשעוו, וועלכער געפינען זיך היינט אין ישראל.

די חברים יעקב טאָפיאָל און שאול גרינבערג האָבן אים באַגריסט אין נאָמען פון ארגון און חבר אליעזר רובינשטיין האָט אים איבערגעגעבן צום אָנדענק דעם „אלבום ישראל".

די אַקציע וועגן ראַטעווען אַ ספר־תורה

אונדזער חבר מרדכי שלעדזשיק האָט אונדז געמאָלדן, אַז אין יענדזשעווער שטאַטישן מוזיי געפינט זיך אַ ספר־תורה.

אונדזער ועד האָט אָנגעהויבן זיך משתדל זיין אָפּצוראַטעווען דעם לעצטן טייערן און הייליקן אָנדענק פון אונדזער קהילה. צום באַדויערן האָבן מיר נאָך נישט באַקומען קיין שום תשובה. אָבער מיר וועלן נישט רוען און אַלץ טאָן, כדי דער ספר־תורה זאָל קומען אויף זיין ריכטיק אָרט — קיין ארץ־ישראל!

פּלענער אויף דער צוקונפט

נאָכן ענדיקן אונדזער אַרבעט אַרום ספר און זיין פאַרשפּרייטונג, פלאַנירן מיר אַן אַקציע צו פאַרשטאַרקן דעם קאָנטאַקט צווישן די חברים דורך אָפּטע צוזאַמענטרעפן, כדי צו שאַפן פריינטלעכע באַציאונגען צווישן זיי.

דער קאָנטאַקט מיט אויסלענדישע חברים

דער ועד וועט זאָרגן, אַז אויך אונדזער חברים אין חוץ לארץ זאָלן פאַרשטאַרקן דאָס צוזאַמענלעבן צווישן זיך דורך געזעלשאַפטלעכע און קולטורעלע פאַראַנשטאַלטונגען, און אַז דער טאָג פון ו׳ תשרי זאָל אָפּגעהיט ווערן אַלס געדענק־טאָג פון אונדזער גרויסן חורבן — דעם אומקום פון אונדזער טייערער קהילה — קהילת יענדזשעוו!

קאָמיטעט פון ארגון

יענדזשעווער רעליעף־קאמיטעט אין אמעריקא

שטייגן: חיים יהושע ווילאגע ז"ל, זיין פרוי, משה טשינסקי און גרשון בוימאַרט ז"ל
זיצען: פרוי פרידא דוטקיעוויטש, נטע קאהען און זיין פרוי.

זיצט: פרוי פון בערל מאַרדקאַוויטש.
שטייגן: ישראל און זיין פרוי רחמה ווילאגע־בעקער און בערל מאַרדקאַוויטש.

קאנאדישער רעליעף־קאמיטעט אין טאראנטא

שטייגן: חיים עדעליסט, שמואל רובינשטיין, אבא ליפמאַנאָוויטש, אלתר פלעשאָווסקי, אברהם פלעשאָווסקי, איטשע ריטערבאַנד און לייביש עדעליסט.
זיצן: זיינרע פרויען און זיינרע קרובות.

ארגענטינער רעליעף־קאמיטעט אין בוענאס־איירעס

פון רעכטס צו לינקס: משה קאַסיר, טוביה שענקער, מרדכי מענדל ווײַנרײַך, ישראל־יעקב בריטבאַרד און חיים סאַנקאָוויטש.

קבלת־פנים לכבוד געסט פון אויסלאַנד (ב׳ אייר, תשי״ה)

אויפן בילד, פון רעכטס צו לינקס זיצן: פרוי מינץ פון אורוגוויי, חבר הועד יוסף אינגבער, פרוי מרגלית (פלעשאָווסקי) פון קאַנאַדע, חבר הועד שלום גנאט, גזבר הועד שאול גרינבערג. באַגריסט די געסט (שטייט) נאָך אים זיצן: מזכיר הועד יעקב טאַפּיאָל און די חברי הועד: אליעזר רובינשטיין, ישראל גורטמאַן און קלמן כענטשינסקי און אחרון־אחרון חביב דער גאסט שמואל רובין פון קאַנאַדע.

אֵל מָלֵא רַחֲמִים!

בּוֹרֵא אֶרֶץ וּמְרוֹמִים, שׁוֹמֵעַ שַׁוְעַת עֲנוּמִים, דַּיָּן אַלְמָנוֹת וַאֲבִי יְתוֹמִים, אַל נָא תֶּחֱשֶׁה לְדַם עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל הַשָּׁפוּךְ כַּמַּיִם. הַמְצֵא מְנוּחָה נְכוֹנָה עַל כַּנְפֵי הַשְּׁכִינָה, בְּמַעֲלוֹת קְדוֹשִׁים וּטְהוֹרִים כְּזֹהַר הָרָקִיעַ מַזְהִירִים, אֶת נִשְׁמוֹתֵיהֶם שֶׁל שֵׁשׁ מֵאוֹת רִבְבוֹת אַלְפֵי יִשְׂרָאֵל וּבְתוֹכָם בְּנֵי קְהִלָּתֵנוּ הַקְּדוֹשָׁה יֶנְדזיוב וְהַקְּהִלּוֹת הַקְּדוֹשׁוֹת שֶׁבִּסְבִיבָתָהּ, אַלְפֵי אֲנָשִׁים וְנָשִׁים, יְלָדִים וִילָדוֹת, עוֹלָלִים וָטַף, שֶׁנֶּהֶרְגוּ וְשֶׁנֶּחְנָקוּ וְשֶׁהָטְבְּעוּ וְשֶׁנִּשְׂרְפוּ וְשֶׁנִּקְבְּרוּ חַיִּים בִּידֵי הָעַמָּלֵקִים הַגֶּרְמָנִיִּים הַטְּמֵאִים וְהַצּוֹרְרִים – בְּגֵיטָאוֹת יֶנְדזיוב וּסְבִיבָתָהּ וְתָאֵי־הַגַּאזִים בְּטֶרֶבְלִינְקִי וּבְיֶתֶר מַחֲנוֹת הַמָּוֶת שֶׁל הָאוֹיֵב הַנָּאצִי.

כָּלָם קְדוֹשִׁים וּטְהוֹרִים וּבֵינֵיהֶם גִּבּוֹרֵי הָרוּחַ, גְּאוֹנִים וְצַדִּיקִים, תְּמִימִים וְיִשְׁרֵי־לֵב, רַבָּנִים וַחֲסִידִים, אַדִּירֵי תּוֹרָה וְתַלְמִידֵיהֶם. יִזְכֵּרֵם ה׳ לְטוֹבָה, וּבֵן עֵדֶן תְּהֵא מְנוּחָתָם, בַּעַל הָרַחֲמִים יַסְתִּירֵם בְּסֵתֶר כְּנָפָיו לְעוֹלָמִים, וְיִצְרוֹר בִּצְרוֹר הַחַיִּים אֶת נִשְׁמוֹתֵיהֶם. ה׳ הוּא נַחֲלָתָם, וְהוּא יִנְקֹם נִקְמָתָם, וְיִזְכֹּר לָנוּ עֲקֵדָתָם. וְתַעֲמֹד לָנוּ וּלְכָל יִשְׂרָאֵל זְכוּתָם. אֶרֶץ אַל תְּכַסִּי דָמָם וְאַל יְהִי מָקוֹם לְזַעֲקָתָם. בִּזכוּתָם יָשׁוּבוּ נִדְחֵי יִשְׂרָאֵל לַאֲחֻזָּתָם, וְהַקְּדוֹשִׁים הָאֵלֶּה תִּהֵא לְזִכְרוֹן־תָּמִיד לִפְנֵי ה׳ צִדְקָתָם, יָבוֹאוּ שָׁלוֹם וְיָנוּחוּ עַל מִשְׁכְּבוֹתָם, וְיָקִיצוּ וְיַעַמְדוּ לְקֵץ הַיָּמִים לְחַיּוֹתָם, וְנֹאמַר אָמֵן.

נר נשמה לקדושי ינדז׳יוב

א נשמה־ליכט פאר יענדזשעווער קדושים

א

אַבאַרזשאַנעק און משפחה
אַבאַרזשאַנעק אסתר
אַבאַרזשאַנעק טויבאַ
אַבאַרזשאַנעק יעקב
אַבאַרזשאַנעק גוסטאַ
אַבאַרזשאַנעק מאיר
אַבאַרזשאַנעק שלמה
אַבאַרזשאַנעק ביילע
אַבאַרזשאַנעק רבקה
אַבאַרזשאַנעק אליהו
אַביצקי יוסף און משפחה
אַביצקי אברהם און משפחה
אַבראַמאָוויץ ישראל
אַבראַמאָוויץ שרה
אורבאַך הערצקאַ און משפחה
אורבאַך בעריש און משפחה
אורבאַך יעקב און משפחה
אורבאַך און משפחה
אושפיז שמואל און משפחה
אושפיז חנהלע און משפחה
אושפיז פנחס און משפחה
אושפיז ישראל און משפחה
אַזשאַראָווסקי יוסף און משפחה
אַזשאַראָווסקי יאָסל און משפחה
אַזשאַראָווסקי עקיבא
אַזשאַראָווסקי צינאַ
אַזשאַראָווסקי גבריאל
אייבושיץ הערצקא
אייבושיץ ברוינדל
אייבושיץ באַלטשע
אייבושיץ גאָלדע
אייבושיץ שמחה
אייבושיץ יהונתן און משפחה
אייבושיץ שמחה
איזראַלעוויץ פרימעט און משפחה
איזראַלעוויץ לייבוש און משפחה
איזראַלעוויץ שמעון און משפחה
איזראַעלעוויץ ישראל דוד און משפחה
איזראַלעוויץ איידל
איזראַלעוויץ שלמה
אייזענבערג שלמה און פרוי
אייזענבערג משה און פרוי
אייזענבערג חוה
אייזענבערג חנה
אייזענבערג נפתלי און משפחה
אייזענבערג גוטאַ
אייזענבערג יוליאַן
איסאַקאָוו העניך־מאָטל און פרוי
איסעראָווסקי שלמה
איסעראָווסקי מלכה
איסעראָווסקי יואב
איסעראָווסקי פייגל
איסעראָווסקי שרה
איצקאָוויץ יצחק (איטשע)
איצקאָוויטש מאַלאַ
איצקאָוויץ חוה
איצקאָוויץ פערל
אַנקעלעוויץ איטשע און משפחה
אַסיאַרזש דוד און משפחה
אַסיאַרזש חוה און משפחה
אַסעלקאַ אליעזר
אַסעלקאַ אסתר
אַסעלקא שלמה אבנר און משפחה
אַסעלקאַ אלתר שבתי און משפחה

אַסעלקא שלמה און משפחה
אַפּעלשטיין און משפחה
אַפּעלשטיין אלימלך
אַפּעלשטיין איטל
אַפּעלשטיין דוד
אַפּעלשטיין מאַרישאַ
אַפּעלשטיין רייזל
אַפּעלשטיין חנה
אַפּעלשטיין העירשל
אַפּעלשטיין שרה
אָקאָוויטאַ יאַסקע
אָקאָוויטאַ גענענדל
אָקאָוויטאַ דוד
אָקאָוויטאַ יצחק
אָקאָוויטאַ יעקב־אברהם
אָקאָוויטאַ לייב
אָקאָוויטאַ אסתר
אָקאָוויטאַ דבורה
אָקאָוויטאַ לאה־אידל
אָקאָוויטאַ עזריאל
אָקאָוויטא תרצה און משפחה
אָקאָוויטאַ שלמה
אָקאָוויטאַ משה
אָקאָוויטאַ גענענדל
אָקאָוויטאַ וואָלף
אָקאָוויטאַ רבקה
אָקאָוויטאַ מלכה
אָקאָוויטאַ אידל
אָקאָוויטאַ רייזל
אָקאָוויטאַ חיים און משפחה
אָקאָוויטאַ יודל
אָקאָוויטאַ חנה און משפחה
אָקאָוויטאַ שוינדל און משפחה
אָקאָוויטאַ ישראל און משפחה

ב

באָרזשיקאָווסקי און משפחה
באַרמאַן גדליה און משפחה
באַרענשטיין יהונתן
באַרענשטיין חנה
באַרענשטיין מרדכי־מאַטל
באַרענשטיין משה־חיים
באַרענשטיין יצחק
באַרענשטיין אסתר
באַרענשטיין אברהם
באַרענשטיין טויבע
באַרענשטיין גאָלדע
באַרענשטיין הערשל און משפחה
באַרענשטיין משה־זוסלף און משפחה
באַרענשטיין אסתר־רחל און משפחה
באַרקאָווסקי קלמן און משפחה
באַרקאָווסקי חנה־רעצל
באַרקאָווסקי יוסף־אבא
באַרקאָווסקי ברוריה
באַרקאָווסקי פינטשע און משפחה
באַרקאָווסקי פּעסל
באַרקאָווסקי חיים און משפחה
באַרקאָווסקי קאַראַלציע
באַרקאָווסקי מאיר
באַרקאָווסקי יוסף
בויגען דינה
בויגען פייגל
בויגען מיכל
בויגען יוסף
בויגען אבא
בויגען רייזל
בויגען מיכאל
בוימאַרט יצחק און משפחה
בוכבינדער אלתר און משפחה
בוכבינדער מינדלילאה
בושעזשינסקי נפתלי און משפחה
בושעזשינסקי מאיר
בושעזשינסקי חוה־איטל
בושעזשינסקי פּעסל
בושעזשינסקי חלל
בושעזשינסקי נפתלי
בושעזשינסקי הענדל
בושעזשינסקי שמעון און משפחה
בושעזשינסקי דוד און משפחה
בושעזשינסקי טוביה און משפחה
ביאַלקאָווסקי שלמה און משפחה
בימקאַ שמעלקע און משפחה

בימקאָ שרה־דבורה
בימקאָ מאיר
בימקאָ איטל
בימקאָ מלכה
בימקאָ בערל
בימקאָ מאַניע
בימקאָ יאָסקע און משפחה
בימקאָ באַלציע
בירענשטאָק בונים און משפחה
בירענשטאָק — די גאַנצע משפחה
בלומעל ראָמאַן און משפחה
בלומשטיין יחזקאל און משפחה
בלומשטיין בנימין און משפחה
בליאַקאָווסקי משה־מענדל און משפחה
בליאַקאָווסקי חיימל און משפחה
בעלפער מתתיהו און משפחה
בעסענדאָרף חיים
בעסענדאָרף שרה־ליבע
בעסענדאָרף פרומעט
בעסענדאָרף וואָלף
בעסענדאָרף חינדע
בעסענדאָרף חנה
בעסענדאָרף ראובן
בער איטאַ
בער יוכבד
בער רבקה
בער ישעיהו
בער ד״ר און משפחה
בערלין אליעזר און משפחה
בערלין אַלתר
בערלינער לאה און משפחה
בערלינער יעקב און משפחה
בערקאָוויץ אַדאָלף און משפחה
בערקאָוויץ מאַניעק
בערקאָוויץ — די גאַנצע משפחה
בראַנדעס משה
בראַנדעס איידל
בראַנדעס נחמיה
בראַנדעס חינדע
בראַנדעס ליב
בראַנדעס פישל
בראַנדעס רחל
בראַנדעס רבקה
בראַנדעס פרומעט
בראַנדעס נחמיה
בראַנדעס מאיר
בראַנדעס יצחק
בראַנדעס מרים
בראַנדעס דוד
בראַנדעס זלאַטע
בריסטבאָרד חינדע
בראַנדעס נחמיה
בראַנדעס אייזיל און משפחה
בראַנדעס חיים און משפחה
בראַנדעס איטשע און משפחה
בראַנדעס זלמן און משפחה
ברוינער רבקהלע
ברוינער יולעק
ברוינער אַדעלאַ
בריסטבאַרד דוד
בריסטבאַרד עלקא
בריסטבאַרד פייגל
בריסטבאַרד ברכה
בריסטבאַרד פרומעט
בריסטבאַרד זכריה
בריסטבאַרד חיים
בריסטבאַרד זכריה
בריסטבאַרד יצחק־מאיר
בריסטבאַרד יואל און משפחה
בריסטבאַרד שמואל
בריסטבאַרד חיה און משפחה
בריסטבאַרד משה
בריסטבאַרד פּנחס
בריסטבאַרד שרה
בריסטבאַרד חינדע
בריסטבאַרד חיים
בריסטבאַרד בנימין
בריסטבאַרד שלמה
בריסטבאַרד איטל
בריסטבאַרד אַלתר־וואָלף און משפחה
בריסטבאַרד זעליג

ברייטבאַרד צעשא
ברייטבאַרד מלכה
ברענער בצלאל
ברענער מאירל
ברענער העניעלע
ברענער דרעזל־חוה
ברענער משה־יעקב
ברענער בריינדל
ברעסלער חיים
ברעסלער פּעסעלע
ברעסלער באַשקע
ברעסלער אַרטעק

ג

גאַבראַוויץ משה און משפּחה
גאַבריטשעווסקי פייגל און משפּחה
גאָטליב משה און משפּחה
גאָטליב ראובן און משפּחה
גאָטליב פּעסל און משפּחה
גאָטליב חנה און משפּחה
גאָטליב דוד און פרוי
גאָטליב אַדאַם
גאָטליב עמנואל
גאָטליב גאָלדעלע
גאָטליב יוסף
גאָטליב לאָטא
גאָטליב צירל
גאָטליב העניעק
גאָטליב — די גאַנצע משפּחה
גאָטפריד שלמה און משפּחה
גאָטפריד ראַזא און משפּחה
גאָטפריד מרדכי און משפּחה
גאָטפריד ברוך
גאָטפריד חנה־לאה
גאָטפריד מענדל
גאָטפריד משה
גאָטפריד באַלציע
גאָטפריד חוה
גאָטפריד משה און משפּחה
גאָטפריד אייזיק און משפּחה
גאָטפריד וואָלף און משפּחה

גאָטפריד צבי
גאָטפריד אברהם
גאָטפריד רחל
גאָלדבלום לאה
גאָלדבלום זעליג
גאָלדבלום פּנחס
גאָלדבלום דאָראַ
גאָלדבלום חוה
גאָלדבערג משה
גאָלדבערג איטשע און משפּחה
גאָלדבערג מינדל
גאָלדבערג לייבוש
גאָלדבערג פּערל
גאָלדבערג דוד
גאָלדבערג פּריידל
גאָלדבערג ראַצל
גאָלדבערג אליעזר
גאָלדבערג מאיר
גאָלדבערג נחמיה
גאָלדבערג פּריידל
גאָלדבערג רחל
גאָלדבערג לאה
גאָלדבערג זעליג
גאָלדבערג אברהם
גאָלדבערג מאַשאַ
גאָלדבערג שבע
גאָלדבערג יצחק
גאָלדבערג משה
גאָלדבערג אייזל
גאָלדבערג הענדל
גאָלדבערג פייוול
גאָלדבערג רחל
גאָלדבערג ישראל
גאָלדבערג פּריידל
גאָלדבערג שרה
גאָלדבערג שמואל
גאָלדבערג באַלציע
גאָלדבערג משה
גאָלדבערג בלומע
גאָלדבערג משה־נתן
גאָלדבערג משה

גאָלדבערג אייזל
גאָלדבערג הענדל
גאָלדבערג פאַניע
גאָלדבערג פייוול
גאָלדבערג גיטל
גאָלדבערג שמעון
גאָלדבערג פייוול
גאָלדבערג חנה
גאָלדבערג שרה
גאָלדבערג בנימין און די גאַנצע משפּחה
גאָלדלוסט יוסף
גאָלדלוסט משה
גאָלדלוסט חיה
גאָלדלוסט גיטל
גאָלדלוסט בענדעט
גאָלדלוסט ישראל
גאָלדפעלד חנה
גאָלדשטיין פּנחס
גאָלדשטיין פייגל
גאָלדשטיין יצחק־זאב
גאָלדשטיין יענטל
גאָלדשטיין יוסף
גאָלדשטיין מאיר־פישל
גאָלדשטיין העניא
גאָלדשטיין פרוידע
גאָלדשטיין שושנה
גאָלדשטיין יצחק
גאָלעמביאָווסקי חיה
גאָלעמביאָווסקי הערשל און משפּחה
גאָלעמביאָווסקי שאול
גאָלדשער משה־שמואל
גאָלדשער לייבוש
גאָלדשער געענדל
גאָלדשער ליבע
גאַנצ׳יאַרסקי שלום און משפּחה
גאַנצ׳יאַרסקי אליעזר און משפּחה
גאַנצ׳יאַרסקי קאָפּעל און משפּחה
גאַרף ישראל און משפּחה
גאַרפינקעל בערל און פרוי
גאַרפינקעל יוסף און משפּחה
גאַרפינקעל באַשע
גאַרפינקעל ישראל
גאַרפינקעל שלמה
גדאַלעוויץ — שוועסטער
גוזע רבקה
גוזע שרה
גוזע חוה
גוזע חיה
גוטמאַן יעקב־דוד
גוטמאַן פייגל
גוטמאַן שרה
גוטמאַן ראָזא
גוטמאַן חנה
גוטמאַן איטשע
גוטמאַן בעריש
גוטמאַן חנינא
גוטמאַן גיטל
גוטמאַן באַשע
גוטמאַן חנה
גוטמאַן שמואל־אליהו
גוטמאַן אסתר
גוטמאַן יעקב
גוטמאַן אסתר־חנה
גוטמאַן שרה
גוטמאַן חלל
גוטמאַן רייזל
גוטמאַן משה
גורטמאַן באַלציע
גורטמאַן אַרטעק
גורטמאַן לושיאַ
גורטמאַן דבורה
גורסקי מרדכי־גימפל
גורסקי חיה
גורסקי משה
גורסקי רבקה
גורסקי מאיר
גזשיבמאַכער יהונתן־פאַלעק
גזשיבמאַכער חיה־שרה
גזשימאַכער רחל
גזשיבמאַכער ירחמיאל־משה
גזשיבמאַכער יצחק־יעקב

גיטלער און משפחה
גיטלער דוד
גילבערט שלמה און משפחה
גילבערט חנהלע
גינזבורג משה און משפחה
גינזבורג אברהם און משפחה
גינזבערג דוד און משפחה
גלאַט — די גאַנצע משפחה
גלאַט שיבקא און משפחה
גלאַס משה און משפחה
גלאַס נחום
גלאַס ישראל
גלאַס שמואל
גלוזמאַן — די גאַנצע משפחה
גלוזמאַן שמחה
גלוזמאַן אהרן
גלוזמאַן חיה
גלוזמאַן זוסמאַן
גליקסמאַן גיטל
גליקסמאַן חיים
גליקסמאַן אברהם
גליקסמאַן חירש און משפחה
גנאַט רבקה־צירל
גנאַט יצחק־יעקב און משפחה
גנאַט יצחק־יעקב
גנאַט מאַשאַ
גנאַט רחל
גנאַט אבא־דוד
גנאַט יוסף
גנאַט יחיאל־אלתר
גנאַט פּעפּל־חדסה און איר מאַן
געלדאַווסקי דוד־וואָלף און משפחה
געלדאַווסקי מינדל
געלטלער אַשר
געלטלער חנה
געלטלער יצחק
געלטלער מרדכי־דוד
געלטלער פרידאַ
געלטלער אבא
געלטלער יצחק
געלטלער שרה
געלטלער וויטל
געלטלער מאַטל
געלטלער שרה־וויטל
געלטלער אלימלך
געלטלער זיסל
געשטיין אברהם און משפחה
גראָסוואַסער שלמה
גראָסוואַסער איטקע
גראָסוואַסער שיינדל
גראָסוואַסער שרה
גראָסוואַסער שרה
גראָסוואַסער לייב
גראָסוואַסער מלכה
גראָסוואַסער חיה
גראָסוואַסער יוסף
גראָסוואַסער יענטל
גראָסמאַן ריבה און משפחה
גראָסמאַן מענדל און משפחה
גרין נחמיה און משפחה
גרין אסתר
גרינבוים מרים
גרינבוים דוד
גרינבוים אהרן־נח
גרינבוים פייגל
גרינבוים יהודית
גרינבוים חיים
גרינבוים וואָלף
גרינבוים מרדכי
גרינבוים משה
גרינבוים רחל
גרינבוים חיה־דינה
גרינבלאַט אליעזר
גרינבלאַט סימע
גרינבלאַט מרים
גרינבלאַט רבקה
גרינבערג שיינדל
גרינבערג צבי־העשל
גרינבערג פרידל
גרינבערג מאיר־שלום
גרינבערג רחל
גרינבערג חינדע־רחל

גרינבערג אהרן־יוסף
גרינבערג חנה
גרינבערג יעקב
גרינבערג פרידעל
גרינבערג שמואל
גרינהאָלץ אהרן
גרינהאָלץ חנה
גריפנער מענדל און משפחה

ד

דאַווידאָוויץ יחזקאל און פרוי
דאַווידאָוויץ חיה און משפחה
דאָל געניא
דאָל חדסה
דאָל יעקב
דאַנציגער געניא
דאַנציגער רחל
דאַנציגער אבנר
דאַנציגער נעכא
דודקעוויץ גיטל
דודקעוויץ יחיאל
דודקעוויץ אסתר
דודקעוויץ רבקה
דזיאַדעק יחזקאל און פרוי
דזיאַדעק בערל און משפחה
דזיאַדעק רייזל
דזיאַדעק לייבוש און משפחה
דזיאַדעק געלע און משפחה
דזיאַדעק שמעון
דיקשטיין פישל און משפחה
דיקשטיין הערשל
דיקשטיין אסתר
דיקשטיין מירא
דעמבאָווסקי מיכאל און משפחה
דעמבאָווסקי אָשר און משפחה
דעמבאָווסקי רחל
דעמבאָווסקי איטשע
דעמבאָווסקי רייזל
דעמבאָווסקי מאיר
דעמבאָווסקי חיה
דעמבאָווסקי שלמה־יוסף
דעמבאָווסקי פייגל
דעמבאָווסקי יעקל און משפחה
דעמבאָווסקי שמואל־יהודה
דעמבאָווסקי מיכאל

ה

האַלפערין יהודה־שאול און משפחה
האַלפערין יוסף
האַלפערין רחל
האַלפערין שמעלקע און משפחה
האַלפערין חיה און משפחה
האַלפערין שרה
האַלפערין אברהם
האַלפערין חנה
האַלפערין ראובן און משפחה
האַלפערין מרים
האַלפערין שרה
האַלפערין מאיר־שלום
האַלפערין הינדע
האַלפערין שמואל
האַלפערין פייגל
האַלפערין שלמה
האַלפערין דינה
האַלפערין שרה
האַלפערין רבקה
האַלפערין יעקב
האַלפערין מאַלא
האַלפערין צבי־הירש
האַמבורג ישראל
האַמבורג גאָלדע
האַמער צעשא
האַמער פייגל
האַמער ציפה
האַמער נחום
האַמער רייזל
האַמער אליעזר
האַמער צעשא
האָפמאַן פנחס
האָפמאַן ליבע
האָפמאַן ראָזא

האָפמאַן ישראל
האָפמאַן חיה
האָפמאַן הינדע
האָפמאַן יאַדזיע
האָפמאַן שלמה און משפּחה
האָראָוויץ גיטל און משפּחה
האָראָוויץ זאַשע
האָראָוויץ צעשאַ
האָראָוויץ שרה
האָראָוויץ אהרן
האָראָוויץ צעשאַ
האָראָוויץ משה
האָראָוויץ רוזשע
האָראָוויץ סאַלאָק
האָראָוויץ יקותיאל און משפּחה
האָראָוויץ משה און משפּחה
האָראָוויץ יוסף און פרוי
האָראָוויץ לייבל און משפּחה
האָראָוויץ אלמנת ענזל ז״ל און די טעכטער
האָראָוויץ לייבל
האָראָוויץ העלאַ
האָראָוויץ רוזשע
העלבערג אסתר און משפּחה
העלבערג שלמה און משפּחה
הענig אבא און פרוי
הענig יונה
הענig בת־שבע
הענig לייבוש
הענig חיה
הענig מאָטל
הענig מלכה
הערשבערג פייוול
הערשבערג חיים
הערשבערג זלמן און משפּחה
הערשבערג שמואל
הערשקאָוויץ יעקב
הערשקאָוויץ רבקה
הערשקאָוויץ אייזל
הערשקאָוויץ נטעל און קינדער
הערשקאָוויץ אליעזר און משפּחה
הערשקאָוויץ לאה
הערשקאָוויץ שלמה
הערשקאָוויץ צירל און קינדער
הערשקאָוויץ עקיבא
הערשקאָוויץ דבורה און קינדער
הערשקאָוויץ פרוידא
הערשקאָוויץ בראָניא
העשעם שמואל און משפּחה

ו

וואָלבערג בצלאל און משפּחה
וואָלבערג הערשל און משפּחה
וואָלבראָמסקי רחל און זון
וואָלבראָמסקי חיים
וואָלער ישראל
וואָלער יהודית
וואָלער אַדעלאַ
וואָלער געניא
וואָלער דוב־בער
וואָלער מאַניע
וואָלער צעשאַ
וואָלער חנה
וואָלער יהושע
וואָלער פייגל
וואָלער מרדכי
וואָלער שלמה
וואָלער הערש־לייב
וואָלפאָוויץ חיים און משפּחה
וואָלפאָוויץ מענדל און משפּחה
וואָלפאָוויץ הערשל און משפּחה
וואָלפאָוויץ ישראל און משפּחה
וואָלפאָוויץ הערשל און משפּחה
וואָלפאָוויץ — די גאַנצע משפּחה
וואָלפשטאַדט הירש־בער
וואָלפשטאַדט פּערל
וואָלפשטאַדט פייגעלע
וואָלפשטאַדט פייטל
וואָלפשטאַדט מאַשקאַ
וואָלפשטאַדט יהודית
וואַקסבוים העניך

וואַקסבוים ברכה
וואַקסבוים צירל
וואַקסבוים מלכה
וואַקסבוים נחמה
וואַקסבוים חוה
וואַקסבוים פּערל
וואַקסבוים ישראל
וואַקסבוים פּייגע
וואַקסבוים פּערל
וואַקסבוים פּנחס
וואַקסבוים משה
וואַקסבוים אברהם
וואַקסבוים אלתר
וואקסבוים זעליג
וואַקסמאַן ישראל און משפּחה
וואַקסמאַן דוד און משפּחה
וואַקסמאַן חנה
וואַרגאַן משה און פּרוי
וואַרגאַן שאול און משפּחה
וואַרגאַן ישראל און משפּחה
וואַרשאַווסקי יוכבד
וואַרשאַווסקי יהונתן
וואַרשאַווסקי משחלע
וודאַווינסקי שוינדל־בוילע
וודאַווינסקי דוד און משפּחה
וודאַווינסקי מינדל און משפּחה
וודאַווינסקי חנה און משפּחה
וודאַווינסקי משה
וודאַווינסקי יוסף
וויגאַדני יוחנן און משפּחה
וויגניינסקי עטל
וויגניינסקי זאב
וויגניינסקי אביגדור
וויגניינסקי רחל
וויגניינסקי שרה
וויגניינסקי אברהם־מרדכי
וויגניינסקי העניל
וויגניינסקי יחיאל־דוד
וויגניינסקי רוני
וויגניינסקי חיים
וויגניינסקי טויבע
וויגניינסקי קלמן
וויגניינסקי טויבע
וויגניינסקי אַביגדור
וויגניינסקי שרה
וויגניינסקי מרדכי
וויגניינסקי העניל
וויגניינסקי יחיאל־דוד
וויגניינסקי יהודה
וויגניינסקי רחל
וויגניינסקי ראַבעל
וויגניינסקי חנה
וויגניינסקי פרומעט
וויגניינסקי גאָלדע
וויגניינסקי העניל
וויגניינסקי משה
וויגניינסקי חנה
וויגניינסקי רחל
וויגניינסקי נתן
וויגניינסקי נטע
וויגניינסקי עטל
וויגניינסקי זלמן
וויגניינסקי העניל
וויגניינסקי רוזשע
וויגניינסקי יודל
וויגניינסקי העניל
וויגניינסקי רחל
וויגניינסקי וואָלף
וויגניינסקי חוה
וויגניינסקי דאָבע
וויול אליעזר און משפּחה
וויול מינדל
וויול בערל
ווילנער זלמן־אליעזר און פּרוי
ווילנער יוסף און משפּחה
וויינבערג חנה (הרבנית)
וויינבערג ר׳ יחיאל ישעיהו, הרב
וויינבערג גיטל (הרבנית)
וויינבערג ראַצל (בת הרב)
וויינבערג שלום אליעזר
וויינבערג חנהלע
וויינבערג חוה

וויינבערג גיטל
וויינבערג שלמה
וויינבערג בערל
וויינבערג בעריש
וויינבערג אַנדזשע
וויינבערג שרה
וויינבערג ישראל
וויינבערג טויבע
וויינבערג יצחק
וויינבערג שלמה
וויינבערג מרדכי און משפחה
וויינבערג מאַטל און משפחה
וויינבערג שיינדל און משפחה
וויינבערג שפרה און משפחה
וויינבערג שלמה און משפחה
וויינבערג חיה און משפחה
וויינטרויב ידידיה און משפחה
וויינטרויב חוה
וויינטרויב חנה
וויינטרויב בערל
וויינשטאַדט יוסף
וויינשטאַדט מינדל
וויינשטאַדט אליעזר־לייב און משפחה
וויינשטאַדט אסתר און משפחה
וויינשטאַדט יוסף
וויינשטאַדט צבי־שמואל
וויינשטאַדט אסתר
וויינסבערג שמחה און משפחה
וויינסבערג שמואל
וויינסבערג פייגל
וויינסבערג ישראל
וויינסבערג דוד
וויינסבערג העניך
וויינסבערג איידל
וויינסבערג פייגל
וויינסבערג קלמן
וויינסבערג פישל
וויינסבערג מאַטל
וויינסבערג ישראל
וויינסבערג דוד
וויינסבערג משה (מאַקס)

וויינסבערג מלכה
וויינסבערג קלמן
וויינצמאַן לאה
וויינצמאַן אברהם־יחיאל און משפחה
וויינצמאַן קאַראַלאַ
וויינצמאַן אַשר און משפחה
וויינצמאַן חנה
וויינצמאַן יעקב און משפחה
וויינצמאַן אסתר
וויינצמאַן יעקב און משפחה
וויינליצקאָווסקי איטשע און משפחה
וויינליצקאָווסקי משה
וויינליצקאָווסקי צערקאַ
וויינלצקאָווסקי אסתר
וויינליצקאָווסקי ליבע
וויינליצקאָווסקי ביילע
וויינליצקאָווסקי שמואל
וויינליקאָווסקי ישעיהו
וויינליצקאָווסקי — די גאַנצע משפחה
וויינליצקאָווסקי ישראל־יצחק און משפחה

וויינקלער יצחק
וויינקלער אליעזר־דוב
וויינקלער יחיאל
וויינקלער שלמה
וויינרדינגער שמחה בינום
וויינרדינגער מרדכי־יוסף און משפחה
וויינרדינגער יצחק־מאיר און משפחה

ז

זאַיאַנץ און משפחה
זאַיאַנצקאָווסקי חיים צבי
זאַיאַנצקאָווסקי רוזשקאַ
זאַיאַנצקאָווסקי פייוול
זאַיאַנצקאָווסקי אסתר־חנה
זאַיאַנצקאָווסקי בנימין
זאַיאַנצקאָווסקי חיה
זאַיאַנצקאָווסקי חלל
זאַיאַנצקאָווסקי גוטשע
זאַיאַנצקאָווסקי ישכר־בעריש

זאַלצבערג משה־מאיר
זאַלצבערג מלכה
זאַלבערג מענדל
זאַלצבערג שיינדל און משפחה
זאַלצבערג וואָלף און משפחה
זאַלצבערג הינדע
זאַלצבערג זכריה און משפחה
זאַלצבערג רבקה און איר מאַן
זאַלצבערג מינדזשע
זאַלצבערג משה־שמעון
זאַלצבערג מלכה
זאַלצבערג באַלטשע
זאַלצבערג רייזל
זאַלצבערג רבקה
זאַלצבערג אסתר
זאַלצבערג הערצקאַ און משפחה
זאַלצבערג רוזשקאַ און משפחה
זאַלצמאַן בנימין און משפחה
זייד ברוך און משפחה
זייד דוד
זילבערשאַץ אברהם
זילבערשאַץ פּעסל
זילבערשאַץ שלמה און משפחה
זילבערשטיין פייוויש
זילבערשטיין רחל
זילבערשטיין אברהם
זילבערשטיין מרימל
זילבערשטיין טויבע
זילבערשטיין יוזף און משפחה
זילבערשטיין משה און משפחה
זילבערשטיין שושנה־רייזל
זילבערשטיין שולמית
זילבערשטיין מנחם־מענדל
זילבערשטיין פראַניע
זילבערשטיין שרה
זילבערשטיין מאַטילדאַ
זילבערשטיין יאַנציאַ
זילבערשטיין דאָבע
זילבערשטיין סאַלטשע
זילבערשטיין רוזשע
זילבערשטיין אברהם־מרדכי
זילבערשטיין שרגא־פייוול
זילבערשטיין מרדכי
זילבערשטיין חיה־שרה
זילבערשטיין רבקה
זילבערשטיין דוד
זילבערשטיין טעמאַ
זילבערשטיין שרגא־פייוול
זילבערשטיין רחל־רוזשע
זילבערשטיין אהרן
זילבערשטיין אסתר
זילבערשטיין שרה
זילבערשטיין רחל
זילבערשטיין פּערל
זילבערשטיין רבקה
זילבערשטיין אהרן
זילבערשטיין אסתר־חיה
זילבערשטיין שאול
זימחאַלץ נחמיה און משפחה
זימחאַלץ לייבוש און משפחה
זימחאַלץ רייזל
זלאָטניק לייבקע און משפחה
זעלצער ישראל דוד און משפחה
זשולטי — די גאַנצע משפחה
זשעליאַזניק — די גאַנצע משפחה

ח

חייט שלמה

ט

טאַפּאַרסקי אברהם
טאַפּאַרסקי לאה
טאַפּאַרסקי נתן
טאַפּאַרסקי רוזשע
טאַפּאַרסקי שפרה
טאַרבעצקי לייבוש
טאַרבעצקי פּערל
טאַרבעצקי אלתר
טאַשמע אברהם און משפחה
טאַשמע געניאַ
טורנער מאַטל

טורנער שוינדל־ריבה
טורנער לייבוש
טורנער — די גאַנצע משפּחה
טורנער אסתר
טורנער לייבוש
טיטעלמאַן יוסף און משפּחה
טייטעלבוים חנוך און משפּחה
טייטעלבוים יקותיאל און משפּחה
טייטעלבוים יעקב און משפּחה
טייטעלבוים פּנחס און משפּחה
טייטעלבוים הערשל און משפּחה
טייטעלבוים פּנחס און משפּחה
טייכהאַלץ גבריאל (מו"צ)
טייכהאַלץ רבקה
טייכהאַלץ מלכה
טייכהאַלץ חוה
טייכהאַלץ שרה
טייכהאַלץ נתן
טייכנער הערש־זוסלע און משפּחה
טייכנער רבקה
טייכנער ישעיהו און משפּחה
טייכנער חיה שפּרינצע
טייכנער פרידעל
טייכנער מרדכי־עקיבא און משפּחה
טייכנער ליבע
טייכנער אייזיק און משפּחה
טיסלאָוויץ — די גאַנצע משפּחה
טכורוש אבא און משפּחה
טעמקין יהושע און משפּחה
טענענבוים — די גאַנצע משפּחה
טענענבוים שלמה
טענענבוים פּערל
טענענבוים לייבוש און משפּחה
טרייטאַן אהרן און פּרוי
טרייטאַן זעליג
טרייסטער יוסף און משפּחה
טרייסטער עטל
טרייסטער בלומע
טרייסטער צבי־הערשל
טרייסטער זיסל
טרייסטער יאַבעט
טרייסטער משה
טרייסטער משה־זוסלע
טרייסטער חיה־פייגל
טרייסטער יעקב־זאב
טרייסטער פּערל־פּנינה
טרייסטער רחל
טרייסטער פייגל־צפּורה
טרייסטער יהודה
טרייסטער חנה
טרייסטער שרה
טרייסטער יחיאל

י

יאַבלאָנקאַ יעקב
יאַבלאָנקאַ מאיר
יאַבלאָנקאַ איידל
יאַקובאָוויץ זלמן
יאַקובאָוויץ מרים
יודענהערץ — די גאַנצע משפּחה
יודענהערץ פּעסל
יודענהערץ מאַניעק
יודקעוויץ שלמה און משפּחה
יורימטאַ משה־דוד און משפּחה
יורימטאַ שמואל

כ

כאַנעפּט אליהו
כאַנעפּט ברוינדל
כאַנעפּט חנה
כורגין אהובה
כיימאָוויץ יצחק
כיימאָוויץ גאָלדע
כיימאָוויץ לאה
כיימאָוויץ איטשע
כיימאָוויץ יעקב
כיימאָוויץ חיים
כמיעלעווסקי אריה
כמיעלעווסקי אהובה
כמיעלעווסקי טויבע

כמיעלעווסקי צילע
כמיעלעווסקי חוה
כמיעלעווסקי עקיבא
כמיעלעווסקי איילה
כמיעלעווסקי זלמן
כענצינסקי לאה
כענצינסקי שרגא (פעליקס)
כענצינסקי אברהם
כענצינסקי בנימין
כענצינסקי עקיבא
כענצינסקי ישראל
כענצינסקי גאלדע
כענצינסקי מרים
כענצינסקי בן־ציון
כענצינסקי רבקה
כענצינסקי אהרן
כענצינסקי מרדכי
כענצינסקי יעקב
כענצינסקי יוסף
כענצינסקי רבקה
כענצינסקי מרים־בלומע
כענצינסקי אברהם און משפחה
כץ אהרן און משפחה
כץ שלום און משפחה
כץ שלום
כץ יהודית
כץ בעלא
כץ מאטעק
כץ עטקא

ל

לאדי עזריאל און משפחה
לאמארעווסקי ראובן און משפחה
לאמארעווסקי שלמה און משפחה
לאמאש — די גאנצע משפחה
לאנדוי יצחק מאיר
לאנדוי רחל
לאנדוי משה
לאנדוי יחזקאל
לאנדוי אהרן
לאנדנער חיים און משפחה
לאנדנער שרה
לאנדנער מענדל
לאנדנער שמעון
לאנדנער רייזל
לאנדנער חיים־משה
לאנדנער מאיר
לאנדנער דוד
לאנדנער שרה
לאנדנער גאלדע
לאנדנער מנחם־מענדל
לאנדנער חנה־רויזע
לאנדנער שרה
לאקם יעקב
לאקם העניא
לאקם ישראל
לאקם אברהם
לאקם חיים־מאיר
לאקם פרידא
לובלינג יעקב
לובלינג רחל־לאה
לובלינג פערל
לובלינג חירש
לובלינג קריינדל
לובלינג חנה
לוי גדליה און פרוי
לוי ישראל־דוד און משפחה
לוי שיינדל
לוי קארא
לוי וואלף
לוי דאבקע

ליבער אברהם און פרוי
ליבער ישראל און פרוי
ליבערמאן שבתאי
ליבערמאן אסתר
ליטמאנאוויץ בערל און משפחה
ליטמאנאוויץ לייבל
לייזעראוויץ אברהם
לייזעראוויץ יעקב און משפחה
לייזעראוויץ משה־נפתלי
לייזעראוויץ קאפל

לייזעראָוויץ יעקב
לייזעראָוויץ רויזע
לייכטער אברהם און משפחה
לייכטער וויטל
לינדענפעלד גוסטאָוו און פרוי
לינדענפעלד לאָניאַ און משפחה
ליפמאַנאָוויץ צירל
ליפמאַנאָוויץ דבורה־פרימעט
ליפמאַנאָוויץ גיטל־רוחמה
ליפמאַנאָוויץ נתן־חיים
ליפמאַנאָוויץ שרה
ליפמאַנאָוויץ משה־מאיר
ליפמאַנאָוויץ פרימעט
ליפמאַנאָוויץ גדליה
ליפמאַנאָוויץ דוד־אליהו
ליפמאַנאָוויץ נתן־דוב
ליפמאַנאָוויץ פרימעט
ליפמאַנאָוויץ מאיר
ליפמאַנאָוויץ חיה־דבורה
ליפמאַנאָוויץ וואָלף
ליפמאַנאָוויץ בערנאַרד
ליפמאַנאָוויץ מאָריס
ליפמאַנאָוויץ פרימעט
ליפמאַנאָוויץ פרידאַ
ליפמאַנאָוויץ נתן־זכריה
ליפמאַנאָוויץ מלכה
ליפמאַנאָוויץ יצחק
ליפסקי משה־אפרים
ליפסקי חיה־שרה
לעדערמאַן פרימעט
לעדערמאַן אלתר
לעדערמאַן פייגל
לעדערמאַן חיים
לעדערמאַן אשר
לעדערמאַן רחלע
לעדערמאַן האדל
לעדערמאַן חיה
לעדערמאַן יעקב
לעדערמאַן רייזל
לעדערמאַן בצלאל
לעדערמאַן שמואל
לעדערמאַן חנהלע
לעדערמאַן יעקב
לעדערמאַן מאַלאַ
לעדערמאַן יהושע
לעדערמאַן יחיאל
לעדערמאַן רבקה
לעדערמאַן גאַלדע
לעדערמאַן שלמה
לעדערמאַן אסתר
לעדערמאַן לייב־הערש
לעדערמאַן חיה
לעדערמאַן מינדל
לעדערמאַן רויזע
לעדערמאַן אברהם־מרדכי
לעדערמאַן רייזל
לעדערמאַן מרדכי און משפחה
לעדערמאַן מלכה און משפחה
לעדערמאַן ברוינדל
לעדערמאַן דבורה
לעדערמאַן משה
לעדערמאַן קאַפּל
לעדערמאַן גוטשע
לעדערמאַן יצחק־יעקב
לעדערמאַן גבריאל
לעדערמאַן משה
לעדערמאַן לייב־הערש
לעדערמאַן חיה
לעדערמאַן מינדל
לעדערמאַן רויזע
לעדערמאַן לאה
לעדערמאַן משה
לעדערמאַן סימע
לעדערמאַן חיה
לעדערמאַן משה
לעדערמאַן יאָסל
לעדערמאַן חיים־לייב
לעדערמאַן הערשל
לעדערמאַן חענאַ
לעווינזאָן צפורה
לעווין שאול
לעווין שרה

לעווין רויזע
לעווין מאַטל
לעווין פּערל
לענטשנער שמואל־לייב
לענטשנער חנהלע
לענטשנער מיכאל
לענטשנער גוטשע
לענטשנער שרגא
לענטשנער מרדכי און משפּחה
לענטשנער סימעלע
לענטשנער מרדכי און משפּחה
לענטשנער גאַלדע

מ

מאיראָוויץ אברהם און משפּחה
מאיראָוויץ שלמה און משפּחה
מאירסאָהן יהושע און משפּחה
מאירסאָהן ליפּע
מאַכטינגער חיים און משפּחה
מאַכטינגער הערשל און משפּחה
מאַכטינגער זלאַטע און משפּחה
מאַכטינגער אַלטע
מאַלינאָוויצער באַלטשע
מאַלינאָוויצער יעקב
מאַלינאָוויצער מענדל
מאַלינאָוויצער שרה
מאַלקין — די גאַנצע משפּחה
מאַנדעל משה־מרדכי
מאַנדעל חנהלע
מאַנדעל יחזקאל און משפּחה
מאַנדעל חיה
מאַנדעל פּרידל
מאַנדעל פּערל
מאַנעטאַ לייבוש און משפּחה
מאַנעלאַ דוד און משפּחה
מאַנעלאַ שמעון און משפּחה
מאַנעלאַ יהושע
מאַנעלאַ שמעון
מאַנעלאַ ברוך
מאַנעלאַ יענטע

מאָר משה און משפּחה
מאָר מאָניעק
מאָר זעליג
מאָר יוסף
מאָר מאַניע
מאָר טאָמאַש
מאָר מאַלאַ
מאָר העלאַ
מאָרדקאָוויץ אברהם
מאָרדקאָוויץ גיטל
מאָרדקאָוויץ נעכע
מאָרדקאָוויץ רויזע
מאָרדקאָוויץ חוה
מאָרדקאָוויץ בנימין
מאָרדקאָוויץ רויזע
מאָרדקאָוויץ אסתר
מאָרדקאָוויץ רויזע
מאָרדקאָוויץ שרה און משפּחה
מאָרדקאָוויץ קלמן
מאָרדקאָוויץ הינדע ראָבע
מאָרדקאָוויץ ראובן
מאָרדקאָוויץ מאַדאַ
מאָרדקאָוויץ חוה
מאָרדקאָוויץ לאה
מאָרדקאָוויץ עזואַ
מאָרדקאָוויץ דניאל
מאָרדקאָוויץ אַלכסנדר
מאָרדקאָוויץ זלמן
מאָרדקאָוויץ בראָניע (בערמאַן)
מאָרדקאָוויץ העניעק
מאַרמאָר ירחמיאל
מאַרמאָר חיה
מאַרמאָר רבקה
מאַרמאָר הינדע
מאַרמאָר לייב
מאַרמאָר שמעון
מאַרקאָוויעצקי חיים־אליהו
מאַרקאָוויעצקי מלכה
מאַרקאָוויעצקי אברהם־מרדכי
מאַרקאָוויעצקי ישעיהו
מאַרקאָוויעצקי נתן־דוב

מאַרקאָוויעצקי משה
מאַרקאָוויעצקי חנה־פייגל
מאַרקאָוויעצקי רבקה
מאַרקאָוויעצקי רייזל
מאַרקמאַן אַביגדור און משפּחה
מאַרקמאַן חוה
מולשטיין משה
מולשטיין ציזיע
מולשטיין אסתר
מולשטיין פּעלאַ
מיאָדאָווניק — די גאַנצע משפּחה
מיאָדאָווניק — די גאַנצע משפּחה
מידליאַרזש חלל און משפּחה
מידליאַרזש ישראל־יצחק און משפּחה
מידליאַרזש באַשע
מייזעלס בעריש און משפּחה
מיכאַלעוויץ אַלתר און משפּחה
מיכאַלעוויץ מרים
מיכאַלעוויץ שרה
מיכאַלעוויץ רבקה
מינץ דוד
מינץ צפּורה
מינץ ראָבע
מינץ לייבוש
מינץ שמעון
מינץ מרים
מינץ טוביה
מינץ רעכל
מינץ אַלטע
מינץ יצחק
מינץ שמואל
מינץ דינה
מינץ חיה
מינץ העראשל
מינץ מיכאל
מינץ נתן און משפּחה
מינץ זרח און משפּחה
מינץ ישעיהו און משפּחה
מינץ רפאל
מינץ רחל און משפּחה
מלינאַרסקי ישראל
מלינאַרסקי לאה
מלינאַרסקי משה
מלינאַרסקי שמואל
מעגדראָוסקי לייבוש
מעגדראָוסקי גיטל
מערמלשטיין — די גאַנצע משפּחה
מראָוויץ שבע
מראָוויץ מאַשאַ

נ

נאַבאַרסקי קאָפּל און משפּחה
נאַבאַרסקי אברהם און משפּחה
נאַבאַרסקי מענדל און משפּחה
נאַבאַרסקי שרה־נעכע און משפּחה
נאַבאַרסקי יעקב־מרדכי און משפּחה
נאַבאַרסקי סאַלטשע
נאַכעמיאַ הערש־יוסף
נאַכעמיאַ זעליג
נאַכעמיאַ סאַלטשע
נויגעל מענדל און משפּחה
נויגעל יוסף און משפּחה
נוטקעוויץ פּרץ און משפּחה
נוסינאָוויץ וואָלף און משפּחה
נוריק משה
נוריק יעקב
נוריק שמואל
נוריק אלתר־וואָלף
נוריק באַלטשע
נוריק זלמן
נוריק מאיר
נוריק חיה
נוריק לייבוש און משפּחה
נייהויז — די גאַנצע משפּחה
ניעדזשוויעצקי יהושעדוד
ניעדזשוויעצקי רבקה
ניעדזשוויעצקי שרה
ניעדזשוויעצקי לייבל
ניעדזשוויעצקי ראובן
ניעדזשוויעצקי חנה

ס

סאַבקאָווסקי אברהם
סאַבקאָווסקי חיה־שרה
סאַבקאָווסקי לייבל
סאַבקאָווסקי יאַדזיאַ
סאַבקאָווסקי מינדל
סאַבקאָווסקי חנה
סאַלאָוויץ אברהם און משפּחה
סאַלאָוויץ מאַניעק
סאַליאַרזש יוסף און פּרוי
סאַליאַרזש בערל
סאַליאַרזש בנימין און משפּחה
סאַליאַרזש יצחק־לייב
סאַליאַרזש מנחם־משה
סאַליאַרזש מרים
סאַליאַרזש יצחק (איטשע)
סאַליאַרזש שרה
סאַליאַרזש מיכאל
סאַליאַרזש חנה
סאַליאַרזש ברוינדל
סאַליאַרזש מאיר און משפּחה
סאַליאַרזש שוינדל־רויזל
סאַלניק קלונימוס־קלמן
סאַלניק בוילע־דינה
סאַלניק רבקה
סאַנקעוויץ אברהם־יעקב און משפּחה
סאַנקעוויץ שרה־גיטל
סאַנקעוויץ שמואל־יצחק
סאַנקעוויץ שפּרינצע און משפּחה
סאַנקעוויץ ישראל־נפתלי
סאַנקעוויץ משה און משפּחה
סאַנקעוויץ לייבל
סאַנקעוויץ מלכה
סאַנקעוויץ סאַנע
סוכעצקי יעקב־דוד
סוכעצקי שרה
סולטאַניק — די גאַנצע משפּחה
סטאַביעצקי יהושע
סטאַביעצקי מלכה
סטאַביעצקי באַלטשע
סטאַביעצקי דוד
סטאַביעצקי רוזשע
סטאַביעצקי מאיר
סטאַביעצקי חיים־אליהו
סטאַביעצקי יצחק
סטאַביעצקי משה
סטאַפּניצקי פּרץ
סטאַפּניצקי פייוויש און משפּחה
סטונדענבערג יוסף און משפּחה
סטונדענבערג אליעזר
סטונדענבערג וואַלף
סטונדענבערג רבקה
סטונדענבערג שמעיה
סטונדענבערג פּרץ און פּרוי
סלאַבענצקי משה און משפּחה
סלאַבענצקי ריקל
סלאַבענצקי — די גאַנצע משפּחה
סלוד יצחק־מאיר
סלוד חנה
סקאַבסקי שמואל און משפּחה
סקאַבסקי גאַלדע און משפּחה
סקאַבסקי איציק און משפּחה
סקאַבעלסקי ישראל־דוד און משפּחה
סקאַבעלסקי משה־מאיר און משפּחה
סקאַבעלסקי אליעזר און משפּחה
סקאַבעלסקי זלמן
סקאַבעלסקי יוסף

ע

עדעלימט מרדכי
עדעלימט לאה
עדעלימט נחום
עדעלימט בערטאַ
עדעלימט רבקה
עדעלימט מאיר
עדעלימט ישראל
עדעלימט חיה
עדעלימט יצחק
עדעלימט ישראל
עדעלימט העלענאַ
עדעלימט יעקב

עדעלסט חיים
עדעלסט זיסל
עדעלסט ישראל
עדעלסט טויבע
עדעלסט פּערל
עדעלסט קריינדל
עדעלסט לייבוש
עדעלסט מענדל
עלבוים און משפּחה
עלענבוים זעלדע
ענאַך שאול און פרוי
ענאַך מאיר און משפּחה
ענאַך חיים און פרוי
עפּשטיין ישראל
עפּשטיין ריקל
עפּשטיין פּערל
עפּשטיין זלמן
עפּשטיין — די גאַנצע משפּחה
ערליך שמואל און משפּחה
ערליך יצחק־מאיר
ערליך ליבע
ערליך יוסף
ערליך חיה
ערליך שמואל
ערליך איטשע־מאיר
ערליך שמואל
ערליך חיה
ערליך מאיר־דוד
ערליך טוביה
ערנרייך מענדל און משפּחה
ערנרייך חנהלע
ערנרייך פייגל
ערנרייך חיים און משפּחה
ערנרייך העניל
ערנרייך גוטשע
ערנרייך מענדל
ערנרייך יהושע און משפּחה
ערנרייך פּעסל
ערנרייך אריה
ערנרייך לייבל
ערנרייך ביילע
ערנרייך רחל
ערנרייך העניל
ערנרייך ישעיהו
ערנרייך מינדל
ערנרייך פייגל

פּ

פּאַדאַלסקי חיים און משפּחה
פּאַטאַשינסקי בן־ציון
פּאַטאַשינסקי מלכה
פּאַטאַששינסקי קלמן
פּאַטאַשינסקי סימע
פּאַטאַשינסקי פּייטל
פּאַליאַק ד"ר און משפּחה
פּאַליוואַ — די גאַנצע משפּחה
פּאַלרילניצקי אלתר
פּאַלרילניצקי העניל
פּאַלרילניצקי ביילע
פּאַלרילניצקי לאה
פּאַם יעקב־יצחק און משפּחה
פּאַם שלמה און משפּחה
פּאַם מרדכי און משפּחה
פּאַם משה
פּאַם יחיאל
פּאַם ראובן
פּאַם חיה
פּאַציערקאַווסקי גוטשע
פּאַקטאַר מאיר און משפּחה
פּוקסהענדלער יוסף
פּוקסהענדלער מלכה
פּוקסהענדלער זלמן
פּוקסהענדלער איטשע־מאיר
פּוקסהענדלער רחל און משפּחה
פּוקסהענדלער שרה
פּוקסהענדלער יוכבד
פּוקסהענדלער אסתר
פּורמאַן שרה
פּייגענבוים ישעיהו
פּייגענבוים האַדל
פּייגענבוים דוד

פייגענבוים פּאָליאַ (פּערל)
פייגענבוים ישראל
פייגענבוים ריווטשע
פייגענבלאַט — די גאַנצע משפּחה
פייגענבלאַט שמואל
פייטעק חיים אוז משפּחה
פינקעלשטיין ישראל־דוד און משפּחה
פינקעלשטיין רבקה
פינקעלשטיין חנה און משפּחה
פינקעלשטיין לייב און משפּחה
פינקעלשטיין שלמה און משפּחה
פינקעלשטיין מאיר אן משפּחה
פינקעלשטיין חיים און משפּחה
פינקעלשטיין מרים און משפּחה
פיש ישעיהו
פיש גיטל
פיש משה און משפּחה
פיש העניאַ
פיש שרה
פלוציעניק לייבוש און משפּחה
פלוציעניק מרים און משפּחה
פלעשאַווסקי פּרץ־יוסף
פלעשאַווסקי רבקה
פלעשאַווסקי לאה
פלעשאַווסקי חיה
פלעשאַווסקי חנוך און משפּחה
פלעשאַווסקי חיים־הערש און משפּחה
פלעשאַווסקי ישעיהו
פלעשאַווסקי האַדל
פלעשאַווסקי דוד
פלעשאַווסקי פּערל
פלעשאַווסקי רבקה
פלעשאַווסקי ישראל
פלעשאַווסקי ישעיהו
פלעשאַווסקי חנה־פייגל
פלעשאַווסקי פּרידע
פלעשאַווסקי גאָלדע
פלעשאַווסקי רחל
פלעשאַווסקי שרה
פעדערגרין און משפּחה
פעדערגרין מאַניע

פעלדמאַן ראובן
פעלדמאַן יוכבד
פעלדמאַן שלמה
פעלדמאַן אלימלך־קלמן
פערענם רחל
פערענם משה
פערענם רוזשע
פערענם פרידע
פערענם מאַניע
פראָבאָלאָווסקי אברהם און משפּחה
פראָבאָלאָווסקי יקותיאל
פראַשאַווסקי פּנחס
פראַשאַווסקי שרה
פראַשאַווסקי שפּרה
פראַשאַווסקי מאָטל
פראַשאַווסקי שלמה
פראַשאַווסקי וואָלף און משפּחה
פּרדם יעקב (פת״ם) און פרוי
פּרדם משה־מרדכי און משפּחה
פּרדם אסתר און משפּחה
פרוכט מרדכי
פרוכט רויזע־פייגל
פרוכט ישראל־יעקב
פרוכט נחמה
פרוכט רבקה
פרוכט שמעון און משפּחה
פרוכט לייב
פרוכט מיכל
פרוכט בלומע
פרוכט חיים
פרוכט אסתר־יוכבד
פרוכט פּנחס
פרוכט הערשל
פרוכט נחמיה
פרוכט יצחק
פרוכט יעקב
פרוכט לייבל
פּרזשיסוסקי שרה און משפּחה
פּרזשענדזאַ הערשל און משפּחה
פּרזשעפיורקא יחיאל און משפּחה
פּרידבערג רחל

פריידבערג מרים
פריידבערג יהושע
פריידבערג גיטל
פריידבערג משה
פריידבערג פייגל
פריידבערג חיים
פריידבערג רבקה
פריידבערג אברהם־מאיר
פריידבערג דבורה
פריידבערג אהרן
פריידבערג אסתר
פריידבערג בלומע
פריידבערג הינדע־פייגל
פריידבערג רבקה
פריידבערג אברהם
פריידבערג דוד און משפחה
פריידבערג מאיר
פריידבערג דינה
פריידבערג גבריאל
פריידבערג פרימעט
פריידבערג ישראל
פריידבערג לייבוש
פריידבערג משה
פריידבערג שרה
פריידבערג מאַטקע
פריידבערג נחום
פריידבערג רייזל
פריידבערג יצחק־לייב און משפחה
פריידבערג קלמן און משפחה
פריידבערג זעלדע
פריידבערג משה
פריידבערג יהושע און משפחה
פריידמאַן יוסף און משפחה
פריידמאַן יחיאל (כילעק)
פריידמאַן גאָלדע (אָליא)
פריים איטשע
פריים רוזשע
פריים פייוול
פריים מאַניעק
פריים חיה
פריים שלמה

פריים ראובן
פריים יוסף
פריים יוסף
פריים ישראל
פריים מיכאל
פריים שמואל
פריים יוסף
פריים בנימין
פריים מאַטל
פריים מאַטל און משפחה
פריים מאַניע
פריים יוסף
פריים מינדל
פריים משה
פריים זאַשקאַ
פריים מינאַ
פריים דוד און משפחה

צ

צאַלצינסקי שמואל־זעליג און משפחה
צאַלצינסקי מלכה
צוויגענבוים יעקב
צוויגענבוים מיכל
צוויגענבוים חנה
צוויגענבוים קיילע
צוויגענבוים לייבוש
צוויגענבוים יצחק
צוויגענבוים ישראל
צוויגענבוים אברהם
צוקער מענדל
צוקער גיטל
צוקער רבקה
צוקער גאַדל
צוקערמאַן פנחס און משפחה
צוקערמאַן שמחה
ציטרין — די גאַנצע משפחה
ציטרינבוים שמואל־זעליג
ציטרינבוים נעכע
ציטרינבוים גיטל
ציטרינבוים חנה

ציטרינבוים אַלטעלע
ציטרינבוים רבקה
ציטרינבוים קיילטשע
ציטרינבוים בערי־וואלף
צימערמאַן שמואל
צימערמאַן שיינדל
צימערמאַן לייבל
צימערמאַן ישראל
צימערמאַן פּערל
צימערמאַן משה
צימערמאַן חיה
צימערמאַן אלתר
צימערמאַן רוזשע
צעדערבוים — די גאַנצע משפּחה

ק

קאָזלאָווסקי צבי־הערש
קאָזלאָווסקי שרה
קאָזלאָווסקי חנה
קאָזלאָווסקי יחיאל
קאָזלאָווסקי דוד
קאָזלאָווסקי חיה
קאָזלאָווסקי יעקב־מאיר
קאָזלאָווסקי אָשר
קאָזלאָווסקי צבי
קאָזלאָווסקי בנימין
קאָזלאָווסקי לאה
קאָזלאָווסקי מרדכי
קאָזלאָווסקי אברהם
קאָזלאָווסקי יעקב־מאיר
קאָזלאָווסקי מענדל
קאָזלאָווסקי צבי
קאָזלאָווסקי שרח־העניל
קאָזלאָווסקי חנה
קאָזלאָווסקי יחיאל
קאָזלאָווסקי חיה
קאָזלאָווסקי דוב
קאָזלאָווסקי יעקב־מאיר
קאָזלאָווסקי צפורה
קאָזלאָווסקי ראובן־יחיאל
קאָזלאָווסקי דבורה
קאָכען זישע און משפּחה
קאָכען פּנחס און משפּחה
קאָכען שמואל און משפּחה
קאַליש הערשל און משפּחה
קאָמאַר ליבע
קאָמאַר אברהם־יצחק
קאָמאַר חנה
קאָמאַר דבורה
קאַמראַט גיטל
קאַמראַט חנה
קאַמראַט רחל
קאַנטאָראָוויץ אברהם
קאַנטאָראָוויץ חנה
קאַנטאָראָוויץ מרימל
קאָניעצפּאָלסקי יוסף און פרוי
קאָסאָווסקי משה און משפּחה
קאָסאָווסקי הדסה
קאָסאָווסקי נחמה
קאָסאָווסקי רבקה
קאָסאָווסקי חינדע
קאָסאָווסקי לייב און משפּחה
קאָסאָווסקי פישל און משפּחה
קאָסאָווסקי חנה־לאה
קאָסאָווסקי יחיאל־משה
קאָסאָווסקי חיה
קאָסאָווסקי שיינדל
קאַסירער אסתר
קאַסירער ברכה
קאַסירער לייבל
קאַסירער שפּרינצע
קאַסירער חיים און משפּחה
קאַסירער חנה
קאָפּלאָוויץ יוסף און משפּחה
קאָפּלאָוויץ אבא און פרוי
קאָפּלאַן — די גאַנצע משפּחה
קאַפּעלמייסטער ישעיהו און משפּחה
קאָקיעלקאַ משה און משפּחה
קאָקיעלקאַ שמואל און משפּחה
קאָקיעלקאַ משה און משפּחה
קאָקיעלקאַ זוסמאַן און משפּחה

קאָקיעלקאַ חיים
קאַרדאַוויץ יעקב־מענדל אין פרוי
קאַרנבערג יוסף
קאַרנבערג חיים
קאַרנבערג אריה
קאַרנבערג נתנ־דוד
קאַרן נחמיה
קאַרן נפתלי
קאַרן שרה
קאַרן אליעזר
קאַרן צפורה־לאה
קאַרן משה־שמואל
קאַרן פריידל
קאַרן ביילע
קויפמאַן יעקב
קויפמאַן יצחק
קויפמאַן אברהם
קויפמאַן זוסמאַן
קויפמאַן באַלציע
קויפמאַן בנימין
קויפמאַן איידל
קויפמאַן לייב
קויפמאַן שמחה
קויפמאַן זוסמאן און משפחה
קויפמאַן יוסף
קויפמאַן חנחלע
קויפמאַן לייבל
קויפמאַן רבקחלע
קויפמאַן זוסמאַן און משפחה
קויפמאַן באַלציע
קויפמאַן לאה
קולימעק אבא און משפחה
קולימעק משה־חיים און משפחה
קופערבערג משה און משפחה
קושניעווסקי הערש
קושניעווסקי מאיר
קייזער פייגל און משפחה
קייזער יוסף און משפחה
קייזער חיה
קלוסקאַ זאב־וואלף און משפחה
קלוסקא שרה

קלוסקאַ גיטל
קלוסקאַ העניע און משפחה
קלוסקאַ שפרה
קלוסקאַ פרומעט
קלוסקאַ לאה
קלוסקא יהודה און משפחה
קלוסקאַ חיה
קליינער משה און משפחה
קעניג דוד און משפחה
קעניג שיינדל
קעניגשטיין חלל
קעניגשטיין חנה
קעניגשטיין חיה
קעניגשטיין יעקב
קעניגשטיין עטל
קעניגשטיין יצחק
קעניגשטיין אסתר
קעניגשטיין מנחם
קעניגשטיין צפורה
קערנער — די גאַנצע משפחה
קראַשניעצקי חנה
קראַשניעצקי אליעזר
קראַשניעצקי מענדל
קראַשניעצקי שרה
קרעמסקי שמעון און משפחה
קרעמסקי איידל און משפחה
קשענסקי שמואל און משפחה
קשענסקי פרידל
קשענסקי חיה
קשענסקי פייוויש און משפחה
קשענסקי משה
קשענסקי יוסף און משפחה
קשענסקי דבורה
קשענסקי דאָבע
קשענסקי דוד
קשענסקי פרומעט
קשענסקי דוד און משפחה

ר

ראָזדזיאַל רייזל

ראָזענבוים ליבע
ראָזענבוים יצחק און משפחה
ראָזענבוים שיינדעלע און משפחה
ראָזען שלום
ראָזען ליפע
ראָזען מאָניש
ראָזען שמואל
ראָזען ישראל
ראָזען ראָניק
ראָזען אייזיק
ראָזען דוד
ראָזען מאַנעלע
ראָזענהאָלץ יוסף
ראָזענהאָלץ שרה חנה
ראָזענהאָלץ ברוך
ראָזענהאָלץ יהודה
ראָזענהאָלץ יצחק־מאיר
ראָזענהאָלץ זאב
ראָזענהאָלץ שושנה
ראָזענהאָלץ טויבע
ראָזענהאָלץ זעליג
ראָזענהאָלץ נפתלי
ראָזענהאָלץ שלמה
ראָזענהאָלץ שושנה
ראָזענהאָלץ זעליג
ראָזענהאָלץ יונה
ראָזענהאָלץ רבקה
ראָזענהאָלץ נפתלי
ראָזענהאָלץ שושנה
ראָזענהאָלץ לאה
ראָזענהאָלץ עדינה
ראָזענהאָלץ בערל און משפחה
ראָזענהאָלץ יעקב און משפחה
ראָזענטאַל לאהלע
ראָזענצוויג זלמן־יוסף און משפחה
ראָזענצוויג שאול און משפחה
ראָזענצוויג אלימלך
ראָטבאַרד אליעזר און משפחה
ראַפאַלאָוויץ — די גאַנצע משפחה
ראַקאָוסקי יוסף און משפחה
ראַקאָוסקי בנימין און משפחה
ראַקאָוסקי יהושע און משפחה
ראַקאָוסקי חיים און משפחה
ראַקאָוסקי יוסף און משפחה
ראַקאָוסקי רוזשע און משפחה
ראַקאָוסקי הענדל און משפחה
ראַקאָוסקי שמואל און משפחה
רובינסקי יוסף
רובינסקי פייגע
רובינסקי ראָזא
רובינסקי צעשא
רובינסקי פנחס
רובינסקי משה
רובינסקי איטשע
רובינסקי פייגע
רובינסקי רוזשע
רובינסקי פעלא
רובינעק חנה
רובינעק ישעיהו
רובינעק משה
רובינעק ליפע
רובינעק מרדכי
רובינעק רבקה
רובינעק ישעיהו־ליב און משפחה
רובינעק ישראל
רובינשטיין חיים־מענדל
רובינשטיין חוה־רייזל
רובינשטיין מענדל
רובינשטיין ראָצל
רובינשטיין עקיבא
רובינשטיין יוסף
רובינשטיין בערל
רובינשטיין משה־פישל
רובינשטיין גוטשע
רובינשטיין סאַלטשע
רובינשטיין מרים
רובינשטיין רייזל
רובינשטיין מינדל
רובינשטיין חיים־נתן
רובינשטיין קלמן
רובינשטיין דאָרא
רובינשטיין אליעזר

רובינשטיין עקיבא
רובינשטיין דבורה
רובינשטיין אסתר
רובינשטיין רבקה
רובינשטיין חנה
רובינשטיין גנענדל
רובינשטיין אבא
ריבאַק שרה
ריבאַק אליחו
ריגער אלכסנדר
ריגער מלכה
ריגער צפורה
ריגער צבי
רייזמאַן העניך
רייזמאַן שרה
רייזמאַן פעלאַ
רייזמאַן זוסמאַן און משפחה
רייזמאַן זישע
רייזמאַן — די גאַנצע משפחה
ריטערבאַנד מענדל
ריטערבאַנד פייגע
ריטערבאַנד אסתר
ריטערבאַנד רחל
ריטערבאַנד פרוידל
ריטערבאַנד שרה
ריטערבאַנד פעסל
ריטערבאַנד צירל
ריטערבאַנד יענטל
ריטערבאַנד פייוול
ריטערבאַנד מרים
ריטערבאַנד משה
ריטערבאַנד איטשע
ריטערבאַנד ראובן
ריטערבאַנד פייגל
ריטערבאַנד שרה
ריטערבאַנד בן־ציון
ריטערבאַנד רבקה
ריטערבאַנד ישראל און משפחה
רעכט — די גאַנצע משפחה
רעמבישעווסקי הענדל
רענקאַשינסקי לייבוש און משפחה
רענקאַשינסקי חיה
רענקאַשינסקי גיטל

ש

שאולעוויץ שאול און משפחה
שאַכטער שמואל און משפחה
שאַכטער דבורה
שאַכטער איידל
שאַכטער רודאַ
שאַכטער סימע
שאַכטער גאַלדע
שאַל מענדל
שאַל פרומעט
שאַל חיה
שאַל פרוידל
שאַל באַלציע
שאַערמאַן יוליאַן ד"ר און פרוי
שאַפשאָוויץ יעקב און משפחה
שאַפשאָוויץ ראובן און משפחה
שאַפשאָוויץ הינדע
שאַפשאָוויץ מאיר־שלום
שאַפשאָוויץ ישעיהו
שאַפשאָוויץ זלמן און משפחה
שאַפשאָוסקי יהודה
שאַפשאָוסקי צפורה
שאַפשאָוסקי יואל
שאַפשאָוסקי דוד
שאַפשאָוסקי יצחק
שאַפשאָוסקי שרה
שאַפשאָוסקי חנה
שאַפשאָוסקי יונה
שוואַרצבאַרד זישע
שוואַרצבאַרד מאַניע
שוואַרצבאַרד אברהם
שוואַרצבאַרד זאַשקע
שוואַרצבאַרד לעאָן
שוואַרצבאַרד אַדעלאַ
שוואַרצבאַרד נינאַ
שוואַרצבוים הערשל און משפחה
שוואַרצבוים מאַניע

שוואַרצמאַיער משה און משפחה
שוואַרצמאַיער גוטשע
שולמאַן — די גאַנצע משפחה
שטאַרק ישראל
שטאַרק וויטל
שטאַרק דוד
שטאַרק שמעון און משפחה
שטאַרק זעלדע און משפחה
שטאַרק זוסמאַן
שטאַרק פייגל
שטאַרקמאַן אהרן
שטאַרקמאַן רייזל
שטאַרקמאַן יוסף
שטאַרקמאַן דינה
שטאַרקמאַן פעסל
שטאַרקמאַן יהודה
שטאַרקמאַן פייגל
שטערנזום אהרן־יוסף און פרוי
שטערנפעלד יונה און משפחה
שטערנפעלד יוסף
שטערנפעלד רוזשע
שטערנפעלד פעלאַ
שטערנפעלד מאַלאַ
שטערנפעלד פרידאַ
שטערנפעלד יצחק
שטערנפעלד יעקב
שטערנפעלד לעאַניאַ
שטערנפעלד מאַלאַ
שטערנפעלד פנחס
שטערן יצחק־מאיר און משפחה
שטראָזבערג — די גאַנצע משפחה
שטרומף משה און פרוי
שידלאָווסקי הענאיראַל
שידלאָווסקי ישראל
שידלאָווסקי חנה־מרים
שידלאָווסקי משה־דוד
שידלאָווסקי קלמן
שייקעוויץ מאַניע
שייקעוויץ סאַלאַ
שלעדזיק יעקב
שלעדזיק דינה
שלעדזיק נעמי
שלעדזיק חיה
שלעדזיק אבא און משפחה
שלעדזיק יוסף און משפחה
שלענצקי מאיר און משפחה
שלענצקי וואָלף און משפחה
שלענצקי הערצקע און משפחה
שלענצקי שלמה און משפחה
שלענצקי אברהם און משפחה
שלענצקי אסתר
שלענצקי זאב
שלענצקי משה
שלענצקי יונה
שלענצקי פרידאַ
שלענצקי יצחק
שלענצקי חיה
שלענצקי נעמי
שלענצקי דינה
שלענצקי יעקב
שעלער — די גאַנצע משפחה
שעלער חנה
שעלער שמואל־זוינוויל
שעלער מלכה
שעלער חנה
שעלער אליעזר
שעלער יואל
שענקער ריקל און משפחה
שענקער אהרן־שמואל
שענקער זוסמאַן
שענקער אהרן־בער
שענקער משה־מאיר
שענקער יעקב און משפחה
שפילבערג אברהם־יוסף און משפחה
שפילבערג אליהו און משפחה
שפילבערג הערשל
שפילבערג דוד
שפילבערג רבקה
שפילבערג הערשל
שפילבערג יעקב
שפילבערג נאַנאַ
שפילבערג יצחק און משפחה

שפירא שלמה (האדמו"ר זצ"ל)	שפירא מרים
שפירא חוה־מאטל (הרבנית זצ"ל)	שפירא יוכבד
שפירא חיהראכל (אשת האדמו"ר מקינצק זצ"ל)	שפירא הרב יעקב יצחק ז"ל
שפירא פערל (הרבנית מלאפושנע)	שפירא חיים
	שפירא חנה

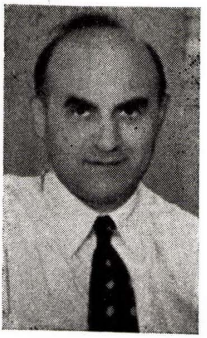
תמה הרשימה — רשימת הקדושים שמסרו את נפשם על קדושת השם — אבל לא נשלמה!

כפי שהודיעה ועדת־הספר בהקדמתה לספר, לא מלאו כל יוצאי ינדז'יוב את חובתם וחלק מהם לא נענה לקריאה בדבר מסירת רשימות בני משפחות־תיהם שנרצחו על ידי קלגסי היטלר ימ"ש, לשם פרסומן ב„ספר־הזכרון".

„ועדת־הספר השתדלה כמיטב יכולתה, לאסוף את שמות הקדושים החסרים, אבל, הדבר עלה בידה רק באופן חלקי, מחוסר סיוע, מצד משפחות הקדושים הנ"ל.

לעומת זאת נמצאו גם רבים, שראו חובת־כבוד לעצמם וליקיריהם להנציח את שמותיהם — ובמדה האפשרית גם את תמונותיהם — במדור המיוחד לכך ב„ספר־הזכרון ליהודי ינדז'יוב" בעמודים (490—419) כל המודעות (לפי סוגיהן) פורסמו, לפי הא"ב.

ע ו ר ך ה ס פ ר

מיין טרייער מאַן אונדזער ליבער פאַטער

יעקב איצקאָוויץ ז״ל

איז נפטר געוואָרן אין תל־אביב און אונדז געלאָזט אין טיפן טרויער און אומהיילבאַרן שמערץ. קיינמאָל וועלן מיר דיך נישט פאַרגעסן און מיטן גרעסטן יראת־הכבוד דערמאָנען דיין נאָמען צוזאַמען מיט דיינע צאָלרייכע פריינט און פאַרערער. מיר פאַראייביקן דיין נאָמען אין ינדזשעווער יזכור־בוך.

דיין פרוי **אסתר איצקאָוויץ**
און דיינע קינדער **חנה** און **דוד**

תל־אביב

כ׳וועל מיין גאַנץ לעבן נישט פאַרגעסן מיין געטרייע שוויגער

מרת מאַלאַ איצקאָוויץ ז״ל

וועלכע האָט איר שיין און ערלעך לעבן פאַרענדיקט צוזאַמען מיט אַלע ינדזשעווער קדושים, אין יאָר 1942, אין די גאַז־קאַמערן פון טרעבלינקע דורך די נאַצישע רוצחים.
הייליק און טייער וועט פאַרבלייבן איר אָנדענק ביי די אַלע, וואָס האָבן זי געקענט און געשעצט!

תל־אביב

איר שנור **אסתר איצקאָוויץ**

צום אייביקן אָנדענק פון מיין אומפאַרגעסלעכער ליבער שוועגערין

פאַלאַ איצקאָוויץ ז״ל

וועלכע איז צוזאַמען מיט איר גאָטזעליקער מוטער ז״ל און אַלע ינדזשעווער קדושים דערמאָרדעט געוואָרן אין יאָר 1942 אין טרעבלינקע.
אויף דיין פריצייטיקן טויט טרויערט אָן אויפהער

תל אביב

דיין שוועגערין **אסתר איצקאָוויץ**

מיט אַ צעבראָכן האַרץ פון ווייטיק און צער באַוויין איך מיינע טייערסטע און ליבסטע

מיין פרוי **רחל אַפּעלשטיין** (געבוירן **בריטבאַרד**)

און אונדזערע זיסע טעכטערלעך

זיסעלע (פיר און אַ האַלב יאָר אַלט) און **ריווקעלע** (איין יאָר אַלט).

בעת די טמאדיקע הענט פון די היטלער־רוצחים האָבן זיי אַרויסגעריסן פון זייער וואַרעמער היים (אַפילו אין יענדזשעוועי געטאָ) פאַרטריבן אין פינצטערן טרעבלינקע און זיי דאָרט פאַרברענט אין די גאַז־קאַמערן. צוזאַמען מיט אַלע יענדזשעוועי יידן.

זאָלן כאָטש אייערע, מיר אַזוי הייליקע נעמען, פאַראייביקט ווערן אין יזכור־בוך פון אונדזער חרובער שטאָט.

דיין מאַן און אייער פאָטער

משה אַפּעלשטיין

תל־אביב

נישטאָ קיין מצבות אויף די אומבאַקאַנטע קברים פון אונדזערע בני־משפחה, וועלכע זענען אומגעקומען אויף קידוש השם אין דעם גרויסן ים פון בלוט און טרערן פון מזרח־איראָפּאישן יידנטום בכלל און פון פוילישן יידנטום בפרט. זאָל דאָס דאָזיקע בילד אויף וועלכן עס געפינען זיך אונדזערע טייערסטע, דינען אַלס דער לעצטער אָנדענק פון זייערע אַיידעלע געשטאַלטן! זאָלן זייערע פנימער און נעמען כאָטש פאַראייביקט ווערן אין אונדזער יענדזשעווער יזכור־בוך!

תל־אביב — **משה אַפּעלשטיין**

לעצטע שורה (פון רעכטס צו לינקס): נח גרינבוים ז״ל, חנה אַפּעלשטיין ז״ל, רבקה זאַראָמב־הוטניק (לעבט אין בוענאָס־אייראָס) און הערשל אַפּעלשטיין ז״ל.

מיטלסטע שורה (פון רעכטס): ס. פּאָטאָשינסקי (לעבט אין קאַראַקאַס), אומבאַקאַנטע, רייזל אַפּעלשטיין ז״ל, זיסל טרייסטער־שולמאַן ז״ל, הירשל טרייסטער ז״ל, חנה קאַמראָט־קאַנטאָראָוויץ ז״ל.

העכסטע שורה אָ פרוי — אומבאַקאַנט, צבי טרייסטער (לעבט אין ישראל)

לזכר נשמות

משפחתנו היקרה והבלתי נשכחת, הקדושים והטהורים שנהרגו על קידוש השם על ידי האשמדאים הנאצים הארורים ימ"ש, בשנת הכליה האיומה תש"ב (1942), בעיר ינדז'יוב שבפולין

אבינו מורנו
הק' **יונתן** ז"ל
ב"ר אברהם לייביש שו"ב ומרת דינה משצ'קוצ'ין
מחסידי אלכסנדר, עניו ואוהב ישראל

אמנו מורתנו
הק' **חנה** ז"ל
בת ר' וולף וסירל לבית פינקל מינדז'יוב
אשה יראת ד' וישרה בדרכיה

אחינו היקרים

הק' **מוטל** ז"ל
מצנע לכת עם ד' ואדם

הק' **משה חיים** ז"ל
מחונן בכשרונות ותכונות טובות.
ציוני פעיל ומסור

ת. נ. צ. ב. ה.

דמותם לא נשכח כל ימי חיינו ונעלה את זכרם על ראש שמחותינו.

בניהם ואחיהם שבדרך נס נשארו בין החיים

יעקב דוד בורנשטין
מונטריאל, קנדה

אהרן שמואל בורנשטין
תל אביב

אזכרה

על אלה אני בוכיה, עיני עיני יורדות מים
על אשר נהרגו על קידוש השם על ידי
הנאצים הארורים (ימח שמם וזכרם) ונשמו־
תיהם עלו בסערה השמימה

אמי מורתי **איטא בער** הי״ד

אחותי היקרה **יוכבד**

(לבית **בער**) **וורשבסקי** הי״ד

בעלה־גיסי **יונתן וורשבסקי** הי״ד

ובנם הנחמד **משהלע**, בן השלוש הי״ד

אחותי היקרה **רבקה בער** הי״ד

ואחי היקר **ישעיהו בער** הי״ד

בעל הרחמים יסתירם בסתר כנפיו **לעולמים**
ויצרור בצרור החיים את נשמתם, ד׳ הוא
נחלתם וינוחו בשלום על משכבם עד קיץ
הימין! אמן כן יהי רצון!

השריד היחידי, שנשאר מכל משפחתנו

עמנואל בער ומשפחתו

תל־אביב

ניטאָ קיין מצבה פֿאַר מיינע טייערסטע, זאָלן כאָטש זייערע נעמען און בילד פֿאַראייביקט ווערן אין יענדזשעווער יזכור־בוך!

מיין ליבער פֿאָטער ר׳ **דוד ברייטבאַרד** הי״ד

מיין טייערע מוטער מרת **עלקא ברייטבאַרד** (געבוירן **מאיראָוויץ**) הי״ד,
מיינע הייס־געליבטע בריידער און שוועסטער **פייגעלע ברייטבאַרד**, **ברכה ברייטבאַרד**, **פרימעט ברייטבאַרד**, **זכריה ברייטבאַרד**, **שמשון ברייטבאַרד**, **חיים ברייטבאַרד**, הי״ד

זיי אַלע זענען דערמאָרדעט געוואָרן דורך די נאַצישע רוצחים אין בלוטיקן יאָר 1942, אין די גאַז־קאַמערן פון טרעבלינקע. כ׳וועל מיין גאַנץ לעבן טרויערן אויף מיין גרויס אומגליק און מיט יראת־הכבוד אייך תמיד דערמאָנען!

בוענאָס־איירעס **י. י. ברייטבאַרד**

די גאַנצע משפּחה ברייטבאַרד, וואָס איז אומגעקומען אָפּהוץ דער, וואָס זיצט דער לעצטער (לינקס). ער לעבט אין בוענאָס־איירעס

באַשקע ברעסלאַואר　　בן־ציון ריטערבאַנד　　רבקה ריטערבאַנד (ברעסלאַואר)　　ד״ר אַרטעק ברעסלאַואר

אין טיפן טרויער און מיט אַ צעבראָכן האַרץ פאַראייביק איך אין יענדזשעווער יזכור־בוך דעם הייליקן אָנדענק פון מיינע טייערע און ליבע קינדער

באשקע ברעסלאואר הי״ד

בן־ציון ריטערבאנד הי״ד

רבקה ריטערבאנד (ברעסלאואר) הי״ד

ד״ר ארטעק ברעסלאואר הי״ד

וועלכע זענען אכזריותדיק דערמאָרדעט געוואָרן דורך די נאַצישע רוצחים, אין יאָר 1942, אין טרעבלינקע

איך האָב נאָך אייך קיין טרייסט, מיינע טייערע קינדער!

אייער מוטער

חנה־גיטל ברעסלאַואר

הרצליה

מיינע זכרונות וועגן מיין טייערן ברודער

ר' אהרן גאלדבערג ז"ל

מיין ברודער אהרן ז"ל איז געבוירן גע־ווארן אין יענדזשעווו בייַ אַ בכבודיקער משפחה פון ערלעכע יידן, אַלס זון פון

אונדזער פאַטער

ר' נפתלי צבי גאַלדבערג ז"ל.

אהרן האָט זיך פון זיינע יינגסטע יאָרן אַרויסגעוויזן אַלס אַ זייער גוטער פון דער נאַטור, רעליגיעז געשטימט, מקפיד געווען אויף תפלה בציבור, ליב געהאַט תורה און מצוות בלב ונפש. הגם ער איז געווען אַ בעל־מלאכה, אַ בלעכער, האָבן אים חסידים און פרומע יידן זייער מקרב געווען.

נאָך אַלס יונגער בחור האָט ער, צוזאַמען מיט נאָך עטלעכע זיינע חברים, געדונגען בייַ ר' קלמן העלבערג ז"ל אַ צימער, דאָרט איינגעאָרדנט אַ „מנין" פאַר בחורים לומדי תורה, אונטערן נאָמען „חברה בחורים". אויך דער יענדזשעווער רב, הגאון רבי אהרן ווייַנבערג ז"ל, האָט זיי שטאַרק מקרב געווען און געשאַפן פאַר זיי אַ ספר־תורה. ביים אַריינפירן די ספר־תורה אין זייער „מנין" אין געווען אַ גרויסע שמחה און אויך אַ סעודת־מצוה.

דער מנין האָט זיך כסדר פאַרגרעסערט און זיי זענען אַריבער אין אַ גרעסערער דירה בייַ ר' משה שמואל מלמד, אויף דער קאַשציעלנאַ־גאַס. מיין ברודער אהרן ז"ל איז געווייַלט געוואָרן אַלס גבאי, צוזאַמען מיט זיין נאָענטסטן חבר נעצל לעווים, וועלכער געפינט זיך איצט אין בוענאָס־אייַרעס.

אַזוי האָט ער געפירט זיין הייליקע אַרבעט ביזן יאָר 1926, וועו ער איז אַוועק קיין אַרגענטינע. אַ יאָר שפעטער האָט ער אַריבערגענומען זיין פרוי און זיי האָבן דאָרט געלעבט גליקלעך ביזן יאָר 1950 און דאָרט געשטאָרבן.

תהא נפשו צרורה בצרור החיים!

הגם כ'בין געקומען קיין ישראל נאָך אין יאָר 1925, פיל איך מיך נאָך אַלס יענדזשעווער און כ'האָלט פאַר מיין הייליקן חוב צו פאַראייביקן מיין ברודערס נאָמען אין יזכור־בוך פון יענדזשעווער ארגון.

תל־אביב **יודל גאַלדבערג**

שטייען: לייביש גאָלדבערג ז״ל) הינדל רעמ־
בישעווסקאַ־גאָלדבערג הי״ד און איידל גאָלד־
בערג הי״ד

מיט טיפן צער און וויטיק פאַראייביק איך די נעמען פון מיינע טייערסטע, וואָס זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורך די דייטשע רוצ־הים אין די גאַז־קאַמערן פון טרעבלינקע — **הענדל רעמבישעווסקאַ־גאָלדבערג** און איר מאַן **אבא רעמבישעווסקי, איידל גאָלדבערג** און איר מאַן **ברוך הערש־קאָוויץ**; די ליבע **מינדל גאָלדבערג** הי״ד, וועמען די מערדער האָבן אומגעבראַכט נעבן איר הויז און דעם טייערן **לייביש גאָלדבערג** הי״ד, וועלכער איז געפאַלן אויפן שלאַכט־פעלד אין אָנהייב פון דער שרעקלעכער מלחמה. אייער אָנדענק איז מיר הייליק און טייער!

אבא רעמבישעווסקי הי״ד

תל־אביב

יודל גאָלדבערג

צום אייביקן אָנדענק! אונדזערע טייערע און אומפאַרגעסלעכע עלטערן:

ר׳ **יעקב גוטמאַן** הי״ד, חזן פון קליינעם בית־המדרש אין יענדזשעוו

מוטער: **פייגעלע גוטמאַן** הי״ד

ברודער: **חנינא** הי״ד, מיט זיין **פרוי** און קינדער: **איטשע** הי״ד, **בעריש** הי״ד,

שוועסטער **שרה** מיט איר **מאַן** און קינדער הי״ד, **רוזשע** און **חנה גוטמאַן**

הי״ד, **שרה לענטשנער** מיט איר **מאַן** און קינדער הי״ד.

די אַלע זענען אומגעקומען דורך די נאַצישע רוצחים אין די גאַז־קאַמערן פון טרעבלינקע,

אין יאָר 1942. מיר וועלן תמיד היטן אייערע הייליקע נעמען! כבוד אייער אָנדענק!

ישראל

בנימין און מרדכי גוטמאַן

ר׳ יעקב גוטמאַן הי״ד
(בעתן היטלער־רעזשים)

זיצן פון רעכטס צו לינקס: בנימין גוטמאַן (לעבט אין ישראל), איטשע גוטמאַן הי״ד, דער חזן ר׳ יעקב גוטמאַן (אין נאַרמאַלע צייטן), זיין פרוי, פייגעלע הי״ד, זייער זון בעריש הי״ד. שטייען: חנינא גוטמאַן הי״ד, זיין פרוי, מרדכי גוטמאַן (לעבט אין ישראל), שרה לענטשנער הי״ד.

מיר דערמאָנען מיטן גרעסטן יראת־הכבוד אונדזערע גאָטזעליקע אומפאַרגעסלעכע עלטערן:

ד׳ שמעון גורטמאן ז״ל

און מרת

שרה־זעלדע גורטמאן ז״ל

וועלכע האָבן זייערע לעצטע יאָרן געלעבט אין אַמעריקע און דאָרט נפטר געוואָרן.

זייערע קינדער:

מאַקס גורטמאַן, פּאַסאַיק, פש. **רעי קאָפּלאָוויץ־גורטמאַן** סט. לואיס, פש. **יודל גורטמאַן**, פּאַסאַיק, פש. **ישראל גורטמאַן**, קרית ביאַליסטאָק, **זיגי גורטמאַן**, וועסט אַראַנזש, פש.

מיין טייערע פרוי

באלטשע גורטמאן (געב. וואלפשטאדט) ז״ל

מיינע טייערע קינדער

ארטעק און לוסיא גורטמאן ז״ל

ווער האָט געקאָנט טראָכטן, אַז איך וועל אייך קיינמאָל מער נישט זען קיין לעבעדיקע, און אַז נאָר דאָס בילד פון אייך, וועט זיין די מצבה, וואָס איך וועל אייך שטעלן אינעם יענדזשעווער יזכור־בוך. קיינמאָל פאַרגעס איך אייך נישט! קיינמאָל וועלן מיר די דייטשע מערדער נישט פאַרגעסן דעם גרויזאַמען מאָרד, וואָס זיי האָבן אויסגעפירט איבער אייך, ווי איבער מיליאָנען יידן!

מיין ליבע און אומפאַרגעסלעכע פרוי באַלטשע, זון אַרטוש און טאָכטער לוסיאַ — אַ טרער אויף אייער אומבאַוווסטן קבר!

מאַן און פאָטער
ישראל גורטמאַן

קרית ביאַליסטאָק

מיט טיפן צער און האַרץ־וויי־טיק באַווײַן איך דעם טראַגישן טויט פון מיינע טייערסטע:

מײַן אומפאַרגעסלעכע ליבע שוועסטער

באלטשע גורטמאַן

און אירע שיינע קינדערלעך אַרטעק און לוסיע, הי״ד

און אונדזער יינגסטע שוועסטער

פּייגעלע וואלפשטאט הי״ד

וואָס די מערדערישע היטלעריסטן האָבן אומגעבראַכט אין די גאַז־קאַמערן פון טרעבלינקע אין יאָר 1942.

כ׳וועל אייך קיינמאָל נישט פאַרגעסן!

זאָלן אייערע הייליקע נעמען פאַראייביקט ווערן אין אונדזער יזכור־בוך.

יפו חיה (נעב. וואָלפשטאַט) איצקאָוויץ׳

פון לינקס: באַלטשע וואָלפשטאַט־גורטמאַן, פּייגעלע וואָלפשטאַט
אַרטעק גורטמאַן, הי״ד

צום אַנדענק פון מיינע טייערע קדושים:

כאנטשע גאטפריד ז״ל

באלטשע גורטמאן ז״ל

ארטעק גורטמאן ז״ל

אנטשעל פייגענבלאט ז״ל

און מענדל גאטפריד ז״ל

כבוד זייער אַנדענק, וואָס איך פאַראייביק אין יענדזשעווער יזכור־בוך.

קרית ביאַליסטאָק

ישראל גורטמאַן

פון רעכטס צו לינקס: יהודה גורטמאַן (לעבט אין אַמעריקע), אליהו דאַנציגער (לעבט אין ישראל), כאַנטשע גאָטפריד ז״ל, אברהם יהושע גאָטפריד (לעבט אין ישראל), באַלטשע גורטמאַן ז״ל, אַנטשל פייגענבלאַט (לעבט אין אַמעריקע), דאָרע גורטמאַן ז״ל, מענדל גאָטפריד ז״ל, ישראל גורטמאַן (לעבט אין ישראל) און זיין זון אַרטעק ז״ל.

משה קארנפעלד ז"ל

געשטאמט פון וואלבראם, עולה געווען פון יענדזשעוו מיט א גרופע די אזויגערופענע „הונדערט" - וועלכע זיינען אינטערנירט געווען אין איטאליע און נאך גרויסע שווערייקייטן אונגעקומען אין ארץ ישראל. געווען א חלוץ, געארבעט ביי די שווערסטע פיזישע ארבעטן זייענדיק א גרויסער אידעאליסט.

נפטר געווארן אין מערץ 1963 אין גבעתיים.

מיט דעם פאראייביקן מיר אים אין יענדזשעווער יזכור־בוך.

כבוד זיין הייליקן אנדענקן!

פרוי: **בעלא קארנפעלד** געב. **בוינען**
זון: **מיכאל** און **צבי קארנפעלד**
גבעתיים.

מיר פאראייביקן דעם הייליקן אנדענקן פון אונדזער טייערע שוועסטער, פרוי און מוטער

חי׳־ריקל פרוכט ז"ל

וועלכע איז נפטר געווארן אין יאר 1949.

כבוד איר הייליקן אנדענקן!

שרה און **לייב וואקסבוים**
ביילע קארנפעלד
משפחה פרוכט

תל־אביב, גבעתיים.

מיט אַ צעבראָכן האַרץ און מיט הייסע טרערן באַווײַנען מיר דעם טראָגישן טויט פון אונדזערע טייערסטע און ליבסטע:

אונדזער ליבן פאטער **עזריאל בלאם** הי"ד

אונדזער טרייער מוטער **שרצה בלאם** הי"ד

און אונדזער טייערער ברודער **משה בלאם** הי"ד

אַלע דריי זענען קרבנות פון די נאַצישע רוצחים, ווען זיי האָבן אומגעבראַכט אין די גאַז־קאַמערן פון טרעבלינקא.

מיר ווילן אייך קיינמאָל נישט פאַרגעסן;

מיר פאראייביקן אייער נאָמען אין „יזכור־בוך" פון דער יענדזשעווער חרוב׳ער יידישער קהלה.

אייער זון: **אפרים בלאם**

אייער שנור: **אידא בלאם**

און זייערע קינדער

בעלאָ־האָריזאָנטאָ (בראזיל).

נפשי עלי תתאבל ויגון מר יאחזני בהזכירי את שם אבי ותפארת משפחתנו,

איש חסיד וירא ד׳

ר׳ מאיר יחיאל גנאט ז״ל

אשר עזב אותי לאנחות ביתמותי בעודני ילד רך בן שנתיים וחצי ובהזכרי גם על מות אחי היקרים **אברהם** ו**אלתר** ז״ל, שנלקחו מאתנו במיטב שנותיהם, עזבו את ארץ־החיים והלכו אחרי **אבינו** ז״ל.

אני מוצא קורטוב של נחמה בזאת, ששלושתם זכו להיקבר בבית־הקברות שבינדז׳יוב לפני השמדתה, כשרבים מבני עירנו חולקים להם את כבודם האחרון ומלווים אותם למנוחתם.

אבל גדול כאבי לאין נשוא, כשהנני נזכר באמי הצדקנית מרת **רבקה־צירל** הי״ד, באחותי החביבה **הדסה־פעסל** ובעלה ובאחי החסיד ר׳ **יצחק** ורעייתו הי״ד, שהובלו למחנה־המות שבטרבלינקה, יחד עם כל בית ישראל שבינדז׳יוב.

לצערי ולדאבוני הגדול לא נשארו בידי אפילו צילומי דמותם הקורנת של יקירי־נפשי, ורק זכרונם נשאר חרות בלבי לעולמים.

יישמר גם זכרם ושמותיהם הקדושים בספר־הזכרון ליהודי ינדז׳יוב.

בנם ואחיהם

שלום גנאט

חולון

הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו! מתו מות קדושים וטהורים, נחנקו ונשרפו על קדושת השם על ידי הצוררים הנאצים יחד עם קרוביהם וידידיהם בתאי הגאזים שבטרבלינקה, בשנת 1942

אבינו ר׳ **צבי הירשל** ברבי **יחזקאל גרינבערג** הי״ד

אמנו מרת **פריידל** בת ר׳ **שלמה האַלפרין** הי״ד

אחינו **מאיר שלום** ואשתו **רחל** לבית **שילדהאַוז** הי״ד

אחותנו **הינדה־רחל** הי״ד

אחינו **אהרן־יוסף** הי״ד

ואחותנו **חנה** הי״ד

זכרונם לא ימוש מאתנו לעולם!

הבנים המיותמים:

שלמה יחזקאל גרינברג ומשפחתו

שאול גרינברג ומשפחתו

חולון

לזכרון עולם!

אבינו ר׳ **יעקב דודקיביץ** ז״ל, שנפטר בחיפה, בשנת 1945

אמנו מרת **לאה דודקיביץ** ז״ל, שנפטרה בחיפה, בשנת 1940

אחינו מר **משה דודקיביץ** ז״ל, שנפטר בחיפה בשנת 1963

מנציחים את זכרונם — אלמנתו ושלשת בניו הנחמדים של אחינו **משה** ז״ל, החיים אתנו בישראל ואתם גם אַנחנו הבנות של ר׳ **יעקב ולאה דודקיביץ** ז״ל.

הוריֿנו החביבים גרו ביגדז׳יוב וגם אחינו גולד וגדל בה כמונו, לפני עלייתם ארצה והיו מושרשים בחייהם של יהודי העיר, דאגו את דאגותיהם והשתתפו בחייהם הצבוריים־הלאומיים. זכו להימלט מעיר זו ומארץ זו לפני בוא השואה, שהשמידה את כל תושביה היהודיים. ראויים הם, שדמותם תופיע בספר הזכרון לעיר המושמדת ולבניה, שנפשות הוריֿנו ואחינו היקרים, נשמתם עדן, היו קשורות בה ובהם! כבוד ויקר לנצח־נצחים לקדושים הי״ד ולידידיהם, שזכו להיקבר על אדמת ישראל היקרה לכולנו!

חיה קנמון (תל־אביב)

גניה טסלר (חיפה)

עומדות: גניה (אלמנתו של משה ז״ל), חיה (אלמנתו של יעקב קנמון ז״ל).
יושבים: משה ז״ל, אמו לאה ז״ל, אביו ר׳ יעקב ז״ל ואחותו גניה טסלר, הגרה בחיפה.
כורעים: שלשת בניו של משה ז״ל, החיים אתנו.

מרת צעשא האַראַוויץ הי״ד　　מר אַרטור האַראַוויץ הי״ד

אומגעבראַכט דורך די היטלעריש מערדער

מיט ביטערע טרערן און מיט גרויס האַרץ־וויי־טיק באַווייַן איך דעם טראַגישן טויט, דורך די ווילדע נאַצישע רוצחים, פון מיינע ליבע און טרייַע עלטערן

מיין פאָטער **ארטור האראוויץ** הי״ד

מיין מוטער **צעשא האראוויץ** הי״ד

מיינע נאָענטסטע קרובים און פריינט: **יקותיאל** און **שרה האַראַוויץ** און זייערע קינדער **סאַלעק**, **משה** און **רוזשע האַראַוויץ**, **יוסף** און **מאַניע מאַוער** און זייערע קינדער **סאַמעק**, **מאלא** און **העלאַ**, **רוזשע שטערנפעלד**, **יוסף** און **פעלאַ שטערנפעלד** און זייער טעכטערל **מאַלאַ**, **יצחק** און **לאה שטערן־פעלד** און זייערע קינדער **מאלא** און **קובוש**, **פעלאַ יוטרזשענקא**, **געניא** און **בענאַ דול** און זייערע קינדער **העריק** און **אַנעטקאַ**, פאַמיליע **גלאַט** און זייער טאָכטער **סטעפאַ**. ה׳ ינקום דמם

די אַלע האָבן באַצאָלט מיט זייער טייער לעבן דורך די ווילדע דייטשע באַרבאַרן, זייענדיק טרייַ זייער פאָלק!

מיין גאַנץ לעבן וועל איך טראָגן זייער הייליקן אָנדענק טיף אין מיין פאַרוווונדעט האַרץ.

מעלבורן, אויסטראַליע　　**אַדעלאַ רעכטמאַן־האַראַוויץ**

מיטן גרעסטן יראת־הכבוד און מיט צעבראָכענע הערצער דערמאָנען מיר אונדזערע טרייע

עלטערן און די פאַמיליעס:

גלאט, האראוויץ, שטערנפעלד.
מויער און דול הי״ד

וועלכע זענען דערמאָרדעט געוואָרן דורך די ווילדע נאַצישע רוצחים.

אונדזער טרייען פאָטער ר׳ יעקב האראוויץ ז״ל

וועלכער איז נפטר געוואָרן כ״ח תמוז תרפ״ה און זוכה געווען קומען צו קבר ישראל אין יענדזשעוו. זאָל דאָס פאַמיליע־בילד, וואָס ווערט פאַרעפנטלעכט אין יענדזשעווער יזכור־בוך דינען אַלס געדענק־צייכן פאַר אונדזערע טייערסטע און ליבסטע.

חיפה — מיט טיפן טרויער **צבי** און **דבורה האָראָוויץ**

אויף די בילדער (זייט 438):

ערשטע שורה רעכטס: צעשאַ האָראָוויץ ז״ל, יוסף שטערנפעלד ז״ל, פנחס **שטערנפעלד** ז״ל, שרה האָראָוויץ ז״ל, מאַניע מויער ז״ל, יקותיאל האָראָוויץ ז״ל, געניאַ **דול־האָראָוויץ** ז״ל, שמואל יוטרזשענקאַ (לעבט אין ישראל), שיווקא גלאט ז״ל, יוזשעק **האָראָוויץ (לעבט** אין ישראל), רוזשע שטערנפעלד־האָראָוויץ ז״ל, העלא מויער ז״ל, צבי האָראָוויץ (לעבט אין ישראל), זאַשאַ האָראָוויץ ז״ל, דבורה האָראָוויץ (לעבט אין ישראל), יוסף מויער ז״ל און אהרן האָראָוויץ ז״ל. צווייטע שורה רעכטס: געניאַ דול מיט אירע קינדער **הענריק** און אנעטקאַ;

די מצבה פון ר׳ יעקב האָראָוויץ ז״ל אויפן יענדזשעווער בית־עלמין (ביים קבר שטייט זיין זון צבי (לעבט אין ישראל), און — אחרון אחרון חביב, דאָס בילד פון דעם אבי־המשפחה ר׳ יעקב האָראָוויץ ז״ל.

צום אייביקן אָנדענק

מיינע טייערע עלטער

מיין פאָטער

ר׳ יקותיאל האָראָוויץ הי״ד

מיין מוטער

סאַלאַ (ברעסלער)

האָראָוויץ הי״ד

וועלכע זענען אָפגעריסן געוואָרן פון זייער שיין לעבן, פונעם מקור פון צדקה און מעשים טובים, און דערמאָרדעט געוואָרן דורך די פאַרשאָלטענע נאַציס אין טרעב־לינקע

זיצן: ר׳ יקותיאל האָראָוויץ, זיין פרוי סאַלאַ און זיין ברודער אהרן הי״ד. שטייענדיק: סאַלעק האָראָוויץ, הי״ד, מאַלאַ און אַרטור האָראָוויץ, ביידע לעבן אין חיפה

מיין פעטער

ר׳ אהרן האָראָוויץ ז״ל

וועלכער איז געשטאָרבן אין יאָר 1943 אין סאָמאָרקאָנד

מיין טייערער סאַלעק האָראָוויץ

וועלכער איז אומגעקומען אין די גאַז־קאַמערן פון טרעבלינקע.

אויף זיי טרויערן נישט נאָר מיר, זייערע נאָענטסטע, נאָר יעדער פון דער שארית הפליטה פון אונדזער שטאָט יענדזשעוו, וואָס האָט מיט זיי שטאָלצירט.

ביז מיין לעצטן טאָג, וועל איך אייער אָנדענק היטן מיטן גרעסטן יראת־הכבוד!

חיפה

מאַלאַ שלעזינגער־האָראָוויץ

נר נשמה לזכר הורי היקרים

אבי ר׳ **שמואל** (ב״ר שלמה)
הייל־פרין הי״ד
שמת מות קדושים בידי רוצחי **עם** ישראל
הנאצים הארורים ימ״ש

ואמי מרת **פרידל**
(בת ר׳ משה שמואל רוזנטל)
הייל־פרין ז״ל
שנקטפה בדמי ימיה בגיל של 31 שנה,
בהשאירה אחריה שלשה ילדים רכים.

אבי ז״ל, שהיה מחובשי בית־המדרש ומתלמידיו של אביו ז״ל, **עסק** אחרי נשואיו במסחר וקבע גם **עתים** לתורה, ידו היתה פתוחה לתמוך בחבריו ומכיריו בשעת מצוקתם והכל בנדיבות לב ובצניעות עד שבאו הצוררים ימ״ש ושמו קץ לחייו יחד עם כל בני עדתו. גם אמי ז״ל שנפטרה בדמי־ימיה הצטיינה גם כן בטיב לבה ובמסירות נפשה לטובת קרוביה וידידותיה. בהתאבל עלי נפשי אני נזכרת בנס הגדול שקרה לי, כי בחזרי ממחנות־העבודה בשנות הסבל והשואה מצאתי את תמונות הורי ז״ל שהיו קבורים באדמה בלודז׳ וזאת נחמתי, שדמותיהם היקרות לי תשארנה לזכרון עולם בספר הזכרון ליהדות ינדז׳יוב המושמדת!

תל־אביב **חוה** (לבית הייל־פריו) **חרנרוף** ומשפחתה

מיט גרויס ליבע און יראת־הכבוד פאַראייביקן מיר אין יענדזשעווער יזכור־בוך דעם זכרון פון אונדזערע טייערע עלטערן, שוועסטער און ברידער שוואָגער און זייערע קינדער.

אונדזער פאָטער ר׳ **חנוך העניך וואַקסבוים** הי״ד, מוטער **ברכה** הי״ד, ברודער ר׳ **ישראל** הי״ד, די פרוי **פייגל**, קינדער: **פערל, פנחס, משה, אברהם** און **אלתר**. שוועסטער **שיינדל**, און שוואָגער **שמואל צימערמאַן** (וועלכער געפינט זיך נישט אויפן משפחה־בילד), זייער זון הי״ד, און אונ־דזערע שוועסטער: **מלכה, חוה, פערל, נחמה** און **צירל וואַקסבוים** הי״ד.

וואָס זענען אומגעקומען דורך די נאַצישע רוצחים אין יאָר 1942 אין טרעבלינקע. מיר וועלן אייך קיינמאָל נישט פאַרגעסן!

משה וואַקס, אַמעריקע
ליב וואַקסבוים, תל־אביב

אויבן: ישראל וואַקסבוים הי״ד. זיצן פון רעכטס צו לינקס: לייב וואַקסבוים (לעבט אין ישראל), העלען וואַקס (לעבט אין אַמעריקע), ר׳ העניך וואַקסבוים הי״ד, זיין פרוי ברכה הי״ד, משה וואַקס (לעבט אין אמעריקע), שיינדל צימערמאַן־וואַקסבוים. שטייען אַ זון פון שיינדל הי״ד, מלכה, חוה, פערל, נחמה און צירל וואַקסבוים הי״ד.

דאָס פאַמיליע־בילד פון די דערמאָרדעטע משפחות וויגנאַנסקי און ליפמאַנאָוויץ
וועלכע זענען אומגעקומען דורך די היטלעריסטישע רוצחים אין יאָר 1942

זאָל דאָס דאָזיקע פאַמיליע־בילד וואָס ווערט פאַרעפנטלעכט אין יענדושעווער יזכור־בוך, דינען אַלס אייביקער זכרון פאַר מיינע טיירסטע און ליבסטע, וואָס זענען אומגעקומען אויף קידוש־השם אין די גאַז־קאַמערן פון טרעבלינקע.

מיין טייערע פרוי **רוני וויגנאַנסקי** מיט אונדזערע קינדער **חיים** און **טובה** הי״ד. מיינע טייערע עלטערן: ר׳ **קלמן** און **טובה וויגנאַנסקי** הי״ד, מיין שוועסטער **חיה ליפמאַנאָוויץ** מיט איר טאָכטער **טאָבע** הי״ד, מיין ברודער **אביגדור**, זיין פרוי **רחל** און זייערע קינדער **שרה**, **מרדכי**, **העניל** און **יחיאל־דוד** הי״ד, מיין ברודער **יהודה**, זיין פרוי **רחל** און זייערע קינדער **ראַכעל**, **חנה**, **פרימעט**, **גאָלדע** און **העניל** הי״ד, **משה וויגנאַנסקי** מיט זיין פרוי **חנה** און זייערע קינדער **רחל** און **העניל** הי״ד, **יודל וויגאַנסקי**, זיין פרוי **העניל** און זייערע קינדער **רחל**, **אלתר** און **וואָלף** הי״ד און **חיים שמואל** ב״ר **אביגדור וויגנאַנסקי** הי״ד.

אייערע הייליקע נשמות וועלן פאַר מיר זיין אַ נר־תמיד און כ׳וועל אייך און אייער טראַגישן טויט קיינמאָל נישט פאַרגעסן! דאָס איז ליידער די איינציקע טרייסט פאַר מיין צעבראָכן האַרץ! כבוד ויקר אייער אָנדענק!

תל־אביב

זאב וויגנאַנסקי

על אלה אני בוכיה

כב׳ אבי מורי ר׳

מרדכי יוסף ב״ר שמחה בינום וורדיגר הי״ד

אשתו מרת **אסתר פייגא** הי״ד

בת ר׳ **יצחק מאיר אייבעשיץ** ז״ל

אשה חשובה יראת שמים ובעלת מדות תרומיות, נכדת האדמו״רים מגור ופילץ זצ״ל;

אבי־זקני רבי **שמחה־בינום וורדיגר** הי״ד

אחותי **פייגא־פעסא** בעלה שמואל אינגבר הי״ד

ושלוש בנותיהם בריינדל־העניא, פרידה ועטיל הי״ד;

אחי ר׳ **יצחק מאיר**, אשתו רחל הי״ד

וילדיהם שרגא־פייבל־שמואל, פנחס־יחיאל,

אסתר־בריינדל וישעיהו הי״ד;

אחותי אסתר־צערל ובעלה אברהם צדרבוים

ובניהם יהושע וישראל בן־ציון הי״ד

אחותי חיה ובעלה שמעון קופערשטאך הי״ד

ואחותי דינה הי״ד.

כולם ניספו על ידי המרצחים הארורים ימ״ש בימים ה׳ ו־ו׳ תש״ב

במחנה־המות טרבלינקה.

אנא ה׳ נקום את נקמת דמם השפוך וצרור את נשמותיהם הקדושות בצרור החיים;

תל־אביב **חדוה מינץ (לבית וורדיגר)**

צום אייביקן אָנדענק!

פאַר אונדז און פאַר די קומענדיקע דורות פאַרפּנטלעכן מיר אין יענדזשעוועי יזכור־בוך אייער בילד און אייערע נעמען.

אונדזער טייערער פאָטער ר׳ **פייוול זאַיאָנץ־קאָווסקי** הי״ד

אונדזער ליבע מוטער **אסתר־חנה** הי״ד

אונדזערע ברידער און שוועסטער:

בנימין, הלל, נפתלי, גוטשע און **דוב־בעריש זאַיאָנץ־קאָווסקי** הי״ד.

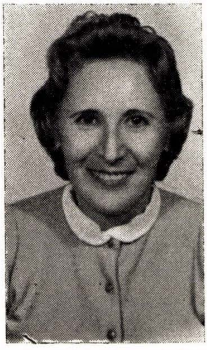
וועלכע זענען אין פינצטערן יאָר 1942 אומגעקומען דורך די מערדערישע היטלעריסטן, אין די גאַז־קאַמערן פון טרעבלינקע. מיר וועלן אייך קיינמאָל נישט פאַרגעסן.

אייערע טעכטער און שוועסטער

תל־אביב **הינדע** און **פּעלאַ**

פאַמיליע־בילד פון פייוול זאַיאָנץ־קאָווסקי ז״ל. אויפן בילד געפינען זיך צוויי טעכטער, הינדע און פעלאַ, וואָס זענען ניצול געוואָרן פון די היטלעריסטישע רוצחים און לעבן אין ישראל

אחותנו היקרה והחביבה!

שרה לוי ז״ל

זכית להינצל מצפורני הנאצים וזכית גם לעלות ארצה, אבל לא זכית להשתרש בה וליהנות מזיוה והדרה!

המות האכזרי שם קץ לחייך הרעננים ולקח אותך מאתנו ביום המר והנמהר של ד׳ אדר תשכ״ג (28 לפברואר 1963) ומצאת את מקום מנוחתך בבית־העלמין שבפתח־תקוה. אנו, אחותיך, לא נדע מנוחה ותמיד נתאבל עליך ונישא בלבנו את כאבנו הגדול מנשוא!

תל־אביב **הינדה ופלה**

מיין פאטער

ר׳ מאיר זאלצבערג ז״ל

מיין פאטער ז״ל האט מיר דערציילט, אז מיין זיידע, זיין פאטער, איז געווען דער ערשטער ייד אין יענ־ דזשעוו. ער האט זיך דארט באזעצט מיט 110 יאר צוריק. אין שטעטל האבן דאן אויסגעבראכן שווערע עפידעמישע קראנקייטן, און א סך יידן, וואס האבן — דורך פארשידענע וועגן — זיך באזעצט דארט, הגם יידן האבן דא נאך נישט געטארט ווויגען, זענען נעבער אויסגעשטארבן.

מיין זיידע, ר׳ בערל זאלצבערג, וועלכער איז געווען א שניידער, האט אויף זיך גענומען אויך די מצווה פון חסד של אמת, אויסגעקליבן דאס ארט פארן בית־הקברות און זיך מתעסק געווען מיט די קרבנות פון דער עפידעמיע. ער איז געווען באליבט סיי ביי יידן און סיי ביי קריסטן.

אין יענער צייט האט אין יענדזשעוו זיך געפונען פיל רוסיש מיליטער און אפט פלעגן זיי באזוכן דער קעלצער גובערנאטאר און אויך הויכע צארישע גענעראלן. אזא טאג איז געווען א גרויסער יום־טוב. יידן האבן די הויכע געסט מקבל פנים געווען מיט ברויט און זאלץ.

מיין זיידע ז״ל און די באבע רבקה ע״ה, האבן געהאט איין טאכטער און פינף זין: קריינדל, חיים־וואלף, מאיר, ישראל, בנימין און שמעון. ער האט פיל עוסק געווען בצרכי ציבור, און ווען עס איז אנגעקומען אלס שטאט־רב, הגאון רבי אהרן וויינבערג זצ״ל, איז ער ביי אים געווען א גרויסער חשוב, וויייל ער האט געפירט א שיין יידיש פרום לעבן און אזוי אויך דערציגן זיינע קינדער. אין יענע צייטן זענען נאך נישט געווען קיין שולן, מען האט געלערנט א ביסל אין די חדרים און דערנאך געוואלן בעלי־מלאכות — שניידערס, שוסטערס, בלעכערס און אנדערע מלאכות. שפעטער האט מען זיך געלאזט איבער ימים, זוכן „גליקן״ איבער דער גרויסער וועלט. אויך מיינע פעטערס האבן עמיגרירט.

געבליבן אין יענדזשעוו איז בלויז מיין פאטער, ר׳ מאיר ז״ל, וועלכער איז אין די יאהרן פון דער ערשטער ווועלט־מלחמה (1918—1914) געווען זייער אקטיוו אין יענדזשע־ ווער האנטווערקער־פארבאנד. וען די פוילישע רעגירונג האט ארויסגעגעבן דאס האנט־ ווערקער־געזעץ אין יאר 1918, האט ער פיל געווירקט, אז אלע יידישע בעלי־מלאכות זאלן באקומען די געפאדערטע תעודות און זאלן קאנען ווייטער טעטיק זיין ביי זייערע פאכן.

אין יאר 1933 האב איך עולה געווען קיין ישראל, איך בין, ליידער, דער איינציקער פון אונדזער משפחה, וואס איז געבליבן לעבן.

מיינע עלטערן, וואס האבן אזוי געשטרעבט עולה צו זיין, האבן דאס נישט זוכה געווען און זענען דערמארדעט געווארן דורך די נאצישע רוצחים. ד׳ ינקום דמם ותהיינה נשמותיהם צרורות בצרור החיים.

גבעתיים

אליעזר זאלצבערג

צום אייביקן אָנדענק!

מיין טייערער און ליבער ברודער

אברהם זאראמב הי"ד

געבוירן אין יענדזשעוו און געלעבט אין בעלגיע, איז אומגעקומען דורך די נאַצישע רוצחים אין אַ דייטשן קאַנצענטראַציע־לאַגער.

גרויס איז מיין וויי־טיק און כ׳האָב נישט קיין טרייסט.

בוענאָס־איירעס

רבקה (ריווטשע) **הוטניק** (געבוירן) **זאַראָמב**

ברגשות כבוד ויקר אנו מעלים את זכרם של הורינו היקרים

ר׳ נתן דוב חנצ׳ינסקי ז״ל

מראשוני התנועה הציונית ומפעל התחיה בינדז׳יוב, שזכה לעלות ארצה והובא בה לקברות בבית־העלמין שבקרית־שאול ביום כ״ז בסיון תשי״ז

ואשת נעוריו, שליותה אותו באהבה בכל דרכיו

מרת רחל חנצ׳ינסקי ז״ל

שנפטרה ביום כ״ד בניסן תשי״ג

הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו!

זכרם ברוך ומבורך בפי כל בני עירנו שנשארו לפליטה!

בניהם ובנותיהם:

דוד וחנה חנצ׳ינסקי (בני־ברק)
משה וחנה חנצ׳ינסקי (ארצות־הברית)
פערל ופנחס וואלקאוויץ (תל־אביב)
קלמן ותרצה חנצ׳ינסקי (חולון)
חוה ויצחק פלידערבוים (חולון)

מיין טייערע פרוי

לאה חנצ'ינסקי

שפיצבערג הי"ד

מיין ליב קינד

שרגא [פעל'קס]

חנצ'ינסקי הי"ד

אייער יונג לעבן איז פאַרשניטן געוואָרן און איר זענט אומגעבראַכט געוואָרן דורך

די נאַצישע רוצחים אין אוישוויץ־בירקענאַו, אין יאָר 1942

מיט טיפן ווייטיק און ליבשאַפט דערמאָן איך אייביק אייערע הייליקע נשמות!

ווי קאָן איך אייך פאַרגעסן?!

כבוד אייער אָנדענק

דיין מאַן און דיין פאָטער

קלמן **חנצ'ינסקי**

חולון

לזכרון־עולם

לנשמת אבינו הקדוש

ר׳ דוב־בערל ב״ר מנחם־מענדל ז״ל

ליטמנוביץ הי״ד

שנמנע תמיד מלהתבלט, שהיה ביישן מטבעו וצנוע בכל הליכותיו ובעל מדות תרומיות ובלתי־שכיחות כיום. עזר לאנשים בכל מיני דרכים ובצנעה. היה נוח לבריות, דיבר בשקט ובנחת ולעולם לא העליב שום אדם מרוב עדינותו. בידיעותיו בתלמוד ומפורשיו, היה מלא כרמון, כיאה ונאה לאביו החסיד ר׳ מנחם־מנדל ז״ל מראדומסק ולסבו הגדול בעל ה„תפארת שלמה״. הקדיש את כל זמנו ללימוד התורה וסבנו היקר ר׳ שמחה בינום וורדיגר הי״ד, בחר בו כעילוי ולמדן מובהק כחתנו — לבעלה של אמנו הי״ד. פתיל חייו נותק על ידי הצוררים הארורים ימ״ש בחדש אדר, תש״ג בעיר קראקוי. ד׳ ינקום את נקמת דמו השפוך וזכרו לא ימוש מקרבנו לעולם.

השרויים בצער ואבל

בתו **פאליא פרידריך (לבית ליטמנוביץ) ומשפחתה** תל־אביב

בנו **שלמה ליטמנוביץ** בזל

בתו **רבקה ראָסס (לבית ליטמנוביץ) ומשפחתה** לוס אנג׳לוס

בתו **יענטא אשר (לבית ליטמנוביץ) ומשפחתה** זוץ־לארץ

אמנו היקרה מרת

אסתר צערל ליטמנוביץ הי״ד

בת סבנו החסיד ר׳ **שמחה בינום וורדיגר הי״ד**

היתה בעלת מדות טובות וסגולות נפלאות. אשת־חיל ואשת־חן. לטוב לבה לא היה כל גבול. תמיד מוכנה להיות לעזר לנצרכים. אספה בצנעה כספים, אם זה לשיקום משפחות עניות או לצרכי הכנסת כלה — בנות אנשים הגונים ומכובדים, שחיו חיי דחק ומחסור.

את כלם קבלה בסבר פנים יפות ועזרה בשמחה ובכל הדרכים לאלה שפנו אליה.

נפטרה בקראקוי ביום ד׳ בטבת תש״ג וזכתה עוד לבוא לקבר ישראל.

בנה — אחינו

יהודה ליב ליטמנוביץ הי״ד

מקונסק נפטר במחנה מטהוזן, ביום י״ז אדר תש״ג

אשתו — גיסתנו **ל א ה** (לבית גרוסקופף) ז״ל נפטרה בשנת תרצ״ח

ובנותיהם **פריידה ופייגא ליטמנוביץ הי״ד** הומתו במחנה־מות

בתה — אחותנו

ג י ט ל

ובעלה — גיסנו

דוד שוויאטלובסקי הי״ד

הומתו בצ׳נסטוחוב ביום 22 לספטמבר 1942

ובתה — אחותנו הצעירה

לאה ליטמנוביץ הי״ד

נשלחה מקראקוי למחנה־מות.

תהיינה נשמות קדושינו הי״ד צרורות בצרור החיים

וד׳ ינקום את נקמת דמם השפוך!

פאָליא פרידריך (לבית ליטמנוביץ) תל־אביב

שלמה ליטמנוביץ בזל

רבקה ראָסס (לבית ליטמנוביץ) לוס־אנג׳לוס

יענטא אשר (לבית ליטמנוביץ) חוץ־לארץ

מיט גרויס ליבשאפט און יראת־הכבוד דערמאָנען מיר אונדזערע עלטערן

ר׳ **וואָלף ליפמאַנאָוויץ** ז״ל, נפטר געווארן כ״ו תשרי ת״ש (1940)

מרת **גיטל ליפמאַנאָוויץ** ז״ל, נפטר געווארן ז׳ אב, תרצ״ה (1935)

אונדזערע שוועסטער: **רבקה** און **חיה־דאָבע ליפמאַנאָוויץ** הי״ד

אונדזער ברודער **נתן־בער** און שוועסטער **פרימעט ליפמאַנאָוויץ** הי״ד

וועלכע זענען דערמאָרדעט געווארן דורך די נאַצישע רוצחים
אין יאָר 1942 אין טרעבלינקע.
מיר וועלן אייך תמיד געדענקען און באַווייזען אייער פריצייטיקן טויט.

יהודה ליפמאַנאָוויץ, תל־אביב
אבא ליפמאַנאָוויץ, טאָראָנטאָ, קאַנאַדע

פון רעכטס צו לינקס: ר׳ וואָלף ליפמאַנאָוויץ ז״ל, יהודה ליפמאַנאָוויץ (לעבט אין תל־אביב), מרת גיטל ליפמאַנאָוויץ ז״ל, אבא ליפמאַנאָוויץ (לעבט אין טאָראָנטאָ), רבקה ליפמאַנאָוויץ ז״ל, חיה־דאָבע ליפמאַנאָוויץ ז״ל, נתן־בער ליפמאַנאָוויץ ז״ל און פרומעט ליפמאַנאָוויץ ז״ל.

יצחק ליפמאַנאָוויץ (ליפ) ז״ל

יצחק ליפמאנאוויץ (ליפ) ז״ל

ב״ר זאב וואָלף ליפמאַנאָוויץ ז״ל

אי״ז געבוירן געווארן דעם 19־טן מערץ 1901 אין יענדזשעוו, ב״י אַ סוחרישער, בעל־הבתישער משפחה.

יצחק ז״ל מיט זיין שוועסטער חיה־דאָבע ז״ל

שוין אין זיינע יינגסטע יאָרן האָט זיך ביי אים דערוועקט אַ ווילן צו וויסמען זיין צייט, ענערגיע און איבערהויפט זיינע פעיקייטן, פאַר געזעלשאַפטלעכער אַרבעט אין דער סאָציאַליסטישער ריכטונג.

יצחק טרעט אַריין אין דער יידישער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער אַרבעטער־פאַרטיי „פועלי־ציון" אין יענדזשעוו, ווערט דאָרט זייער אַקטיוו און נעמט אַ גרויסן אַנטייל אינעם וואָל־קאָמף צו דער ערשטער „גרינדונגס־פאַרזאַמלונג" פון דער אויפשטייענדיקער פוילישער מלוכה, דעם 7טן פעברואַר 1919, וועלכע איז דאָן פאַרוואַנדלט געוואָרן אין ערשטן פוילישן סיים.

ווי דער גרויסער טייל פון דער יידישער יוגנט אין פוילן בכלל און יענדזשעוו בפרט, האָט ער זיך נישט געקאָנט צופֿרידן צום שטילן און אַפּאַטישן לעבן, וואָס האָט געהערשט אין ינעער צייט אין די פוילישיידישע שטעט און שטעטלעך און עס האָט אים גערישן „אין דער גרויסער בריייטער וועלט".

אין יאָר 1919 פאַרלאָזט ער יענדזשעוו און פאָרט קיין דייטשלאַנד. דאָרט האָט ער זיך באַזעצט אין מעץ.

יצחק ליפמאַנאָוויץ ז״ל האָט דאָרט זייער מצליח געווען. זיין עקאָנאָמישע לאָגע וועלט וואָס אַמאָל בעסער, ביז ער וועלט רייך און באַזעצט זיך אין פאַריז.

ער וואָלפט זיך צוריק אַריין אין געזעלשאַפטלעכער אַרבעט, וועלכער ער גיט אַפּ זיין גאַנצע פרייע צייט. ער וועלט געווייילט אַלס וויצע־פאַרזיצער פון פראַנצויזישן „קרן־קימת"־קאָמיטעט און אַלס פאַרזיצער פון קעלצער לאַנדסמאַנשאַפט־קאָמיטעט, וואָס איז טעטיק פאַר דער גאַנצער געגנט, דערונטער אויך פאַר יענדזשעוו.

וועגן ס׳ברעכט אויס די צווייטע וועלט־מלחמה, טרעט יצחק ליפמאַנאָוויץ אַריין, פרייוויליק אין דער פראַנצויזישער אַרמיי, קעמפט אין די ערשטע רייען קעגן היטלעריזם און

(המשך בעמוד הבא)

(המשך)

פאַשיזם און פאַלט אַריין אין דייטשער געפאַנגענשאַפט. על פי נס געלינגט אים פון דאָרט צו אַנטלויפן און צוריקקומען קיין פאַריז. אָבער דאָ ווארטן אים אָפּ גרויסע צרות. ער טרעפט שוין דאָרט נישט זיין עלטערן ברודער, דוד ז׳ל, — די נאַציס האָבן אים מיט זייגע 4 קינדער, פאַרשיקט אין אַ לאָגער, פון וואַנעט זיי זענען שוין מער נישט צוריקגעקומען. די שוועגערין מיט נאָך דריי קינדער, זענען ניצול געוואָרן פון די היט־לעריסטישע לאָפּעס און געבליבן אין פאַריז, אָבער זי איז קראַנק געוואָרן און געשטאָרבן, און אירע 3 קינדער זענען פאַרבליבן קיילעכדיקע יתומים.

יצחק פאַרלאָזט זיי נישט, ער פאַרטרעט זיי די עלטערן, נעמט זיי צו זיך און באַהאַנדלט זיי ווי זיינע אייגענע קינדער. ער מאַכט זיי חתונה און אַרדנט זיי איין. זיין שטוב איז אויך אָפן פאַר יענדזשעווער לאַנדסלייט, וועמען ער נעמט אויף זייער וואַרעם. אויך די יעניקע, וואָס ווילן זיך באַזעצן אין פראַנקרייך, העלפט ער מאַראַליש און מאַטעריעל.

דאָס לעבן נאָרמאַליזירט זיך און יצחק מיט זיין פרוי, דינה, באַזוכן ישראל צוויי מאָל. זיי זענען באַגייסטערט און פלאַנירן אַ דריטן באַזוך. אָבער, ליידער, ווערט ער קראַנק. דעם 2טן אויגוסט 1962, הויכט ער אויס זיין אייַדעלע נשמה אין פאַריז, ווו ער קומט צו קבר ישראל.

די „סאָסייטי פאַר קינדער פון קעלץ און אומגעגנט" האָט צום ערשטן יאָרצייט אייַנ־געאָרדנט אַ פייערלעכע הזכרה בייַ זיין קבר אויפן פאַריזער בית־עולם „באַניע" און געפלאַנצט 60 ביימער אין „יער הרצל" קרן קיימת לישראל — לויט די 60 יאָר פון זיין שיין לעבן.

אונדזער חשובער בן־עיר האָט כשר פאַרדינט, אַז זיין נאָמען און זייגע מעשים טובים, זאָלן פאַראייביקט ווערן אין יענדזשעווער יזכור־בוך!

כבוד זיין אָנדענק!

פאַראייביקט דורך זיין פרוי

דינה ליפּ (ליפּמאַנאָוויץ) אין פאריז

פון לינקס צו רעכטס: יצחק ליפּמאַנאָוויץ, זיין פרוי דינה תבל״ח, אַ באַקאַנטער און זיין ברודער אבא ליפּמאַנאָוויץ יבל״ח, פון טאָראָנטאָ

צירל ליפמאַנאָוויץ מיט אירע קינדער: דבורה־פרימעט און גיטל־דאַבע ז״ל

מיט הייסער ליבע און מיט גרויס כבוד דערמאָן איך די היליקע נעמען פון מיין טייערער פרוי

צירל ליפמאנאוויץ הי״ד

און אונדזערע הייס־געליבטע טעכטערלעך:

דבורה־פרומעט

און גיטל־דאבע ליפמאנאוויץ הי״ד

וואָס זייער יונג לעבן פאַרשניטן געוואָרן דורך די נאַצישע רוצחים אין יאָר 1942, אין די גאַז־קאַמערן פון טרעבלינקע.

כ׳וועל אייך קיינמאָל נישט פאַרגעסן, מיינע טייערע!

דיין מאַן און אייער פאָטער

יהודה ליפמאַנאָוויץ

תל־אביב

מיט בלוטיקע טרערן באַווײן איך דעם פריצייטיקן און אַכזריותדיקן טויט פון
מיין הייס־געליבטער פרוי

מלכה ליפמאַנאָוויץ (געב. ברזשעגאָווסקי) הי״ד

און אונדזער ליב זונעלע **נתן זכריה** הי״ד

דעם טראַגישן טויט פון מיינע שוויגער־עלטערן

מאיר און **יוטא ברזשעגאָווסקי** הי״ד

שוועגערין **פערל**, שוואָגער **הלל ברזשעגאָווסקי** און זיין פרוי **רחצי** הי״ד,

וועלכע זענען אומגעקומען אין די גאַז־קאַמערן פון טרעבלינקע.

מיט יראת־הכבוד און גרויסן טרויער טראָג איך אין מיין צעבראָכן האַרץ
אייער הייליקן זכרון!

טאָראָנטאָ, קאַנאַדע

אבא ליפמאַנאָוויץ

ערשטע שורה פון רעכטס, שטייען: אבא ליפמאַנאָוויץ (לעבט אין טאָראָנטאָ), זיין פרוי מלכהלע ליפמאַנאָוויץ־ברזשעגאָווסקי הי״ד, ראָכטשע ברזשעגאָווסקאַ הי״ד, זיסל ברזשע־גאָווסקאַ (לעבט אין פאַריז), פעסל ברזשעגאָווסקאַ הי״ד, רחצ׳ מיט איר מאַן הלל ברזשעגאָווסקי הי״ד.

צווייטע שורה, זיצן: ר׳ מאיר ברזשעגאָווסקי און זיין פרוי יוטאַ הי״ד (די עלטערן) דאָס זונעלע פון אבא און מלכה ליפמאַנאָוויץ, נתן זכריה הי״ד

חיה דאָבע ליפמאַנאָוויץ מיט איר קליין קינד

לזכרון עולם!

אונדזער ליבע און געטרייע שוועסטער

חיה דאבע ליפמאנאוויץ הי"ד

מיט איר קליין **קינד**

וועמען די נאַצישע מערדער האָבן אומגעבראַכט אין יאָר 1942, אין די גאַז־קאַמערן פון טרעבלינקע

מיר וועלן אייך קיינמאָל נישט פאַרגעסן!

די בריידער:

יהודה ליפמאַנאָוויץ, תל־אביב

אבא ליפמאַנאָוויץ, מאָראָנטאָ, קאַנאַדע

לייבל סאבקאווסקי הי״ד

געבוירן אין יענדזשעוו און געלערנט פעלדשעריי אין וואַרשע. צוריקגעקומען דערנאָך קיין יענדזשעוו אַלס דיפלאָמירטער פעלדשער.

לייבל סאָבקאָווסקי איז נישט געווען בלויז אַ מומחה אין זיין באַרוף, נאָר ער איז געווען געבענטשט מיט אַ גוט יידיש האַרץ. אַרייַנקומענדיק צו אַ קראַנקן האָט ער אים געגעבן נישט בלויז מעדיצינישע הילף, נאָר אויך, ווי מען זאָגט, אַריינגעזעצט אין אים אַ נייע נשמה. אים איבערצייגט, אַז ער איז גאָרנישט אַזוי קראַנק און וועט באַלד קאָנען גיין צו זיין באַשעפטי־קונג, און אַז ער מאַכט זיך בכלל נאַריש, זאָגנדיק, אַז עס טוט אים עפעס ווייַ...

אויב ער איז אַריינגעקומען צו אַן אַרעמאַן, האָט ער נישט בלויז מוותר געווען אויף זיין האָנאָראַר, נאָר אויך איבערגעלאָזט הינטערן קישן אַ פיינע מטבע. נישט נאָר אויף מעדעצין, נאָר אויך אויף אַנדערע הצטרכותן...

די פוילישע שטאָט־דאָקטוירים האָבן אים טיטולירט מיטן נאָמען „פאָן פראָפעסאָר", אָבער אַ דאָנק זיין גרויסער פראַקטיק, האָבן זיי זיך פיל מאָל מיט אים באַראָטן אין וויכטיקע מעדיצינישע ענינים.

ער האָט געחלומט עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל, אָבער ער האָט זיין חלום נישט פאַרווירקלעכט.

עם איז געקומען די גרויזאַמע צווייטע וועלט־מלחמה און לייב סאָבקאָווסקי ז״ל האָט מיטגעמאַכט די צרות פון אַלע יענדזשעווער יידן, געאַרבעט אין סקאַרזישסקאַ ביי די שווערסטע באַדינגונגען, געליטן הונגער און נויט אין שליבען ביי לייפציג, און אין יאָר 1945, פאַר דער באַפרייאונג, דאָרט אויסגעהויכט זיין איידעלע נשמה!

זיין **פרוי** און זייערע **צוויי קינדער** זענען אומגעקומען דורך די נאַצישע רוצחים, נאָך פאַר אים.

אַלע וואָס האָבן אים געקענט, וועלן תמיד דערמאָנען זיין נאָמען מיטן גרעסטן יראת־הכבוד!

אליעזר זאַלצבערג

גבעתיים

אָנשטאָט אַ מצבה פאַר מיינע טייערע און ליבע עלטערן, וואָס מען קאָן, ליידער, נישט שטעלן, פאַראייביקן מיר די נעמען פון אונדזערע קדושים וטהורים

מיין פאָטער

אברהם־יעקב סאנקאוויץ הי"ד

מיין מוטער

שרה־גיטל סאנקאוויץ הי"ד

מיינע בריידער

שמואל־יצחק,

זיין פרוי **שפרינצע** און זייערע קינדער הי"ד

ישראל נפתלי

זיין פרוי **מאשע** און זייער קינד **לייבל** הי"ד

למשפחת סאנקאוויץ

אַלע זענען אומגעקומען אין ביטערן יאָר 1942.

מיר וועלן תמיד האַלטן הייליק אייער זכרון!

בוענאָס־איירעס **חיים סאַנקאָוויץ** און זיין **משפחה**

מיט טיפן שמערץ און טרויער באַווייזען מיר אונדזערע טייערע עלטערן, שוועסטער און ברידער, פעטער און מומעס מיט זייערע קינדער און אַנדער קרובים, וואָס די נאַצישע רוצחים האָבן פֿאַרשניטן זייער לעבן און זיי אומגעבראַכט אין די גאַז־אויוונס פון פינצטערן טרעבלינקע, אין יאָר 1942.

די עלטערן:

דוד און **ראזא סטאבי׳עצקי** הי״ד

די ברידער:

מאיר, חיים אליהו און **יצחק סטאבי׳עצקי** הי״ד

די שוועסטער:

מאשא סטאבי׳עצקי הי״ד

דער פעטער **שמעון** און די מומע **ראזא לאנדנער** הי״ד

און זייערע קינדער:

משה חיים, מאיר, שרה און **דוד לאנדנער** הי״ד,
רחל בראנדעס הי״ד

די קרובים:

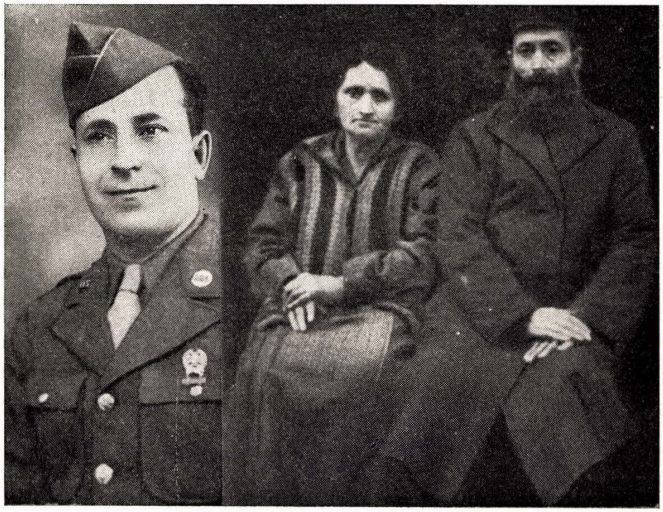
יהושע סטאבי׳עצקי, מלכה סטאבי׳עצקי
און **באלצי׳ע סטאבי׳עצקי** הי״ד

מיר וועלן תמיד טראָגן אין אונדזערע צעבראָכענע הערצער ליבע צו זיי און מיט יראת־הכבוד וועלן מיר זייערע נעמען דערמאָנען.

מענדל סטאַבי׳עצקי

דוב סטאַבי׳עצקי

חיפה

ר׳ יצחק מאיר סלוד און זיין פרוי חנה הי״ד.
דער מיליטער־מאַן איז זייער זון פנחס־זעליג (פויל מאַרסעל) סלוד ז״ל

מיטן גרעסטן יראת־הכבוד פאַראייביק איך אין יענדזשעוער יזכור־בוך דעם טייערן אָנדענק פון מיינע ליבע עלטערן:

מיין פאָטער ר׳ **יצחק מאיר סלוד** הי״ד

מיין מוטער מרת **חנה** (געבוירן פעלדבערג) **סלוד** הי״ד

ביידע זענען אומגעקומען אין פינצטערן יאָר 1942 דורך די רוצחישע הענט פון די נאַצי־באַנדעס אין די גאַז־קאַמערן פון טרעבלינקע.

כ׳פאַראייביק אויך דעם זכרון פון מיין טייערן ברודער

פינחס זעליג (פויל מאַרסעל) **סלוד** ז״ל

וועלכער האָט זיך באַטייליקט אין דער צווייטער וועלט־מלחמה אין דער אַמעריקאַנער אַרמיי און איז נפטר געוואָרן אין ניו־יאָרק, דעם 3טן מאַי 1953.

מיין צעבראָכן האַרץ געפינט נישט קיין טרייסט אויפן פאַרלוסט פון מיינע טייערע עלטערן און דעם פריצייטיקן טויט פון מיין ליבן ברודער ז״ל.

אייביקער כבוד זייער הייליקן אָנדענק!

תל־אביב **פרידעל סלודימוכאַ**

ר׳ ישראל עדעלסט מיט זיין פרוי און זייערע פינף קינדער: טוביה, פערל, בריינדל, לייביש און מענדל הי״ד — אלע אומגעקומען אין טרעבלינקע אין יאר 1942

נישטאָ קיין מצבה, דאָס אש פון מיינע טייערסטע האָט זיך אויסגעמישט מיט די מיליאָנען קדושים פון אונדזער פאָלק, זאָל כאָטש זייער בילד און זייערע כשרע נעמען פאַראייביקט ווערן אין דעם יענדזשעווער יזכור־בוך, דאָס בוך פון דער חרובער שטאָט, ווו זיי האָבן גענירט זייער שיין, ערלעך לעבן!

כ׳וועל אייך קיינמאָל נישט פאַרגעסן!

דיין ברודער, שוואָגער און פעטער

טאָראָנטאָ **לייביש עדעלסט**

זאלן פאראייביקט ווערן אין אונדזער יזכור־בוך די ליכטיקע געשטאלטן

פון מיין ליבן פאטער ר׳ **יעקב עדעליסט** ז״ל

מיין חשובער קרוב ר׳ **אבא קופערבערג** ז״ל

וועלכע זענען נפטר געוואָרן פאר דער בלוטיקער מלחמה און נאך זוכה געווען צו קומען לקבר ישראל! הייליק און טייער איז מיר זייער אָנדענק!

ר׳ יעקב עדעליסט ז״ל טאראָנטאָ **לויבוש עדעליסט** ר׳ אבא קופערבערג ז״ל

צום אייביקן אָנדענק! מיינע טייערע קרובים:

משה קופערבערג מיט זיין פרוי און קינדער הי״ד

זוסמאן שענקער מיט זיין פרוי און קינדער הי״ד

וועלכע זענען אומגעקומען דורך די נאַצישע רוצחים אין יאָר 1942 אין טרעבלינקע. כ׳וועל שטענדיק אייך געדענקען און טראָגן אין מיין צעבראָכן האַרץ, צוליב אייער פריצייטיקן טויט, שנאה און פאַראַכטונג צו אייערע רוצחים.

טאראָנטאָ **לויבוש עדעליסט**

מיט הייסע טרערן און מיט אַ צעבראָכן האַרץ באַווײן איך דעם שוידערלעכן טויט פון מײַנע טײַערע עלטערן:

יוסף־פרץ פלעשאווסקי הי״ד

און **רבקה פלעשאווסקי** הי״ד

און מײַנע ליבע שוועסטערס

לאה און **חיה פלעשאווסקי** הי״ד

וועלכע די נאַצישע רוצחים האָבן אומגעבראַכט אין יאָר 1942, אין טרעבלינקע.

אין טיפן טרויער

אלתר פלאַטט־פלעשאָווסקי

טאָראָנטאָ

משפחת אבי וחותני ר׳ אשר יחזקאל פרידברג הי״ד ובתוכה בתנו היקרה
רבקה׳לי גרינברג הי״ד — נכדת הנ״ל.
(חסרה בתמונה — דמותו של גיסנו **שמואל דוד קוואשניבסקי** הי״ד,
שנעדר מביתו בזמן הצילום).

בכאב צורב ובאבל כבד, אנו מעלים את זכר בתנו הבלתי־נשכחת

רבקה׳לה גרינברג, הי״ד

אשר בסערת השואה נגרפה מאתנו ואיננה!

ואתה יחד — את זכר אבי וחותני, איש תמים, נאמן לד׳ ולמצוותיו

ר׳ אשר יחזקאל פרידברג הי״ד

רעיתו הנאמנה — אמי וחמותי **האדל** הי״ד

אחותי־גיסתי **רוזה** הי״ד, ובעלה־גיסנו **שמואל־דוד קוואַשניבסקי**

ושני ילדיהם, הי״ד

אחי־גיסי **דוד** הי״ד, אחותי־גיסתי **לאה** ו־**עטקא**, הי״ד

אחי־גיסי **ישראל** הי״ד, אחותי־גיסתי **חנה** הי״ד ואחי־גיסי **שמואל** הי״ד —

כולם לבית **פרידברג**

וכולם נעקרו מארץ החיים, במיתות משונות ואכזריות, על ידי שליחי הצר הצורר במדינת פולין, שהתבוססה בדם קדושיה, — שנהרגו, נשחטו ונשרפו ללא רחם!

אנא השם! נקום את נקמת דמם השפוך ושלם לרוצחי עמנו כגמולם!

אשרויים בצער על אבדן יקיריהם

הולון **הינדה** (לבית **פרידברג**) ו־**שאול גרינברג**

על אלה אני בוכיה עיני עיני יורדות דמעה על אבדן הורי, אחי ואחותי וקרובי משפחתי, שנרצחו על ידי הצוררים הנאצים, ימח שמם, במחנה המוות בטרבלינקה בשנת 1942.

ואלה שמות הקדושים:

אבי ר׳ **משה** ב״ר **מאיר הלוי פרידברג** ה״י

אשתו גיטל פרידברג הי״ד

אחי חיים פרידברג הי״ד **וגיסתי רבקה** הי״ד

אחותי פייגל טייכנר הי״ד

גיסי הירש־וולף טייכנר הי״ד

בנם ישעיהו ובנותיהם חנה ושפרינצה הי״ד

השרויה באבל כבד

חיפה **אסתר** (לבית פרידברג) **שרף**

עומדים: פייגל והירש־וולף טייכנר, חיים ורבקה פרידברג הי״ד. יושבים: משה וגיטל פרידברג הי״ד. כורע: אליעזר, חי ב״ה, ונמצא בארץ.

חנה (לבית קאמראט), בעלה אברהם קאַנטאָראָוויץ ובתם הקטנה מרים

צום צייכן פון ליבע און אַכטונג פאַראייביקן מיר דעם אַנדענק פון אונדזער האַר־ציקער יוגנט־פריינדין און מיין שוועסטער

חנה'משע (פון דער היים קאַמראַט) **קאַנטאַראָוויץ** הי"ד

איר מאַן **אברהם קאַנטאַראָוויץ** הי"ד

און זייער טעכטערל **מרים** הי"ד

וועלכע זענען בעסטיאַליש אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַצישע רוצחים און אַריינגעוואָרפן געוואָרן אין דעם בריידער־קבר אין לוצק (וואָלין). זיי האָבן געווינט אַ צייט אין יענדזשעוו און זייערע הייליקע נעמען דאַרפן פאַראייביקט ווערן אין יענדזשעווער יזכור־בוך.

כבוד זייער אַנדענק!

ריווטשע הוטניק־זאַראָמב, בוענאָס־אייַרעס

רעגינאַ קאַמראַט (בן־חורין), בית שאן

ערשטע שורה: חיה קאַסאַווסקי און דוד גאַלדלוסט.
צווייטע שורה: רייזל אַקאַוויטאַ און עטל טרייסטער.
דריטע שורה: שיינדל סאַלאַרזש מיט איר מאַן מאיר הי״ד און זייערע 4 קינדער.

איך דערמאַן מיטן גרעסטן יראת הכבוד מיינע טייערע קרובים, וועלכע זענען אומגעקומען אין יאָר 1942 אין טרעבלינקע דורך די נאַצישע מערדער:

חיה קאַסאַווסקי הי״ד

דוד גאַלדלוסט הי״ד

רייזל אַקאַוויטאַ הי״ד

און איר חברה

עטל טרייסטער הי״ד

שיינדל מיט איר מאַן

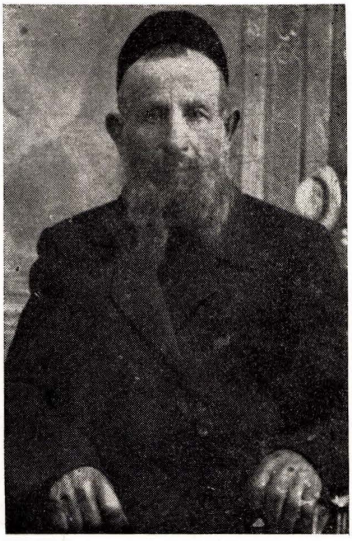
מאיר סאלארזש

און זייערע 4 קינדער

זאָלן כאַטש אייערע נעמען און בילדער פאַראייביקט ווערן אי״נעם יענדזשעווער יזכור־בוך.

אסתר ראָזענבלום־אַקאַוויטאַ

ר׳ חיים מנחם־מענדל רובינשטיין ז״ל

ר׳ נתן־מנחם רובינשטיין ז״ל

מיר דערמאנען דעם טייערן אָנדענק!

פון אונדזער זיידן

ר׳ חיים מנחם־מענדל רובינשטיין ז״ל

פון אונדזער גאָטזעליקן פאָטער

ר׳ נתן־מנחם רובינשטיין ז״ל

דוב־בערל רובינשטיין ז״ל

אונדזערע ברידער דוב־בערל און עקיבא רובינשטיין ז״ל

און די גאַנצע פאַמיליע, וועלכע זענען אומגעקומען דורך די נאַצישע רוצחים אין יאָר 1942.

אליעזר רובינשטיין

העלשל רובינשטיין

הענא וואקסמאן־רובינשטיין

תל־אביב

משפחת רובינשטיין הי״ד

מיט גרויס יראת־כבוד און מיט
הייסער ליבע דערמאנען מיר

אונדזער טייערע

משפחה רובינשטיין

הי״ד

מיר וועלן אייך אייביק געדענקען !

אליעזר רובינשטיין
צבי הערשל רובינשטיין
הענא רובינשטיין־וואקסמאן

תל־אביב

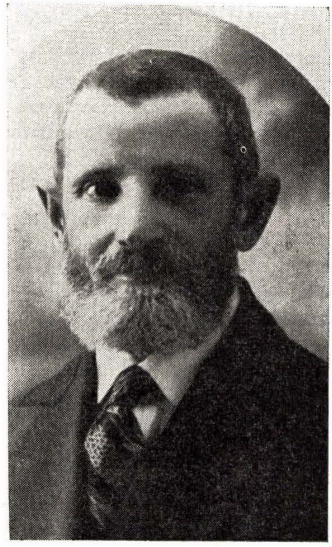
אונדזערע טייערע **עלטערן**, ר׳ **מענדל ריטערבאנד** און **פייגל ריטערבאַנד**
הי״ד, **שוועסטער**, **שוואָגער** און זייערע קליינע **קינדער**,
האָבן מיר פאַרלוירן אין דעם גרויסן מענטשן־מאָרד אין די גאַז־אויוונס
פון פינצטערן טרעבלינקע, אין יאָר 1942

אונדזערע הערצער זענען צעבראָכן, נישטאָ פאַר אונדז קיין טרייסט!
מיר פאַראייביקן דעם זכרון פון אונדזערע טייערסטע אין דעם יזכור־בוך
פון דער יענדזשעווער חרובער יידישער קהלה און אירע קדושים!

יוסף ריטערבאַנד, נתניה
ראובן ריטערבאַנד, נתניה
איטשע ריטערבאַנד, טאָראָנטאָ

פון רעכטס צו לינקס: ישעיהו דוד ניעדזשוויעצקי הי״ד, יוסף ריטערבאַנד (ווינט אין נתניה), רחל ריטערבאַנד הי״ד, איטשע ריטערבאַנד (לעבט אין טאָראָנטאָ, קאַנאַדע), ישעיהו־דודס אַ קינד, זיין פרוי אסתר ריטערבאַנד־ניעדזשוויעצקי מיט אַ קליין קינד אויפן האַנט, הי״ד, ר׳ מענדל ריטערבאַנד הי״ד, זיין פרוי פייגל ריטערבאַנד הי״ד (צווישן זיי אַ קינד פון ישעיהו־דוד און אסתר) הי״ד. דער לעצטער אויפן בילד — ראובן ריטערבאַנד, (ווינט אין נתניה).

מיט גרויס ליבע און יראת־הכבוד פאַראייביקן מיר אין יענדזשעווער יזכור־בוך לזכרון־עולמים, די נעמען פון אונדזערע טייערע עלטערן

אונדזער פאָטער ר׳ **חנוך העניך רייזמאַן** ז״ל

וואָס איז פון אונדז אַוועק כ״ג תמוז תרצ״ח און געקומען צו קבר־ישראל מיט גרויס כבוד אויפן יענדזשעווער בית־עלמין.

אונדזער מוטער מרת **שרה (שרהקע) רייזמאַן** ז״ל

וועלכע איז אומגעקומען דורך די נאַצישע רוצחים י״א כסלו תש״ד אין ראַקאָוו, ביי פּיאָטרקאָוו. גרויס איז אונדזער צער און מיר וועלן אים תמיד טראָגן אין אונדזערע הערצער ביזן לעצטן לעבנס־אָטעם.

אייערע קינדער:

מאַניע (ניו־יאָרק)

אברהם (לאָנדאָן)

און **משה** (ישראל)

אבי המנוח **אביגדור בלפר** ז״ל

נולד בשנת 1903. עלה לארץ בשנת 1920 והצטרף לקבוצת צריפין (כיום מזרע). עבד במקומות שונים ובסוף במחצבה בעטלית, שסיפקה אבנים לבנין המזח בנמל חיפה. ניספה בתאונת־עבודה במחצבה ביום ג׳ בטבת תרצ״ב (13.12.1931).

זכרו קדוש בפי כל מכיריו ומוקיריו ויישר כחם של עסקני ארגון יוצאי עיר מולדתו ינדז׳יוב, שהנציחו את שמו בספר ה„יזכור״ לזכר הקהלה שהושמדה!

מזרע בתו **יעל פינמסר** (לבית בלפר)

די אומגעקומענע קדושים הי״ד ביים קבר פון זייערס אַ קרובֿה **טעמא** ז״ל

אַנשטאָט אַ מצבה

פֿאַר מיינע טייערסטע

גיטל גאָלדלוסט הי״ד

איר זון בענדעט גאָלדלוסט הי״ד

און גאָלדע לענטשנער הי״ד

וועלכע זענען דערמאָרדעט געוואָרן דורך די נאַצישע רוצחים אין בלוטיקן יאָר 1942 אין טרעבלינקע,פֿאַראייביק איך זייערע נעמען און בילד אין דעם יענדזשעווער יזכור־בוך למזכרת עולם!

בוענאָס־אייראָס **טוביה שענקער**

גרויס איז מיין טרויער און טיף איז מיין ווייטיק, ווען כ׳דערמאָן די נעמען פון מיינע טייערע קרובים

ישראלקע גאָלדלוסט הי״ד, **משה גאָלדבערג** הי״ד, **פאַניעלע קאַפלאַן**,
און די צוויי קלייַנע קינדערלעך פון **איטשע גאָלדבערג** הי״ד,
און דאָס ליבע קינד פון **משה** און **חיה גאָלדלוסט** הי״ד

וועלכע זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַצישע מערדער אין אוישוויץ.
זאָלן זייערע נעמען פאַראייביקט ווערן אין יענדזשעווער „זכור־בוך" צוזאַמען מיט אַלע קדושים פון אונדזער אַלטער היים!

טוביה שענקער

מיינע טייערע קרובים

אסתר־אָבאָרזשאַנעק־שענקער

און איר באַגאַבט טעכטערל **טויבעלע** הי״ד, זענען אומגעקומען דורך די נאַצישע רוצחים אין שטוטהאָף.
אייביקער כבוד פאַר די קדושים און טהורים, וואָס האָבן באַצאָלט מיט זייער־רע יונגע לעבנס פאַר זייער יידישקייט!
מיר וועלן אייך קיינמאָל נישט פאַרגעסן!

טוביה שענקער

בוענאָס־איירעס

ר׳ ישראל בויגען ז״ל

מיר דערמאָנען מיט יראת־הכבוד
די נעמען

נעמען פון אונדזער טייערן פאָטער

ר׳ **ישראל בויגען** ז״ל

נפטר געוואָרן אין ישראל

און אונדזער ליבן ברודער

משה בויגען ז״ל

געשטאָרבן אין חוץ־לארץ

משה בויגען ז״ל

זאָלן זייערע נעמען פאָראייביקט ווערן אין יענדזשעווער יזכור־בוך, ווו זיי האָבן געלעבט אַ בכבודיק ערלעך לעבן.

תל־אביב

משפ׳: **קורנפלד, זקסבוים, בויגן ופרוכט**

צום אייביקן אָנדענק פון מיינע טייערע קרובים, וואָס זענען אומגעקומען דורך די מערדערישע נאַצישע רוצחים

לייבקע זלאָטניק ז״ל

זיין פרוי **חיה** ז״ל

און זייערע טעכטערלעך **מינדל** און **הינדע** ז״ל

אַ שטיקל טרייסט איז פאַר מיר, וואָס זייער טעכטערל **עדזיאַ**, וועלכע געפינט זיך אויפן בילד, איז געראַטעוועט געוואָרן און לעבט אין ישראל

כבוד פאַר די קדושים און ברכה־והצלחה פאַר **עדזיאַ זלאָטניק**.

זאָל לעבן די שארית־הפליטה פון איר משפחה.

ישראל

עדזיאַ רובינשטיין

די משפחה קאָזלאָווסקי הי"ד

מיטן גרעסטן יראת־הכבוד פאַראייביק איך דעם זכרון פון מיינע טייערע און ליבע עלטערן און די בני־המשפחה, וועלכע זענען דערמאָרדעט געוואָרן דורך די דייטשע רוצחים אין פינצטערן יאָר 1942 אין די גאַז־קאַמערן פון טרעבלינקע.

אויפן בילד געפינען זיך מיינע טייערסטע:

חנה, הירש, שרה און **יחיאל קאָזלאָווסקי** הי"ד

זייער אָנדענק וועל איך היטן טיף אין האַרצן מיין גאַנץ לעבן!

קרית שמואל (ביי חיפה) **צפורה גאָטפריד־קאָזלאָווסקאַ**

מיין הייס־געליבטן פאָטער

ר' **חיים משה קולימעק** (זון פון ר' אבא און פּעסל) פון יענדזשעוו,

וועלכער איז פאַרפיניקט געוואָרן דורך די נאַצישע סאַדיסטן אין יאָר 1942, אין די גאַז־קאַמערן פון טרעבלינקע, וועל איך קיינמאָל נישט פאַרגעסן.

טיף אין האַרצן וועל איך טראָגן מיין גרויסן ווייטיק און טרויער!

זיין טאָכטער

אַרגענטינע **חנה ליכטענשטיין־קולימעק**

צום אייביקן אָנדענק פֿאַראייביקן מיר אין יענדזשעווער יזכור־בוך די נעמען פון מיינע ליבע עלטערן, ברידער און פעטערס

מיין פֿאָטער ר׳ חיים אליעזר אָסעלקאַ ז״ל

מיין מוטער אסתר (געבוירן מאַנעלאַ) אָסעלקאַ ז״ל

מיין ברודער שלמה אבנר אָסעלקאַ ז״ל מיט זיין פרוי און קינדער

מיין ברודער אלתר שבתי אָסעלקאַ ז״ל מיט זיין פרוי

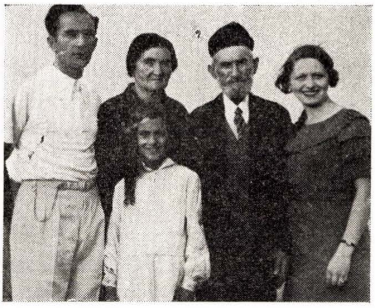
מיין פעטער שלמה אָסעלקאַ ז״ל מיט זיין פרוי

מיין פעטער דוד מאַנעלאַ ז״ל מיט זיין פרוי און קינדער

מיין פעטער הערש־בער וואָלפשטאַדט ז״ל מיט זיין פרוי און קינדער

באַשע אָסעלקאַ דע לאָווטשע

בוענאָס־איירעס

פון רעכטס: מאַדאַם גילבערט ווינט אין פּאַריז), שלמה און חנה גילבערט (עלטערן), שמואל גילבערט, (ווינט אין פּאַריז), און די קליינע באַיִם (טאָכטער פון אונדזער שוועסטער גיטל גילבערט).

מיט גרויס וויטיק און מיט הייסע טרערן דערמאָנען מיר אונדזערע טייערע עלטערן

שלמה און חנה גילבערט הי״ד

וועלכע זענען דערמאָרדעט געוואָרן דורך די נאַצישע רוצחים אין די גאַז־קאַמערן פון טרעבלינקע,

און די טייערע שוועסטער

בלומטשע פרייליך הי״ד

און אירע צוויי קינדערלעך הי״ד וועלכע זענען אומגעקומען אין כענטשינער געטאָ,

די ליבע שוועסטער

גיטל גילבערט

מיט איר טעכטערל באַיִעלע הי״ד וועלכע זענען אומגעקומען אין טרעבלינקע,

די טייערע שוועסטער עלקאַ ביוואַלסקי הי״ד

וועלכע איז דעפּאָרטירט געוואָרן פון פּאַריז און געפונען איר טראַגישן טויט אין אַ קאָנצענטראַציע לאַגער.

זאָלן כאָטש זייערע הייליקע נעמען פאַראייביקט ווערן אין יענדזשעווער יזכור־בוך!

שמואל גילבערט און פרוי

מיט טיפן צער דערמאָנען מיר אונדזערע טייערע שוועסטערס, שוואָגערס און זייערע קינדער און אייניקלעך:

נעכאַ, איר מאַן **אבנר דאַנציגער**, זייערע קינדער און אייניקלעך ז״ל

ברײַנע, איר מאַן **שמואל האָלענדער**, זייערע קינדער און אייניקלעך ז״ל

חנהטשע, איר מאַן **ברוך גאָטפריד**, זייערע קינדער און אייניקלעך ז״ל

וועלכע זענען אומגעבראַכט געוואָרן אויף אַ בארבאַרישן אופן אין די גאַז־קאַמערן פון טרעבלינקע

מאַקס גורטמאַן, פאַסאַיק (אַמעריקע)

רַאשי גורטמאַן, סט. לואיס (אַמעריקע)

יודל גורטמאַן, פאסאיק, (אַמעריקע)

זושא גורטמאַן, וועסט אָראַנזש (אַמעריקע)

ישראל גורטמאַן (ישראל)

זאָלן פאַראייביקט ווערן אין יענדזשעווער יזכור־בוך, די הייליקע נעמען פון אונדזערע טרייַע און ליבע עלטערן, שוועסטער און ברידער, וואָס די נאַצישע מערדער האָבן פאַר־שניטן זייער טייער לעבן אין שרעקלעכן יאָר 1942, אין די גאַז־קאַמערן פון טרעבלינקע.

אונדזער פאָטער ר׳ **אָשר דעמבאָווסקי** הי״ד

אונדזער מוטער מרת **רחל דעמבאָווסקי** הי״ד

אונדזערע ברידער און שוועסטער:

איטשע, יענקל, מאיר, רייזל און **חיה דעמבאָווסקי** הי״ד

כבוד אייער אָנדענק! מיר וועלן אייך קיינמאָל נישט פאַרגעסן!

אַמעריקע **סאַלאַ** און **רעגינאַ דעמבאָווסקי**

במסתרים תבכה נפשי!

על אבדן אשת נעורי **שרה** (בתם של ר׳ **זאב אלעזר וד׳בורה רחל**) — בת רבה הראשון של קיעלץ הגאון רבי **טוביה גוטמאן** הכהן רפופורט זצ״ל ואחות רבה האחרון הגאון רבי **אברהם אבלי** הכהן רפופורט הי״ד שהושמד יחד **עם** כל בני קהלתו הקדושה ועל בנותינו היקרות: **זיסל** (זושה), בעלה **משה פריים** ובתם־נכדתי **מינה** ו**הדסה** ובעלה **מאיר פינקלשטיין** הי״ד, שנפלו בידי המרצחים הנאציים יחד עם כל קדושי עירנו ינדז׳יוב.

ביתי שנחרב, כבתי בנותי היקרות, הצטיינו במסירותם לעמם ולארצם במדת הכנסת־האורחים ובמתן עזרה וסעד לנזקקים כראוי לשומרות על מקור מחצבתם — צאצאי ה„ש״ך״, הקדוש, — נזרם ותפארתם של יהודי פולין.

גדול כים שברי ומי ינחמני? ומי ינקום את נקמת דמן השפוך?

מנחם מענדל הורוביץ
תל־אביב

משמאל לימין: שרה הורוביץ הי״ד, ובנה משה (החי בארצות הברית). עומדות: חיה זאיונצ׳קובסקי (חיה בישראל), וזושה פריים הי״ד. יושבות: הדסה פינקלשטיין וחיה הייליפרין הי״ד. בתמונה הקטנה: משה פריים ובתו מינה הי״ד.

מיט ווייטיק און גרויס צער פאראייביקן מיר דעם הייליקן זכרון פון אונדזערע טייערע ברידער און די ליבע קינדער

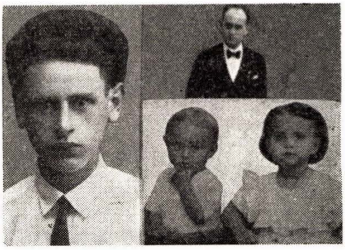
אברהם (ב״ר נתן דוב ז״ל)

חנצ׳ינסקי הי״ד

מיט זיינע **צוויי קינדער** הי״ד

בנימין (ב״ר נתן דוב ז״ל)

חנצ׳ינסקי הי״ד

מימין למעלה: אברהם חנצ׳ינסקי, תחתין: שני בניו הי״ד, משמאל: בנימין חנצינסקי הי״ד

וועלכע זענען אומגעקומען אין פינצטערן יאר 1942 אין טרעבלינקע, דורך די נאצישע מערדער.

מיר וועלן תמיד אייך דערמאנען מיטן גרעסטן יראת־הכבוד!

אייערע ברידער און שוועסטער:

דוד און **חנה חענצ׳ינסקי** (בני־ברק)
משה און **חנה טשינסקי** (ניו־יארק)
פעריל און **פנחס וואלקאוויץ** (תל־אביב)
קלמן און **תרצה חענצ׳ינסקי** (חולון)
חוה און **יצחק פלידערבוים** (חולון)

שטייגן: פערל, קריינדל און הירשל זיצן: חנהלע, רחל־לאה און חוה (אַלע פון משפחת לובלינג).

מיר פאַראיביקן דעם הייליקן אַנדענק פון אונדזערע קרובים השו״ב

ר׳ יעקב לובלינג הי״ד

מיט זיין פרוי און זייערע קינדער:

פערל, קריינדל, הירשל, חנהלע, רחל־לאה און חוה לובלינג הי״ד

וועלכע זענען דערמאַרדעט געוואָרן דורך די גרעסטע שונאים פון יידישן פאַלק — די פאַרשאַלטענע נאַציס.

מיר וועלן אונדזערע קרובים קיינמאָל נישט פאַרגעסן!

לייב וואַקסבוים, תל־אביב
משפחות חנצ׳ינסקי
תל־אביב, בני־ברק און חולון

זיצן: מיכאל סאַלאַרזש און זיין שוועסטער חנה הי״ד. שטייט: אליעזר שליאר הי״ד — איר מאַן.

מיר באַווייגען מיט שמערץ דעם טויט פון אונדזערע טייערע און ליבע, ברודער, שוועסטער און שוואָגער

מיכאל סאַלאַרזש הי״ד

זיין שוועסטער **חנה׳טשע סאַלאַרזש** הי״ד

און איר מאַן —

אונדזער פרייַנט **אליעזר שליאַר** הי״ד

וועלכע זענען אומגעקומען קדושים וטהורים דורך די נאַצישע רוצחים אין יאָר 1942 אין טרעבלינקע.

הייליק זענען אונדז אייערע נעמען און מיר וועלן זיי תמיד היטן אין אונדזער זכרון מיטן גרעסטן יראת־הכבוד.

ליפּא סאַלאַרזש, תל־אביב
מאַטל סאַלאַרזש, מינכען

מיט יראת־הכבוד פאַר־
אייביקן מיר דעם היי־
ליקן זכרון פון אונדזערע
טייערע און ליבע עלטערן

ר׳ יעקב און שרה

סוכעצקי הי״ד

ווועלכע זענען דערמאָרדעט געוואָרן דורך די נאַצישע רוצחים אין שוידערלעכן יאָר 1942 אין טרעבלינקע.

ירושלים

אהרן ז״ל און **מרים סוכעצקי**

ר׳ יעקב סוכעצקי מיט זיין פרוי הי״ד ביים קבר פון זייער קרובה — די טאָכטער פון ר׳ יצחק הכהן ז״ל

מיט ליבע און יראת־הכבוד פאַראייביק איך אין יענדזשעווער יזכור־בוך דעם הייליקן זכרון פון מיינע טייערע קרובים

ר׳ יעקב סוכעצקי

און זיין **פרוי** הי״ד

ווועלכע זענען אומגעקומען על קדושת השם אין פינצטערן יאָר 1942, אין טרעבלינקע, דורך די רוצחים פון יידישן פאָלק.

כ׳וועל אייך קיינמאָל נישט פאַרגעסן!

מרדכי קאָבן (מאַוריצי קאָהען), בראָנקס, נ. י.

כבוד די קדושים!

ישעיהו, האָדל, דוד, פערל, ריווטשע, ישראל, חנה, פייגל, פרידע, גאָלדע, רחל, שרה הי״ד — אַלע למשפחת פייגענבוים

ישראל פייגענבוים ז״ל, פערל און רבקה פייגענבוים און דוד פייגענבוים ז״ל

יפו עס פאָראייביקט זיי **לייביש פייגענבוים**

צום אָנדענק פון אונדזערע גאָטזעליקע:

פאָטער **ישעיהו פייגענבוים** הי״ד

מוטער **חנה פייגל פייגענבוים** הי״ד

שוועסטערס: **פריידע, גאָלדע, רחל, שרה פייגענבוים** הי״ד

וועלכע זענען דערמאָרדעט געוואָרן דורך די נאַצישע רוצחים אין יאָר 1942 אין טרעבלינקע.

מיר וועלן אייך תמיד מיט ליבע און יראת־הכבוד דערמאָנען!

אַמעריקע **אליעזר** און **חיה פייגענבוים**

מיטן גרעסטן יראת־הכבוד דערמאָן איך און פאַראייביק אין יענדזשעווער יזכור־בוך די נעמען פון מיינע ליבע און טייערע עלטערן, שוועסטער און ברידער מיט זייערע פרויען און קינדער.

מיין טייערן פאָטער **חיים פינקעלשטיין** ז״ל, וועלכער איז נפטר געוואָרן פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה און נאָך זוכה געווען צו קומען צו קבר ישראל אין יענדזשעוו

מיין ליבע מוטער **רבקה פינקעלשטיין** הי״ד

מיינע ברידער: **שלמה פינקעלשטיין**, זיין פרוי **חנה** געבוירן **זילבערשאַץ** און זייערע צוויי זין הי״ד, **לייב** און **חיים פינקעלשטיין** הי״ד, **מאיר פינקעל־שטיין** און זיין פרוי **הדסה** הי״ד און מיין שוועסטער **מרים פינקעלשטיין** הי״ד

וועלכע זענען דערמאָרדעט געוואָרן דורך די היטלעריסטישע רוצחים אין שוידער־

לעכן יאָר 1942, אין די גאַז־קאַמערן פון טרעבלינקע.

כבוד זייער הייליקן אָנדענק!

יעקב פינקעלשטיין

לאָס אַנדזשעלעס

נישטאָ קיין מצבה פאַר מיינע עלטערן און ברידער, וועלכע זענען מיר תמיד געווען אַזוי טייער און ליב — זאָלן כאָטש זייערע הייליקע נעמען פאַראייביקט ווערן אין דעם יענדזשעווער יזכור־בוך.

מיין פאָטער: **חיים פרוכט** הי״ד

מיין מוטער: **אסתר־יוכבד פרוכט** הי״ד

מיינע ברידער: **פנחס**, **הירש**, **נחמיה** און **יצחק־יעקב** הי״ד

זיי אַלע זענען דערמאָרדעט געוואָרן דורך די נאַצישע רוצחים אין פינצטערן יאָר 1942 אין די גאַז־קאַמערן פון טרעבלינקע.

זאָל דאָס זיין אַ נר־תמיד פאַר זייערע הייליקע נשמות!

שרה־איטע פרוכט־צוקער

לאָנג־איילאַנד, פאַראייניקטע שטאַטן, מאַסאַ־פיגוואַ

מיר דערמאַנען מיט יראת־הכבוד די נעמען פון אונדזערע עלטערן:

ר׳ **יהודה** און **חוה פרידבערג** ז״ל

וועלכע זענען נפטר געוואָרן און געקומען צו קבר ישראל אין ינדזשעוו.

אונדזערע ליבע און טייערע ברידער

אליעזר, שמואל, חיים און **שמחה פרידבערג** הי״ד

וועלכע זענען דערמאָרדעט געוואָרן דורך די נאַצישע רוצחים אין יאָר 1942 אין טויטן־לאַגער טרעבלינקע.

כבוד זייער הייליקן אָנדענק!

שלום פרידבערג (ניו־יאָרק)

מאַניע וויינרייך־פרידבערג (תל־אביב)

משה פרידבערג (טעקסאַס)

מיט צעבראָכענע הערצער, גרויסן שמערץ און טיפן טרויער באַווייַנען מיר מיט די פאַרבליבענע יידן אין ישראל און איבער דער גאַנצער וועלט, דעם אומקום פון דער יידישער קהלה, ווו מיר האָבן יאָרלאַנג געווויינט. מיר פאַראייביקן אויך אין יענדזשעווער יזכור־בוך אונדזערע טייערע סטע, וואָס זייער יונג און פרוכטבאַר לעבן איז פאַרשניטן געוואָרן דורך די דייטשע רוצחים, צוזאַמען מיט די יענדזשעווער יידן:

מיין טאַכטער און איידעם, אונדזערע טייערע שוועסטער און שוואָגער

אַלאַ (גאַלדע) און **יחיאל (חילעק) פרידמאַן** הי״ד

ביידע זענען געווען באַליבט און געשעצט דורך די בעסטע און שענסטע יידן פון שטאָט, פאַר זייער אינטעליגענץ און איידעלן כאַראַקטער.

ווי מיר האָבן געהערט, איז חילעק אומגעקומען אויף אַ געהיימנישפולן אופן — מ׳האָט אים מיטגענומען קיין קעלץ, כדי ער זאָל „מהנה״ זיין די דייטשע דעספאָטן מיט זיינע גרויסע מוזיקאַלישע פעיקייטן — און אים דאָרט דערמאָרדעט. זיין **פרוי**, ווי אויך זיינע חשובע עלטערן, אונדזערע מחותנים ר׳ **יוסף פרידמאַן** און זיין גאַנצע פאַמיליע זענען אומגעקומען אין די גאַז־קאַמערן פון טרעבלינקע. הי״ד!

אויך מיין טייערער זון, ברודער און שוואָגער **אברהם**, זיין פרוי **חנה** (געבוירן קאַמראָט) און זייער ליב טעכטערל **מרים** הי״ד, געווען תושבים פון ינדזשעוו, וענען אומגעקומען דורך די נאַציס אין לוצק. נישטאָ קיין טרייסט פאַר אונדז!

מוטער: **טויבע גרויצאַר־קאַנטאָראָוויץ** (פרוי פון ישראל קאַנטאָראָוויץ ז״ל)

זון און טעכטער: **נתן, פעלא** און **האַלאַ**

איידעמס און שנור: **יואל, זעליג** און **רחל**

קרית־מוצקין

מיט טיפן צער און בלוטיקע טרערן באַווייז איך דעם טראַגישן און פריצייטיקן טויט פון מיינע ליבסטע און טייערסטע:

מיינע עלטערן **נתן** אין **דבורה פרידמאַן** הי״ד

מיינע ברידער **יוסף** און **צבי־הירשל פרידמאַן** הי״ד

מיין שוועסטער **גאָלדע**, איר מאַן **איטשע חיימאָוויץ** הי״ד

און זייער טייער צוויי־יאָריק יינגעלע **זאב־וואָוועל** הי״ד

וועלכע זענען אומגעקומען אינעם גרויסן אומגליק פון יידישן פאָלק און פאַרברענט געוואָרן אין די גאַז־קאַמערן פון טרעבלינקע.

הייליק און טייער איז מיר אייער זכרון און כ׳פאַראייביק אייערע נעמען אין יענדזשעוער יזכור־בוך צוזאַמען מיט אַלע אונדזערע קדושים!

אייער זון, ברודער און שוואָגער

מאָנטרעאַל **מאיר פרידמאַן**

צום אייביקן אָנדענק!

מיינע בעסטע חברים ביי אונדזער ציוניסטישער אַרבעט און מיינע טייערסטע פריינט:

משה פרייס, זיין פרוי **זאָשקאַ** (פון דער היים **האָראָוויץ**)

און זייער שיין טעכטערל **מינאַ**

משה וודאָווינסקי, **מאיר פינקעלשטיין**,

גיטל דוטקעוויטש מיט אירע קינדער

מאַניע ראָזען מיט אירע **עלטערן** און **קרובים**

שאול ענאָך, זיין זון **ישראל** און זייער משפחה.

וועלכע זענען אומגעקומען אין פאַרניכטונגס־לאָגער טרעבלינקע און אין אַנדערע מקומות, דורכן דייטשישן מערדער־פאָלק! ד׳ ינקום דמם!

כ׳וועל תמיד טראָגן אין מיין האַרץ, מיטן גרעסטן יראת־הכבוד, אייערע נעמען און כ׳וועל שטאָלצירן דערמיט, וואָס איר זענט געווען מיינע חברים און פריינט!

נאָרוועגיע **ישראל דוטקעוויטש**

מיט טיפן טרויער און אומהיילבאַרן שמערץ באַווייגען מיר דעם טראַגישן טויט פון
אונדזערע טייערע און אומפאַרגעסלעכע

פאַטער: ר׳ **יוסף קאַופמאַן** הי״ד
מוטער: **חנה** (געבוירן **אורבייטל**) **קאופמאַן** הי״ד
ברודער: **לייבל** הי״ד
שוועסטער: **בת־שבע** הי״ד

וועלכע זענען דערמאַרדעט געוואָרן דורך די נאַצישע רוצחים אין יאָר 1942 אין די גאַז־
קאַמערן פון די פינצטערע רוצחים.

זאָלן כאָטש אייערע הייליקע נעמען פאַראייביקט ווערן אין יזכור־בוך פאר די יענדזשעווער
קדושים!

אייערע קינדער און ברידער

מעלבורן **ראובן** און **שמחה קאַופמאַן** מיט זייערע פאַמיליעס

מיט טיפן צער און מיטן גרעסטן יראת־הכבוד דערמאָן איך מיינע טייערסטע,
וועלכע כ׳וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן

בעלא, חוהלע, שרהלע יעקב קאָכאַן און משפחת **סוכעצקי**

וועלכע זענען טראַגיש אומגעקומען דורך די נאַצישע רוצחים, אין יאָר 1942,
אין טרעבלינקע.

בראָנקס, נ.י. **מאָוריצי קאָהען (מרדכי קאָכאַן)**

די קדושים פון די משפחות קאָכאַן און סוכעצקי הי״ד, ביים קבר פון מרדכי קאָכאַנס
פאַטער ר׳ יצחק קאָכאַן ז״ל

מיט יראת־הכבוד דערמאָן איך מיינע ליבע עלטערן, וועלכע זענען נפטר געוואָרן אין יענדזשעוו, נאָך פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה און געקומען צו קבר ישראל אויפן דאָרטיקן בית־עלמין.

צו באַערן זייער אָנדענק פאַראייביק איך אין יענדזשעווער יזכור־בוך אונדזער פאַמיליע־בילד, וואָס וועט דורך זיי באַשיינט.

בראָנקס נ.י. **מרדכי קאָבען ז"ל**

צום אָנדענק פון מיין טייערן און אומפאַרגעסלעכן ברודער

יצחק קויפמאַן ז"ל

וועלכער איז דערמאָרדעט געוואָרן דורך אַ נאַצישן רוצח, ביי זיין פרווו צו אָנטלויפן — אין יאָר 1942 — פון טרעב־לינקער פאַרניכטונגס־לאָגער.

מיין גאָטזעליקער ברודער איז געווען איבער אַ יאָר אין אַן הכשרה־פונקט פון די „צעירי אגודת ישראל", אין 1935, און דאָס איז זיין בילד פון יענער צייט.

אייביק וועל איך באַווייגען זיין פריצייטיקן טויט און זיין נאָמען דערמאָנען מיט יראת־הכבוד, ווי ער האָט זיך עס כשר פאַרדינט!

זיין שוועסטער

קרית מוצקין **פעלאַ שניטליך־קויפמאַן**

אַנשטאָט אַ מצבה, זאָלן געהייליקט און פֿאַראייביקט ווערן די ליכטיקע נשמות פון מיין ליבער פרוי

חיה קייזער הי"ד

(גענ. **צוקערמאַן**, פון וואָלבראָם)

און אונדזער טייער טעכטערל

פייגעלע הי"ד

אַ שיין פייגעלע, וואָס איז צוזאַמען מיט איר מוטער, פֿאַרשניטן געוואָרן פון גאָטס וועלט אין טרעבלינקע אין יאָר 1942 דורך די דייטשע מערדער. כ'וועל אייך תמיד געדענקן און טרויערן אויף אייער אומקום!

דיין פֿאָטער און מאַן

אייזיק קייזער

תל־אביב

מיר דערמאָנען מיט כבוד און ליבשאפט אונדזערע טייערע קרובים

יוסף קייזער הי"ד

און זיין **פרוי** (געבוירן **ראַזענבערג**)

וועלכע זענען אומגעקומען אין יאָר 1942 דורך די דייטשע מערדער אין די גאַז־קאַמערן פון טרעבלינקע.

מיר וועלן אייך תמיד געדענקען!

אייזיק, אסתר, יהודית, חיה

און **חנוך קייזער**

תל־אביב

יוסף קייזער און זיין פרוי

איך פאַראייביק דעם הייליקן זכרון פון מיינע טייערע עלטערן, שוועסטער און ברודער, וועלכע זענען דערמאָרדעט געוואָרן אין טרעבלינקע אין יאָר 1942

מיין פאָטער **וואָלף קלוסקאַ** הי"ד

מיין מוטער **שרה־גיטל קלוסקאַ** הי"ד

מיין שוועסטער **העניע** מיט איר **מאַן** און **קינדער** הי"ד

מיין שוועסטער **שפרה** מיט איר **מאַן** און **קינד** הי"ד

מיינע שוועסטערן: **פרימעט, לאה** און **חיה** הי"ד

מיין ברודער **יודל קלוסקאַ** און זיין **פרוי** הי"ד

כבוד זייער אָנדענק!

אַמעריקע

אסתר לאָפּנער־קלוסקאַ

איך פאַראייביק מיינע טייערסטע און ליבסטע

מיין טרייע פרוי

גוטשע רענקאַשינסקי־

פון דער היים **(טענענבוים)**

און אונדזער טעכטערל געניא

הי"ד

וועלכע זענען אָוועק אויף זייער לעצטן וועג קיין טרעבלינקע, צוזאַמען מיט דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג פון יענדזשעוו. דער ביטערער גורל פון דעם פוילישן און מזרח־אייראָפעישן יידנטום, איז געווען אויך אייער גורל, און איר זענט אומגעבראַכט געוואָרן אויף אַן אכזריותדיקן אופן אין די טרעבלינקער גאַז־קאַמערן דורך די דייטשע מערדער, אין פינצטערן יאָר 1942.

אין יסורים און פיין דערמאָן איך אייער יונג פאַרשניטן לעבן. קיינמאָל וועל איך אייך נישט פאַרגעסן, טראָגנדיק שטיל, אין זיך, מיין גרויסן ווייטיק!

צבי הירש רענקאַשינסקי

קדימה

מיר דערמאַנען מיט ווייטיק און צער דעם טראַגישן־טויט פון אונדזערע ליבע עלטערן, ברידער און שוועסטער, וואָס זענען אומגעקומען אין יאָר 1942 דורך די דייטשע מערדער.

אונדזער פאָטער **לייביש רענקאַשינסקי**, מוטער **חנה ברכה** און ברידער און שוועסטער **גיטל**, **חיה**, **אליהו**, **זושא**, **יוסף** און **שמואל** הי״ד.

אונדזער טאָטע ז״ל, כאָטש ער האָט זייער שווער געאַרבעט ביי זיין קליינעם תבואה־מסחר, כדי אַרויסצוציען פרנסה פאַר זיין גרויסער משפחה, האָט דאָך געפונען צייט, יעדן טאָג צו לערנען אַ בלאַט גמרא, פירן אַ שטרענג רעליגיעזן לעבן און מחנך זיין זייַנע קינדער אַלס גוטע און פרומע יידן.

אונדזער ברודער **ז ו ש א** הי״ד

האָט בעת די דייטשע מערדער האָבן אים געטריבן צום בית־עולם, וווּ זיי האָבן אים דערשאָסן, נאָך באַווייזן איבערצולאָזן אַ צוואה, אַז מען זאָל זיין געלט צעטיילן אַלס צדקה פאַר נויטבאַדערפטיקע יידן.

מיר וועלן אונדזער גאַנץ לעבן אייך געדענקען און מיט יראת־הכבוד דערמאַנען אייערע הייליקע נעמען.

קדימה

צבי הירש רענקאַשינסקי
פנחס רענקאַשינסקי

מיינע טייערע אן ליבע עלטערן, שוועסטער און ברודער

מיין פאָטער **יהודה שאַשבשאָווסקי**, מיין מוטער **דבורה** הי״ד

און מיינע ברידער און שוועסטער **יואל**, **דוד יצחק**, **שרה**, **חנה** און **יונה**

שאַבשאָווסקי הי״ד

זענען דערמאָרדעט געוואָרן אין טרויעריקן יאָר 1942 אין די גאַז־קאַמערן פון טרעבלינקע.

מיין גאַנץ לעבן וועל איך טרויערן אויף מיין גרויס אומגליק.

קיבוץ כנרת

בלה סגל־שאַבשאָווסקי

צום אייביקן אַנדענק!

פֿאַראייביקן מיר אין יענדזשעוועך יזכור־בוך אונדזערע טייערע און ליבע

ישראל ב״ר זישע שטאַרק הי״ד

זיין פרוי

וויטעל שטאַרק־קייזער הי״ד

און זייער זונעלע דוד הי״ד

אַלע דריי זענען אומגעקומען דורך די מערדערישע נאַציס.

מיר וועלן אייך תמיד געדענקן!

אייזיק, אסתר, יהודית, חיה

און חנוך קייזער

תל־אביב

מיט הייסע טרערן דערמאָן איך מיינע טייערע עלטערן:

מיין ליבן פאָטער

משה שטרומפף הי״ד

געבוירן אין יאָר 1875, אומגעקומען דורך די מערדערישע נאַצישע הענט אין יאָר 1943 אין פאַרניכטונגס־לאַגער אוישוויץ

און מיין טייערע מוטער

דאָבע שטרומפף ז״ל

וועלכע איז נפטר געוואָרן אין יאָר 1937 אין יענדזשעוו און דאָרט געקומען צו קבר ישראל.

זייער הייליקער זכרון וועט מיך באַגלייטן מיין גאַנץ לעבן!

זייער זון

ישראל שטרומפף

ברוקלין

דער בלוטיקער סך־הכל

(ציפערן ווועגן די צאָל יידן אין יענדזשעווער פּאָוויאַט)

א. רוטקאָווסקי האָט אין זיין אַרבעט „ווועגן דער מאַרטיראָלאָגיע, קאַמף און אומקום פון דער יידישער באַפעלקערונג אין ראָדעמער דיסטריקט אין דער צייט פון דער היטלעריסטישער אָקופּאַציע, וואָס איז פּאַרעפנטלעכט געוואָרן אין ביולעטין פון יידישן היסטאָרישן אינסטיטוט אין וואַרשע פּאַר די חדשים יולי־דעצעמבער 1955 (נומ׳ 15—16, ז״ז 75—182), צוו. אַנד. אויך פּאַרעפנטלעכט אַ טאַבעלע ווועגן די צאָל יידן אין יענ־ זשעווער פּאָוויאַט פּאַרן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, ווועגן די אויס־ זידלונגען און אומקום פון די דאָזיקע קדושים.

לויטן דעקרעט פון אַדאָלף היטלער, ימח שמו וזכרו, פון 12טן אָקטאָבער 1939, איז פּויזל צעטיילט געוואָרן לויט אַ ניירע אַדמיניסטראַטיווער חלוקה, ווו עס איז צום יענ־ דזשעווער פּאָוויאַט צוגעטיילט געוואָרן אויך דער וולאָשטשאָווער פּאָוויאַט, אַזוי, אַז זינט דעם 12טן אָקטאָבער 1939 האָבן צום יענדזשעווער פּאָוויאַט געהערט 14 יידישע ישובים לויט דער פאָלגנדיקער טאַבעלע:

דער קאָלאָסאַלער אונטערשיד צווישן דער צאָל יידן פּאַר מלחמה־אויסברוך — 15.004 נפשות און 18.270 נפשות, וואָס זענען געטריבן געוואָרן אין אַנהייב יאָר 1940 און 40.328 — איז יאָר 1941 אין די פּאַרשידענע געטאָס און דער צאָל פון 40.831 קדושים, שטאַמט פון צוויי סיבות:

1) אונדזערע אומגליקלעכע ברידער אין פּאַרשידענע שטעמט אין פּוילן, זענען נעבעך געלאָפן ווו די אויגן האָבן זיי געטראָגן, און אַזוי זענען אויך קיין יענדזשעוו און איר אומגעגנט אָנגעקומען היימלאָזע פון פּויזנער קאַנט, איבערשלעזיע, וולאָצ־ לאָוועק, ניעשאָווע, לאָדזש, סלוזשעווע און טשעכאָטשינעק און זיי זענען דאָרט אומגע־ קומען צוזאַמען מיט אונדזערע יענדזשעווער ברידער אין די גאַז־קאַמערן פון טרעבלינקע.

2) יענדזשעוו האָט געהאַט אַ אָבן־סטאַציע און אַ „גוטע קאָמוניקאַציע" צו די פּאַרניכטונגס־לאַגערן פון די נאַצישע רוצחים. האָט מען צוליב דעם געטריבן די אומ־ גליקלעכע פון פּאַרשידענע שטעט און שטעטלעך קיין יענדזשעוו און פון דער דאָרטיקער באָן־סטאַציע זיי טראַנספּאָרטירט קיין טרעבלינקע אין די גאַז־קאַמערן, און אַזוי אַרום פּאַרגרעסערט די אַלגעמיינע צאָל יידישע קרבנות פון יענדזשוועער פּאָוויאַט.

די אָנגעגעבענע ציפערן האָבן מיר באַקומען פון „ארכיון תנועת העבודה" אין תל־ אביב, וואָס האָט אונדז דערמעגלעכט צו פּאַרענדיקן דאָס יענדזשעווער „יזכור־בוך" מיט דעם בלוטיקן סך־הכל פון יידישן יענדזשעוו און אירע אָרומיקע יידישע קהילות.

זייער אַ בלוטיקער, פיינלעכער סך־הכל!

נאָמן פון אָרט	צאָל יידישע נפשות פאַרן 1.9.1939	1940 חודש און צאָל געשיקטע אין געטאָ		1941 חודש און צאָל געשיקטע אין געטאָ		1942 חודש און צאָל געשיקטע צום אומקום	
יענדזשעוו	4.000	4.200	XI	3.600	I	I	3.888
יענדזשעוו	—	4.070	XII	4.100	V	III	3.520
יענדזשעוו	—					VI	3.807
יענדזשעוו	—					IX	6.000
ברזשעגי	44					VIII	48
לעלעוו	678			327	V	II	373
				355	XII	IX	382
מאַלאָגאָשץ	760	400	V	642	V	VIII	830
						IX	300
מיערזשווין	120					VIII	120
נאגלאָוויצע	115			177	V	VIII	152
נאָוואַרזשיצע	193			193	V	VIII	193
פרזשאָנסלאָוו	136			136	V	VIII	136
צעסעמין	180			203	V	IX	200
סענדזישאָוו	523			453	V	VIII	1.000
סאָבקאָוו	565	680	XII	810	V	III	810
				860	VIII	VIII	860
שטשעקאָטשין	2.590	1.254	V	1.300	II	III	1.500
				1.400	VI	VI	1.479
וולאָשטשאָוע	2.700	4.166	V	3.000	I	IV	4.277
				4.586	V	VI	4.277
				4.586	X	IX	5.000
וואַידיסלאָוו	2.400	3.500	V	3.600	V	IV	3.842
						VI	3.837
						IX	4.000
סך־הכל	15.004	18.270		30.328			40.831

אין כעברואר 1943 זענען געשיקט געוואָרן 200 נפשות פון יענדזשעוו אין די מחנות.

התוכן — אינהאלט

אל הקורא — צום לעזער	ועדת־הספר	4
הקדמה (בעברית)	" "	5
הקדמה (ביידיש)	" "	8
דבר העורך (עם סיום הספר)	שמשון־דוב ירושלמי	12
מקור רשמי יחידי לתולדות יהודי העיר	ע"פ האנציקלופדיה היהודית	15
תזכיר נציגי יהודי ינדז'יוב למרשל י. פילסודסקי		16
שיחתם עם המרשל יוזף פילסודסקי	ע"פ העתון „נובי דזינניק"	19
הגלופות של התזכיר במקורו והפרסום ב„נובי־דז'ינניק" מיום 18 לדצמבר 1918		20

כך הם חיו (זקני־העיר מספרים)

לתולדות הישוב היהודי בינדז'יוב	זאב אברמוביץ ויצחק אברהמי	25
זכרונות וועגן אמאליקן יענדזשעוו	מנחם־מענדל האראוויץ	32
מזכרונותי על עיר מולדתי	יעקב שרף	44

אנשי ינדז'יוב מעלים זכרונות (עברית ויידיש)

ליידן און פריידן אין מיין לעבענס וועג	ישראל גורטמאן	49
מזכרונותי	שאול גרינברג	70
מיין ליב שטעטעלע יענדזשעוו	רבקה זאראמב־הוטניק	75
פון מיין אלטער היים	משה טשינסקי (כענטשינסקי)	79
מייגע זכרונות פון אמאליקן יענדזשעוו	קלמן כענטשינסקי	83
מזכרונותיו של חייל יהודי בצבא הבריטי וב„בריגדה היהודית"	יהודה ליפמנוביץ	92
געדענקסטו יענדזשעוו ?	משה פאטאשינסקי	97

ההסתדרויות הציוניות בינדז'יוב

קטעי זכרונות על הסתדרות־נוער בינדז'יוב	יצחק אברהמי	100
הסתדרות „המזרחי" ו„הפועל המזרחי" בינדז'יוב	ו. ה.	101
„השומר הצעיר" בינדז'יוב	ו. ה.	104
צרור זכרונותי על „החלוץ" בינדז'יוב	יצחק ולך	106
החיים הציוניים בינדז'יוב	צבי טרייסטר	108
ההסתדרות הציונית בינדז'יוב	מרדכי שלדזיק	111

מוסדות כלכליים ופוליטיים

בנקים ומוסדות כספיים בינדז'יוב	שאול גרינברג	119
הברה „חסד של אמת" בינדז'יוב	שאול גרינברג	120
די יידישע בעלי־מלאכות און זייערע עסקנים	אליעזר רובינשטיין	122
די חברה קדישא אין יענדזשעוו	אליעזר רובינשטיין	125
די קאמוניסטישע באוועגונג אין יענדזשעוו	הערש שייקאוויטש	126

אביסל זכרונות, עפיזאָדן און כאַראַקטעריסטישע טיפּן

קרבנות פון היטלער׳ס גיפטגע אגיטאַציע אין יאָר 1936	ו. ה.	128
אַן עפיזאָד פון מיין קינדער־יאָרן אין יענדזשעוו	רחמה בעקער־ווילאָגע	130
יענדזשעוו פון אַמאָל...	ישראל דודקיעוויטש	131
טיפּן פון יענדזשעווער יידן	לייב וואקסבוים	138
אַ ביסל זכרונות	חיים יהושע ווילאָגע ז״ל	141
דאָנערשטיק אין יענדזשעוו	משה וויצמאן	145
זכריה׳לע דראָשקאָרזש און זיינע קאָנקורענטן	משה טשינסקי (כענטשינסקי)	149
אַ פוילישער כראַביע — אַ גאַסט ביי מיין זיידן	אליעזר רובינשטיין	152
אברהם פאָליווא ז״ל	הערש שייקאָוויטש	154

מספורי השואה ולפניה (עברית ויידיש)

תמונת מקונן השואה ודברי קינתו	ו. ה.	163
צילום מצבת־הזכרון ליהודי יגדז׳יוב ב„הר־ציון״		164
עיר ומתים	עמנואל בער	165
עיירתנו יגדז׳יוב	אברהם שרגא ברלין	176

לעבעדיקע עדות דערציילן

וואָלף ברענער דערציילט:		179
אברהם מיכל גזיבמאכער דערציילט		184
יעקב ווילצ׳קאווסקי דערציילט		187
יורם סימוני דערציילט		189
לייביש פייגענבוים דערציילט		190

איבערלעבענישן און זכרונות

פון מיינע זכרונות	צפורה גאָטפריד־קאָזלאָווסקאָ	195
מיינע איבערלעבענישן און מיין באזוך אין יענדזשעוו	בנימין גוטמאַן	197
יענדזשעוו ערב איר חורבן און נאָך אים	ישראל גורטמאַן	200
בתי־תפילה כלליים, שטיבלעך, רבנים ואדמו״רים		
מורי הוראה, „כלי־קודש״ ואנשי־ציבור	שאול גרינברג	206
אַ ביסל זכרונות פון מיין געטאָ־לעבן	מנחם מענדל האָראָוויץ	211
מיינע איבערלעבענישן אין דער צווייטער וועלט־מלחמה	קלמן כענטשינסקי	218
וואָס האָבן מיר געטאָן פאַר אונדזערע בריידער		
נאָך דער צווייטער וועלט מלחמה	לייביש עדעליסט	239
כּוּן מיינע איבערלעבענישן אין דער צווייטער וועלט־מלחמה	יעקב עלבוים ז״ל	240
פאָקטן	לייביש פייגענבוים	243
מיין שטעטעלע יענדזשעוו	יעקב פינקעלשטיין	246
מיינע זכרונות וועגן יענדזשעוו	אייזיק קייזער	253
אַ באָזוך אין מיין חרובער היים	יצחק ריטערבאַנד	255
פון מיינע איבערלעבענישן אין היטלער׳ס צייטן	מרדכי שלעדזשיק	259
מיין ביטערער כוס אינעם ים פון טרערן	אסתר שרף	267

טיפן און עפיזאָדן

נישט נאָר טרערן	משה אַפּעלשטיין	269
גיט אַ נדבה פּאַר אַ נצרך	יחזקאל פּוקסהענדלער	270
צוויי וואָסער־טרעגער	משה קאסיר	271

דריי אונדזערע פריינט אין אַמעריקע

מ״ר מאָריס טשינסקי (כענטשינסקי)	ישראל גורטמאַן	274
מ״ר זעליג (סאללי) לעהמאַן	משה טשינסקי (כענטשינסקי)	276
מ״ר נטע נתן קאהן	משה טשינסקי (כענטשינסקי)	279

חללינו במאבק למען המולדת ובמלחמת השחרור

אביגדור בלפר ז״ל	יצחק אברהמי	281
יעקב ברגר הי״ד	יצחק אברהמי	282
מנחם גוטליב הי״ד	ו. ה.	285
רעיה הורביץ הי״ד (יידיש)	ו. ה.	286
מרדכי ב״ר אברהם חנצ׳ינסקי ז״ל	א. ויגניינסקי	287
צבי לנצ׳נר הי״ד	ו. ה.	288

אנשי־תורה וחכמה, עסקנים, מחנכים וחלוצים שהלכו לעולמם בארץ

ר׳ עזריאל אינגבר ז״ל	ש—ל ג—ג	290
ר׳ יצחק איצקוביץ ז״ל	ו. ה.	291
דוד גולדברג ז״ל	ח. ס.	292
שמואל דודאי (דוטקביץ) ז״ל	יצחק אברהמי	294
ר׳ ברוך זונשיין ז״ל	בן־עיר	295
ישראל זרחי (זרח גרטלר) ז״ל	ש. ד. י.	296
ר׳ נתן־דוב חנצ׳ינסקי ז״ל	ישראל גורטמן	300
ר׳ אלתר־יחיאל טופיול ז״ל	ישראל גורטמן	304
עלֹ אבי ר׳ אלתר יחיאל טופיול ז״ל	יעקב טופיול	307
ר׳ נתן־בער כענטשינסקי ז״ל (יידיש)	ישראל גורטמאַן	309
אהרן בן יעקב סוכצקי ז״ל	יצחק אברהמי	312
אפרים־יצחק, בן יעקב סנקביץ ז״ל	נ—ן ל—י	313
יעקב קנמון ז״ל	מ. נ.	314
אסתר ריזמאַן ז״ל (יידיש)	ו. ה.	315

אנשי תורה וחכמה, עסקנים, מחנכים וחלוצים שהלכו לעולמם בחוץ־לארץ

אשר ברין ז״ל	קלמן חנצ׳ינסקי	318
ר׳ חיים ברסלאור הי״ד	י. ב.	319
הורי ר׳ מאיר יחיאל ורבקה צירל גנאט ז״ל	שלום גנאט	320
ר׳ צבי הירש ב״ר יחזקאל גרינברג הי״ד	שאול גרינברג	323
ר׳ שלמה דוטקעוויטש ז״ל (יידיש)	י—ל ד—ש	324
הלל דוטקעוויטש ז״ל (יידיש)	י—ל ד—ש	325
יהונתן האלפערן ז״ל (יידיש)	הלקסיקון הספרותי	327

יהונתן האלפערן (יידיש)	י. מ. ניימאַן ז״ל	328
ידיעות על כתביו ובניו של יהונתן הלפרן ז״ל	ש. ד. ירושלמי	331
תמונות ר׳ יעקב האַראָוויץ ז״ל, יקותיאל וסלה האַראָוויץ הי״ד ור׳ משה וורגון הי״ד	ו. ה.	332
ר׳ חנוך העניך וואקסבוים ז״ל (יידיש)	ישראל גורטמאַן	333
ר׳ הירש ווילאָגע ז״ל (יידיש)	חיים יהושע ווילאגע ז״ל	336
חיים יהושע ווילאגע ז״ל (יידיש)	ישראל גורטמאַן	338

שלושה דורות של חסידים ואנשי מעשה

א) סבי ר׳ שמחה־בינום ורדיגר הי״ד	חדוה מינץ	340
ב) אבי ר׳ מרדכי־יוסף ורדיגר הי״ד	הדוה מינץ	341
ג) אחי ר׳ יצחק מאיר ורדיגר הי״ד	הדוה מינץ	348
משה זילברשטיין הי״ד (קינה על מות גיסי)	יצחק אברהמי	350
משה זילברשטיין הי״ד (יידיש)	ישראל גורטמאַן	352
ר׳ ישראל דוד זלצר הי״ד	נ—י ר—ז	353
אחותי שרה טופיול ז״ל	יעקב טופיול	355
לזכרה של שרה טופיול ז״ל (יידיש)	ו. ה.	356
שרה טאַפיאָל איז נישטאַ! (יידיש) (מאמר־הערכה לזכרה)	„ציוניסטישע שטימע״ (פאריז)	356
אינג׳נר משה טננבוים הי״ד	זאב אברמוביץ	358
ר׳ יוסף טרייסטר ז״ל	י—ר	360
אהרן מאכטינגער (קאצקער) ז״ל (יידיש)	משה טשינסקי (כענצינסקי)	361
משה פיש ז״ל	ו. ה.	363
ר׳ נתן מנחם מענדל רובינשטיין ז״ל (תמונתו וציון המאמרים עליו)	ו. ה.	363
אחי עקיבא רובינשטיין הי״ד	אליעזר רובינשטיין	364
יענדזשעוו אין דער יידישער פרעסע	קטעי עתונות	366
דין־וחשבון על פעולת ועד הארגון (עברית)	ועד הארגון	371
דין־וחשבון על פעולת ועד הארגון (יידיש)	ועד הארגון	381
פייערלעכע קבלות פנים פאר אויסלענדישע עסקנים און פריינט (מיט בילדער)		386—391
תפילת „אל מלא רחמים״ לקדושי עמנו הי״ד		392
נר־נשמה לקדושי יגדז׳יוב (רשימת הקדושים)		393—418
מודעות־אבל להנצחת הקדושים על ידי משפחותיהם		419—490
דער בלוטיקער סך־הכל (ציפערן און אַ טאַבעלע וועגן יידן אין יענדזשעוער פאַוויאַט)	י. ה. א. (ורשה)	491—492
תוכן העניינים של הספר	עורך הספר	493—496

טעויות דפוס — דרוק־פעלערס

עמוד	שורה	צריך להיות — דאַרף זיין
9	36	מיר
20	—	די קלישעס פון לינקס צו רעכטס
21	—	די קלישעס פון לינקס צו רעכטס
22	—	די קלישעס פון לינקס צו רעכטס
36	20	זיין פֿאַרוואַלטער איז געווען חיים ענאַך
37	37	ביזן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, אין יאָר 1914
44	11	(בכותרת) מזכרונותי
85	10	(פטיט) איינקויפן סחורות, דאָך האָט זיך געפילט, אַז דער יאָריד איז נישט ווי אַלע מאָל, דערווייל האָבן יידן זיך געגרייט צום שבת, ווי אַלע מאָל, יידן זענען געגאַנגען דאָווענען, די נאַכט איז געווען א...
97	18	(כותרת) געדענקסטו יענדזשעוו ?...
112	15	וועדי־פעולה
119	1	(כותרת) מוסדות כלכליים ופוליטיים
186	11	שמואל
225	44־47	(פטיט) באַשעפֿענישן. פֿאַר א שטיקל ברויט האָט א זון געקאָנט מסרן זיין אייגענעם פֿאַטער און פֿאַר א צוזאָג פון „א ביסל וואַרעמס", האָט אים ייד פֿאַראַטן דעם צווייטן... עס איז אפשר נישט ריכטיק עס אָנצורופן פֿאַראַט, וויל ווי קאָנען חיות פֿאַראַטן איינע די צווייטע ? עס וואָלט געווען אוממענטשלעך און שוידערלעך איבערצוגעבן פרטים וועגן די שרעקלעכע זאכן, וואָס זענען דאָרט פֿאָרגעקומען, וויל זיי גייען אין גאַנצן אַרויס פון די קאַטעגאָריעס פון די געפילן, עטיק און מאָראַל, וואָס מיר אַלע האָבן פֿאַרמאָגט, ווי א טייל פון אונדזער לעבן און דענקען, דאָס באַמיען זיך צו...
227	29	א חוץ
250	31	ווייטער
282	3	(כותרת) יעקב ברגר הי"ד
291	5	תש"י
310	אחרונה	הושמטה המלה: עליה
350	6	זילברשטיין
371	31	סיוע כספי
372	9־10	יעקב טופיול (מזכיר הארגון), שאול גרינברג (גזבר הארגון)
392	אחרונה	חסרה האות א' במלה „אמן"
464	19	השרויים
491	11	פוילן צעטיילט געווארן לויט א נייער
	17	328, 30
	19	שטעט
	24	א באַן־סטאַציע
	28	יענדזשעווער
493	10	8 לדצמבר 1918
464	19	השרויים